ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477–2556) : ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน

ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477–2556) : ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน

ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ.2477 – 2556)

: ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน

เรียบเรียงโดย
นางสาววารุณี โอสถารมย์ และคณะ

ที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณี สำราญเวทย์

หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศ
แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477 – 2556) : ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน

ISBN : 978 974 466 712 0
พิมพ์ครั้งแรก จำนวน 2,000 เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรม
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ผู้ประศาสน์การและอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477 – 2556) : ประวัติชีวิต ความคิด และการทำงาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2556.

เจ้าของ
หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200 โทรศัพท์ 0-2613-3840 – 1 website : www.arc.tu.ac.th

ที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรรณี สำราญเวทย์

บรรณาธิการและผู้ช่วยบรรณาธิการ
วารุณี โอสถารมย์
ดาวเรือง แนวทอง

กองบรรณาธิการ
ฐานิตา บุญนำ ณรงค์ศักดิ์ เนียมสอน นันทพงษ์ ละอองวัลย์ วนิดา คงเจริญ
ณพรรธน์ ตรีผลาวิเศษกุล

ที่ปรึกษาฝ่ายศิลปกรรม
ชาตรี ประกิตนนทการ

พิสูจน์อักษร
พชรธรรม พิมพาพันธ์ ภัสภรณ์ ชีพชล ศิริวรรณ คุ้มโห้

ออกแบบและรูปเล่ม
วรมันต์ โสภณปฏิมา

พิมพ์ที่
บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
376 ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170
โทรศัพท์ 0-2422-9000, 0-2882-1010 โทรสาร 0-2433-2742, 0-2434-1385

ขอขอบคุณงานประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เอื้อเฟื้อภาพถ่าย

มหาวิทยาลัย
วิชาธรรมศาสตร์ และ การเมือง

หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงาน 3 ประการ คือ

1. เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมและจัดเก็บเอกสารที่มีคุณค่าของมหาวิทยาลัย
2. เป็นศูนย์ข้อมูลให้บริการสารนิเทศที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยในอดีต เพื่อประโยชน์สำหรับการค้นคว้าทางวิชาการและการบริหารมหาวิทยาลัย
3. เป็นพิพิธภัณฑ์จัดแสดงเรื่องราวความเป็นมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายชื่อคณะกรรมการบริหารและดำเนินงาน หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1.	ชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ที่ปรึกษา
2.	สมคิด	เลิศไพฑูรย์	ประธานกรรมการ
3.	วรรณี	สำราญเวทย์	รองประธานกรรมการ
4.	วารุณี	โอสถารมย์	กรรมการ
5.	วนิดา	จันทนทัศน์	กรรมการ
6.	สุดแดน	วิสุทธิลักษณ์	กรรมการ
7.	ฐาปนันท์	นิพิฏฐกุล	กรรมการ
8.	ชาตรี	ประกิตนนทการ	กรรมการ
9.	อัครพงษ์	ค่ำคูณ	กรรมการ
10.	ขนิษฐา	วงศ์พานิช	กรรมการ
11.	ณัฐพล	ใจจริง	กรรมการ
12.	ดาวเรือง	แนวทอง	กรรมการและเลขานุการ
13.	ฐานิตา	บุญนำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำนำ

อธิการบดีเป็นตำแหน่งบริหารมหาวิทยาลัยระดับสูง ที่กำหนดขึ้นตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฉบับ พ.ศ.2495 ประกาศใช้แทนพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยฉบับแรก พ.ศ. 2477 ที่มีผลให้ยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

อธิการบดีในยุคแรกอยู่ในวาระตำแหน่งคราวละ 2 ปี ในช่วง พ.ศ. 2495 – 2506 เป็นนายทหารระดับสูงของกองทัพ หลังจากนั้นจึงเป็นข้าราชการพลเรือนจากภายนอก เป็นการได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตามคำแนะนำของสภามหาวิทยาลัย และกำหนดคุณวุฒิทางวิชาการให้ได้รับปริญญาไม่ต่ำกว่าปริญญาเอก หรือเทียบเท่า หรือเคยสอนหนังสือในสถาบันอุดมศึกษาไม่น้อยกว่า 5 ปี มาก่อน

ในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2510 ตำแหน่งอธิการบดีเริ่มปรับเปลี่ยนให้เป็นการรับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากอาจารย์ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง ซึ่งต่อมาเริ่มมีการใช้กลไกการแสดงความเห็นจากประชาคมในมหาวิทยาลัยเสนอชื่อบุคคลผู้สมควรดำรงตำแหน่งอธิการบดี อันเป็นที่มาของกระบวนการสรรหา และเสนอชื่อจากบุคลากรสามฝ่ายของมหาวิทยาลัย คือ นักศึกษา เจ้าหน้าที่และคณาจารย์ เพื่อเข้าสู่การลงมติแต่งตั้งในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ก่อนการนำขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งและมีวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีคราวละ 4 ปี จนถึง พ.ศ. 2541 เป็นต้นมาจึงได้มีการกำหนดวาระดำรงตำแหน่งเป็นคราวละ 3 ปี ปัจจุบันมีผู้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยมาแล้วถึง 15 ท่าน

หากนับรวมท่านผู้ประศาสน์การและอธิการบดี ซึ่งเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยระดับสูงรวมแล้ว 16 ท่านนี้ ต่างได้เข้ามาทำงานให้กับมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะเป็นการจัดระเบียบควบคุมหรือขับเคลื่อนนโยบายบริหาร ด้วยหลักการที่เป็นทั้งความสืบเนื่องและหรือสร้างความแตกต่าง แต่ตลอดระยะเวลาเกือบแปดทศวรรษการก่อตั้งมหาวิทยาลัย ผู้บริหารระดับสูงทั้ง 16 ท่าน

ต่างมีจุดร่วมกัน คือ การเห็นถึงความสำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในมิติต่างๆ กัน จึงเป็นเหตุผลหนึ่งในการมอบหมายให้หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำการรวบรวมชีวประวัติผู้ประศาสน์การและอธิการบดีรวม 16 ท่านนี้ ซึ่งต่างเข้ามาบริหารมหาวิทยาลัย ในช่วงเวลาและภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยที่แตกต่างกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมและจัดทำจดหมายเหตุผู้ประศาสน์การและอธิการบดีมหาวิทยาลัย และยังคาดหวังให้เรื่องราวประวัติชีวิต ความคิดและการทำงาน โดยเฉพาะการบริหารมหาวิทยาลัยของบุคคลทั้ง 16 ท่านนี้ มีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของนักศึกษา บุคลากรของมหาวิทยาลัย ศิษย์เก่า และสาธารณะชนภายนอก ได้เข้าใจถึงภูมิหลังชีวิตการทำงาน ภาวะผู้นำ รวมถึงความคิดและความเชื่อถือที่มีต่อมหาวิทยาลัยและสังคมโดยรวม ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าบทบาทการขับเคลื่อนเชิงนโยบายบริหารของบุคคลทั้ง 16 ท่าน ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทิศทางและรูปแบบมหาวิทยาลัย ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้ไม่มากก็น้อย

(ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์)
อธิการบดี

บทนำ

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ชื่อเมื่อแรกสถาปนาเมื่อ พ.ศ. 2477 หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในทุกวันนี้ เป็นมหาวิทยาลัยแห่งที่สองของประเทศไทย มีหลักการเมื่อแรกตั้งเพื่อสร้างโอกาสตามหลักความเสมอภาคทางการศึกษา อันเป็นอุดมการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จากระบบมหาวิทยาลัยเปิดและหลักสูตรตลาดวิชา มหาวิทยาลัยต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างและพัฒนาการตนเองผ่านยุคสมัยต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2556 นับอายุได้ 79 ปี มหาวิทยาลัยได้ขยายหลักสูตรจากความเป็นเลิศทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ มาสู่ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ ประกอบด้วยคณะวิชาด้านวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์สุขภาพ และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ขยายพื้นที่การเรียนการสอนเพิ่มจาก**ท่าพระจันทร์** ออกไปสู่**ศูนย์รังสิต** เพื่อรองรับนักศึกษาระดับปริญญาตรีที่เพิ่มจำนวนขึ้น และเพื่อการเพิ่มประสิทธิภาพด้านการเรียนการสอนที่ **ศูนย์พัทยา** และ**ศูนย์ลำปาง** เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้มีภูมิลำเนาทางภาคตะวันออกและภาคเหนือ และยังเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพด้านนวัตกรรมทางการศึกษา การฝึกอบรม สัมมนาวิจัย และพัฒนาให้กับประชากรในภูมิภาค

ด้วยศักยภาพและการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ผ่านมา คงปฏิเสธไม่ได้ว่าปัจจัยแห่งความสำเร็จของมหาวิทยาลัยส่วนหนึ่งมาจากผู้นำ และภาวะผู้นำที่หมายถึงอธิการบดีของมหาวิทยาลัย นี่เองเป็นที่มาของโครงการรวบรวมและจัดทำ 16 ชีวประวัติผู้ประศาสน์การและอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2555 ซึ่งหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยท่านอธิการบดี ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ซึ่งทำหน้าที่ประธานคณะกรรมการหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้มอบหมายให้นางสาววารุณี โอสถารมย์ นักวิจัยประจำสถาบันไทยคดีศึกษา และกรรมการหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับนางสาวดาวเรือง แนวทอง หัวหน้าหมวดหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์ รับผิดชอบดำเนินโครงการ พร้อมด้วยที่ปรึกษา คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณี สำราญเวทย์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา และรองประธานคณะกรรมการหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์

เพื่อให้โครงการสำเร็จภายในเวลาที่กำหนด หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงต้องประสานความร่วมมือจากผู้เขียนถึง 11 ท่าน ประกอบด้วยคณาจารย์ นักเขียน ศิษย์เก่า และศิษย์ปัจจุบัน เขียนชีวประวัติของท่านผู้ประศาสน์การและอธิการบดีทั้ง 16 ท่าน ทั้งนี้ผู้เขียนแต่ละท่านได้ใช้ทักษะประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อทำความเข้าใจภูมิหลัง ชีวประวัติ ความคิดตลอดจนความตั้งใจและความมุ่งหวังในการทำงานให้กับมหาวิทยาลัย แต่ละท่านย่อมมีความคิด และความมุ่งหวังในการทำงานที่แตกต่างกัน เรื่องราวของแต่ละท่านยังได้รับการนำเสนอผ่านการรับรู้และการอธิบายความหมายที่แตกต่างกันของผู้เขียนทั้ง 12 ท่าน ซึ่งคณะผู้จัดทำหนังสือได้ให้อิสระในการศึกษาและการนำเสนอแก่ผู้เขียนชีวประวัติของท่านผู้ประศาสน์การและอธิการบดีทั้ง 16 ท่าน ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้จึงเป็นเพียงสังเขปประวัติชีวิต และไม่ใช่ผลงานทั้งหมดที่ท่านเหล่านี้ในฐานะอธิการบดี ได้รังสรรค์ให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หากแต่เป็นเพียงผลงานบางส่วนเท่าที่ผู้เขียนพิจารณาเห็นว่าสำคัญ ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการทำความรู้จักอธิการบดีแต่ละท่าน ซึ่งอาจเป็นแรงบันดาลใจรวมถึงความเข้าใจให้กับผู้อ่านชาวธรรมศาสตร์ ให้สามารถเชื่อมโยงได้ถึงสภาพความเป็นไป ปัจจัยและสภาวะแวดล้อมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาได้จนถึงปัจจุบันได้

สารบัญ

คำนำ	6
บทนำ	8
ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2477 – 2495) โดย ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล	21
จอมพล ป. พิบูลสงคราม อธิการบดีในประวัติศาสตร์นิพนธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2495 – 2500) ความย้อนแย้งของภาพจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดย ณัฐพล ใจจริง	69
ศาสตราจารย์หลวงจำรูญเนติศาสตร์ จากอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์สู่อธิการบดี (พ.ศ. 2500 – 2503) โดย กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์	103
จอมพลถนอม กิตติขจร อธิการบดีที่เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2503 – 2506) โดย ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์	123
พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ : อธิการบดี “เสด็จในกรมฯ” (พ.ศ. 2506 – 2514) โดย วารุณี โอสถารมย์	153
“ผมชื่อสัญญา ธรรมศักดิ์ ผมเป็นอธิการบดี” : อธิการบดี ผู้รักษาหน้าที่ เสรีภาพและความเสมอภาค (พ.ศ. 2514 – 2517) โดย จันทนา ไชยนาเคนทร์	205

ศาสตราจารย์ พันตรี ป๋วย อึ๊งภากรณ์ 245
อธิการบดีผู้เป็นแบบอย่างความดี ความงาม และความกล้าหาญ
(พ.ศ. 2518 – 2519)
โดย รวินทร์ คำโพธิ์ทอง

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ 299
อธิการบดีในภาวะวิกฤตมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2519 – 2520)
โดย วิชยากร จารุบัณฑิต

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย อธิการบดีผู้ทุ่มเทการพัฒนา 335
ระบบบริหารมหาวิทยาลัยสมัยใหม่
(พ.ศ. 2520 – 2525)
โดย ประดิชญา หนูฉ้ง และอังศุมาลี สายชลนภา

ศาสตราจารย์คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี 371
อธิการบดีหญิงหนึ่งเดียวของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(พ.ศ. 2525 – 2531)
โดย อังคาร จันทร์เมือง

ศาสตราจารย์เกียรติคุณเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม 425
จากชีวิตคนธรรมดาสู่อธิการบดี ผู้พัฒนามหาวิทยาลัย
(พ.ศ. 2531 – 2534)
โดย วิชยากร จารุบัณฑิต

ศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร 459
อธิการบดีผู้สร้างเมืองมหาวิทยาลัยที่ศูนย์รังสิต
(พ.ศ. 2534 – 2537, พ.ศ. 2538 – 2541)
โดย อังคาร จันทร์เมือง

ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิการบดีนักประวัติศาสตร์วิพากษ์สังคม (พ.ศ. 2537 – 2538)
โดย กาญจนี ละอองศรี และวารุณี โอสถารมย์ 491

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดีในยุคขยายการศึกษานอกเขตท่าพระจันทร์ (พ.ศ. 2541 – 2547)
โดย อังคาร จันทร์เมือง 531

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดีกับการปฏิรูปภูมิทัศน์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2547 – 2553)
โดย อังคาร จันทร์เมือง 551

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดีผู้อาสาสร้างความก้าวหน้าในทศวรรษใหม่ของมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน)
โดย วิชยากร จารุบัณฑิต 585

ภาคผนวก 1 608
ภาคผนวก 2 613
ดัชนีคำศัพท์ 614

ประวัติผู้เขียน

กาญจนี ละอองศรี

ปัจจุบัน ข้าราชการบำนาญ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อดีต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อดีตรองอธิการบดีฝ่ายทรัพยากรมนุษย์ พ.ศ. 2538-2539

กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์

นักศึกษาปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จันทนา ไชยนาเคนทร์

ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยานิพนธ์เรื่อง การเมืองสมัยนายกรัฐมนตรีพระราชทานสัญญาธรรมศักดิ์ พ.ศ. 2516 - 2518

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรประวัติศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล

สำเร็จการศึกษานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์กฎหมาย) จากมหาวิทยาลัยสังคมศาสตร์ เมืองตูลูส ประเทศฝรั่งเศส

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำ ณ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง

มีความสนใจในชีวิตและผลงานของท่านผู้ประศาสน์การ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการบ่มเพาะทางปัญญาอย่างเข้มข้นทั้งในระหว่างการศึกษา ณ โรงเรียนกฎหมาย ประเทศสยาม และตลอดระยะเวลาการศึกษาราว 7 ปี ในประเทศฝรั่งเศส

ณัฐพล ใจจริง

สำเร็จการศึกษาจากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระดับปริญญาตรี – โท และได้รับรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยดุษฎีนิพนธ์ได้รับการประเมินในระดับ “ดีมาก” มีความสนใจในประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ รัฐธรรมนูญและสถาบันทางการเมือง และความคิดทางการเมืองไทย

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาการปกครองท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

ศิษย์เก่าสาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลังจากนั้นศึกษาต่อปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีผลงานวิชาการ การศึกษาการเมืองไทย ที่เน้นศึกษาผ่านผู้นำทางการเมืองไทย เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายปรีดี พนมยงค์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร ฯลฯ ซึ่งผู้นำทหารการเมืองคนท้ายสุดนี้ ได้กลายเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกในชื่อ “บทบาททางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร พ.ศ. 2506 – 2516”, มีผลงานแสดงความผูกผันทางด้านวิชาการและความทรงจำต่อธรรมศาสตร์ผ่านงานสำคัญ คือ ธรรมศาสตร์การเมืองไทย : จากปฏิวัติ 2475 ถึง 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519 และ ธรรมศาสตร์ Guidebook ได้รับรางวัลโล่เกียรติยศประเภทผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ประจำปี 2554 (ครบรอบ 77 ปี)

ปัจจุบันเป็นประธานหลักสูตรรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

ประดิชญา หนูฉ้ง

นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปัจจุบันเป็นนิติกรปฏิบัติการ กองพิทักษ์ระบบคุณธรรมสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการกรุงเทพมหานคร (ก.ก.) กรุงเทพมหานคร

รวินทร์ คำโพธิ์ทอง

ปัจจุบันเป็นนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิชยากร จารุบัณฑิต

สำเร็จการศึกษาจากคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปัจจุบันทำงานในตำแหน่งที่ปรึกษาประชาสัมพันธ์และการสื่อสารการตลาดของบริษัทเอกชน และเคยทำงานเป็นผู้ช่วยวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วารุณี โอสถารมย์

นักวิจัยประจำสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรรมการหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อังคาร จันทร์เมือง

สำเร็จการศึกษาจากคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบันเป็นนักเขียนอิสระ มีผลงานเขียนที่มีชื่อเสียง คือ ไปต่อเองนะ (กรณีของทนายสมชาย นีละไพจิตร) เด็กน้อยโตเข้าหาแสง (เรื่องราวของเด็กในบ้านกาญจนาภิเษก) ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. และศิษย์เก่าดีเด่นของคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อังศุมาลี สายชลนภา

นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปัจจุบันปฏิบัติงานโครงการเผยแพร่กฎหมาย โครงการจัดทำระบบกฎหมายไทยจำแนกตามหัวข้อเรื่อง และโครงการพัฒนาฐานข้อมูลกฎหมายระดับอนุบัญญัติในระบบห้องสมุดดิจิตอล ศูนย์ข้อมูลกฎหมายกลาง สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์
(พ.ศ. 2477 – 2495)

“ในปัจจุบันประเทศสยามมีความประสงค์อันใหญ่ยิ่งที่จะปรับระดับการศึกษาของราษฎรให้เจริญถึงขนาดเหมาะแก่กาลสมัย ถ้าระดับการศึกษายังไม่เจริญถึงขนาดตราบใด การก้าวหน้าของประเทศ ก็ยังเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นอีกนาน ยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป”

(คำกราบทูลรายงานศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ วันพิธีเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

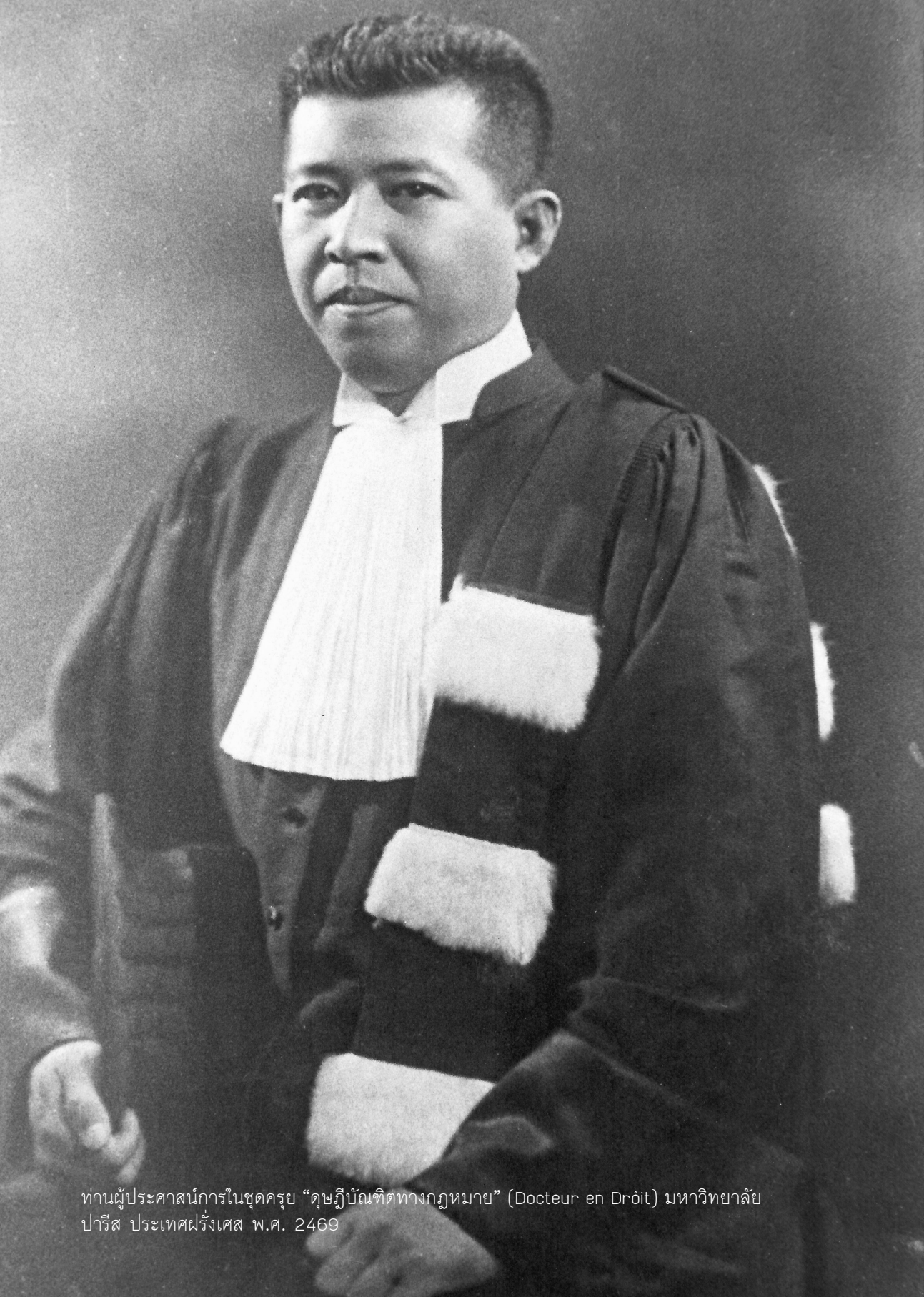

ท่านผู้ประศาสน์การในชุดครุย “ดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมาย” (Docteur en Drôit) มหาวิทยาลัย ปารีส ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. 2469

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์

ท่านผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2477 – 2495)

ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล

ปฐมบท

ท่านผู้ประศาสน์การ – ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ คือใคร

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ. 2443 – 2526) ท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ระหว่าง พ.ศ. 2477 – 2495) ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “ท่านผู้ประศาสน์การ” เป็นบุตรของนายเสียงและนางลูกจันทน์ พนมยงค์ เกิดเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 ณ อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากจะเป็นผู้ริเริ่มสถาปนาและก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (กล่าวคือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน) ขึ้นใน พ.ศ. 2477 แล้ว ยังเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมไทย โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2475 – 2490 อย่างไม่อาจปฏิเสธได้ กล่าวคือ เป็นผู้นำการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่อันได้แก่ การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ในเวลาต่อมาก็ได้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญในด้านการปกครองบริหารแผ่นดินหลายตำแหน่ง อาทิเช่น ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และยัง

เป็นผู้นำการเคลื่อนไหวต่อต้านการยึดครองของญี่ปุ่นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งรู้จักกันต่อมาในนาม *"ขบวนการเสรีไทย"* และในที่สุด ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (รัชกาลที่ 8) ให้อยู่ในฐานะ *"รัฐบุรุษอาวุโส"*

ด้วยคุณูปการที่เห็นประจักษ์ดังกล่าวนี้ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) จึงได้มีมติยกย่องศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ให้เป็น *"บุคคลสำคัญของโลก"* ใน พ.ศ. 2543 ซึ่งเป็นวาระครบรอบ 100 ปีชาตกาลของท่านด้วย

ดังนั้น หากหวนกลับมาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างท่านผู้ประศาสน์การกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์และสังคมเช่นที่กล่าวข้างต้นแล้ว ผู้อ่านอาจคาดหมายได้ก่อนเลยทีเดียวว่าการก่อตั้งและดำรงอยู่ของสถาบันอุดมศึกษาอันเป็นผลิตผลของ *"บุรุษผู้เป็นมันสมองของคณะราษฎร"* ผู้นี้ ย่อมจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะและนับเป็นภารกิจทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญชิ้นหนึ่งอันน่าจะทำให้แตกต่างไปจากนโยบายการขยายการศึกษาหรือเพิ่มจำนวนสถาบันอุดมศึกษาให้มากและแพร่หลายยิ่งขึ้น ดังเช่นที่มักกระทำกันจนเป็นปกติในภายหลังต่อมาเป็นแน่

อนึ่งการทำความเข้าใจบทบาทและภารกิจของท่านผู้ประศาสน์การที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นย่อมหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะต้องกล่าวถึงสภาพการณ์ทางการเมืองโดยรวมที่มีผลกระทบต่อตัวท่านผู้ประศาสน์การและพัฒนาการของมหาวิทยาลัยในเวลานั้น กล่าวคือ ในขณะที่ท่านได้เข้าดำรงตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การ นับจากวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2478 (หากนับตามศักราชเก่า คือ พ.ศ. 2477) เป็นต้นมา มีข้อสังเกตว่า ท่านยังได้ดำรงตำแหน่งบริหารราชการแผ่นดินหลายตำแหน่งสืบเนื่องกันเป็นลำดับด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (นับจากวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2477 : หากนับตามศักราชเก่า คือ พ.ศ. 2476) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (วันสุดท้ายของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือ วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2489) ไม่นานต่อมาท่านได้ลี้ภัยรัฐประหาร (8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490)

ท่านผู้ประศาสน์การในชุดครุย กำลังให้โอวาทบัณฑิตรุ่นที่ 1 สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2478 ในภาพท่านสวมครุยเนติบัณฑิต (ท่านผู้ประศาสน์การ สอบไล่ชั้นเนติบัณฑิตได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2462)

ไปยังต่างประเทศ ซึ่งในแง่การปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การอาจถือได้ว่า ท่านได้สิ้นสุดบทบาทลงนับแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 นี่เอง และหากยังนับระยะเวลาการอยู่ในตำแหน่งจนถึงเวลาที่ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 ฉบับใหม่ ซึ่งมีผลเป็นการยกเลิกตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การ และตั้งตำแหน่งอธิการบดีขึ้นแทนนั้น เราอาจนับรวมระยะเวลาการดำรงตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การได้ยาวนานถึง 18 ปี เลยทีเดียว

ด้วยเหตุนี้ เมื่อท่านผู้ประศาสน์การได้นำเสนอรัฐบาลในเวลานั้น (ระหว่าง พ.ศ. 2476 – 2477) เพื่อก่อตั้ง วางรากฐาน และจัดระบบการศึกษาและหลักสูตรของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ท่านจึงได้อุทิศเวลาให้กับงานบริหารราชการในตำแหน่งต่างๆ เป็นงานหลัก โดยในส่วนงานของมหาวิทยาลัยนั้นมี ดร.เดือน บุนนาค ซึ่งดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัยฯ และทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในงานธุรการทั้งหลายมาโดยตลอด (มาตรา 17 พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476) แต่ถึงกระนั้นแม้ท่านผู้ประศาสน์การจะไม่ได้เข้ามาทำหน้าที่สอนหรือพบปะสังสรรค์กับนักศึกษาในมหาวิทยาลัยบ่อยครั้งนักก็ตาม แต่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่า เมื่อบัณฑิตธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นจะสำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยจะจัดให้มีกิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่ *"การจัดอบรมนักศึกษาก่อนรับปริญญาธรรมศาสตรบัณฑิต"* (ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2478 จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2) ซึ่งนับเป็นโอกาสของนักศึกษาและบัณฑิตของมหาวิทยาลัยที่จะได้พบปะท่านผู้ประศาสน์การ เนื่องจากท่านจะมาร่วมงานโดยเป็นผู้กล่าวเปิดและปิดการอบรม

ลักษณะพิเศษเฉพาะอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับตำแหน่งและตัวท่านผู้ประศาสน์การ ซึ่งควรกล่าว ณ ที่นี้ก็คือ เนื่องจากเหตุผันผวนทางการเมืองนับจาก พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา แม้จะมีผู้รักษาการในตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การ แต่ก็มิได้ปรากฏว่า มีการแต่งตั้งให้บุคคลใดเข้าดำรงตำแหน่งอย่างเป็นทางการ จนกระทั่งได้มีการยกเลิกและตั้งตำแหน่งอธิการบดีขึ้นแทน กล่าวได้ว่า ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ จึงเป็นผู้ดำรงตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การแต่เพียงผู้เดียวในประวัติศาสตร์ของสถาบันอุดมศึกษาแห่งนี้

ในที่นี้เป็นที่ชัดเจนว่าท่านผู้ประศาสน์การ เป็นผู้ริเริ่ม ก่อตั้ง จัดวางระบบการศึกษาและงานบริหารทั้งปวง รวมไปถึงลักษณะบางประการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เองที่มีลักษณะเฉพาะพิเศษ เนื่องจากงานเหล่านี้ต้องนับว่าเป็นการวางรากฐานที่สำคัญและจำเป็นในลำดับแรกสุด และเมื่อดำเนินการในเรื่องเหล่านี้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ท่านผู้ประศาสน์การก็ได้ถอยห่างออกมาเพื่อเปิดโอกาสให้ระบบงานที่วางไว้นั้นได้ดำเนินไปตามกลไกและครรลองในลักษณะที่ควรจะเป็น หากจะกล่าวอย่างแท้จริงในแง่การสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว ย่อมจะปฏิเสธมิได้เลยว่าจะต้องมีปัจจัยที่หลากหลายซึ่งได้ผสานเข้าด้วยกันก่อนการสถาปนาสถาบันอุดมศึกษาแห่งนี้

ภูมิหลังของชีวิต ความคิด ภูมิปัญญา และประสบการณ์ของท่านผู้ประศาสน์การ

หากจะตั้งคำถามว่า เหตุใดความเข้าใจในเรื่องการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แห่งนี้จะต้องถึงขนาด “ย้อนรอย” ไปดูภูมิหลังของผู้ริเริ่มก่อตั้งด้วย ในที่นี้อาจย้ำให้เห็นถึงคำอธิบายเบื้องต้นเช่นที่กล่าวไว้ในส่วนเกริ่นนำแล้วว่า สำหรับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น แม้กระทั่งจุดเริ่มต้นของสถาบันอุดมศึกษาแห่งนี้ก็มีลักษณะเฉพาะพิเศษในตัวเสียแล้ว ซึ่งอาจอธิบายโดยย่อได้ดังนี้

เนื่องจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นนับได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องโดยตรงมาจากนโยบายทางการศึกษาที่พ่วงกับหลัก 6 ประการของคณะราษฎรมาตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อันได้แก่ หลักประการที่ 6 *“จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร”* หรืออย่างน้อยเราอาจเรียกได้ว่า ระบบการศึกษาเป็นกลไกหลัก 1 ใน 6 ประการของคณะราษฎรที่มุ่งสถาปนาระบอบการปกครองใหม่ให้มั่นคงยั่งยืนต่อไปในภายภาคหน้า อีกนัยหนึ่ง คณะราษฎรมุ่งหวังให้มีการจัดระบบการศึกษาขึ้นใหม่เพื่อแก้ปัญหาที่มีมาแต่เดิม ด้วยเห็นว่า **การศึกษานับเป็นกลไกที่มีความสำคัญและมีประสิทธิภาพอย่างยิ่งในการสร้างฐานที่มั่นคงทางสติปัญญาให้แก่พลเมืองทั้งปวงในระบอบการเมืองที่เพิ่งจะสถาปนาขึ้นใหม่** อีกทั้งข้อเท็จจริงที่พึงตระหนักไว้เป็นอย่างยิ่งในที่นี้ก็คือ ผู้เรียบเรียงเนื้อหาและคำประกาศของคณะราษฎรฉบับนี้ก็คือท่านผู้ประศาสน์การ ดร.ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ในฐานะหัวหน้าคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนนั่นเอง

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่านโยบายที่ประกาศไว้เป็นหลักประการที่ 6 ในด้านการศึกษาโดยหัวหน้าคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนนั้นจะได้รับการผลักดันให้เกิดผลที่เห็นชัดเป็นรูปธรรม ได้แก่ การให้กำเนิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477 กล่าวคือ อีก 2 ปี ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และผู้ที่ดำรงตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การก็หาใช่ใครอื่น ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จึงยืนยันให้เห็นถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความคิดและตัวบุคคลผู้มีบทบาททั้งในด้านการเมืองและการจัดระบบการศึกษาเพื่อให้เป็นไปตามหลัก

6 ประการของคณะราษฎรได้เป็นอย่างดี จะมีข้อแตกต่างกันก็เพียงบทบาทในทางการเมืองของท่านผู้ประศาสน์การนั้นมีลักษณะเป็น “สมาชิกผู้ร่วมงานของคณะราษฎร” กล่าวคือ ท่านผู้ประศาสน์การอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของผู้ปฏิบัติงานและกิจการร่วมกับคณะราษฎรเป็นส่วนใหญ่ แต่ในทางตรงกันข้าม หากพิจารณาบทบาทในด้านการก่อตั้งและจัดระบบการศึกษานั้น เราปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ภูมิหลังของชีวิตหรือที่เรียกว่าลักษณะเฉพาะส่วนบุคคลที่ผ่านมาในอดีตของท่านผู้ประศาสน์การนั้น จะมิได้มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการก่อตั้งและจัดระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยแห่งนี้เลยในแง่นี้เอง หากพิจารณาคำเรียกชื่อตำแหน่งของผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัยในขณะนั้น กล่าวคือ ตำแหน่ง *“ท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง”* ซึ่งมีผู้แปลตรงตามความหมายว่า *“ท่านผู้ประศาสน์การ”* หมายถึง *“ผู้ให้”* หรืออีกนัยหนึ่ง *“ผู้ให้การสถาปนามหาวิทยาลัย”* นั่นเอง เราก็คงพอจะเห็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่มุ่งโดยตรงไปยังตัวของท่านผู้ประศาสน์การได้ไม่มากก็น้อยด้วยเช่นกัน

ความคิดและภูมิปัญญารวมถึงประสบการณ์ของท่านผู้ประศาสน์การจึงสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยแห่งนี้อย่างมาก ในที่นี้ขอวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเป็นมาบางประการทั้งในแง่ชีวิตส่วนบุคคล การศึกษาที่ได้รับ อันนำมาซึ่งภูมิปัญญาและช่วยกำกับทิศทางการทำงาน รวมไปถึงประสบการณ์ของตัวท่านผู้ประศาสน์การเอง เท่าที่จะเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจการริเริ่มก่อตั้งและสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมา

ภูมิหลังของชีวิต

เป็นที่ทราบกันดีว่า จากวัยเยาว์จนถึงช่วงวัยหนุ่มของท่านผู้ประศาสน์การนั้นประสบการณ์ทั้งจากการบอกเล่าของผู้อื่นและประสบเหตุการณ์ด้วยตนเองถึงปัญหาต่างๆ ที่เป็นอยู่ในสังคม เช่น ในขณะที่ยังเรียนอยู่ชั้นประถมเมื่อบิดาสนทนากับเพื่อนชาวนาที่มาปรับทุกข์ถึงความเดือดร้อนในด้านการทำมาหากิน บิดาจึงได้เล่าให้ฟังถึงการปกครองแบบมีสภาผู้แทนราษฎรในประเทศอังกฤษที่จะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรได้ หรือกรณีเมื่อขึ้นชั้นมัธยมแล้ว ครูที่โรงเรียนเล่าให้ฟังเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศจีน หรือจากที่ได้รับรู้ถึงเหตุการณ์ความพยายามของคณะ ร.ศ. 130 ที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองในสยาม แต่ต้องประสบ

ความล้มเหลว อีกทั้งเมื่อเข้าเรียนในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมแล้ว ก็ยังได้รับรู้ถึงสิทธิพิเศษนอกเหนือกฎหมายของบุคคลบางกลุ่มอีกด้วยนั้น เราจะเห็นว่า เมื่อค่อยๆ รู้ความและเติบโตขึ้นและวิเคราะห์สอบสวนลงไปยังแก่นของแต่ละปัญหา ก็ดูจะทำให้ท่านผู้ประศาสน์การได้เริ่มตระหนักถึงโครงสร้างมหึมาที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบและเป็นสิ่งที่กดทับมานานปี ไม่ว่าทั้งแก่ตนเอง ครอบครัวและแม้แต่เพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย

ในท่ามกลางปัญหาเหล่านั้น ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของบิดาที่ตนมีโอกาสได้เข้าไปช่วยงานเป็นปัญหาใหญ่ยิ่งถูกละเลยและหมักหมมมายาวนาน โดยปราศจากผู้ดูแลรับผิดชอบ แม้แต่หน่วยงานของรัฐบาลที่พึงมีหน้าที่โดยตรงในเรื่องเหล่านี้ ก็หาได้ใส่ใจในปัญหาความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นรายวันแก่ชาวนาในพื้นที่แต่อย่างใดไม่ ราษฎรซึ่งเป็นชาวนานั้นกลับถูกปล่อยปละละเลยให้ต้องเผชิญปัญหาเฉพาะหน้ากันเอาเองตามยถากรรมและความสามารถในการเอาตัวรอดของแต่ละคนที่มิได้เท่าเทียมกันนัก เมื่อต้องเผชิญปัญหาเหล่านี้เบื้องหน้า และแม้ในเบื้องแรกดูจะเป็นแต่ความคับข้องใจส่วนตัวในชะตากรรมที่ตนเองและครอบครัวได้รับก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้ในเวลาต่อมาจะได้กลายเป็นเหตุและแรงบันดาลใจที่สำคัญของท่านผู้ประศาสน์การ ทำให้เริ่มสนใจที่จะค้นคว้าและแสวงหาหนทางแก้ปัญหาในทางเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ โดยหวังไว้ในท้ายที่สุดว่าจะไม่เพียงเป็นคุณในทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวชาวนาเช่นตนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึงระบบเศรษฐกิจของชาติและราษฎรโดยรวมด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ เราอาจจะสันนิษฐานได้อย่างมีเหตุผลด้วยว่า จากจุดเริ่มต้นในปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัวนี่เอง ที่ท่านผู้ประศาสน์การได้เริ่มตระหนักถึงปมและประเด็นปัญหาอื่นๆ ที่ขมวดเกลียว พัวพันและร้อยรัดทุกมิติของชีวิตทางสังคมเข้าไว้ด้วยกันอย่างแน่นแฟ้น อีกนัยหนึ่งในทัศนะของท่านนั้น ปัญหาในเรื่องต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาภายนอกแล้วอาจมีลักษณะที่หลากหลาย ซับซ้อนและบางครั้งบางปัญหาก็แตกต่างจนไม่น่าจะเกี่ยวข้องกันเลยเหล่านี้แต่หากสืบสวนให้ถ่องแท้ถึงโครงสร้างของมันแล้วกลับพบว่า ล้วนมีบ่อเกิดจากปัญหาพื้นฐานเพียงประการเดียวเท่านั้น นั่นก็คือระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ก่อความอยุติธรรมต่อราษฎรผู้เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ในชาตินั่นเอง

เป็นไปได้ว่าในขณะที่เผชิญปัญหาเฉพาะหน้าทางเศรษฐกิจของครอบครัวข้างต้น ท่านผู้ประศาสน์การอาจยังมิได้เข้าใจลึกซึ้งถึงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เป็นปัญหาใหญ่กว่านั้นเท่าใดนัก อาจจะด้วยเหตุที่ยังมีอายุรุ่นหนุ่มราว 20 ปีเท่านั้น แต่ด้วยการสังเกตภาพปัญหาที่เป็นประจักษ์และมีผลกระทบโดยตรงแก่ครอบครัวตนเองในลักษณะนี้ก็คงจะเป็นความทรงจำที่ยากจะลบเลือนไปได้ง่ายๆ และเราคงจะต้องย้ำความสำคัญในที่นี้ด้วยว่า เมื่อท่านได้ผ่านวัยและประสบการณ์รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศที่ช่วยเปิดโลกทัศน์ออกไปอย่างกว้างขวาง ความทรงจำเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวนี่เอง แทนที่จะเลือนหายไปตามวัยและประสบการณ์ที่สั่งสมมากเข้า กลับกลายเป็นจุดหลอมรวมทางปัญญาและก่อให้เกิดการขยายทัศนะที่ชัดเจนยิ่งขึ้นทุกขณะต่อชาติบ้านเมือง จนในที่สุดได้ตกผลึกกลายเป็น *“ศูนย์กลางทางความคิดและภูมิปัญญา”* ของชีวิตและการงานของท่านผู้ประศาสน์การในภายหลัง

ความคิดและภูมิปัญญา

พบว่าร่องรอยขององค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม (กล่าวคือ ระหว่าง พ.ศ. 2460 – 2462) ซึ่งเป็นช่วงก่อนการเดินทางไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ อีกทั้งความสำคัญของการเดินทางไปศึกษาต่อและใช้ชีวิตยังต่างประเทศ (กล่าวคือ ประเทศฝรั่งเศส ในระหว่าง พ.ศ. 2463 – 2470) โดยได้รับการคัดเลือกเข้ารับทุนของกระทรวงยุติธรรมเป็นเวลารวมทั้งสิ้นถึง 8 ปี ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการบ่มเพาะและวางรากฐานทางภูมิปัญญา รวมไปถึงการกรุยทางระบบความคิดของตนเองอย่างขนานใหญ่ อันเป็นผลจากการศึกษาเล่าเรียนคัดเลือกและสร้างสรรค์เพื่อใช้ในชีวิตและการทำงานในช่วงต่อมา

นั่นหมายความว่า การศึกษาเล่าเรียนทางนิติศาสตร์ที่มีมาตรฐานสูง ผนวกกับความสนใจในศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะวิชาเศรษฐศาสตร์ อีกทั้งประสบการณ์จากการร่วมกิจกรรมต่างๆ ในช่วงเวลา 8 ปีในประเทศฝรั่งเศส เป็นผลให้ท่านผู้ประศาสน์การได้ค่อยๆ ทบทวน ซึบซับ และคัดสรรภูมิปัญญาที่แพร่หลายอยู่ในเวลานั้นมาใช้เป็นแนวทางในการพินิจพิจารณาประสบการณ์ที่มีอยู่เดิมของตนและยังได้ใช้องค์ความรู้ที่ได้รับมา

ช่วยจัดระบบความคิดของตนทีละเล็กทีละน้อยจนก่อเกิดเป็นทัศนะส่วนตัวในหลายๆ ด้าน และด้วยทัศนะเหล่านี้นี่เองที่เราจะได้เห็นผลและคุณูปการก็ต่อเมื่อท่านผู้ประศาสน์การได้เดินทางกลับมายังมาตุภูมิเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

วิชาเศรษฐศาสตร์

ประเทศสยามในช่วงเวลาที่ท่านผู้ประศาสน์การกำลังก้าวเข้าสู่การศึกษาระดับอุดมศึกษาในโรงเรียนกฎหมายนั้น ระบบการศึกษาดูเหมือนว่าจะ *"หันหลัง"* ให้กับวิชาความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์อย่างสิ้นเชิง และแม้ว่าจะมีผู้เขียนอธิบายความรู้ในด้านนี้อยู่บ้าง เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งเขียนบทความหลายชิ้นใน พ.ศ. 2464 โดยใช้ชื่อเรื่องว่า *เศรษฐวิทยา* (ซึ่งเป็นคำที่ท่านผู้ประศาสน์การมักใช้เรียกวิชาความรู้ที่เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนั่นเอง) หรือในราว 1 ทศวรรษก่อนหน้านั้น หนังสือ*ทรัพยศาสตร์ชั้นต้น เล่ม 1 – 2* ของพระยาสุริยานุวัตร (เล่มที่ 3 ตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2477 โดยใช้ชื่อว่า *เศรษฐกิจการเมือง*) ซึ่งถือกันในวงวิชาการว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาความรู้เศรษฐศาสตร์ในสยาม ก็ได้ตีพิมพ์เผยแพร่มาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ด้วยเช่นกัน ในเรื่องนี้คงที่เป็นที่เข้าใจกันได้ไม่ยาก หากเราพิจารณาถึงทัศนะของรัชกาลที่ 6 ที่มีต่อหนังสือของพระยาสุริยานุวัตร กล่าวคือ รัชกาลที่ 6 ทรงยกเหตุผลต่างๆ มาโต้แย้งความคิดในหนังสือ*ทรัพยศาสตร์* อยู่หลายประเด็น แต่หากเราจะสรุปสาระสำคัญในข้อโต้แย้งก็น่าจะพอสรุปได้ว่า แทนที่จะชาวสยามจะพึงใส่ใจแนวคิดการสร้างและเพิ่มพูนทรัพย์สินเช่นที่ *ทรัพยศาสตร์* ระบุไว้ รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชดำริว่า *"ความพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่แล้วนั่นแหละเป็นทรัพย์อันประเสริฐยิ่ง"*

ปรากฏการณ์ความรู้ที่เป็นยาขมที่ว่านี้ ยิ่งจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นอีกในเวลาต่อมา กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2470 เมื่อมีการบัญญัติกฎหมายกำหนดให้การสอนลัทธิเศรษฐกิจเป็นความผิดกฎหมายอาญาในสมัยรัชกาลที่ 7 (ให้ดูมาตรา 4 พระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ. 2470)

ดังนั้นจึงไม่น่าเป็นที่ประหลาดใจแต่อย่างใด ที่ท่านผู้ประศาสน์การจะไม่ได้พบคำตอบในปัญหาที่ฝังใจมายาวนานในโรงเรียนกฎหมายที่ตน

กำลังศึกษาอยู่ในเวลานั้น ทั้งๆ ที่ *“ ...ผมมีความคิด**ก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศส**แล้วว่า จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่า มีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น...”* และหากพิจารณารายวิชาที่จัดให้มีการศึกษาในโรงเรียนกฎหมายนับจากปีก่อตั้งกล่าวคือ ใน พ.ศ. 2440 และมีการสอบไล่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2441 ก็มีเพียงรายวิชาดังต่อไปนี้ คือ กฎหมายอาญา สัญญา มรดกและประทุษร้ายส่วนแพ่ง กฎหมายลักษณะผัวเมีย ลักษณะทาส วิธีพิจารณา และกฎหมายระหว่างประเทศ

เมื่อเข้ารับการศึกษาตามหลักสูตรในประเทศฝรั่งเศส แม้ว่าวิชาความรู้ที่ท่านได้เข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยกอง (Caen) และมหาวิทยาลัยปารีสนั้นส่วนใหญ่จะเป็นวิชาความรู้ด้านนิติศาสตร์ก็ตาม แต่เราจะเห็นลักษณะพิเศษของหลักสูตรนิติศาสตร์ในเวลานั้นด้วยว่า ในชั้นบาเชอร์ลิเอร์ ออง ดรัว (Bachelier en Droit) ซึ่งต้องใช้เวลาเรียน 2 ปีนั้น ประเทศฝรั่งเศสได้กำหนดให้มีการศึกษาวิชาความรู้ว่าด้วยเศรษฐวิทยาแก่นักศึกษาไปพร้อมๆ กันด้วย แม้ในชั้นปีที่ 3 ซึ่งเป็นการศึกษา ลิซองสิเอร์ ออง ดรัว (Licencié en Droit) (ซึ่งก็คือนิติศาสตรบัณฑิต) จะไม่มีวิชาศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ในระดับนี้ก็ตาม แต่สำหรับท่านผู้ประศาสน์การแล้ว ความทรงจำที่มีแต่หนหลังเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวซึ่งได้บ่มเพาะความใส่ใจในวิชาความรู้เหล่านี้ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจที่จะศึกษาเพิ่มเติมในสิ่งเหล่านี้เป็นพิเศษเลยทีเดียว ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นผลแห่งความมุ่งมั่นในเรื่องนี้จากการที่ท่านสมัครเข้าศึกษาและสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจการเมือง (Diplôme d’Études supérieurs d’Économie politique) นอกเหนือจากการสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกของรัฐ ฝ่ายนิติศาสตร์ (Docteur en Droit, mention Sciences juridiques) ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

และด้วยเหตุที่ว่ามาข้างต้น เราจึงเห็นคำยืนยันความสำคัญขององค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ที่จะมีผลต่อมาในภายหลังอย่างสำคัญยิ่งด้วยถ้อยคำของท่านผู้ประศาสน์การเองดังต่อไปนี้

“ ...ผมได้กล่าวแล้วถึงสภาพสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นแก่ตนเองว่าราษฎรได้มีความอัตคัดขัดสนในทางเศรษฐกิจและไม่มีสิทธิเสรีภาพกับเสมอภาคในทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของ

หลายประเทศทุนนิยม ผมมีความคิดก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่าจะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่า มีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น

*เมื่อผมได้ทุนรัฐบาลไปศึกษากฎหมายในฝรั่งเศสนั้น แม้ผมเป็นเนติบัณฑิตสยามแล้ว แต่ผมมีอายุเพียง 20 ปี อาจารย์ของผมจึงแนะนำให้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยตั้งแต่ชั้นต้นเหมือนนักเรียนฝรั่งเศสตามหลักสูตรคณะกฎหมาย (Faculté de Droit) ที่ต่างกับการศึกษาในสยามและในประเทศแองโกล – แซกซอนคือ สมัยก่อนสถาปนาสาธารณรัฐฝรั่งเศส ครั้งที่ 3 (La Troisième République, ค.ศ.1870) นั้น คณะกฎหมายฝรั่งเศสก็สอนเฉพาะกฎหมายเอกชนและกฎหมายรัฐธรรมนูญทำนองหลายประเทศแองโกล – แซกซอน แต่ต่อมารัฐบาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส ครั้งที่ 3 ได้เพิ่มหลักสูตรคณะกฎหมายคือ นอกจากสอนวิชาประเภทกฎหมายเอกชนแล้วก็ให้มี**วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ถือเป็นรากฐานของสังคมและให้มีกฎหมายมหาชนอีกหลายสาขา ซึ่งถือว่าเป็นโครงสร้างเบื้องบนของสังคม***

ผมจึงศึกษาเศรษฐศาสตร์ภาค 1 ในปีที่ 1 และภาค 2 ในปีที่ 2 ของปริญญาตรีกฎหมาย และในปริญญา Licence ปีที่ 3 ก็ได้เรียนกฎหมายการคลังและกฎหมายแรงงานด้วย

โดยที่ผมสนใจในวิชาเศรษฐศาสตร์ ฉะนั้น เมื่อผมสอบไล่ได้ปริญญาเอกกฎหมายฝ่ายนิติศาสตร์แล้ว ผมจึงสอบไล่ได้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือ "ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจการเมือง (Diplôme d'Études supérieurs d'Économie politique)" ซึ่งมีวิชาเศรษฐศาสตร์พิสดาร ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ กฎหมายและวิทยาศาสตร์การคลัง กฎหมายและวิทยาศาสตร์การแรงงาน ผมจึงได้ศึกษาระบบเศรษฐกิจหลายชนิด รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมที่เกี่ยวกับแผนเศรษฐกิจ

ผมจึงเกิดจิตสำนึกว่า สมควรที่สยามจะได้มีแผนเศรษฐกิจตามทฤษฎีสังคมนิยมที่เป็นวิทยาศาสตร์ โดยสมานกับสภาพท้องที่กาลสมัยของสยามเท่าที่ผมประสบพบเห็น และที่ได้เปลี่ยนแปลงต่อๆ มาในระหว่างที่ผมศึกษาอยู่นั้น..."

คงจะไม่เป็นที่น่าประหลาดใจกระมังที่ในเวลาต่อมานักกฎหมายหนุ่มผู้มองเห็นชัดผ่านวิชาความรู้ที่ตนเล่าเรียนว่า สัมพันธภาพทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์นั้นไปรวมสรุปลงที่สัมพันธภาพทางเศรษฐกิจอันนับได้ว่าเป็นรากฐานของสังคมทั้งสังคม (คงต้องย้ำด้วยว่า ไม่ใช่สัมพันธภาพในลักษณะแบบแผนที่เป็นทางการเช่นกฎหมาย เพราะระบบกฎหมายในทัศนะของท่านเป็นเพียงโครงสร้างเบื้องบนของสังคมเท่านั้น) จะกลายมาเป็นผู้นำเสนอ *"เค้าโครงการเศรษฐกิจ"* ใน พ.ศ. 2476 ด้วยความมุ่งมั่นที่จะแก้ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชาติบ้านเมืองในเวลานั้นเป็นสำคัญ

วิชานิติศาสตร์

พระธรรมสาตรและบทกฎหมายตรา 3 ดวง

ก่อนเดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2463 ท่านผู้ประศาสน์การได้เข้าศึกษากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. 2460 จนกระทั่ง พ.ศ. 2462 จึงสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตสยาม ในที่นี้มีข้อสังเกตด้วยว่า ในช่วงที่ท่านใช้เวลาศึกษา ณ โรงเรียนกฎหมายอยู่นั้น ประเทศสยามกำลังอยู่ในช่วงระหว่างการร่างประมวลกฎหมายแบบตะวันตกขึ้นใช้หลายฉบับ และฉบับที่ประกาศใช้ไปบ้างแล้วในเวลานั้น เช่น กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 (พ.ศ. 2451) เป็นต้น ดังนั้นวิชาความรู้ในทางกฎหมายที่ท่านผู้ประศาสน์การได้รับจากโรงเรียนกฎหมาย จึงประกอบด้วยตัวบทบัญญัติที่เป็นประมวลกฎหมายฉบับใหม่และความรู้กฎหมายต่างประเทศบางส่วน เช่น กฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีเมือง กฎหมายสัญญาและประทุษร้ายส่วนแพ่ง กฎหมายหุ้นส่วนบริษัท กฎหมายล้มละลาย นอกจากนั้นก็คือ การศึกษาบทกฎหมายเก่าบางฉบับที่มีมาแต่โบราณและยังคงมีผลบังคับใช้อยู่ในเวลาศึกษา ที่เรียกรวมกันในภายหลังว่า *"บทกฎหมายตรา 3 ดวง"* นั่นเอง ซึ่งเราอาจยกตัวอย่างบทกฎหมายที่นักเรียนในโรงเรียนกฎหมายต้องศึกษาเล่าเรียน เช่น กฎหมายลักษณะผัวเมีย ลักษณะมรดก เป็นต้น

แต่ที่เห็นว่า เป็นบทบัญญัติในกฎหมายตรา 3 ดวงที่สำคัญยิ่ง และท่านผู้ประศาสน์การน่าจะได้ศึกษาทำความเข้าใจด้วยไม่มากก็น้อย อีกทั้ง

การรับรู้ถึงความสำคัญของบทบัญญัติดังกล่าวยังจะส่งผลต่อแนวคิดในการสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมาด้วย บทบัญญัติที่ว่านี้จึงน่าจะได้แก่ *"พระธรรมสาตร"* ที่ปรากฏอยู่ในตอนต้นของกฎหมายตรา 3 ดวงนั่นเอง

จากสถานะและเนื้อหาที่ปรากฏใน *"พระธรรมสาตร"* ทำให้เราเห็นได้อย่างชัดเจนว่า นี่คือบทบัญญัติที่มีคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์อันสำคัญยิ่งของสังคมสยามโบราณ ไม่ว่าจะเป็นในแง่รูปแบบ เช่น การเรียบเรียงขึ้นด้วยภาษาบาลีแล้วแปลออกเป็นภาษาไทย อันเป็นการสื่อความหมายถึงการเป็นเอกสารสำคัญในระดับเดียวกันกับวรรณกรรมทางศาสนา หรือแม้แต่ในด้านเนื้อหาสาระและความคิดที่ปรากฏอยู่นั้น ต่างก็บ่งชี้ถึงคติพุทธศาสนาที่ถูกผสมผสานในหลายระดับ และนำมาใช้อธิบายเรื่องราวในทางนิติศาสตร์ได้อย่างสอดคล้องกับโลกทัศน์ของชาวสยาม เช่น การเกริ่นถึงการกำเนิดของโลกและจักรวาลจนนำไปสู่การเลือกผู้ปกครองที่เรียกว่า พระมหาสมมติราช ตามคติไตรภูมิและที่ปรากฏในอัคคัญญสูตรแห่งสุตตันตปิฎก อีกทั้ง**ตำนานของมโนสารฤาษี** ภายหลังจากที่ตนได้วินิจฉัยคดีไร่แตงผิดพลาด ก็จะถ่ายทอดเรื่องราวไปสู่**การนำคัมภีร์พระธรรมสาตรลงมาจากกำแพงจักรวาลเพื่อมอบให้พระมหาสมมติราชได้ใช้เป็นคู่มือทางการปกครอง** การเน้นหลักธรรมที่สำคัญสำหรับผู้พิพากษาและตุลาการในเรื่องอคติ 4 การจำแนกหมวดหมู่ทางกฎหมายออกเป็นมูลคดีและสาขาคดี ซึ่งมีรายละเอียดสลับซับซ้อนและแสดงถึงการจัดระบบความคิดทางกฎหมายในระดับหนึ่งเลยทีเดียว กล่าวโดยสรุปก็คือ พระธรรมสาตรได้วางแบบแผนอันเป็นอุดมคติทางกฎหมายให้กับสังคมสยามมาแต่โบราณ (หรืออย่างน้อยนับจากต้นแผ่นดินรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ ภายหลังการชำระกฎหมายของรัชกาลที่ 1 ใน พ.ศ. 2348 เป็นต้นมา) นั่นเอง

ในแง่ของการเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์กฎหมายที่สำคัญ หากเราจะพิเคราะห์พระธรรมสาตรในฐานะบทบัญญัติที่เป็นแม่บทและวางระเบียบในสังคมสยามโบราณ ก็ถือได้ว่ามีน้ำหนักอยู่ไม่น้อยทีเดียว ในที่นี้ผู้เขียนใคร่ที่จะตั้งข้อสังเกตในรายละเอียดบางประการเกี่ยวกับเรื่องราวในตำนานมโนสารฤาษีที่สรุปไว้ข้างต้น กล่าวคือ หากอ่านและติดตามเรื่องราวของมโนสารฤาษีในพระธรรมสาตรอย่างละเอียดเราจะพบว่า เรื่องราวของฤาษีตนนี้จะดำเนินไปจนถึงการได้เหาะขึ้นไปยังกำแพงจักรวาลและนำ

บทบัญญัติพระธรรมสาตรลงมาสู่โลก เพื่อมอบให้ไว้แก่พระมหาสมมติราช (ซึ่งตามธรรมเนียมและคติพุทธศาสนาแล้วถือว่า เป็นผู้ปกครองสังคมมนุษย์ที่ถูกเลือกขึ้นเป็นคนแรกที่สุด หลังจากที่โลกและจักรวาลได้ฟื้นคืนกลับมา ดังพุทธวจนะในอัคคัญญสูตรแห่งสุตตันตปิฎก) และเรื่องราวที่ฤาษีตนนี้ได้นำบทพระธรรมสาตรมาสู่โลกนี้ เป็นจุดสิ้นสุดของตำนานมโนสารฤาษีที่กล่าวไว้ อีกนัยหนึ่ง เรื่องราวตอนสุดท้ายนี่เองที่แสดงให้เห็นฐานะความโดดเด่นและความสัมพันธ์อันมีลักษณะพิเศษของมโนสารฤาษีที่มีต่อพระธรรมสาตรอันเป็นบทบัญญัติพื้นฐานทางกฎหมายของสังคมไทยโบราณเลยทีเดียวก็ว่าได้

ดังนั้นผู้เขียนประสงค์จะหยิบยกประเด็นนี้มาพินิจพิเคราะห์ให้ชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเราเพ่งความสนใจและเชื่อมโยงไปยังข้อมูลบางประการเกี่ยวกับตัวท่านผู้ประศาสน์การ ก่อนการสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2477

เราทราบกันดีว่า ยศ บรรดาศักดิ์ และราชทินนาม *"รองอำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม"* นั้น ท่านผู้ประศาสน์การได้รับพระราชทานจากรัชกาลที่ 7 มาตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 แล้ว นัยแห่งราชทินนามที่ได้รับกล่าวคือ *"ประดิษฐ์มนูธรรม"* นั้น ยิ่งชวนให้เรานึกถึงตำนานมโนสารฤาษีในพระธรรมสาตรซึ่งเป็น *"ผู้นำบทพระธรรมสาตรจากกำแพงจักรวาลมาสู่โลก"* ได้อย่างน่าอัศจรรย์ทีเดียว และ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เคยระบุไว้ในประเด็นของการเลือกชื่อมหาวิทยาลัยที่จะก่อตั้งขึ้นด้วยว่า *" ...ความคิดเรื่องก่อตั้ง การใช้ชื่อ "ธรรมศาสตร์และการเมือง" นี้มีภูมิหลังอย่างไร คำว่าธรรมศาสตร์ หมายถึงกฎหมายที่เป็นแม่บทวางระเบียบสังคมสมัยเก่า* ***ท่านปรีดีคงเอามาใช้ในสมัยใหม่... เป็นการดึงเอาสัญลักษณ์ของกฎเกณฑ์ของสังคมเก่ามาใช้*** *(คำว่าธรรมศาสตร์นี้ ในสมัยใหม่เริ่มเปลี่ยนความหมายไปบ้าง กลายเป็นแปลว่ากฎหมายทั่วๆ ไปก็ได้)"* นั่นย่อมหมายรวมได้เช่นกันหรือไม่ว่า หากสิ่งที่ถูกสถาปนาขึ้น คือ *"ธรรมศาสตร์"* โดยผู้สถาปนา คือ *"หลวงประดิษฐ์มนูธรรม"* ในความเห็นของผู้เขียน นี่จึงมิใช่เพียงแต่การนำเอานามของเอกสารซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งสังคมโบราณมาใช้เรียกสถาบันการศึกษาในสมัยหรือในความหมายใหม่เท่านั้น แต่ยังผูกโยงราชทินนามของผู้สถาปนาในฐานะ *"ท่านผู้ประศาสน์การ"* เข้ากับ

ตำนานใน *"พระธรรมสาตร"* ของกฎหมายตรา 3 ดวงอย่างแน่นแฟ้นอีกโสตหนึ่งด้วย

มีข้อที่น่าสังเกตในส่วนนี้อีกประเด็นหนึ่งก็คือ แล้วคำว่า *"ธรรมศาสตร์"* ที่ถูกเลือกมาใช้เป็นชื่อของมหาวิทยาลัยนั้น ยังหมายถึง *"บทพระธรรมสาตร"* ในสังคมโบราณอยู่อีกหรือไม่

ในกรณีนี้ ผู้เขียนเห็นพ้องด้วยกับ ดร.ชาญวิทย์ ดังข้อความในวงเล็บตอนท้ายที่อ้างถึงข้างต้น ซึ่งมีเอกสารหลักฐานยืนยันด้วยว่า แม้แต่ในโรงเรียนกฎหมายช่วงที่ท่านผู้ประศาสน์การเข้าศึกษาก็เริ่มมีวิชาที่เรียกว่า *"ธรรมศาสตร์"* ปรากฏอยู่ในหลักสูตรแล้ว นอกจากนี้ยังปรากฏเอกสารและตำรากฎหมายอีกหลายรายการที่เรียกชื่อในลักษณะเดียวกัน ยกตัวอย่าง เช่น หนังสือ *หัวข้อเล็กเชอร์ธรรมศาสตร์* ของพระยานิติศาสตร์ไพศาล (173 หน้า) ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2462 และ *ตำนานศาล* ของผู้เขียนคนเดียวกัน แต่เดิมรวมเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในหัวข้อเล็กเชอร์ธรรมศาสตร์เล่มก่อน (ย่อมแสดงว่าขอบเขตเนื้อหาของ *หัวข้อเล็กเชอร์ธรรมศาสตร์* นั้นก็น่าจะกว้างขวางมิใช่น้อยแล้ว) หนังสือ *เฉลยปัญหาธรรมศาสตร์* ซึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน (204 หน้า) ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2477 หนังสือ *สรุปวิชาธรรมศาสตร์* จำนวน 2 เล่ม รวบรวมโดย สงัด ศรีวณิก และชิต เวชประสิทธ์ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2481 แต่เล่มที่น่าสนใจที่สุดก็ดูจะเป็น *คำอธิบายธรรมศาสตร์* ของ ศาสตราจารย์ เอช เอกูต์ ที่มีหลักฐานการตีพิมพ์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 แต่เมื่อตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2477 (406 หน้า) ได้ลงรายละเอียดไว้ว่าเป็นฉบับที่นายเสริม วินิจฉัย แปลจากฉบับภาษาฝรั่งเศส ทั้งลงชื่อหนังสืออีกชื่อหนึ่งกำกับไว้ในวงเล็บต่อท้ายด้วยว่า *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป* ดังนั้นเราจะเห็นว่าชื่อเรียกธรรมศาสตร์ (จนถึง พ.ศ. 2477 เป็นอย่างน้อย) ได้กลายเป็นชื่อที่ใช้ในความหมายใหม่ ซึ่งหมายถึงวิชากฎหมายโดยทั่วไปไม่จำกัดสาขา และมีนัยกว้างขวางกว่าที่เคยเข้าใจกันมาแต่โบราณแล้ว อีกทั้งเมื่อพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ประกาศใช้บังคับในวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2476 ก็ได้มีการกำหนดรายวิชาในหลักสูตรการศึกษาชั้นปริญญาตรีและมี *วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (ธรรมศาสตร์)* เป็นรายวิชาหนึ่งที่นักศึกษาจะต้องศึกษาด้วยเช่นกัน

ระบบซีวิลลอว์แบบฝรั่งเศสและกฎหมายโรมัน ที่เป็นฐานพัฒนาการของซีวิลลอว์ในยุโรป

คงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า การเดินทางไปศึกษานิติศาสตร์ในประเทศฝรั่งเศสนั้นหาใช่วิชาความรู้หรือสิ่งแปลกใหม่สำหรับท่านผู้ประศาสน์การแต่อย่างใด เนื่องจากได้สำเร็จการศึกษานิติศาสตร์จากโรงเรียนกฎหมายในประเทศสยามมาแล้ว แต่สิ่งที่พึงทำความเข้าใจเบื้องต้นในเรื่องนี้ ได้แก่ กฎหมายของประเทศฝรั่งเศสนั้นได้ชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการกฎหมายในระบบซีวิลลอว์ที่เน้นหนักในแง่ระบบความคิดและทฤษฎีของกฎหมายเป็นสำคัญ และการศึกษาวิชาการชั้นสูงย่อมจะเข้มข้นจนเห็นได้ชัดในชั้นการศึกษาระดับปริญญาเอก ซึ่งจะเห็นว่าการศึกษาระดับปริญญาเอกทางกฎหมายของท่านผู้ประศาสน์การ สำเร็จลงด้วยการเรียบเรียงงานวิทยานิพนธ์เรื่อง Du sort des Sociétés de Personnes en cas de Décès d'un Associé : Étude de droit français et de droit comparé (สถานะของห้างหุ้นส่วนในกรณีผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตาย : ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) ซึ่งปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ในธรรมเนียมปฏิบัติทางวิชาการ ก็น่าจะทำให้ผู้เขียนวิทยานิพนธ์กลายมาเป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญในด้านกฎหมายลักษณะหุ้นส่วนและบริษัทเป็นสำคัญ แต่นั่นก็อาจเป็นการพิเคราะห์ซึ่งจับเอาเฉพาะผลที่ปรากฏปลายทางของการศึกษาก็เป็นได้ และหากเรามองข้ามไม่สนใจสำรวจตรวจสอบในช่วงระหว่างทางการศึกษาของท่านผู้ประศาสน์การด้วยแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่าอาจส่งผลให้เราวิเคราะห์ประเด็นบางอย่างคลาดเคลื่อนไปได้เป็นอันมาก เช่น อาจเห็นไปว่าหลักสูตรนิติศาสตร์ที่ท่านผู้ประศาสน์การได้ศึกษาในฝรั่งเศสนั้น ก็ไม่ต่างไปจากที่รู้จักกันทั่วไปในประเทศสยามเวลานั้น ซึ่งเราต้องไม่ลืมด้วยว่า ในขณะนั้นระบบและความคิดทางกฎหมายที่มีอิทธิพลอย่างสูงในประเทศสยาม ทั้งในทางทฤษฎีและในทางวิชาชีพ ได้แก่ ระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ของอังกฤษ ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลโดยผ่านทางโรงเรียนกฎหมายที่ท่านเคยเป็นศิษย์เก่านั่นเอง

ที่จริงแล้วการเข้าศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นลำดับก่อนระดับปริญญาเอกทั้งในชั้นบาเชอร์ลิเอร์ ออง ดรัว (Bachelier en Droit) ซึ่งต้องใช้เวลาเรียน 2 ปี และในชั้นปีที่ 3 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายและเป็นการศึกษาชั้นลิซองสิเอร์ ออง ดรัว

...น่าจะทำให้ท่านผู้ประศาสน์การ เข้าใจได้เป็นอย่างดีถึงภารกิจและบทบาทที่วิชานิติศาสตร์มีต่อโลก ต่อวัฒนธรรมของยุโรป และที่สำคัญที่สุดสำหรับท่านก็คือต่อประเทศสยาม อีกนัยหนึ่ง กฎหมายที่หยั่งรากลงสู่หลักวิชาอันเป็นระบบของเหตุผล ทั้งไม่ขึ้นกับเจตจำนงและอำนาจอำเภอใจของมนุษย์นั้น ก็เป็นสิ่งที่พึงปลูกฝังให้มีขึ้นในประเทศสยามด้วยเช่นกัน...

(Licencié en Droit) นั้น หากจะว่าไปแล้วก็คือ การปูพื้นฐานวิชาการกฎหมายในสาขาที่สำคัญๆ และจำเป็นแก่การประกอบวิชาชีพทางกฎหมายอนาคตนั่นเอง และที่น่าสนใจยิ่งกว่านั้นก็คือ เส้นทางการศึกษาระดับปริญญาเอกก่อนการเขียนวิทยานิพนธ์เพื่อจบการศึกษาของท่านผู้ประศาสน์การ จากการสำรวจหลักสูตรการศึกษาในเบื้องต้น ผู้เขียนมีข้อที่น่าสังเกตว่า ก่อนการเขียนวิทยานิพนธ์ ท่านผู้ประศาสน์การยังจะต้องศึกษาทำความเข้าใจเนื้อหากฎหมายโรมันอย่างเข้มข้น ซึ่งหากกล่าวในแง่การศึกษาอบรมและฝึกฝนความคิดของนักกฎหมายในระบบซีวิลลอว์แล้ว นอกเหนือจากการที่เนื้อหากฎหมายโรมันนับเป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้ในการศึกษาแล้ว เป็นที่ยอมรับกันด้วยว่า จิตสำนึกและจิตวิญญาณในการมองโลกแบบนักกฎหมายซีวิลลอว์ก็ถือกำเนิดขึ้นจากระบบกฎหมายโรมันด้วยเช่นกัน

ดังนั้นเมื่อเข้าสู่ปีสุดท้ายในระดับปริญญาเอก ท่านผู้ประศาสน์การจะต้องเรียนเนื้อหา 2 ภาคการศึกษา โดยในภาค 1 มีเรียน 4 วิชา ได้แก่ **พงศาวดารกฎหมายอย่างพิสดาร วิชาแปล และวินิจฉัยกฎหมายโรมัน** อีก 2 วิชามีชื่อเดียวกัน คือ **กฎหมายโรมันอย่างพิสดารและลึกซึ้ง** ส่วนในภาค 2 ก็เข้าสู่เนื้อหาการศึกษาเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับกฎหมายสาขาที่สำคัญทั้งหลาย และจบด้วยการเขียนวิทยานิพนธ์เป็นภาคการศึกษาที่ 3 จึงจะได้รับปริญญา Docteur en Droit (mention sciences juridiques) แสดงให้เห็นว่าการอบรมในทางวิชาความคิดบนพื้นฐานกฎหมายโรมันที่แม้แต่ในประเทศยุโรปก็ยกย่องว่าเป็น *“ratio scripta (ระบบเหตุผลที่เป็นลายลักษณ์อักษร*

หรือที่ท่านศาสตราจารย์ โรแบรต์ แลงกาต์ แปลว่า 'คัมภีร์แห่งสติปัญญา')" นั้น **น่าจะทำให้ท่านผู้ประศาสน์การเข้าใจได้เป็นอย่างดีถึงภารกิจและบทบาทที่วิชานิติศาสตร์มีต่อโลก ต่อวัฒนธรรมของยุโรป และที่สำคัญที่สุดสำหรับท่านก็คือต่อประเทศสยาม อีกนัยหนึ่ง กฎหมายที่หยั่งรากลงสู่หลักวิชาอันเป็นระบบของเหตุผล ทั้งไม่ขึ้นกับเจตจำนงและอำนาจอำเภอใจของมนุษย์นั้น ก็เป็นสิ่งที่พึงปลูกฝังให้มีขึ้นในประเทศสยามด้วยเช่นกัน**

ด้วยการมองระบบกฎหมายที่ฝังรากลงสู่ระบบเหตุผลที่เป็นธรรมและปราศจากอคติของมนุษย์เช่นนี้ ในที่สุดแล้ว วิชาความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ในต้นศตวรรษที่ 20 ของฝรั่งเศส เมื่อประกอบกันเข้ากับวิชาการนิติศาสตร์ที่ผ่านการอบรมฝึกฝนทางความคิดอย่างเข้มข้น ที่ช่วยก่อพลังการวิเคราะห์วิจารณ์และลงลึกถึงสารัตถะที่แท้จริงของความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์แล้ว องค์ความรู้เหล่านี้จึงได้มอบคำตอบสุดท้ายที่ท่านผู้ประศาสน์การมุ่งแสวงหาให้กับมาตุภูมิของตนเองมาโดยตลอด ทั้งยังเป็นคำตอบที่ไม่ก้าวข้ามพ้นไปจากคำอธิบายอันตื้นเขินแบบสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism) ที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในประเทศสยามในเวลานั้น และในเวลาต่อมายังคอยกัดกร่อนบ่อนเซาะมิติแห่งความเป็นสหวิทยาการ ในแง่ที่วิชานิติศาสตร์พึงดำรงสถานะเป็นศาสตร์ซึ่งทำหน้าที่ประสานองค์ความรู้และสรุปลงสู่หลักการที่เป็นธรรมพร้อมกันไปด้วยในที่สุด อีกทั้งยังเป็นคำตอบสุดท้ายที่พินิจพิเคราะห์ไปสู่แก่นสารที่สำคัญนั่นก็คือ ความสัมพันธ์พื้นฐานในทางเศรษฐกิจระหว่างมนุษย์ในสังคมด้วยกันเอง หาใช่แต่วนเวียนจับจดอยู่แต่แบบแผนความประพฤติที่เป็นทางการในลักษณะของบทบัญญัติทางกฎหมายแต่เพียงถ่ายเดียวโดยไม่สามารถมองทะลุไปสู่สัมพันธภาพตามความเป็นจริงได้แต่อย่างใด

เห็นได้ว่า ความคิดและภูมิปัญญาของท่านผู้ประศาสน์การได้ก่อคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมืองในเวลาต่อมานั้น จุดก่อเกิดทั้งปวงก่อนกระบวนการตกผลึกทางความคิดและภูมิปัญญาเช่นว่านั้น จะต้องเริ่มจากก้าวแรกในพลังศรัทธาในหลักวิชาความรู้และนิติศาสตร์ที่ว่านี้ อีกนัยหนึ่งนี่คือบ่อเกิดแห่งแรงบันดาลใจและพลังในการทำงานเพื่อชาติและราษฎร สิ่งนี้ได้ช่วยกำกับทิศทางของชีวิตและการทำงานของท่านในเวลาต่อมาอย่างมหาศาล

วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (Science morale et politique) ในธรรมเนียมวิชาการฝรั่งเศส

ที่จริงแล้วในการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ. 2476 นั้นในแง่ของการคัดเลือกชื่อของสถาบัน ท่านผู้ประศาสน์การคงต้องระลึกถึงความทรงจำในเรื่องหนึ่งขณะที่ตนยังศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเป็นแน่ นั่นก็คือ ความคิดเกี่ยวกับวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่แพร่หลายอยู่ในธรรมเนียมวิชาการของฝรั่งเศสในเวลานั้น ซึ่ง ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ เคยศึกษาและชี้ชัดไว้แล้วว่า เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะมองข้ามไปได้เลย หากประสงค์จะทำความเข้าใจพัฒนาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงแรกของการก่อตั้ง

สถาบันฝรั่งเศส (Institut de France) เป็นสถาบันทางวิชาการที่เป็นมรดกแห่งสมัยรุ่งโรจน์ทางปัญญาของฝรั่งเศส (Le Siècle des Lumières) ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2338 (ค.ศ.1795) ภายหลังที่ได้ยุบเลิกสถาบันในลักษณะเดียวกันของระบอบการปกครองเก่าไปใน พ.ศ. 2336 (ค.ศ.1793) และการก่อตั้งสถาบันฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2338 (ค.ศ.1795) นี้เองที่ประกอบไปด้วยสำนักวิชาการรวม 3 สำนักใหญ่ด้วยกัน ได้แก่ สำนักวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ และคณิตศาสตร์ (Academié des Sciences physiques et mathématiques) สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง (Academié des Sciences morales et politiques) และสำนักวรรณคดีและวิจิตรศิลป์ (Academié de Littérature et Beaux – arts) อย่างไรก็ดี นโปเลียนได้ยุบเลิกสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองไปใน พ.ศ. 2346 (ค.ศ.1803) จึงต้องรอจนกระทั่ง พ.ศ. 2375 (ค.ศ.1832) จึงได้มีการรื้อฟื้นสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ในปัจจุบัน สถาบันฝรั่งเศสประกอบด้วยสำนักวิชาการใหญ่ 5 สำนักด้วยกัน ได้แก่ (1) สำนักอักษรศาสตร์ฝรั่งเศส (Académie française) (2) สำนักจารึกและอารยธรรมโบราณ (Académie des inscriptions et belles – lettres) (3) สำนักวิทยาศาสตร์ (Academié des Sciences) (4) สำนักวิจิตรศิลป์ (Academié des Beaux – arts) และ (5) สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง (Academié des Sciences morales et politiques) ในที่นี้

จะขอจำกัดการพิจารณาลักษณะสำคัญของสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองในภาพรวม และกำหนดเฉพาะในช่วงคริสตศตวรรษที่ 19 – 20 ที่ท่านผู้ประศาสน์การได้รับรู้จากการเดินทางเข้าไปศึกษาเท่านั้น

ใน พ.ศ. 2375 (ค.ศ.1832) ที่ได้มีการรื้อฟื้นสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นมาใหม่นั้น ฟรองซัว กีโซ (François Guizot) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการแห่งรัฐบาลพระเจ้าหลุยส์ ฟิลลิปส์ ที่ 1 ผู้เสนอให้รื้อฟื้นสำนักวิชาการแห่งนี้ได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

"ข้อเสนอในเรื่อง [การรื้อฟื้นสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง] นี้ย่อมมีมูลมาจากหลักการแห่งรัฐบาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเองด้วย จากคณะรัฐบาลนี้ที่ตระหนักซึ้งถึงความมีเหตุผลและประสงค์จะให้การงานที่ได้ก่อร่างไว้ทั้งสิ้นนั้นกอปรไปด้วยจิตวิญญาณอันมีลักษณะเฉพาะแห่งกาลสมัยและพร้อมด้วยอัจฉริยภาพแห่งชาติ บรรดาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองทั้งหลายไม่ว่าในกาลใดก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งสร้างสรรค์อันโอฬารที่กระทบต่อจิตสำนึก [แห่งหมู่มนุษย์] และเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลยิ่งนักต่อพลเมืองทั้งปวง แต่จะไม่มียุคสมัยใดเลยและไม่ว่าในชาติใดเลยด้วยซ้ำ ที่วิชาการสาขานี้จะยกระดับขึ้นสู่ความสำคัญ ความแพร่หลายและการที่จะได้รับความยอมรับนับถือเท่ากับในกาลปัจจุบันของเรา และในชาติของเรา ณ เวลานี้ **วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ส่งผลกระทบโดยตรงในท่ามกลางพวกเราและต่อความเป็นไปของสังคม เป็นผลให้เกิดการความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในด้านกฎหมายทั้งปวงและในด้านวัฒนธรรมทั้งหลาย** *อาจกล่าวได้ว่า กว่าครึ่งศตวรรษมาแล้ว ที่วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเข้ามามีบทบาทในประวัติศาสตร์ของพวกเรา ด้วยสิ่งที่วิชาการสาขานี้จะได้มาเป็นคราแรก เนื่องจากเป็นสิ่งที่ขาดสูญไปจากวิชาการสาขานี้มาโดยตลอด นั่นก็คือ* **สถานะความเป็น** *[วิทยา]* **ศาสตร์ที่แท้จริง** *เราได้เพียรที่จะส่งเสริมบรรดาความรู้ในสาขานี้ด้วยข้อเท็จจริงอันแน่ชัด ด้วยการสร้างเนื้อหาความรู้อันหนักแน่นและเป็นภววิสัย (positive) เช่นนี้แล วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจะกลายเป็นองค์ความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ยิ่งๆ ขึ้นไป ความเป็นประโยชน์ซึ่งยิ่งปรากฏเห็นประจักษ์ย่อมจะเป็นจริงยิ่งขึ้นอีกโสดหนึ่งด้วย สังคมทั้งสังคมได้โค้งคำนับลงเบื้องหน้าวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแล้ว"*

หรือหากจะพิจารณาจาก *"หนังสือสารานุกรม"* บางเล่มที่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้านั้นก็ให้การยอมรับว่า วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นองค์ความรู้ที่มีขอบเขตครอบคลุมมิติทางสังคมทั้งมวล กล่าวคือ

"...ดังนั้น เราจึงอาจจำแนกได้เป็นศาสตร์บรรดาอันเนื่องด้วยปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เราจะสามารถพินิจพิจารณาได้ด้วยการศึกษาไตร่ตรองและทำความเข้าใจได้ด้วยสติปัญญา และศาสตร์บรรดาอันเนื่องด้วยปรากฏการณ์ทางสังคมที่ตกอยู่ภายใต้เจตจำนงของเรา (soumis à notre volonté) ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีต่างๆ ที่อาจนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ และแท้จริงนั้น เนื่องจากปรากฏการณ์ธรรมชาติครอบคลุมข้อเท็จจริงทั้ง 2 ระดับข้างต้นเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดคู่ขนานกันไป ผสมผสานเข้าหากันโดยหาพรมแดนแบ่งแยกจากกันมิได้ แต่ก็ยังธำรงไว้ซึ่งความหลากหลายด้วยในขณะเดียวกัน จากที่ว่ามา เราจึงอาจดึงมุมมองในการวิเคราะห์ของแต่ละศาสตร์ข้างต้นได้ว่า ศาสตร์ทางปรัชญานั้นเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณแห่งความมนุษย์ ศาสตร์ทางธรรมชาติย่อมมีวัตถุแห่งการศึกษาคือโลกวัตถุ [ที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์] ***ศาสตร์ประเภทที่ 3 ได้แก่ บรรดาวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องกับสังคม*** *[มนุษย์] และประเภทที่ 4 ได้แก่ ศาสตร์ที่เป็นนามธรรมทางเหตุผลทั้งหลาย..."*

จากข้อความอ้างอิงที่ยกมานั้น น่าจะเป็นความเข้าใจในภาพรวมเกี่ยวกับธรรมเนียมทางวิชาการและสถานะของวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (Sciences morales et politiques) ในประเทศฝรั่งเศสช่วงกลางศตวรรษที่ 19 และต่อเนื่องมาจนถึงต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งท่านผู้ประศาสน์การได้เดินทางเข้าไปศึกษา ซึ่งเราอาจสรุปสาระสำคัญของวิชาการสาขานี้ได้ว่า *เป็นวิชาความรู้ที่รวมเข้าไว้ซึ่งปรากฏการณ์ทางสังคมและการสร้างสรรค์ทางสติปัญญาของมนุษย์ทั้งปวง เป็นศาสตร์ที่มุ่งทำการศึกษาอย่างเป็นระบบด้วยตรรกวิทยาและวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์* ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองการปกครอง (รัฐศาสตร์) ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ (เศรษฐศาสตร์) ปรากฏการณ์เกี่ยวกับการจัดระเบียบแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในทุกระดับ (นิติศาสตร์) เป็นต้น และด้วยความเข้าใจในสถานะของวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเช่นนี้เองซึ่งเป็นที่เชื่อได้ว่าเมื่อท่านผู้ประศาสน์การมีโอกาสจัดวางโครงสร้าง กำหนดหลักสูตรการศึกษา และวัตถุประสงค์ในการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์

และการเมืองใน พ.ศ. 2476 ก็น่าจะมีความคิดและความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้เป็นการล่วงหน้าอยู่ก่อนแล้วเช่นกัน

ประสบการณ์ส่วนบุคคลของท่านผู้ประศาสน์การ

พบว่าประสบการณ์บางประการของท่านผู้ประศาสน์การ อาจสามารถใช้เป็นร่องรอยในการทำความเข้าใจบทบาทสำคัญในการสถาปนามหาวิทยาลัย โดยพิจารณาเริ่มจากกิจกรรมและหน้าที่การงานของท่านนับจากที่ได้เดินทางกลับสู่ประเทศสยามหลังจากสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสแล้วเป็นต้นไป

1.3.1 การจัดพิมพ์หนังสือ *"ประชุมกฎหมายไทย"*

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อกลับจากต่างประเทศแล้ว ในช่วง พ.ศ. 2473 ขณะรับราชการในกระทรวงยุติธรรมและเป็นผู้สอนในโรงเรียนกฎหมาย ท่านผู้ประศาสน์การได้เคยรวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือชุด *"ประชุมกฎหมายไทย"* ออกมาอย่างน้อย 2 ชุดด้วยกัน ได้แก่ (1) ประชุมกฎหมายไทย ภาค 1 กฎหมายตรา 3 ดวง ซึ่งในชุดนี้ได้คัดเลือกบทกฎหมายโบราณบางลักษณะมาลงพิมพ์ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *"ลักษณะพระธรรมศาสตร์"* และ (2) ประชุมกฎหมายไทย ภาค 2 โดยได้รวบรวมบทกฎหมายและจัดแบ่งตามหัวเรื่อง เช่น บทกฎหมายที่เป็นประมวลหรือที่จะเป็นประมวล จำแนกเป็นเรื่องย่อยเกี่ยวกับกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บทกฎหมายว่าด้วยพระธรรมนูญศาลยุติธรรม จำแนกเรื่องเกี่ยวกับการจัดตั้งศาล ผู้พิพากษา ทนายความ บทกฎหมายว่าด้วยวิธีพิจารณาความแพ่งและวิธีพิจารณาความอาญา หนังสือชุดนี้พิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์น โดยมีนายวิจิตร ลุลิตานนท์ เป็นผู้จัดการ และโดยเฉพาะชุดที่ 1 นั้นนายวิจิตร ลุลิตานนท์ได้ชี้แจงนโยบายในการพิมพ์ในคราวนี้ว่า ได้ใช้วิธีการถ่ายภาพจากต้นฉบับแล้วทำเป็นบล็อก ทั้งนี้ *"1. เพื่อให้หนังสือประชุมกฎหมายไทยถูกต้องต่อต้นฉะบับอันแท้จริง แม้ทั้งตัวสะกดการันต์ ย่อหน้า ขึ้นบรรทัดใหม่ ทั้งปวง เพื่อว่าเกิดปัญหา ท่านก็อาจที่จะอ้างได้คล้ายๆ ต้นฉะบับกฎหมายทีเดียว การเรียงพิมพ์ธรรมดาย่อมมีผิดพลาดได้..."*

ข้อสังเกตที่เราได้จากการจัดพิมพ์หนังสือประชุมกฎหมายอาจจำแนกได้ คือ (ก) วัตถุประสงค์ของหนังสือประชุมกฎหมาย และ (ข) วิธีการจัดพิมพ์หนังสือประชุมกฎหมาย ภาคที่ 1 กฎหมายตรา 3 ดวง ซึ่งพอจะอธิบายได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ของหนังสือประชุมกฎหมายของการจัดพิมพ์นี้น่าจะเนื่องกับในช่วงเวลาที่ท่านผู้ประศาสน์การยังศึกษาหาความรู้ในต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2463 – 2470 นับเป็นช่วงเวลายาวนานเกือบ 1 ทศวรรษที่ท่านมิได้อยู่ในประเทศ ดังนั้นพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงในช่วงที่ตนเองยังอยู่นอกประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางกฎหมาย ซึ่งแน่นอนว่ามีการประกาศใช้กฎหมายใหม่และยกเลิกกฎหมายเก่าอย่างขนานใหญ่นั้น หลังจากที่เดินทางกลับสู่ประเทศสยามแล้ว น่าจะต้องถือเป็นภารกิจหลักประการแรกสุดเลยทีเดียว ในอันที่จะหวนกลับมาติดตามและทำความเข้าใจความเป็นไปในช่วงเวลาเหล่านี้อย่างใกล้ชิด นี่ไม่เพียงเพราะตนเองเป็นนักกฎหมายเท่านั้น แต่ยังมีสถานะเป็นถึงผู้สอนวิชาความรู้ในโรงเรียนกฎหมายอีกด้วย การรวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือประชุมกฎหมายนี่เองที่ท่านผู้ประศาสน์การน่าจะได้ใช้เป็นโอกาสในการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของกฎหมายในประเทศสยามทั้งในช่วงก่อน ระหว่าง และภายหลังเวลาที่ตนเองศึกษาต่อยังต่างประเทศได้ และน่าจะถือด้วยว่าเป็นวิธีการที่จะช่วยประหยัดเวลาได้เป็นอันมากทีเดียวในเรื่องนี้

วิธีการจัดพิมพ์หนังสือประชุมกฎหมาย ภาคที่ 1 กฎหมายตรา 3 ดวงนี้ก็มีลักษณะพิเศษ จากวิธีการที่ใช้ในการรวบรวมและจัดพิมพ์โดยใช้วิธีถ่ายภาพจากต้นฉบับเป็นสำคัญ เพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนในการเรียงพิมพ์ แสดงให้เห็นความมุ่งประสงค์จะได้ฉบับพิมพ์ที่ถูกต้องตามต้นฉบับอย่างแท้จริง หากจะกล่าวในทางวิชาการแล้ว นั่นก็คือเป็นวิธีการจัดพิมพ์เอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตามมาตรฐานและหลักวิชาการประวัติศาสตร์โดยทั่วไปนั่นเอง และน่าสังเกตด้วยว่า แม้ในโรงเรียนกฎหมายจะมีการใช้หนังสือ *“กฎหมายราชบุรี”* ซึ่งมีลักษณะการรวบรวมบทกฎหมายเก่าในลักษณะเดียวกัน แต่หนังสือเล่มที่ว่านี้ก็มิได้ใช้วิธีการเดียวกันนี้ในแง่การรวบรวมบทกฎหมายเพื่อใช้ศึกษาเล่าเรียนแต่อย่างใด ทั้งนี้ก็น่าจะอธิบายได้ไม่ยากว่า การจัดพิมพ์บทกฎหมายด้วยวิธีการเช่นไรก็ย่อมสะท้อนมุมมองต่อหลักฐานเอกสารที่ผู้จัดพิมพ์นำมารวบรวมจัดพิมพ์นั้นไว้ได้ด้วย

การให้ความสำคัญกับวิธีการจัดพิมพ์ด้วยการถ่ายภาพจากต้นฉบับน่าจะเป็นผลจากการศึกษาที่ฝรั่งเศสของท่านผู้ประศาสน์การ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะศึกษารายวิชาในหลักสูตรระดับปริญญาเอกสักเล็กน้อย ดังที่กล่าวแล้วว่า การศึกษาวิชาความรู้ในช่วงนั้นมีเนื้อหาเข้มข้นเป็นอันมากในส่วนที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์กฎหมายของยุโรปที่มีวิชานิติศาสตร์โรมันเป็นแกนกลางที่สำคัญ โดยเฉพาะการศึกษารายวิชาในภาคที่ 1 และเราจะยิ่งเห็นร่องรอยของวิธีการศึกษาที่ศาสตราจารย์ในวิชากฎหมายโรมันในเวลานั้นได้นำมาใช้ ซึ่งท่านผู้ประศาสน์การเคยกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า *"...เมื่อครั้งที่ผมเรียนอยู่ในฝรั่งเศส สมัยนั้นหลักสูตรปริญญาเอกของรัฐที่เรียกว่า Doctorat d'État นั้นมีวิชาหนึ่งเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "ปองเดกส์" (Pandectes) ซึ่ง* ***เป็นวิชาที่พิเคราะห์วิจารณ์บทกฎหมายและคำสอนของนักปราชญ์กฎหมายโรมันซึ่งชนรุ่นหลังรวบรวมจารึกหรือพิมพ์ไว้นั้นว่า เป็นเรื่องแท้จริงหรือชนรุ่นหลังแทรกความต่อเติมดัดแปลง คือเป็นการเรียนรู้กฎหมายโรมันให้ลึกซึ้งลงไปอีก*** *(Approfondir)..."* ด้วยร่องรอยของการวิเคราะห์ศึกษา *"ตัวบท (Text)"* นิติศาสตร์โรมันอย่างลึกซึ้งเช่นนี้นี่เอง ก็น่าจะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ท่านเห็นคุณค่าของการจัดพิมพ์บทกฎหมายโบราณในลักษณะที่มุ่งความถูกต้องแท้จริงกับตัวบทกฎหมายโรมันที่ตนได้เล่าเรียนศึกษามาแล้วเป็นอย่างดี และนี่อาจจะเป็นแรงบันดาลใจเบื้องหลังการจัดพิมพ์หนังสือประชุมกฎหมาย ภาคที่ 1 กฎหมายตรา 3 ดวง โดยนำวิธีการเดียวกันนี้มาใช้กับบทกฎหมายโบราณของสยามด้วยก็เป็นได้

การจัดพิมพ์ประชุมกฎหมาย 2 เล่มนี้ย่อมเป็นแนวทางให้ท่านผู้ประศาสน์การได้มองเห็นความเป็นไปในแง่พัฒนาการของระบบกฎหมายของประเทศสยาม ภายหลังจากที่ตนเดินทางกลับมาสู่มาตุภูมิแล้วได้เป็นอย่างดี กล่าวคือประเทศสยามกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญยิ่งจากระบบกฎหมายเก่าไปสู่การมีระบบประมวลกฎหมายในทำนองเดียวกันกับประเทศยุโรปภาคพื้นทวีป อีกนัยหนึ่ง ประเทศสยามกำลังก้าวเข้าสู่สมัยใหม่ในด้านต่างๆ ซึ่งจะมีแก่นแกนสำคัญอยู่ที่การสถาปนาระบบกฎหมายที่มีเสถียรภาพและเป็นที่ยอมรับของชาติมหาอำนาจในเวลานั้น แต่ในขณะเดียวกัน เราจะเห็นด้วยว่า การที่ท่านผู้ประศาสน์การได้สัมผัสกับเนื้อหากฎหมายโบราณของสยามที่ถูกต้องตรงกับต้นฉบับที่แท้จริง ย่อมเป็นสิ่งที่น่าพึงใจแก่อดีตนักศึกษาปริญญาเอกผู้ผ่านการศึกษาเล่าเรียนประวัติศาสตร์

กฎหมายยุโรปมาเป็นอย่างดีและชวนให้ตระหนักได้ถึงคุณค่าของบทกฎหมายโบราณในมาตุภูมิของตนเองอีกด้วย แต่การจัดพิมพ์หนังสือกฎหมายโบราณก็มีนัยยะสำคัญที่เห็นได้ว่า ในบรรดาบทบัญญัติที่มาจากกฎหมายตรา 3 ดวงทั้งหมดนั้นมีเพียง *"พระธรรมศาสตร์"* ที่ท่านจะได้หยิบยกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างน้อยก็ในแง่ของการเป็นสัญลักษณ์และใช้เป็นชื่อเรียกอย่างเป็นทางการของมหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา และเราคงต้องไม่ลืมด้วยว่าในส่วนลึกแล้ว ท่านผู้ประศาสน์การยังคงเตรียมแผนการอภิวัฒน์ไว้อยู่ในใจ และรอเพียงเวลาที่เหมาะสมเท่านั้น

ผู้บรรยายในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

จากข้อมูลที่เราทราบกันในงานราชการนั้น ท่านผู้ประศาสน์การได้เข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาประจำกระทรวงยุติธรรมเป็นลำดับแรก ต่อมาจึงได้มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย และรับเป็นผู้บรรยายในโรงเรียนกฎหมาย ซึ่งการงานใน 2 ตำแหน่งแรกนั้น อาจมิได้มีส่วนสำคัญเท่าใดนักเมื่อเปรียบเทียบกับงานการเป็นผู้บรรยายในโรงเรียนกฎหมาย ด้วยเหตุว่า งาน 2 ตำแหน่งแรกมีลักษณะเป็นงานประจำที่มีภาระงานค่อนข้างชัดเจนและเป็นไปตามกรอบของระบบราชการในเวลานั้น ส่วนการเป็นผู้บรรยายในโรงเรียนกฎหมาย แม้จะเป็นงานราชการทำนองเดียวกัน แต่สภาพงานมีลักษณะเป็นการให้ความรู้และอบรมทางความคิดแก่ผู้รับการศึกษา จึงสามารถที่จะใช้เวลาและเนื้อหาของวิชาเป็นบทนำเพื่อชี้แนะและปลูกฝังหลักวิชาตามภูมิหลังทางการศึกษาและแนวโน้มความสนใจส่วนบุคคลของผู้สอนได้กว้างขวางยิ่งกว่า ดังนั้นเราจะลองพิจารณาหน้าที่การงานในส่วนนี้โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับเนื้อหาของวิชาและวิธีการอบรมและปลูกฝังความคิดเป็นสำคัญ

ก่อนอื่น พึงสำรวจรายวิชาที่ท่านได้รับมอบหมายให้บรรยายในโรงเรียนกฎหมายเสียก่อน ซึ่งตามหลักฐานเท่าที่ปรากฏนั้น ได้แก่ *กฎหมายแพ่งว่าด้วยหุ้นส่วน บริษัท และสมาคม* รายวิชานี้ต้องนับว่าเป็นวิชาความรู้ที่สอดคล้องกับหัวข้อวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของท่านผู้ประศาสน์การโดยตรง ดังนั้นท่านผู้ประศาสน์การจึงอยู่ในสถานะผู้สอนซึ่งมีความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะตรงกับความรู้ที่ได้สำเร็จมาจากต่างประเทศ แต่ด้วยลักษณะเนื้อหาที่มุ่งทำความเข้าใจในส่วนบทบัญญัติประมวลกฎหมาย

แพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 เอกเทศสัญญา ซึ่งเพิ่งได้รับการประกาศใช้ไม่นานนัก (คือ ประกาศใช้ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2472) อีกทั้งเป็นเรื่องการจัดองค์กรธุรกิจของเอกชนซึ่งกำลังขยายตัวในประเทศสยามในเวลานั้น ส่วนรายวิชาต่อมา คือ *กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล* เป็นกฎหมายแพ่งที่มีมิติระหว่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นความรู้ที่จำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากการติดต่อและความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติซึ่งขยายตัวออกไปเป็นอันมาก เช่น การสมรส การทำนิติกรรมสัญญาชนิดต่างๆ เป็นต้น รายวิชาต่อมา ได้แก่ *กฎหมายปกครอง* ซึ่งในเวลานั้นต้องถือว่าเป็นวิชาใหม่สุด ไม่เคยมีการสอนกันในโรงเรียนกฎหมายมาก่อน ท่านผู้ประศาสน์การจึงกลายเป็นผู้สอนวิชานี้คนแรกในโรงเรียนกฎหมาย และยังนับได้ด้วยว่าเป็นอาจารย์คนแรกของความรู้ทางกฎหมายสาขานี้ในประเทศสยาม

ข้อเขียนของท่านผู้ประศาสน์การเมื่อครั้งเรียบเรียงชีวประวัติย่อของตนเองในส่วน *"กิจกรรมพิเศษก่อนอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน"* ทำให้เห็นถึงความสำคัญของการสอนหนังสือของท่านว่า *"1. อาศัยการสอนที่โรงเรียนกฎหมายฯ ปลุกจิตสำนึกนักศึกษาให้สนใจเป็นขั้นๆ ไปถึง* ***ความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินประชาธิปไตย...*** *"* ในที่นี้ย่อมจะหมายถึงการสอนวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งในแง่เนื้อหาของวิชายังเปิดโอกาสให้ผู้สอนได้สอดแทรกข้อวิจารณ์เพื่อโต้แย้งสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ เปิดโลกทัศน์และอธิบายทัศนคติทางการเมืองแบบใหม่ รวมทั้งจูงใจให้ผู้ศึกษาได้พอมองเห็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคตอันใกล้ อย่างไรก็ตาม แผนการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบเก่ามาสู่ *"ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา (Parliamentary System)"* แล้ว หลักใหญ่ใจความนั้นหาใช่เพียงการลงมือเปลี่ยนระบอบการเมืองเท่านั้น แต่หากอยู่ที่ *"การเปลี่ยนความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชาติ"* ด้วยเป็นสำคัญ

ความประสงค์ของท่านผู้ประศาสน์การในอันที่จะกำกับทิศทางการอภิวัฒน์ให้เดินไปสู่จุดที่สำคัญจึงเป็นไปด้วยความมุ่งมั่นยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้รับมอบหมายให้เป็นผู้รับผิดชอบร่าง *"เค้าโครงการเศรษฐกิจ"* นำเสนอ

...ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสนั้นทำการสอนเพื่อปลุกจิตสำนึกนักศึกษาในสมัยนั้นให้สนใจในแนวทางประชาธิปไตย และในทางเศรษฐกิจซึ่งถือว่าเป็นรากฐานของสังคม ส่วนกฎหมายเป็นแต่โครงร่างเบื้องบนของสังคมเท่านั้น...

ต่อรัฐบาลในปีต่อมา ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามหลักประการที่ 3 ของคณะราษฎรที่ว่า *"ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก"* และหากเราได้พิจารณาประกอบกับถ้อยคำของท่านเองที่ปรากฏอยู่ในหมวดที่ 1 คำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจก็ยิ่งจะเห็นความมุ่งมั่นในเรื่องนี้ว่า *"ความข้อนี้ [หลักประการที่ 3 ของคณะราษฎรข้างต้น] ย่อมฝังอยู่ในใจประชาชนถ้วนหน้า และจะจารึกลงในประวัติของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง* ***ข้าพเจ้าจึงยังคงยืนยันความข้อนี้อยู่เสมอ... การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้เป็นจุดประสงค์อันใหญ่ยิ่งของข้าพเจ้า*** *ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น* ***ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญ คือ บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร*** *และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขประตูเปิดช่องทางให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครอง ให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน และเมื่อประตูที่กีดกั้นอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็จะต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้นเข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่นำให้ราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลอง... "*

หากเราหวนกลับมาพิจารณาวิชากฎหมายปกครองซึ่งท่านผู้ประศาสน์การรับผิดชอบบรรยายในโรงเรียนกฎหมายก่อนการอภิวัฒน์ไม่นานนัก ข้อที่พึงพิเคราะห์เป็นอย่างยิ่งในที่นี้ก็คือ เราจะเห็นถึงความประสงค์เบื้องหลังที่แม้ไม่อาจจะเปิดเผยสู่สาธารณะในเวลานั้นได้ แต่กลับเป็นแรงจูงใจประการหนึ่งของการสอนวิชานี้อย่างแข็งขันเช่นที่ท่านได้กล่าวด้วยตนเองในเวลาต่อมา คือ

"ใน พ.ศ. 2471 เป็นปีที่ใกล้กับวาระที่จะทำการอภิวัฒน์ดังกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งจากกระทรวงยุติธรรมให้เป็นผู้สอนกฎหมายปกครอง ซึ่งเป็นวิชาใหม่เพิ่งใส่ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมาย ***ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสนั้นทำการสอนเพื่อปลุกจิตสำนึกนักศึกษาในสมัยนั้นให้สนใจในแนวทางประชาธิปไตย และในทางเศรษฐกิจซึ่งถือว่าเป็นรากฐานของสังคม ส่วนกฎหมายเป็นแต่โครงร่างเบื้องบนของสังคมเท่านั้น"***
และผลที่ตามมาจากการนี้ก็คือ

*"**คำสอนของข้าพเจ้าได้ทราบไปถึงพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ข้าพเจ้าได้ทำการปลุกปั่นนักเรียนกฎหมาย** พระองค์จึงได้มีรับสั่งถาม**ท่านเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในสมัยนั้นถึงการสอนของข้าพเจ้า ท่านเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้มาสอบถามข้าพเจ้าและตักเตือนให้ระมัดระวัง** ครั้นต่อมาในเดือนพฤศจิกายนปีนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานอุทยานสโมสรเนื่องในงานเฉลิมพระชนม์พรรษาที่สนามหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน ข้าพเจ้าได้ยืนเพื่อเฝ้ารับเสด็จอยู่ในแถวของกระทรวงยุติธรรมตามตำแหน่งยศพลเรือนอำมาตย์ตรี (เทียบยศทหารพันตรี) จึงเป็นตำแหน่งเฝ้าเกือบปลายแถว เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้พระราชดำเนินมาถึงแถวกระทรวงยุติธรรม ทรงทักทายกรรมการศาลฎีกาผู้หนึ่งแล้ว ก็ได้เสด็จผ่านข้าราชการผู้อื่นโดยไม่ทรงทักทายแล้วหยุดประทับตรงหน้าปลายแถว ทรงทักทายเลขานุการกรมร่างกฎหมายแล้วก็ได้ทรงทักทายข้าพเจ้า ซึ่งพระองค์ได้ทรงรู้จักตั้งแต่ครั้งพระองค์ทรงศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบกฝรั่งเศส ส่วนข้าพเจ้านั้นเป็นนักเรียนกฎหมายที่มหาวิทยาลัยฝรั่งเศส โดยทรงเรียกชื่อเดิมข้าพเจ้าว่า 'ปรีดีทำงานที่ไหน' ข้าพเจ้ากราบทูลตำแหน่งประจำของข้าพเจ้าว่า 'ทำงานที่กรมร่างกฎหมาย พระพุทธเจ้าค่ะ' โดยมิได้กราบทูลถึงตำแหน่งพิเศษที่เป็นผู้สอน ณ โรงเรียนกฎหมาย พระองค์จึงรับสั่งว่า 'สอนด้วยไม่ใช่หรือ'* ***ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงทราบเรื่องสอนกฎหมายปกครองของข้าพเจ้า*** *ข้าพเจ้าจึงกราบทูลว่า 'พระพุทธเจ้าค่ะ' ต่อมาอีก 6 เดือน คือ ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ก็ได้มีการอภิวัฒน์เปลี่ยนการปกครองแผ่นดินดังกล่าวแล้ว"*

บทสนทนาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า วิชากฎหมายปกครองที่ท่านผู้ประศาสน์การเป็นผู้สอนในโรงเรียนกฎหมายใน พ.ศ. 2474 นี่เองใช่หรือไม่ที่เราอาจเปรียบได้ว่าเป็นเสมือน *"อิฐก้อนแรกทางปัญญา"* ที่หยิบยื่นให้กับนักเรียนโรงเรียนกฎหมายซึ่งจะมีส่วนปูทางไปสู่การสถาปนามหาวิทยาลัยคู่แฝดของระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมาอย่างสำคัญยิ่ง

การนำเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2476

เค้าโครงการเศรษฐกิจที่ท่านผู้ประศาสน์การนำเสนอภายหลังการอภิวัฒน์นั้น แท้จริงแล้วก็คือวิธีการขั้นต่อไปของแผนการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หลังจากประสบผลสำเร็จขั้นแรกในการเปลี่ยนระบอบการเมือง อีกนัยหนึ่ง เมื่อคณะราษฎรสามารถเปลี่ยนระบอบการเมืองเป็นผลสำเร็จแล้ว ขั้นต่อไปซึ่งถือว่ามีความสำคัญยิ่งในแง่ความรู้และทัศนะของท่าน ก็คือการเข้าเปลี่ยนความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมเป็นลำดับถัดไป ซึ่งแน่นอนว่าในครั้งนี้ ความรู้และความคิดทางทฤษฎีที่ได้ศึกษามาย่อมพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ชัดว่านี่คือประเด็นที่เป็นรากฐานที่ตรึงรัดสังคมเข้าไว้อย่างแน่นหนา เพราะไม่เพียงคณะราษฎรจะไม่สามารถเข้าแก้ไขด้วยวิธีการร่างบทกฎหมายขึ้นเพื่อมุ่งเปลี่ยนความสัมพันธ์ตามความเป็นจริงได้ดังเช่นการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อสถาปนาระบอบการเมืองการปกครองขึ้นใหม่ (เนื่องจากกฎหมายในทัศนะของท่าน คงเป็นเพียงโครงสร้างเบื้องบนของสังคมที่จะต้องอนุวัติให้เป็นไปตามระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นรากฐาน) เท่านั้น แต่ด้วยเหตุที่ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจนั้นยังหลอมรวมเข้าไว้อย่างแน่นแฟ้นยาวนานซึ่งผลประโยชน์อันหลากหลาย ทั้งที่ถูกกำหนดและจัดสรรแบ่งส่วนทรัพยากรตามมากน้อยให้แก่แต่ละกลุ่มในสังคม และบางกรณียังขึ้นกับเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการที่ปรากฏตามความเป็นจริงอยู่ในสังคมหนึ่งๆ ด้วยมิใช่น้อยเลย ดังนั้นเราอาจเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพได้เช่นกันว่า ความพยายามของท่านผู้ประศาสน์การในฐานะสมาชิกคณะราษฎรในเรื่องนี้จึงเสมือน *"การเข็นครกขึ้นภูเขา"* โดยแท้

ด้วยเหตุนี้เมื่อผนวกเข้ากับความไม่พอใจของฝ่ายที่สูญเสียอำนาจอันเนื่องมาจากการอภิวัฒน์ทางการเมืองใน พ.ศ. 2475 รวมไปถึงจุดยืนทางอุดมการณ์ที่อาจพลิกผันได้ตามผลประโยชน์ของแต่ละคน (แม้จะได้

ร่วมแรงร่วมใจกันมาในครั้งอภิวัฒน์ทางการเมืองการปกครองด้วยกันก็ตาม) บัดนี้แรงต้านทั้งปวงจึงไหลไปรวมอยู่ที่ข้อเสนอในเค้าโครงการเศรษฐกิจที่นำเสนอโดยท่านผู้ประศาสน์การอย่างรุนแรง

มีข้อที่น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่งว่า เมื่อเราย้อนระลึกถึงข้อเสนอประเด็นต่างๆ ในเค้าโครงการเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2476 ไม่เพียงแต่จะทำให้เรามองถึงความคิดและความรู้ที่ท่านได้คัดเลือกและสั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศเท่านั้น แต่นี่อาจเป็นโอกาสอันสำคัญยิ่งที่เอื้อให้ตนเองนำเสนอและผลักดันแนวทางแก้ไขปัญหาขั้นพื้นฐานของประเทศชาติที่ตนได้มีโอกาสสัมผัสและรับรู้มาตั้งแต่ยังอยู่ในวัยหนุ่ม ทั้งยังมุ่งมั่นพากเพียรที่จะสั่งสมความรู้ในต่างประเทศมาก็เพื่อการนี้โดยเฉพาะ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าถ้าประเด็นเศรษฐกิจที่ท่านเชื่อมั่นว่านี่คือรากฐานของสังคม ในที่สุดแล้วหากยังไม่สามารถบรรลุผลในการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้ได้แล้ว นั่นก็หมายความว่า การอภิวัฒน์ที่ผ่านมานั้นย่อมประสบความสำเร็จเพียงครึ่งเดียว อีกครึ่งที่ยังเหลือนั้นยังไม่อาจบรรลุผลได้ด้วยข้อจำกัดที่เกิดจากเงื่อนไขทางการเมืองในเวลานั้น ซึ่งหากเราสำรวจจากถ้อยคำของท่านเองในเวลาต่อมาที่พยายามกลับมาอธิบายถึงข้อเสนอในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจและประเมินภาพรวมด้วยว่า ในเวลานั้นเป็นข้อเสนอที่ *“ยังเร็วเกินไป”* เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้น่าจะมีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อท่านผู้ประศาสน์การ ไม่เพียงเพราะมีปัจจัยแทรกซ้อนในทางการเมืองเท่านั้น แต่ในแง่ที่เป็นสาระสำคัญของการอภิวัฒน์ พ.ศ. 2475 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของประเทศที่เป็นประเด็นใหญ่ใจความของเรื่องนั้นยังไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จลงได้ เนื่องจากสภาพการณ์ของบ้านเมืองยังไม่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เช่นนี้

หลักประการที่ 6 ของคณะราษฎร : จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร จุดเริ่มต้นและสถานะของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการอุดมศึกษาของชาติ

คงปฏิเสธไม่ได้ว่า นอกเหนือจากปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวบุคคลของท่านผู้ประศาสน์การแล้ว หากประสงค์จะทำการจัดตั้งสถาบันอุดมศึกษาแห่งใหม่ขึ้นใน พ.ศ. 2477 สภาพการณ์ทางสังคมและการศึกษาของประเทศในขณะนั้น ย่อมมีส่วนกำหนดทิศทางในเรื่องนี้อยู่ไม่มากก็น้อย การกำเนิดขึ้น

...ยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป...

ของมหาวิทยาลัยแห่งใหม่จึงเป็นไปตามสภาพการณ์ในเวลานั้นด้วย กล่าวคือ ท่านผู้ประศาสน์การได้วางแนวทางการก่อตั้งโดยนำคณะนิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมเดิมมารวมจัดตั้งขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดยสภาพการก่อตั้งน่าจะเป็นการสืบทอดธรรมเนียมการศึกษาวิชากฎหมายที่มีมาแต่ครั้งโรงเรียนกฎหมายในระบอบเก่า แต่อย่างไรก็ดี เราจะต้องไม่ลืมว่า นี่คือสถาบันอุดมศึกษาที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับหลักประการที่ 6 ของคณะราษฎรซึ่งในพระราชปรารภตอนต้นของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 ได้ระบุให้เห็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในเรื่องนี้อย่างชัดเจน ดังความว่า

*"**โดยที่สภาผู้แทนราษฎรถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยะประเทศและให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึ่งสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ** ... "*

หรือแม้แต่ในเนื้อหาคำกราบทูลรายงานการก่อตั้งมหาวิทยาลัยของท่านผู้ประศาสน์การ ต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในวันทำพิธีเปิด (27 มิถุนายน พ.ศ. 2477) ก็จะเห็นความที่สำคัญยิ่งตอนหนึ่งด้วยว่า

"ในปัจจุบันนี้ประเทศสยามมีความประสงค์อันใหญ่ยิ่งที่จะปรับระดับการศึกษาของราษฎรให้เจริญถึงขนาดเหมาะแก่กาลสมัย ถ้าระดับการศึกษา

ยังไม่เจริญถึงขนาดตราบใด การก้าวหน้าของประเทศ ก็จะยังเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นอีกนาน ***ยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป****"*

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า ลักษณะเฉพาะพิเศษของมหาวิทยาลัยแห่งใหม่นี้ก็คือ ผลงานที่ประจักษ์ชัดและเป็นรูปธรรมที่สุดอีกชิ้นหนึ่งที่สืบเนื่องโดยตรงมาจากการอภิวัฒน์ทางการเมืองใน พ.ศ. 2475 อีกนัยหนึ่ง เจตนารมณ์ของการก่อตั้งใน พ.ศ. 2477 คือ การสถาปนามหาวิทยาลัยให้เป็นฐานที่มั่นทางปัญญาเพื่อความเจริญก้าวหน้าของระบอบการเมืองการปกครองแบบใหม่นั่นเอง

นอกจากนี้ลักษณะของการก่อตั้งที่กำหนดให้มีฐานะเป็นสถาบันอุดมศึกษาแบบ *"ตลาดวิชา"* ก็อาจแสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์การของก่อตั้งได้ด้วยเช่นกัน ในที่นี้ขอหยิบยกหลักฐานการให้สัมภาษณ์ของท่านผู้ประศาสน์การใน พ.ศ. 2479 มาพิจารณาประกอบเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งแม้ว่าช่วงการให้สัมภาษณ์ของท่านผู้ประศาสน์การจะล่วงเลยเวลาภายหลังก่อตั้งมหาวิทยาลัยมาถึง 2 ปี แล้วก็ตาม แต่เราอาจพิจารณาได้ว่า นี่คือความคิดของท่านผู้ประศาสน์การเกี่ยวกับสภาพการศึกษาระดับอุดมศึกษาของประเทศในเวลานั้น ที่อาจสะท้อนมุมมองและอาจย้อนกลับไปก่อน พ.ศ. 2477 ได้ด้วยเช่นเดียวกัน

บทสัมภาษณ์นี้ปรากฏในสมจิตต์ ศิกษมัต บรรณาธิการผู้ช่วยของ *"มหาวิทยาลัย"* ซึ่งเป็นหนังสือรายเดือนของสโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการสัมภาษณ์ ในวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2479

"คำถามของคุณข้อนี้กว้างมาก ผมจึงจำกัดตอบลงไปไม่ได้ จำต้องตอบโดยหลักทั่วๆ ไป สำหรับการศึกษาในขั้นอุดมของไทยเราในปัจจุบันนี้นั้นยังต้องการอุปกรณ์อีกหลายอย่าง อุปกรณ์อันแรกก็คือ ***เราจะต้องจัดหลักสูตรมัธยมศึกษาของเราให้ขึ้นไปสู่ระดับดี เพื่อประโยชน์ที่ผู้ศึกษาจะได้มีความรู้แน่นแฟ้นพอที่จะเข้ามหาวิทยาลัยได้โดยทั่วกัน ข้อนี้สำคัญมาก เพราะหลักสูตรขั้นมัธยมศึกษากับขั้นอุดมศึกษาของเรา***

ยังไม่กลืนกันสนิท *นี่เป็นอุปกรณ์อันแรก อุปกรณ์อันที่สองนั้น* ***เราจำต้องคำนึงถึงฐานะของไทยเราเป็นข้อใหญ่*** *สำหรับในการศึกษาขั้นอุดม ถ้าหากเราจะเก็บอัตราค่าธรรมเนียมแพงเกินไป ก็ดูกระไรอยู่* ***เพราะตามที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้นั้น คนไทยไม่ร่ำรวยอะไรเลย*** *แต่ถ้าสมมติว่าเราเกิดจะสงสารคนไทยขึ้นมา แล้วเปิดให้เรียนได้เปล่าๆ เราก็ทำไม่ได้ เพราะรายได้ของประเทศเรายังน้อยอยู่ การศึกษาขั้นอุดมนี้อยู่ในระดับที่สำคัญซึ่งจำจะต้องจ่ายเงินไปในวงงานอย่างแพง ฉะนั้นเราจะไม่เก็บค่าเล่าเรียนจึงไม่ได้ ครั้นจะเก็บแพงไปคนไทยก็ขาดทุนทรัพย์ การเพ่งเล็งดูฐานะของคนไทยจึงสำคัญดังกล่าวมานี้* ***ข้อนี้ผมเห็นอกเห็นใจคนจนจริงๆ*** *แม้ตัวของผมเองเวลานี้ก็ไม่ร่ำรวย ยิ่งกว่านั้น ผมยังเชื่อด้วยว่าครอบครัวอื่นๆ ก็อยู่ในฐานะยากจนด้วยกัน ดังนี้แหละ การที่จะเปิดโอกาสให้เขาได้รับการศึกษา จึงต้องคิดถึงค่าธรรมเนียมด้วย อย่าให้แพงเกินไป ถ้าเราคิดหาหนทางขยับขยายให้คนไทยได้เล่าเรียนอุดมศึกษาได้โดยไม่เปลืองทุนทรัพย์ได้ละก็ดีทีเดียว ทั้งนี้เป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาให้ได้ระดับดี ไม่เสียทั้งทางผู้ให้การศึกษาและผู้รับการศึกษา”*

การกล่าวถึงฐานะของคนในชาติที่ยังยากจนอยู่นี้ของท่านผู้ประศาสน์การกลับทำให้เราย้อนระลึกถึงวัตถุประสงค์ของเค้าโครงการเศรษฐกิจที่เคยเป็นปัญหาในช่วงที่ผ่านมาได้ว่า ความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามอุดมคติของการอภิวัฒน์ พ.ศ. 2475 นั้น หากบังเกิดมีขึ้นจริงแล้ว อาจเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะช่วยเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ใช้เสรีภาพทางการศึกษาอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยได้

ท่านผู้ประศาสน์การ ยังได้เปรียบเทียบมาตรฐานวิชาการของไทยกับของประเทศยุโรปในขณะนั้นว่า

“สำหรับในภาคยุโรป เมื่อคราวไปครั้งที่แล้วนี้ ได้ผ่านไปเสียมากไม่ค่อยจะได้สนใจเฉพาะการศึกษานัก แต่ถ้าจะฟื้นเอาความจำเมื่อครั้งเป็นนักเรียนแล้ว ก็ขอยืนยันว่ามาตรฐานของมหาวิทยาลัยเราไม่แพ้มหาวิทยาลัยยุโรปเท่าไรนัก ***ยังขาดก็แต่การเปิดหูเปิดตาของเราน้อยกว่าเขา*** *ดังได้พูดมาแล้วว่า ปฏิบัติการเป็นอุปกรณ์วิชาสำคัญยิ่งอันหนึ่ง ... และมีความหวังไม่อยากจะให้มหาวิทยาลัยเราสะดุดอยู่เพียงแค่นี้ อยากจะให้ขยายการศึกษามีดีกรีสูงๆ ขึ้นไปอีก”*

ท่านผู้ประศาสน์การกับบัณฑิตมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ณ โถงบันได ภายในตึกโดมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ไม่ทราบปี)

ส่วนเหตุผลของการแยกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ออกมาจัดตั้งต่างหากจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2477 ตามที่ปรากฏในบทสัมภาษณ์ คือ (1) เป็นการสนองความต้องการผู้ที่ประสงค์จะศึกษา โดยไม่จำกัดว่าในเรื่องวัยหรืออาชีพของผู้ศึกษา ดังนั้นด้วยหลักการเช่นนี้จึงจำเป็นจะต้องแยกออกมาตั้งไว้เป็นมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่ง เพื่อมิให้ปะปนกับระบบการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มีอยู่เดิม และ (2) เป็นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์และยังไม่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 8 ให้มีโอกาสเล่าเรียนวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง เพราะ *“เป็นวิชาที่เกี่ยวกับสมาคมวิทยา เกี่ยวกับการครองชีพของมนุษย์เราทุกๆ วัน ความรู้เบื้องต้นอาจเกิดขึ้นจากการทำงานการได้ผ่านได้เห็นในการที่มนุษย์ได้สมาคมกัน”* ทั้งยังระบุด้วยว่า *“...การศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงจัดแบบ*

คอนติเนนต์ คือ ผู้ใหญ่ที่ทำงานก็เรียนได้โดยใช้เวลาปลีกมาเรียน...” ซึ่งในความเห็นของท่านผู้ประศาสน์การ วิธีการจัดการศึกษาในลักษณะนี้จึงไม่สอดคล้องกับระบบของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในเวลานั้น เป็นเหตุให้จำต้องแยกตัวออกมานั่นเอง

ที่จริงบทสัมภาษณ์ตอนที่ 2 นั้นสามารถอธิบายสถานะความเป็น *“ตลาดวิชา”* ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคแรก พ.ศ. 2477 – 2495 ได้ชัดเจน กล่าวคือ เป็นสถาบันการศึกษาแบบตลาดวิชาที่ประกอบขึ้นจาก ก. หลักการที่ว่าด้วยเสรีภาพทางการศึกษา (ตามหลักประการที่ 6 ของคณะราษฎร) ข. การขยายขอบเขตและพรมแดนขององค์ความรู้อย่างกว้างขวาง แต่ยังเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย อีกนัยหนึ่งทำให้องค์ความรู้กลายมาเป็นองค์ความรู้ของมวลราษฎรร่วมกัน หาใช่จำกัดอยู่ในกลุ่มบุคคลใดกลุ่มหนึ่งแต่เพียงกลุ่มเดียวอีกต่อไป หากจะใช้ภาษาในปัจจุบันอธิบายความคิดนี้ก็น่าจะได้แก่ *“การติดอาวุธทางปัญญาแก่มวลราษฎรส่วนข้างมาก”* ด้วยองค์ความรู้ที่ทันสมัยและใช้ประกอบการทำงานในชีวิตประจำวันของผู้ศึกษาแต่ละคนได้จริง ค. การพิจารณาฐานะของราษฎรในชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาอันเนื่องมาจากขาดแคลนทุนทรัพย์และกลุ่มที่มีฐานะอาจพอจะสามารถศึกษาต่อได้ แต่ยังไม่มีหลักสูตรการศึกษาที่สนองความต้องการของกลุ่มนี้เป็นการเฉพาะ ด้วยหลักการเหล่านี้นี่เองที่น่าจะพิจารณาได้ว่า เป็นมหาวิทยาลัยแบบตลาดวิชาที่จะสร้างคุณภาพทรัพยากรบุคคลในชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างดียิ่งทีเดียว

อัตลักษณ์ที่สำคัญของมหาวิทยาลัย

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจในเรื่องการก่อตั้งมหาวิทยาลัย พบการสร้างความหมายสำคัญ 2 เรื่อง ที่ต่อมาถือเป็นอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ คือ ชื่อมหาวิทยาลัยและหลักสูตรการศึกษา

ชื่อของมหาวิทยาลัย

ที่จริงแล้วการเลือกใช้ชื่อเรียก *“มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง”* น่าจะเป็นการรวมเอาสัญลักษณ์ทางนิติศาสตร์ของสังคมไทยโบราณ

อันได้แก่ บท *"พระธรรมศาสตร์"* ที่ปรากฏในตอนต้นของกฎหมายตรา 3 ดวง ซึ่งเมื่อถึงช่วงก่อน พ.ศ. 2477 ได้กลายความหมายมาเป็นวิชาธรรมศาสตร์ หรือความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมาย มาผนวกเข้ากับธรรมเนียมทางวิชาการแบบฝรั่งเศสที่ขยายความวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (Sciences morales et politiques) ให้ครอบคลุมถึงวิชาการทางสังคมและมนุษยศาสตร์ที่ทันสมัยและมีความสำคัญต่อสังคม ทั้งนี้โดยมีหลวง *"ประดิษฐ์มนูธรรม"* เป็น *"ท่านผู้ประศาสน์การ"* ข้อที่พึงตระหนักในที่นี้ก็คือว่า นอกจากจะเป็นความพยายามในการเชื่อมต่อสัญลักษณ์ของสังคมโบราณเข้ากับยุคสมัยที่กำลังก้าวเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ของประเทศสยามในเวลานั้นแล้ว ชื่อนี้ยังนับเป็นชื่อเรียกศาสตร์หรือองค์ความรู้ในโลกตะวันตกที่ฝรั่งเศสรับมรดกมาจากสมัยแห่งความรุ่งโรจน์ทางปัญญา (Le Siècle des Lumières) อีกทอดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้หากกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ชื่อวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ได้กลายมาเป็นชื่อของมหาวิทยาลัยแห่งใหม่นี้จึงอาจย้อนรอยทางประวัติศาสตร์กลับไปได้จนถึงสมัยแห่งความรุ่งโรจน์ทางปัญญาของยุโรป (กล่าวคือ ในราวคริสตศตวรรษที่ 17 – 18) ด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้จึงขอสรุปในประเด็นชื่อเรียกอีกครั้งว่า ความหมายแห่งวลี *"วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง"* มีนัยที่อาจพิจารณาได้ถึงใน 3 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ (ก) กรณีพิเคราะห์เฉพาะที่มาแห่งศัพท์ เราจะต้องหวนกลับไปยัง *"พระธรรมศาสตร์"* ในระบบกฎหมายโบราณของสยาม โดยพึงใส่ใจในความหมายทั่วไปของศัพท์คำนี้ในราวปี 2477 เป็นสำคัญ และ (ข) กรณีพิเคราะห์ตามธรรมเนียมวิชาการของฝรั่งเศส คำนี้จะให้ความหมายครอบคลุมทั้งมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (และนิติศาสตร์) โดยรวม และเป็นมรดกตกทอดมาจากสมัยแห่งความรุ่งโรจน์ทางปัญญา และ (ค) หากจะพิจารณาชื่อเรียกของมหาวิทยาลัย โดยคำนึงถึงหลักสูตรการศึกษาและรายวิชาต่างๆ ที่ท่านผู้ประศาสน์การได้กำหนดให้นักศึกษาต้องศึกษาในปริญญาชั้นต่างๆ ประกอบกันเข้าแล้ว ก็ควรจะมีความหมายที่เป็นเข้าใจกันได้โดยทั่วไปว่า เป็นมหาวิทยาลัยที่ศึกษาวิชากฎหมายและวิชาการเมือง ซึ่งคำๆ หลังนี้ก็มุ่งหมายที่จะรวมเอาวิชาสังคมศาสตร์อื่นๆ เข้าไว้ด้วยกันอย่างกว้างขวาง อีกนัยหนึ่ง หมายรวมถึงศาสตร์ต่างๆ ที่มุ่งศึกษามิติความสัมพันธ์ในทางสังคมทั้งมวล แน่นอนว่า *"ศาสตร์อันว่าด้วยรัฐ"* หรือรัฐศาสตร์ (Political Science) ในความหมายปัจจุบันก็ย่อมเป็นส่วนหนึ่ง

ของวิชาการเมืองโดยนัยนี้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้หาใช่ว่า *"วิชาการเมือง"* จะมีนัยเจาะจงแต่เฉพาะ *"การเมืองในรัฐ"* ในความหมายซึ่งเข้าใจกันในภาษาไทยแต่อย่างใดไม่

หลักสูตรการศึกษา

ที่จริงแล้วการกำหนดหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยที่เป็นผลิตผลของการอภิวัฒน์ พ.ศ. 2475 แห่งนี้ น่าจะต้องย้อนกลับไปพิจารณานับแต่เริ่มภูมิหลังของชีวิตท่านผู้ประศาสน์การครั้งวัยเยาว์เป็นต้นมาเลยทีเดียว ซึ่งเราได้กล่าวมาแล้วว่า ความทรงจำที่ลบเลือนได้ยากยิ่งนั้นก็คือความทรงจำเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวอันเนื่องมาจากการทำนา รวมทั้งปัญหาอื่นๆ ที่รัดรึงชีวิตของชาวนาอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ดังนั้น โลกวิถีชีวิตและปัญหาเรื้อรังมายาวนานของเกษตรกรในดินแดนตอนกลางลุ่มน้ำเจ้าพระยานั่นเองที่ในเวลาต่อมาได้กลายมาเป็นเบ้าหลอมจิตสำนึกที่สำคัญยิ่งของท่านผู้ประศาสน์การ อีกทั้งการมีโอกาสเข้ารับทุนกระทรวงยุติธรรมเพื่อเดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งหน่วยงานผู้คัดเลือกและส่งตัวไปศึกษานั้นคงจะมิได้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญอื่นใดในเวลานั้นยิ่งไปกว่าการได้บุคลากรแบบ *"นายช่างผู้ชำนาญงาน (Technician)"* มารับราชการและเป็นการเตรียมบุคลากรไว้เป็นการล่วงหน้าเพื่อสนองความเปลี่ยนแปลงในด้านกฎหมายของประเทศที่กำลังจะเกิดขึ้นในเวลาอันใกล้ แต่หาได้คาดหมายเลยว่า นักเรียนผู้ถูกคัดเลือกรายนี้จะซึมซับและเพียรสั่งสมความรู้ที่ตนใส่ใจ ทั้งนี้ เพื่อการอันยิ่งไปกว่านโยบายส่งคนไปศึกษาต่างประเทศที่หน่วยงานนั้นได้ตั้งเป้าหมายไว้เสียอีก นั่นหมายถึง การใช้ความรู้ของตนเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวระบอบการเมืองและระบบเศรษฐกิจของประเทศเสียเองอย่างขนานใหญ่

นอกจากนี้ประสบการณ์ในการรับราชการ ซึ่งเป็นทั้งข้าราชการในกรมร่างกฎหมายที่น่าจะได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงในระบบกฎหมายที่กำลังเกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย การสำรวจตรวจสอบในแง่ตัวบทกฎหมายจนถึงขนาดรวบรวมจัดพิมพ์บทกฎหมายที่ทันสมัยออกมา อีกทั้งประสบการณ์ในการเป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายน่าจะยิ่งทำให้ท่านผู้ประศาสน์การรู้ความเป็นไป และสภาพปัญหาของระบบการศึกษากฎหมายในเวลานั้นเป็นอย่างดียิ่ง เช่นว่า หากคิดจะก่อตั้งสถาบันอุดมศึกษาขึ้นเป็นแห่งใหม่

จะพึงวางระบบการบริหารหรือกำหนดหลักสูตรการศึกษาเช่นไรเพื่อเป็นการแก้ปัญหาในระบบการศึกษาที่เคยมีมาแต่เดิม และยังจะต้องสนองตอบต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดีและมีประสิทธิผลสูงสุด นี่ยังไม่นับรวมการริเริ่มใช้เนื้อหาการสอนในวิชากฎหมายปกครองเป็นเข็มทิศชี้นำนักเรียนกฎหมายให้ตระหนักถึงสภาพความเป็นไปของบ้านเมืองทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางกฎหมายในเวลานั้น จนถึงขนาดเป็นที่ระแคะระคายและถูกตักเตือนจากฝ่ายรัฐในระบอบเก่าด้วยในเวลาต่อมา

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงถือเป็นผลสำเร็จขั้นแรกแห่งการอภิวัฒน์ระบอบการเมืองการปกครอง แต่การดำเนินการอภิวัฒน์กลับล้มเหลวในส่วนของเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ได้กล่าวโดยภาพรวมไปแล้ว และหนทางที่จะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับรากฐานทางเศรษฐกิจก็คงต้องใช้เวลา และยังจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเพิ่มพูนความรับรู้และความตระหนักรู้ด้วยตนเองในเรื่องนี้ให้แก่มวลราษฎรอย่างกว้างขวางและแพร่หลายด้วย ด้วยเหตุนี้อาศัยปัญญาญาณและศรัทธาในหลักวิชาที่ตนเองได้ร่ำเรียนมาและในที่สุดได้ตกผลึกเป็นภูมิปัญญาแห่งตน ประกอบกับสัญญาประชาคมที่คณะราษฎรได้ให้ไว้ตามหลักประการที่ 6 แล้วว่า จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ท่านผู้ประศาสน์การจึงน่าจะได้ถือโอกาสนี้เพาะหน่ออ่อนของความเปลี่ยนแปลงนี้ไว้อีกครั้ง โดยอาศัยการกำหนดและวางหลักสูตรการศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ตนเองเป็นผู้สถาปนาขึ้น และในครั้งนี้ก็ด้วยความเพียรพยายามที่จะก่อความเปลี่ยนแปลงที่มุ่งตรงสู่ภูมิปัญญาของราษฎรส่วนข้างมากพร้อมกันไปเลยทีเดียว

ดังนั้นจึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจแต่อย่างใด เมื่อธรรมศาสตร์บัณฑิตและเนติบัณฑิตได้เข้าเยี่ยมคารวะท่านผู้ประศาสน์การ ณ บ้านพักชานกรุงปารีส เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2514 ได้มีบทสัมภาษณ์กล่าวถึงช่วงเวลาในอดีตแต่ครั้งการสถาปนามหาวิทยาลัย การกำหนดหลักสูตรการศึกษา และถ้อยคำร่วมแสดงความยินดีแก่ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้ไปแล้ว ในที่สุดท่านผู้ประศาสน์การยังได้หวนกลับมาอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดหลักสูตรของมหาวิทยาลัย ดังมีความว่า

*"ในส่วนผมซึ่งเป็นท่านผู้ประศาสน์การ ได้วางหลักสูตรโดยคำนึงที่จะ**ให้นักศึกษาที่สำเร็จการศึกษามีโอกาสได้ประกอบอาชีพได้อย่างกว้างขวาง โดยมิได้จำกัดอยู่เพียงกฎหมายแต่อย่างเดียว** เพราะอาชีพนี้มีอยู่จำกัด ...ดังนั้น ถ้าผมจะให้นักศึกษาชั้นปริญญาตรีเรียนแต่กฎหมายอย่างเดียว ก็คงจะต้องคอยตำแหน่งว่างซึ่งมีอยู่จำกัดเฉพาะในทางกฎหมายเท่านั้น ที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นบทพิสูจน์ในทางปฏิบัติ ซึ่งท่านทั้งหลายเป็นผู้แสดงให้เห็นประจักษ์แก่ราษฎรไทยแล้ว*

*กล่าวในทางทฤษฎีของวิทยาศาสตร์สังคมว่า **การที่ผมได้กำหนดให้นักศึกษาชั้นปริญญาตรีเรียนเศรษฐศาสตร์ด้วยนั้น ก็มีเหตุผลว่ามนุษยชาติที่ร่วมกันอยู่เป็นมนุษยสังคมนั้นก็โดยต้องมีเศรษฐกิจเป็นรากฐาน** คือจำต้องมีปัจจัยในการดำรงชีพและออกแรงงานทางกายหรือทางสมองเพื่อผลิตปัจจัยในการดำรงชีพนั้นขึ้นมา และในการนั้นก็จำต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในการผลิตชีวปัจจัย เศรษฐกิจจึงเป็นรากฐานของมนุษยสังคม ส่วนสังคมใดจะเป็นไปโดยวิธีใดนั้น ก็สุดแท้แต่ความสัมพันธ์ในการผลิตชีวปัจจัย คือถ้าเป็นความสัมพันธ์ฉันพี่น้องอย่างระบบปฐมสหการ สถาบันการเมืองของสังคมก็เป็นไปเช่นนั้น ถ้าเป็นไปตามระบบทาส หรือระบบศักดินา ระบบทุนหรือท่านทั้งหลายไปกรุงเบลกราดมา ซึ่งที่นั่นเขาว่าเรียกสังคมนิยมตามแบบของเขา สถาบันสังคมนั้นๆ ก็เป็นไปตามความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจของเขา **และประเทศจำต้องมีกฎหมาย กฎหมายนั้นก็บัญญัติขึ้นตามระบบของแต่ละสังคมซึ่งมีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจของสังคม ฉะนั้น การที่ให้นักศึกษาขั้นปริญญาตรีซึ่งแม้จะดำเนินอาชีพกฎหมายได้เรียนเศรษฐศาสตร์ก็เพื่อให้รู้ถึงพื้นฐานของสังคมซึ่งเป็นที่มาแห่งสถาบันการเมืองและกฎหมายของสังคม** และก็ให้มีความรู้กว้างขวางในทางเศรษฐกิจ แม้ผู้ดำเนินวิชาชีพทางกฎหมาย ภาษิตโบราณเคยกล่าวไว้ว่า รู้ไว้ใช่ว่า ใส่บ่าแบกหาม..."*

อย่างไรก็ตามกระบวนการจัดทำหลักสูตรการศึกษามหาวิทยาลัยยังสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลสำคัญที่มีส่วนร่วมร่างกฎหมายหรือพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยและยังสะท้อนถึงอิทธิพลของหลักสูตรการศึกษาของฝรั่งเศสด้วย กล่าวคือ รัฐบาล ใน พ.ศ. 2477 ที่มีพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีได้มอบหมายให้บุคคลดังต่อไปนี้ช่วยกันนำเสนอร่าง กล่าวคือ ม.จ.วรรณไวทยากร (ซึ่งต่อมา คือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิการบดีในระหว่าง พ.ศ. 2506 – 2514) ท่านผู้ประศาสน์การและอีกท่านหนึ่ง คือ นายเดือน บุนนาค ซึ่งอาจารย์เดือนได้เขียนถึงที่มาของหลักสูตรว่า

*" ...**การศึกษาแบบฝรั่งเศสถือกฎหมายเป็นหลักใหญ่ แต่เอาวิชาอื่นๆ เข้ามาสอนมากมาย เพื่อให้ผู้สอบได้** Licencié en Droit [ซึ่งก็คือ นิติศาสตรบัณฑิต – ผู้เขียน] **มีความรู้กว้างขวางที่สุด** เข้าทำงานได้เกือบทุกแห่งหน... อะไรๆ ก็มีความรู้พอทำได้ คือมีความรู้มาตรฐานพอเพียง แต่ถ้าผู้นั้นอยากมีความเชี่ยวชาญเรียนรู้ลึกซึ้งในเรื่องใด ก็หาโอกาสศึกษาเพิ่มเติมต่อไปในเรื่องนั้นในการศึกษาชั้นสูงต่อไป ดังนี้ เมื่อตอนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจัดวางหลักสูตรเริ่มแรกซึ่งท่านปรีดีและข้าพเจ้าเป็นผู้วาง **จึงอาศัยวิชาของ** Licencié en Droit **เป็นหลัก**..."*

แม้ว่าอิทธิพลของการศึกษาฝรั่งเศสจะมีผลต่อการวางหลักสูตรธรรมศาสตร์ แต่ในเรื่องนี้ท่านผู้ประศาสน์การยืนยันว่าไม่ใช่การลอกเลียนแบบโดยไม่มีการปรับใช้ว่า

*" ...ผู้ที่เคยกล่าวเช่นนั้น ไม่พิจารณาให้รอบคอบว่า ประเทศฝรั่งเศสเองมีหลักสูตรอย่างใด และที่ผมได้นำไปใช้สำหรับมหาวิทยาลัยของเรานั้นเป็นการเอาอย่างของประเทศฝรั่งเศสหรือของประเทศใดมาทั้งดุ้น ผมได้กล่าวแล้วว่า สิ่งใดของอังกฤษหรือฝรั่งเศสหรือประเทศใดซึ่งเป็นวิธีการที่ดี **เราก็ย่อมที่จะเอาแต่เพียงเป็นเยี่ยงแล้วปรับปรุงให้เหมาะแก่สภาพท้องที่กาลสมัยของไทยและมีส่วนที่เราเห็นว่าเหมาะสมของเราเองปรุงแต่งขึ้นเพื่อของไทยเราโดยเฉพาะ** ก็ผู้ที่เคยกล่าวตำหนิเช่นนั้นรังเกียจหลักสูตรที่อ้างว่าเอามาจากฝรั่งเศส **เขาจะให้เอาหลักสูตรอะไรที่ไม่มีตัวเยี่ยงมาจากประเทศอื่นบ้าง**..."*

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า แม้หลักสูตรการศึกษาชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองใน พ.ศ. 2477 จะเป็นไปตามแนวคิดและโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาของฝรั่งเศสในภาพรวมก็ตาม แต่หากดูในรายละเอียดแล้วก็อาจมีความแตกต่างกันอยู่ เช่น มีความลังเลในช่วงแรกว่าจะมีการสอนวิชากฎหมายโรมันดังเช่นในฝรั่งเศสและ

แม้จะไม่ได้เป็นผู้บริหาร หรือผู้สอน แต่ท่านผู้ประศาสน์การมีสัมพันธภาพใกล้ชิดกับนักศึกษา ในภาพขณะกำลังส่งทีมฟุตบอลนักศึกษาออกเดินทางด้วยรถไฟ จากสถานีรถไฟหัวลำโพง ไปแข่งขันยังประเทศเพื่อนบ้าน ส่วนหนึ่งเป็นการกระชับไมตรี (ไม่ทราบปี)

ประเทศยุโรปอื่นๆ ด้วยหรือไม่ แต่เมื่อลองเปิดการสอนวิชานี้อยู่เพียงไม่ถึงปี จึงเลิกไป ด้วยเห็นกันในที่สุดว่าน่าจะยังไม่มีความจำเป็นในเวลานั้น

บทส่งท้าย

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด เราน่าจะเห็นบทบาทอันโดดเด่นหรืออาจเรียกได้ด้วยว่า เป็นภารกิจทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งของ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในช่วงเวลา 18 ปี กล่าวคือในระหว่าง พ.ศ. 2477 – 2495 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น บทบาทหรือภารกิจที่ว่านี้ได้เริ่มต้นขึ้นทันทีภายหลังจากที่ได้เดินทางกลับสู่ประเทศสยามหลังสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2470 แล้ว และกว่าเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดของมหาวิทยาลัยแห่งนี้จะได้อุบัติขึ้น นั่นคือการสถาปนามหาวิทยาลัยโดยผลของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 (20 มีนาคม พ.ศ. 2476)

และการทำพิธีเปิดมหาวิทยาลัย (27 มิถุนายน พ.ศ. 2477) เหตุการณ์ต่างๆ ทั้งในทางเมืองและในทางส่วนบุคคลที่มีผลต่อตัวท่านผู้ประศาสน์การ หรือที่ผู้ท่านประศาสน์การเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยโดยตลอดนั้น ย่อมเป็นปัจจัยนานาประการที่กำกับความเป็นไปและพัฒนาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงแรกก่อตั้งนี้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เลย ดังนั้นในท่ามกลางปัจจัยนานาประการเหล่านี้ สถานะการเป็น "**ผู้สถาปนามหาวิทยาลัย**" จึงส่งอิทธิพลสำคัญที่สามารถสืบค้นร่องรอยย้อนกลับไปได้จนถึงภูมิหลัง ความคิดภูมิปัญญา และประสบการณ์บางประการของตัวท่านผู้ประศาสน์การนั่นเอง ว่ามีส่วนในการกำหนด จัดระบบการศึกษาและโครงสร้างของหลักสูตรของมหาวิทยาลัยที่อาจนับได้ว่า เป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งเดียวอันเป็นผลิตผลที่เป็นรูปธรรมและชัดเจนที่สุดของการอภิวัฒน์ พ.ศ. 2475 ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และด้วยเหตุนี้เมื่อมหาวิทยาลัยถือกำเนิดและดำเนินงานภายใต้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย และในเวลาต่อมายังพัฒนาระบบรายได้มหาวิทยาลัยด้วยวิธีการลงทุนซื้อหุ้นธนาคาร ซึ่งสามารถสร้างความคล่องตัวในการบริหารมหาวิทยาลัย เราต้องถือว่า ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในตำแหน่งท่านผู้ประศาสน์การนั้นได้วางระบบการบริหาร หลักการศึกษาแบบใหม่ของยุคสมัยที่ท่านไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ผู้บริหาร เพราะระบบและหลักการซึ่งได้รับการจัดวางไว้อย่างชัดเจนลงตัว จนทำให้เลขาธิการมหาวิทยาลัยอย่าง ศาสตราจารย์ ดร.เดือน บุนนาค สามารถขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยได้อย่างต่อเนื่องเกือบสองทศวรรษ และแม้ว่ามหาวิทยาลัยจะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง แต่รากฐานของความเป็น ***"หลักวิชาธรรมศาสตร์"*** ก็ยังคงทิ้งร่องรอยของสิ่งที่เรียกว่า ***"จิตวิญญาณธรรมศาสตร์"*** นั่นเอง

เอกสารประกอบการค้นคว้า

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้สัมภาษณ์. (2552). **ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงาน 110 ปี รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, บรรณาธิการ. (2523). **พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย**. มูลนิธิโครงการตำราทางสังคมศาสตร์และมนุษศาสตร์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2535). **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477 – 2511**. กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสาร.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2552). **ปฏิวัติ 2475**. พิมพ์ครั้งที่ 2. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2543). **ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.** Michael Wright, แปล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล. (2549 – 2550). “ฐานความคิดว่าด้วยรัฐธรรมนูญนิยมในงานของปรีดี พนมยงค์.” ใน **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์**. ฉบับที่ 10. มิถุนายน 2549 – พฤษภาคม 2550.

ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล. (2554). “นักศึกษากฎหมาย ปรีดี พนมยงค์ กับ ratio scripta และข้อสังเกตบางประการ.” ใน **จุลสารวันปรีดี 11 พฤษภาคม 2554**.

_____. (2549). **ภราดรภาพนิยม (Solidarisme) ของปรีดี พนมยงค์ : ปาฐกถาปรีดี พนมยงค์ ประจำปี 2549**. กรุงเทพฯ: สถาบันปรีดี พนมยงค์.

เดือน บุนนาค, ศาสตราจารย์. (2552). **ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สายธาร.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2552). **ประวัติศาสตร์ความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์. (2529). **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉะบับหลวง ตรา 3 ดวง**. เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

บุญเย็น วอทอง. (2512). **มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง : กำเนิดและความเกี่ยวพันกับระบอบประชาธิปไตย**. พระนคร: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

_____. (2513). **คำอธิบายกฎหมายปกครอง**. ม.ป.ท.. (จัดพิมพ์เนื่องในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานครบรอบ 100 วันของพลตำรวจตรี พัฒน์ นีลวัฒนานนท์).

ประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์), หลวง. (2542). **เค้าโครงการเศรษฐกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก. (เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (11 พฤษภาคม 2443 – 2543).

ประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์), หลวง. ผู้รวบรวม. (2475). **ประชุมกฎหมายไทย ภาค 1 กฎหมายตรา 3 ดวง**. พระนคร: โรงพิมพ์นิติสาสน์.

ปรีดี พนมยงค์. (2468). “การเรียนกฎหมายในประเทศฝรั่งเศสโดยย่อ เรียบเรียงตามกฎประธานาธิบดีและกฎเสนาบดี.” **บทบัณฑิตย์**. เล่ม 4. ตอน 8. สิงหาคม.

_____. (2485). “คำกล่าวเปิดอบรมของท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยฯ.” **นิติสาสน์**. ปีที่ 15. เล่ม 1. มกราคม.

ปรีดี พนมยงค์. วิษณุ วรัญญู, บรรณาธิการ. (2544). **ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (11 พฤษภาคม 2443 – 2543)).

เรย์มอนด์ แวคส์. (2555). **กฎหมาย: ความรู้ฉบับพกพา (Law : A Very Short Introduction)**. ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล, แปล. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.

วารุณี โอสถารมย์, บรรณาธิการ. (2554). **ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. 2481 – 2490**. 2 เล่ม. หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เนื่องในวาระครบรอบ 40 ปี สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

สมจิตต์ ศิกษมัติ. (2479). “หลวงประดิษฐ์มนูธรรมให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและการอุดมศึกษาของไทย.” **มหาวิทยาลัย**. ฉบับสิ้นปีที่ระลึกงานปริญญาและงานละคร 2479. ปีที่ 13. ฉบับที่ 7.

สารนัยประสาสน์ (ธัญญา ณ สงขลา), หลวง. (2499). **พัฒนาการการศึกษากฎหมายในประเทศไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (งานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ณ วัดเทพศิรินทราวาส 15 พฤศจิกายน 2499).

สุพจน์ ด่านตระกูล. สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, บรรณาธิการ. (2553). **ชีวิตและงาน ดร.ปรีดี พนมยงค์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 110 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (11 พฤษภาคม 2443 – 2553)).

อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ (ผู้สัมภาษณ์). **ธรรมะท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์**. ม.ป.ท. : ม.ป.ป..

เอช เอกูต์. 2475. **คำอธิบายธรรมศาสตร์**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ..

สำนักวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (Sciences morales et politiques) Available URL: http://www.asmp.fr/presentation/histoire.htm [2013, May 17].

สถาบันฝรั่งเศส (Institut de France). Available URL : http://www.institut – de – france.fr/fr/accueil [2013, May 17].

Léon Aucoc (1828 – 1910). [1889]. **L’Institut de France et les anciennes académies**. Plon. Nourrit (Paris). Available URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k675170 [2013, May 17].

M. Courtin. [1831]. **Encyclopédie moderne ou Dictionnaire abrégé des sciences. des lettres et des arts** ..... Tome XXI. Bureau de l’Encyclopédie (Paris). Available URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6260836q [2013, May 17].

Randell Lesaffer. (2005). “Argument From Roman Law In Current International Law : Occupation and Acquisitive Prescription.” **The Europe an Journal of International Law (EJIL)**. vol.16. No.1.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2495 – 2500)

“...ความเป็นบัณฑิต ของท่านนั้น

มิใช่จะเป็นแต่เพียงบัณฑิตของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันเป็นที่รักของเราเท่านั้น

ในฐานะที่ท่านเป็นประชากรของชาติ จึ่งนับได้ว่า ท่านได้เป็นบัณฑิตของประชาชนในชาติด้วย...”

(หนังสือจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงประธานกรรมการจัดทำหนังสือชุมนุมบัณฑิตรุ่นแรก 2495. ลงวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2497)

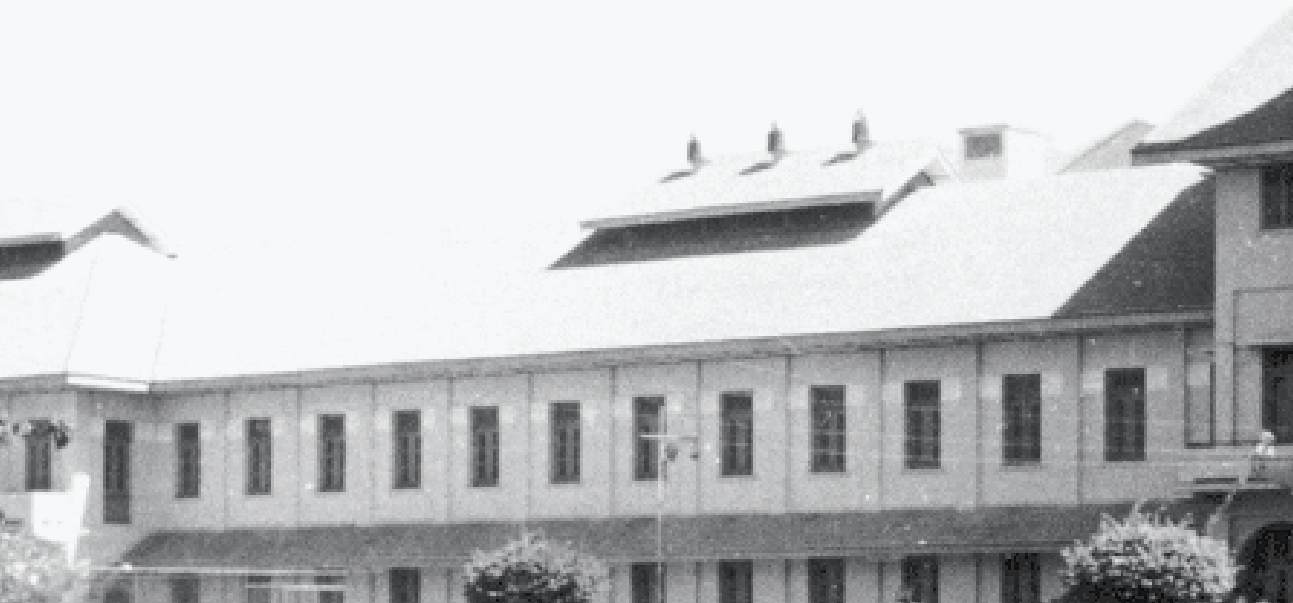

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

อธิการบดีในประวัติศาสตร์นิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2495 – 2500) ความย้อนแย้งของภาพจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ณัฐพล ใจจริง

"ชีวประวัติของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ในยุคสงครามเย็นตอนต้น

คงไม่เป็นการเกินจริงหากจะกล่าวว่า *"ชีวประวัติของมหาวิทยาลัยฯ"* ในบริบทหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันรับรู้กันทั่วไปนั้นถูกเขียนขึ้นบนเงื่อนไข 2 ประการ คือ ความสำนึกทางการเมืองภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และกระแสความคิดสังคมนิยมที่เผยแพร่ในขบวนการนักศึกษามหาวิทยาลัยฯ ในเวลานั้น ด้วยประสบการณ์ภายหลังการรัฐประหารและความรู้สึกของนักศึกษาที่ผูกพันกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การฯ ได้นำไปสู่การก่อสำนึกร่วมของเหล่านักศึกษาในวารสารธรรมจักร ฉบับ พ.ศ. 2493 ที่จัดทำขึ้นโดยสโมสรนักศึกษาซึ่งสะท้อนความสำนึกของนักศึกษาในช่วงเวลานั้นว่า

"ครั้นเกิดรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ประมุขของมหาวิทยาลัยต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ อาจารย์ถูกจับกุมคุมขัง การสอบไล่ของนักศึกษาในบางลักษณะวิชาต้องทำการสอบกันใหม่ เนื่องจากกระดาษคำตอบของนักศึกษาถูกใช้เป็นเป้าสำหรับการประลองความคมของดาบปลายปืน ขณะนั้นเป็นเวลาปิดสมัยการศึกษาประจำปี ซึ่งโดยปกติมหาวิทยาลัยก็เงียบเหงาอยู่แล้วแต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้น

บรรยากาศเต็มไปด้วยความเศร้าและทึบทะมึน แม้นดวงอาทิตย์จะแจ่มกระจ่างประการใดก็ตาม แต่นักศึกษาที่ย่างเข้าไปในมหาวิทยาลัยในขณะนั้นก็รู้สึกประหนึ่งดวงอาทิตย์นั้นไร้แสง เพราะยอดโดมที่เคยตระหง่าน ทักทายเมฆดูคล้ายประหนึ่งว่าจะพลอยเศร้าไปกับนักศึกษาด้วย เพราะเขาเหล่านั้นรู้สึกไปโดยสัญชาตญาณว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป วาระที่เขาจะต้องกัดฟันเผชิญกับมรสุมและพายุร้ายได้มาถึงแล้ว"

ประกอบกับอิทธิพลและแนวการวิเคราะห์ของกระแสความคิดสังคมนิยมในสังคมไทยที่เผยแพร่ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 ที่ได้เสนอแนววิเคราะห์สภาพการณ์ของไทยว่า สังคมไทยอยู่ในภาวะที่เรียกว่า *"กึ่งเมืองขึ้น"* โดยกระแสความคิดดังกล่าวอย่างงานของอรัญญ์ พรหมชมภู ใน พ.ศ. 2493 เสนอทางออกแก่สังคมไทยว่า *"เราจะต้องโค่นล้มลัทธิจักรวรรดินิยม จำเป็นต้องสู้กับลูกสมุนของมัน ปัจจุบัน คือ ลัทธิฟาสซิสต์ พิบูลตลอดกาล"* กระแสความคิดนี้เสนอการปลดปล่อยไทยออกจากภาวะดังกล่าวด้วยการต่อต้านจักรวรรดินิยมอเมริกันและเรียกขานรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามว่ารัฐบาล *"ฟาสซิสต์"* ความคิดแบบนี้มีผลกระทบต่อขบวนการนักศึกษามหาวิทยาลัยฯ ในเวลาต่อมาภายใต้บริบทของช่วงต้นสงครามเย็น (Cold War) เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อขบวนการนักศึกษาปีกซ้ายก่อตัวขึ้นในมหาวิทยาลัยในช่วงต้นทศวรรษ 2490 ได้เคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. อย่างเข้มข้นก่อให้เกิดความสำนึกเชื่อมโยงการต่อสู้ทางการเมืองของขบวนการนักศึกษาเข้ากับงานเขียนความเป็นมาของมหาวิทยาลัยฯ เริ่มปรากฏขึ้นในวารสาร*ธรรมจักร* (พ.ศ. 2491 – 2495) และวารสาร*ธรรมศาสตร์* (พ.ศ. 2495 – 2500) วารสารระดับมหาวิทยาลัยฯ ทั้งสองฉบับตามที่ปรากฏในงานวิจัยประวัติมหาวิทยาลัยที่จัดทำโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ ใน พ.ศ. 2535 นั้นระบุว่า อยู่ภายใต้การจัดทำโดยคณะกรรมการนักศึกษาที่มีความคิดโน้มเอียงไปในทางสังคมนิยม นอกจากนี้งานเขียนในลักษณะนี้ยังปรากฏแพร่หลายในวารสารในระดับคณะด้วย เช่น *นิติศาสตร์* (คณะนิติศาสตร์) *รัฐศาสตร์* (คณะรัฐศาสตร์) และ *เอื้องฟ้า* (คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี) ที่ออกในช่วงเวลานั้นอีกด้วย งานเขียนเหล่านี้ได้ผลักให้ภาพการรับรู้ของจอมพล ป. กลายเป็นปรปักษ์กับมหาวิทยาลัยฯ และขบวนการนักศึกษาในเวลาต่อมา

การเขียน *"ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยฯ"* จึงเท่ากับการเขียนประวัติศาสตร์การต่อสู้ของประชาชนและการเขียนแบบนี้ได้รับการตอกย้ำอย่างต่อเนื่องในวารสารของมหาวิทยาลัยฯ และวารสารของคณะในช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวารสารนิติศาสตร์ รวมไปจนถึงงานเขียนรุ่นหลังเรื่องขบวนการสันติภาพของ ชลธิรา สัตยาวัฒนาและคณะใน พ.ศ. 2545 จนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์นิพนธ์มหาวิทยาลัยฯ ที่สร้างภาพคู่ขัดแย้งระหว่างนักศึกษาผู้เป็นตัวแทนประชาชนกับภาพของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2491 – 2500) และอธิการบดี (พ.ศ. 2495 – 2500) ผู้เป็นเผด็จการ *"ฟาสซิสต์"* ที่ต้องถูกต่อต้าน

แต่การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการนักศึกษาปีกซ้ายในช่วงทศวรรษ 2490 ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยใหม่กลับต้องเผชิญหน้าอุปสรรคจากรัฐบาลจอมพล ป. ประกอบกับทัศนะของเหล่านักศึกษาปีกซ้ายที่มีต่อรัฐตามความคิดสังคมนิยมซึ่งมองว่า รัฐ คือ กลไกกดขี่ทางชนชั้น ส่งผลให้สำนึกในการเขียน *"ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยฯ"* ของขบวนการนักศึกษาในช่วง พ.ศ. 2490 – 2500 ทิ้งมรดกของความสำนึกและโครงเรื่องงานเขียนชีวประวัติมหาวิทยาลัยฯ ที่ผลักให้เกิดการรับรู้เชิงลบต่อจอมพล ป. ในฐานะอธิการบดีกลายเป็นผู้เผด็จการแต่เพียงด้านเดียวและเบียดขับการประเมินบทบาทจอมพล ป. ในด้านอื่นๆ ออกไปจากประวัติศาสตร์นิพนธ์มหาวิทยาลัยฯ ในเวลาต่อมา

"ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยฯ" ในช่วงทศวรรษ 2490 ถูกสืบทอดและผลิตซ้ำต่อมาโดยนักศึกษาภายหลังการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการของจอมพล ถนอม กิตติขจรในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งดูประหนึ่งเป็นการเชื่อมต่อเจตนารมณ์ของขบวนการนักศึกษาในช่วงทศวรรษ 2490 ที่ต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. เช่น การผลิตซ้ำงานเขียนของ สมาน สุวรรณโชติ นักศึกษาปีกซ้ายในบทความ เรื่อง *"ประวัติการต่อสู้ของนักศึกษามธก."* ที่เคยถูกตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2500 กลับมาพิมพ์ใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. 2517 การผลิตซ้ำดังกล่าวย่อมมีผลทำให้ภาพของจอมพล ป. ถูกรับรู้ผนวกรวมเข้ากับรัฐบาลเผด็จการทหารคนอื่นๆ ด้วย

ในช่วงเวลาเดียวกัน เกิดกระแสการแสวงหาบุคคลผู้สร้างแรงบันดาลใจในหมู่นักศึกษาอย่างสำคัญ กล่าวคือ เริ่มเกิดความสนใจอาจารย์ปรีดี ในฐานะ

ผู้นำทางความคิดสังคมนิยมและผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยในหมู่นักศึกษา พร้อมไปกับการเติบโตขึ้นของกระแสความคิดสังคมนิยมในหมู่นักศึกษา ขณะนั้น อย่างไรก็ตามการขยายตัวของกระแสความคิดสังคมนิยมในช่วงปลายทศวรรษ 2510 กลับถูกปราบปรามอย่างรุนแรงด้วยกำลังทหารในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 และการรัฐประหารในเย็นวันที่ 6 ตุลาคม นั้นเอง ไม่นานจากนั้น เกิดการรัฐประหารซ้ำอีกในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 ยิ่งเป็นการผลักให้ภาพของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้เป็นทหารดูไม่น่าอภิรมย์มากยิ่งขึ้นสำหรับนักศึกษา จนอาจกล่าวได้ว่า สภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าวทำให้สถานะทางประวัติศาสตร์ของจอมพล ป. กลายเป็นส่วนเกินของประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยฯ แทบจะสมบูรณ์แบบ

อย่างไรก็ตามในช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เริ่มมีงานวิชาการที่เสนอการตีความบทบาทจอมพล ป. ในทางการเมืองใหม่ เช่น กอบเกื้อ สุวรรณทัต – เพียร พ.ศ. 2538 นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ พ.ศ. 2538 และชาญวิทย์ เกษตรศิริ พ.ศ. 2540 เป็นต้น งานตีความบทบาทจอมพล ป. ใหม่เหล่านี้เปิดทางให้กับความเป็นไปได้ในการประเมินข้อจำกัดของบริบท ข้อจำกัดของหลักฐาน และแนวทางการใช้แหล่งเอกสารชุดใหม่ในการทำความเข้าใจบุคคลทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลายแง่มุมมากยิ่งขึ้น เสมือนการคืนชีวิตให้กับบุคคลทางประวัติศาสตร์ที่เคยมีบทบาทสามารถถูกตีความใหม่ได้มากแบบ แทนที่การตีความแต่เพียงแบบเดียวอย่างที่เคยเป็นมา

การเขียนประวัติจอมพล ป. พิบูลสงครามในฐานะอธิการบดีกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในครั้งนี้ จึงไม่จำกัดเพียงใช้หลักฐานการค้นคว้าจากงานเขียนในวารสารของมหาวิทยาลัยฯ ที่ถูกจัดทำโดยนักศึกษาปีกซ้ายเท่านั้น แต่จะใช้หลักฐานจากงานเขียน และความรู้สึกนึกคิดของนักศึกษากลุ่มอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยอันปรากฏอยู่ในแหล่งอื่น เช่น หนังสือรุ่น และหนังสือที่ระลึกวันประสาทปริญญาบัตร เป็นต้น เพื่อชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของทัศนะของนักศึกษาขณะนั้นที่มีต่อบทบาทอธิการบดีของจอมพล ป. รวมทั้งเปิดมุมมองใหม่ที่ท้าทายการประเมินบทบาทของจอมพล ป. ในฐานะอธิการบดีที่เคยถูกตีความด้านเดียวอันเกิดจากข้อจำกัดทางบริบทและอุดมการณ์ทางการเมืองควบคู่ไปด้วย

จากเด็กชาวสวนสู่นายทหาร

ในช่วงแห่งการก้าวสู่ยุคสมัยใหม่ของสยาม ในศตวรรษที่ 25 ที่อำนาจทางการเมืองถูกรวมกลับเข้าสู่กษัตริย์ ระบบราชการสมัยใหม่ถูกสร้างทดแทนระบบขุนนางแบบเดิม เพื่อสถาปนาความมั่นคงให้กับรัฐสมัยใหม่ที่เรียกว่า *"รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์"* (Absolutist State) นั้น ก่อให้เกิดความต้องการข้าราชการจำนวนมากอย่างต่อเนื่องเพื่อทำหน้าที่กลไกของรัฐชนิดใหม่ที่มีภารกิจและอาณาบริเวณของการจัดการที่กว้างขวางขึ้น ส่งผลให้ระบบการถวายตัวรับใช้ของลูกหลานขุนนางที่ดำรงมาแต่เดิมไม่อาจตอบสนองความขาดแคลนของบุคลากรได้ทันนั้น เปิดโอกาสให้กับการเลื่อนสถานะทางสังคมของสามัญชนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐที่ทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ข้าราชการที่มาจากสามัญชนเหล่านี้บางส่วนเริ่มมีความสำนึกและจินตภาพถึงอนาคตของสยามที่แตกต่างไปจากชนชั้นนำ ปรากฏการณ์การเลื่อนชั้นทางสังคมในช่วงเวลานี้เป็นพลังของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างสำคัญในเวลาต่อมา

ชีวประวัติส่วนตัวและครอบครัวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2440 – 2507) จากหนังสือจอมพล ป. พิบูลสงครามเล่มแรกที่พิมพ์ พ.ศ. 2540 เขียนไว้ว่า เริ่มต้นเมื่อกว่าศตวรรษที่แล้ว ณ คลองบางเขนเก่า ที่สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยเป็นเรือกสวนของจังหวัดนนทบุรี เสียงเด็กทารกแผดร้องดังออกจากบ้านหลังคามุงจากหลังหนึ่งในสวนทุเรียนริมคลองนั้น เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 มารดาของทารกนั้น คือ นางสำอาง ภริยาของนายขิต ได้ให้กำเนิด เด็กชายแปลก ผู้เป็นบุตรชายคนที่สองในหมู่พี่น้อง 5 คน ของครอบครัว *"ขีตตะสังคะ"* นางสำอางได้เล่าให้ครอบครัวฟังในเวลาต่อมาว่า เด็กชายแปลก เป็นเด็กเลี้ยงยาก ตั้งแต่เกิดจนถึงอายุ 3 เดือน ร้องไห้ไม่หยุด จนกระทั่งมารดาต้องยกให้เจ้าอาวาสวัดปากน้ำช่วยเลี้ยง ช่วยไกวเปล เด็กชายแปลกจึงยอมนอนหลับได้

ด้วยเหตุที่การทำสวน คือ อาชีพหลักของครอบครัวขีตตะสังคะ ดังนั้นทุกวันในเวลาเช้า เด็กชายแปลกจึงได้เห็นบิดาและมารดาพายเรือเข้าไปในสวน แต่เช้าตรู่เพื่อเก็บทุเรียนและผักผลไม้จากสวน พายเรือบ่ายหน้ากลับไปยังเรือนแพที่ปากคลองบางเขนเก่าในยามพลบค่ำ เมื่อรวบรวมทุเรียนและพืชผักบนเรือนแพได้มากพอก็จะขนพืชผักผลไม้เหล่านั้นลงเรือสำปั้น

จนเต็มลำเรือ โดยมารดารับหน้าที่พายเรือนำทุเรียนและผักไปขายที่ตลาดบางลำพูตั้งแต่เช้ามืดกว่าจะกลับเรือนแพปากคลองบางเขนเก่าก็ค่ำ รายได้จากการทำสวนทุเรียนและค้าขายพืชผักผลไม้เพียงพอต่อการเลี้ยงดูสมาชิกหลายคนในครอบครัวได้อย่างไม่ลำบากนัก

เมื่อเด็กชายแปลกเติบโตขึ้นพ่อและแม่พาเขาไปฝากเรียนหนังสือกับวัดแก้วฟ้าจุฬามณี ปากคลองบางซื่อ และต่อมาเขาได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม เด็กชายแปลกมีสติปัญญาที่ดีและรักในการเรียน แต่เขายังคงช่วยเหลืองานของครอบครัวที่ต้องดูแลสวนผลไม้อย่างสม่ำเสมอ ณ โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม เด็กชายแปลกเริ่มคิดอยากเป็นนายทหาร บิดาจึงพาเขาไปฝากเข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยชั้นปฐมและมัธยมตามที่เขาปรารถนา

ใน พ.ศ. 2458 ร.ต. แปลก ได้ออกประจำการเมื่ออายุ 18 ปี ในเหล่าทหารปืนใหญ่ ต่อมาเขาถูกส่งไปประจำการที่จังหวัดพิษณุโลก ณ ที่แห่งนี้เองเขาได้พบรักและแต่งงานกับละเอียด ครูสาววัย 15 ปี แห่งโรงเรียนมิชชันนารีประจำจังหวัดพิษณุโลก จากนั้นเขาถูกส่งมาศึกษาต่อที่โรงเรียนทหารปืนใหญ่ที่บางซื่อ เมื่อจบหลักสูตรเขาถูกย้ายไปประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ ต่อมาเมื่อเขามียศ ร.ท. ได้รับคัดเลือกให้เข้าศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ด้วยผลการสอบในลำดับที่ 1 ที่โรงเรียนเสนาธิการฯ นี้เอง เขาได้รับทุนให้ไปศึกษาต่อวิชาการทหารปืนใหญ่ที่ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2467

ณ กรุงปารีส ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2467 – 2470) ร.ท.แปลก ได้ศึกษาและดูงานวิทยาการทางทหารปืนใหญ่ในฝรั่งเศส เขาได้พบกับนักเรียนไทยหลายคนที่กรุงปารีส ใน พ.ศ. 2469 เมื่อเขามีอายุ 29 ปี ได้รวมตัวกับนักเรียนไทยอีก 6 คน ซึ่งมี อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายตั้ว ลพานุกรม หลวงสิริราชไมตรี และนายแนบ พหลโยธิน ร่วมตกลงกันถึงเจตนารมณ์ที่สำคัญยิ่งในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยาม และเรียกกลุ่มของพวกตัวเองว่า *“คณะราษฎร”* เมื่อพวกเขาจบการศึกษาได้ทยอยกลับสู่สยาม เพื่อรอเวลาที่เหมาะสมในการทำให้เจตนารมณ์เป็นจริง

ใน พ.ศ. 2470 ร.ท.แปลก กลับมาประจำกรมจเรทหารปืนใหญ่ และทำหน้าที่บรรณาธิการทหารปืนใหญ่ ซึ่งเป็นวารสารวิชาการของทหารปืนใหญ่ เขาได้ทุ่มเทการเขียน ถ่ายทอดวิทยาการทหารเฉพาะทางอย่างมุ่งมั่นด้วยความสามารถและทุ่มเทในการทำงาน ทำให้เขาได้เลื่อนยศขึ้นเป็น พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม แม้เขาจะมีความก้าวหน้าในตำแหน่งราชการ แต่ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ได้ซ่อนความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ไว้ภายใต้สีหน้าที่เรียบเฉย ซึ่งต่อมาเขาเป็นสมาชิกผู้หนึ่งในการร่วมผลักดันความเปลี่ยนแปลงอันสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่นั่น คือ *"การปฏิวัติ 2475"*

จากนายทหาร *"คณะราษฎร"* สู่นายกรัฐมนตรี

"การปฏิวัติ 2475" ได้เริ่มต้นในเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ที่เป็นการปิดฉากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเริ่มต้นสถาปนาระบอบประชาธิปไตย ในวันนั้น พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม มีอายุ 35 ปี แต่ต้องแบกรับภารกิจสำคัญที่เสี่ยงภัยยิ่ง คือ การเป็นหนึ่งในคณะนายทหาร *"คณะราษฎร"* ชุดคุมกำลังไปจับกุมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้รักษาพระนครเมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จฯ พระราชวังไกลกังวล ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นเจ้านายที่มีอำนาจมากที่สุดและเป็นที่ยำเกรงของเหล่าทหารมากที่สุดในขณะนั้น

ภายหลัง *"การปฏิวัติ 2475"* ชีวิตทางการเมืองของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม เริ่มต้นขึ้นอย่างรวดเร็ว เขาได้เข้าดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนชั่วคราว ใน พ.ศ. 2475 และสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ 2 ประเภทแต่งตั้ง (พ.ศ. 2475 – 2489) เมื่ออายุ 36 ปี ต่อมาเกิดการโต้การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จากกลุ่มกษัตริย์นิยมเขาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บังคับกองผสมในการปราบปรามกบฏบวรเดช ใน พ.ศ. 2476 จนสำเร็จ กล่าวได้ว่า ชีวิตทางการเมืองของ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม มีบทบาทอย่างสำคัญในการพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยจากกลุ่มกษัตริย์นิยม ส่งผลให้เขาตกเป็นเป้าหมายในการลอบทำร้ายหลายครั้ง เช่น ถูกลอบสังหารที่ท้องสนามหลวง พ.ศ. 2477 ถูกลอบสังหารในกรมทหารปืนใหญ่บางซื่อในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ถูกลอบวางยาพิษในอาหารในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2481

แต่ทุกครั้งเขาก็รอดชีวิตได้อย่างปาฏิหาริย์ ด้วยความโดดเด่นและแข็งกร้าวกับการโต้ปฏิวัติ ทำให้สภาผู้แทนราษฎรมีความเชื่อมั่นและเลือกเขาขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2487 ด้วยวัยเพียง 41 ปี นอกจากนี้เขายังได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองสำคัญ เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวง กลาโหม มหาดไทย ต่างประเทศ และศึกษาธิการ รวมทั้งเขายังมีความก้าวหน้าทางทหารอย่างรวดเร็ว

พลังของ *"การปฏิวัติ 2475"* ยังคงดำเนินการสร้างภาวะสมัยใหม่ให้กับสังคมไทยต่อไป แม้อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มิตรผู้ร่วมเป็นร่วมตายใน *"คณะราษฎร"* ไม่ประสบความสำเร็จในสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจให้สังคมไทยด้วยการเสนอแนวความคิดผ่านร่าง *"พระราชบัญญัติว่าด้วยประกันความสุขสมบูรณ์"* และร่าง *"พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ"* เนื่องจากแนวคิดของปรีดีถูกต่อต้านจากกลุ่มอนุรักษ์นิยม แต่อาจารย์ปรีดียังคงผลักดันการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาด้วยการเสนอ *"พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง"* ที่มีวัตถุประสงค์สำคัญในการขยายความเสมอภาคในการศึกษาแก่พลเมือง เข้าสู่คณะรัฐมนตรีที่มีพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นนายกรัฐมนตรี และสภาผู้แทนราษฎร จนสามารถจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้สำเร็จใน พ.ศ. 2477

ต่อมาเขาได้ก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2487 จนกระทั่งได้รับตำแหน่งสูงสุดทางการทหาร คือ จอมพล ในสมัยที่ จอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี เขาได้เริ่มต้นโครงการ *"สร้างชาติ"* ไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ เช่น การส่งเสริมสถานภาพสตรี การส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ การส่งเสริมสุขภาพพลเมือง และประกาศรัฐนิยม 12 ฉบับ ที่มุ่งหมายส่งเสริมให้วิถีชีวิตของคนไทยมีความก้าวหน้า เช่น การเปลี่ยนชื่อประเทศ การเคารพเพลงชาติ การผลิตและบริโภคสินค้าไทย การส่งเสริมการศึกษา การแบ่งเวลาในชีวิตประจำวัน การช่วยเหลือเด็ก คนชราและคนทุพพลภาพ เป็นต้น ดังปรากฏในรายละเอียดจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์หลายเล่ม เช่น นันทิรา ขำภิบาล พ.ศ. 2530 ก้องสกุล กวินรวีกุล พ.ศ. 2545 และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ พ.ศ. 2545

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มเคลื่อนเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับกระแสชาตินิยมที่ก่อตัวขึ้นในประเทศภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ซึ่งมุ่งหวังแก้ปัญหาที่ไทยเคยเพลี่ยงพล้ำต่อมหาอำนาจตะวันตกในอดีต ส่งผลให้เกิดการเรียกร้องดินแดนคืนจากมหาอำนาจตะวันตก ตั้งแต่ก่อนที่จอมพล ป. จะก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาช่วง พ.ศ. 2482 – 2483 รัฐบาลจอมพล ป. เดินหน้านโยบายเรียกร้องดินแดนบางส่วนของอินโดจีนจากฝรั่งเศส ในช่วงเวลาแห่งความขัดแย้งนั้นนักศึกษาและนักเรียนเตรียมมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีส่วนสำคัญในการเคลื่อนไหวเรียกร้องดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2483 อันมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนดำเนินนโยบายของรัฐบาลขณะนั้นด้วย เช่นกันและใน พ.ศ. 2483 นั้นเองที่มหาวิทยาลัยฯ แต่งตั้ง จอมพล ป. เป็นศาสตราจารย์วิสามัญประจำมหาวิทยาลัยฯ ทั้งนี้ความสัมพันธ์อันดีระหว่างจอมพล ป. กับมหาวิทยาลัยฯ แนบแน่นถึงขนาดที่จอมพล ป. เคยคิดสนับสนุนให้บุตรีคนแรกเข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยฯ ในช่วงกลางทศวรรษ 2480 ดังปรากฏในคำสัมภาษณ์ของจีรวัสส์ พิบูลสงคราม (28 มิถุนายน พ.ศ. 2555)

เมื่อกองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทยเพื่อขอนำกองทัพผ่านไปยังพม่าและอินเดียในปี พ.ศ. 2484 และไทยได้กลายเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นและอักษะ ตลอดจนการประกาศสงครามต่อฝ่ายสัมพันธมิตรของไทยปลายปี พ.ศ. 2484 ส่งผลให้เกิดความแตกแยกในรัฐบาลระหว่างฝ่ายจอมพล ป. และนายปรีดี ซึ่งร่วมรัฐบาลเดียวกัน จนนำไปสู่การก่อตั้งขบวนการเสรีไทยของกลุ่มนายปรีดีเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นและรัฐบาลจอมพล ป. เมื่อสถานการณ์สงครามในฝั่งยุโรปและเอเชียที่ฝ่ายอักษะเริ่มเพลี่ยงพล้ำต่อฝ่ายสัมพันธมิตร ส่งผลให้การขยายตัวของขบวนการเสรีไทยได้สร้างแนวร่วมขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยมีศูนย์กลางการประสานงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยฯ อย่างลับๆ ดังที่ สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ ได้ศึกษาไว้ใน พ.ศ. 2532

ในช่วงปลายสงคราม คือ พ.ศ. 2487 รัฐบาลจอมพล ป. ก้าวลงจากอำนาจ เนื่องจากไม่ได้รับการสนับสนุนจากสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลพลเรือนที่ได้รับการสนับสนุนจากนายปรีดีได้ขึ้นมาบริหารประเทศแทน ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นยอมรับความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่สหรัฐอเมริกาในฐานะแกนนำของฝ่ายสัมพันธมิตรยอมรับการประกาศให้คำประกาศสงคราม

ของไทยต่อฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะและยอมรับว่า ไทยมีความเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยต่อต้านญี่ปุ่น ส่งผลให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้สงครามไปได้ สภาพการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบอย่างมากต่อเกียรติภูมิของกองทัพที่ลดลง ในขณะที่สังคมไทยการยอมรับขบวนการเสรีไทยเพิ่มสูงขึ้น

แม้ว่าสถานการณ์บ้านเมืองของไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประสบกับปัญหาขาดแคลนสินค้า เงินตราต่างประเทศ ปัญหาอาชญากรรมที่เพิ่มสูงขึ้น แต่การเมืองไทยกลับมีบรรยากาศของเสรีภาพทางการเมืองสูงภายใต้รัฐบาลอาจารย์ปรีดีและกลุ่ม ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489 ทำให้เกิดการเลือกตั้งทั่วไปที่นำไปสู่การแข่งขันทางการเมือง และท่ามกลางการแข่งขันทางการเมือง เหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดได้เกิดขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคตใน พ.ศ. 2489 และการสวรรคตของพระองค์กลายเป็นประเด็นที่ฝ่ายค้านใช้ทำลายล้างฝ่ายรัฐบาลในระหว่างการเลือกตั้ง จนนำไปสู่สภาวการณ์ระส่ำระสายทางการเมืองและเกิดการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2490

มหาวิทยาลัยฯ กับความปั่นป่วนทางการเมือง จากภายนอก – ใน

ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 สำเร็จลงด้วยความร่วมมือกันระหว่างกลุ่มทหารและกลุ่มกษัตริย์นิยมในการขับไล่รัฐบาลอาจารย์ปรีดีและกลุ่มออกไปจากการเมืองนั้น เงาทะมึนทางการเมืองได้เคลื่อนเข้าบดบังมหาวิทยาลัยวิชาธรรมธรรมศาสตร์และการเมือง แม้ขณะนั้นมหาวิทยาลัยยังมิได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัยโดยทันที เว้นแต่อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การและอดีตนายกรัฐมนตรีที่ต้องลี้ภัยออกนอกประเทศภายหลังการรัฐประหาร

ภายหลังการถูกรัฐประหาร อาจารย์ปรีดีและกลุ่มได้ตอบโต้รัฐบาลจอมพล ป. กลับด้วยกำลังในเหตุการณ์ *“กบฏวังหลวง”* เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ส่งผลกระทบต่อผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัยที่เป็นของกลุ่มอาจารย์ปรีดี อย่างเดือน บุนนาค และวิจิตร ลุลิตานนท์ที่ถูกกดดันให้พ้นจากตำแหน่ง ด้วยเหตุที่องคาพยพหลายส่วนของมหาวิทยาลัยฯ

...ปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2492 หรือเพียงราว 1 เดือน ภายหลังเหตุการณ์ *"กบฏวังหลวง"* รัฐบาลผลักดันร่าง *"พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ"* ซึ่งกำหนดให้มีการเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยฯ เป็น *"มหาวิทยาลัยกรุงเทพ"*...

เช่น นักศึกษา พนักงาน อาจารย์จำนวนหนึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการต่อต้านรัฐบาลในเหตุการณ์ *"กบฏวังหลวง"* ทำให้รัฐบาลมองว่า มหาวิทยาลัยฯ คือฐานกำลังทางการเมืองของอาจารย์ปรีดี ผู้เป็นคู่แข่งทางการเมืองกับคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ดังนั้นรัฐบาลจึงมีนโยบายเข้าควบคุมมหาวิทยาลัยอย่างรวดเร็วและใกล้ชิด

ปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2492 หรือเพียงราว 1 เดือน ภายหลังเหตุการณ์ *"กบฏวังหลวง"* รัฐบาลผลักดันร่าง *"พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ"* ซึ่งกำหนดให้มีการเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยฯ เป็น *"มหาวิทยาลัยกรุงเทพ"* และให้มีการจัดตั้งคณะต่างๆ ขึ้น 4 คณะ กล่าวคือ 1. คณะนิติศาสตร์ 2. คณะรัฐศาสตร์ 3. คณะเศรษฐศาสตร์ และ 4. คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี พร้อมยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การ โดยให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการควบคุมมหาวิทยาลัยฯ อย่างใกล้ชิดแทนความมีอิสระที่มหาวิทยาลัยฯ เคยมีมานับแต่การสถาปนามหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. 2477

ไม่เพียงแต่เงาทะมึนทางการเมืองจะเคลื่อนเข้าครอบงำมหาวิทยาลัยฯ เท่านั้น แต่ภาวะความขัดแย้งภายในองค์กรเองก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้มหาวิทยาลัยมิอาจมีเอกภาพจากภายในที่จะยืนหยัดต้านทานเงาทะมึนจากภายนอกองค์กรได้ คือ ขณะนั้นเกิดความขัดแย้งภายในมหาวิทยาลัยอย่างรุนแรงจากการช่วงชิงการนำองค์กรระหว่างคน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้บริหารเดิมที่นายปรีดีไว้วางใจ อย่างเดือน บุนนาค และวิจิตร ลุลิตานนท์ กับขุนประเสริฐศุภมาตรา (จรูญ จันทรสมบูรณ์) ผู้เป็นพนักงานมหาวิทยาลัยในตำแหน่งผู้บรรยายและหัวหน้าหน่วยงานในระดับกลางที่ทำงานในมหาวิทยาลัยฯ มาตั้งแต่ต้น แต่กลับไม่ได้รับความก้าวหน้าในตำแหน่ง

เท่าที่ควร และต่อมาเมื่ออาจารย์ปรีดีลี้ภัยจากการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 เดือน บุนนาค จึงได้รักษาการตำแหน่งผู้ประศาสน์การ (19 สิงหาคม พ.ศ. 2492 – 12 สิงหาคม พ.ศ. 2493) และด้วยสาเหตุเรื่องความก้าวหน้าในองค์กร อาจวิเคราะห์ได้ว่า ขุนประเสริฐศุภมาตราหันเหออกไปจากอาจารย์ปรีดี ด้วยการแสวงหากลุ่มใหม่ที่จะให้การสนับสนุนให้เขามีความก้าวหน้านั้นคือ คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ท่ามกลางความพยายามเข้าควบคุมมหาวิทยาลัยฯ ของรัฐบาล ประกอบกับความขัดแย้งในการแย่งชิงอำนาจการบริหารองค์กร เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ชุดทบวงมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2492 ได้เปิดเผยให้เห็นถึงการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยครั้งหนึ่งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2492 อันเป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลกำลังผลักดันร่าง *“พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ”* เพื่อควบคุมมหาวิทยาลัยฯ ขุนประเสริฐศุภมาตราเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยด้วย ในฐานะเป็นผู้แทนของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการดำรงตำแหน่งนายกคณะกรรมการมหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง

ขุนประเสริฐศุภมาตรามีท่าทีให้การสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการออก *“พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ”* เพื่อควบคุมมหาวิทยาลัยฯ โดยให้เหตุผลว่า หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัยจะไม่มีอาจารย์มาสอนส่งผลให้นักศึกษาจะเสียโอกาสการเรียนทำให้เกิด *“ภัยพิบัติ”* ต่อการศึกษา ประกอบกับรัฐบาลแถลงการณ์ว่ามหาวิทยาลัยฯ เป็นแหล่งจลาจลนำไปสู่ความไม่ปลอดภัยแก่สาธารณะ ดังนั้นรัฐบาลจึงสามารถออกพระราชกำหนดฯ ดังกล่าวเพื่อป้องกันภัยพิบัตินอกสมัยประชุมสภาฯ ได้ อย่างไรก็ตามคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองหลายคนเวลานั้น เช่น พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ พระยาเลขาณุชธรรมวิทักษ์ และนายพิชาญ บุลยง ที่ปรึกษา ได้ร่วมกันทำความเห็นแย้งว่ารัฐบาลไม่มีอำนาจออกพระราชกำหนดฯ ดังกล่าว เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวไม่ใช่ภัยพิบัติ สุดท้ายแล้วความต้องการของรัฐบาลในการควบคุมมหาวิทยาลัยฯ อย่างรวดเร็วโดยผ่าน *“พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ”* จึงไม่สามารถบรรลุผลได้

ไม่แต่เพียงแรงกดดันจากการเมืองภายนอกที่มีต่อมหาวิทยาลัยฯ เท่านั้น แต่ความขัดแย้งภายในองค์กรก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงคณะผู้บริหารองค์กรในช่วง พ.ศ. 2493 ด้วยเช่นกัน ดังกรณีที่รัฐบาลแต่งตั้งให้หลวงวิจิตรวาทการดำรงตำแหน่งรักษาการผู้ประศาสน์การระหว่าง 14 สิงหาคม พ.ศ. 2493 – 12 มีนาคม พ.ศ. 2494 แทนที่อาจารย์เดือนที่พ้นจากตำแหน่งไปนั้น แม้ว่าการควบคุมมหาวิทยาลัยฯ ของรัฐบาลจะราบรื่นขึ้น แต่กลับสร้างความขัดแย้งภายในระหว่างหลวงวิจิตรวาทการกับขุนประเสริฐศุภมาตรา เลขาธิการมหาวิทยาลัยคนใหม่ การประลองอำนาจในการบริหารได้เริ่มต้นขึ้น ดังเห็นได้จากการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยฯ ครั้งหนึ่งในต้น พ.ศ. 2494 เมื่อหลวงวิจิตรวาทการขอเปลี่ยนแปลงวาระการประชุม แต่ขุนประเสริฐศุภมาตราไม่ยอมรับและวิจารณ์หลวงวิจิตรวาทการว่า ไม่มีอำนาจเปลี่ยนวาระการประชุมแต่ที่ประชุมกรรมการมหาวิทยาลัยฯ เห็นชอบตามหลวงวิจิตรวาทการกลับส่งผลให้ขุนประเสริฐศุภมาตราไม่พอใจและให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์โจมตีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นผลให้ต่อมาหลวงวิจิตรวาทการเสนอให้ที่ประชุมกรรมการมหาวิทยาลัยฯ ในการประชุมเมื่อ 2 มีนาคม พ.ศ. 2494 พิจารณาลงโทษขุนประเสริฐศุภมาตรา

ท้ายที่สุด ปัญหายุติลงเมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้ลาออกจากรักษาการผู้ประศาสน์การเมื่อ 12 มีนาคม พ.ศ. 2494 ต่อมาขุนประเสริฐศุภมาตราได้ทำหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ 21 มีนาคม พ.ศ. 2494 ตามที่ปรากฏในเอกสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ รหัส มธ (2) 2.14.3 ปึกที่ 2 เสนอชื่อ พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิเกียรติ รองหัวหน้าคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มาดำรงตำแหน่งรักษาการผู้ประศาสน์การคนใหม่ 5 เมษายน พ.ศ. 2494 – 18 มีนาคม พ.ศ. 2495

ท่าทีของพลโท สวัสดิ์ รักษาการผู้ประศาสน์การคนใหม่ที่มีต่อการบริหารงานและกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยฯ เห็นได้ชัดเจนจากคำกล่าวในการรับตำแหน่งว่า *"กระผมได้เรียนตั้งแต่ต้นว่า ที่นี่เป็นสถานศึกษาการเมือง แต่ไม่ใช่ที่เล่นการเมือง จะสอนการเมืองแก่ลูกศิษย์ได้ แต่อย่าเล่นการเมือง มหาวิทยาลัยไม่ใช่ที่เล่นการเมืองของใครๆ นักศึกษาก็เหมือนกัน เขามีหน้าที่แต่จะมาเรียนเท่านั้น ..."* ทัศนะดังกล่าวส่งผลให้การดำเนินการบริหาร

มหาวิทยาลัยในช่วงสมัยของพลโท สวัสดิ์จึงมีลักษณะแข็งกร้าวกับนักศึกษาปีกซ้ายที่เคลื่อนไหวทางการเมืองในเวลาต่อมา

พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิเกียรติ กับการลบชื่อนักศึกษา

ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 เป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเย็น ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองและเศรษฐกิจที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม *"โลกเสรี"* ที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำกับกลุ่ม *"โลกคอมมิวนิสต์"* ที่มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน พ.ศ. 2492 และเกิดสงครามเกาหลีในปี พ.ศ. 2493 – 2497 ด้วยเหตุนี้สหรัฐอเมริกาในฐานะแกนนำของกลุ่ม *"โลกเสรี"* จึงมีนโยบายปิดล้อมคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียอันก่อให้เกิดความตึงเครียดขึ้นในภูมิภาคนี้ ส่งผลให้แนวร่วมและองค์กรบังหน้าระหว่างกลุ่ม *"โลกคอมมิวนิสต์"* เคลื่อนไหวผ่านการเรียกร้องสันติภาพการในระดับโลกเพื่อคัดค้านการแทรกแซงของ *"โลกเสรี"* ต่อการตัดสินชะตาชีวิตของประเทศอื่นๆ โดยแนวร่วมดังกล่าวได้มีการเคลื่อนไหวปฏิบัติการเรียกร้องสันติภาพขึ้นในส่วนต่างๆ ของโลก

ในขณะนั้นรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบายต่างประเทศสนับสนุน *"โลกเสรี"* และสนับสนุนนโยบายปิดล้อมคอมมิวนิสต์ด้วยการส่งทหารไทยเข้าร่วมสงครามเกาหลีใน พ.ศ. 2493 การดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะดังกล่าวของไทยส่งผลให้รัฐบาลถูกวิพากษ์วิจารณ์จากสาธารณชนไทยและมีการเคลื่อนไหวต่อต้านบทบาทของ *"โลกเสรี"* และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่แทรกแซงกิจการภายในของประเทศอื่นภายใต้ปฏิบัติการของขบวนการเรียกร้องสันติภาพในไทย

การเคลื่อนไหวของขบวนการสันติภาพในไทยนั้นตามที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล พ.ศ. 2545 ระบุว่า อยู่ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและกลุ่มแนวร่วมต่างๆ ที่ประกอบด้วยสมาชิกหลายฝ่าย เช่น ชาวนา พระสงฆ์ ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ และนักศึกษาปีกซ้าย จากเอกสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หมวด สบ3.8/3 – 4 ระบุว่า ต่อมารัฐบาลดำเนินการจับกุมสมาชิกที่

เคลื่อนไหวเรียกร้องสันติภาพ สำหรับการเคลื่อนไหวในระดับมหาวิทยาลัยฯ นั้น สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยฯ ได้ประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการสันติภาพ โดยพวกเขาเคลื่อนไหวด้วยการปิดโปสเตอร์เรียกร้องสันติภาพบนกำแพงด้านนอกของอาคารเรียนเพื่อล่ารายชื่อผู้สนับสนุน การเคลื่อนไหวดังกล่าวนำไปสู่การดำเนินการทางวินัยกับนักศึกษากลุ่มนี้ในเวลาต่อมา

พลโท สวัสดิ์ รักษาการผู้ประศาสน์การ และคณะกรรมการมหาวิทยาลัยฯ ได้เริ่มต้นสอบสวนนักศึกษาที่เป็นคณะกรรมการสันติภาพในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2494 ในที่สุดคณะกรรมการสอบสวนความผิดนักศึกษาด้วยการตั้งข้อกล่าวหาต่อการประชุมเรียกร้องสันติภาพและปิดโปสเตอร์ใกล้สโมสรนักศึกษาว่าเป็นการต่อต้านรัฐบาล ทำให้มหาวิทยาลัยฯ อาจถูกเข้าใจผิดจากรัฐบาลและประชาชน มหาวิทยาลัยฯ อาจถูกมองว่าเล่นการเมืองต่างประเทศ ต่อมาในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2494 พลโท สวัสดิ์ มีคำสั่ง เรื่องห้ามมิให้นักศึกษาที่เกี่ยวข้องเข้าฟังคำสอนมีกำหนด 1 ปี การพิจารณาโทษในกรณีดังกล่าวนี้ได้เข้าสู่การประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยฯ ครั้งพิเศษ ครั้งที่ 1/2494 เมื่อวันที่ 8 กันยายน ที่ประชุมลงมติว่า ให้มหาวิทยาลัยฯ มีคำสั่งให้ลบชื่อนักศึกษา 5 นาย ออกจากทะเบียนนักศึกษา ประกอบด้วย นายอาทร พุทธิสมบูรณ์ นายทวีป วรดิลก นายประจวบ อัมพะเศวต นายปริญญา ลีละศร และนายลิ่วละล่อง บุนนาค

อย่างไรก็ตามพลโท สวัสดิ์ ทำหน้าที่รักษาการผู้ประศาสน์การตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477 เป็นคนสุดท้าย เขาได้พ้นจากตำแหน่งเมื่อพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 มีผลประกาศใช้เมื่อ 18 มีนาคม พ.ศ. 2495

จอมพล ป. พิบูลสงคราม : อธิการบดีคนแรกกับการศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 ที่กำหนดให้มีตำแหน่ง *"อธิการบดี"* เป็นตำแหน่งสูงสุดในการบริหารมหาวิทยาลัยฯ นั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีเป็นคนแรก พ.ศ. 2495 – 2500 ตามพระราชบัญญัติดังกล่าว อย่างไรก็ตามด้วยภารกิจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีที่ต้องบริหารราชการแผ่นดินใน

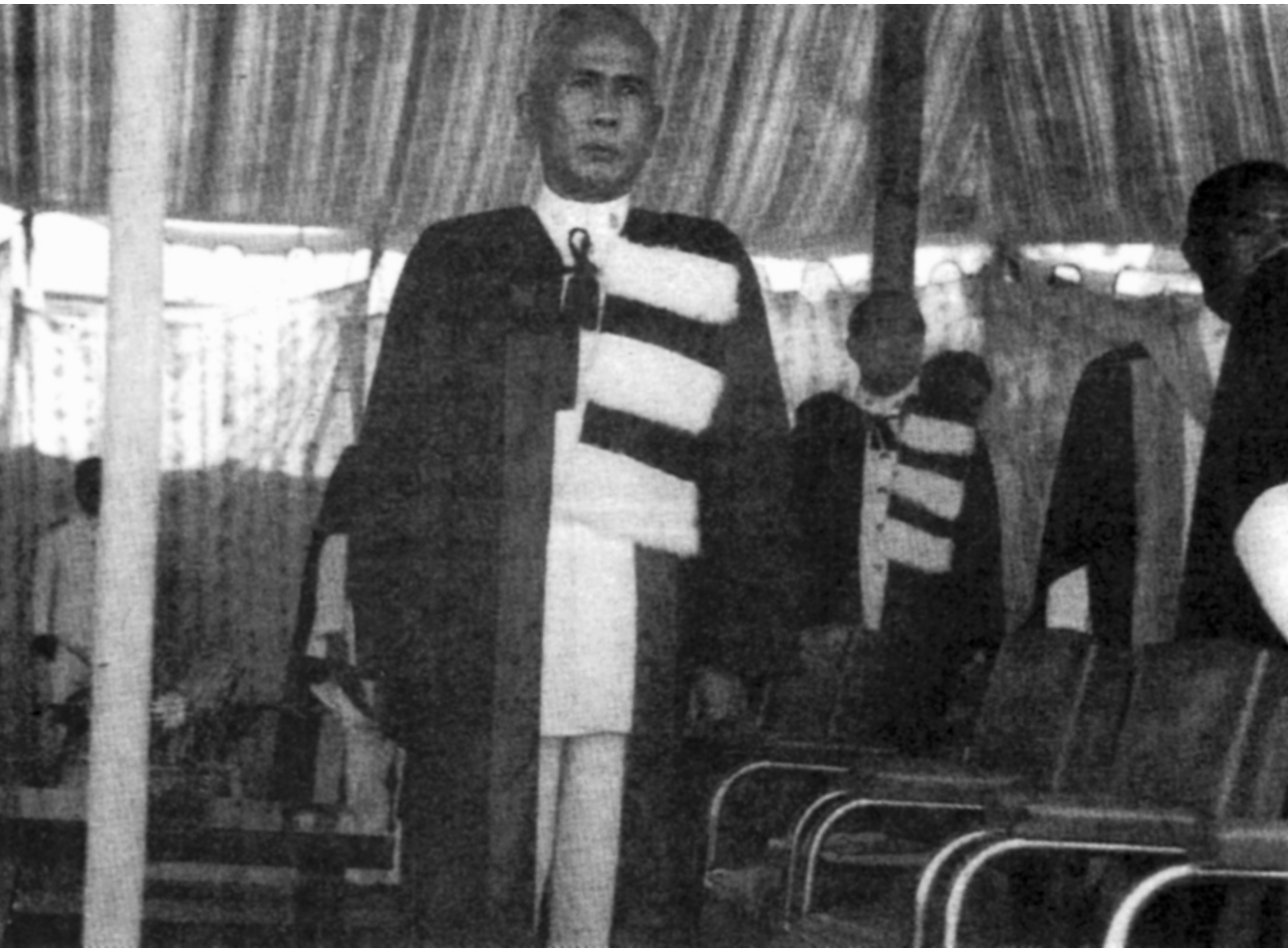

จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี และอธิการบดีมหาวิทยาลัยในชุดครุยรัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ภาพรวม ทำให้จอมพล ป. มิได้เข้าประชุมสภามหาวิทยาลัยฯ อย่างต่อเนื่อง ประกอบกับอำนาจในการบริหารงานองค์กรในเชิงธุรการส่วนใหญ่นั้นอยู่ภายใต้การดูแลของเลขาธิการมหาวิทยาลัย กระนั้นก็ดีตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งอธิการบดี จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ผลักดันเรื่องสำคัญๆ ให้กับมหาวิทยาลัยฯ ดังต่อไปนี้

การก่อตั้งคณะใหม่ให้กับมหาวิทยาลัย ด้วยพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 นำไปสู่การบัญญัติให้มีคณะวิชาจำนวน 4 คณะ อย่างเป็นทางการ จากเดิมที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองประสาทปริญญาบัตรเดียว คือ ธรรมศาสตรบัณฑิต นำไปสู่การจัดตั้งคณะวิชาขึ้นใหม่ ดังนี้ 1. **คณะนิติศาสตร์** 2. **คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี** 3. **คณะรัฐศาสตร์** และ 4. **คณะเศรษฐศาสตร์** การให้มีคณะต่างๆ ขึ้นใน

...“จอมพล ป. ได้ยกรายได้ส่วนตัวให้แก่มหาวิทยาลัยเดือนละ 9,000 บาท ให้เป็นทุนการศึกษาแก่ผู้เรียนดีและนักศึกษาที่ยากจน ไม่แต่เพียงเท่านั้น ทุกคราวที่มีงานภายในมหาวิทยาลัย ปรากฏว่าท่านได้อุทิศเงินส่วนตัวเพื่อเป็นทุนคราวละหลายพันบาท”...

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีผลต่อการขยายตัวขององค์ความรู้ที่กว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผนวกเพิ่มวิชาการสืบสวนการป้องกันอาชญากรรมในคณะรัฐศาสตร์ และวิชาการหาเลี้ยงชีพในคณะเศรษฐศาสตร์ มีผลให้บัณฑิตมีทักษะวิชาชีพเพิ่ม ทำให้ในเวลาต่อมาคณะรัฐศาสตร์ได้มอบปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรี ในปีการศึกษา 2495

ด้วยเหตุที่รัฐบาลจอมพล ป. มีนโยบายมุ่งกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ จอมพล ป. พิบูลสงครามจึงเล็งเห็นความจำเป็นเร่งด่วนในการส่งเสริมการจัดการประชาสงเคราะห์และการผลิตบุคลากรให้กับสังคมไทย ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2497 จอมพล ป. ในฐานะนายกรัฐมนตรีจึงผลักดันให้รัฐบาลมีมติคณะรัฐมนตรีเสนอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดตั้ง **คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์** ขึ้นและรัฐสภาผ่านพระราชบัญญัติจัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นคณะลำดับที่ 5 โดยมีจอมพล ป. เป็นคณบดีคนแรกในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานของคณะใหม่นี้

ใน พ.ศ. 2498 จอมพล ป. ในฐานะอธิการบดียิ่งเห็นชอบให้จัดตั้ง **คณะรัฐประศาสนศาสตร์** ขึ้นตามความช่วยเหลือทางวิชาการของสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยฯ กับมหาวิทยาลัยอินเดียน่า เป็นการจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาโทเพื่อฝึกอบรมข้าราชการในการปรับปรุงการบริหารภาครัฐใหม่ ทั้งนี้มหาวิทยาลัยอินเดียน่าได้สนับสนุนการจัดตั้งห้องสมุดคณะขึ้น รวมทั้งการส่งนักวิชาการมาช่วยเหลือจำนวนหนึ่ง โดยรัฐบาลสหรัฐอเมริกามอบเงินช่วยเหลือจำนวน 13,000,000 บาท และมหาวิทยาลัยฯ ออกเงินสมทบจำนวน 7,000,000 บาท ต่อมาคณะ

ดังกล่าวได้แยกออกไปร่วมกับการจัดตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)

ทุนพิบูลสงคราม ไม่นานหลังจากจอมพล ป. รับตำแหน่งอธิการบดี เขาได้เสนอแนวคิดจัดตั้ง *"ทุนพิบูลสงคราม"* ขึ้น ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยฯ เดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 ทุนนี้จัดตั้งขึ้นจากเงินค่าสมนาคุณที่มหาวิทยาลัยมอบให้แก่ผู้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีเดือนละ 9,000 บาท แต่เนื่องจาก จอมพล ป. ปฏิเสธรับเงินดังกล่าวและประสงค์มอบเงินจำนวนดังกล่าวคืนแก่มหาวิทยาลัยฯ เพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1. ช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ 2. สมทบทุนแก่นักศึกษาและพนักงานของมหาวิทยาลัยฯ ที่เดินทางไปต่างประเทศ และ 3. เป็นทุนสวัสดิการให้แก่นักศึกษาและพนักงานของมหาวิทยาลัยฯ การบำรุงการศึกษาและกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยฯ

เงินจาก *"ทุนพิบูลสงคราม"* ทำให้นักศึกษาที่ยากจนสามารถเล่าเรียนต่อไปได้หลายคน พบคำกราบบังคมทูลในงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร พ.ศ. 2499 ในการอบรมบัณฑิตธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2496 นายอารีย์ พิกรมสุข ผู้แทนบัณฑิตได้สะท้อนความรู้สึกของเขาต่อจอมพล ป. ในฐานะอธิการบดีว่า *"จอมพล ป. ได้ยกรายได้ส่วนตัวให้แก่มหาวิทยาลัยเดือนละ 9,000 บาท ให้เป็นทุนการศึกษาแก่ผู้เรียนดีและนักศึกษาที่ยากจน ไม่แต่เพียงเท่านั้น ทุกคราวที่มีงานภายในมหาวิทยาลัยปรากฏว่าท่านได้อุทิศเงินส่วนตัวเพื่อเป็นทุนคราวละหลายพันบาท..."* ทั้งนี้มหาวิทยาลัยฯ มีรายงานใน พ.ศ. 2499 ว่า ตั้งแต่ก่อตั้ง *"ทุนพิบูลสงคราม"* ระหว่าง พ.ศ. 2495 – 2499 นั้น มหาวิทยาลัยฯ ได้ใช้จ่ายเงินจาก *"ทุนพิบูลสงคราม"* ไปแล้ว จำนวน 394,962.55 บาท ทุนนี้สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2500 เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อการรัฐประหารล้มล้างรัฐบาลจอมพล ป.

การให้มหาวิทยาลัยจัดบริการชุดครุยให้กับบัณฑิต ด้วยเหตุจากการก่อตั้งคณะและมีชื่อปริญญาใหม่ จึงมีการกำหนดครุยวิทยฐานะขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 และพระราช-กฤษฎีกาว่าด้วยครุยวิทยฐานะและเข็มวิทยฐานะของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2496 ที่ออกตามความพระราชบัญญัติข้างต้นได้สร้างผลกระทบ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นให้กับบัณฑิตหรือผู้สำเร็จการศึกษาของ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ขณะรับมอบครุยและปริญญารัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต พ.ศ. 2495

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รุ่นใหม่ จอมพล ป. ในฐานะอธิการบดี เล็งเห็นถึงปัญหาในช่วงเปลี่ยนผ่านจึงจัดหาเงินจำนวน 60,000 บาทให้แก่มหาวิทยาลัยฯ เพื่อตัดชุดครุยให้บริการแก่บัณฑิตธรรมศาสตร์รุ่นแรกที่จบการศึกษาจากคณะนิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ จำนวน 137 คน เพื่อใช้ในงานวันประสาทปริญญาที่จะมีขึ้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2496

การระงับการขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษา แนวโน้มรายจ่ายของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการจัดการศึกษาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีพลเอก มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงศึกษาธิการและในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยมีมติประกาศขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2496 เช่น ค่าธรรมเนียมการเป็นนักศึกษาจากเดิม 10 บาท เป็น 100 บาท ค่าสมุดประจำตัวจากเดิม 1 บาท เป็น 10 บาท ค่าขึ้นทะเบียนนักศึกษาของปริญญาตรีจากเดิม 40 บาท เป็น 100 บาท ค่าธรรมเนียมวิทยานิพนธ์ปริญญาโทจากเดิม 40 บาท เป็น 300 บาท การขึ้นค่าธรรมเนียมของมหาวิทยาลัยฯ มีผลกระทบต่อนักศึกษาจำนวนหนึ่ง กลุ่มนักศึกษาจำนวนหนึ่งจึงได้ร้องเรียนผ่านหนังสือพิมพ์*กิตติศัพท์รายวัน* ตั้งแต่ 16 พฤศจิกายน – 1 ธันวาคม พ.ศ. 2496 อันมีเนื้อหาสังเขปว่า มหาวิทยาลัยฯ กำลังเปลี่ยนสภาพจากตลาดวิชาเป็น *"ตลาดมืด"* มีแต่นักศึกษามั่งคั่งเท่านั้นที่จะสามารถชำระค่าธรรมเนียมต่างๆ ได้

ความเดือดร้อนของนักศึกษาจากการขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาของมหาวิทยาลัยฯ ทำให้ประธานคณะกรรมการนักศึกษา พ.ศ. 2496 ได้ทำจดหมายร้องเรียนต่อจอมพล ป. ในฐานะอธิการบดีให้ทบทวนการขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษา เมื่อจอมพล ป. รับทราบความเดือดร้อนของนักศึกษาจึงสั่งการให้มหาวิทยาลัยฯ ระงับการขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษา โดยระบุให้มหาวิทยาลัยฯ คงอัตราค่าธรรมเนียมเดิม ในที่สุดสภามหาวิทยาลัยฯ มีมติให้ระงับประกาศการขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาและให้กลับไปใช้อัตราค่าธรรมเนียมเดิม ทั้งนี้ควรบันทึกด้วยว่า มหาวิทยาลัยฯ ไม่มีประกาศขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาอีกจวบกระทั่งถึง พ.ศ. 2502

การเร่งรัดการประกาศผลการสอบ นับตั้งแต่การก่อตั้งมหาวิทยาลัยฯ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2477 มหาวิทยาลัยมีคณาจารย์ประจำไม่มากนักทำให้การจัดการเรียนการสอนที่ผ่านมา ต้องพึ่งพาผู้บรรยายที่เป็นข้าราชการสังกัดหน่วยงานภายนอก ด้วยเหตุที่ผู้บรรยายเหล่านั้นมีงานประจำส่งผลให้การตรวจข้อสอบของนักศึกษาที่มีจำนวนมากเป็นไปอย่างล่าช้าตามไปด้วย สภาพดังกล่าวสร้างปัญหาให้กับนักศึกษามาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศผลสอบในภาคเรียนก่อนกระชั้นชิดกับการสอบไล่ในภาคเรียนใหม่ ทำให้นักศึกษาที่เตรียมสอบวิชาในภาคเรียนใหม่เกิดความพะวักพะวงถึงผลการสอบในรายวิชาในภาคเรียนก่อนหน้า

...“แม้เสียชีวิตลง วิญญาณของข้าพเจ้า ก็จะยังคงปกป้องมหาวิทยาลัยนี้”...

พ.ศ. 2497 มหาวิทยาลัยได้ทำบันทึกรายงานปัญหาความล่าช้าในการประกาศผลสอบซึ่งมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของนักศึกษาจำนวนมาก เสนอต่ออธิการบดี จอมพล ป. จึงสั่งการให้มหาวิทยาลัยมีหนังสือเวียนถึงผู้บรรยาย จำนวน 107 คน เพื่อทราบถึงปัญหาความเดือดร้อนของนักศึกษา และขอร้องให้ผู้บรรยาย *“เร่งรัดตรวจข้อสอบเพื่อประโยชน์ของนักศึกษา”*

การสนับสนุนการสร้างหอประชุมใหญ่ ควรบันทึกด้วยว่าการขยายตัวขึ้นของจำนวนนักศึกษาของมหาวิทยาลัยฯ ตลอดช่วงทศวรรษ 2490 เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดปัญหาสำคัญ คือ ห้องเรียนและเก้าอี้ฟังบรรยายมีไม่เพียงพอ นักศึกษาจึงได้นำปัญหาเรื่องสถานที่เรียน สถานที่จัดประชุม และกิจกรรมของนักศึกษา ร้องเรียนต่อจอมพล ป. เพื่อให้อธิการบดีจัดหางบประมาณสร้างหอประชุมให้กับมหาวิทยาลัยฯ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

จอมพล ป. ตอบสนองต่อปัญหาของนักศึกษาด้วยการให้รัฐบาลจัดสรรงบประมาณให้กับมหาวิทยาลัยฯ ต่อมาเมื่อมีการวางศิลาฤกษ์หอประชุมใหญ่ใน พ.ศ. 2497 นักศึกษาบันทึกความยินดีต่อการที่อธิการบดีตอบสนองความต้องการของพวกเขาและเธอ ดังที่ปรากฏในหนังสือธรรมศาสตร์บัณฑิตชุมนุม พ.ศ. 2495 ว่า *“หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สถานศึกษาชั้นสูงย่อมจะต้องมีสถานหนึ่งเป็นสถานสำหรับประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งในพิธีกรรมนั้นย่อมหมายถึงการรวมกันในที่แห่งเดียวกัน ซึ่งสถานที่รวมอันเป็นเสมือนเครื่องแสดงถึงศักดิ์ศรีเชิดชูสถานศึกษาและเป็นมิ่งมงคลแด่การที่เป็นก็คือ ‘หอประชุม’ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขาดความสำคัญนี้มานาน และด้วยความร่ำร้องประกอบกับความเมตตากรุณาซึ่งท่านผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัยอันเข้ามาเพื่อจรรโลงความเจริญให้แก่มหาวิทยาลัย คือ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มหาวิทยาลัยของเราจึง*

ได้รับอนุมัติงบประมาณเพื่อสร้างหอประชุม ดั่งได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อ 27 มิถุนายน 2497" ในวาระเดียวกันนั้น จอมพล ป. ในฐานะอธิการบดีได้กล่าวข้อความในการเป็นประธานการวางศิลาฤกษ์หอประชุมใหญ่ไว้เช่นกันว่า *"แม้เสียชีวิตลง วิญญาณของข้าพเจ้าก็จะยังคงปกป้องมหาวิทยาลัยนี้"* อย่างไรก็ตามหอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยนี้ใช้เวลาก่อสร้างนานหลายปีและใช้งบประมาณมาก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2503 หอประชุมดังกล่าวจึงเสร็จสิ้นลงได้ โดยหอประชุมแห่งนี้กลายเป็นหอประชุมที่ทันสมัยที่สุดในประเทศไทยเป็นเวลานานหลายสิบปี ที่สำคัญรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารยังดำรงรักษาไว้ซึ่งศิลปสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎรและชาตินิยมจอมพล ป. ไว้อย่างสมบูรณ์ แม้ว่าอาคารจะก่อสร้างเสร็จในสมัยจอมพลสฤษดิ์ นั่นคือยังคงมีเสา 6 ต้น ซึ่งหมายถึงหลัก 6 ประการ ของคณะราษฎรและรักษาอัตลักษณ์ชาตินิยมจอมพล ป. ทศวรรษ 2490 ที่นำรูปแบบศิลปกรรมไทยประเพณีมาตกแต่งเครื่องหลังคาหน้าจั่วด้วยวัสดุคอนกรีต

แม้กระนั้นก็ดีในขณะที่การดำเนินการก่อสร้างหอประชุมใหญ่ที่มุ่งแก้ไขปัญหาความไม่เพียงพอของสถานที่ในการจัดการเรียนการสอนยังไม่แล้วเสร็จ หนังสือพิมพ์รายวันอย่าง สยามนิกร ฉบับ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2498 ยังคงพาดหัวข่าวปัญหาการจัดการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยฯ ว่า *"ธรรมศาสตร์ไม่มีที่เรียน นักศึกษายืนฟังคำสอนนอกห้อง"* แต่สำหรับทัศนะในหมู่นักศึกษาปีกซ้ายขณะนั้นอย่างสุวิทย์ เผดิมชิต พวกเขายังคงมองบทบาทของอธิการบดีในการพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ด้วยความระแวดระวังว่า *"จอมพล ป. จะมาช่วยสร้างสรรค์ธรรมศาสตร์แทนที่ท่านปรีดี พนมยงค์"*

อธิการบดีกับกิจกรรมนักศึกษา

ในขณะที่สายตาของนักศึกษาปีกซ้ายในมหาวิทยาลัยฯ มองบทบาทของจอมพล ป. ผู้เข้ามาบริหารงานมหาวิทยาลัยฯ ด้วยความกังวล แต่สำหรับนักศึกษาทั่วไปแล้ว พวกเขาส่วนหนึ่งกลับมีความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดกับจอมพล ป. ดังกรณีที่คณะธรรมศาสตรบัณฑิตสมัยแรก พ.ศ. 2495 ทั้งชายและหญิงได้มอบกระเช้าดอกไม้ให้กับอธิการบดี พร้อมคำกล่าวอวยพรวันคล้ายวันเกิดของอธิการบดี ในวันที่ 14 กรกฎาคม ว่า *"ในวันคล้ายวันเกิด ของ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม อธิการบดีมหาวิทยาลัย*

ธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งผู้ใหญ่ในครอบครัว อันนักศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เคารพท่านประดุจบิดา ฉะนั้นในวาระอันเป็นวันมงคลของท่าน พวกเราซึ่งเป็นบุตรจึงนำกระเช้าดอกไม้ ไปแสดงความรักเคารพและอำนวยพรแด่ท่าน ขอให้คุณพ่อจงอายุมั่นยืนนาน มีสรีระร่างกายแข็งแรงงดงามตามแบบฉบับของท่าน เพื่อจะได้บริหารประเทศให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งเป็นที่ยึดมั่นของเหล่าลูกธรรมศาสตร์ในอันที่จะดลบันดาลให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นสถาบันการศึกษาที่เจริญและรุ่งเรืองและจีรังยั่งยืน คู่ประเทศไทยสืบไปชั่วกาลนาน เทอญ" โดยจอมพล ป. อธิการบดีได้กล่าวตอบคณะผู้แทนนักศึกษา ผู้มอบกระเช้าดอกไม้อวยพรในครั้งนั้นว่า *"รักนักศึกษาเหล่านี้เหมือนลูกเหมือนหลาน"*

ในช่วงเวลาเดียวกัน กิจกรรมของนักศึกษาปีกซ้ายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขยายตัวเพิ่มขึ้น และเพิ่มระดับการแสดงออกในการวิพากษ์วิจารณ์การบริหารของรัฐบาลมากยิ่งขึ้น กิจกรรมของนักศึกษาฝ่ายซ้ายสร้างความหนักใจให้กับมหาวิทยาลัยฯ อย่างมาก ดังรายงานของฉัตร ศรียานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัย ขณะนั้นที่มีไปถึงจอมพล ป. เรื่องความดื้อรั้นของนักศึกษาในการจัดงานวันธรรมศาสตร์สามัคคีเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2497 ว่านักศึกษาจัดงานแสดงการละคร และจัดพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาประนามวงการราชการ วิจารณ์การเมือง มีการนำบทความวิพากษ์วิจารณ์และเสียดสีการเมืองที่ถูกห้ามมิให้ตีพิมพ์ในหนังสือของมหาวิทยาลัยฯ ไปลงในวารสารของคณะต่างๆ แม้กระทั่งในสูจิบัตรของงานบันเทิง ทั้งนี้เลขาธิการมหาวิทยาลัยเคยกล่าวตักเตือนแก่นักศึกษาปีกซ้ายกลุ่มนี้ว่า หากนักศึกษาไม่เชื่อฟังเขาจะลาออกจากเลขาธิการมหาวิทยาลัย และในความเป็นจริงในขณะที่ฉัตรเป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยนั้น เขาให้การสนับสนุนกิจกรรมนักศึกษาเป็นอย่างดี

จอมพล ป. ได้บันทึกความเห็นท้ายรายงานดังปรากฏในเอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ชุดทบวงมหาวิทยาลัย 4.1.1 กล่องที่ 3/37 ถึงปัญหาการดื้อรั้นของนักศึกษาปีกซ้ายและความหนักใจของเลขาธิการฯ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความยืดหยุ่นต่อเสรีภาพการแสดงออกของนักศึกษาว่า *"ผมเห็นใจคุณฉัตรมาก แต่ยังไม่เห็นสมควรจะออกคราวนี้ เมื่อเราท้วง ไม่ฟัง ควรสอบสวนลงโทษกันไปตามวินัยของมหาวิทยาลัย และควรพิจารณาทางดีชั่วว่า การพูดเขียนวิพากษ์ของนักศึกษาทำได้ แต่หากออกนอกขอบเขต*

เราก็ลงโทษฐานเป็นครูอาจารย์กันไป ยังไม่เชื่อกฎหมายก็ลงโทษกันไปเอง ใครอยากพูดก็พูดกันไป ...”

เห็นได้ว่า ตลอดช่วงเวลาที่จอมพล ป. บริหารงานมหาวิทยาลัยฯ นั้น เขามิได้มีท่าทีแข็งกร้าวกับนักศึกษาปีกซ้ายอย่างที่พลโท สวัสดิ์ ปฏิบัติมาก่อน แต่กลับใช้นโยบายประนีประนอมและสนับสนุนกิจกรรมนักศึกษาทั้งกลุ่มนักศึกษาทั่วไปและกลุ่มนักศึกษาปีกซ้ายในมหาวิทยาลัย เช่น การอุดหนุนเงินในการจัดพิมพ์หนังสือธรรมศาสตร์บัณฑิตชุมนุม พ.ศ. 2495 จำนวน 17,500 บาท หรือแม้กระทั่งการให้เงินอุดหนุนในการจัดทำหนังสือของนักศึกษาปีกซ้ายจำนวน 30,000 บาท ในการดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกเกี่ยวกับงานฉลองกึ่งพุทธกาล (พ.ศ. 2500) หรือวารสาร *นิติศาสตร์ รับศตวรรษใหม่* ที่หนากว่า 500 หน้า อันเป็นวารสารที่มีชื่อเสียงอย่างมาก โดยบทความที่ตีพิมพ์นั้นเป็นบทความมีแนวโน้มไปในทางสังคมนิยมจำนวนมากและหนึ่งในบทความที่มีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบัน คือ บทความของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *“โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน”*

หากพิจารณาการเมืองไทยในภาพกว้างแล้วเป็นที่ทราบกันดีว่า ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 รัฐบาลจอมพล ป. ตั้งอยู่บนการค้ำยันอำนาจจากกลุ่มทหารหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มราชครู (จอมพลผิน ชุณหะวัณ และพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์) และกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ (จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์) ในขณะเดียวกันในช่วงปลายทศวรรษ 2490 กลุ่มทหารทั้งสองก็แย่งชิงอำนาจในการนำรัฐบาลเช่นกัน มีผู้วิเคราะห์อย่างสุธาชัย ยิ้มประเสริฐ ในงานเขียน พ.ศ. 2555 และความเห็นของผู้เขียนเองได้ว่า สำหรับจอมพล ป. ผู้คร่ำหวอดอยู่กับการเมืองไทยมานานย่อมตระหนักว่า การสร้างความมั่นคงให้กับรัฐบาลที่วางอยู่บนทหารทั้งสองกลุ่มมิใช่ทางเลือกที่ดีสำหรับรัฐบาลและสังคมไทยเอง ดังนั้นการแสวงหาการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวางอาจเป็นคำตอบที่ปรากฏขึ้นในใจของจอมพล ป.

ดังนั้นในช่วงปลายรัฐบาลจอมพล ป. จึงเริ่มเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญหลายประการ ดังปรากฏในงานวิจัยของศรัญญู เทพสงเคราะห์ พ.ศ. 2553 และบันทึกผลงานของจอมพล ป. ในทศวรรษ 2490 เช่น การเริ่มกระบวนการสร้างประชาธิปไตย ระหว่าง พ.ศ. 2498 – 2500 การอนุญาตให้มีการปราศรัยทางการเมือง การมี พ.ร.บ.พรรคการเมือง

พ.ศ. 2498 พ.ร.บ.แรงงาน พ.ศ. 2499 การมีวันแรงงาน พ.ศ. 2499 วันเด็ก พ.ศ. 2499 การพยายามปฏิรูปที่ดิน พ.ศ. 2500 การส่งเสริมการดูแลสวัสดิการให้กับคนชรา เด็ก และสตรี การจัดตั้งโรงเรียนและที่พักอาศัยในแหล่งคนยากจน เช่น บ้านพักคนชราบางแค แฟลตดินแดง เป็นต้น และการคืนอำนาจให้กับประชาชนในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2500

ในต้น พ.ศ. 2500 บรรยากาศทางการเมืองแบบเปิดได้สร้างความคึกคักให้กับสังคมไทยและเมื่อการเลือกตั้งใกล้เข้ามา แผนกปาฐกถาและโต้วาทีคณะนิติศาสตร์ เชิญจอมพล ป. ในฐานะหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลา ซึ่งเป็นพรรครัฐบาลมาแสดงปาฐกถาเรื่อง *"นโยบายต่างประเทศและเศรษฐกิจ"* ณ ห้องประชุมมหาวิทยาลัยฯ ที่ตึกโดม จอมพล ป. ได้ตอบรับคำเชิญจากนักศึกษาด้วยดี โดยเขากล่าวว่า *"ใครจะเชิญ ยินดีไป ที่ไหน – ไปทั้งนั้น"* ดังปรากฏเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์*สยามนิกร* วันที่ 19 – 20 มกราคม พ.ศ. 2500 และในวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 จอมพล ป. ปรากฏตัวที่ห้องประชุมตึกโดม เขาได้ปราศรัยแนวนโยบายของรัฐบาลต่อหน้ากลุ่มนักศึกษาผู้สนใจการเมือง เขาได้กล่าวย้ำถึงสาระสำคัญของแนวนโยบายของรัฐบาลที่มีแนวโน้มไปในทางสังคมนิยม และนโยบายยกเลิกพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 การแสดงนโยบายดังกล่าวนี้ มีความเป็นไปได้ที่เขาต้องการแสวงหาการสนับสนุนจากกลุ่มนักศึกษาปีกซ้าย รวมทั้งเขาได้เรียกร้องให้นักศึกษาทั่วไปให้เข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อรักษาระบอบประชาธิปไตย และรักษาหลักวิชาและเหตุผลในการวิจารณ์รัฐบาล มิใช่โจมตีรัฐบาลโดยปราศจากหลักวิชาเหมือนกับพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้น อย่างไรก็ตามบันทึกคำปราศรัยแนวนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. ที่ปรากฏชัดเจนในที่สุด เขากล่าวถึงอนาคตของการเมืองไทยแก่นักศึกษา ซึ่งสิริ เปรมจิตต์ บันทึกไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย 30 ปี ว่า *"เราไม่ควรไปถึงขั้นคอมมิวนิสต์ หากไปในรูปสังคมนิยมก็พอ"*

จอมพล ป. และนักศึกษากับการเปิดไมตรีกับจีนและฟื้นฟูไมตรีกับอาจารย์ปรีดี

ควรบันทึกด้วยว่า นับแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การที่รัฐบาลจอมพล ป. มีนโยบายต่างประเทศที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาได้สร้างปัญหา

การต่อต้านรัฐบาลจากปัญญาชนนักศึกษาอย่างยาวนาน ทำให้รัฐบาลสูญเสียความชอบธรรมในสายตาประชาชนลง ประกอบกับการเติบโตทางการเมืองของกลุ่มกษัตริย์นิยมที่ขยายตัวมากขึ้น ทำให้จอมพล ป. มีแนวความคิดในการปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐบาลใหม่เพื่อรับมือกับสภาพการณ์ทางการเมือง ทั้งในระดับนโยบายต่างประเทศและนโยบายการเมืองภายใน กล่าวคือ ด้านหนึ่งรัฐบาลจอมพล ป. พยายามถอยห่างออกจากอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาโดยรัฐบาลจะรักษานโยบายต่างประเทศที่เป็นกลาง ด้วยการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทั้ง *"โลกเสรี"* และ *"โลกคอมมิวนิสต์"* โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีน เพื่อลดระดับการวิพากษ์วิจารณ์ว่ารัฐบาลเป็นสนับสนุนแต่ *"โลกเสรี"* อันอาจมีผลให้การต่อต้านรัฐบาลจากสาธารณชนภายในประเทศให้ลดลง และด้านที่สอง คือ การลดอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มกษัตริย์นิยมลงด้วยการพยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์กับอาจารย์ปรีดีให้เดินทางกลับไทย เพื่อให้รัฐบาลได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง

สำหรับความพยายามเปิดไมตรีกับจีนและฟื้นฟูไมตรีกับอาจารย์ปรีดีนั้น จอมพล ป. ดำเนินการควบคู่กัน โดยเริ่มต้นจากการสนับสนุนคณะทูตใต้ดินลักลอบไปจีนเพื่อพยายามเปิดความสัมพันธ์ต่อกันหลายชุด จนสามารถลงนามในบันทึกช่วยจำระหว่างไทย – จีน ใน พ.ศ. 2498 ที่จะเริ่มต้นการสถาปนาความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการต่อไป โดยหนึ่งในคณะทูตใต้ดินหลายชุดนั้น มีสุวัฒน์ วรดิลก อดีตนักศึกษาธรรมศาสตร์ปีกซ้ายหัวหน้าคณะศิลปินไทยเดินทางไปแสดงที่จีน และคณะนักกีฬาบาสเกตบอล *"เหลืองแดง"* จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่รับภารกิจทูตไมตรีของบุคคลสำคัญมุ่งตรงจากไทยไปยังจีนด้วย

ดูประหนึ่งว่า จอมพล ป. หวังให้ชาวธรรมศาสตร์ทั้ง 2 คณะเป็นทูตไมตรีฟื้นฟูมิตรภาพระหว่างจอมพล ป. กับอาจารย์ปรีดี ผู้ที่นักศึกษาและผู้แทนราษฎรจำนวนหนึ่งให้การยอมรับนับถือ ซึ่งขณะนั้นอาจารย์ปรีดียังพำนักที่จีนให้กลับคืนมาไทยท่ามกลางปัญหาที่รุมเร้ารัฐบาลจอมพล ป. อย่างหนัก โดยจอมพล ป. กล่าวขออนุญาตผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ให้อาจารย์ปรีดีซึ่งลี้ภัยอยู่ที่เมืองจีนเดินทางกลับมาสู้คดีที่ปรีดีถูกกล่าวหาว่ามีความเกี่ยวข้องกับการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยคณะทูตไมตรีทั้งคณะนักบาสเกตบอล *"เหลืองแดง"* ซึ่งเดินไปร่วม

แข่งขันเชื่อมไมตรีตามหัวเมืองใหญ่ของจีน และคณะศิลปินไทยมีโอกาสพบอาจารย์ปรีดีและครอบครัวมาชมการแสดงของคณะศิลปินไทยที่กวางโจว โดยสุวัฒน์ วรดิลก ได้บันทึกความทรงจำครั้งนั้นไว้ในงานเขียนของตนเองว่า เมื่อแตรวงบรรเลงเพลงชาติไทยนั้นอาจารย์ปรีดีได้ยกผ้าเช็ดหน้าขึ้นซับน้ำตา

ควรบันทึกด้วยว่า ขณะนั้นไทยและจีนยังมิได้สถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างเป็นทางการ ดังนั้นการเดินทางไปจีนของคณะศิลปินไทยจึงไปในฐานะเอกชน เมื่อถึงคราวต้องเดินทางกลับจึงประสบปัญหาเมื่อคณะศิลปินไทยขอกลับผ่านฮ่องกง แต่รัฐบาลฮ่องกงของอังกฤษไม่อนุญาต พวกเขาจึงเปลี่ยนแผนขอผ่านโซเวียตไปยังยุโรปแต่รัฐบาลโซเวียตปฏิเสธอีก เนื่องจากรัฐบาลโซเวียตไม่ต้องการขัดแย้งกับรัฐบาลไทย ทำให้คณะศิลปินไทยชุดนี้ต้องเปิดการแสดงต่อไปเพื่อรอโอกาสกลับไทย ไม่นานหลังจากนั้นอาจารย์ปรีดีได้เรียกสุวัฒน์มาพบและกล่าวว่า วิทยุอเมริกาได้ประกาศว่า รัฐบาลสหรัฐอเมริกาผ่อนปรนให้นักหนังสือพิมพ์อเมริกันเดินทางมาจีนได้ ดังนั้นคณะศิลปินไทยมีโอกาสกลับไทยได้ โดยอาจารย์ปรีดีกล่าวถึงลักษณะสำคัญของจอมพล ป. ที่เขารู้จักมายาวนานว่า *“ตาแปลก [จอมพล ป.] คงรีบฉวยโอกาสช่วยศิลปินไทย เพราะหมอนี่ดีอยู่หน่อย [คือ] เป็นคนรักชาติรักพวกพ้อง”* หลังจากนั้นรัฐบาลจอมพล ป. ได้ส่งเรือไปรับคณะทูตไมตรีชุดนี้เดินทางกลับมายังไทยได้ในที่สุด

การเดินหน้าประนีประนอมกับกลุ่มความคิดสังคมนิยม และกลุ่มปรีดี พนมยงค์ ของรัฐบาลจอมพล ป. เพื่อต่อสู้กับกลุ่มกษัตริย์นิยมในทางการเมืองนั้นผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติการนิรโทษกรรมในวาระแห่งการเฉลิมฉลอง 25 พุทธศตวรรษ อันมีผลทำให้นักเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ถูกจับกุมกรณีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสังคมนิยมได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระ หนึ่งในนั้นคือ ปาล พนมยงค์ บุตรชายของอาจารย์ปรีดี ต่อมาปาลได้มาขอขมาลาบวชกับจอมพล ป. ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2500 นั้น จอมพล ป. ได้กล่าวส่งสัญญาณผ่านปาลไปยังมิตรเก่าหรืออาจารย์ปรีดีว่า รัฐบาลอนุญาตให้อาจารย์ปรีดีกลับมาไทยได้

ด้วยนโยบายของจอมพล ป. ที่มีต่ออาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ได้สร้างความหวาดวิตกให้กับกลุ่มอนุรักษ์กษัตริย์นิยมเป็นอันมาก ประกอบกับ

จอมพล สฤษดิ์มีท่าทีไม่สนับสนุนรัฐบาลมากขึ้น เนื่องจากมีความมั่นใจในการได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มกษัตริย์นิยม ทำให้การเมืองในช่วงสุดท้ายของรัฐบาลจอมพล ป. แบ่งออกเป็น 2 ขั้ว คือ ขั้วจอมพล ป. พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ และกลุ่มสนับสนุนนายปรีดี กับขั้วจอมพลสฤษดิ์ กลุ่มกษัตริย์นิยมและสหรัฐอเมริกาที่ไม่พอใจรัฐบาลการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศไปมีความสัมพันธ์กับ *"โลกคอมมิวนิสต์"* จีน

อย่างไรก็ตามความพยายามฟื้นฟูไมตรีระหว่างจอมพล ป. และอาจารย์ปรีดี การลดบทบาทกลุ่มกษัตริย์นิยมออกไปจากการเมือง การเดินหน้าสร้างประชาธิปไตยให้กับสังคมและการถอยห่างออกจากอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่เกิดขึ้นในช่วงปลายรัฐบาลจอมพล ป. ไม่อาจสำเร็จได้เนื่องจากเกิดการรัฐประหารล้มรัฐบาลจอมพล ป. โดยความร่วมมือระหว่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลุ่มกษัตริย์นิยม และสหรัฐอเมริกาในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500

แม้จอมพล ป. จะพ้นจากอำนาจไปด้วยการรัฐประหาร และได้ลี้ภัยไปยังกรุงโตเกียวแล้วก็ตาม แต่ยังคงมีความเพียรพยายามจากคนใกล้ชิดของจอมพล ป. ที่จะประสานงานให้จอมพล ป. พบกับอาจารย์ปรีดีผู้เป็นมิตรเก่า ดังที่ปรากฏในหนังสือของ รุ่งมณี เมฆโสภณ ใน พ.ศ. 2555 ว่าเป็นที่น่าเสียดาย ที่จอมพล ป. ได้ถึงแก่อสัญกรรมเสียก่อนด้วยวัย 67 ปีที่ชานกรุงโตเกียวเมื่อ พ.ศ. 2507

สุดท้ายแต่ไม่ท้ายที่สุดงานเขียนนี้ขอจบลงด้วย คำกล่าวของจอมพล ป. ที่มอบให้กับบัณฑิตธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2496 ซึ่งปรากฏในหนังสือ ชุมนุมบัณฑิตรุ่นแรก พ.ศ. 2495 ซึ่งเหล่าบัณฑิตที่กำลังจะออกไปสร้างตัวและสร้างสังคมไทยให้มีความก้าวหน้า อันสะท้อนให้เห็นถึงความคิดพื้นฐานของจอมพล ป. ที่เชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ว่า *"ถ้าหากเรามีความเจริญ ชาติก็เจริญ และเมื่อเราไปโดยขาของเราแล้ว พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายก็ย่อมจะมาช่วยเราภายหลัง..."*

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทบวงมหาวิทยาลัย. ทม 4.1.1.16 กล่อง 1 รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 11/2495 วันที่ 30 กันยายน 2495.

_____. ทม 4.1.1.16 กล่อง 1 รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 12/2495 ตุลาคม 2495.

_____. ทม 4.1.1.16 กล่อง 1 รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 1/2497 วันที่ 8 มกราคม 2497.

_____. ทม 4.1.1.16 กล่อง 1/3 รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 2/2498 วันที่ 18 เมษายน 2498.

_____. ทม 4.1.1 กล่อง 3/36 “ขอความร่วมมืออาจารย์คณะต่างๆ ของมหาวิทยาลัยประกาศผลสอบไล่ 9 – 24 พฤษภาคม 2497”.

_____. ทม 4.1.1 กล่อง 3/37 “ความดื้อดึงของนักศึกษาในการจัดงานวันธรรมศาสตร์สามัคคี”.

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์. (2) มธ. 2.1.1.1 กล่องที่ 1 “แต่งตั้งบุคคลต่างๆ เป็นผู้รักษาการแทนผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย (8 สิงหาคม 2478 – 5 เมษายน 2494)”.

_____. (2) มธ.2.14.3 ปึกที่ 2 ขุนประเสริฐศุภมาตรา (พ.ศ. 2494 – 2514).

_____. สบ3 8/3 – 4 “เหตุการณ์การสอบสวนนักศึกษา 9 นาย ในกรณีคณะกรรมการสันติภาพ พ.ศ. 2494”.

ศิลปากร, กรม . (2500). **บันทึกผลงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491 – 2499**. พระนคร: ศิวพร.

ก้องสกล กวินรวีกุล. (2545). **การสร้างร่างกายพลเมืองในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 – 2487**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ป. พิบูลสงคราม, จอมพล. (2505). คำปราศรัยเรื่องแนวนโยบายของรัฐบาล 4 กุมภาพันธ์ 2500 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ใน สิริ เปรมจิตต์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย 30 ปี**. พระนคร: เกษมบรรณกิจ.

จีรวัสส์ พิบูลสงคราม ปันยารชุน. **สัมภาษณ์**, 28 มิถุนายน 2555.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2527). **ธรรมศาสตร์ 50 ปี**. กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการเอกสารและหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการ กึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ. (2540). **บันทึกการสัมมนาจอมพล ป. กับการเมืองไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

_____. (2535). **สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477 – 2511**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

ชุมนุมบัณฑิตรุ่นแรก พ.ศ. 2495. (2497). กรุงเทพฯ: ไทยเขษม.

ธรรมศาสตรบัณฑิตชุมนุม พ.ศ. 2495. (2498). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ณัฐพล ใจจริง. (2551). “คว่ำปฏิวัติ – โค่นคณะราษฎร: การก่อตัวของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข.” ใน **ฟ้าเดียวกัน** 6, 1 (มกราคม – มีนาคม 2551).

_____. (2548). “เดือน บุนนาคมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง”. ใน **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ 8** (มิถุนายน 2547 – พฤษภาคม 2548).

_____. (2550). “มองคดีการลบชื่อนักศึกษากรณีกบฏสันติภาพผ่านเอกสารศาสตราจารย์ วิจิตร ลุลิตานนท์”. ใน **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์10** (มิถุนายน 2549 – พฤษภาคม 2550).

_____. (2551). ความสัมพันธ์ไทย – จีน กับความขัดแย้งทางการเมือง : “การทูตใต้ดิน” (พ.ศ. 2498 – 2500) ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม. ใน **รัฐศาสตร์สาร** 28, 2551 (พิเศษ).

_____. (2552). **การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา 2491 – 2500**. วิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทียน ประทีปเสน. (2507). **จอมพล ป. ขุนศึกผู้ไร้แผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: พัฒนาการพิมพ์.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2538) “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ จอมพล ป. พิบูลสงครามข้อสังเกตเบื้องต้น”. ใน **เอเชียปริทัศน์ ปีที่** 16 เล่มที่ 1

นันทิรา ขำภิบาล. (2530). **นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 – 2487**. วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิติศาสตร์ ต้อนรับศตวรรษใหม่. (2500). พระนคร: คณะกรรมการนักศึกษาคณะนิติศาสตร์.

ประจวบ อัมพะเศวต. (2543). **พลิกแผ่นดินประวัติการเมืองไทย 24 มิถุนายน 2475 – 14 ตุลาคม 2516**. กรุงเทพ: สุขภาพใจ.

ปรียาภรณ์ กันทะลา. (2555). “บางส่วนของความทรงจำในจดหมายลับจากจอมพล ป. ถึงปรีดี”. ใน **จุลสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** 16 (มิถุนายน 2555 – พฤษภาคม 2556).

ป. พิบูลสงคราม. (2540). **จอมพล ป. พิบูลสงคราม เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: ตระกูลพิบูลสงคราม.

พรเลิศ พันธุ์วัฒนา. (2521). **โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯ ไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม**. วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พูนศุข พนมยงค์. (2525). “ชีวิตของลูกปาล”. ใน **อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.

พ.ณ. สุโขทัย. (2493). **ทางออกสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาชน.

รุเธียร ปัญญาธรรม. (2494). “การเคลื่อนไหวของเยาวชนสากล”. ใน **นิติศาสตร์** (2494).

รุ่งมณี เมฆโสภณ. (2555). **อำนาจ 2 ต่อสู้กู้ชาติ เอกราษฎร์ อธิปไตย**. กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์.

วรรณไว พัธโนทัย. (2519). **โจวเอินไหล ผู้ปลูกสัมพันธ์ไทย – จีน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์.

วิชิต ไชยวงศ์. (2496). “ชีวิตนักศึกษา”. ใน **นิติศาสตร์** 2.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. (2539). **กบฏสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ศรัญญู เทพสงเคราะห์. (2553). **กระบวนการกำหนดนโยบายที่ดินในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500**. วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมาน สุวรรณโชติ. (2517). **ประวัติการต่อสู้ของนักศึกษาธรรมศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการสมาคมรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2545). พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับกบฏสันติภาพ. ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บรรณาธิการ), **กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมฆขาว.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. (2532). **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2492**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สังวร สุวรรณชีพ. (2516). “เกิดมาแล้วต้องเป็นไปตามกรรมคือกฎธรรมชาติ”. ใน **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรีสังวรยุทธกิจ**. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.

สุวัฒน์ วรดิลก. (2540). “บันทึกคำอภิปราย จอมพล ป. ที่ข้าพเจ้ารู้จัก วันที่ 24 มิถุนายน 2536 เวลา 10.15 – 12.30 น.”. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (บรรณาธิการ), **บันทึกการสัมมนาจอมพล ป. กับการเมืองไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สิริลักษณ์ จันทรวงศ์. (2545). “ขบวนการสันติภาพ: พิราบหญิงม.ธ.ก.รำลึก”. ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บรรณาธิการ), **กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมฆขาว.

_____. (2517). **ชีวิตความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: กลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิต.

_____. (2517). **ชีวิตความทรงจำเล่ม 2 : ใต้ดาวแดง คนสองคุก**. กรุงเทพฯ: กลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิต.

หนังสือที่ระลึกวันพิธีพระราชทานปริญญาบัตรและประกาศนียบัตร พุทธศักราช 2499. (2499). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อดุลย์ กอวัฒนา. (2518). **การลาออกของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ 24 กรกฎาคม 2487**. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรัญญ์ พรหมชมพภู. (2493). **ไทยกึ่งเมืองขึ้น**. พระนคร: มหาชน.

อุทัยวรรณ จุลเจริญ. (2540). **การศึกษาคำขวัญตามแผนนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงครามในระหว่างพุทธศักราช 2485 – 2487**. วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

Daniel Fineman. (1997). **A Special Relationship : the United States and Military Governmentin Thailand 1947 – 1958**. Honolulu, Hawaii : University of Hawaii Press, pp. 237.

Kobkua Suwannathat – Pian. (1995). **Thailand’s Durable Premier : Phibun through three Decades**, 1932 – 1957. Kuala Lumpur : Oxford University Press.

ศาสตราจารย์ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ (พ.ศ. 2500 – 2503)

“มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบควรมีโรงเรียนแพทย์ในภายหน้า ถ้ารัฐบาลมีทุนทรัพย์เพียงพอก็อาจตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”

(รายงานการประชุมฝ่ายบริหาร สภาการศึกษาแห่งชาติ ครั้งที่ 4/2502 วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2502 ตอนหนึ่งจากคำชี้แจงเหตุผลในการจัดตั้ง Faculty of Liberal Arts ซึ่งรวม Faculty of Science เข้าด้วยกัน)

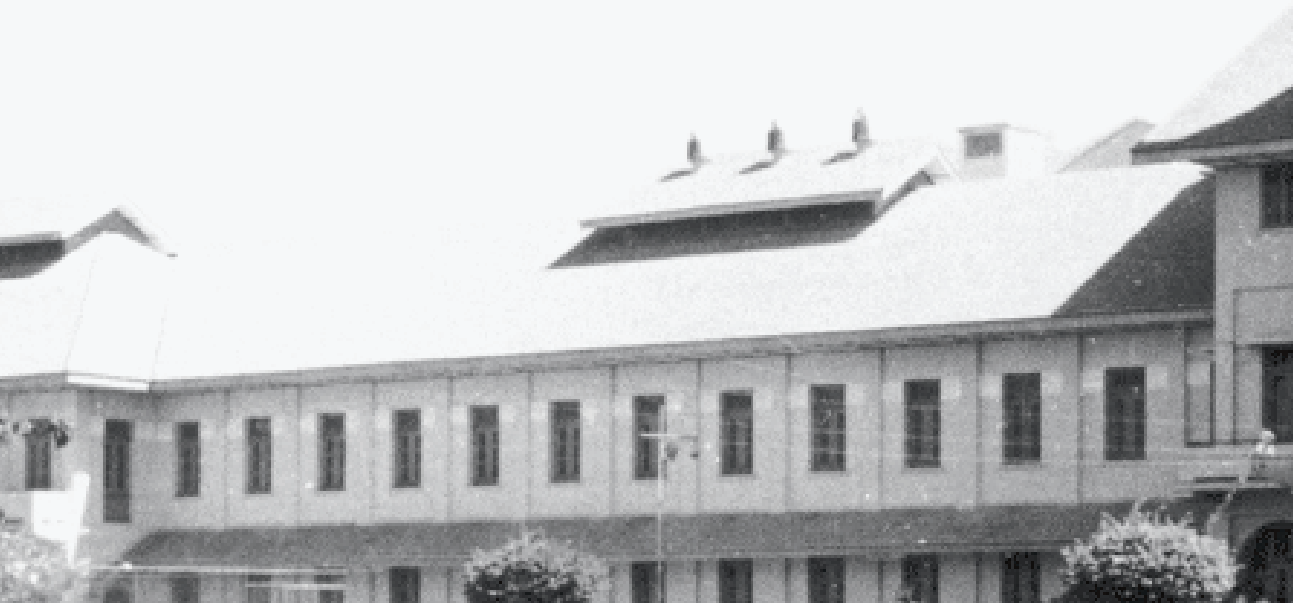

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ หลวงจำรูญ เนติศาสตร์

จากอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์สู่อธิการบดี (พ.ศ. 2500 – 2503)

กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์

ประวัติครอบครัว

หลวงจำรูญเนติศาสตร์ (จำรูญ โปษยานนท์) เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2445 ณ บ้านที่ตำบลถนนราชวงศ์ อำเภอจักรวรรดิ กรุงเทพมหานคร บิดาชื่อนายฮง โปษยานนท์ มารดาชื่อนางเน้ย โปษยานนท์ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ มีน้องชายเพียงคนเดียว คือ หลวงสุรการบรรณสิทธิ์ เมื่อหลวงจำรูญเนติศาสตร์อายุได้ประมาณ 10 ขวบ บิดาก็ได้ถึงแก่กรรม มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพัฒนธนากร (ฉิม โปษยานนท์) ซึ่งเป็นอาได้รับมาให้ความอุปการะและให้การศึกษาเล่าเรียน ส่วนมารดานั้น ได้ถึงแก่กรรมไปเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2503 ส่วนบุตรชายหญิงของหลวงจำรูญเนติศาสตร์มีอยู่ด้วยกัน 4 คน คือ นายโกวิทย์ โปษยานนท์ นางจิรวดี บำรุงตระกูล นางอิสราภรณ์ บอสเสิร์ท และนายสุรพงษ์ โปษยานนท์

การศึกษา

ในด้านการศึกษานั้น หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้เริ่มเข้ารับการศึกษาในวิชาสามัญที่โรงเรียนครูแดง เมื่อ พ.ศ. 2451 ปีต่อมาก็ย้ายเข้าโรงเรียนทองนพคุณ สอบไล่ได้ชั้นประถมปีที่ 2 และ พ.ศ. 2455 ย้ายมาเข้าโรงเรียนสวนกุหลาบ พ.ศ. 2456 ได้เข้าเรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัย และสอบไล่ได้ชั้นมัธยมปีที่ 8 เมื่อ พ.ศ. 2460 ส่วนในทางวิชาชีพนั้น

หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้เข้าศึกษาวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ. 2461 สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตใน พ.ศ. 2465 ต่อมา พ.ศ. 2466 กระทรวงยุติธรรมส่งไปศึกษาวิชากฎหมายต่อในประเทศอังกฤษ โดยได้เข้าศึกษาในสำนักมิดเดิลเทมเปิล ศึกษาอยู่เป็นเวลา 3 ปี ก็สอบไล่ได้สำเร็จตามหลักสูตร ได้เกียรตินิยมและเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษใน พ.ศ. 2471

การทำงานราชการ

หลวงจำรูญเนติศาสตร์มีความก้าวหน้าในด้านการรับราชการเป็นลำดับขั้น เข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งผู้พิพากษา (1 เมษายน พ.ศ. 2472) อธิบดีผู้พิพากษาศาล (17 เมษายน พ.ศ. 2484) อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ (15 สิงหาคม พ.ศ. 2485) ผู้พิพากษาศาลฎีกา (1 มกราคม พ.ศ. 2486) และสุดท้ายได้ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นประธานศาลฎีกา (1 เมษายน พ.ศ. 2502) จากนั้นก็ครบเกษียณอายุเมื่อ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2504

หลังจากชีวิตราชการประจำตุลาการแล้ว หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่ในแวดวงการเมือง ซึ่งต้องนับว่าค่อนข้างช้าพอสมควร กล่าวคือ หลังเกษียณอายุข้าราชการใน พ.ศ. 2504 ต้องรอเกือบสิบปีถึงได้เป็นรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2512 หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ซึ่งอยู่ในรัฐบาลจอม พลถนอม กิตติขจร จากนั้นก็เป็นประธานที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516 และดำรงตำแหน่งเป็นอนุญาโตตุลาการของศาลโลก ณ กรุงเฮก เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2516

ความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัย ก่อนดำรงตำแหน่งอธิการบดี

ส่วนความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น หลวงจำรูญเนติศาสตร์เคยเป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายมาตั้งแต่วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 นั่นคือ ช่วงที่หลวงจำรูญเนติศาสตร์รับตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้ากองในศาลอุทธรณ์ อีกสิบกว่าปีต่อมาหลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม

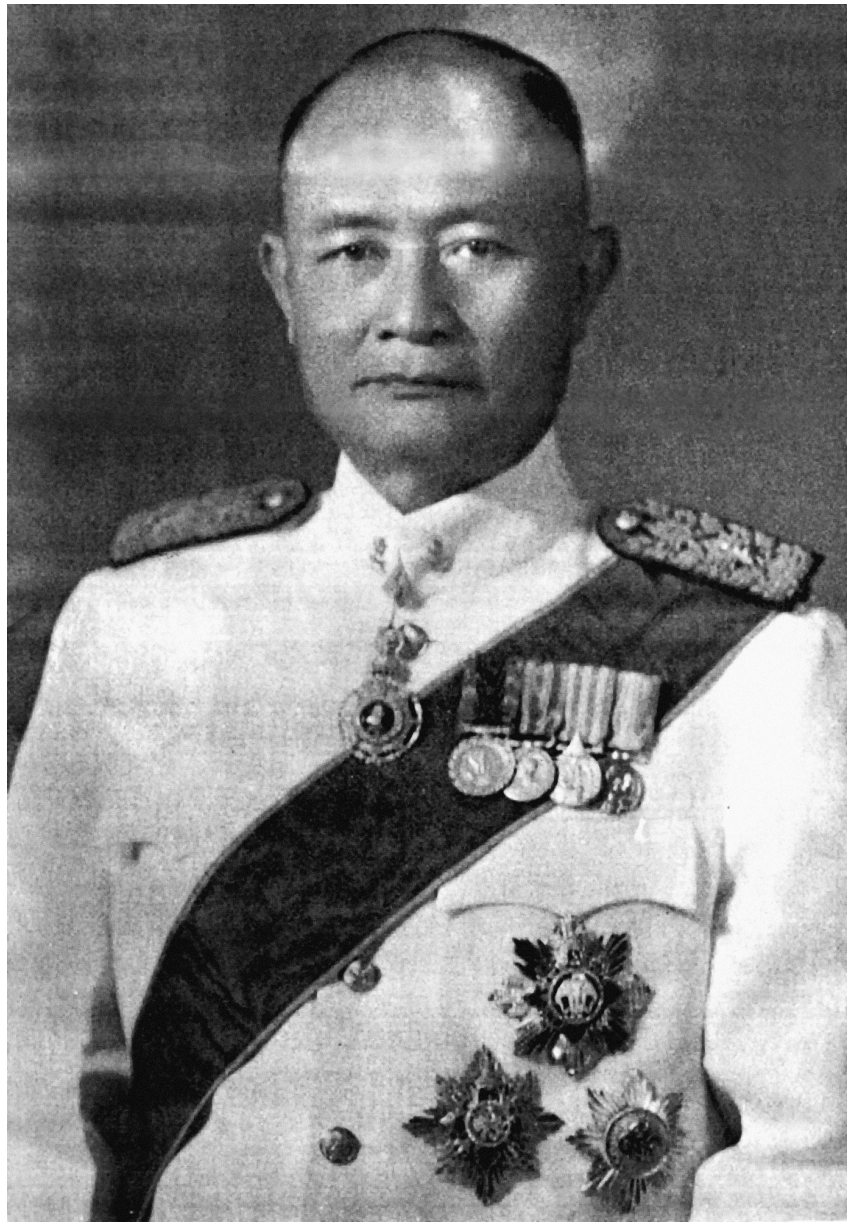

หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ในเครื่องแบบข้าราชการตุลาการประธานศาลฎีกา

พ.ศ. 2497 จากนั้นหลังการรัฐประหารปี 2500 ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีผลต่อการดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้นด้วย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องสรรหาอธิการบดีคนใหม่ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรักษาการอธิการบดีเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2500 ท่ามกลาง

บรรยากาศการเมืองที่คณะปฏิวัติที่มีจอมพลสฤษดิ์ เป็นผู้นำรัฐบาลก้าวขึ้นสู่การครองอำนาจ อันเป็นการปิดฉากการเมืองแบบคณะราษฎรอย่างสมบูรณ์ พร้อมๆ กับการฟื้นฟูวัฒนธรรมการเมืองที่ให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์

การขึ้นสู่อธิการบดี

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องลี้ภัยออกนอกประเทศในเดือนกันยายน พ.ศ. 2500 อย่างมีนัยยะสำคัญ การสรรหาผู้รักษาการแทนอธิการบดีจึงเริ่มขึ้นหลังจากการรัฐประหารไม่นานนัก ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยในวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2500 ได้มีการประชุมเพื่อเสนอให้มีการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนอธิการบดี เนื่องด้วยมีภาระหน้าที่ทางราชการที่ต้องอาศัยอำนาจสั่งการของอธิการบดีเท่านั้น เช่น การอนุมัติจ่ายเงิน และลงนามในเช็คสั่งจ่ายเงิน เป็นต้น การเสนอชื่อผู้รักษาการแทนอธิการบดีในการประชุมครั้งนี้ ผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อครั้งแรกกลับไม่ใช่เป็นหลวงจำรูญเนติศาสตร์ แต่เป็นศาสตราจารย์ทวี แรงขำ คณบดีคณะรัฐศาสตร์ จึงต้องทำหน้าที่รักษาการแทนอธิการบดีต่อมาอีก 3 เดือนกระทั่งครบกำหนดในวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2500 อันเป็นกำหนดเวลาที่จอมพล ป. ได้หมดวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดี

อันที่จริงแล้วอาจารย์ทวีไม่ใคร่เต็มใจที่จะรับตำแหน่งรักษาการแทนอธิการบดีนี้เท่าใดนัก เห็นได้จากกรณีที่เพียงอีกหนึ่งเดือนเท่านั้น อาจารย์ทวีก็ขอลาออกและเสนอผู้อื่นมาดำรงตำแหน่งแทน อาจารย์ทวีระบุว่า *“เท่าที่ได้ยอมรับหน้าที่ ก็เพื่อที่จะให้งานของมหาวิทยาลัยได้ดำเนินไปโดยปกติ และได้พยายามอยู่ตลอดมาที่จะเสนอสภามหาวิทยาลัยพิจารณาแต่งตั้งผู้ที่เหมาะสมแก่ตำแหน่งนี้”* ทั้งนี้เหตุผลที่แท้จริง คือ อาจารย์ทวีมีภาระหน้าที่ทั้งในตำแหน่งคณบดีคณะรัฐศาสตร์ และหน้าที่ราชการโดยตรงทางกระทรวงมหาดไทย ทำให้ปฏิบัติหน้าที่ผู้รักษาการแทนอธิการบดีได้ไม่เต็มที่นัก ในจังหวะช่วงเวลานี้เองที่อาจารย์ทวีได้ผลักดันการเสนอชื่อหลวงจำรูญเนติศาสตร์เข้ามาเป็นผู้ดำรงตำแหน่งแทน อาจารย์ทวีระบุเหตุผลเพียงสั้นๆ ว่า *“ขอเสนอให้สภามหาวิทยาลัยพิจารณาตั้งศาสตราจารย์หลวงจำรูญเนติศาสตร์ เป็นอธิการบดี เพราะเป็นผู้ที่สมควรรับหน้าที่นี้ต่อไป”* (รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่

7/2500 วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2500)

การผลักดันของอาจารย์ทวีให้หลวงจำรูญเนติศาสตร์รับตำแหน่งนั้น ไม่ใช่เพียงแค่เป็นผู้รักษาการอธิการบดี แต่เป็นตำแหน่งอธิการบดีทางการ อย่างไรก็ตามมีข้อโต้แย้งปรากฏในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งนี้จากอาจารย์หยุด แสงอุทัย แย้งว่ายังไม่อาจแต่งตั้งให้เป็นวาระอธิการบดีได้ เพราะ *"การตั้งอธิการบดีใหม่ก็เท่ากับให้อธิการบดีคนเก่าออก ถ้าสภาฯ (สภามหาวิทยาลัย) มีมติให้ตั้งอธิการบดีได้ในขณะที่ยังไม่หมดวาระแล้ว ต่อไปหากสภาฯ ไม่ชอบคณบดีผู้ใด ก็คงจะมีมติให้ออกไปก่อนวาระได้เช่นเดียวกัน"* ดังนั้น จึงทำได้เพียงแต่งตั้งให้หลวงจำรูญเนติศาสตร์รักษาการแทนฯ เท่านั้น อาจารย์ทวีจึงไม่ขัดข้องกับข้อเสนอของอาจารย์หยุดแต่ประการใด จึงเสนอให้ตั้งหลวงจำรูญเนติศาสตร์เป็นผู้รักษาการแทนอธิการบดี

อีกสองเดือนต่อมา เมื่อใกล้ครบกำหนดจึงมีการเลือกอธิการบดีใหม่อีกครั้ง ในครั้งนี้อาจารย์ทวีได้ยืนยันชัดเจนอีกครั้งถึงการเสนอชื่อให้หลวงจำรูญเนติศาสตร์ดำรงตำแหน่งอธิการบดี *"ในฐานะที่ผมเป็นผู้เสนอให้หลวงจำรูญเนติศาสตร์ เป็นผู้รักษาการแทนอธิการบดีในครั้งก่อนนั้น ก็มีความมุ่งหมายที่จะให้เป็นอธิการบดีต่อไป จากผลงานที่ได้ปฏิบัติหน้าที่มาในระยะชั่วคราวนี้ ในฐานะที่ผมเป็นคณบดีรู้สึกว่ากิจการภายใต้การดำเนินงานของท่านเป็นที่เรียบร้อยและมีความสนใจต่อกิจการของมหาวิทยาลัยเป็นอันมาก จึงขอเสนอให้ศาสตราจารย์หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้คงดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อไป"* (รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 9/2500 17 ธันวาคม พ.ศ. 2500)

การขึ้นสู่ตำแหน่งอธิการบดีของหลวงจำรูญเนติศาสตร์จากการผลักดันของอาจารย์ทวีนั้น แม้ไม่ปรากฏหลักฐานในแง่ความสัมพันธ์ส่วนตัวของทั้งสองท่าน ทั้งนี้หลวงจำรูญเนติศาสตร์เองก็ยังมิได้เป็นข้าราชการการเมือง หากแต่เป็นข้าราชการประจำ การที่หลวงจำรูญเนติศาสตร์เข้ามาเป็นอธิการบดีได้นั้น อย่างน้อยที่สุดท่านต้องได้รับการยอมรับจากรัฐบาลคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2500 ในช่วงนั้น หรือกระทั่งมีทัศนคติความคิดทางการเมืองที่สอดคล้องกับรัฐบาลคณะรัฐประหารด้วย สิ่งที่น่าสนใจในฐานะประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คือ ท่านเป็นข้าราชการประจำสายตุลาการ

คนแรกที่ได้เป็นอธิการบดี นับได้ว่ามีลักษณะคล้ายกับศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ที่ได้รับการสนับสนุนและผลักดันให้เป็นอธิการบดีในภาวะวิกฤตทางการเมือง อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าอดีตอธิการบดีสายนักกฎหมายทั้งสองมีทัศนคติทางสังคมการเมืองไปในทางอนุรักษนิยมเช่นกัน ซึ่งหากเปรียบเทียบกับศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ แล้ว อาจต่างในแง่ที่ศาสตราจารย์สัญญาท่านดำรงตำแหน่งเป็นคณบดีมาก่อน การขึ้นสู่ตำแหน่งอธิการบดีนั้น เป็นผลมาจากการร้องขอของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในขณะที่ท่านยังปฏิบัติหน้าที่องคมนตรีอยู่

นักศึกษาอภิปรายเรื่องข้อบังคับสโมสร

ในยุคการทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของหลวงจำรูญเนติศาสตร์ (พ.ศ. 2500 – 2503) นั้น หลวงจำรูญเนติศาสตร์อาจไม่ได้มีบทบาทโดยตรงในการกำหนดนโยบายการบริหารมหาวิทยาลัย หากเป็นการเข้ามาควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อยภายในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะการดำเนินกิจกรรมนักศึกษาซึ่งในทศวรรษ 2490 พวกเขาแข็งขันในการดำเนินกิจกรรม โดยเฉพาะการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ทำให้นักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าแม้จะได้รับเลือกเข้าไปเป็นกรรมการสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ก็ยากที่จะรับแรงต้านทานจากอำนาจผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่เข้ามาควบคุมสโมสรได้ การออกกฎ *ข้อบังคับสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2501* ซึ่งถือเป็นการใช้อำนาจอย่างเป็นรูปธรรมในการควบคุมนักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าระลอกแรก และตามมาด้วยการลงโทษนักศึกษาถึงขั้นลบชื่อออกจากทะเบียนในกรณีประท้วงผู้บริหาร ซึ่งนำไปสู่การประกาศใช้ *ข้อบังคับสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2502* โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานสภามหาวิทยาลัยในขณะนั้น มีผลให้นักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าสิ้นสุดบทบาทอิทธิพลในสโมสรนักศึกษานับแต่นั้นมา

ที่จริงแล้วการลงโทษนักศึกษาถึงขั้นลบชื่อออกจากทะเบียน เป็นผลสืบเนื่องจากการผลักดันเพื่อประกาศใช้ *ข้อบังคับสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2501* ทำให้เกิดเหตุการณ์ในการเปิดอภิปรายประท้วงใหญ่ในวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2501 ของนักศึกษานับเป็นกรณีที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยไม่พอใจอย่างยิ่ง

ข้อบังคับสโมสรนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะต้องการจำกัดบทบาทของนักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าด้วยข้อกฎหมายสำคัญ 2 ประการด้วยกัน *ประการแรก* คือ การให้อำนาจแก่อธิการบดีในการควบคุมสโมสร โดยให้อธิการบดีเป็นผู้แต่งตั้งที่ปรึกษาสโมสรอย่างน้อยหนึ่งคนจากอาจารย์ สำหรับให้คำปรึกษาและแนะนำกิจการของสโมสร รวมถึงให้ทำหน้าที่ควบคุมการเงินของสโมสร *ประการที่สอง* เพื่อเป็นการกีดกันบทบาทของนักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าที่ยังคงบทบาทในกรรมการสโมสร เนื่องจากนักศึกษากลุ่มดังกล่าวนี้จบการศึกษาระดับปริญญาตรีไปแล้วแต่ได้สมัครเข้าเรียนระดับปริญญาโท ดังนั้นข้อบังคับสโมสรจึงกำหนดคุณสมบัติของผู้แทนคณะว่าต้องเป็นนักศึกษาอยู่และไม่เคยจบปริญญาตรี และต้องกำลังศึกษาระดับปริญญาตรี รวมถึงให้มีการยกเลิกตำแหน่งคณะกรรมการบางตำแหน่ง เช่น ตำแหน่งหัวหน้านักศึกษาหญิง ผู้แทนนักศึกษาระดับปริญญาโทและเอก

อันที่จริงแล้ว ฝ่ายผู้นำการเมืองมีความพยายามที่จะปรับปรุงข้อบังคับสโมสรตั้งแต่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอธิการบดี แต่ในยุคนั้นเมื่อออกมาเป็นร่างข้อบังคับแล้วนั้น จอมพล ป. เองก็ได้สั่งให้ระงับไว้ก่อน เป็นไปได้ว่าอาจจะเกรงภาวะแทรกซ้อนทางการเมือง เนื่องจากอาจก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่นักศึกษาที่จะเป็นผลกระทบต่อฐานะทางการเมืองของจอมพล ป. ไม่มั่นคงในขณะนั้น ครั้นถึงสมัยหลวงจำรูญเนติศาสตร์เป็นอธิการบดี ได้ทำการรื้อฟื้นที่จะยกร่างข้อบังคับสโมสรอีกครั้งหนึ่งในช่วงจังหวะเวลาของการรื้อฟื้นและผ่านร่างกฎหมายอย่างรวบรัดนี้ (ลงมติให้ประกาศใช้เมื่อ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2501) สอดคล้องกับการปฏิวัติภายในอีกครั้งหนึ่งของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (20 ตุลาคม พ.ศ. 2501) การประกาศใช้ข้อบังคับใหม่นี้ยากที่จะปฏิเสธได้ว่าเป็นเครื่องมือให้ผู้นำรัฐบาลใช้ในการควบคุมนักศึกษามิให้เข้าไปมีบทบาทช่วงเวลาที่การเมืองกำลังเปลี่ยนแปลงด้วย

ในการรื้อฟื้นเพื่อที่จะยกร่างข้อบังคับสโมสร พ.ศ. 2501 ช่วงสมัยที่หลวงจำรูญเนติศาสตร์เป็นอธิการบดีนั้น ได้มอบหมายให้ศาสตราจารย์ ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์เป็นผู้ยกร่าง ในขณะเดียวกันหลวงจำรูญเนติศาสตร์ก็ได้เสนอต่อที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติให้ใช้ข้อบังคับในลักษณะเดียวกันของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับทุกมหาวิทยาลัย นั่นหมายความว่า ผู้นำรัฐบาล ต้องการที่จะควบคุมบทบาท

นักศึกษาในที่อื่นๆ ด้วย โดยใช้หลักเกณฑ์เดียวกัน ข้อบังคับสโมสรนี้ได้มีการเสนอร่างเข้าสู่ที่ประชุมคณบดีโดยศาสตราจารย์ ดร.สมทบ เมื่อ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ที่ประชุมได้ลงมติให้นำเสนอสภามหาวิทยาลัยพิจารณา และที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยได้มีการแก้ไขและลงมติให้ประกาศใช้ร่างนี้เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2501 การประกาศใช้ข้อบังคับนี้ ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่นักศึกษาโดยทั่วไป รวมถึงคณะกรรมการนักศึกษาชุดของนายประมูล วิเชียรสินธุ์ โดยคณะกรรมการได้จัดประชุมกันในวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2501 มีมติไม่เห็นชอบกับข้อบังคับนี้และขอให้มีการแก้ไข เมื่อคณะกรรมการนักศึกษาได้เข้าพบอธิการบดี เพื่อชี้แจงว่าข้อบังคับที่ออกมาเป็นการตัดสิทธิ์ของนักศึกษา แต่หลวงจำรูญเนติศาสตร์ก็ได้โต้แย้งว่า *"นักศึกษามีสิทธิในเรื่องการศึกษาเท่านั้น การที่มหาวิทยาลัยจะทำอะไรเป็นเรื่องของมหาวิทยาลัย"* และเมื่อนักศึกษาขอเลื่อนการเลือกตั้งเป็นวันเปิดสมัยการศึกษา 2502 เนื่องจากขณะนั้นเป็นช่วงใกล้สอบ ก็ถูกปฏิเสธว่าให้เลือกตั้งตามข้อบังคับใหม่ (วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2501) จึงจะสามารถแก้ไขข้อบังคับได้ คณะกรรมการนักศึกษาได้จัดประชุมอีกครั้งหนึ่ง ในวันที่ 22 ธันวาคม และที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ให้จัดประชุมนักศึกษาทั้งมหาวิทยาลัยในวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2501 เพื่ออภิปรายข้อบังคับดังกล่าว ผลการอภิปรายเป็นการแสดงทัศนคติเชิงลบต่อผู้บริหารมหาวิทยาลัย ซึ่งพยายามผลักดันข้อบังคับสโมสรออกใช้

หลังจากการอภิปรายข้อบังคับสโมสรของที่ประชุมคณะกรรมการนักศึกษาสร้างความไม่พอใจให้กับบรรดาอาจารย์ ซึ่งได้ประชุมเรื่องนี้ในที่ประชุมคณบดีครั้งที่ 1/2502 วันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2502 ในที่ประชุมคณบดีก็ได้แสดงความไม่พอใจต่อเหตุการณ์เป็นอย่างมาก เป็นต้นว่า นายฉัตร ศรียานนท์ได้กล่าววิจารณ์บทบาทนักศึกษาว่าได้กระทำในสิ่งที่ไม่เป็นการสมควร หากมีสิ่งใดในข้อบังคับบกพร่องหรือสมควรแก้ไข แม้แต่จะภายหลังการเลือกตั้งกรรมการสโมสรก็ย่อมทำได้ ส่วนพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ ก็มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า นักศึกษาเมื่อได้รับการตักเตือนจากอธิการบดีและเลขาธิการแล้วก็ควรจะสำนึก *"จริงอยู่บุคคลมีสิทธิเสรีภาพ แต่ก็ต้องอยู่ภายในขอบเขต การกล่าวอภิปรายดูถูกดูหมิ่นครูบาอาจารย์เช่นนี้เป็นการไม่บังควรอย่างยิ่ง เป็นการผิดวินัยนักศึกษา"*

ทัศนคติของผู้บริหารซึ่งเป็นไปในทางเดียวกันทั้งหมด ทำให้ในที่ประชุมคณบดีได้ทำการพิจารณาลงโทษคณะกรรมการนักศึกษา โดยเพื่อส่งเรื่องให้สภามหาวิทยาลัยเพื่อตัดสินอีกทีหนึ่ง เนื่องด้วยข้อบังคับสโมสรฯ เป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัย การพิจารณาตัดสินลงโทษนักศึกษานั้น สภามหาวิทยาลัยได้วางโทษเป็น 3 สถาน ตามคำอภิปรายว่ารุนแรงเพียงใด ดังต่อไปนี้

1. ถือว่ามีความผิดร้ายแรงถึงขนาดให้สภามหาวิทยาลัยลบชื่อออกจากทะเบียนนักศึกษา คือ 1.นายสุนทร ณ สงขลา 2.นายประมูล วิเชียรสินธุ์ 3.นายแพนน้อย เทพหัสดิน ณ อยุธยา 4.นายวันรบ อิศรางกูร ณ อยุธยา 5.นายสำเภา ฉัตรพาน 6.นายนิตย์ โชตินุชิต 7.นายประสพ สุจริตจันทร์ 8.นายสมิต สัชฌุกร 9.นายยอดยิ่ง โสภณ 10.น.ส.อัปสร โตสุวรรณ 11.นายนิพนธ์ วิสิษฐยุทธศาสตร์ 12.นายสุวิชา วรวิเชียรวงษ์

2. ถือว่ามีความผิดร้ายแรงแต่ไม่ถึงขนาดห้ามสอบไล่ 1 ปี คือ นายประเสริฐ เมฆมณี

3. ถือว่ามีความผิดให้ว่ากล่าวตักเตือน คือ 1.น.ส.สนธยา สุสายัณห์ 2.นายนพ ประสบสม และ 3.นายทรง

แต่ในที่สุดแล้ว สภามหาวิทยาลัยได้มีมติให้ลบชื่อออกจากทะเบียนนักศึกษา 4 คน คือ 1.นายประมูล วิเชียรสินธุ์ 2.นายนิตย์ โชตินุชิต 3.นายสมิต สัชฌุกร 4.นายสุวิชา วรวิเชียรวงษ์

การเปลี่ยนแปลงระบบบริหารมหาวิทยาลัยเข้าสู่ระบบราชการ

ปลายทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างระบบบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนัยยะสำคัญอันมีผลมาถึงระบบมหาวิทยาลัยที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบัน นั่นคือ การเปลี่ยนจากระบบเดิมที่เคยเป็นองค์กรอิสระหรือกึ่งอิสระกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ ตั้งแต่การจัดการ บุคลากร และงบประมาณ ได้มีการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบราชการด้วยเช่นกัน ปัจจัยสำคัญที่มิอาจละเลยในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้เลยก็คือ รัฐบาลได้ดำเนินการจัดตั้งสภา

มหาวิทยาลัยและสภาการศึกษาแห่งชาติ รวมถึงการออกกฎหมายอื่นๆ ที่บังคับใช้ต่อมหาวิทยาลัย แต่ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ทัศนคติของผู้บริหารเอง ก็เห็นว่าการเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการน่าจะดีกว่าการอยู่อย่างอิสระ หรือกึ่งอิสระ

ที่มาของการตั้งสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติใน พ.ศ. 2497 นั้น กล่าวได้ว่า เป็นการผลักดันจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ในช่วงปลาย พ.ศ. 2496 เซอร์ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Sir Charles Darwin) ผู้เชี่ยวชาญขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้เข้ามาศึกษาวิจัยสภาพการศึกษามหาวิทยาลัยในประเทศไทยและได้ให้คำแนะนำแก่รัฐบาลไทย สาระสำคัญโดยรวมคือ ระดับมาตรฐานการศึกษาโดยรวมอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ค่าใช้จ่ายกับจำนวนนักศึกษาของแต่ละมหาวิทยาลัยมีความแตกต่างกันมาก ทางออกก็คือ ควรรวมมหาวิทยาลัยทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกันเป็นแห่งเดียว ซึ่งจะทำให้ได้มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบ สามารถจัดการบริหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ ใน พ.ศ. 2497 กระทรวงศึกษาธิการจึงเรียกตัวแทนจากมหาวิทยาลัยต่างๆ มาประชุมเพื่อพิจารณาข้อเสนอของเซอร์ ชาร์ลส์ ดาร์วิน ซึ่งที่ประชุมได้มีมติให้มีสภาบริหารรวมกันทุกมหาวิทยาลัย ทำให้ต่อมาได้มีตราเป็น *พระราชบัญญัติสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ* ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2499 อำนาจหน้าที่ของสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติในมาตรา 10 มีอยู่ 5 ประการด้วยกัน คือ 1.กำหนดและตั้งงบประมาณประจำปีของมหาวิทยาลัยต่างๆ จากงบประมาณแผ่นดิน 2.อนุมัติการจัดตั้งและเลิกล้มคณะหรือแผนกวิชาก่อนดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการนั้น 3.อนุมัติการจัดตั้งหลักสูตรวิชาต่างๆ 4.พิจารณาหลักเกณฑ์การแต่งตั้งศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และอาจารย์ 5.ดำเนินการเพื่อให้การศึกษาในมหาวิทยาลัยมีมาตรฐานดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัยเข้าสู่ระบบราชการได้ปรากฏร่องรอยขึ้นก่อนหน้าที่จะตั้งสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ เนื่องด้วยมหาวิทยาลัยมีความพยายามต้องการให้สิทธิผลประโยชน์เทียบเท่ากับข้าราชการแก่บุคลากรของมหาวิทยาลัย โดยผ่าน *พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495* ซึ่งระบุไว้ว่า เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมีสิทธิเทียบเท่าข้าราชการพลเรือนสามัญตำแหน่งที่เทียบเท่ากัน มีสิทธิแต่งเครื่องแบบ

ข้าราชการพลเรือนสามัญสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และการรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แต่ว่ายังยกเว้นสิทธิการได้รับบำเหน็จบำนาญ ซึ่งควรระบุไว้ด้วยว่า มหาวิทยาลัยยังเป็นนิติบุคคลภายใต้การดูแลของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ยังไม่ใช่ส่วนหนึ่งของระบบราชการ ต้องรอจนกระทั่งมีการตรา *พระราชบัญญัติสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ* ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2499 และตรา *พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 2* ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นการยกฐานะของพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เป็นข้าราชการพลเรือนเหมือนกับมหาวิทยาลัยอื่นๆ

ราวหนึ่งปีถัดมา ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2500 ได้มีการตรา *พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ฉบับที่ 4* โดยมาตรา 4 ระบุให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นทบวงการเมือง สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และให้มีการปรับโครงสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ตาม *พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2501* ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2501

ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 ได้มีการตรา *พระราชบัญญัติจัดระเบียบราชการสำนักนายกรัฐมนตรี* ระบุให้เปลี่ยนฐานะของสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติมาอยู่เป็นส่วนหนึ่งของสภาการศึกษาแห่งชาติ ต่อมาในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2502 ได้มีการตรา *พระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502* โดยมาตรา 10 ระบุให้สภาการศึกษาแห่งชาติมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 1. พิจารณาปรับปรุงและวางแผนโครงการการศึกษาแห่งชาติให้เหมาะสมแก่กาลสมัย และให้สอดคล้องกับแผนการเศรษฐกิจและการปกครอง 2. พิจารณาปัญหาต่างๆ ในทางการศึกษาและเสนอวิธีการแก้ไข 3. พิจารณารายงานการศึกษา และวิจัยผลงานประจำปี 4. พิจารณาวางโครงการหาทุนบำรุงการศึกษาและเสนอแนะรัฐบาลให้ได้มาซึ่งทุนเพื่อการศึกษาระดับต่างๆ ตามความจำเป็น 5. พิจารณางบประมาณประจำปีของมหาวิทยาลัย 6. พิจารณาการจัดตั้ง ยุบรวม และเลิกล้มมหาวิทยาลัย 7. อนุมัติการจัดตั้ง ยุบรวม และเลิกล้มคณะหรือแผนกวิชาในมหาวิทยาลัย 8. พิจารณาและให้ความเห็นชอบการวางหลักสูตรในมหาวิทยาลัย

เห็นได้ว่า สภาการศึกษาแห่งชาติมิได้มีอำนาจและหน้าที่จำกัดอยู่เฉพาะขอบเขตของมหาวิทยาลัย แต่ได้ขยายครอบคลุม *“การศึกษาของชาติ”*

ทั้งหมด และตามข้อที่ 1 ระบุอย่างชัดเจนว่า การศึกษาที่จะดำเนินต่อไปต้องสอดคล้องกับแผนการเศรษฐกิจและการปกครอง ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ขึ้น

หลังจากนั้นจึงมีการปรับโอนย้ายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี อันเป็นผลจากการตรา *พระราชบัญญัติโอนมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากรไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2502 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2502 ทั้งนี้มีการระบุเหตุผลการตรากฎหมายเอาไว้ว่า "เนื่องจากที่ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นในสำนักนายกรัฐมนตรี และโดยที่เห็นว่าการที่มหาวิทยาลัยแยกกันอยู่ต่างกระทรวงเป็นการยากลำบากแก่การปกครองและควบคุมมาตรฐานการศึกษา ควรโอนมารวมอยู่ในสำนักนายกรัฐมนตรีด้วยกันทั้งหมด จะเป็นความสะดวกในทางดำเนินการ ทั้งในด้านวิชาการและธุรการ"* พระราชบัญญัตินี้ได้แสดงให้เห็นถึงภาวการณ์รวมศูนย์ในการบริหารควบคุมมหาวิทยาลัย ภาวการณ์รวมศูนย์ดังกล่าวนี้ยังนำไปสู่การควบคุมเสรีภาพของนักศึกษาภายใต้อุดมการณ์ของคณะปฏิวัติ

การจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์

ความเปลี่ยนแปลงในทศวรรษ 2500 เป็นการเปลี่ยนโครงสร้างของการจัดการบริหารการศึกษา นั้นยังมีผลกระทบนำมาสู่การสร้างมาตรฐานทางการศึกษาใหม่ด้วย วิธีการสร้างมาตรฐานอย่างหนึ่งก็คือ ใช้วิธีการสอบเข้าเรียนต่อมหาวิทยาลัย แต่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปรับตามหลังมหาวิทยาลัยอื่นๆ นั่นคือ มีการออกระเบียบข้อบังคับว่าด้วยการสอบคัดเลือกเพื่อเข้าศึกษาชั้นปริญญาตรี พ.ศ. 2502 (13 ตุลาคม พ.ศ. 2502) อันมีผลบังคับใช้ในการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2503 เป็นต้นไป ผลที่เกิดขึ้นทำให้สถานะของตลาดวิชาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ปิดฉากลงอย่างสิ้นเชิงจากข้อบังคับนี้ นับตั้งแต่มีการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวนนักศึกษาได้ลดจำนวนลง อันนำไปสู่การสร้างมาตรฐานทางการศึกษาในขั้นตอนต่อไป นั่นคือ การก่อตั้งคณะศิลปะศาสตร์

หลักการในการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์หมายมุ่งให้นักศึกษาระดับปริญญาตรีได้มีความรู้ทั่วไปในด้านธรรมชาติวิทยา สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ Humanities (สมัยนั้นแปลว่า มนุษย์วิทยา) ก่อนที่จะเข้าศึกษาแขนงวิชาเฉพาะด้าน อย่างวิชานิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี และสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ หลักสูตรนี้ระบุว่าต้องการให้นักศึกษาเป็นผู้มีความรู้กว้างขวาง มีทัศนะอันกว้าง มีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติที่แวดล้อม อันจะส่งผลให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อแขนงวิชาที่ตนจะศึกษาเฉพาะด้าน และทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องของแขนงวิชาที่ตนศึกษากับแขนงวิชาอื่นๆ ต้นแบบของมหาวิทยาลัยที่ใช้หลักสูตรนี้อย่างเช่น มหาวิทยาลัยสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ หรือมหาวิทยาลัย International Christian University ในประเทศญี่ปุ่น

อาจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ เลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้น เป็นคนสำคัญที่ผลักดันให้มีการจัดตั้งหลักสูตรคณะ Liberal Arts ขึ้นมา โดยเสนอว่า นักศึกษาทุกคนต้องเรียนในคณะนี้เป็นเวลา 2 ปีก่อน จากนั้นจึงเข้าศึกษาต่อวิชาเฉพาะอีก 2 ปี ในคณะตนเอง นอกจากนี้แล้ว อาจารย์ ดร.อดุลยังเสนอให้มีการใช้ระบบหน่วยกิตอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามระบบหน่วยกิตกว่าจะมีการนำมาใช้ก็ต้องรอถึง พ.ศ. 2514 ทั้งนี้ข้อเสนอให้มีการจัดตั้งคณะนี้ อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่าจะมีการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาและรับนักศึกษาโดยจำกัดจำนวน ดังนั้นจึงเสนอให้มีการเข้าห้องเรียน การขาดเรียนเกินกำหนดจะไม่มีสิทธิสอบ

บทบาทของอธิการบดีหลวงจำรูญเนติศาสตร์ในการผลักดันให้มีการตั้งคณะ Liberal Arts ปรากฏให้เห็นในการประชุมฝ่ายบริหารของสภาการศึกษาแห่งชาติ (ครั้งที่ 4/2502 วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2502) หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้ชี้แจงต่อที่ประชุมในเรื่องการตั้งชื่อคณะ *Liberal arts* (ขณะนั้นยังไม่ได้ข้อสรุปเรื่องชื่อภาษาไทย) ไว้ว่า หลวงจำรูญเนติศาสตร์เองได้ไปปรึกษาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ แล้วทรงออกความเห็นว่า คำว่า *"liberal"* ในที่นี้หมายถึง เสรีชนที่ไม่ใช่ทาส ส่วนคำว่า *"arts"* นั้น หมายถึง ศิลปวิทยาทั่วไปที่ไม่ใช่วิชาชีพ ดังนั้นคำว่า liberal arts จึงหมายความว่า วิชาการทั่วไปที่ให้เสรีชนศึกษา ในภาษาไทยวิชาการต่างๆ ก็นิยมใช้คำว่า *"วิทยา"* หรือ คำว่า *"ศาสตร์"* ต่อท้าย แต่คำว่า *"วิทยา"* นั้นมักจะใช้ให้มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษที่มี logy

...มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนี้ไม่มีทั้ง Faculty of Arts และ Faculty of Science ถ้าจัดตั้ง Faculty of Liberal Arts ขึ้นคณะเดียวก็เป็นทางที่จะรวบรวมวิชาต่าง ๆ ที่เป็นวิชารากฐานและความรู้ทั่วไปไว้ในคณะนี้ นักศึกษาไม่ว่าจะต้องการศึกษาในสาขาวิชาใดจะต้องผ่านคณะนี้ก่อน เวลาที่ศึกษาอยู่ในคณะนี้ประมาณสองปีนั้นจะทำให้นักศึกษามีความรู้กว้างขวางขึ้น...

ดังนั้น *"faculty of liberal arts"* ถ้าจะแปลเป็นภาษาไทยว่า "คณะศิลปศาสตร์" ก็น่าจะใกล้เคียงกับความหมาย หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้แสดงเหตุผลอื่นประกอบด้วย คือ

"การจัดตั้งคณะ Liberal Arts ขึ้นก็เพราะมีความมุ่งหมายที่จะสร้างรากฐานให้นักศึกษาที่จะไปเรียนวิชาเฉพาะในด้านต่างๆ ให้แน่นแฟ้น นอกจากนั้น ยังจะให้ความรู้ทั่วไปแก่นักศึกษาด้วย ประเทศญี่ปุ่นและประเทศอังกฤษบางแห่งก็ได้ทดลองจัดให้นักศึกษาได้เรียนวิชา Liberal Arts ตามระบบซึ่งคล้ายคลึงกับที่ได้เสนอมา อนึ่ง สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้ลงมติเห็นชอบในการที่จะจัดตั้งคณะนี้ขึ้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนี้ไม่มีทั้ง Faculty of Arts และ Faculty of Science ถ้าจัดตั้ง Faculty of Liberal Arts ขึ้นคณะเดียวก็เป็นทางที่จะรวบรวมวิชาต่างๆ ที่เป็นวิชารากฐานและความรู้ทั่วไปไว้ในคณะนี้ นักศึกษาไม่ว่าจะต้องการศึกษาในสาขาวิชาใดจะต้องผ่านคณะนี้ก่อน เวลาที่ศึกษาอยู่ในคณะนี้ประมาณสองปีนั้นจะทำให้นักศึกษามีความรู้กว้างขวางขึ้น"

การเสนอให้เรียนสองปีก่อนแล้วค่อยไปต่อในระดับที่สูงขึ้นไปนั้น ผู้บัญชาการมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์เองก็ยังสอบถามด้วยความสงสัยว่า สมควรเพียงใดที่จะให้ต้องเรียนศิลปศาสตร์ก่อน 2 ปี จึงค่อยไปศึกษาต่อวิชาแพทย์ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้ให้คำตอบว่า *"มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบควรมีโรงเรียนแพทย์ ในภายหน้าถ้ารัฐบาลมีทุนทรัพย์เพียงพอก็อาจตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย*

...มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์แบบควรมีโรงเรียนแพทย์ ในภายหน้าถ้ารัฐบาลมีทุนทรัพย์เพียงพอก็อาจตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์...

ธรรมศาสตร์ การศึกษาเตรียมแพทย์ก็ควรจะอยู่ในคณะ Liberal Arts ต่อไปมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะมีการสอบคัดเลือกผู้สมัครเข้าศึกษา"

อย่างไรก็ตาม ที่ประชุมสภาการศึกษาแห่งชาติขณะนั้น ได้มีผู้เข้าร่วมประชุมคนอื่นๆ วิพากษ์วิจารณ์ถึงหลักการการตั้งคณะนี้พบว่า ความเห็นของกรรมการสภาบางท่านยังเห็นว่าการเรียนศิลปศาสตร์เป็นการเรียนรู้หลายสาขาวิชา แต่ความรู้ที่ได้จะไม่ลึกซึ้งวิชาใดโดยเฉพาะ นอกจากนี้บางท่านยังสนับสนุนข้อเสนอของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณว่าให้ลดเวลาจากสองปีลงเหลือหนึ่งปี เมื่อแรกตั้งคณะใน พ.ศ. 2505 มหาวิทยาลัยดำเนินการให้เรียนหลักสูตรพื้นฐาน ซึ่งเป็นขั้นต้นวิชาศิลปศาสตร์ 2 ปี แต่ ดร.ป๋วยผลักดันให้ลดเหลือเพียง 1 ปีเท่านั้น ในที่ประชุมก็ลงคะแนนเสียงให้รับหลักการการจัดตั้งคณะ Liberal Arts

การเรียกชื่อภาษาไทย แม้จะมีผู้เสนอชื่อ ศิลปศาสตร์ ไว้ก่อนแล้ว นายวิชา เศรษฐบุตร ก็แย้งโดยให้เหตุผลไว้ว่า คนทั่วไปอาจไม่ชอบคำว่า ศิลปศาสตร์ คำว่า Liberal อาจมีความหมายตรงกับคำว่า *"ปรีชา"* ได้ ดังนั้นจึงขอเสนอชื่อคณะนี้ว่า *"คณะปรีชาศิลป์"* ส่วนประธานที่ประชุมสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502 เสนอว่า *"คณะปรีชาศาสตร์"* อาจเป็นชื่อที่เหมาะสมกว่า *"คณะปรีชาศิลป์"* แต่ชื่อถ้าใช้คำว่า *"ธรรมศาสตร์"* ซึ่งหมายถึงความรู้ทั่วไปเป็นคำกลางๆ จะสละสลวยดี อย่างไรก็ตามในที่ประชุมมีมติเห็นชอบด้วยในการที่จะให้ชื่อคณะนี้ว่า *"ธรรมศาสตร์"* อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้เราก็รับรู้กันว่า Liberal Arts ชื่อภาษาไทยว่า *"ศิลปศาสตร์"*

หลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้ปฏิบัติงานในฐานะอธิการบดี โดยมี ดร.อดุล วิเชียรเจริญ เลขาธิการมหาวิทยาลัยเป็นผู้ช่วยคนสำคัญ ทั้งนี้หลวงจำรูญเนติศาสตร์สามารถจัดระบบมหาวิทยาลัยให้คณาจารย์และนักศึกษาอยู่

ในระเบียบ ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของรัฐบาลผู้นำทหารขณะนั้น ซึ่งดูพอใจกับสถานการณ์บริหารจัดการของท่าน อย่างไรก็ตามหลัง พ.ศ. 2502 หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ซึ่งหมดวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดี ก็ได้แจ้งความจำนงลาออกเพื่อรับตำแหน่งที่สูงขึ้น ในฐานะประธานศาลฎีกาตั้งแต่ พ.ศ. 2502 – 2504 และเกษียณอายุหลังจากนั้น

เอกสารประกอบการค้นคว้า

จำรูญเนติศาสตร์, หลวง. (2518). คำอธิบายกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ใน **ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพหลวงจำรูญเนติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2535). **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า. (ธรรมศาสตร์ 49 (2526). เนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 27 มิถุนายน 2526).

จอมพล ถนอม กิตติขจร
(พ.ศ. 2503 – 2506)

“เฉพาะมหาวิทยาลัยเรานี้ นักศึกษาที่มีเลือดไทย มีพระพุทธศาสนาและโดยเฉพาะมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข คงไม่ลุ่มหลงต่อการโฆษณาชวนเชื่อและการแทรกซึมของคอมมูนิสต์ อันจะมาทำลายล้างชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ของเรา จึงขอแนะนำให้ช่วยระมัดระวังป้องกันขจัดภัยคอมมูนิสต์ที่จะมาทำลายชาติและวัฒนธรรมอันดีของไทย”

(โอวาทจอมพล ถนอม กิตติขจร ในวันฉลองครบรอบวันสถาปนามหาวิทยาลัย 27 มิถุนายน พ.ศ. 2504)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จอมพล ถนอม กิตติขจร

อธิการบดีที่เป็นรองนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2503 – 2506)

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

จอมพล ถนอม กิตติขจร เข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ระหว่างวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2503 ถึง 23 ธันวาคม พ.ศ. 2506 รวมระยะเวลาเกือบ 4 ปี ในระหว่างการเป็นอธิการบดีนี้ จอมพล ถนอมมียศเป็น พลเอก (ได้รับยศเป็นจอมพล เมื่อ 10 มกราคม พ.ศ. 2507) จอมพล ถนอมเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรกใน พ.ศ. 2501 หลังจากนั้นใน พ.ศ. 2502 ในสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ *แม้จะกลายเป็นอดีตนายกรัฐมนตรีแต่จอมพล ถนอมยังเป็นรองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด* หรือกล่าวได้ว่าเป็นผู้นำทหารและการเมืองอันดับที่ 2 รองจากจอมพล สฤษดิ์

ในยุคที่จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่สำคัญยิ่ง คือ การเกิดหลักสูตรการศึกษาทั่วไปที่ก่อเกิดคณะศิลปศาสตร์ และการเป็นมหาวิทยาลัยจำกัดรับที่มีระบบการสอบเข้า ในด้านนักศึกษานั้นถูกมุ่งเน้นด้านการแต่งกายและต่อต้านคอมมิวนิสต์ ในด้านพระมหากษัตริย์เป็นยุคของการเริ่มต้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จเยือนมหาวิทยาลัยฯ เป็นตำนานของ “วันทรงดนตรี” และ “ยูงทอง”

ในด้านหลักฐานข้อมูลแม้จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกือบ 4 ปี แต่ในหนังสือสำคัญของจอมพล ถนอม ทั้งในวาระครบรอบ 60 ปี ขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2514

และในหนังสือพระราชทานเพลิงศพ ทั้งสองเล่มนี้ต่างไม่มีพื้นที่ความทรงจำที่อธิบายต่อการดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แม้แต่บรรทัดเดียว โดยสรุปจากการศึกษาสามารถประมวลลักษณะเด่นของการเป็นอธิการบดีของจอมพล ถนอม คือ เป็นผู้แทนฝ่ายทหารและการเมืองที่ควบคุมกำกับให้คณาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดำเนินวิถีทางอย่างปกติตามแนวทางของรัฐบาลทหารจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (1 มกราคม พ.ศ. 2502 – 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506) ในยุครัฐบาล *"ปฏิวัติ"*

ภูมิหลังประวัติ

จอมพล ถนอม กิตติขจร เกิดเมื่อ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2454 ที่บ้านหนองหลวง อำเภอเมือง จังหวัดตาก เป็นบุตรคนที่ 3 เป็นลูกชายคนใหญ่จากจำนวนบุตรธิดา 8 คน (ชาย 3 หญิง 5) ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) ชาวนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร ที่มีตำแหน่งเป็นข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ตำแหน่งปลัดขวา อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และตระกูลของฝ่ายบิดาก็มีสถานะอันสำคัญในระบบราชการ คือ มีอาเป็นเจ้าเมืองตาก ส่วนมารดา คือ นางลิ้นจี่ เป็นชาวตากโดยกำเนิดในตระกูลข้าราชการและหรือคหบดีของเมืองตาก

ด้านการศึกษา เมื่ออายุ 5 ขวบ จอมพล ถนอมเริ่มเรียนที่โรงเรียนวัดโคกพลู โรงเรียนเล็กๆ ใกล้บ้านที่มีการสอนเพียงชั้น ป.1 – ป.3 พ.ศ. 2463 อายุประมาณ 9 ขวบ จอมพล ถนอมได้เข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกชั้นเตรียม 1 ข. เพราะจอมพล ถนอมมีพื้นความรู้แต่เดิมบ้างแล้ว ซึ่งโรงเรียนนายร้อยทหารบกในสมัยนั้น มีชั้นเรียนทั้งหมด 12 ชั้น มีชั้นเตรียม 4 ชั้น เริ่มตั้งแต่ชั้น 1 ก. 1 ข. เตรียมชั้น 2 และชั้น 3 จบแล้วจึงขึ้นชั้นประถมซึ่งมีอีก 6 ชั้น แล้วจึงเป็นชั้นมัธยมอีก 2 ชั้น เมื่อผ่านชั้นมัธยม 2 แล้ว จึงจะนับว่าจบการศึกษาได้ออกเป็นนักเรียนทำการนายร้อยต่อไป จอมพล ถนอมศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก 10 ปี ต้น พ.ศ. 2473 จึงได้เป็น *"นักเรียนทำการนายร้อย"* นักเรียนทำการนายร้อยที่เรียนจบรุ่นเดียวกับจอมพล ถนอมนี้จะเรียกรุ่นตนเองว่า *"คณะนายทหารรุ่น 73"*

เริ่มต้นประจำการที่กองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 8 จังหวัดเชียงใหม่ ในฐานะผู้บังคับหมวด ในกองร้อยที่ 10 ขณะอายุย่างเข้า 20 ปี ได้ทำพิธี

สมรสกับนางสาวจงกล ถนัดรบ (บุตรีของผู้บังคับกองพัน พ.ต.หลวงจบกระบวนยุทธ) จอมพล ถนอมและท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร มีบุตรธิดารวม 8 คน พ.ศ. 2474 จอมพล ถนอมได้ย้ายมาเป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนแผนที่ทหาร ตั้งอยู่ที่ปากคลองตลาด กรุงเทพฯ การเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนแผนที่ทหารช่วยให้จอมพล ถนอมผ่านวิกฤตของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเมื่อครั้งปฏิวัติ พ.ศ. 2475 และเหตุการณ์ต่อเนื่องถึงกบฏบวรเดชเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 ได้โดยไม่จำต้องเข้าไปยุ่งกับฝ่ายใดๆ ในท่ามกลางการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมือง ขณะที่ พ.ต.หลวงจบกระบวนยุทธ *"พ่อตา"* ถูกจับในฐานะเป็น *"ฝ่ายกบฏ"* แม้เมื่อศาลพิเศษพิพากษาไม่มีความผิด แต่ก็ทำให้ พ.ต.หลวงจบกระบวนยุทธ ตัดสินใจลาออกจากราชการทหารมาประกอบธุรกิจส่วนตัว ส่วนจอมพลถนอมก็ได้ย้ายสายหน้าที่มาเป็น *"ครู"* ในโรงเรียนของทหารหรืออยู่ในส่วนการศึกษาแทนการคุมกำลังรบ

เมื่อสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแผนที่หลังจากเข้าศึกษามา 3 ปี แล้ว ใน พ.ศ. 2477 จอมพลถนอมได้รับการบรรจุเข้าอยู่ในแผนกวางโครงหลักฐานกรมแผนที่ ต่อมา 7 ตุลาคม พ.ศ. 2478 มาประจำกองบัญชาการกรมยุทธศึกษาทหารบกเพื่อสอนวิชาแผนที่ทหาร และ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2479 ได้เป็นครูแผนกวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก เมื่ออาวุโสสูงขึ้นได้เลื่อนตำแหน่งเป็น *"อาจารย์"* แต่ลูกศิษย์ในช่วงแรกๆ จะเรียกว่า *"ครูถนอม"* หรือ *"ครูหนอม"* หรือ *"อาจารย์หนอม"*

ต่อมาเมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2478 จอมพล ถนอมได้เป็นนายร้อยโท อีกสามปีต่อมา พ.ศ. 2481 ได้เป็นนายร้อยเอกและได้เข้าศึกษาต่อ โรงเรียนทหารราบ แผนกทหารราบ (ปัจจุบัน คือ ศูนย์การทหารราบ) จังหวัดลพบุรี เป็นเวลา 1 ปี เมื่อจบก็มาสอนนักเรียนนายร้อยทหารบกและนักเรียนเทคนิคทหารบก

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปลาย พ.ศ. 2484 กองทัพจำต้องขยายกำลังรบเพื่อส่งไปปฏิบัติการสมรภูมิภาคเหนือ ร.อ.ถนอมก็เป็นหนึ่งใน 13 นายทหารจากโรงเรียนนายร้อยที่ต้องไปปฏิบัติราชการสนาม โดย 13 ธันวาคม 2484 ร.อ.ถนอมได้เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ 4 (ปืนกลหนัก) กองพันทหารราบที่ 34 กรมทหารราบที่ 13 จังหวัดลำปาง

พ.ศ. 2486 ร.อ.ถนอม ก็ถูกเรียกตัวกลับมาเป็นอาจารย์สอนวิชาแผนที่ทหารแก่นักเรียนนายร้อย นักเรียนนายร้อยหญิง และนักเรียนเทคนิคทหารบก ได้เป็นพันตรี เมื่อ 15 กันยายน พ.ศ. 2486 และอีกครึ่งปีต่อมาก็เป็นพันโท เมื่อ 1 มกราคม พ.ศ. 2487 และในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2490 พ.ท.ถนอมได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์วิชาทหารฝ่ายเทคนิค แผนกศึกษา โรงเรียนนายร้อยทหารบก รับผิดชอบวิชาแผนที่ทหารและเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ 4 แผนกปกครองโรงเรียนนายร้อยทหารบกอีกด้วย

การรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 พ.ท.ถนอมยศขณะนั้นได้เข้าร่วมกับคณะทหารโดยนำนักเรียนนายร้อยไปร่วมในการรัฐประหาร หลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 เส้นทางชีวิตทหารของ พ.ท.ถนอมก็หักเหกลับเข้าสู่การคุมกำลังทหารอีกครั้ง โดยราวหนึ่งเดือนหลังเหตุการณ์ (3 ธันวาคม พ.ศ. 2490) พ.ท.ถนอมได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 21 และผู้บังคับการจังหวัดทหารบกลพบุรีในสังกัดกองพลที่ 1 และได้เลื่อนขึ้นเป็นพันเอก (1 มกราคม พ.ศ. 2491) ซึ่งในปลายปีเดียวกันนี้ก็ได้ย้ายเข้ามาคุมกำลังสำคัญทางยุทธศาสตร์ทหารในการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาล คือ เป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 11 แทนผู้บังคับการกรมเดิม คือ พ.อ.ประภาส จารุเสถียร ที่ย้ายไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 ภายใต้ผู้บัญชากองพลที่ 1 พล.ต.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ย่อมหมายความว่า พ.อ.ถนอมได้รับความไว้วางใจจาก พล.ต.สฤษดิ์มากยิ่งขึ้น และทั้งสามนายทหารนี้ (สฤษดิ์ – ถนอม – ประภาส) ก็จะกลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองและการทหารนับแต่นี้เป็นต้นมา

บทบาทที่เข้มแข็งของ พ.อ.ถนอมในการใช้กำลังรุนแรงปราบฝ่ายกบฏวังหลวงซึ่งมีปรีดี พนมยงค์ เป็นแกนสำคัญ (26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492) ก็ทำให้ พ.อ.ถนอมเป็นที่ไว้วางใจของ พล.ต.สฤษดิ์มากยิ่งขึ้น นับแต่นี้ไป พ.อ.ถนอมจะดำรงตำแหน่งในฐานะ *“เป็นรอง”* ของ พล.ต.สฤษดิ์ กล่าวคือ กลาง พ.ศ. 2492 (สิงหาคม) เป็นรองผู้บัญชาการกองพลที่ 1 และรักษาราชการผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 11 เลื่อนยศเป็น พลตรี ต้น พ.ศ. 2494 หลังการรัฐประหารเงียบทางวิทยุกระจายเสียงปลาย พ.ศ. 2494 พล.ต.ถนอมก็ได้เข้าสู่การเป็น *“ทหารการเมือง”* ครั้งแรกในตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 หรือประเภทแต่งตั้ง

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2494 พล.ต.ถนอมก็ได้เป็น รองแม่ทัพ กองทัพภาคที่ 1 (พล.ท.สฤษดิ์เป็น ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก รักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 ตั้งแต่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2494) อีกราวสองปีครึ่ง (16 กันยายน พ.ศ. 2497) พล.ต.ถนอมก็ได้เป็นแม่ทัพกองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 (ส่วน พล.ต.ประภาส จารุเสถียร เป็นรองแม่ทัพกองทัพที่ 1 และรองผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 สำหรับ พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น ผู้บัญชาการทหารบก ตั้งแต่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2497) พล.ต. ถนอมได้เลื่อนยศเป็นพลโทเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ. 2498 ต่อมา พ.ศ. 2498 พล.ท.ถนอม แม่ทัพกองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 ก็ได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็นรัฐมนตรีครั้งแรกโดยเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์

การรัฐประหารล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 โดยกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ อันมีจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นหัวหน้าคณะทหาร ทำให้มีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวของนายพจน์ สารสิน พล.ท.ถนอมได้เลื่อนสถานะขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และหลังการเลือกตั้งทั่วไป 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รวม ส.ส.ประเภทที่ 2 แต่งตั้ง และประเภทที่ 1 เลือกตั้ง ก่อตั้งเป็นพรรคชาติสังคม พล.ท.ถนอมในฐานะรองหัวหน้าพรรคชาติสังคมและรองหัวหน้าคณะทหารได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ. 2501 ขณะอายุ 46 ปี พล.ท.ถนอมให้คำอธิบายต่อการดำรงตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองครั้งนี้ว่าตน *“เป็นนายกฯ โดยบังเอิญ”* และวันเดียวกันนี้ก็ได้เลื่อนยศเป็นพลเอก

20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 พล.อ.ถนอมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และอีกไม่กี่ชั่วโมงต่อมาก็มีการรัฐประหารรัฐบาลตนเองโดย *“คณะปฏิวัติ”* ที่นำโดยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และมี พล.อ.ถนอมเป็นรองหัวหน้าคณะฯ หลังจากนี้พลเอก ถนอมจะมีบทบาททางการเมืองมากกว่าการคุมกำลังทางทหาร กล่าวคือเมื่อจอมพล สฤษดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี พล.อ.ถนอมก็ได้เป็นรองนายกรัฐมนตรี ควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม อันเป็นรัฐมนตรีคนเดียวที่ได้ควบตำแหน่งสองตำแหน่ง ส่วนในด้านการทหาร พล.อ.ถนอมได้ *“หลุด”* ออกจากสายคุมกำลังในกองทัพบก ไปเป็นรอง

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2502 และดำรงตำแหน่งนี้นับแต่นั้นมาตลอดสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมในวันอาทิตย์ที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 วันถัดมาจันทร์ที่ 9 ธันวาคม พล.อ.ถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 11 ธันวาคมนั้น ในทางการเมืองได้มีการประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี โดย พล.อ.ถนอมควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมด้วย ส่วนทางทหารในวันเดียวกันนี้มีประกาศแต่งตั้งให้พล.อ.ถนอมดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด และผู้บัญชาการทหารบก และในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2507 พลเอก ถนอมก็ได้เลื่อนยศเป็นจอมพลสามเหล่าทัพ

ในด้านภูมิหลังประวัติของจอมพล ถนอม กิตติขจร นั้นเป็นเรื่องอาชีพทางทหารและการเป็นทหาร – การเมือง ที่ได้รับตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองในฐานะนายกรัฐมนตรี ก่อนที่จะได้รับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2503 ซึ่งกล่าวสรุปได้ว่า ไม่ปรากฏภูมิหลังประวัติของจอมพลถนอมที่เกี่ยวพันกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้เลย

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การเข้ารับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สืบต่อจากหลวงจำรูญเนติศาสตร์ จอมพล ถนอม กิตติขจร ขณะยศ พลเอก ดำรงตำแหน่งเป็นรองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ได้ให้คำอธิบายถึงความ *"ไม่เหมาะสม"* ของการดำรงตำแหน่งนี้ของหลวงจำรูญเนติศาสตร์ที่ *"ผมก็เห็นว่าดี แต่ตำแหน่งนี้อาจถูกวิพากษ์วิจารณ์ จึงเห็นว่าไม่เหมาะที่จะเอาประธานศาลฎีกามาดำรงตำแหน่งนี้"* ซึ่งหลวงจำรูญเนติศาสตร์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานศาลฎีกาเมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2502 ทั้งนี้จอมพล ถนอมรับที่จะเป็นอธิการบดีสืบต่อ โดยข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ไท ฉบับวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2503 ได้อธิบายว่า *"ความจริงท่านไม่ประสงค์ตำแหน่งนี้ แต่เมื่อทางสภามหาวิทยาลัยเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความเหมาะสม ท่านก็จำเป็นต้องรับ"* ซึ่งชุดคำอธิบายไม่ได้แตกต่างไปจากเมื่อจำต้องรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2501 เพราะผู้ที่เห็นว่ามีความเหมาะสมก็คือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำคณะรัฐประหาร ในกรณี

ตำแหน่งอธิการบดีนี้ก็เช่นกัน ประธานสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี

ปัจจัย 2 ประการที่ทำให้จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้รับเลือกและแต่งตั้งให้เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ ทิศทางการพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศและปัจจัยทางการเมือง

ปัจจัยประการแรก คือ เรื่องทิศทางการพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ หลังการรัฐประหารของ *"คณะปฏิวัติ"* เมื่อปลาย พ.ศ. 2501 ทิศทางของการพัฒนาประเทศคือการดำเนินงานที่จะไปสู่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติใน พ.ศ. 2504 หรือนำเสนอแผนการพัฒนาประเทศโดยรวม จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาที่สัมพันธ์กันระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาในคราวเปิดประชุมสภาการศึกษาแห่งชาติเมื่อ 8 กันยายน พ.ศ. 2503 ไว้ว่า *"เป็นเจตนาอันแรงกล้าของข้าพเจ้า ที่จะประสานงานการศึกษาและเศรษฐกิจให้กลมกลืนกัน แผนการศึกษาจะเป็นอย่างไร ต้องคำนึงถึงชีวิตเศรษฐกิจของชาติ แผนการเศรษฐกิจจะวางอย่างไรต้องคำนึงว่าการศึกษาของเราไปได้แค่ไหน งานสองอย่างนี้จะเดินคู่กันไป"*

ในขั้นแรกได้มีการรวมมหาวิทยาลัยที่มีอยู่ 5 แห่ง แต่หลายสังกัดนั้นให้มาอยู่ในสังกัดเดียวกัน คือ ที่สำนักนายกรัฐมนตรี (พระราชบัญญัติโอนมหาวิทยาลัยทั้ง 5 แห่ง ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อ 2 กันยายน พ.ศ. 2502) ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สังกัดกระทรวงเกษตรฯ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ สังกัดกระทรวงสาธารณสุข มหาวิทยาลัยศิลปากร สังกัดกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ทั้งนี้ *"เพื่อประโยชน์ในการรักษามาตรฐานและความเป็นระเบียบอันดี"* จอมพลสฤษดิ์ยกตัวอย่างความไม่มีเอกภาพเรื่องการเรียกตำแหน่งผู้บริหารมหาวิทยาลัย ของจุฬาฯ ธรรมศาสตร์ และเกษตรศาสตร์เรียกว่า อธิการบดี ของแพทยศาสตร์เรียกว่า ผู้บัญชาการ ส่วนของศิลปากรเรียกว่า ผู้อำนวยการ

และในเวลาเดียวกันนี้ได้จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ ที่มีที่ปรึกษาและกรรมการรวม 90 คน โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน อำนาจสำคัญของ

สภาการศึกษาแห่งชาตินี้ตามมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติ คือ *"พิจารณาปรับปรุงและวางแผนโครงการการศึกษาแห่งชาติให้เหมาะสมแก่กาลสมัยและให้สอดคล้องกับแผนการเศรษฐกิจและการปกครอง"* ซึ่งสภานี้จะพิจารณางบประมาณประจำปีของมหาวิทยาลัย เป็นผู้พิจารณาการจัดตั้ง ยุบรวม และเลิกล้มมหาวิทยาลัย และคณะหรือแผนกวิชาในมหาวิทยาลัย รวมทั้งพิจารณาให้ความเห็นชอบการวางหลักสูตรในมหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ตามการนำเอามหาวิทยาลัยทั้งเก่าและใหม่เข้ามาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีก็ *"มีผู้แสดงความข้องใจอยู่เสมอๆ ว่า ... เป็นการแบ่งงานที่ไม่ถูกต้อง มหาวิทยาลัยควรจะอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ"* ใน พ.ศ. 2514 หรือ 12 ปี ของมหาวิทยาลัยไทยในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ได้ให้คำอธิบายว่า

"มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นส่วนสำคัญในการผลิตกำลังคนในระดับปัญญาชนของประเทศ ผู้สำเร็จการศึกษาทั้งหลายต่อไปจะต้องไปประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนเข้ามาบริหารงานของรัฐในสาขาต่างๆ การส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยก้าวหน้าทั้งทางด้านวิชาการและการขยายกำลังการผลิตให้ทันต่อเหตุการณ์จึงมีความจำเป็นสูงสุด ... การที่นำมาอยู่ในสังกัดเดียวกันก็เพราะว่าสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นหน่วยงานกระทรวงที่ได้รวมหน่วยงานฝ่ายอำนวยการทางด้านแผนงาน โครงการ และงบประมาณเข้าไว้ ประกอบกับนายกรัฐมนตรีดำรงตำแหน่งสำคัญในฐานะประธานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาการศึกษาแห่งชาติ กับเป็นนายกสภามหาวิทยาลัย ทำให้การเชื่อมโยงนโยบายและการบริหารงานสัมพันธ์และเป็นไปในแนวเดียวกัน"

จากคำอธิบายข้างต้น มหาวิทยาลัยในยุคระบบเผด็จการทหารนั้นอำนาจเชิงนโยบายและการกำกับการบริหารรวมศูนย์อยู่ที่นายกรัฐมนตรีในฐานะประธานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ และนายกสภามหาวิทยาลัย ดังนั้นในทิศทางการพัฒนาการศึกษาที่สัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ การแต่งตั้งบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งผู้บริหารทั้ง 5 มหาวิทยาลัยจึงมีความสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีที่ผ่านมา คือ ระดับผู้นำของ

ประเทศ เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นอธิการบดี ระหว่าง พ.ศ. 2495 – 2500 และต่อมา คือ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ซึ่งก็ได้เป็นประมุขฝ่ายตุลาการ ดังนั้นเมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีไม่ได้เข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีเองแต่เป็นประธานสภามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ผู้นำทางการเมืองอันดับรองลงมา คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรี ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาแล้วจึงมีความเหมาะสมยิ่ง เพราะการดำรงตำแหน่งทางการเมืองและการทหารของจอมพล ถนอมที่ผ่านมาดูจะเข้าใจได้ว่า แล้วแต่จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์จะบัญชาการ

ประการที่สอง เป็นปัจจัยทางการเมืองของไทย ในจำนวน 5 มหาวิทยาลัย มี 2 มหาวิทยาลัยเท่านั้นที่นิสิตนักศึกษามีภูมิหลังว่ามีบทบาทสำคัญในทางการเมือง นั่นคือนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเดินขบวนประท้วงที่สำคัญของเหล่านิสิตนักศึกษาของสองสถาบันที่ทำให้จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใช้เป็นปัจจัยในการสร้างความนิยมในหมู่นิสิตนักศึกษาและประชาชน ก็คือคราวปัญหา *“การเลือกตั้งสกปรก”* ในช่วงต้น พ.ศ. 2500 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม กระทั่งจอมพล สฤษดิ์สามารถยึดอำนาจได้ใน 16 กันยายน พ.ศ. 2500 กลุ่มทหารที่ยึดอำนาจยังต้องเล่นตามเกมของระบอบประชาธิปไตย แต่คณะทหารชุดนี้ได้ยึดอำนาจอีกครั้งเมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 การปกครองแบบเบ็ดเสร็จแบบเผด็จการทหารจึงเริ่มต้นอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นการควบคุมกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาในสองสถาบันนี้จึงมีความสำคัญยิ่ง

นอกจากนี้กรณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังถูกพิจารณาว่าในอดีตเป็นฐานสำคัญของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัย ที่ในยุคสมัยรัฐบาลทหารนี้นายปรีดีถูกสร้างภาพทางสังคมและถูกทำให้เป็นข่าวเป็นระยะๆ ว่านายปรีดีอยู่ในฐานะ *“ปีศาจ”* เกี่ยวกับการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 และเป็น *“ปีศาจคอมมิวนิสต์”* ที่กำลังจะนำพาทหารคอมมิวนิสต์จีนแดงเข้ามารุกรานและยึดครองแผ่นดินประเทศไทยเพื่อเปลี่ยนให้เป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ด้านคอมมิวนิสต์นั้นใน พ.ศ. 2500 นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ของธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่งได้โจมตีคณะกรรมการนักศึกษาที่จัดงาน *“วันธรรมศาสตร์สามัคคี”* (5 พฤศจิกายน หลังการรัฐประหารแล้ว)

ซึ่งจัดแสดงละคร *"อานุภาพของประชาชน"* และจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกว่าเป็นคอมมิวนิสต์และเรียกร้องให้คณะกรรมการนักศึกษาลาออกจากตำแหน่ง และต่อมาเมื่อกลุ่มทหารของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐประหารซ้ำเมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 การกวาดจับฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายคอมมิวนิสต์นั้นก็เป็นไปอย่างกว้างขวาง อดีตนักศึกษาธรรมศาสตร์ในช่วงทศวรรษก่อนหน้านี้ก็ถูกจับหลายคน รวมทั้งหนีภัยเผด็จการไปยังที่ต่างๆ ซึ่ง *"บ้านเมืองเงียบสงบลง การออกความคิดเห็นเบาบางลง มีเสียงเตือนต่อๆ กันมาว่าระวังสันติบาลในคราบของนักศึกษา เขาจะคอยรายงานว่าใครเป็นพวกหัวรุนแรง หลังการปฏิวัติ เสียงปืนยิงเป้าผู้ต้องหาตามคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติตามมาตรา 17 ดังเป็นระยะๆ เหตุการณ์ทางการเมืองภายนอกมีผลกระทบต่อชีวิตภายในมหาวิทยาลัยไม่มากก็น้อย"*

แม้กระนั้นเมื่อมหาวิทยาลัยยกเลิกระบบตลาดวิชาในกลาง พ.ศ. 2501 และใน พ.ศ. 2502 ปรับค่าเล่าเรียนจากปีละ 40 บาท เป็น 400 บาท นักศึกษาที่ไม่เห็นด้วยก็เปิดปราศรัยคัดค้าน *"มหาวิทยาลัยมีคำสั่งคัดชื่อคนเหล่านั้นออกไป การคัดค้านจึงเงียบไป"* หรือ *"คำสั่งลบชื่อนักศึกษาจำนวน 6 คน โทษฐานที่วิจารณ์ข้อบังคับเกี่ยวกับสโมสรฉบับ 2501 ที่ให้อาจารย์เข้าไปเป็นประธานชุมนุมต่างๆ และคณะกรรมการสโมสรเป็นคณะบุคคลที่สภามหาวิทยาลัยแต่งตั้ง"* ไม่ว่ากรณีลบชื่อนักศึกษานี้จะเป็นกรณีเดียวกันหรือต่างกรณี แต่ก็แสดงให้เห็นว่ากลุ่มแกนนำนักศึกษาธรรมศาสตร์ก็ยังเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อความถูกต้องตามแนวทางของนักศึกษา ทั้งที่เกี่ยวกับสถาบันของตนเองและเกี่ยวกับสังคมการเมืองภายนอก

และในกรณีของการนำมหาวิทยาลัยทั้ง 5 มารวมสังกัดที่สำนักนายกรัฐมนตรี พร้อมกับการจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติซึ่งมีข้อเสนอจากผู้เชี่ยวชาญการมหาวิทยาลัย เสนอ *"ควรรวมมหาวิทยาลัยทั้งหลายในกรุงเทพฯ เข้าเป็นมหาวิทยาลัยเดียวและเรียกว่ามหาวิทยาลัยกรุงเทพฯ เพื่อรักษาไว้ซึ่งมาตรฐานและระเบียบอันดี และเพื่อให้ตรงกับหลักสากลว่ามหาวิทยาลัยต้องเป็นที่ให้การศึกษาหลายประเภทหลายสาขาไม่ใช่ในวิชาประเภทเดียว"* และสภาการศึกษาแห่งชาติมีอำนาจในการยุบรวมมหาวิทยาลัย แม้จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์จะยืนยันว่า *"ยังไม่มีเจตนาที่เลิกล้มหรือยุบรวมมหาวิทยาลัย"* ทว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในขณะนั้น คือ *"ความ*

หวาดหวั่นหรือเสียงเล่าลือเกี่ยวกับการยุบรวมมหาวิทยาลัย" เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและน่าจะกว้างขวาง ซึ่งกรณีนี้หากบริหารจัดการและควบคุมไม่ดีอาจก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในหมู่นักศึกษาได้ และอาจขยายกลายเป็นการเคลื่อนไหวในทางการเมืองได้เพราะยุคจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น *"ยุคปฏิวัติ"* ที่นายกรัฐมนตรีมีอำนาจตามมาตรา 17 ในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2502 คือ คำสั่งหรือการกระทำของนายกรัฐมนตรี คือ กฎหมาย หากมีการเดินขบวนของนิสิตนักศึกษาในเรื่องนี้ย่อมกระทบต่อภาพลักษณ์อำนาจเบ็ดเสร็จของผู้นำและระบบ *"ปฏิวัติ"* ซึ่งหากพิจารณาในขณะนั้นจุดอ่อนของการควบคุมยังอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ภายใต้การบริหารของศาสตราจารย์ หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ที่ถึงขั้นมีการลบชื่อนักศึกษา ขณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ผู้ที่เป็นอธิการบดีมาอย่างยาวนาน คือ พลอากาศ โทมูนี มหาสันทนะ เวชยันตรังสฤษฎ์ ดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2493 คือ ตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์น่าจะเชื่อในความสัมพันธ์และความสามารถควบคุมนิสิตของอธิการบดีได้อย่างดี แม้จะมีกรณีการเป็นจุดเริ่มการเดินขบวนต่อต้านการเลือกตั้งสกปรกเมื่อต้น พ.ศ. 2500 นั่นก็เป็นการต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขณะที่จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ขึ้นกล่าวคำปราศรัยและสร้างความนิยมในหมู่นิสิต ส่วนอีก 3 มหาวิทยาลัยนั้น เป็นมหาวิทยาลัยที่มีลักษณะเฉพาะทางอาชีพ และนิสิตนักศึกษายังไม่ค่อยมีภูมิหลังทางการเคลื่อนไหวประท้วงคัดค้านทั้งเรื่องภายในมหาวิทยาลัยและการเมืองภายนอก ด้วยเหตุนี้อธิการบดีทั้ง 3 มหาวิทยาลัยนี้จึงเป็นผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ของตนเอง

กล่าวโดยสรุป จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ด้วยปัจจัยทางการเมืองที่ต้องควบคุมความสงบในหมู่นักศึกษาภายใต้ยุค *"ปฏิวัติ"* และเพื่อกำกับทิศทางการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีกำเนิดและพัฒนาการด้านการบริหารที่แตกต่างจากมหาวิทยาลัยอื่นๆ ให้เข้าสู่กรอบการบริหารงานโดยรัฐภายใต้สำนักนายกรัฐมนตรี

จนกระทั่งเมื่อจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2506 สืบต่อจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่ถึงแก่อสัญกรรม ภารกิจด้านการเมืองและการทหารจึงเพิ่มมากขึ้น จึงลาออก

จากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และแต่งตั้งให้ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรีทั้งของรัฐบาลชุดก่อนและในรัฐบาลจอมพล ถนอม เป็นอธิการบดีสืบแทนในช่วงปลายเดือนเดียวกัน (23 ธันวาคม พ.ศ. 2506) ทั้งนี้จอมพล ถนอมในฐานะนายกรัฐมนตรี ควบคุมกำกับมหาวิทยาลัยต่างๆ ผ่านตำแหน่งประธานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาการศึกษาแห่งชาติ และนายกสภามหาวิทยาลัย รวมทั้งยังมีสำนักนายกรัฐมนตรีควบคุมกำกับอย่างใกล้ชิด

บทบาทและงานสำคัญในหน้าที่ของอธิการบดี

การพัฒนาปรับปรุงมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งมีกำเนิดเป็นมหาวิทยาลัยภายใต้กำกับของรัฐบาลนั้นได้ค่อยๆ ถูกรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการตั้งแต่ พ.ศ. 2499 และทิศทางการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนในยุคที่จอมพล ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งอธิการบดีนั้นก็เป็นไปตามแนวนโยบายของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี และดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย นั่นคือการพัฒนามหาวิทยาลัยให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ กล่าวคือมีการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาทั่วไปในระดับปริญญาตรีและการดำเนินการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์ที่ดำเนินการมาก่อนแล้ว ทั้งสองเรื่องนี้เริ่มบังคับใช้ปีแรกใน พ.ศ. 2505 ด้วยเหตุนี้ภารกิจสำคัญของจอมพล ถนอม คือ การกำกับการดำเนินงานปรับการเรียนการสอนและการรับนักศึกษาทั้งระบบให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย

ก่อนเปิดปีการศึกษาใหม่ พ.ศ. 2505 จอมพล ถนอม กิตติขจร อธิการบดี ให้ข้อมูลแก่สังคมหลังการประชุมคณบดีเมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2505 ว่า *“คณะศิลปศาสตร์ซึ่งเริ่มเปิดเรียนปีนี้ ผู้จะเรียนคณะใดในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต้องเรียนคณะศิลปศาสตร์ 2 ปีก่อนนั้น ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีโครงการที่จะจัดหาที่ดินปลูกสร้างอาคารขึ้นใหม่ ให้ผู้ที่เรียนคณะศิลปศาสตร์ทุกคนใน 2 ปีแรกต้องอยู่ประจำ มีหอพักให้แบบโรงเรียนทหาร”* จากคำสัมภาษณ์นี้ให้สารสนเทศเกี่ยวกับความใหม่ของมหาวิทยาลัย คือ หลักสูตรการเรียนวิชาศึกษาทั่วไป 2 ปี ที่คณะศิลปศาสตร์

การซื้อที่ดินเพื่อสร้างวิทยาเขตและการสร้างหอพักสำหรับนักศึกษา 2 ปีแรกทุกคน

หลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไป

ด้านหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปที่มีหลักว่าด้วยการทำให้นักศึกษารู้รอบรู้กว้างทั้งด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ หรือเรียกศาสตร์นี้ในขณะนั้นตามชื่อคณะใหม่ว่า *"ลิเบอรัล อาร์ท"* (Liberal Arts) เพื่อสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นก่อนจะแยกย้ายกันไปศึกษาในศาสตร์เฉพาะด้าน ซึ่งดำเนินการโดยคณะศิลปศาสตร์นั้นทำให้คณะ 5 คณะที่มีอยู่เดิม (นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี และสังคมสงเคราะห์ศาสตร์) ต้องปรับหลักสูตรของตนเองเพราะต้องมีหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไป จากเดิมแต่ละคณะก็มีหลักสูตรวิชาชีพของตนที่จบได้ใน 4 ปีการศึกษา แต่เมื่อบวกกับหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปอีก 2 ปี ก็กลายเป็นปัญหาว่าต้องลดจำนวนวิชาในหลักสูตรของแต่ละคณะเพื่อให้นักศึกษาจบได้ใน 4 – 5 ปี อันเท่ากับว่าวิชาชีพเฉพาะด้านของแต่ละคณะนั้นได้หายไปเป็นจำนวนมาก แต่ในทางปฏิบัติเมื่อเริ่มดำเนินการในปีแรกก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวทางโดยลดทอนวิชาศึกษาทั่วไปของรุ่นปีการศึกษา 2506 ถัดมานั้นให้เหลือเพียงปีเดียวเนื่องจากกระแสการคัดค้านจากทุกคณะ ดังการเขียนพัฒนาการของการจัดการศึกษาคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีในวาระครบรอบ 30 ปีของคณะเมื่อ พ.ศ. 2511 ว่าเรื่องหลักสูตรวิชาพื้นฐานเมื่อ พ.ศ. 2505 *"เป็นการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างใหญ่ คณะต่างๆ ของมหาวิทยาลัย ไม่พร้อมที่จะรับแนวความคิดนี้ได้ทั้งหมด ใน พ.ศ. 2506 การศึกษาวิชา "ศิลปศาสตร์" จึงลดเหลือ 1 ปี การศึกษาตามความต้องการของคณะจึงอยู่ในลักษณะที่คล่องตัวยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามคณะบางคณะต้องการความคล่องตัวมากกว่านั้น"* อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเสียงคัดค้านการศึกษาวิชาศึกษาทั่วไปแบบ 1 ปีอยู่ แต่จากการที่มหาวิทยาลัยทั้งเก่าและใหม่ทุกแห่งภายใต้การกำกับของสำนักนายกรัฐมนตรี ต้องบรรจุวิชาศึกษาทั่วไป 1 ปี เข้าไปในทุกหลักสูตรของมหาวิทยาลัย ก็ทำให้การคัดค้านแบบยกเลิกหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ จวบจนทุกวันนี้

จอมพล ถนอม กิตติขจร ขณะพบปะพูดคุยกับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในด้านการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนที่ให้มีวิชาศึกษาทั่วไป แม้จะมีการปรับจากหลักสูตร 2 ปี ลงเหลือเพียง 1 ปี การปรับครั้งนี้ไม่ปรากฏการประท้วงหรือวิพากษ์วิจารณ์ในพื้นที่สาธารณะของนักศึกษาและคณาจารย์คณะต่างๆ รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์จากสื่อภายนอก เนื่องจากนักศึกษาธรรมศาสตร์ทั้งปัจจุบันและศิษย์เก่าหลายคนมีบทบาทในหนังสือพิมพ์ ก็พอจะประเมินได้ว่าจอมพล ถนอมประสบความสำเร็จในการกำกับการปรับเปลี่ยนปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย แต่ก็ภายใต้บริบทอำนาจเบ็ดเสร็จของของนายกรัฐมนตรีมาตรา 17 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2502

การซื้อที่ดินและสร้างหอพักนักศึกษา

ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานฯ ซึ่งประชุมกันที่ทำเนียบรัฐบาลเมื่อ 16 มกราคม พ.ศ. 2506 นั้น อนุมัติให้มหาวิทยาลัยฯ ซื้อที่ดินจำนวน 900 ไร่ ซึ่งที่ดินจะซื้อนั้นเป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในแถบคลองจั่น อำเภอบางกะปิ กรุงเทพฯ โดยจะซื้อในราคาไร่ละ 750 บาท ด้วยการใช้เงินรายได้ของมหาวิทยาลัยฯ มาดำเนินการซื้อ เพื่อจะสร้างหอพักให้นักศึกษาที่เรียนวิชาศึกษาทั่วไปของคณะศิลปศาสตร์ในสองปีแรกมา *"กินอยู่หลับนอนและศึกษาอยู่ในนี้"* โดยงบประมาณการก่อสร้างราว 100 ล้านบาทนั้น จะกู้เงินจากต่างประเทศและตั้งงบประมาณชดใช้เป็นรายปีไป อย่างไรก็ตามโครงการวิทยาเขตของมหาวิทยาลัยบนที่ดินนี้ รัฐบาลในสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร ภายหลังได้พัฒนาไปเป็นที่ตั้งของสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์หรือนิด้า ที่เปิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2509 แทน ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปจาก 2 ปี เหลือเพียง 1 ปี ทำให้ความจำเป็นในการใช้ที่ดินและการสร้างหอพักนักศึกษาจึงลดลง โครงการที่ดินและหอพักจึงยุติลงในระยะต่อมา

ด้านจำนวนนักศึกษา

แม้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการและต่อมาได้กลายเป็นมหาวิทยาลัยจำกัดจำนวนรับ หรือ *"ปิดตลาดวิชา"* มาตั้งแต่ พ.ศ. 2501 แล้วนั้น แต่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ยังคงเป็นมหาวิทยาลัยที่วางแผนรับนักศึกษามากเป็นอันดับที่ 1 ต่อเนื่องมาถึงยุคที่จอมพล ถนอมเป็นอธิการบดี ทั้งนี้อาจเพราะปัจจัยสำคัญ คือ คณะวิชาที่มีอยู่สามารถเปิดรับนักศึกษาต่อห้องได้จำนวนมากกว่า ขณะที่มหาวิทยาลัยอื่นเป็นวิชาชีพเฉพาะจริงๆ ที่ต้องฝึกและสร้างความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

ข้อมูลในที่ประชุมคณบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครั้งที่ 2/2503 (18 กุมภาพันธ์) ที่มีจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นประธานนั้น ในวาระเรื่องการกำหนดจำนวนนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยจะรับเข้าศึกษาต่อในปีการศึกษา 2503 ได้รับรายงานว่าทั้งประเทศมีนักเรียนชั้นเตรียมอุดมศึกษาปีที่ 2 จะเข้าสอบไล่ 14,884 คน กระทรวงศึกษาธิการประมาณว่าจะ

สอบไล่ได้ 7,934 คน หรือสอบไล่ได้เพียง 53 เปอร์เซ็นต์นั้น ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้วางแผนรับนักศึกษาปี พ.ศ. 2503 นี้รวม 1,720 คน หรือ 22% ของจำนวนนักเรียนผู้สอบไล่ได้ทั้งหมด (คณะนิติศาสตร์ 600 คน คณะพาณิชย์ฯ 500 คน คณะรัฐศาสตร์ แผนกรัฐศาสตร์ 60 คน แผนกการทูต 60 คน คณะเศรษฐศาสตร์ 200 คน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ แผนกสังคมสงเคราะห์ 200 คน และแผนกวารสาร 100 คน)

เมื่อพิจารณาเทียบกับการรับนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาทั้งประเทศใน พ.ศ. 2505 กล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังคงเป็นมหาวิทยาลัยที่วางแผนรับนักศึกษาในแต่ละปีได้มากที่สุด แม้ตัวเลขการวางแผนรับจะไม่แตกต่างไปจากจำนวนรับใน พ.ศ. 2503 มากนัก ขณะที่จำนวนนักเรียนที่สมัครสอบเข้ามหาวิทยาลัยเพิ่มมากถึงเกือบหนึ่งเท่าตัว โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรับได้ 1,200 คน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับได้ 500 คน มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์รับได้ 451 คน มหาวิทยาลัยศิลปากรรับได้ 150 คน วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตรรับได้ 100 คน และบางเขนรับได้ 100 คน วิทยาลัยเทคนิคธนบุรีรับได้ 250 คน ส่วนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วางแผนรับ 1,800 คน หรือคิดเป็น 39.5 % ของจำนวนรวมใน พ.ศ. 2505 ที่สถาบันอุดมศึกษาของไทยรับผู้เข้าศึกษาต่อได้ทั้งหมด 4,551 คน (ขณะที่เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติรายงานว่า ในการศึกษาระดับมัธยม 8 จะมีนักเรียนสอบตกราว 5,000 คน โดยมีนักเรียนสอบเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาประมาณ 14,000 คน แต่คาดว่าจะมีนักเรียนสอบคะแนนถึงติดอันดับอยู่ราว 4 – 5 พันคนเท่านั้น)

อย่างไรก็ตามในปีที่ต้องมีการปรับเป็นหลักวิชาสูตรการศึกษาทั่วไป 2 ปี ที่เริ่มใน พ.ศ. 2505 นี้ ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้แจ้งไปยังสภาการศึกษาแห่งชาติว่าสามารถรับนักศึกษาได้จริงในปีนี้เพียง 40 เปอร์เซ็นต์ของที่วางแผนรับเท่านั้นเพราะ *“สถานที่ไม่พอและไม่ได้รับอาจารย์เพิ่มเติมตามที่ขอไว้”* ขณะที่ประเด็นนี้ต้องเข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี และมีมติให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับนักศึกษาจำนวน 45 % ของแผนรับ โดยในปีนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีอาจารย์ประจำ 17 คน อาจารย์พิเศษ 16 คน และทางมหาวิทยาลัยวางแผนว่าหากวิชาใดมีนักศึกษาเรียนมาก จะใช้

หอประชุมใหญ่และเล็กเป็นห้องเรียน รวมทั้งจะใช้ *"โทรทัศน์ส่งตามสาย"* มาใช้เพื่อให้นักศึกษาได้เห็นอาจารย์ผู้บรรยายอย่างใกล้ชิด

แต่โดยข้อเท็จจริง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับนักศึกษาในหลักสูตรใหม่ พ.ศ. 2505 ได้เพียง 1,094 คน หรือ 60 % ของแผนรับนักศึกษา จึงกลายเป็นประเด็นที่กล่าวถึงในสื่อหนังสือพิมพ์ที่พาดหัวข่าวใหญ่ว่า *"ธรรมศาสตร์เปิดคณะใหม่ ช่วยนักเรียนเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้"* และแม้จะมีผู้เสนอทางเลือกว่าให้เปิดภาคพิเศษสอนภาคค่ำ แต่จอมพล ถนอม อธิการบดี ยืนยันรับเท่าเดิมและไม่เปิดภาคพิเศษใดๆ *"เพราะขณะนี้ยังมีอาจารย์ไม่พอ แต่ก็จะพยายามของบประมาณให้เพิ่มอาจารย์ขึ้นอีก"* ส่วนการเปิดสอนภาคพิเศษ ทางมหาวิทยาลัยจะพิจารณาต่อไปในอนาคต ใน พ.ศ. 2506 อันเป็นปีสุดท้ายของจอมพล ถนอมในฐานะอธิการบดี จำนวนรับนักศึกษาจริงสามารถเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็น 1,200 คน

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาจากแผนจำนวนรับนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พบว่าจำนวนรับจริงต่ำกว่าเป้าหมายมาก กระทั่งเรื่องต้องถึงคณะรัฐมนตรีเพื่อมีมติในเรื่องนี้ใน พ.ศ. 2505 ซึ่งจอมพล สฤษดิ์ นายกรัฐมนตรีก็เป็นสภามหาวิทยาลัย จอมพล ถนอมเป็นอธิการบดี แต่กลับเป็นว่าผู้นำฝ่ายบริหารของประเทศและฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัยต่างพิทักษ์แนวทางปฏิบัติของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แทนการหากระบวนการเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาข้างต้น อันเท่ากับทำให้นักเรียนที่มีปริมาณเพิ่มขึ้นขาดที่นั่งเรียนในมหาวิทยาลัยไปถึงราว 1,300 คน ใน 2 ปี คือ พ.ศ. 2505 และ พ.ศ. 2506 แต่กลับไม่มีเสียงตำหนิหรือวิพากษ์วิจารณ์เพราะผู้บริหารมหาวิทยาลัย คือ ผู้บริหารประเทศในยุค *"ปฏิวัติ"*

ความสะอาดของสถานที่

เมื่อจอมพล ถนอมได้เข้ามาเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น หนึ่งในเรื่องที่หยิบยกมาเป็นวาระพิจารณาในการประชุมครั้งที่ 2/2503 วันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2503 คือ เรื่องความสะอาดของสถานที่

"อธิการบดีเสนอว่าได้ไปตรวจสถานที่และบริเวณของมหาวิทยาลัย มีหลายแห่งที่ไม่เรียบร้อยและดูเจ้าหน้าที่ไม่ค่อยเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน ซึ่งสมควรที่จะต้องแก้ไขปรับปรุง คือ

จอมพล ถนอม กิตติขจร ปลูกต้นจำปีในพิธีเปิดอาคารเรียนคณะรัฐศาสตร์ วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2513 แม้จะพ้นวาระตำแหน่งอธิการบดีไปแล้วก็ตาม

ความสะอาด เท่าที่ได้เห็นมายังใช้ไม่ได้ อาจจะเป็นเพราะไม่มีผู้รับผิดชอบเป็นส่วนสัด และเจ้าหน้าที่ขาดความเอาใจใส่ เรื่องนี้ได้สอบถามแล้ว ปรากฏว่า การบังคับบัญชาคนงานอยู่ทางแผนกพัสดุ โดยแผนกพัสดุส่งไปทำงานตามคณะ คณบดีจะใช้ก็ไม่ถนัดนัก ฉะนั้นจึงควรมอบคนงานให้คณะไปเสียโดยเด็ดขาด และแบ่งแยกพื้นที่และอาคารของแต่ละคณะออกเป็นส่วนสัด แล้วให้แต่ละคณะเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนอาคารและพื้นที่ที่เหลือให้แผนกพัสดุเป็นผู้รับผิดชอบ ในการนี้ให้ทำคำสั่งมอบหมายภาระหน้าที่ดังกล่าวในส่วนที่คณะต่างๆ และแผนกพัสดุจะต้องรับผิดชอบต่อไป”

สำหรับประเด็นนี้ก็แสดงให้เห็นว่า หากเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะอาด จะได้รับความใส่ใจจากจอมพล ถนอม อธิการบดี ซึ่งสัมพันธ์กับบุคลิกภาพของจอมพล ถนอม คือ สุภาพ อ่อนโยน สุขุม รอบคอบ และบางครั้งอาจจำเป็นที่จะต้องใช้ *"ความเด็ดขาดในการบริหาร"* เพื่อเน้นย้ำถึงการเป็นผู้นำที่ *"ไม่อ่อนแอ"* แต่ดูเด็ดขาด ซึ่งในกรณีนี้ คือ การตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ในเรื่องความสะอาดของพื้นที่ อธิการบดีจึงมีการสั่งการเรื่องการดูแลรับผิดชอบพื้นที่และกำลังคนอย่างชัดเจน

นักศึกษา

นักศึกษากับคอมมิวนิสต์

แนวความคิดทางการเมืองและการทหารที่ชัดเจนของจอมพล ถนอม กิตติขจร นับแต่การขึ้นมาเป็นผู้นำในกลุ่มคณะทหารของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ คือ *"เกลียดคอมมิวนิสต์"* คำสัมภาษณ์ที่ชัดเจนใน พ.ศ. 2503 และเรียกร้องให้ทุกคน *"จงช่วยกันต่อต้านคอมมิวนิสต์"* ซึ่งเป็นชื่อบทความที่จอมพล ถนอมเขียนลงหนังสือพิมพ์*สารเสรี*เมื่อกลาง พ.ศ. 2505 และความมั่นคงทางความคิดของจอมพล ถนอมต่อนายปรีดี พนมยงค์ อดีตผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยแห่งนี้ คือ นายปรีดี *"ขายชาติ"* เพราะลี้ภัยอยู่ในประเทศจีนคอมมิวนิสต์และเตรียมแผนดำเนินการใต้ดินในไทย เพื่อนำเอากองทัพจีนแดงบุกเพื่อเปลี่ยนการปกครองประเทศไทย ดังนั้นเมื่อจอมพล ถนอมเข้าดำรงตำแหน่งในมหาวิทยาลัยที่ได้เปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) มาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มธ.) ตั้งแต่ พ.ศ. 2495 แล้ว แต่นักศึกษาและศิษย์เก่ายังคงที่จะเรียกชื่อย่อมหาวิทยาลัยแห่งนี้ว่า มธก. ข่าวพาดหัวใหญ่ของหนังสือพิมพ์ในวาระที่จอมพล ถนอมจะเข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งนี้จากหนังสือ*พิมพ์ไท* ฉบับ 1 มกราคม พ.ศ. 2503 พาดหัวว่า *"ถนอมรับเป็นอธิการ มธก."* หรือหนังสือพิมพ์*สยามนิกร* ฉบับ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2504 คอลัมน์จากหน้าต่างสยามนิกร ก็ตั้งชื่อเรื่องในยุคที่จะปรับปรุงหลักสูตรวิชาศึกษาทั่วไปว่า *"พัฒนา มธก."* ซึ่งความทรงจำในชื่อย่อนี้ก็อาจนำไปสู่ความคิดถึงเกี่ยวเนื่องผู้สถาปนามหาวิทยาลัย คือ นายปรีดีได้ ทางมหาวิทยาลัยในยุคจอมพล ถนอมเป็นอธิการบดีจึง *"มีการรณรงค์ให้ตัดตัว ก. ออกจากคำว่า มธก. เหลือเพียง มธ."*

จอมพล ถนอม กิตติขจร อธิการบดีขณะนั้นพร้อมด้วยนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2505

ในวาระ *"วันธรรมศาสตร์"* หรือวันฉลองครบรอบวันสถาปนามหาวิทยาลัย 27 มิถุนายน ซึ่งใน พ.ศ. 2504 จอมพล ถนอม กิตติขจร อธิการบดี ได้ให้โอวาทแก่นักศึกษาที่หอประชุมใหญ่ที่มีนักศึกษาเข้าร่วมงานจำนวนมาก โดยเน้นไปที่เรื่องความสามัคคีเพื่อต่อต้านการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดังนี้

"ขอให้นักศึกษาทั้งหลาย มีความสมัครสมานสามัคคีกัน อย่าให้คอมมิวนิสต์มาแทรกซึมในมหาวิทยาลัยของเรา ขณะนี้โลกอยู่ในวิกฤตการณ์คอมมิวนิสต์แทรกแซงบ่อนทำลาย ก่อความไม่สงบ ขยายการรุกรานออกไปทุกด้าน และกำลังคุกคามชาติของเรา

...ขอให้นักศึกษาทั้งหลาย มีความสมัครสมานสามัคคีกัน อย่าให้คอมมิวนิสต์มาแทรกซึมในมหาวิทยาลัยของเรา ขณะนี้โลกอยู่ในวิกฤตการณ์คอมมิวนิสต์แทรกแซงบ่อนทำลาย ก่อความไม่สงบขยายการรุกรานออกไปทุกด้านและกำลังคุกคามชาติของเรา...

เฉพาะในมหาวิทยาลัยเรานี้ นักศึกษาที่มีเลือดไทย มีพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข คงไม่ลุ่มหลงต่อการโฆษณาชวนเชื่อและการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ อันจะมาทำลายล้างชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ของเรา จึงขอแนะนำให้ช่วยระมัดระวังป้องกัน ขจัดภัยคอมมิวนิสต์ที่จะมาทำลายชาติและวัฒนธรรมอันดีของไทย"

กรณีปัญหาคอมมิวนิสต์นี้มีความสำคัญยิ่งต่อแนวทางกำกับควบคุมนักศึกษา ดังในกรณีจอมพลถนอมเสนอในที่ประชุมเรื่องนายไพฑูรย์ เทพปรีชา นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ ได้ฝ่าฝืนข้อบังคับโดยเดินทางไปต่างประเทศอย่างผิดกฎหมาย คือ ไปลาวและพม่าที่ต้องถูกจับตัวส่งกลับมา และใน พ.ศ. 2504 *"พยายามจะเดินทางไปประเทศจีนคอมมิวนิสต์ถึง 3 ครั้ง"* ที่ประชุมคณบดีครั้งที่ 2/2506 จึงมีมติว่า *"มีพฤติการณ์อันจะนำความเสื่อมเสียมาสู่มหาวิทยาลัย ถือได้ว่าเป็นการกระทำผิดวินัยนักศึกษาอย่างร้ายแรงถึงขนาด จึงให้เสนอสภามหาวิทยาลัยสั่งลบชื่อนายไพฑูรย์ออกจากการเป็นนักศึกษา"*

โดยสรุป แนวคิดต่อต้านคอมมิวนิสต์ของจอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นแนวนโยบายสำคัญในการกำกับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นักศึกษากับเครื่องแต่งกายนักศึกษา

จอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งมีภาพลักษณ์ในฐานะ *"ครูหนอม"* หรือ *"อาจารย์หนอม"* จากความทรงจำของอดีตนักเรียนโรงเรียนนายร้อยทหารบกว่ามี *"ท่าทางและหุ่นอันสมาร์ท"* และแต่งตัวเรียบร้อยถูกกฎเกณฑ์ ที่ *"เริ่มด้วยเครื่องแบบร้อยเอกทหารราบที่รีดเป็นกลีบไม่มีรอยยับ ฟิตเปรี๊ยะทาบกับลำตัว รองเท้าอันมันปลาบขนาดแมลงวันเกาะลื่น"* และ *"ทรงผมเรียบร้อย*

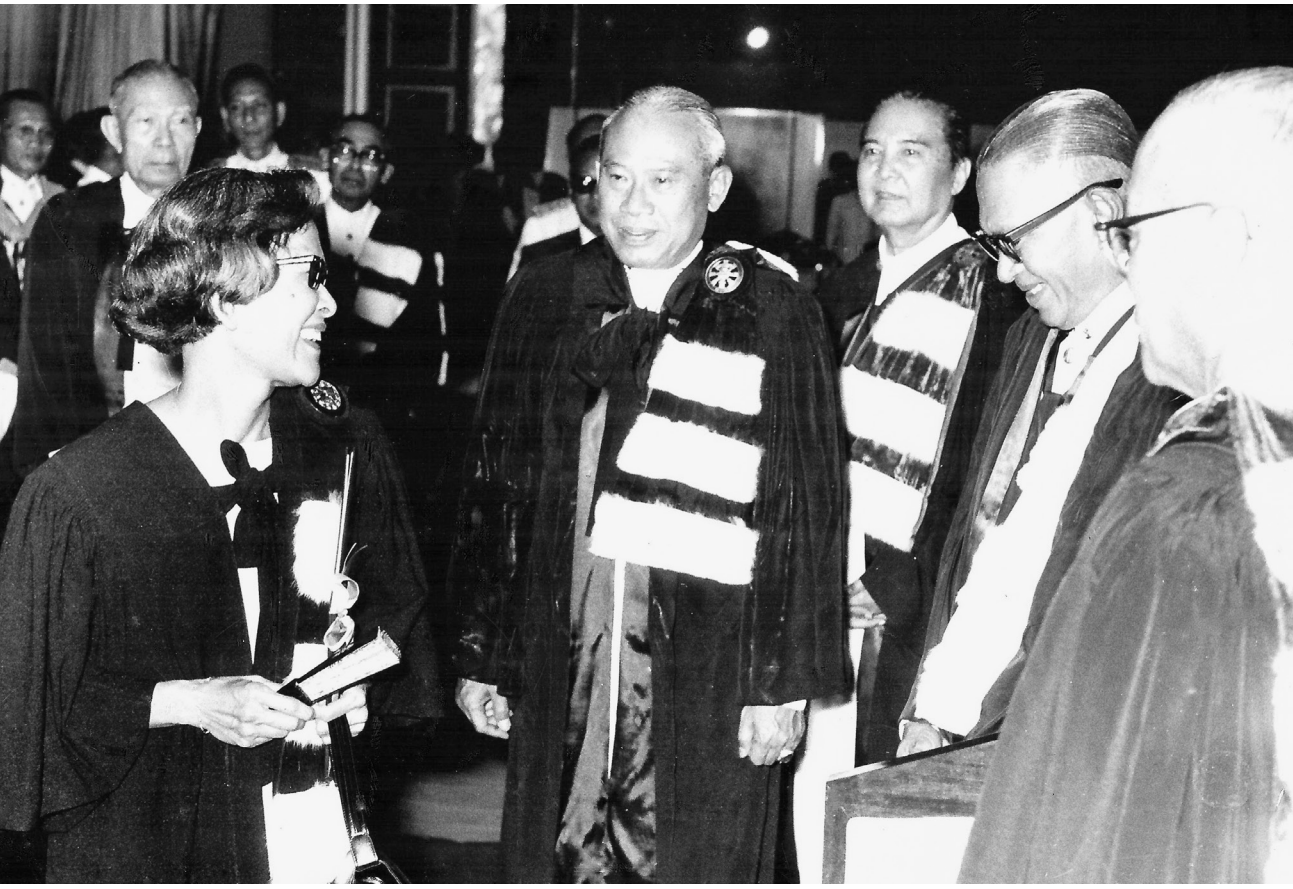

จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีร่วมรับเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในพิธีทูลเกล้าถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตดิมศักดิ์ วันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2509 "เสด็จในกรมฯ" อธิการบดี ยืนถวายการต้อนรับด้านหลังจอมพล ถนอม

ที่สุด เครื่องแต่งกายประณีต สวยงามถูกต้องตามระเบียบ รองเท้าขัดอย่างเงางาม" ทัศนคติต่อการแต่งกายตามกฎระเบียบในแบบทหารอันเคร่งครัดนี้ จอมพลถนอมได้นำมาบังคับใช้กับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กระทั่งวิถีการแต่งกายที่หลากหลายของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย *"เปิด"* แห่งนี้ ค่อยๆ เข้าสู่ความเข้มงวดในเรื่องการแต่งกายของนักศึกษาในยุคธรรมศาสตร์เข้าสู่การเป็นมหาวิทยาลัย *"ปิด"* ซึ่งการเป็นมหาวิทยาลัยจำกัดรับที่ทำให้มีนักศึกษาลดปริมาณลงอย่างฉับพลัน (ใน พ.ศ. 2503 นักศึกษา มธ. มีทั้งหมด 37,000 คน มีนักศึกษาสอบปริญญาตรีได้ 370 คน หรือ 10%) โดยมีนักศึกษาตามหลักสูตรใหม่ พ.ศ. 2505 เข้ามาในระดับเพียงพันกว่าคน ไม่เพียงทำให้สามารถกำกับทิศทางการแต่งกายของนักศึกษาได้ ทว่าในด้านนักศึกษา เครื่องแต่งกายนักศึกษาก็ทำให้นักศึกษานั้นสามารถยกและเลื่อนระดับทางสังคมให้มีค่าสูงขึ้นได้อย่างฉับพลัน ดังนั้น เมื่อจอมพลถนอมเข้ามาเป็นอธิการบดีใน พ.ศ. 2504 มหาวิทยาลัย

...“เริ่มด้วยเครื่องแบบร้อยเอกทหารราบที่รีดเป็นกลีบไม่มีรอยยับ ฟิตเปรี๊ยะทาบกับลำตัว รองเท้าอันมันปลาบขนาดแมลงวันเกาะลื่น” และ “ทรงผมเรียบร้อยที่สุด เครื่องแต่งกายประณีต สวยงามถูกต้องตามระเบียบ รองเท้าขัดอย่างเงางาม”...

ธรรมศาสตร์ก็ประกาศให้สังคมทั่วไปทราบว่า *“ธรรมศาสตร์วางระเบียบ นศ. แต่งกายแบบเดียวกันหมด ป้องกันบุคคลภายนอกเข้าไปปะปน”*

เรื่องการแต่งกายด้วยเครื่องแบบนักศึกษานี้ กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จยิ่งในช่วง 4 ปี ที่ดำรงตำแหน่งอธิการบดีนี้ของจอมพล ถนอม กิตติขจร และน่าจะเข้มงวดจริงจังกับเครื่องแต่งกายนิสิตนักศึกษามากขึ้นกับทุกมหาวิทยาลัยเมื่อจอมพล ถนอมขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นระยะยาวถึง 10 ปีต่อมา (ปลาย พ.ศ. 2506 – 16 ตุลาคม พ.ศ. 2516)

นักศึกษากับความประพฤติ

หัวข้อสำคัญเมื่อจอมพล ถนอมเข้ามาเป็นอธิการบดี คือ เรื่องความประพฤติของนักศึกษา โดยเฉพาะเรื่องการคารวะและการแสดงความเคารพต่ออาจารย์และผู้ใหญ่ ซึ่งจอมพล ถนอมได้นำเสนอในที่ประชุมคณบดีในครั้งที่ 2/2503 (18 กุมภาพันธ์) ว่า

“เท่าที่สังเกต เห็นว่า นักศึกษายังขาดความคารวะต่อครูบาอาจารย์ และการเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงขอให้คณบดีทุกคณะช่วยดูและอบรมนักศึกษาให้อยู่ในระเบียบวินัย ตลอดจนความประพฤติให้เรียบร้อย”

การควบคุมความประพฤติของนักศึกษานี้ ถึงกับเป็นมติของที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยในช่วงกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2503 ว่า *“ธรรมศาสตร์เปลี่ยนระเบียบใหม่ ให้ผู้ที่จะเข้าเรียน ต้องมีข้าราชการชั้นเอกรับรองความประพฤติ”* ซึ่งได้มีคำอธิบายว่า *“จะเป็นผลทางหลักจิตวิทยา คือการหาผู้รับรองยากจะทำให้ผู้สมัครระมัดระวังความประพฤติขณะเข้าเป็นนักศึกษา และตัว*

...“เท่าที่สังเกต เห็นว่า นักศึกษายังขาดความคารวะต่อครูบาอาจารย์ และการเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงขอให้คณบดีทุกคณะช่วยดูและอบรมนักศึกษาให้อยู่ในระเบียบวินัย ตลอดจนความประพฤติให้เรียบร้อย”...

ผู้รับรองเมื่อรับรองแล้ว จะได้คอยดูและมิให้ผู้ที่ตนรับรองกระทำผิดระเบียบมหาวิทยาลัย” ซึ่งวิธีการนี้ คือ กระบวนการในการเป็นนักเรียนโรงเรียนทหาร เป็นแนวคิดการควบคุมคนหรือนักศึกษาผ่านระบบอุปถัมภ์ โดยมีข้าราชการเป็นใหญ่ในฐานะผู้มีอำนาจรับรอง อย่างไรก็ตามเรื่องการรับรองนี้น่าจะไม่สามารถบังคับใช้ได้ แต่เรื่องการคารวะและเคารพน่าจะพัฒนากลายเป็นพิธีกรรมอันสำคัญของการสร้างความเป็นรุ่นน้องรุ่นพี่ในมหาวิทยาลัย

บทสรุป

ในด้านภูมิหลังประวัติก่อนดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น จอมพล ถนอมไม่มีความเกี่ยวพันกับสถาบันแห่งนี้มาก่อนเลย แต่ได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีเพราะปัจจัยทางการเมืองและความประสงค์ที่จะควบคุมทิศทางของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งกำกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย ในด้านการบริหารงานทั่วไปเป็นภาระหน้าที่ประจำของเลขาธิการมหาวิทยาลัย ขณะที่นโยบายนี้ได้รับการปฏิบัติที่เป็นไปในลักษณะเฉพาะของจอมพล ถนอม คือ การต่อต้านการแทรกซึมคอมมิวนิสต์ในหมู่นักศึกษา การเน้นเข้มงวดเรื่องเครื่องแต่งกายและความประพฤติของนักศึกษา ตลอดทั้งความสะอาดของอาคารสถานที่.

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2503/สร12 สำนักนายกรัฐมนตรี, รองนายกรัฐมนตรี.

_____. ก/ป7/2503/สร.12 สำนักนายกรัฐมนตรี, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. ก/ป7/2504/สร.13 สำนักนายกรัฐมนตรี, รองนายกรัฐมนตรี.

_____. ก/ป7/2505/สร.14 สำนักนายกรัฐมนตรี, รองนายกรัฐมนตรี.

_____. ก/ป7/2506/สร.19 สำนักนายกรัฐมนตรี, รองนายกรัฐมนตรี.

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์. มธ 1.1.16 การประชุมสภามหาวิทยาลัย.

_____. มธ 1.1.16 การประชุมคณบดี.

_____. (3) มธ 2.1/7 กองกลาง สำนักอธิการบดี.

_____. (3) มธ 2.1.3 เอกสารเลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2505 – 2506.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2535). **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี. (2514). พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.

ถนอม กิตติขจร. (2510). **คำบรรยายบางเรื่อง**. พระนคร: โรงพิมพ์สักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. (สำนักนายกรัฐมนตรีพิมพ์แจกโดยเสด็จพระราชกุศลในงานทอดพระกฐินพระราชทาน ณ วัดวิเวกวายุพัด อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 10 พฤศจิกายน 2510).

_____. (2532). **บันทึกจากใจ**. สระบุรี: ปากเพรียวการช่าง 2.

_____. (2526). **รอบที่ 6 ของชีวิต เผด็จการหรือประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.

_____. (2520). **สิ่งที่ได้เรียนรู้ในยามยาก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

_____. (2521). **สิ่งที่ได้เรียนรู้ในยามยาก (ต่อ)**. กรุงเทพฯ: ประชาชน จำกัด.

ถ. กิตติขจร. (1). (2550). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ ถนอม กิตติขจร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส).

ถ. กิตติขจร. (2). ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ทรงสุดา ยอดมณี. (2539). **วันวารที่ผ่านมา**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.

_____. (2542). กังหันต้องลม. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2552). **การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 แปลจาก Thailand : The Politics of Despotic Paternalism. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ที่ระลึกงานฉลองครบรอบ 30 ปี คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี. (2511). พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธรรมศาสตร์ 50 ปี. (2527). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2550). **บทบาททางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร พ.ศ. 2506 – 2516**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2547). **ธรรมศาสตร์การเมืองไทย : จากปฏิวัติ 2475 ถึง 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519**. กรุงเทพฯ: มติชน – ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2548). **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปราก : การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประมวลคำปราศรัย ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร ในรอบปีแรกแห่งการบริหารของรัฐบาลปัจจุบัน (11 ธันวาคม 2506 – 11 ธันวาคม 2507). (2508). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประมวลคำปราศรัย ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร (11 ธันวาคม 2507 – 10 ธันวาคม 2508). (2509). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประมวลคำปราศรัย ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร (11 ธันวาคม 2509 – 10 ธันวาคม 2510). (2510). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประมวลสุนทรพจน์ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ในระยะ 3 ปีแห่งการบริหาร ของคณะรัฐมนตรี (10 กุมภาพันธ์ 2502 ถึง 9 กุมภาพันธ์ 2505). (2505). พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. (2507). พระนคร: คณะรัฐมนตรี. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2507)

มรกต เจวจินดา. (2543). **ภาพลักษณ์ปรีดี พนมยงค์ กับการเมืองไทย พ.ศ. 2476 – 2526**. กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วันธรรมศาสตร์ (10 ธันวาคม 2523). (2523). กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

สมภพ จันทรประภา. (2515). **ชีวิตและงานของจอมพลถนอม กิตติขจร**. นครหลวงฯ: ก้าวหน้า.

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

(พ.ศ. 2506 – 2514)

“เคยมีนักประพันธ์อเมริกันปรารภกับข้าพเจ้าว่า นักศึกษาของเราขาดความอยากรู้อยากเรียน ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันสำคัญยิ่งสำหรับความเจริญก้าวหน้า แต่นั่นเป็นเวลาหลายปีมาแล้วในอดีต ปัจจุบัน (ปี 2514) มีอยู่ว่านักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถึงพร้อมด้วยความริเริ่มและความอยากรู้อยากเรียน ดังเห็นได้จากกิจกรรมทั้งในและนอกหลักสูตร โดยอาศัยการชี้ทางและนำทางของท่านคณบดีและคณาจารย์ประกอบกับความริเริ่มของตนเอง”

(พระราชดำรัสในงานฉลองพระชนมายุครบ 80 ปี ของพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2514)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

อธิการบดี : "เสด็จในกรมฯ" (พ.ศ. 2506 – 2514)

วารุณี โอสถารมย์

พระประวัติ

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ประสูติวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2434 ที่บ้านถนนแพร่งนรา ตำบลบ้านตะนาว อำเภอสำราญราษฎร์ กรุงเทพฯ ต่อมาเป็นที่ตั้งโรงเรียนตะละภัฏวิทยา พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์กับหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (มนตรีกุล) ใน พ.ศ. 2428 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น *"พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร"* อีก 4 ปีต่อมาใน พ.ศ. 2486 ได้สถาปนาขึ้นเป็น *"พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร"* จนกระทั่ง พ.ศ. 2495 จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม *"พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์"* และในปีถัดมา พ.ศ. 2496 ได้รับพระราชทานยศทหารบกเป็นตำแหน่ง *"พลตรี"* นายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์และราชองครักษ์พิเศษ

พระองค์ได้อธิบายความหมายพระนามเดิมที่พระบิดาตั้งให้ *"ไวทยากร"* ว่าคือ *"บ่อเกิดแห่งวิชาแพทย์"* ด้วยพระบิดาทรงอยากให้เป็นนายแพทย์ ครั้นทรงสอบแข่งขันชิงทุนเล่าเรียนหลวง หรือทุนคิงสกอลาชิปได้ พระบิดาเห็น

ควรให้เลือกเรียนวิชาที่ปราดเปรื่องกว่าแพทย์ จึงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดพระราชทานเติมชื่อว่า *"วรรณ"* ซึ่งมีความหมายถึง *"หมอหนังสือ"* ส่วนความหมายพระนามทรงกรม *"นราธิปพงศ์ประพันธ์"* คือ *"สืบเนื่องจากวงศ์พระมหากษัตริย์"* จากพระอิสริยยศในฐานะเจ้าต่างกรมและบทบาทสำคัญอันเป็นคุณูปการต่อวิชาการสาธารณชน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานที่ทรงไว้ในด้านการต่างประเทศ ถือว่าทรงมีส่วนร่วมสำคัญในการแก้ไขปัญหาด้านสนธิสัญญากับต่างประเทศที่ไม่เสมอภาคตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบสมัยใหม่ในโลกยุคสงครามเย็น อย่างไรก็ตามในด้านพระนามนั้น ผู้คนทั่วไปรวมถึงชาวธรรมศาสตร์มักขนานพระนามแทนพระองค์ว่า *"เสด็จในกรมฯ"* ซึ่งข้อเขียนนี้จะได้นำมาใช้แทนพระนามด้วยเช่นกัน

แม้เสด็จในกรมฯ จะถือกำเนิดในสายราชสกุลวงศ์ หากแต่ช่วงพระชนม์ชีพในวัยเยาว์ รวมถึงการศึกษาที่จะกล่าวถึงข้างหน้ามีส่วนสร้างพื้นฐานประสบการณ์ชีวิตให้ทรงแตกต่างจากเจ้านายชั้นสูงทั่วไป ด้วยพระบิดา คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในสมัยนั้นถือว่าทรงเป็นเจ้านายที่ดำเนินชีวิตในฐานะทั้งนักลงทุนทางธุรกิจในโลกสมัยใหม่และเป็นผู้ทำให้ศิลปวัฒนธรรมแบบจารีตปรับและเปิดตัวต่อสาธารณชนในรูปแบบการแสดงเชิงพาณิชย์ในโรงละครอย่างโรงละครปรีดาลัยที่ตั้งอยู่หน้าพระตำหนักที่แพร่งนรานี้เอง การมีชีวิตในราชสกุลวรวรรณ จึงทำให้ทรงต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงโชคชะตาในช่วงปลายทศวรรษ 2460 โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานะทางเศรษฐกิจ คำอธิบายเรื่องสัจธรรมแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ ปรากฏที่ภาพถ่ายเสด็จในกรมฯ ซึ่งทรงฉายคู่กับพระบิดาใน พ.ศ. 2472 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้บรรยายใต้ภาพบ่งบอกถึงการยอมรับ คำอธิบายตามหลักการพุทธศาสนาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิต นั่นคือ

> *สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพสงฺขารา อนตฺตา*
> *ยถา ปจฺจยํ ปวตฺตนฺติ*

และนี่คือ บริบทแวดล้อมที่อาจทำให้ท่านทรงเป็นเชื้อพระวงศ์เพียงไม่กี่องค์ซึ่งได้เข้าร่วมงานบ้านเมืองหลังยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมการเมือง

เมื่อ พ.ศ. 2475 และยังทรงเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปฏิบัติหน้าที่ผู้บริหารสูงสุด ในช่วงเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้อย่างดี ด้วยเหตุที่ทรงมีหลักการพื้นฐานชีวิต ยอมรับความเปลี่ยนแปลงเป็นความจริงแท้ แต่อย่างไรก็ตามบทบาทเช่นนี้ มีผลทำให้ภาพลักษณ์ของพระองค์ในสายตาของเจ้านายด้วยกันบางองค์มีสถานะเป็นเชิงลบ หากแต่ทรงเชื่อมั่นในภารกิจที่ทรงมีต่อสังคมไทยยุคนั้น ทำให้ทรงมุ่งมั่นกับการปฏิบัติหน้าที่สำคัญต่อประเทศชาติทั้งในด้านการต่างประเทศและการศึกษา

การศึกษา

การศึกษาของเสด็จในกรมฯ ถือเป็นพื้นฐานการสั่งสมประสบการณ์ทักษะการเรียนรู้อันเป็นการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์การใช้ชีวิตและการทรงงานในกาลข้างหน้า รวมไปถึงเป็นการสั่งสมทัศนคติการมองโลกและชีวิตครอบคลุมจนถึงเรื่องการศึกษา ซึ่งจะเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายการพัฒนาวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในกลางทศวรรษ 2500 ต่อมาทรงได้รับโอกาสที่ดี ทำให้ทรงสามารถเข้ารับการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ โอกาสการเรียนรู้นี้ก่อให้เกิดมิติการเปรียบเทียบและเข้าใจได้ถึงจุดอ่อนและจุดแข็งของระบบการศึกษาทั้งสองสังคม อันเป็นประโยชน์ต่อการทรงงานวิชาการ ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาระบอบการเมืองสมัยใหม่และสามารถเข้าร่วมการวางพื้นฐานความรู้แบบใหม่ในการอธิบายสังคมและวัฒนธรรมไทย นับตั้งแต่ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา

การศึกษาในประเทศ พระองค์เริ่มเข้ารับการศึกษาขั้นเริ่มต้นในเมืองไทยช่วงระหว่าง พ.ศ. 2443 – 2448 ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวังราว 1 ปี จากนั้นจึงย้ายไปเรียนที่โรงเรียนราชวิทยาลัยซึ่งเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งอยู่บริเวณบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี จนถึงชั้นปีที่ 5 ครูใหญ่ถึงแก่กรรม โรงเรียนจึงต้องปิดตัวลง ทำให้ต้องทรงย้ายกลับไปเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบต่ออีกเป็นการชั่วคราว จนโรงเรียนราชวิทยาลัยสามารถเปิดสอนได้อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้โรงเรียนได้ย้ายมาตั้งที่บริเวณวังสายสวลีภิรมย์ตรงสะพานยศเส กรุงเทพฯ ทรงศึกษาอยู่จนจบชั้นมัธยมพิเศษ และได้เข้า

สอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงที่เรียกว่า ทุนคิงสกอลาชิป ได้ใน พ.ศ. 2448 ขณะพระชนม์ได้ 14 ปีเศษ ทั้งนี้ด้วยความสามารถด้านภาษาอังกฤษและความอุตสาหะ รวมถึงทรงได้รับการสนับสนุนด้วยการฝึกสอนพิเศษเพิ่มเติมจากครูฝรั่งในโรงเรียนที่เห็นว่าทรงเป็นนักเรียนที่มีสติปัญญาดี ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นปัจจัยหนุนให้ทรงสอบแข่งขันผ่านได้อย่างดี

การศึกษาในต่างประเทศ การได้รับพระราชทานทุนคิงสกอลาชิปในช่วง พ.ศ. 2449 – 2460 ทำให้ทรงได้ศึกษาต่อที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ทรงเริ่มต้นเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนมัธยมแบบพับลิกสกูลหรือโรงเรียนประจำ ชื่อ Marlborough College ในช่วง 2 ปีแรกทางโรงเรียนจัดการให้ทรงศึกษาด้านวิทยาการสมัยใหม่หรือ Modern Side เนื่องจากเห็นว่าทรงไม่ได้มีพื้นฐานการเรียนภาษาตะวันตกมาก่อน แต่ด้วยการที่ทรงสอบไล่ได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้ครูมองเห็นถึงความสามารถและอุตสาหะ ทั้งยังเห็นว่าพระชนม์ยังน้อย จึงขออนุญาตกับผู้ปกครองที่ดูแลนักเรียนไทยที่กรุงลอนดอน ให้ทรงศึกษาต่อด้าน Classical Side ด้วยอีก 3 ปี เพื่อจะได้มีรากฐานการศึกษาที่ดี จึงทำให้ต้องทรงเรียนอยู่ที่ Marlborough College นานถึง 5 ปี และทรงได้รับรางวัลจากผลการเรียนดีมากถึง 17 รางวัล ด้วยความรู้ด้านภาษาตะวันตกและความรู้พื้นฐานจากโรงเรียนมัธยมแห่งนั้นได้สร้างประโยชน์ในการศึกษาต่อขั้นสูงในยุโรปรวมถึงการทำงานต่อมา

ใน พ.ศ. 2454 หลังจากสำเร็จการศึกษาที่โรงเรียน Marlborough College ได้ทรงสมัครเข้าศึกษาต่อที่ มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดที่ Balliol College ด้วยวิธีการเสนอเรียงความ เพื่อให้กรรมการมหาวิทยาลัยพิจารณาเรื่อง “ลักษณะของชาติ” เป็นความเรียงที่อ้างอิงกรณีศึกษาความเป็นชาติไทยและชาติอังกฤษ โดยเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างกันของความเป็นชาติ ในเรื่องลักษณะนิสัย ความเรียงนี้เองที่ทำให้ทรงได้รับการพิจารณาเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้

การศึกษาของพระองค์ที่ Balliol College แห่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เป็นการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาอักษรศาสตร์ เป็นความรู้พื้นฐานที่เรียกว่า *“Greats”* หรือ ปรัชญา ซึ่งทรงเลือกสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ทรงใช้เวลาศึกษาอยู่ 4 ปี และสำเร็จการศึกษาด้วยการสอบได้เกียรตินิยมชั้นโท ใน พ.ศ. 2458

ประสบการณ์การศึกษาที่อังกฤษโดยเฉพาะที่ Balliol College นั้น ถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างมากต่อการทำงานของพระองค์ท่านในเวลาข้างหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเขียนหนังสือและแนวคิดในการพัฒนาการศึกษาในเมืองไทย ทรงบันทึกเล่าถึงความประทับใจขณะเรียนที่ Balliol College ว่า *"เขาสอนให้เราใช้ปัญญาของเราเอง"* จึงทรงต้องใช้ความคิดและทำงานในชั้นเรียนอย่างหนัก ซึ่งเมื่อทรงเปรียบเทียบกับการเรียนหนังสือขณะอยู่เมืองไทยว่าเป็นวิธีการเรียนแบบ *"ใช้ท่อง"*

การศึกษาในอังกฤษยังให้ความสำคัญกับการเขียนเรียงความที่ต้องการให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ของตนเองด้วย ครูจะทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์เรียงความของผู้เรียน เพื่อมุ่งหวังให้ผู้เรียนนำเสนอตัวตนของตัวเองอยู่ในผลงานด้วย

นอกจากนี้ยังทรงมีประสบการณ์เข้าร่วมกิจกรรมวิชาการในเรื่องการอภิปรายโต้วาที ซึ่งทรงโปรดการโต้วาทีที่เป็นการอภิปราย *"หานิยามของคำต่างๆ"* ซึ่งกลายเป็นการบ่มเพาะคุณลักษณะส่วนพระองค์ให้โปรดการทรงงานกำหนดคำศัพท์ที่เรียกว่า *"ศัพท์บัญญัติ"* พร้อมกับการศึกษาค้นคว้าเพื่อสร้างความหมายกับคำนั้นๆ เมื่อเวลาที่ทรงกลับถึงเมืองไทยแล้ว ในเวลานั้นทรงเห็นความสำคัญและความจำเป็นของการจัดตั้งและพัฒนาหน่วยงานราชบัณฑิตยสถาน รวมถึงทรงให้การสนับสนุนและเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการประชุมและบัญญัติศัพท์ เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อความต้องการในการทำความเข้าใจร่วมกันของผู้คนในสังคมการเมืองไทยในยุคเริ่มต้นประชาธิปไตย

หลังจากทรงจบการศึกษาปริญญาตรีที่ Balliol College มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ด้วยผลการเรียนเกียรตินิยมอันดับ 2 แล้ว เป็นไปได้ว่าอาจทรงสนพระทัยศึกษาต่อด้านวิชากฎหมายในฐานะวิชาชีพ แต่ปรากฏว่ารัฐบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ศึกษาต่อขั้นสูงในสาขาวิชารัฐศาสตร์การทูตแทน ดังนั้นระหว่าง พ.ศ. 2458 – 2460 เสด็จในกรมฯ จึงย้ายมาทรงศึกษาที่ École Libre Des Sciences Politique กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นหนึ่งในห้าสถาบันอุดมศึกษาเฉพาะทางที่มีคุณภาพได้รับการยกย่องให้เป็นกลุ่มอันดับหนึ่งของประเทศนี้ ทรงสามารถสำเร็จการศึกษาด้วยผลการเรียนเป็นอันดับที่ 1 ใน พ.ศ. 2460 ด้วยพระชนมายุเพียง 25 ชันษา

ในระหว่างนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2460 – 2463) ในยุโรป รัฐบาลไทยโดยกระทรวงการต่างประเทศยังไม่ให้เดินทางกลับเมืองไทย หากให้ทรงเข้าทำงานตำแหน่งเลขานุการตรี ณ สถานทูตไทยที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ทำให้ทรงสามารถใช้ความรู้ความสามารถทางภาษาอังกฤษ – ฝรั่งเศส ทำงานให้กับสถานทูตและเอกอัครราชทูตไทยที่นั่นได้เป็นอย่างดี และยังได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมการประชุมสันติภาพหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2463 อีกด้วย

เดินทางกลับเมืองไทยเริ่มต้นทรงงานกระทรวงการต่างประเทศและอาจารย์สอนหนังสือมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2463 – 2480)

เสด็จในกรมฯ ทรงเดินทางกลับถึงเมืองไทยใน พ.ศ. 2463 ทรงได้รับการเสนอโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้น ให้ทำหน้าที่เลขานุการเอกประจำกองบัญชาการกลางระหว่าง พ.ศ. 2463 – 2467 นานถึง 4 ปี ทรงเล่าถึงการทำงานช่วงนั้นว่า มีโอกาสทำงานร่างเอกสารเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาต่างประเทศที่ไม่เสมอภาค ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการใช้อำนาจอธิปไตยด้านการศาล และเศรษฐกิจเหนือรัฐบาลสยามมายาวนานหลายทศวรรษ นับแต่การประกาศใช้สนธิสัญญาเบาริ่ง และสัญญาแบบเดียวกันที่ทำกับประเทศอื่นๆ ดังนั้นเมื่อรัฐบาลไทยได้มอบหมายให้ ดร.ฟรานซิส.บี.แซร์ (พระยากัลยาณไมตรี) ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายที่เดินทางเข้ามาเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงการต่างประเทศ ดำเนินการเจรจากับประเทศคู่สัญญา เสด็จในกรมฯ ขณะนั้นยังได้เข้าร่วมคณะทูตในการเจรจาทำอนุสัญญาว่าด้วยอินโดจีน ทรงทำงานจนประสบความสำเร็จในการรับราชการและได้รับความไว้วางพระทัย จนถึง พ.ศ. 2465 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้เสด็จในกรมฯ ทำหน้าที่องคมนตรี ถวายข้อปรึกษาราชการส่วนพระองค์ หลัง พ.ศ. 2467 เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย โอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ขึ้นมาทำหน้าที่เสนาบดีกระทรวงพร้อมกับแต่งตั้งเสด็จในกรมฯ

ให้เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงเดียวกัน จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2468

เสด็จในกรมฯ ทรงปฏิบัติหน้าที่ปลัดทูลฉลองได้ 2 ปี ใน พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศอังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และเบลเยียม นอกจากนี้ยังได้ปฏิบัติหน้าที่หัวหน้าคณะผู้แทนประจำสมัชชาสันนิบาต-ชาติที่ได้ร่วมทำงานในฐานะกรรมการชุดต่างๆ ของสันนิบาตชาติจนถึง พ.ศ. 2473 จึงเดินทางกลับเมืองไทย แต่ไม่ได้กลับเข้าทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศ หากแต่ทรงรับเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิชาภาษาอังกฤษและภาษาไทย จนได้รับตำแหน่งทางวิชาการ *"ศาสตราจารย์"* และทำให้ได้รับหน้าที่รักษาการคณบดีคณะนิติศาสตร์ ใน พ.ศ. 2476

เสด็จในกรมฯ กับบทบาทหน้าที่การเมืองในระบอบใหม่

ขณะทรงสอนหนังสืออยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ 2 ปี เกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่เป็นเหตุการณ์พลิกผันให้กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงเกือบทั้งหมดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้รับการกีดกันให้ถอยห่างออกจากบทบาทหน้าที่การเมืองและการบริหาร บ้างก็ต้องลี้ภัยไปพำนักต่างประเทศ จนเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2488 จึงเดินทางกลับเข้ามาเมืองไทย เมื่อกระแสความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำคณะราษฎรสองกลุ่ม ระหว่างฝ่ายอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งสองฝ่ายจึงได้หันกลับมาประนีประนอมกับกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งกลายเป็นกลุ่มอนุรักษ์นิยมในการเมืองไทยที่เริ่มยอมรับกติกาของระบอบการเมืองใหม่

ขณะเดียวกันเมื่อหันกลับมาพิจารณาพระบรมวงศานุวงศ์บางกลุ่ม หลายองค์กลับมีความคิดและบทบาทสังคมการเมืองที่ต่างออกไปจากพระบรมวงศานุวงศ์สายอนุรักษ์นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งราชสกุลวงศ์วรวรรณอย่างน้อยสองพระองค์ คือ หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ และเสด็จในกรมฯ เอง

องค์แรกประกาศความคิดในการแก้ปัญหาสังคมการเมืองไทยแบบสังคมนิยม ในขณะที่เสด็จในกรมฯ นั้นมีผู้อธิบายว่า ที่จริงแล้วทรงเชื่อมั่นระบอบเสรีนิยมและรัฐธรรมนูญ

มีผู้ศึกษาแนวคิดทางการเมืองของเสด็จในกรมฯ ไว้ว่า ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ทรงแสดงความเห็นทางการเมืองในที่ใด แต่ทรงเล่าภายหลังว่า *"ข้าพเจ้านิยมการปกครองแบบรัฐธรรมนูญนี้มาช้านาน"* การที่ไม่ทรงแสดงความเห็นในที่สาธารณะ คงเป็นเพราะระบบเก่าก่อน พ.ศ. 2475 นั้น การแสดงออกย่อมผูกมัดพระราชวงศ์ และทั้งนี้ส่วนตัวพระองค์เองก็ไม่เคยทรงแสดงความคิดขัดแย้งรุนแรงหรือคัดค้านผู้มีอำนาจโดยตรง

อย่างไรก็ตามหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นช่วงเวลาที่เสด็จในกรมฯ ทรงทำหน้าที่อาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดูเหมือนว่าได้ทรงเข้าร่วมบทบาททางการเมืองในระบอบใหม่ด้วยความกระตือรือร้นและอย่างมีสัมพันธภาพที่ดี โดยเฉพาะกับคณะรัฐบาลที่มีพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นผู้นำ รวมถึงกับผู้นำรัฐบาลรุ่นต่อมาอย่างจอมพล ป.พิบูลสงคราม แม้ว่าในระยะแรกจะไม่ทรงเห็นด้วยกับวิธีการใช้ความรุนแรงในการกำจัดศัตรูทางการเมือง ด้วยการใช้ศาลพิเศษของท่านผู้นำตลอดทศวรรษ 2480 ก็ตาม แต่ก็ทรงให้คำปรึกษาช่วยเหลือราชการทางการเมืองระหว่างประเทศให้กับคณะรัฐบาล และยุคต่อมาที่รวมถึงในสมัยนายควง อภัยวงศ์ และยุครัฐบาลเผด็จการทหารอย่างจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพล ถนอม กิตติขจร

บทบาทของเสด็จในกรมฯ ในการมีส่วนร่วมสร้างพื้นฐานการเมืองระบอบใหม่ที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ และการเมืองในเวทีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสามารถมองเห็นได้จากผลงานของพระองค์ท่าน 3 เรื่อง คือ

เรื่องแรกเป็นการสร้างภาษา ศัพท์ และระเบียบการเมืองในระบอบใหม่ เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่เริ่มมองเห็นความจำเป็นของการใช้ภาษาไทยในการสร้างศัพท์ เพื่อนิยามความหมายคำที่เรียกให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมือง ทั้งนี้อุปกรณ์และช่องทาง

...“ฉันเห็นว่า (เหตุการณ์ พ.ศ. 2475) ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น ยังเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาติไทยทีเดียวมีหลักมูลเหตุแห่งวัฒนธรรม (ของเรา) จะเปลี่ยนแปลงไปในทางประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นฉันได้คิดตั้งหนังสือพิมพ์ (ประชาชาติ)”...

การสื่อสารที่ทรงใช้อธิบายมีทั้งในระบบราชการ เช่น การแถลงอธิบายในการประชุมรัฐสภา การร่างกฎหมายและที่สำคัญ คือ การที่ทรงออกหนังสือพิมพ์ประชาชาติ ด้วยทุนทรัพย์ของครอบครัว เพื่อสื่อสาร และเผยแพร่คำและความหมายของการปกครองระบอบใหม่ ดังที่ทรงให้สัมภาษณ์ย้อนหลังในอดีตว่า

“ฉันเห็นว่า (เหตุการณ์ พ.ศ. 2475) ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น ยังเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาติไทยทีเดียวมีหลักมูลเหตุแห่งวัฒนธรรม (ของเรา) จะเปลี่ยนแปลงไปในทางประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นฉันได้คิดตั้งหนังสือพิมพ์ (ประชาชาติ)”

และนี่คือ บทบาทและความคิดของพระองค์แตกต่างจากกลุ่มเจ้านายสายอนุรักษ์นิยมที่ไม่พอใจคณะราษฎรและการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนั้น

หนังสือพิมพ์ประชาชาติมีกุหลาบ สายประดิษฐ์เป็นบรรณาธิการ และมีคณะนักเขียนเสรีนิยมจำนวนมากอย่างสด กูรมะโรหิต และคนอื่นๆ เสด็จในกรมฯ เองก็ทรงนิพนธ์คอลัมน์ประจำหน้า 3 โดยทรงยืนยันว่าจะสนับสนุนระบอบรัฐธรรมนูญ และทรงเลือกใช้พื้นที่สื่อหนังสือพิมพ์เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจระบอบประชาธิปไตยให้แก่สาธารณชน ประชาชาติมีอายุยาวนานถึง 1 ทศวรรษ จึงได้ปิดตัวลงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2488

อย่างไรก็ตามนับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนตลอดพระชนม์ชีพอีกเกือบสี่ทศวรรษ ทรงทำงานด้านศัพท์บัญญัติอย่างต่อเนื่อง แม้จะไม่มีการเขียนลงในประชาชาติแล้วก็ตาม ศัพท์เหล่านี้เป็นภาษาที่

เชื่อมโยงความหมาย ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตประจำวันของโลกใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงทศวรรษแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ศัพท์และความหมายที่ทรงนิยามขึ้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นศัพท์ด้านรัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร ทรงถือว่าการบัญญัติศัพท์ระบอบใหม่ด้วยภาษาไทยจะเป็นการสร้างสมดุลให้กับความเปลี่ยนแปลงแบบใหม่ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาระเบียบเดิมไว้ด้วย ทรงมีบทบาทอย่างต่อเนื่องในการทำให้ศัพท์ภาษาต่างประเทศถูกปรับความหมายเข้ารูปกับบริบทที่เป็นสังคมประชาชาติไทย ทำให้การเปลี่ยนแปลงไปสู่รัฐประชาชาติมีหลักประกันความมั่นคง เช่น ทรงใช้คำว่า *"ประชาชน"* ในความหมายถึง *"people"* ที่หมายถึง ผู้คนโดยรวมในชาติแทนคำว่า *"ราษฎร"* ที่เป็นศัพท์เดิม คำว่า *"ปฏิวัติ"* สำหรับเรียกเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แทนคำว่า *"รัฐประหาร หรือ Coup d'état"* หรือยึดอำนาจ หรือเปลี่ยนแปลงการปกครอง รวมไปจนถึงคำว่า ลัทธิรัฐธรรมนูญ รัฐศาสตร์ สัญญาประชาคม มติมหาชนและผลประโยชน์ คำเหล่านี้ปัจจุบันยังคงใช้กันอยู่ แต่ก็มีศัพท์อีกจำนวนหนึ่งที่ไม่นิยมใช้ อย่างไรก็ตามการบัญญัติศัพท์ของพระองค์นับว่าต่างจากนักคิดนักเขียนท่านอื่นที่มีการบัญญัติไว้คล้ายกันตรงที่ว่าการบัญญัติศัพท์ของพระองค์นั้น ลึกซึ้งด้วยความหมายและความรอบรู้มากกว่า อย่างไรก็ตามการทำงานบัญญัติศัพท์ของพระองค์ท่านในช่วงเวลาต่อมาที่ทำให้กับราชบัณฑิตยสถานนั้น เป็นการกำหนดความหมายของวัฒนธรรมและเทคโนโลยีใหม่ๆ จากภายนอก เป็นการสร้างองค์ความรู้ของวัฒนธรรมใหม่ให้ผู้คนในสังคมไทยได้ตระหนักรู้แทนที่จะเป็นเรื่องการเมืองเท่านั้น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2488 เสด็จในกรมฯ และคณะนักเขียนประชาชาติก่อนที่จะยุติกิจการได้เขียนความเห็นต่อต้านการใช้อำนาจรุนแรงของผู้นำจอมพล ป. พิบูลสงครามกับกลุ่มความเห็นต่างทางการเมืองจนถูกบีบให้ต้องทรงปิดหนังสือพิมพ์ประชาชาติต่อมา ภายใต้หลักการที่ทรงชี้แจงกับคณะนักเขียนในสังกัดว่า

"เราต้องต่อสู้เพื่อชนะไม่ใช่เพื่อแพ้ เราต้องใช้ปัญญาเพื่อสู้ต่อไป การใช้ปัญญาก็คือ ต้องรู้จักถอยเพื่อสู้ต่อไปอีก และเราได้เดินทางมาถึงจุดถอยแล้ว ขอให้เราถอยชั่วคราว....ให้มองไปข้างหน้า ซึ่งจะเป็นของเรา"

เรื่องต่อมา การวางปูพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้วยสถานะของประเทศที่มีความเสมอภาคกันในสังคมโลก พบว่า 1 ปี หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการจัดตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นเป็นโครงการหนึ่งในสังกัดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระองค์ทรงรับหน้าที่รักษาการคณบดี ขณะเดียวกันก็ให้ความร่วมมือกับผู้นำคณะรัฐบาล คณะราษฎรจัดทำโครงการสานต่อการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งรัฐบาลระบอบเก่าได้ดำเนินการค้างไว้และมีความล่าช้า คณะราษฎรได้กราบทูลเชิญเสด็จในกรมฯ เป็นที่ปรึกษาในฐานะผู้เชี่ยวชาญการต่างประเทศฝ่ายไทยให้เข้าร่วมทำงานในกระทรวงการต่างประเทศ จนทำให้ใน พ.ศ. 2480 สามารถเริ่มแก้ไขข้อสัญญากับประเทศต่างๆ ได้ แม้ว่าในระหว่างนั้นมีการปรับเปลี่ยนผู้นำคณะรัฐบาลจากพลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับพระองค์ไปแล้วก็ตาม ทำให้คณะทำงานกับรัฐบาลสามารถดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญากับนานาประเทศได้กับหลายประเทศ จนกระทั่ง พ.ศ. 2482 เสด็จในกรมฯ ทรงเห็นด้วยกับนโยบายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมีแนวโน้มเข้ากับประเทศญี่ปุ่นได้เข้าร่วมสงครามอินโดจีนและคาดหวังให้ญี่ปุ่นช่วยฝ่ายไทยเจรจาปัญหาการแก้ไขสัญญาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศฝรั่งเศส รวมถึงการตัดสินใจเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484 – 2488) ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ด้วยเหตุผลที่ประเทศไทยมีสัมพันธภาพที่ดีกับเยอรมันและญี่ปุ่นอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นการทำให้สงครามยุติโดยเร็วย่อมนำสันติภาพมาสู่โลกและยังสามารถใช้เป็นข้อต่อรองในการแก้ไขสัญญาที่ไม่เสมอภาคให้ดำเนินได้เร็วขึ้น

ด้วยเหตุนี้เสด็จในกรมฯ จึงมีบทบาทในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยได้รับการแต่งตั้งจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีขณะนั้น ให้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนรัฐบาลไทยเสด็จไปร่วมประชุมนานาชาติแห่งมหาเอเชียบูรพาที่ประเทศญี่ปุ่น ทำให้พระองค์ต้องทรงอยู่ในบัญชีรายชื่ออาชญากรสงครามของฝ่าย โอ.เอส.เอส. สหรัฐอเมริกา แต่หลังสงครามโลกสิ้นสุด พบว่าเมื่อรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดำเนินการจับกุมบุคคลต่างๆ ในข้อหาอาชญากรสงคราม พระองค์กลับไม่ทรงถูกจับกุม หากยังได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลเป็นหัวหน้าคณะเสด็จไปปฏิบัติราชการที่องค์การสหประชาชาติในเรื่องกรณีพิพาทอินโดจีน ทำให้เห็นว่า

เมื่อสงครามโลกยุติลง เสด็จในกรมฯ ยังกลับมามีบทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติงานด้านการต่างประเทศได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะการที่ทรงใช้ความรู้ทักษะความสามารถด้านการทูตเจรจา เพื่อให้สถานะประเทศไทยได้รับการยอมรับจากคณะกรรมการใหญ่แห่งสหประชาชาติให้ประเทศไทยซึ่งที่จริงแล้วเข้ากับฝ่ายญี่ปุ่นในช่วงสงคราม หากแต่ด้วยบทบาทของขบวนการเสรีไทยสามารถเข้าเป็นสมาชิกขององค์การประชาชาติได้สำเร็จปลาย พ.ศ. 2489 อย่างไรก็ตามรัฐบาลพลเรือนในช่วงเวลาต่อมาได้แต่งตั้งเสด็จในกรมฯ ให้ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ดี.ซี. เป็นเวลานานถึง 5 ปี

ใน พ.ศ. 2495 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่สอง มีนโยบายเริ่มต้นดำเนินความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับสหรัฐอเมริกา เมื่อการเมืองโลกก้าวเข้าสู่ภาวะสงครามเย็นที่เป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างประเทศมหาอำนาจค่ายโลกเสรีที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ กับค่ายโลกคอมมิวนิสต์ที่มีจีนและรัสเซียเป็นผู้นำ เสด็จในกรมฯ จึงได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลยุคนั้น เข้าร่วมดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงประสบความสำเร็จในการดำเนินนโยบายการต่างประเทศได้เป็นอย่างดี เป็นที่ยอมรับของนานาชาติ สร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศไทย ไม่ว่าในการทำหน้าที่หัวหน้าผู้แทนรัฐบาลไทยในการประชุมเอเชีย – แอฟริกา ที่บันดุง อินโดนีเซีย และครั้งสำคัญ คือ การที่ทรงได้รับเลือกอย่างเป็นเอกฉันท์ ให้ดำรงตำแหน่งประธานที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติ สมัยประชุมสามัญ ครั้งที่ 11 ระหว่าง พ.ศ. 2499 – 2500 และเป็นผู้แทนถาวรประจำองค์การสหประชาชาติ โดยทรงย้ายไปประจำที่กรุงเฮก เนเธอร์แลนด์และกรุงบรัสเซล เบลเยียม

เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีจัดตั้งคณะรัฐบาลใน พ.ศ. 2502 ทำให้เสด็จในกรมฯ ถูกดึงพระองค์ให้หันกลับมาทำงานด้านการเมืองการบริหารประเทศเต็มตัว ด้วยการได้รับแต่งตั้งให้ทรงเป็นรองนายกรัฐมนตรีอันดับสอง ถือเป็นผู้นำพลเรือนที่มีฐานะรองจากรองนายกรัฐมนตรีอันดับหนึ่ง คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร และหลังจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2506 จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้นก็ยังคงแต่งตั้งเสด็จในกรมฯ ให้ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีอันดับหนึ่ง ทำหน้าที่

ประธานการประชุมคณะรัฐมนตรี หากนายกรัฐมนตรีติดภารกิจ ทำให้ทรงปฏิบัติงานผลักดันนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และการปฏิรูปการศึกษาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 ไม่ว่าจะเป็นการทำหน้าที่รองประธานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน รองประธานสภาพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติ รองประธานสภาการศึกษาแห่งชาติและรองประธานสภาวิจัยแห่งชาติ กรรมการสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เสด็จในกรมฯ จึงมีสถานะที่ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูง ผู้ทรงคุณวุฒิที่จอมพล ถนอม กิตติขจรให้ความเคารพ อันเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นผู้มีบุคลิกภาพและวิธีปฏิบัติต่อผู้ที่ทรงปฏิสัมพันธ์ด้วยการประสานความขัดแย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคณะรัฐมนตรี และโอกาสการทำหน้าที่ในการประชุมเพื่อดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศนั้นเอง ทำให้ทรงมีโอกาสพบปะบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่ต่อมาทั้งสองท่านได้มีโอกาสร่วมงานบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วยกัน นั่นคือ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ที่ต่อมาคือ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ และอธิการบดีมหาวิทยาลัยคนแรกที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

เรื่องสุดท้าย เป็นบทบาทที่ทรงให้ความรู้การเมืองการปกครองระบอบใหม่และการพัฒนาการเมืองระบอบรัฐธรรมนูญในสมัยรัฐบาลผู้นำทหาร ปรากฏว่าหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไม่นานนักในวันที่ 15 กรกฎาคมนั้นเอง พระองค์ได้แสดงปาฐกถาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่องรัฐธรรมนูญหลังจากที่คณะราษฎรประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ใน พ.ศ. 2476 ทรงเข้าไปมีส่วนร่วมจัดทำพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. 2475 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2476 หลังจากนั้นยังทรงแสดงปาฐกถาในมหาวิทยาลัย และสถานีวิทยุกระจายเสียงทั้งเรื่องการเลือกตั้งและรัฐธรรมนูญอีกหลายครั้ง ทรงมีส่วนร่วมร่างข้อบังคับการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ช่วยเหลือการจัดทำระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี และที่สำคัญทรงมีส่วนร่วมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองฉบับแรก พ.ศ. 2477

ความสนพระทัยที่มีต่อการวางรากฐานการเมืองการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ ทำให้ทรงได้รับการแต่งตั้งจากที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรใน

พ.ศ. 2488 ให้เป็นหนึ่งในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และในยุครัฐบาลทหารสมัยจอมพลถนอม กิตติขจรทรงเป็นประธานคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 อันเป็นบั้นปลายพระชนม์ชีพ

หลังเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เสด็จในกรมฯ ได้ทรงรับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นประธานคณะสมัชชาแห่งชาติเพื่อเลือกสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ให้ทำหน้าที่ร่วมร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นหลักในการปกครองประเทศ

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2506 – 2514)

“ตั้งแต่ข้าพเจ้ากลับมาจากการศึกษาในต่างประเทศห้าสิบปีกว่ามาแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่า การศึกษาในประเทศของเรา เป็นการศึกษาของวิชาชีพเป็นส่วนสำคัญ ความรู้ทั่วไปมีไม่พอ และเมื่อเสร็จการศึกษาได้รับปริญญาไปแล้ว ก็ถือว่าสำเร็จวิชาไม่ต้องศึกษาเพิ่มเติมอีก แต่อันที่จริง การศึกษานั้น ควรศึกษาเพิ่มเติมเอาเองตลอดชีวิตในมหาวิทยาลัยแห่งชีวิต จะได้มีความรู้ทันสมัยทั้งในวิชาชีพของตนและในความรู้ทั่วไป เฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทั่วไปทางการบ้านเมือง”

(ลายพระหัตถ์คำนำหนังสือ “นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ 2518. วรรณนิพนธ์. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย)

การที่จะเข้าใจถึงบทบาทการทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเสด็จในกรมฯ ตลอดช่วงเวลา พ.ศ. 2507 – 2514 นั้น ควรที่จะเข้าใจถึงความคิดทางการศึกษาของพระองค์ท่านและความสัมพันธ์หรือประสบการณ์ที่พระองค์ท่านมีต่อมหาวิทยาลัยก่อนการเข้ารับตำแหน่งอธิการบดี และข้อความข้างต้นก็ยืนยันได้ถึงนัยยะความหมายการศึกษาอันเป็นหลักการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ดำเนินมาตั้งแต่ยุคสถาปนามหาวิทยาลัย นั่นคือ ความต้องการสร้างกำลังคนรองรับระบอบการปกครองใหม่อย่างมีส่วนร่วมและเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ความคิดทางการศึกษาของเสด็จในกรมฯ

เสด็จในกรมฯ ทรงรับการศึกษาในอังกฤษทั้งแบบ Modern Side และแบบ Classical Side และการศึกษาขั้นสูงด้านการทูตจากประเทศฝรั่งเศส เป็นความรู้พื้นฐานด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ทำให้ทรงเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม นอกเหนือจากการใช้เป็นวิชาประกอบอาชีพราชการการต่างประเทศ

เสด็จในกรมฯ ได้ทรงนิยามความหมายวิชาการสังคมศาสตร์ว่าเป็นวิชาที่ศึกษาสังคมมนุษย์ ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นวิธีการพิจารณาศึกษาสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยรวบรวมข้อเท็จจริงและจัดกลุ่มเป็นพวก แล้วจะใช้การพิจารณาโดยวิธีอุปนัย ซึ่งจะได้เป็นข้อสมมุติฐานที่ต้องทดสอบให้เห็นจริง จึงจะถือว่าเป็นจริง วิชาที่ทรงจัดเป็นศาสตร์ทางสังคมศาสตร์แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มหนึ่ง คือ พวกที่เป็นทั้งสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ได้แก่ ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ จิตวิทยาสังคม และมานุษยวิทยา เป็นต้น ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นวิชาสังคมศาสตร์ตรงตัว คือ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และเศรษฐศาสตร์ ทั้งนี้ทรงสร้างข้อสรุปความหมายสังคมศาสตร์ว่า เป็นวิชาที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง มนุษย์เราอยู่ในโลกและเป็นส่วนหนึ่งของโลก ในขณะที่วิทยาศาสตร์พยายามศึกษาโลก รวมทั้งมนุษย์ในโลกตามความจริงหรือที่เรียกว่า วัตถุวิสัย แต่มนุษย์มีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ ชอบติดต่อกับเพื่อนมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นี่แหละเป็นเรื่องที่สังคมศาสตร์ศึกษา นอกจากนี้สังคมศาสตร์ยังมีความสัมพันธ์กับมนุษยศาสตร์ด้วย ในฐานะที่เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องจิตใจของมนุษย์ ทั้งนี้ในส่วนพระองค์เสด็จในกรมฯ ยังมีความสนใจในเรื่องของวัฒนธรรม วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และภาษาไทยอีกด้วย

ในเรื่องวัฒนธรรมทรงเห็นพ้องกับการนิยามความหมายวัฒนธรรมในแนวทางเดียวกับกระแสอุดมการณ์ชาตินิยม ทรงอ้างอิงถึงการกำหนดความหมายวัฒนธรรมตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ที่ว่า *"วัฒนธรรม หมายความว่า ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน"* และขณะเดียวกันยังทรงให้ความหมาย

ทางวิชาการด้วยว่าวัฒนธรรมนั้นเป็นภูมิธรรมแห่งความเจริญงอกงามด้วย ซึ่งวัฒนธรรมยังประกอบด้วยวัตถุจับต้องได้และสิ่งที่ไม่มีตัวตน ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศิลปวัตถุ ไปจนถึงศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี ความรู้ ความเชื่อ ศิลปวิทยา อุปนิสัย เป็นต้น

ในด้านภาษาไทยนั้น นอกจากคำศัพท์ภาษาไทยแล้ว ยังทรงสนพระทัยในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ครุลหุ คำสมาส สนธิ ซึ่งเป็นแบบแผนการใช้ภาษาในขนบจารีตประเพณี

ในขณะที่ประเด็นประวัติศาสตร์ทรงแสดงให้เห็นชัดว่า วิชาประวัติศาสตร์เป็นศาสตร์สมัยใหม่ที่ไม่ใช่พงศาวดาร ซึ่งเป็นบันทึกเฉพาะเรื่องราวของชนชั้นนำ ประวัติศาสตร์ต้องเป็นเรื่องของประชาชนและไม่ควรจำกัดเฉพาะการรบหรือการเมืองการปกครอง แต่ควรครอบคลุมเรื่องของสังคมและวัฒนธรรม ไม่ควรแบ่งยุคตามรัชสมัยรัชกาล แต่ควรแบ่งเป็นเนื้อหาหรือหากแบ่งยุคก็ควรใช้สมัยของเมืองหลวงเป็นเกณฑ์ เช่น สุโขทัย อยุธยา กรุงเทพฯ โดยอธิบายทั้งเรื่องการรบ สังคม ความเป็นอยู่และวัฒนธรรม ในแง่นี้ถือเป็นวิธีคิดทางประวัติศาสตร์แบบที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่รัฐประชาชาติ

อย่างไรก็ตามเสด็จในกรมฯ แม้จะทรงยอมรับคุณค่าวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เนื่องจากเป็นความรู้ที่ทรงเรียนรู้และใช้ในหน้าที่การงานที่เป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ทั้งในการเมืองการปกครองระบอบใหม่และการต่างประเทศ แต่ในทศวรรษ 2500 เมื่อประเทศไทยต้องพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในด้านโครงสร้างพื้นฐานสาธารณูปโภค และระบบอุตสาหกรรม ซึ่งดำเนินไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น ทำให้เสด็จในกรมฯ ทรงยอมรับการปรับเปลี่ยนทัศนะทางการศึกษาให้เป็นไปตามการพัฒนา ซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการแพทย์ด้วย ดังปาฐกถาทรงบรรยาย ณ วิทยาลัยกองทัพบก วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2512 เรื่อง *“ผลประโยชน์วัตถุประสงค์และนโยบายแห่งชาติ”* ตอนหนึ่งสะท้อนถึงการที่ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มีต่อการจรรโลงชาติให้มั่นคงเพราะการศึกษาเป็นเครื่องบำรุงประชาชนซึ่งเป็นส่วนประกอบของชาติ

"ประชาชนก็จะต้องได้รับความบำรุงให้มีจำนวนตามสมควร พลเมืองย่อมเป็นกำลังของชาติ ประชาชนจะต้องมีวิชาความรู้ ตลอดจนมีฝีมือสันทัดจัดเจน เพราะสมัยปัจจุบันเป็นสมัยวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นประยุกต์วิทยา (Technology) หรือวิชาการที่จะนำวิทยาศาสตร์มาใช้ให้เป็นประโยชน์นั้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความเจริญปัจจุบัน เฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาอุตสาหกรรม ความผาสุกสวัสดี ของประชาชนจึงเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ หรือเป็นวัตถุประสงค์อันสำคัญของชาติอย่างหนึ่ง"

การปาฐกถาครั้งนั้นยังทรงเชื่อมโยงความสำคัญของการศึกษาที่รัฐได้บรรจุไว้ในตอนหนึ่งของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2512 หมวดที่ 5 ว่าด้วย แนวนโยบายแห่งชาติ มาตรา 5.9 ว่าด้วยการศึกษานั้น ทรงถือว่า การศึกษาเป็นสวัสดิภาพทางสังคมที่ทรงนับรวมได้กับสวัสดิภาพทางเศรษฐกิจ *"เพราะแผนการศึกษาของชาติจะต้องประสานกับแผนการเศรษฐกิจและแผนการปกครองของชาติ"*

แต่แม้จะทรงเห็นความสำคัญและความจำเป็นของยุคสมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้การศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นสาขาวิชาที่มีความสำคัญมากกว่าสังคมศาสตร์หรือมนุษยศาสตร์ แต่ก็ยังทรงเห็นว่าความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์และสังคมก็ยังคงจำเป็นสำหรับนักวิชาการเฉพาะทาง เช่น นักกฎหมายหรือแพทย์ ดังนั้นบุคคลหรือนักวิชาชีพเหล่านี้ควรต้องสนใจเรียนรู้วิชาการอื่นไม่ว่าจะเป็นดนตรีหรือประวัติศาสตร์ประกอบด้วย ไม่ควรจะเป็นบุคคลที่มีความรู้เฉพาะทางจนกลายเป็นคนความคิดคับแคบ

ในต้นทศวรรษ 2500 นั้น ทรงเห็นว่า คุณภาพนักศึกษาไทยในยุคของพระองค์นั้นที่จริงแล้วมีคุณสมบัติด้านความขยันพากเพียรไม่ด้อยไปกว่านักศึกษาชาติอื่น แต่การปฏิบัติงานยังขาดสมรรถภาพหรือประสิทธิภาพ ซึ่งทรงวิเคราะห์ว่า สิ่งที่ไม่สมบูรณ์ของคุณภาพนักศึกษานั้น คือ

1. ยังไม่เชื่อใจตนเอง
2. เมื่อกระทบอุปสรรคเข้ามักจะไปท้อเสีย

นอกจากนี้ปัญหาเชิงคุณภาพของนักศึกษาไทยที่ทรงตระหนักผ่านการวิพากษ์วิจารณ์ของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นต้นแบบการศึกษาสมัยใหม่ คือ

ขาดความอยากรู้อยากเรียน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องเกิดจากการกระตุ้นของครูผู้สอนและความคิดริเริ่มของผู้เรียนเอง แท้ที่จริงแล้วจุดอ่อนของผู้ที่จบการศึกษาในเมืองไทย เกิดจากการทำงานที่ไม่เป็นระบบ อันเนื่องจากการขาดการฝึกฝนให้คิดและทำงานอย่างเป็นระบบมาตั้งแต่ต้น (หมายถึงการศึกษา) อันที่จริงแล้วจุดอ่อนนี้เป็นผลจากวิธีการศึกษาไทยที่ทรงเห็นว่า ยังขาดการฝึกฝนให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์นั่นเอง ที่น่าสนใจคือ ทรงยกตัวอย่างวิธีการฝึกหัดคิดวิเคราะห์สำหรับผู้เรียนระดับสูงคือ การฝึกฝนตนเองผ่านการวิเคราะห์ศัพท์การสร้างความหมายใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่สังคมไทย ด้วยการฝึก *"บัญญัติศัพท์"* ซึ่งเป็นกิจกรรมวิชาการแขนงหนึ่งที่ทรงโปรด

ในแง่นี้แล้วเสด็จในกรมฯ ทรงเป็นนักวิชาการที่เห็นคุณค่าของการสร้างสมดุลความรู้ระหว่างวิชาการสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ทำให้เมื่อทรงทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในยุคเปลี่ยนผ่านและปฏิรูปหลักสูตรการเรียนการสอน ทรงยอมรับหลักสูตรวิชาพื้นฐานที่มีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาทั้งสาม และในด้านวิธีการศึกษาที่ทรงปรารถนาคือ ผู้เรียนที่สามารถคิดวิเคราะห์ได้นั้น เป็นบรรยากาศที่ทรงสนับสนุนการทำกิจกรรมนักศึกษาที่เริ่มหวนกลับคืนสู่มหาวิทยาลัยยุคนี้เช่นกัน

ประสบการณ์ที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก่อนทรงเป็นอธิการบดี

ที่จริงแล้วเสด็จในกรมฯ ทรงรู้จักมหาวิทยาลัยแห่งนี้อย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่แรก ทั้งนี้หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีแนวคิดจัดตั้งสถาบันการศึกษาขึ้น เพื่อรองรับโครงสร้างการปกครองระบอบใหม่ ทำให้มีคณะบุคคลร่วมกันจัดทำร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ประกอบด้วยอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (พระอิสริยยศเวลานั้น) และอาจารย์เดือน บุนนาค ผู้ซึ่งต่อมาคือ เลขาธิการมหาวิทยาลัย คณะบุคคลชุดนี้ได้นำเสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย เข้าสู่การอนุมัติของที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่ 2 ครั้งที่ 2 วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2476 ทำให้เห็นว่าหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร หรือเสด็จในกรมฯ ทรงมีส่วนร่วมในการจัดทำ

ร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยฉบับแรกที่มีเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอนและการบริหารเป็นอิสระจากระบบราชการ โดยเฉพาะกรรมสิทธิ์ที่ดิน การหารายได้ การบริหารบุคคล และคุณสมบัตินักศึกษา ซึ่งเนื่องจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้คาดหวังให้เปิดกว้างสำหรับผู้เรียนที่เป็นสาธารณชนทั่วไป ผลจากการตราพระราชบัญญัติฉบับแรกได้มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2477 แต่งตั้งคณะกรรมการมหาวิทยาลัย โดยผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภา คณะกรรมการครั้งนั้นประกอบด้วยคณะกรรมการโดยตำแหน่ง คือ นายกรัฐมนตรี พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นนายกกรรมการมหาวิทยาลัยกิตติมศักดิ์ พระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีกระทรวงธรรมการเป็นนายกคณะกรรมการมหาวิทยาลัย หลวงประดิษฐ์มนูธรรมหรืออาจารย์ปรีดีเป็นผู้ประศาสน์การและอุปนายกฯ ทั้งนี้มีคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร พระยานิติศาสตร์ไพศาล และพระยามานวราชเสวี การเข้ามามีส่วนร่วมในระยะแรกเริ่มจัดตั้งมหาวิทยาลัย เข้าใจได้ว่ามาจากการชักชวนของพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หนึ่งในคณะราษฎร ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเสด็จในกรมฯ ดังนั้นเมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) วางมือจากการเมืองในทศวรรษ 2480 เสด็จในกรมฯ ก็คงไม่ได้รับหน้าที่คณะกรรมการมหาวิทยาลัยอีก รวมทั้งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488) เป็นต้นมา ทรงได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ออกไปปฏิบัติงานด้านการต่างประเทศจนถึง พ.ศ. 2495

ราวกลาง พ.ศ. 2496 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้แต่งตั้งให้เสด็จในกรมฯ เข้ามาดำรงตำแหน่งกรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครั้งใหม่ร่วมกับพลโท ประยูร ภมรมนตรี หลวงวิจิตรวาทการ และหยุด แสงอุทัย นับเป็นคณะกรรมการมหาวิทยาลัยชุดที่ร่วมคณะรัฐบาลและใกล้ชิดจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขณะนั้นไม่เหลือคณะกรรมการมหาวิทยาลัยซึ่งได้ร่วมงานกับปรีดี พนมยงค์ ยกเว้นแต่ขุนประเสริฐศุภมาตรา (ประเสริฐ ศุภจรรยา)

ช่วงการทำหน้าที่กรรมการสภามหาวิทยาลัยในวาระที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอธิการบดีนั้น ทรงได้รับประสบการณ์พบเห็นประจักษ์การแสดงออกของนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่มีต่อสังคมการเมือง และการต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ด้วย เหตุการณ์สำคัญ ได้แก่

กรณีขบวนการสันติภาพ เหตุการณ์นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ประท้วงคณบดีขุนประเสริฐศุภมาตรา กรณีอนุญาตให้ผู้เรียนต่อจากสถาบันการศึกษาอื่นได้โดยไม่ผ่านการสอบ กรณีนี้นักศึกษาบีบคั้นให้คณบดีลาออก ทำให้จอมพล ป. ควบคุมนักศึกษาไม่ได้ด้วยตนเอง ต้องประกาศลาออกจากอธิการบดีชั่วคราวแล้วจึงกลับเข้ามารับตำแหน่งใหม่ในต้น พ.ศ. 2495 นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2495 มีการประกาศพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2494) ซึ่งมีการปรับแก้ไขโครงสร้างบริหารมหาวิทยาลัย เพื่อกำจัดร่องรอยความทรงจำเกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์ ด้วยการยกเลิกตำแหน่งผู้ประศาสน์การและเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะในชื่อภาษาอังกฤษอันเป็นผลจากกรณีกบฏวังหลวง ในครั้งนั้นคณะกรรมาธิการสภาผู้แทนราษฎรได้ร่วมกันพิจารณาแก้ไขพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ภายหลังการถกเถียงกันอย่างไม่ลงรอย ในที่สุดก็จบลงด้วยชื่อมหาวิทยาลัยที่ได้ประทานจากเสด็จในกรมฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้นว่า “The University of Thammasat Moral and Political Science”

ในปลายทศวรรษ 2490 นั้น ยังมีเหตุการณ์สำคัญที่เป็นบทบาทนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าร่วมกับนักศึกษามหาวิทยาลัยอื่น และนักศึกษาในมหาวิทยาลัยประเทศต่างๆ อีก 45 ประเทศ เตรียมเข้าร่วมการประชุมนักศึกษาเอเชียและแอฟริกาที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งจะจัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม 2499 อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสข่าวหนังสือพิมพ์ไทยที่ว่าการประชุมนี้ได้รับการสนับสนุนจากประเทศรัสเซีย ขณะนั้นรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายต่างประเทศยืนข้างสหรัฐอเมริกาในฝ่ายโลกเสรี ได้มีคำสั่งห้ามนักศึกษาเข้าร่วมการประชุม โดยให้เหตุผลว่าเป็นการประชุมที่มีฝ่ายคอมมิวนิสต์แทรกแซง ทั้งที่แท้จริงแล้วมติการประชุมของนักศึกษา 45 ประเทศนั้น เป็นการประกาศจุดยืนคัดค้านลัทธิอาณานิคม การกีดกันผิวสีชาติพันธุ์ และการเพิ่มพูนความสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษาเอเชียและแอฟริกา

หากพิจารณาเหตุผลอีกด้านหนึ่งที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศห้ามการเข้าร่วมประชุมครั้งนี้ของนักศึกษาไทย แท้จริงแล้วมาจากความไม่ไว้ใจอิทธิพลของอาจารย์ปรีดีที่ยังคงมีอยู่ในหมู่นักศึกษา ทั้งนี้จากกรณีที่มีการประชุมขององค์การสหประชาชาติที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นรัฐบาลได้มอบหมายเสด็จในกรมฯ ในฐานะรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศเข้าร่วมการประชุม ระหว่างการประชุมเสด็จในกรมฯ รับสั่งถามนายกรัฐมนตรีสาธารณรัฐประชาชนจีน นายโจว เอิน ไหล ว่าจีนได้ให้การสนับสนุนอาจารย์ปรีดี ซึ่งลี้ภัยอยู่ในประเทศจีน ทำกิจกรรมเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเดินทางกลับเมืองไทยด้วยหรือไม่อย่างใด เนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. ขณะนั้นตั้งข้อสงสัยการทำกิจกรรมของนักศึกษาธรรมศาสตร์ว่าอาจารย์ปรีดีให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ทั้งนี้ผู้นำจีนได้ให้การปฏิเสธ รวมถึงอาจารย์ปรีดีเองก็ได้เดินทางออกจากจีนไปพำนักที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ พ.ศ. 2499 เป็นต้นมา

บริบทภาพรวมมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2506 – 2514

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในกลางทศวรรษ 2500 ก่อนทรงเข้ามารับหน้าที่อธิการบดี มีทิศทางการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตนเองภายใต้นโยบายการจัดการอุดมศึกษาของรัฐบาลเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยของรัฐอีกสี่แห่ง ซึ่งสามแห่งจัดตั้งขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ และศิลปากร ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกจัดตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มหาวิทยาลัยทั้งห้าแห่งของประเทศถูกกำหนดทิศทางการพัฒนาให้ตอบสนองแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ นับตั้งแต่ฉบับแรก พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนนิยมแบบเสรีนิยมด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมในเมือง เน้นการสร้างชนชั้นกลางในระบบเศรษฐกิจที่มีความเชี่ยวชาญในฐานะนักเทคนิคเฉพาะด้าน

กรณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงพบกับความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งระบบบริหาร หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนในช่วงทศวรรษ 2500 มีผลให้มหาวิทยาลัยก้าวออกจากระบบการศึกษายุคแรก คือ มหาวิทยาลัยเปิดแบบตลาดวิชา หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต แม้ว่าต้นทศวรรษ 2490 จะได้มีการยกเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตไปแล้ว ด้วยการแยกหลักสูตรออกเป็น 4 คณะวิชา คือ คณะนิติศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี และคณะรัฐศาสตร์ไว้แล้วก็ตาม แต่ระบบมหาวิทยาลัยก็ยังเปิดรับนักศึกษาอย่างกว้างขวางและเพิ่งจำกัดการรับสมัครจำนวนผู้เรียนในกลางทศวรรษ 2500 นี้เอง

นับแต่นั้นมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เริ่มต้นเข้าสู่ยุคมหาวิทยาลัยปิดที่มีหลักการพัฒนาคุณภาพวิชาการด้วยการจำกัดจำนวนการรับนักศึกษาและใช้ระบบการสอบเข้าเรียน รับสมัครอาจารย์ประจำแทนการใช้อาจารย์พิเศษที่เป็นข้าราชการประจำตามหน่วยงานต่างๆ บริหารจัดการหลักสูตรการเรียนการสอนให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการด้านมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ด้วยการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์ใน พ.ศ. 2504 ทำให้มีการจัดทำหลักสูตรวิชาพื้นฐานสำหรับทุกคณะวิชา โดยคณาจารย์คณะศิลปศาสตร์พัฒนาระบบห้องสมุดไปจนถึงการสรรหาอธิการบดีและเลขาธิการมหาวิทยาลัยที่มีคุณสมบัติของนักบริหารการศึกษา

การเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเสด็จ-ในกรมฯ เกิดขึ้นหลังจากที่จอมพล ถนอม กิตติขจรในฐานะรองนายกรัฐมนตรีรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2500 – 2506 ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยระหว่างวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2503 – 18 ธันวาคม พ.ศ. 2506 จำเป็นต้องพ้นจากการดำรงตำแหน่งอธิการบดี เนื่องจากต้องเข้าไปรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกพิจารณาว่าเป็นความซ้ำซ้อนกัน เสด็จในกรมฯ ในฐานะผู้ใกล้ชิดที่จอมพล สฤษดิ์ และจอมพล ถนอมไว้วางใจและให้ความเคารพ จอมพล ถนอมจึงได้เสนอให้เสด็จในกรมฯ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีแทน ซึ่งเสด็จในกรมฯ ก็ยินดีรับตำแหน่งดังกล่าว ทั้งนี้ก็อาจมาจากความคุ้นเคยใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยมาตั้งแต่ต้น

การดำรงตำแหน่งอธิการบดีของเสด็จในกรมฯ จึงเป็นการเสนอชื่อจากนายกรัฐมนตรีจอมพล ถนอม กิตติขจร เพื่อให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งโดยมีวาระครั้งละ 2 ปี ซึ่งเสด็จในกรมฯ ได้รับการต่อวาระถึง 4 วาระ ตั้งแต่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2506 – 1 เมษายน พ.ศ. 2514 เสด็จในกรมฯ ทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดีตั้งแต่ พ.ศ. 2506 – 2514 ตลอดช่วงเวลาเกือบ 8 ปี ในการทำหน้าที่นี้ให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทรงบริหารงานในตำแหน่งอธิการบดี ซึ่งทำหน้าที่ประสานนโยบายการพัฒนามหาวิทยาลัยตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ที่กำหนดจากคณะกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ โดยมีบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการวางแผนพัฒนาประเทศ คือ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งต่อมาจะได้รับเชิญจากเสด็จในกรมฯ ให้เข้ามาทำหน้าที่คณบดีคณะ

เศรษฐศาสตร์แทน ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ ในเวลานั้น ดร.กำแหง พลางกูร เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ ถือเป็นเพื่อนร่วมงานที่ใกล้ชิดอาจารย์ป๋วย อย่างไรก็ตามการบริหารมหาวิทยาลัยในทศวรรษ 2490 นั้น เลขาธิการมหาวิทยาลัยเป็นผู้ที่มีบทบาทการผลักดันนโยบายมาสู่การปฏิบัติงานภายในมหาวิทยาลัยภายใต้ความร่วมมือกับคณบดี ซึ่งเป็นผู้บริหารของคณะต่างๆ ทั้งนี้การดำเนินนโยบายต่างๆ ตามหลักการต้องผ่านที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ซึ่งประกอบด้วยนายกสภามหาวิทยาลัยและกรรมการสภามหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตามตลอดช่วงเวลา 8 ปีของการทำหน้าที่อธิการบดี เสด็จในกรมฯ ทรงร่วมงานกับผู้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัย 3 คน คือ สมทบ สุวรรณสุทธิ ศักดิ์ ผาสุกนิรันดร์ และสังเวียน อินทรวิชัย ผลงานตลอดระยะเวลาเกือบ 8 ปีเป็นผลงานที่เป็นการขยายตัวของมหาวิทยาลัยในด้านต่างๆ อันเกิดจากการปฏิบัติของเลขาธิการทั้งสามท่านที่ต้องเป็นไปตามนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

สมทบ สุวรรณสุทธิ เลขาธิการมหาวิทยาลัยเป็นผู้ได้รับการสนับสนุนจากคณบดีคณะต่างๆ ท่านเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์มาก่อน ใน พ.ศ. 2507 ท่านพยายามผลักดันหลักสูตรธรรมศาสตรบัณฑิตให้เป็นตลาดวิชาอีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่ผ่านความเห็นชอบของสภาการศึกษาแห่งชาติ ที่ต้องควบคุมปริมาณการผลิตบัณฑิตสังคมศาสตร์ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ

ในขณะที่ศักดิ์ ผาสุกนิรันดร์ ข้าราชการการเมืองในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นผู้ใกล้ชิดจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เข้ามารับตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัยต่อจากสมทบ สุวรรณสุทธิ ทำให้ถูกมองว่าถูกฝ่ายการเมืองส่งมาควบคุมการทำกิจกรรมนักศึกษา ซึ่งเริ่มกลับมาสนใจกิจกรรมการเมืองการเลือกตั้ง พ.ศ. 2512 ทำให้เมื่อจอมพล ถนอม ได้จัดตั้งรัฐบาลต่อเนื่อง ดร.ศักดิ์ ก็ย้ายกลับไปเป็นรองโฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี

ด้วยเหตุนี้เสด็จในกรมฯ จึงต้องสรรหาเลขาธิการมหาวิทยาลัยคนใหม่ในการเสนอชื่อของเสด็จในกรมฯ นั้น ท่านมีความเห็นว่าบุคคลที่เหมาะสมกับตำแหน่งเลขาธิการมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นคนในมหาวิทยาลัยมี 2 คน คือ สังเวียน อินทรวิชัย และ เกษม ศิริสัมพันธ์ ซึ่งคนหลังนี้ทรงเห็นว่า *“เห็นควรให้เป็น”* เพราะบรรดาคณบดีส่วนใหญ่สนับสนุน ส่วนสังเวียนนั้นทรงเสนอ

เป็น *"เผื่อเลือก"* อย่างไรก็ตามจอมพล ถนอมได้เลือกสังเวียนในฐานะศาสตราจารย์ด้านพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ที่สำคัญยังเป็นนักบริหารสามารถช่วยการทำงานพัฒนามหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามแผนตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2512

บทบาทอธิการบดีกับการพัฒนามหาวิทยาลัยไปสู่ความสมบูรณ์แบบด้านวิชาการสังคมศาสตร์

ที่จริงแล้วก่อนการเข้ามารับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2506 นั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีบรรยากาศของการถกเถียงโต้แย้ง เพื่อเปลี่ยนผ่านหรือพัฒนาตนเองจากหลักการของมหาวิทยาลัยยุคแรก ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเปิดและเป็นตลาดวิชามาสู่มหาวิทยาลัยปิดที่สร้างความเป็นเลิศด้านคุณภาพวิชาการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

อย่างไรก็ตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นขณะนั้นคือ บรรยากาศภายในมหาวิทยาลัยมีความขัดแย้งทางความคิดในการพัฒนามหาวิทยาลัย 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ซึ่งอาจเป็นกลุ่มที่ยังผูกพันกับหลักการคณะราษฎรด้านการศึกษาที่มองว่า การศึกษาเป็นเรื่องของสิทธิเสรีภาพที่ประชาชนควรจะได้รับจากรัฐ กลุ่มนี้ต่อมาได้ถูกลดทอนความสำคัญลง เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ไม่สัมพันธ์กับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

กลุ่มที่สอง มองว่าการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นแหล่งผลิตปัญญาชนควรจัดการศึกษาให้ได้มาตรฐานอย่างแท้จริง จึงเห็นด้วยที่จะจัดการให้เป็นมหาวิทยาลัยปิด ยกระดับมาตรฐานการศึกษา จำกัดจำนวนนักศึกษาด้วยการสอบคัดเลือก ปรับเพิ่มค่าธรรมเนียมการศึกษา และเพิ่มจำนวนอาจารย์ประจำ รวมถึงปรับพื้นฐานการศึกษาผู้เข้าเรียนให้มีแนวคิดและความรู้ความเข้าใจสังคมอย่างกว้างขวางด้วยความรู้ทั้งทางสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ดังนั้นผู้บริหารและนักวิชาการกลุ่มนี้ได้ร่วมกันผลักดันการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์และหลักสูตรวิชาพื้นฐานสำหรับผู้เรียนธรรมศาสตร์ใน 2 ปีแรก

กลุ่มที่สาม มองว่าการศึกษามีความสัมพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจ มหาวิทยาลัยควรมีบทบาทรองรับการผลิตบุคลากรป้อน

ตลาดงานภาคเศรษฐกิจหรือภาวะความขาดแคลน โดยไม่เป็นภาระงบประมาณการพัฒนาและสำหรับบทบาทมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในแง่นี้ได้ถูกกำหนดจากสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ด้วยความร่วมมือจากสภาการศึกษาแห่งชาติ โดยมีบุคคลสำคัญที่เป็นศิษย์เก่า ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นผู้ขับเคลื่อน และต่อมาได้เข้ามามีบทบาทการบริหารมหาวิทยาลัย เพื่อให้มหาวิทยาลัยผลิตบุคลากรได้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์

ช่วงครึ่งหลัง พ.ศ. 2500 ความขัดแย้งความคิดในการพัฒนามหาวิทยาลัยเหลือเพียงสองกระแสหลังและมีมาอย่างต่อเนื่อง ขณะนั้นในราว พ.ศ. 2506 มหาวิทยาลัยมีคณะวิชา 6 คณะ คือ ศิลปศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ซึ่งมีการจัดตั้งหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์ ที่ภายหลังจะได้แยกออกไปจัดตั้งเป็นสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์หรือนิด้า ในขณะที่ พ.ศ. 2504 เพื่อให้มีการพัฒนาคุณภาพพื้นฐานผู้เรียนจึงได้มีการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์ ให้ทำหน้าที่การเรียนการสอนวิชาพื้นฐาน ซึ่งเป็นหลักสูตรพื้นฐานบังคับของทุกคณะวิชา นอกเหนือจากการจัดการศึกษาด้านวิชาการศิลปศาสตร์ของคณะเองด้วย หลักสูตรวิชาพื้นฐานได้กำหนดให้ผู้เรียนใช้เวลา 2 ปี ทำให้เกิดผลกระทบต่อช่วงเวลาการเรียนการสอนตามหลักสูตรวิชาคณะต่างๆ ที่ต้องถูกตัดทอนลง จึงเกิดเป็นข้อกังวลให้กับอาจารย์ประจำคณะว่า ช่วงเวลาที่เหลืออีกเพียง 2 ปี สำหรับหลักสูตรบัณฑิต 4 ปี นั้นอาจไม่เพียงพอสำหรับการสร้างทักษะความรู้เฉพาะทาง โดยเฉพาะคณะนิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รวมถึงคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี นอกจากนี้หลักสูตรคณะศิลปศาสตร์เองก็ได้รับการวิพากษ์ว่า เป็นความรู้ที่ผู้เรียนไม่สามารถนำไปประกอบอาชีพทางใดทางหนึ่งที่ชัดเจนได้ อย่างไรก็ตามหลักสูตรวิชาพื้นฐาน 2 ปี ได้เริ่มต้นขึ้นรุ่นแรกระหว่าง พ.ศ. 2504 – 2506 ท่ามกลางการโต้แย้งนั้นเป็นจังหวะเวลาที่จอมพล ถนอม กิตติขจร อธิการบดีช่วง พ.ศ. 2503 – 2506 ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังจากจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรม จอมพล ถนอมจึงได้เสนอให้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเสด็จในกรมฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี พระองค์จึงได้เข้ามาเป็นผู้ประสานการแก้ไขหลักสูตรวิชาพื้นฐาน เพื่อลดความขัดแย้งทางความคิดทางการศึกษาโดยเฉพาะหลักสูตรวิชาพื้นฐานระหว่างคณะศิลปศาสตร์และคณะอื่นๆ

เสด็จในกรมฯ กับการลดความขัดแย้ง กรณีหลักสูตรวิชาพื้นฐาน

การเข้ามารับตำแหน่งอธิการบดีของเสด็จในกรมฯ เกิดขึ้น เนื่องจากทรงอยู่ในฐานะผู้ได้รับความไว้วางใจและความเคารพนับถือของจอมพล ถนอม ผู้นำรัฐบาลขณะนั้น เสด็จในกรมฯ ซึ่งมีตำแหน่งทางการเมืองในการบริหารประเทศในคณะรัฐบาล ในฐานะรองนายกรัฐมนตรีที่ได้รับมอบหมายให้ทำงานกำกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจกำลังคนและการศึกษาให้เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ด้วยการทำหน้าที่รองประธานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน รองประธานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และรองประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ จึงกล่าวได้ไม่ผิดนักว่า การเข้ามาทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2507 – 2514 นั้น ถือเป็นหน้าที่หลักสำคัญเชิงนโยบายคือ การเข้ามากำกับการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในกรณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คือ การมุ่งเน้นการผลิตบัณฑิตสาขาเศรษฐศาสตร์ และพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ซึ่งในเรื่องนี้นั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เองก็มีการปรับเปลี่ยนผู้บริหารสำคัญในยุคนั้น คือ เลขาธิการมหาวิทยาลัย จาก ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ผู้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันหลักสูตรวิชาศิลปศาสตร์และวิชาพื้นฐาน ซึ่งขอลาออกในต้น พ.ศ. 2506 โดยให้ ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ได้เข้ามาทำหน้าที่เลขาธิการมหาวิทยาลัยแทนเป็นเวลา 1 ปี ก่อนหน้าที่เสด็จในกรมฯ จะเข้ามาเป็นอธิการบดี การปรับแก้ไขหลักสูตรวิชาพื้นฐานจาก 2 ปี เหลือเพียง 1 ปี ในปีแรกของการทำหน้าที่อธิการบดีได้ผ่านการอภิปรายและผ่านความเห็นชอบของที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยนั้นสะท้อนให้เห็นว่า ผู้บริหารมหาวิทยาลัย คณาจารย์ส่วนใหญ่แม้จะไม่เห็นชอบกับหลักสูตรพื้นฐาน แต่ก็ยอมรับถึงความจำเป็นต้องมีหลักสูตรเช่นนี้อยู่ในมหาวิทยาลัย และถ้าจะว่าไปบุคคลสำคัญที่มองเห็นคุณค่าของหลักสูตรนี้น่าจะเป็นเสด็จในกรมฯ ที่แม้จะทรงตระหนักถึงทิศทางการพัฒนามหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ แต่ด้วยพื้นฐานที่ได้รับการปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาในยุโรปในทศวรรษที่ 25 ทำให้ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาพื้นฐานในด้านอักษรศาสตร์ทั้งแบบสมัยใหม่และคลาสสิคที่เป็นหมวดวิชาในสาขา

มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ จึงไม่น่าจะทรงปฏิเสธการเรียนวิชาพื้นฐานทั่วไปที่ ดร.อดุล จัดการขึ้นในหลักสูตรพื้นฐานของมหาวิทยาลัย ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มวิชาภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และความรู้ทั่วไปด้านวิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่สำคัญเสด็จในกรมฯ เองทรงแสดงออกถึงปณิธานที่ต้องการเห็นความเติบโตขององค์ความรู้มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งเป็นความรู้ในโลกสังคมประชาธิปไตยให้สามารถแพร่กระจายในสังคมไทย ดังเห็นได้จากข้อเขียนปาฐกถาที่ทรงแสดงไว้ในวงวิชาการและสื่อสาธารณะ และที่สำคัญด้วยบทบาทของพระองค์ในฐานะนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2499 – 2514 น่าจะทำให้เสด็จในกรมฯ เข้าใจถึงข้อขัดแย้งความคิดในการจัดการศึกษาดังกล่าว ทำให้ต่อมาเมื่อ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ซึ่งพิจารณาเห็นว่าหลักสูตรที่ตนเองนำเสนอไม่สามารถผ่านความเห็นชอบจากสภามหาวิทยาลัยได้ทั้งหมด ก็แสดงความจำนงขอลาออกจากตำแหน่งคณบดี โดยไม่แจ้งสาเหตุต่อที่ประชุม แต่ได้ถูกนายกสภามหาวิทยาลัยและเสด็จในกรมฯ ในฐานะอธิการบดียับยั้ง ในเวลาเดียวกันหลักสูตรวิชาพื้นฐานได้เป็นกระบวนการจัดการอุดมศึกษาที่เริ่มต้นขึ้นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นแห่งแรก และเป็นหลักสูตรที่ต่อเนื่องมานานกว่าสี่ทศวรรษก่อนที่จะมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนเนื้อหาเพิ่มเติม อย่างไรก็ตามนับได้ว่าการเข้ามาทำหน้าที่อธิการบดีของพระองค์นั้น ทรงสามารถประสานความขัดแย้งที่เป็นความคิดในการบริหารวิชาการในช่วงเวลานี้ได้อย่างดี และยังทรงประสานให้มีการพัฒนาคุณภาพวิชาการก้าวขึ้นสู่การเป็นมหาวิทยาลัยที่มีคณะวิชาสมบูรณ์แบบด้านสังคมศาสตร์ อันประกอบด้วยคณะศิลปศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะสังคมสงเคราะห์ ภาควิชามานุษยวิทยา โครงการวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน

คงกล่าวได้ไม่ผิดนักที่ในช่วงเวลา พ.ศ. 2507 – 2514 อันเป็นช่วงเวลาส่วนใหญ่ที่เสด็จในกรมฯ ทรงทำหน้าที่อธิการบดีอยู่นั้น ได้ทำให้มหาวิทยาลัยมีการปรับปรุงมาตรฐานวิชาการสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ให้มีความเข้มแข็งโดดเด่น โดยสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการด้วยการเรียนหลักสูตรวิชาพื้นฐาน ซึ่งเป็นการปรับความรู้ด้านภาษาไทย อังกฤษและภาษาต่างประเทศอื่นๆ และวิชาความรู้ทั่วไปที่เป็นองค์ความรู้สังคมศาสตร์

...“ข้าพเจ้าได้ร้องขอให้ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มาดำรงตำแหน่งคณบดีเศรษฐศาสตร์ เพราะว่าประเทศชาติของเราอยู่ในยุคพัฒนา นักเศรษฐศาสตร์ของเราก็ควรจะเพาะตัวให้เทียมทันความต้องการของชาติ”...

เรื่องมนุษย์กับอารยธรรม คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนการพัฒนาคณะเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการเรียนการสอนสาขาวิชาเดียวที่สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสภาการศึกษาแห่งชาติ ประกาศเป็นนโยบายที่ต้องให้การสนับสนุนเป็นการเร่งด่วน ทำให้เป็นคณะที่ได้รับงบประมาณจากรัฐบาลและมีการสร้างค่านิยมให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการเรียนวิชานี้ ในระยะแรกแม้ว่าคณะเศรษฐศาสตร์ได้รับจำนวนผู้เรียนเพิ่มมากขึ้น แต่ปัญหาคือ คณบดีและเลขาธิการมหาวิทยาลัยขณะนั้น สมทบ สุวรรณสุทธิ ไม่มีการวางแผนเพิ่มจำนวนอาจารย์ประจำ ทำให้คณะยังคงพึ่งพาอาจารย์พิเศษตามโครงสร้างเดิม การพัฒนาคุณภาพวิชาการคณะจึงยังคงมีปัญหา ใน พ.ศ. 2508 เมื่อสมทบ สุวรรณสุทธิ ลาออกจากการเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ เสด็จในกรมฯ ในฐานะอธิการบดีจึงชักชวน ดร.ป๋วย ให้เข้ามาทำงานบริหารในมหาวิทยาลัยทรงเล่าเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

“ข้าพเจ้าได้ร้องขอให้ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มาดำรงตำแหน่งคณบดีเศรษฐศาสตร์ เพราะว่าประเทศชาติของเราอยู่ในยุคพัฒนา นักเศรษฐศาสตร์ของเราก็ควรจะเพาะตัวให้เทียมทันความต้องการของชาติ”

(จากพระดำรัสตอบงานวันฉลองพระชนมายุ 80 พรรษาของเสด็จในกรมฯ จัดขึ้น ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2514)

นับแต่นั้นมาคณะเศรษฐศาสตร์เริ่มต้นนโยบายการพัฒนาคุณภาพวิชาการ ด้วยการพัฒนากำลังคนสายอาจารย์ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพด้วยทุนศึกษาต่อต่างประเทศและหลักสูตรที่ทันสมัยขึ้น

การจัดตั้งแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน

การจัดตั้งแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนขึ้นใน พ.ศ. 2510 นั้น ส่วนหนึ่งมาจากกระแสการเติบโตของสื่อหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นสื่อสาธารณะขณะนั้น ทำให้กลุ่มผู้ประกอบอาชีพนักหนังสือพิมพ์เริ่มขยายตัวมากขึ้น ท่ามกลางบรรยากาศสังคมการเมืองแบบปิดภายใต้การปกครองของรัฐบาลผู้นำทหารที่จำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง แต่ด้วยความสนพระทัยของเสด็จในกรมฯ ที่มีต่อกิจการหนังสือพิมพ์ ซึ่งครั้งหนึ่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทรงก่อตั้งหนังสือพิมพ์ประชาชาติและเป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็นของนักเขียนฝ่ายก้าวหน้าในยุคสมัยนั้น แม้ว่าต่อมาหนังสือพิมพ์ฉบับนี้จำเป็นต้องปิดตัวลง ในช่วง พ.ศ. 2497 เสด็จในกรมฯ เวลานั้นจึงทรงเห็นด้วยกับการเติบโตของหนังสือพิมพ์ในทศวรรษ 2510 เมื่อมีการรวมกลุ่มกันของผู้ประกอบอาชีพนี้จัดตั้งเป็นมูลนิธิวิชาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยขึ้น จึงทรงรับเป็นประธาน มูลนิธินี้มีวัตถุประสงค์สำคัญในการส่งเสริมการศึกษาวิชาการหนังสือพิมพ์ระดับมหาวิทยาลัยและร่วมกันผลักดันให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดการเรียนการสอนภาคบัณฑิตศึกษาภาคค่ำขึ้น ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2497

ด้วยเหตุนี้ตลอดสมัยการดำรงตำแหน่งอธิการบดี จึงทรงสนับสนุนกิจกรรมการศึกษาด้านหนังสือพิมพ์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันเป็นหลักสูตรภาคค่ำ ซึ่งจัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2505 เพื่อให้นักหนังสือพิมพ์และผู้ที่ทำงานอยู่แล้ว สามารถเข้าศึกษาต่อในช่วงเลิกงาน โดยได้รับประกาศนียบัตร จนกระทั่ง พ.ศ. 2513 ทรงสนับสนุนให้ขยายหลักสูตรวิชาการหนังสือพิมพ์ให้ได้รับปริญญาตรีวารสารศาสตรบัณฑิต ด้วยการจัดตั้งแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน ควบคู่กับการพัฒนาอาจารย์ประจำให้มีทักษะความรู้เฉพาะทางด้วย เนื่องจากทรงเห็นว่าสังคมไทยยังต้องการผู้มีทักษะความรู้ในการขยายกิจการหนังสือพิมพ์ ซึ่งคุณสมบัติของนักวิชาการด้านนี้ นอกจากความรู้ด้านทักษะแล้ว ยังต้องรอบรู้กิจกรรมสำคัญในสังคม ต้องทำหน้าที่สื่อกลาง ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ถูกต้อง โดยเฉพาะปัจจุบันมีความก้าวหน้าด้านเทคนิควิทยาการแขนงต่างๆ มากมายและรวดเร็ว นักหนังสือพิมพ์จึงต้องมีความรู้เป็นพิเศษ

เสด็จในกรมฯ กับโครงการไทยคดีศึกษา

แม้ว่าการริเริ่มโครงการไทยคดีศึกษา ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2515 จะได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นสถาบันวิจัยด้านไทยศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันได้รับการตั้งชื่อประทานจากเสด็จในกรมฯ ว่า *"สถาบันไทยคดีศึกษา"* นั้น เกิดจากความกระตือรือร้นทางวิชาการของอาจารย์คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และเป็นผลพวงจากการเดินทางไปศึกษาดูงาน ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา รวมถึงการรับเชิญไปสอนและเข้าร่วมการสัมมนาทางวิชาการด้านเอเชียศึกษาของมหาวิทยาลัยในช่วงมกราคม – เมษายน พ.ศ. 2513 ในครั้งนั้นอาจารย์คุณนิออน ได้จัดทำรายงานการปฏิบัติงานและศึกษาดูงานในสหรัฐอเมริกาตั้งเป็นข้อสังเกตถึงความแพร่หลายของสถาบันการศึกษาระดับสูงในต่างประเทศในการศึกษาวิจัยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทย ไม่ว่าจะเป็นสาขาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภาษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไทย จึงให้รู้สึกเสียดายที่เมืองไทย *"จะปล่อยให้คนต่างชาติต่างภาษาได้เรียนรู้ลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องของสังคมไทยมากกว่าคนไทยเราเอง"*

ด้วยเหตุนี้อาจารย์คุณนิออน จึงได้เสนอแนะให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ริเริ่มโครงการศึกษาสังคมไทยด้วยกิจกรรม 2 อย่าง คือ สอนและวิจัย โดยแนะนำว่า ในการค้นคว้าวิจัยจะต้องประสานวิชาสาขาต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยระดับปริญญาตรีให้เรียนวิชาพื้นฐานทั่วไป และฝึกฝนหลักวิชาเฉพาะด้านอย่างเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ หรือรัฐศาสตร์ ซึ่งเหมาะสมจะนำมาประสานวิชาการแขนงต่างๆ ในระดับปริญญาโท และเมื่อศึกษาถึงปริญญาเอกจึงกลับไปอยู่ในความควบคุมของแผนกวิชาเฉพาะทาง ในกรณีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์คุณนิออน เห็นว่าในชั้นปริญญาตรีผู้เรียนควรได้รับความรู้พื้นฐานด้านวิชา *"สังคมไทย"* หรือ *"อารยธรรมไทย"* โดยส่งเสริมให้ผู้สอนชั้นปริญญาตรีในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในสาขาวิชารัฐศาสตร์ วรรณคดีหรือประวัติศาสตร์หันมาอธิบายเรื่องของเมืองไทยให้มากยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากผู้สอนควรทำวิจัยเรื่องนั้นๆ และที่สำคัญยังได้เสนอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งศูนย์หรือสถาบันการศึกษาเรื่องสังคมไทย เพื่อให้เกิดการวิจัยการเรียนการสอนและการเผยแพร่ในรูปเอกสารวิชาการ

รายงานซึ่งเป็นข้อเสนอแนะฉบับนี้ของอาจารย์คุณนิออน ได้มีความสอดคล้องต้องกันกับพระประสงค์ของเสด็จในกรมฯ ในฐานะอธิการบดีและศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หลังจากที่ทรงรับทราบรายงานได้ทรงส่งให้คณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการประกอบด้วย ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ เป็นประธาน ซึ่งได้เชิญ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ และอาจารย์คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ประชุมร่วมกัน และได้ผลักดันโครงการวิจัยด้านไทยศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมตลอดไปจนถึงการจัดการเรียนการสอนภาษาไทยและวรรณคดีไทย จนในที่สุดผ่านความเห็นชอบของที่ประชุมคณบดีในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513 และสามารถจัดตั้งโครงการขึ้นประกอบด้วยคณะกรรมการดำเนินงาน โดยอาจารย์คุณนิออน เป็นกรรมการเลขานุการและศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นประธาน ขึ้นในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2514 ซึ่งขณะนั้นอธิการบดีได้ปรับเปลี่ยนจากเสด็จในกรมฯ มาเป็น ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์แล้ว

อย่างไรก็ตามถ้าหากพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโครงการนี้จะเห็นได้ว่าเป็นขอบข่ายองค์ความรู้ด้านหนึ่งที่อยู่ในความสนพระทัยของเสด็จในกรมฯ นั่นคือ

“ส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าในทางสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวกับสังคมไทยโดยเฉพาะ...
สนับสนุนการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสังคมไทย
เพื่อสร้างองค์แห่งวิชาในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
เพื่อนำไปสอนในสาขาวิชาต่างๆ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”

สถาบันไทยคดีศึกษา จึงเป็นสถาบันวิจัยด้านภูมิภาคไทยแห่งแรกของประเทศ และนี่คือการทำงานที่เชื่อมโยงข้อต่ออันเป็นพันธกิจของเสด็จในกรมฯ ในการประสานโครงการและสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมการศึกษาวิจัยวิชาการที่มีผู้บริหารจัดการโครงการซึ่งมีความรู้เฉพาะ ทั้งนี้บทบาทพระองค์ท่านในฐานะผู้สนับสนุนให้ความเห็นชอบนั้น จึงมีลักษณะการประสานเป็นกลไกหนึ่งที่สร้างความเข้มแข็งให้กับความเป็นเลิศทางวิชาการสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การพัฒนาอาจารย์

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งตามหลักการพัฒนามหาวิทยาลัยสมัยใหม่ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 คือ จะต้องมีสัดส่วนจำนวนอาจารย์ประจำต่อจำนวนนักศึกษาหรือผู้เรียนที่สัมพันธ์กัน นักศึกษาราว 25 – 30 คน ต่อครู 1 คน ซึ่งก่อน พ.ศ. 2507 จำนวนอาจารย์ประจำมีเพียง 12 คน ส่วนอาจารย์พิเศษมีจำนวนถึง 172 คน ในขณะที่นักศึกษามีจำนวนถึงกว่า 20,000 คน การเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีของเสด็จในกรมฯ ได้ทรงสนับสนุนการพัฒนาและการเพิ่มจำนวนอาจารย์ประจำ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2507 อาจารย์ประจำมีเพิ่มถึง 104 คน และมีถึง 365 คน ใน พ.ศ. 2513 ส่วนจำนวนนักศึกษาเริ่มลดลงเหลือเพียงพันกว่าคน นอกจากนี้ยังทรงประสานความช่วยเหลือด้วยการขอให้มีการพัฒนาอาจารย์ให้ศึกษาต่อต่างประเทศจากมูลนิธิเอเชีย ศูนย์การศึกษาด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาและยุโรปในการให้ทุนการศึกษาแก่บรรดาอาจารย์ชาวไทยไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยในต่างประเทศ

การสานต่อการพัฒนาห้องสมุดมหาวิทยาลัยไปสู่ความเป็นเลิศของห้องสมุดสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เพื่อให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก้าวเข้าสู่ยุคความเป็นอุดมศึกษาที่มีความโดดเด่นในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ด้วยการประสานความขัดแย้งในกรณีหลักสูตรวิชาพื้นฐานจนทำให้หลักสูตรสามารถดำรงอยู่ได้แม้จะถูกลดเวลาลงเหลือเพียง 1 ปี เสด็จในกรมฯ ยังประสานให้มีการพัฒนาระบบห้องสมุดมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การปฏิบัติงานของนักวิชาชีพบรรณารักษ์ศาสตร์ ซึ่งบริหารจัดการระบบห้องสมุดให้มีความเป็นสมัยใหม่จากเดิมที่เป็นเพียงโกดังเก็บของมาตั้งแต่ พ.ศ. 2504

ในช่วงสมัยการดำรงตำแหน่งอธิการบดี ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้พัฒนาอย่างก้าวกระโดดทั้งในด้านงบประมาณการจัดหาหนังสือ การเพิ่มปริมาณจำนวนหนังสือจากใน พ.ศ. 2500 มีเพียง 8,000 เล่ม เป็น 70,000 เล่ม ใน พ.ศ. 2506 และ 187,660 เล่ม ใน พ.ศ. 2515 ในจำนวนนี้มีทั้งหนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และยังเป็นห้องสมุดแห่งแรกที่มีการนำระบบห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน (Library of Congress) มาใช้เป็นครั้งแรก

จนกลายเป็นห้องสมุดทันสมัย อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าและให้บริการได้มากกว่าห้องสมุดอื่นใด อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการพัฒนาระบบห้องสมุด นอกจากเสด็จในกรมฯ เองทรงให้ความเห็นชอบแล้ว ยังเป็นผลพวงของผู้บริหารห้องสมุดและคณาจารย์ประจำที่มีความเป็นนักวิชาการ และบรรณารักษ์วิชาชีพที่ร่วมกันผลักดันการพัฒนาระบบห้องสมุด

การขยายตัวทางกายภาพ

ในช่วงเวลาของการพัฒนามหาวิทยาลัยไปสู่มหาวิทยาลัยปิดนั้น มหาวิทยาลัยภายใต้อธิการบดีเสด็จในกรมฯ ทรงดำเนินการขยายมหาวิทยาลัยด้านกายภาพ โดยเฉพาะการสร้างอาคารเรียนเพื่อรองรับคณะวิชาที่รับนักศึกษาซึ่งต้องมีห้องเรียนที่เพียงพอ ทำให้ยุคนี้มีการก่อสร้างและทำพิธีเปิดอาคารเรียนคณะต่างๆ เช่น คณะรัฐศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ซึ่งสร้างแทนที่อาคารโรงเรียนเตรียม ม.ธ.ก. และให้มีการสร้างอาคารยิมเนเซียม ซึ่งเป็นอาคารออกกำลังกายและเล่นกีฬาของนักศึกษา ซึ่งในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นักศึกษาต้องใช้เวลาทั้งวันในมหาวิทยาลัย แตกต่างจากผู้เรียนรุ่นเก่าที่ใช้ชีวิตทำงานระหว่างวัน และเข้าเรียนเฉพาะช่วงเย็นหรือช่วงเวลาเตรียมสอบ

อธิการบดีกับการประสานงานภายนอกและภายในมหาวิทยาลัย

ในช่วงที่เสด็จในกรมฯ ทรงทำงานในฐานะอธิการบดีระหว่าง พ.ศ. 2506 – 2514 นั้น การบริหารภายในมหาวิทยาลัยเป็นบทบาทหน้าที่ของเลขาธิการมหาวิทยาลัย ซึ่งตลอดช่วงเวลาดังกล่าวมีเลขาธิการมหาวิทยาลัย 3 ท่าน ทำงานร่วมกับเสด็จในกรมฯ คือ ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ (พ.ศ. 2507 – 2510) ดร.ศักดิ์ ผาสุกนิรันดร์ (พ.ศ. 2510 – 2512) และช่วงสุดท้าย คือ สังเวียน อินทรวิชัย (พ.ศ. 2512 – 2516) การดำเนินงานบริหารมหาวิทยาลัยของอธิการบดี ส่วนใหญ่เป็นการกลั่นกรองและเสนอเรื่องจากเลขาธิการและคณบดี ผ่านที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย หน้าที่ในทางปฏิบัติของอธิการบดีเป็นไปในทางประสานสัมพันธ์ด้านนโยบายงบประมาณ การพัฒนาอาจารย์กับหน่วยงานต้นสังกัดของมหาวิทยาลัย ซึ่งขณะนั้น คือ

สำนักนายกรัฐมนตรี ดังนั้นฐานะรองนายกรัฐมนตรีและนักวิชาการสังคมศาสตร์ รวมถึงบุคลิกภาพแบบนักการทูต ทำให้การประสานสัมพันธ์กับรัฐบาลผู้นำทหารในการพัฒนามหาวิทยาลัย ซึ่งต้องให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและแผนพัฒนาการศึกษาที่กำกับโดยสภาการศึกษาแห่งชาติเป็นไปอย่างคล่องตัว อย่างไรก็ตามบทบาทการประสานนโยบายที่เป็นทางการเช่นนี้ เสด็จในกรมฯ ก็ทรงงานไม่ต่างจากอธิการบดีของมหาวิทยาลัยอีก 4 แห่ง แต่พระองค์ยังทรงมีบทบาทภายนอกที่สำคัญยิ่งในโลกวิชาการยุคนั้น คือ การที่ทรงเป็นนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยตั้งแต่ก่อนทรงเป็นอธิการบดี และทรงงานนี้อยู่จนถึง พ.ศ. 2514 ในด้านหนึ่งบทบาทนี้ถือเป็นการประสานสัมพันธ์วิชาการมหาวิทยาลัยกับชุมชนวิชาการภายนอกด้วยเป็นบทบาทที่ทำให้ความเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยของพระองค์ทรงแตกต่างจากอธิการบดีมหาวิทยาลัยอื่นในยุคเดียวกัน

นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยยุคแรก (พ.ศ. 2499 – 2514) : การเชื่อมโยงวิชาการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับชุมชนวิชาการภายนอก

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อตั้งใน พ.ศ. 2499 เป็นสมาคมทางวิชาการสังคมศาสตร์ที่ดำเนินการโดยนักวิชาการไทยทั้งหมดเป็นสมาคมแรก (ไม่นับรวมสยามสมาคม) สมาคมแห่งนี้ถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อชุมชนวิชาการในการผลักดันความก้าวหน้าทางวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ไทย รวมถึงการเป็นปัจจัยให้เกิดเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

แม้ว่าความริเริ่มผลักดันให้มีการจัดตั้งสมาคมวิชาการสังคมศาสตร์แห่งนี้เกิดขึ้นจากการจัดประชุมร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายสังคมศาสตร์แห่งองค์การคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติกับคณาจารย์บางท่านของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถานอบรมสังคมสงเคราะห์แห่งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติที่ประชุมมีความเห็นพ้องกันที่จะให้ประเทศไทยจัดตั้งสมาคมวิชาการสังคมศาสตร์เช่นเดียวกับต่างประเทศ ในระยะเริ่มแรกได้มีการใช้สถานที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นที่ทำการ เนื่องจากในขณะนั้น

ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เองก็ยังไม่มีแม้แต่อาจารย์ประจำจนกระทั่ง พ.ศ. 2503 ทำให้ ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน คณบดีคณะรัฐศาสตร์ ขณะนั้น เป็นผู้มีบทบาทสำคัญท่ามกลางบรรยากาศการเมืองภายใต้ข้อจำกัดด้านเสรีภาพวิชาการและนี่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้ริเริ่มก่อตั้งได้กราบทูลเชิญเสด็จในกรมฯ ซึ่งขณะนั้นเป็นรองนายกรัฐมนตรีเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกสมาคม

เป็นที่เข้าใจได้ว่าการตอบรับเป็นนายกสมาคมนั้นส่วนหนึ่งมาจากความสนพระทัยวิชาการสังคมศาสตร์มาตั้งแต่ต้น พระองค์จึงทรงเป็นหลักในสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสังคมศาสตร์ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สาขาวิชาที่ทรงสนพระทัยมีทั้งนิติศาสตร์ การต่างประเทศ รัฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น สมาคมมีวัตถุประสงค์ *"เพื่อส่งเสริมการศึกษาการวิจัยอันเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าแห่งวิชาการทางสังคมศาสตร์ และเพื่อนำมาพิจารณาเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหาทางสังคม โดยอาศัยหลักสิทธิมนุษยชนและความยุติธรรมเป็นมูลฐาน นอกจากนี้ยังประสงค์ที่จะส่งเสริมให้ประชากรในประเทศไทย มีความสนใจในภารกิจทางสังคม"* อย่างไรก็ตามเพื่อให้หลักการบรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาผ่านสำนักแถลงข่าวอเมริกันประจำประเทศไทย (USIS) สมาคมได้จัดตั้งสำนักพิมพ์ซึ่งมีโรงพิมพ์และเครื่องพิมพ์ของตนเอง โดยจัดพิมพ์หนังสือแปลวิชาการ และต่อมากิจกรรมด้านนี้ขยายตัวมีบทบาทสำคัญมากขึ้น ด้วยเหตุที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ปัญญาชนอิสระได้เข้ามาทำหน้าที่บรรณาธิการสำนักพิมพ์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2505

การดำเนินงานของสมาคมภายใต้ยุคแรกที่เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นนายกสมาคมแบ่งเป็น 2 ด้าน คือ การจัดประชุมวิชาการเป็นครั้งคราว ภายใต้บรรยากาศทางการเมืองแบบปิด แต่อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. 2507 สมาคมได้จัดสัมมนาวิชาการที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาในระบบการศึกษาไทย 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 – 5 มิถุนายน พ.ศ. 2507 เรื่อง *"ปัญหาและบทบาทของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย"* ซึ่งมีนักวิชาการทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างป๋วย อึ๊งภากรณ์ และเสน่ห์ จามริกให้ความร่วมมือสร้างกลุ่มนักวิชาการในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รุ่นใหม่เวลานั้น เสด็จในกรมฯ ได้เข้ารับหน้าที่อธิการบดีแล้ว ส่วนการ

สัมมนาครั้งต่อมาใน พ.ศ. 2509 เป็นการสัมมนาในกลุ่มนิสิตนักศึกษาทั้งสองสถาบันเรื่อง *"ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ"* ซึ่งมีข้อสังเกตว่า นักวิชาการที่มีบทบาทจำนวนหนึ่งของสมาคมจะได้เข้าร่วมกิจกรรมการจัดสัมมนาและจัดพิมพ์ของสมาคมด้วย

กิจกรรมด้านที่สองของสมาคม คือ การจัดทำวารสารวิชาการด้านสังคมศาสตร์เป็นกิจกรรมวิชาการอีกแขนงหนึ่งที่เสด็จในกรมฯ ทรงสนพระทัยและแสดงออกตั้งแต่เริ่มแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในการสร้างองค์ความรู้และเผยแพร่แก่สาธารณชนผ่านหนังสือพิมพ์ประชาชาติ

การที่ได้ทรงงานอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ควบคู่กับการทำหน้าที่นายกสมาคมวิชาการสังคมศาสตร์ระดับสูงเพียงแห่งเดียวในประเทศขณะนั้น ทำให้ทรงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับอาจารย์และนักวิชาการปัญญาชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลิตผลการศึกษาจากต่างประเทศและเป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง อย่างเสน่ห์ จามริก คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เกษม ศิริสัมพันธ์ หรือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอย่างประชุม โฉมฉาย พัทยา สายหู สมศักดิ์ ชูโต ไพจิตร เอื้อทวีกุล เกษม สุวรรณกุล และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ บุคคลสำคัญผู้มีส่วนสร้างสรรค์บทบาทสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยในการผลิตสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องที่เรียกว่า สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิชาการของนักวิชาการชาวไทย

สังคมศาสตร์ปริทัศน์เป็นสิ่งพิมพ์วิชาการที่พิมพ์เผยแพร่ในช่วงบรรยากาศสังคมการเมืองไทยตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร ปัจจัยซึ่งสามารถผลักดันให้สิ่งพิมพ์วิชาการที่ต่อมาจะเป็นแหล่งรวมองค์ความรู้และข่าวสารทางปัญญา รวมถึงการสะท้อนภาพปัญหาที่แท้จริงของสังคมไทยจนถือได้ว่าเป็นสิ่งพิมพ์ก้าวหน้าที่สุดของยุคสมัยนั้น ทั้งหมดเป็นไปได้เพราะสุลักษณ์ ซึ่งมีบทบาทผลักดันการก่อตั้งและเป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์ได้หาทางออกด้วยวิธีการอาศัยความคุ้มครองและอุปถัมภ์จากผู้มีอำนาจนั่นคือการเข้าไปขอพึ่งพาพระบารมีอุปถัมภ์ของเสด็จในกรมฯ ให้ทรงยอมรับเป็นเจ้าของวารสารฉบับนี้ในนามของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เรียกชื่อว่า *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* อันเป็นชื่อที่เสด็จในกรมฯ ทรงตั้งประทานให้วารสารวิชาการฉบับนี้ ถือเป็นสิ่งพิมพ์วิชาการสาธารณะที่เปิดกว้างให้

กับข้อเขียนที่แสดงความเห็นของปัญญาชนในสังคมไทย ซึ่งต่างรุ่นต่างสถานะหากแต่มีอุดมการณ์แนวคิดในการมองสังคมไทยที่เป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง นักคิดอาวุโส นักเขียนต่างประเทศ อาจารย์มหาวิทยาลัย ปัญญาชน และนักวิชาการรุ่นใหม่ ด้วยเหตุนี้บทบาทของเสด็จในกรมฯ ที่ประสานสัมพันธ์กับประชาคมวิชาการภายนอกต่างมหาวิทยาลัย สถาบันและองค์กรผ่านสมาคมสังคมศาสตร์ปริทัศน์ได้ทำให้ทรงเชื่อมโยงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และบุคลากรสายวิชาการโดยเฉพาะอาจารย์กับประชาคมวิชาการภายนอกได้อย่างดีและน่าจะเป็นประสบการณ์ส่วนหนึ่งที่ทำให้ทรงเข้าใจถึงบทบาทนักศึกษาและปัญญาชนทั้งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และนอกมหาวิทยาลัยที่ขับเคลื่อนความคิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์สังคมไทยอยู่ขณะนั้น ซึ่งครั้งหนึ่งระบบการศึกษาในยุโรปที่ทรงเรียนรู้มาก็ได้ปลูกฝังความคิดเชิงวิพากษ์และวัฒนธรรมการวิจารณ์ให้กับพระองค์ท่านเช่นเดียวกัน

และไม่น่าแปลกใจที่ใน พ.ศ. 2514 วาระครบชันษา 80 ปี ของเสด็จในกรมฯ จึงเป็นโอกาสที่แสดงออกถึงการทรงเป็นศูนย์รวมนักวิชาการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์หลากหลายสาขาวิชา เมื่อพิจารณาจากผลงานการศึกษาในเชิงสำรวจสถานะความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์ การเมือง การต่างประเทศ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา วรรณกรรม และภาษา ซึ่งสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดย ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ นายกสมาคมคนต่อมาได้จัดงานประชุมวิชาการถวายในวาระที่ทรงขอลาออกจากนายกสมาคมพร้อมกับที่ทรงขอลาออกจากการเป็นอธิการบดี ช่วงเวลาหลังจากนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสังคมไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญในการเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 อันเป็นผลจากความตื่นตัวและความเคลื่อนไหวเรียกร้องเสรีภาพและการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เหตุการณ์นี้เป็นผลจากรากฐานการสั่งสมองค์ความรู้และวัฒนธรรมการเมืองแบบใหม่ที่มีการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ข้อเขียนในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ไปจนถึงบทบาทการวิพากษ์สังคมของนักวิชาการปัญญาชนที่เสด็จในกรมฯ มีส่วนร่วมไม่มากก็น้อยในการฟื้นฟูให้เติบโตขึ้นในสังคมไทย

การประสานสัมพันธ์ภายในมหาวิทยาลัย

การทำหน้าที่อธิการบดีในยุคนั้น แม้จะไม่จำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์โดยตรงกับคณาจารย์หรือนักศึกษา หากแต่กระทำผ่านความเห็นชอบเชิงนโยบายในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย แต่อธิการบดีก็ทำงานประสานสัมพันธ์ภายในโดยตรงกับนักศึกษาและคณาจารย์ได้ในยามที่เกิดปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งเสด็จในกรมฯ ทรงเลือกใช้วิธีการให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น *"บอกมีเรื่องอะไร มาพูดกันมาติดต่อกับฉันได้"*

ทรงเล่าถึงวิธีแก้ปัญหาให้นักศึกษาว่า ทรงใช้การเรียกประชุมให้นักศึกษาพูดคุยกันเอง บางทีความเห็นไม่ลงรอยกันก็ทรงเชิญมาทั้งสองฝ่าย มาพบกันเพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนเหตุผลและความต้องการ เพราะไม่ทรงต้องการให้เรื่องราวใหญ่โต บางทีนักศึกษาขอใช้หอประชุมใหญ่ แต่เสด็จในกรมฯ เลือกจะใช้วิธีเชิญทั้งสองฝ่ายมาประชุมที่ห้องประชุมคณบดี โดยทรงนั่งเป็นประธาน ซึ่งก็ให้ผลเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่ายสามารถตกลงชี้แจงกันได้ ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ดูไม่ต่างจากวิธีการทูตซึ่งทรงเคยใช้ขณะทำงานด้านการต่างประเทศ นอกจากนี้แล้วยังทรงสนับสนุนการแสดงออกและการทำกิจกรรมของนักศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการจัดกิจกรรมปาฐกถาโต้วาทีไปจนถึงการจัดการแข่งขันกีฬาฟุตบอลประเพณี

อธิการบดีผู้เปิดพื้นที่มหาวิทยาลัย ถวายการเสด็จพระราชดำเนินและถวายการต้อนรับพระราชอาคันตุกะและผู้นำต่างประเทศ

แม้ว่าก่อนหน้าที่เสด็จในกรมฯ จะเข้าปฏิบัติหน้าที่อธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เคยได้รับโอกาสถวายการต้อนรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ในวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2505 เมื่อทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินสวนอัมพรและโปรดเกล้าฯ ให้คณะนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ ครั้งนั้นทรงพระราชนิพนธ์บทดนตรีเพลงประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งต่อมาในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2506 ได้เสด็จพระราชดำเนินเยือนมหาวิทยาลัยครั้งแรก โปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลงประจำมหาวิทยาลัยฉบับสมบูรณ์ ในคราวนั้นทรงปลูกต้นหางนกยูงบริเวณแนวรั้วมหาวิทยาลัย

เสด็จในกรมฯ อธิการบดี รับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำเสด็จพระราชดำเนินพระราชาธิบดีแห่งเอธิโอเปีย พ.ศ. 2511

อันเป็นที่มาของต้นไม้ประจำมหาวิทยาลัยและเป็นแรงบันดาลใจให้นักศึกษาและชาวธรรมศาสตร์เรียกขานเพลงพระราชทานประจำมหาวิทยาลัยว่า *"ยูงทอง"* นอกจากนี้ในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2506 สภามหาวิทยาลัยได้ทูลเกล้าถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตแด่สมเด็จพระราชินีจูเลียนาแห่งเบลเยียมด้วย

เมื่อเสด็จในกรมฯ ทรงรับตำแหน่งอธิการบดีแล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีฐานะเป็นพื้นที่รับเสด็จล้นเกล้าฯ ทั้งสองพระองค์ พระราชอาคันตุกะและผู้นำต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้นว่า

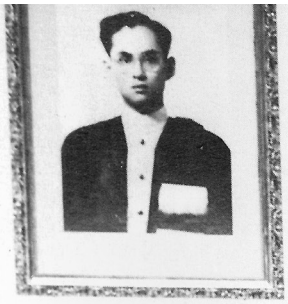

วันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507 สมเด็จพระเจ้าโบดวงและพระราชินีฟาบิโอลา แห่งเบลเยี่ยม เสด็จเยือนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องในการที่เป็นเจ้าภาพการแข่งขันฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ – ธรรมศาสตร์

และในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507 ล้นเกล้าทั้งสองพระองค์เสด็จฯ เยี่ยมชมกิจการหอสมุดมหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับการปรับปรุงให้มีความทันสมัย และจะได้เป็นห้องสมุดชั้นนำด้านสังคมศาสตร์ต่อมา การเสด็จครั้งนี้ทั้งสองพระองค์พระราชทานพระราชทรัพย์เข้าบำรุงกิจการห้องสมุด

และในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2510 – 2511 มหาวิทยาลัยยังได้มอบและถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตแด่พระราชอาคันตุกะและผู้นำประเทศอย่าง

เสด็จในกรมฯ อธิการบดีและศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ถวายการต้อนรับสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในการเสด็จฯ ทรงเป็นอาจารย์สอนภาษาฝรั่งเศส คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่วันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2513

ประธานาธิบดีออสเตรีย นายกรัฐมนตรีประเทศญี่ปุ่น ประธานาธิบดีเฟอร์ดินานด์ มาร์กอส แห่งประเทศฟิลิปปินส์ และพระราชาธิบดีแห่งเอธิโอเปีย

แต่เหตุการณ์ครั้งสำคัญที่สุดคือ ในวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2513 สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จมาทรงเป็นพระอาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ หัวหน้าสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส และผู้อำนวยการฝ่ายประสานแผนกวิชาภาษาต่างประเทศ

ช่วงเวลาขณะดำรงตำแหน่งอธิการบดีอยู่นั้น เสด็จในกรมฯ เองในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นที่ไว้วางพระทัยและยังทรงเปี่ยมด้วยประสบการณ์ในการถวายการต้อนรับและการดำเนินพิธีการทูตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมแก่พระราชวงศ์ชั้นสูงและผู้นำต่างประเทศนั้น ทำให้มหาวิทยาลัยเริ่มต้นได้รับโอกาสการทำหน้าที่พื้นที่ต้อนรับอาคันตุกะระดับผู้นำระหว่างประเทศ ซึ่งหมายถึงเกียรติภูมิและชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยด้วย นอกเหนือจากนี้เสด็จในกรมฯ เองยังทรงได้รับความไว้วางพระทัยจากล้นเกล้าฯ ทั้งสองพระองค์ให้ปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนหรือถวายการต้อนรับกษัตริย์ประเทศต่างๆ อีกด้วย เป็นต้นว่า

วันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2513 เสด็จในกรมฯ ได้รับพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทนพระองค์ถวายการต้อนรับและส่งเสด็จกษัตริย์ไฟซาลแห่งซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเป็นการเสด็จผ่านประเทศไทยโดยที่ทั้งสองประเทศมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันทั้งทางไมตรีและการค้า โดยเฉพาะศาสนาและประชากรมุสลิมในประเทศไทย

วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2513 เสด็จในกรมฯ เสด็จประเทศญี่ปุ่นด้วยข้อราชการกระทรวงการต่างประเทศ ครั้งนั้นได้ทรงเข้าเฝ้าสมเด็จพระจักรพรรดิและสมเด็จพระจักรพรรดินี และพระบรมวงศานุวงศ์ ณ พระราชวังกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น

ภาพลักษณ์และพระบารมีอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ได้ทำให้ตำแหน่งอธิการบดี สามารถเชื่อมโยงให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีสัมพันธไมตรีและเป็นที่รู้จักในต่างประเทศผ่านสื่อพระราชอาคันตุกะและผู้นำประเทศที่ได้รับการถวายการต้อนรับ ซึ่งมีความหมายต่อการสร้างชื่อเสียงให้มหาวิทยาลัยเป็นที่รู้จักกว้างขวางมากขึ้นในต่างประเทศด้วย

ชีวิตประจำวันของอธิการบดีที่มหาวิทยาลัย

จากการที่เสด็จในกรมฯ ยังทรงงานตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ควบคู่กับตำแหน่งอธิการบดีในระยะแรกจนถึง พ.ศ. 2510 จึงได้ทรงลาออกจากการเป็นคณะรัฐมนตรีนั้น ทรงใช้เวลาปฏิบัติงานด้วยการเสด็จมาที่มหาวิทยาลัย เพื่อปฏิบัติหน้าที่ประมาณ 7.00 น. จนถึงเวลา 18.00 น. ทุกวัน วันใดที่มีการประชุมหรือมีแขกมาขอพบมาก ไม่สามารถปฏิบัติภารกิจประจำวันเสร็จทัน ก็จะทรงนำงานไปพิจารณาต่อที่บ้าน โดยเฉพาะงานที่ทรงต้องใช้ดุลพินิจและวิจารณญาณในการตัดสินใจ ทรงไม่ประสงค์ให้มีงานคั่งค้างที่จะมีผลกระทบต่อการดำเนินงานมหาวิทยาลัยล่าช้าและมีผลกระทบต่อผู้ปฏิบัติงานคนอื่นๆ ทำให้ทรงมีกิตติศัพท์เป็นที่รับรู้โดยทั่วกันว่า ทรงตรงต่อเวลาและการนัดหมายมากที่สุด

นอกจากนี้ยังทรงสร้างสัมพันธไมตรีที่ใกล้ชิดกับคณาจารย์ นักศึกษา และเจ้าหน้าที่ ด้วยอัธยาศัยอันงดงามมิได้ถือพระองค์ว่าทรงเป็น *“เจ้า”* ทรงแสดงออกกับบุคคลทุกฐานะหน้าที่อย่างเป็นกันเองเสมอกัน สุภาพ มีน้ำพระทัยและไม่เคยมีพระอารมณ์ไม่ดีหรือโกรธผู้ใดเลย ด้วยบุคลิกภาพและคุณลักษณะส่วนพระองค์เช่นนี้ จึงทรงประสบความสำเร็จในการทำหน้าที่อธิการบดี ในยุคสมัยเปลี่ยนผ่านที่มหาวิทยาลัยยังเผชิญหน้ากับความขัดแย้งทางความคิด ขณะเดียวกันยังเป็นช่วงเวลาการเติบโตของขบวนการปัญญาชนทั้งนอกและในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นคณาจารย์และนักศึกษาที่กระแสการเรียนรู้ทางปัญญา วัฒนธรรมการวิพากษ์วิจารณ์เรียกร้องเสรีภาพการแสดงความคิดเห็นเริ่มกว้างขวางขึ้น ในขณะที่โครงสร้างสังคมการเมืองไทยยังเป็นระบบปิด ดังนั้นในช่วงต้นทศวรรษ 2510 จึงทรงเรียกร้องความสามัคคี การหันหน้าเข้าหากันด้วยการเจรจา ทรงวางพระองค์เป็นผู้ประสานไกล่เกลี่ยและการเจรจา เพื่อให้ทุกฝ่ายที่ขัดแย้งกันไม่ว่าจะเป็นระหว่างอาจารย์ด้วยกัน หรืออาจารย์กับนักศึกษา มีข้อสรุปตกลงกันด้วยดี การบริหารงานมหาวิทยาลัยแบบนี้ที่จริงไม่แตกต่างจากแบบแผนและวิธีการทูตที่ทรงศึกษาและปฏิบัติมาอย่างได้ผล ตั้งแต่ครั้งยังทรงงานด้านการต่างประเทศและองค์การสหประชาชาติ

เสด็จในกรมฯ ทรงใช้หลักการเจรจาชี้แจงทำความเข้าใจเพื่อลดความขัดแย้ง ดังภาพทรงเดินทางมาพบนักศึกษาที่ชุมนุมคัดค้านข้อบังคับมหาวิทยาลัยเปิดโอกาสให้นักศึกษาจากสถาบันอื่นเข้าเรียนได้โดยไม่ต้องสอบ ในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2511

ทรงลาออกจากอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2513 เสด็จในกรมฯ ทรงขอลาออกจากการดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยเหตุผลที่พระพลานามัยไม่สมบูรณ์ และให้เป็นไปตามคำแนะนำของแพทย์ พระองค์ทรงพ้นจากการทำหน้าที่อธิการบดีในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2514 เมื่อศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ขณะนั้น ตอบรับการพิจารณาของที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยและเข้ารับหน้าที่อธิการบดี เป็นครั้งแรกที่ตำแหน่งอธิการบดีนี้ผ่านการคัดสรรจากที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยเอง

เสด็จในกรมฯ ทรงมีพระดำรัสขอบคุณนักวิชาการ คณาจารย์ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการจัดงานฉลองพระชนมายุครบ 80 ปี พ.ศ. 2514

ในเวลานั้นเสด็จในกรมฯ ทรงมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของมหาวิทยาลัยกำลังก้าวเดินไปอย่างที่ทรงพอพระทัย

"...มหาวิทยาลัยกำลังจะออกหลักสูตรใหม่ เพื่อให้มหาวิทยาลัยดีขึ้น เป็นแหล่งเลิศทางวิชาการเป็นสถานที่ทรงยอมรับว่ามีวิชาการทันสมัย นักศึกษาจะได้รับความรู้ที่เหมาะสมกับปัจจุบัน"

ในวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2514 ในวาระฉลองพระชนมายุครบ 80 ปี ของเสด็จในกรมฯ คณาจารย์นักวิชาการจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่ง

ประกอบด้วยนักวิชาการสังคมศาสตร์ชั้นนำของประเทศยุคนั้นได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดงานฉลองครบรอบพระชนมายุ 80 ปี ถวาย ณ หอประชุมใหญ่ของมหาวิทยาลัย พระดำรัสของพระองค์ท่านในงานครั้งนั้นสะท้อนถึงความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่ทรงมีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ *"เมื่อข้าพเจ้าต้องจากไปเนื่องด้วยเหตุสุขภาพอนามัยบังคับ แต่จิตใจของข้าพเจ้ายังอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้เอง"*

ในเวลานั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเสถียรภาพในฐานะอุดมศึกษาตามมาตรฐานวิชาการแล้วดังพระดำรัสของพระองค์ว่า

"ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเรามีอนาคตอันรุ่งโรจน์ เพราะนอกจากท่านอธิการบดีแล้ว (เวลานั้น อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อจากเสด็จในกรมฯ พ.ศ. 2514) ยังมีคณบดีกับคณาจารย์และนักศึกษาอันเข้มแข็ง"

(พระดำรัสเสด็จในกรมฯ เนื่องในวันฉลองพระชนมายุครบ 80 พรรษา ของเสด็จในกรมฯ จัดขึ้น ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2514)

การหลุดพ้นจากงานบริหารมหาวิทยาลัยทำให้ทรงผ่อนคลาย แต่กระนั้นก็ดียังทรงโปรดเข้าร่วมงานประชุมเพื่อจัดทำศัพท์บัญญัติที่ราชบัณฑิตยสถานซึ่งทรงเขียนศัพท์บัญญัติอยู่จนวาระสุดท้าย

เวลาสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

แม้จะทรงลาออกจากอธิการบดีใน พ.ศ. 2514 หากยังทรงผูกพันกับมหาวิทยาลัย เสด็จในกรมฯ ยังทรงพอพระทัยกับการเห็นความเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพของนักศึกษาอันเป็นผลจากระบบหลักสูตรที่ทรงเห็นว่ามีดุลยภาพของคุณภาพทางวิชาการและวิชาชีพและมนุษยธรรม ดังพระดำรัสตอบในงานฉลองพระชนมายุครบ 80 ปี วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2514 ว่า

"เคยมีนักประพันธ์อเมริกันปรารภกับข้าพเจ้าว่า นักศึกษาของเราขาดความอยากรู้อยากเรียน ซึ่งเป็นคุณสมบัติ

“เมื่อข้าพเจ้าต้องจากไปเนื่องด้วยเหตุสุขภาพอนามัยบังคับ แต่จิตใจของข้าพเจ้ายังอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้เอง”

อันสำคัญยิ่งสำหรับความเจริญก้าวหน้า แต่นั่นเป็นเวลา
หลายปีมาแล้วเป็นอดีตไปแล้ว
ปัจจุบันมีอยู่ว่านักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ถึงพร้อมด้วยความริเริ่มและความอยากรู้อยากเรียน
ดังเห็นได้จากกิจกรรมทั้งในและนอกหลักสูตร
โดยอาศัยการชี้ทางและนำทางของท่าน
คณบดีและคณาจารย์ประกอบกับความริเริ่มของตนเอง”

อีกสองปีหลังจากนั้น เสด็จในกรมฯ แสดงความเห็นถึงกระแสความตื่นตัวในการแสวงหาความรู้ของกลุ่มนักศึกษาปัญญาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ด้วยความยินดีว่า

“บัดนี้ นักศึกษาและประชาชนผู้ตื่นตัวไม่พอใจแต่
ความรู้ทางวิชาชีพ แม้แต่จะได้ปริญญาถึงขั้นดุษฎี
บัณฑิตก็ตาม ยังใคร่เสาะหาความรู้ทั่วไปอีกด้วย”

ด้วยความรู้และความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในวิชาการสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และมนุษยธรรมไม่เพียงแต่ทำให้ทรงเข้าใจสังคมและโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้า หากยังทำให้ทรงเปี่ยมด้วยบุคลิกภาพของความเป็นนักเสรีนิยม ใจกว้างและกล้าหาญด้วยการให้กำลังใจแก่บุคคลผู้ร่วมงานที่เปี่ยมด้วยอุดมการณ์อย่างสม่ำเสมอและไม่เสื่อมคลาย

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ หนึ่งในกลุ่มปัญญาชนก้าวหน้ายุคนั้นที่ได้เคยพึ่งพาพระบารมีและร่วมงานวิชาการกับเสด็จในกรมฯ ได้เล่าถึงเหตุการณ์อันอาจเป็นครั้งสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพที่เสด็จมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นั่นคือในเดือนมีนาคม 2519 เสด็จในกรมฯ ได้ทรงมาเป็นประธานการจัดงานวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแด่ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยขณะนั้น งานนี้สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและมูลนิธิโครงการ

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นเจ้าภาพจัดงาน สุลักษณ์เขียนเล่าว่า

“ท่ามกลางบรรยากาศแห่งการคุกคามทางการเมืองที่แพร่กระจายเข้าไปทั้งในวงการศาสนจักร สถาบันการศึกษาและสังคมวิชาการ รวมถึงการจัดงานคราวนั้น แต่เสด็จในกรมฯ กลับประทับเป็นประธานในงาน ร่วมฟังการอภิปราย เรื่อง “อนาคตประเทศไทย” และทรงลุกขึ้นตรัสประทานพรแด่อาจารย์ป๋วย อย่างน่าจับใจ ทั้งที่เวลานั้นผู้กล้าสนับสนุนอาจารย์ป๋วยในที่สาธารณะมีจำนวนน้อยเสียแล้ว”

วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2519 ก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เสด็จในกรมฯ สิ้นพระชนม์ ขณะทรงรักษาพระองค์ซึ่งประชวรด้วยโรคมะเร็งที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ อันเป็นช่วงเวลา 5 ปี หลังจากทรงลาออกจากการทำหน้าที่อธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารประกอบการค้นคว้า

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2509). **สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยกับสังคมไทย : กำเนิดและพัฒนาการจากอดีต – ปัจจุบัน**. (อัดสำเนา).

คณะกรรมการโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (2514). **วรรณไวทยากร**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

คณะอนุกรรมการหนังสือที่ระลึก. (2526). **ธรรมศาสตร์ 49**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เนื่องในโอกาสวันสถาปนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 27 มิถุนายน 2526).

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2535). **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: สามัคคีสาร.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2540). **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ปรับปรุงแก้ไข)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2518). **วรรณนิพนธ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2519). **งานบัญญัติศัพท์ของพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพฯ. (พิมพ์ถวายเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิประพันธ์).

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2548). **และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2534). **100 ปี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เสด็จในกรมฯ อดีตอธิการบดีของชาวธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มารุต บุนนาค และคณะ. (2547). **ธรรมศาสตร์ประกาศนาม**. กรุงเทพฯ: มติชน.

วรรณไวทยากร. (2519). (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์).

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. (2555). **เสรีไทยตำนานใหม่ของขบวนการเสรีไทย : เรื่องราวของการต่อสู้เพื่อเอกราชสันติภาพและประชาธิปไตยอย่างแท้จริง**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุจิตรา ชื่นกลิ่น, นิตยา กาญจนะวรรณ. (2544). **วิทยทัศน์พระองค์วรรณฯ ครบ 100 ปี วันประสูติ 25 สิงหาคม 2544**. กรุงเทพฯ: มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์ – วรวรรณ.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2524). **ผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้ารู้จัก (ทั้งที่กะล่อนและไม่กะล่อน)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. (2553). **80 ปีอาจารย์คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา รวมงามเขียนทางวิชาการไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ: สภาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์. (2519). **เสด็จในกรมฯ ปูชนียบุคคลของชาติ**. (วิทยาลัยกรุงเทพฯ จัดพิมพ์ถวายเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพศาสตราจารย์ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์).

ศาสตราจารย์
สัญญา ธรรมศักดิ์
(พ.ศ. 2514 – 2517)

“นักศึกษามีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็น คำพูดหรือการขีดเขียน มหาวิทยาลัยไม่เคยกีดกันเลย ถ้าหากการกระทำนั้นไม่ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น และก็เป็นเรื่องของนักศึกษาบางคน ซึ่งย่อมมีความคิดเห็นทางการเมืองได้ ”

(ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“ผมชื่อ สัญญา ธรรมศักดิ์ ผมเป็นอธิการบดี”

อธิการบดีผู้รักษาหน้าที่ เสรีภาพและความเสมอภาค (พ.ศ. 2514 – 2517)

จันทนา ไชยนาเคนทร์

ภูมิหลังและชีวิตในวัยเด็ก

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ถือกำเนิดเมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2450 เป็นบุตรคนเล็กของมหาอำมาตย์ตรี พระยาธรรมสารเวทย์วิเศษภักดีศรีสัตยวัตตาพิริยพาหะ (ทองดี ธรรมศักดิ์) กับคุณหญิงชื้น มีพี่น้องร่วมบิดามารดา 2 คน คือ นายบรรจง ธรรมศักดิ์ และนางชุม วิทยากิจ (ฉวี ธรรมศักดิ์ โปตระนันทน์) และมีพี่ชายต่างมารดา คือ พระอรรถภาณีโอสถ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เติบโตมาในครอบครัวขุนนาง คุณปู่ คือ หลวงศักดิ์โยธาบาล ในขณะที่บิดาเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์ข้าหลวงพิเศษ จากพื้นฐานครอบครัวของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ชีวิตในวัยเด็กของอาจารย์จัดได้ว่ามีชีวิตค่อนข้างสบาย จนกระทั่งบิดาเสียชีวิตลงอย่างกะทันหันด้วยโรคไข้หวัดใหญ่และปอดบวม ในขณะที่อาจารย์มีอายุได้เพียง 11 ปี การสูญเสียบิดาในครั้งนั้นทำให้ฐานะทางบ้านของครอบครัวธรรมศักดิ์ต้องยากจนลงไป เนื่องจากมารดาต้องรับภาระชำระหนี้ของบิดาที่หยิบยืมจากเงินพระคลังข้างที่มาเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้าน และท่านยังต้องรับภาระเลี้ยงดูบุตรตามลำพัง

ในด้านการศึกษาของอาจารย์ได้เริ่มต้นเรียนประถมศึกษาที่โรงเรียนทวีธาภิเษกเป็นแห่งแรก จากนั้นเมื่ออายุได้ 7 ขวบ จึงศึกษาต่อระดับ

ประถมศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญ จนกระทั่งเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญใน พ.ศ. 2467 และเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. 2468 ขณะเดียวกันท่านก็ได้เป็นนักเรียนล่ามภาษาอังกฤษของกระทรวงยุติธรรมด้วย ใน พ.ศ. 2470 ได้รับการอุปสมบทที่วัดเบญจมบพิตรสอบไล่ได้เป็นนักธรรมตรี พร้อมกับสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตใน พ.ศ. 2471 ต่อมาสามารถสอบได้รับทุนรพีบุญนิธิไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศอังกฤษ ที่สำนักมิดเดิลเทมเปิล (Middle Temple) ซึ่งทุนรพีบุญนิธินี้ เป็นทุนที่เกิดจากการนำเงินที่ลูกศิษย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ รวบรวมขึ้นในคราวพระราชทานเพลิงพระศพ จัดตั้งเป็นทุนการศึกษาด้านกฎหมายที่ประเทศอังกฤษ ให้กับผู้ที่สอบผ่านการคัดเลือกได้

รับราชการที่กระทรวงยุติธรรม และสอนพิเศษที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ภายหลังจากที่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ท่านได้กลับเข้ามารับราชการที่กระทรวงยุติธรรมเมื่อกลาง พ.ศ. 2476 ในตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัด ต่อมาในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกันได้รับตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม หลังจากที่รับราชการมาได้สองปีเศษจึงดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกาใน พ.ศ. 2479 และเป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ใน พ.ศ. 2489 กล่าวได้ว่า ชีวิตในเส้นทางการเป็นผู้พิพากษาของอาจารย์ มีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้นเป็นลำดับ และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็ได้มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477 เพื่อตอบสนองแนวคิดหลัก 6 ประการ ของกลุ่มคณะราษฎร โดยเฉพาะในข้อที่ว่า “จะต้องให้การศึกษาเต็มที่แก่ราษฎร” ซึ่งผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นอาจารย์ผู้สอนในมหาวิทยาลัยในขณะนั้นส่วนใหญ่แล้วจะเป็นอาจารย์พิเศษรับเชิญ เป็นข้าราชการระดับสูงจากกระทรวงการคลัง กระทรวงยุติธรรม กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงมหาดไทย อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นนักกฎหมายและกำลังมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานก็ได้รับเชิญให้เข้ามาเป็นอาจารย์พิเศษบรรยายวิชากฎหมายให้กับนักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองด้วยเช่นเดียวกัน

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้เข้ามาเป็นอาจารย์พิเศษให้กับนักศึกษาวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเมื่อ พ.ศ. 2479 พร้อมกับเป็นอาจารย์บรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2484 จนกระทั่งใน พ.ศ. 2493 เมื่ออาจารย์ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาหัวหน้ากองในศาลอุทธรณ์ ข้าหลวงยุติธรรมภาค 4 ซึ่งต้องย้ายไปประจำสำนักงานที่จังหวัดเชียงใหม่ มีหน้าที่ดูแลศาลชั้นต้นในภาคเหนือรวม 14 จังหวัด จึงมีความจำเป็นต้องยุติการเป็นอาจารย์พิเศษให้กับนักศึกษาวิชากฎหมายของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่ง

ในเวลาต่อมาอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ย้ายกลับเข้ามารับหน้าที่ประจำในกรุงเทพฯ อีกครั้ง ในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ปลัดกระทรวงยุติธรรม แต่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ก็ไม่ได้กลับเข้ามาเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้อาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้เปิดเผยข้อมูลว่า อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ทำหน้าที่เป็นผู้สอนในสำนักฝึกอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา ตั้งแต่ พ.ศ. 2497 – พ.ศ. 2500 ควบคู่กับการดำรงตำแหน่งอื่นๆ ทางด้านการศาล

แม้ว่าอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์จะยุติบทบาทการเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปตั้งแต่ พ.ศ. 2493 แต่ความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ไม่ได้ยุติตามไปด้วย เพราะเมื่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ย้ายกลับเข้ามารับตำแหน่งประจำในกรุงเทพฯ ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะกรรมการผู้เข้าร่วมการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้การบริหารงานของมหาวิทยาลัยในทศวรรษ 2510 นั้น อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของสภามหาวิทยาลัย ซึ่งประกอบด้วยกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในการศึกษาของอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะได้ระบุว่า อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2497 ตามความในมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับราชการทางด้านการศาลและประสบความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานสูงขึ้นเป็นลำดับ จนเกษียณอายุราชการในตำแหน่งสูงสุดทางฝ่ายตุลาการ คือ ประธานศาลฎีกา ใน พ.ศ. 2510 หลังจากเกษียณอายุราชการอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เข้ามาทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างเต็มตัว ด้วยการดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2511 – 2514 เนื่องจากพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ ได้ยื่นหนังสือขอลาออกเพราะมีปัญหาเรื่องสุขภาพและหน้าที่ราชการในกระทรวงยุติธรรมมีมาก จึงไม่มีเวลาดูแลนักศึกษาให้ทั่วถึงโดยสม่ำเสมอได้ ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 1/2511 เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 1 กุมภาพันธ์ 2511 จึงมีมติอนุมัติให้พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ลาออก และพิจารณาให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ในขณะนั้น ได้รับการเสนอชื่อให้ขึ้นดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์แทน อีกทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้นขาดแคลนอาจารย์ประจำที่จะเข้ามาให้คำปรึกษานักศึกษา ดังนั้นการได้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นบุคคลที่เกษียณอายุราชการแล้ว ทำให้สามารถเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในรั้วมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้บทบาทของอาจารย์ที่มีต่อนักศึกษาในมหาวิทยาลัยในฐานะอาจารย์พิเศษในอดีตและยังเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลานั้น รวมไปถึงฐานะและบทบาทหน้าที่ซึ่งเป็นข้าราชการระดับสูงด้านตุลาการและยังเป็นคณะกรรมการในงานสำคัญๆ เช่น เป็นกรรมการสอบสวนเกี่ยวกับกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จึงไม่น่าแปลกใจที่รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2/2511 วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 ณ ทำเนียบรัฐบาล ระบุว่าสภามหาวิทยาลัยได้มีมติเสนอให้แต่งตั้งอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นศาสตราจารย์พิเศษเมื่อวันพุธที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 นั้นเอง

คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2511

จากมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2511 เมื่อวันพุธที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 ครั้งนั้นยังได้เสนอให้ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ขึ้นดำรง

ตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์แทนพระยาอรรถการีย์นิพนธ์ที่เพิ่งลาออก อย่างไรก็ตาม สุขสันต์ จิรจริยาเวช ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง *"สัญญา ธรรมศักดิ์ กับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516"* ว่า ภายหลังจากเกษียณอายุราชการ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับการทาบทามจากจอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้เข้ามาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2511 ทั้งนี้เนื่องจากภายในคณะนิติศาสตร์ขณะนั้นไม่มีอาจารย์ประจำคอยให้คำปรึกษาแนะนำนักศึกษานอกเวลาเรียน ดังนั้นการมีอาจารย์ซึ่งเกษียณอายุราชการแล้วมาเป็นคณบดีและเป็นอาจารย์ประจำจึงน่าจะเป็นประโยชน์กับนักศึกษาคณะนิติศาสตร์เป็นอย่างมาก อีกทั้งบรรยากาศในหมู่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ช่วงเวลาดังกล่าวมีความตื่นตัวทางความคิดด้านการเมือง จอมพล ถนอม กิตติขจร จึงต้องการให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นที่เคารพรักและนับถือของคณาจารย์และนักศึกษาในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้ามาทำหน้าที่สอดส่องดูแลความเรียบร้อยภายในมหาวิทยาลัย ในช่วงที่อาจารย์สัญญาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ ท่านยังได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรีอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ด้วยเหตุนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ จึงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งทั้งสองควบคู่กันไป ซึ่งการทำงานองคมนตรีเป็นการถวายคำปรึกษาและความเห็น ร่างกฎหมาย การพิจารณาเลื่อนตำแหน่งข้าราชการพลเรือนและทหารระดับสูง รวมถึงพิจารณาฎีกาทูลเกล้าถวายเรื่องต่างๆ

บันทึกความทรงจำของนักศึกษาร่วมสมัยยังกล่าวถึงอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในขณะดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ว่า เป็นครูที่เอาใจใส่นักศึกษาและให้ความสนิทสนมกับนักศึกษาเป็นอย่างดี แม้จะมีงานราชการอื่นมากก็ตาม นอกจากนี้ในงานเขียนของวิมลพรรณ ปีตธวัชชัย ยังระบุว่าอาจารย์สัญญาเป็นครูที่มาทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทุกวัน ชอบเดินตรวจตราตามห้องเรียนต่างๆ ตลอดจนพบปะพูดคุยกับนักศึกษาและบุคลากรในคณะอย่างเป็นกันเองเสมอ

เมื่อเข้ามาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์สัญญาได้พยายามพัฒนาแนวทางการศึกษาในคณะนิติศาสตร์ด้วยการส่งเสริมให้มีอาจารย์ประจำคณะ โดยจัดหาอาจารย์จาก

ศาลยุติธรรมมาเป็นอาจารย์ประจำคณะและสร้างอาจารย์ประจำรุ่นใหม่ โดยจัดหาทุนศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อนำความรู้มาถ่ายทอดให้แก่นักศึกษา

นอกจากจะดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์แล้ว อาจารย์สัญญายังได้ปฏิบัติหน้าที่อาจารย์สอนให้กับนักศึกษาในคณะนิติศาสตร์ โดยรับผิดชอบในการบรรยายในรายวิชา น.360 พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ซึ่งอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้เคยรับผิดชอบการสอนในรายวิชาดังกล่าวมาก่อนแล้ว เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้พิพากษา ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2493 แต่ต้องยุติบทบาทด้วยภาระหน้าที่ทางราชการ จนกระทั่งเมื่อเข้ามาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ ก็ได้กลับมารับผิดชอบการสอนในรายวิชาดังกล่าวอีกครั้ง

ด้วยจิตวิญญาณของนักกฎหมายและความผูกพันของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ที่มีต่อนักศึกษาในร้ัวมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้พยายามสอดแทรกแนวคิดของการเป็น *"นักกฎหมายที่ดี"* ให้กับนักศึกษาคณะนิติศาสตร์ ด้วยการพยายามใช้หลักพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการเรียนการสอน ดังที่ อาจารย์สัญญาได้เคยให้สัมภาษณ์ พล ต.อ.ดรุณ โสตถิพันธุ์ เกี่ยวกับการสอนในรายวิชากฎหมายของตนเองเอาไว้ว่า

"ในเรื่องนี้ท่านอาจารย์ทั้งหลายคงตระหนักดีอยู่แล้ว ตัวผมเองเริ่มสอนกฎหมายมาตั้งแต่ 2479 ผมเรียนได้ว่า ตลอดเวลาที่ผมสอน นอกจากความรู้ทางวิชาการที่เราจะให้ ผมยังสอดแทรกศีลธรรมเข้าไปทุกระยะ เช่น เอาคำพิพากษาศาลฎีกามาพูด เดี๋ยวก็เอาศีลธรรมแทรกเข้าได้สบาย วันก่อนก็มีลูกศิษย์คนหนึ่งมาหาผม บอกว่าที่อาจารย์สอนผมไว้ว่า ***"นี่เธอทุกสิ่งทุกอย่างอาจารย์ให้หมดแล้วยังอีกสิ่งหนึ่งที่อาจารย์จะให้ไม่ใช่พระพุทธรูป แต่เป็นพระในหัวใจ เธอจงอยู่ในศีลอยู่ในธรรม"*** *เขามาบอกผมว่าทุกวันนี้ยังก้องอยู่ในหู เพราะฉะนั้น ผมคิดว่าถ้าหากการสอนในมหาวิทยาลัยใช้วิธีการนี้ตามสมควรแก่กรณีคือไม่ใช่มากมายจนเขาเบื่อหน่ายหรือไม่ได้ความรู้ ถ้าสอดแทรกไปตามเวลาและโอกาสก็จะเป็นประโยชน์มาก ในต่างประเทศเขามีเป็นตำรับตำรา เรียกว่า Legal ethics หรือธรรมจริยาของนักกฎหมาย นักกฎหมายต้องมีธรรมจริยา มิฉะนั้นก็เท่ากับถือดาบไว้ ผู้ถืออาจเป็นโจรก็ได้"*

...คำขวัญที่ข้าพเจ้าได้ให้แก่นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาทุกรุ่น ก็คือ ให้ถือเป็นหลักใจไว้ทุกคนว่า เราจะมีความบริสุทธิ์ – ยุติธรรม ประจำใจ...

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้พยายามปลูกฝังและเน้นย้ำในเรื่องหลักศีลธรรมจรรยาของนักกฎหมายให้กับนักศึกษาอยู่เสมอ ดังจะเห็นจากคำขวัญของคณบดีคณะนิติศาสตร์ที่ให้ไว้เตือนใจในหนังสือรุ่นของนักศึกษานิติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2513 ที่ว่า

คำขวัญที่ข้าพเจ้าได้ให้แก่นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาทุกรุ่น ก็คือ ให้ถือเป็นหลักใจไว้ทุกคนว่า เราจะมีความบริสุทธิ์ – ยุติธรรม ประจำใจ

ฉะนั้น คำขวัญที่ผู้แทนนักศึกษามาขอให้ข้าพเจ้าให้อีกในหนังสือ "นิติศาสตร์ 2513" ก็จะต้องมิใช่อะไรอื่น นอกไปจาก :

"เราจะมีความบริสุทธิ์ – ยุติธรรม ประจำใจ" นี้แหละ

(จาก ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในหนังสือรุ่นนิติศาสตร์ 2513)

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์นับได้ว่าเป็นอาจารย์ที่มีความเอาใจใส่นักศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจในวิชาการเป็นอย่างดี ได้เริ่มสอนวิชากฎหมายตั้งแต่ พ.ศ. 2497 และได้เรียบเรียงตำรากฎหมายไว้หลายเล่ม ซึ่งหนึ่งในตำรากฎหมายที่อาจารย์ได้เรียบเรียงขึ้น คือ *"พระธรรมนูญศาลยุติธรรม"* ซึ่งเป็นบันทึกคำอธิบายโดยย่อของท่าน เพื่อให้นักศึกษาใช้ประกอบการเรียนในรายวิชาพระธรรมนูญศาลยุติธรรมด้วยตนเอง นอกจากนี้อาจารย์สัญญายังได้ริเริ่มให้มีคณะทนายความอาวุโสอบรมวิชาว่าความในภาคฤดูร้อนให้แก่นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ ชั้นปีที่ 3 – 4 เพราะเล็งเห็นว่านักศึกษามีแต่ภาคทฤษฎีไม่มีภาคปฏิบัติ เป็นการยากต่อการปฏิบัติงานของนักศึกษาในอนาคต แสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลของอาจารย์สัญญาที่มีต่อวงการศึกษา

นอกจากนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ยังเป็นอาจารย์ที่มีโอบอ้อมอารีต่อนักศึกษาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่อาจารย์ให้เงินส่วนตัวเพื่อสนับสนุนการจัดพิมพ์บันทึกคำอธิบายโดยย่อของ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ให้แก่นักศึกษา ดังที่ปรากฏบันทึกเป็นลายมือเอาไว้หลังตำรากฎหมายวิชา *"พระธรรมนูญศาลยุติธรรม"* ว่า

"เราออกเงินส่วนตัวพิมพ์แจกนักศึกษาเอง 1000 ชุด เป็นเงิน 1600/บาท"

กล่าวได้ว่า อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นอาจารย์ที่มีความใกล้ชิดและเป็นที่รักของนักศึกษาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากในบันทึกความทรงจำของนักศึกษาร่วมสมัย กล่าวถึง อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในขณะดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ว่า เป็นครูที่เอาใจใส่นักศึกษาและให้ความสนิทสนมกับนักศึกษาเป็นอย่างดี นิสิตและนักศึกษาเมื่อได้รับการสอนจากสัญญา มักจะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า *"ท่านไม่ถือตัว เป็นกันเอง และเป็นผู้ใหญ่ที่ใจดี"* ด้วยอุปนิสัยเช่นนี้อาจารย์สัญญาจึงเป็นอาจารย์ที่รักและเคารพของลูกศิษย์จำนวนมาก

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2514

การขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลังจากได้ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเป็นระยะเวลา 4 ปี จนกระทั่งใน พ.ศ. 2514 ศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ขอลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2514 เป็นต้นไป เนื่องจากปัญหาสุขภาพพระพลานามัยไม่แข็งแรงและไม่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างเต็มที่ ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2514 วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2514 จึงได้มีมติอนุมัติให้ศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ และที่ประชุมมีมติให้แต่งตั้งศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีสืบแทนตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2514 เป็นต้นไป

แม้ว่าการลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีของศาสตราจารย์พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จะได้รับการอนุมัติอย่างเป็นทางการในต้นปี พ.ศ. 2514 แต่ก่อนหน้านี้ ศาสตราจารย์พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้มีความประสงค์จะลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2512 ดังปรากฏหลักฐานในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 3/2512 เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2512 จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้นแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า

“เสด็จในกรมฯ อธิการบดีได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่เนื่องจาก ฯพณฯ นายกสภามหาวิทยาลัยและคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเห็นว่า พระองค์ท่านทรงบำเพ็ญประโยชน์ไว้ในราชการเป็นอันมาก และในระยะนี้ภาระหน้าที่ของพระองค์ท่านก็เบาบางลงแล้ว จึงขอร้องให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไปก่อน เพราะว่าผู้ที่เหมาะสมจะมาดำรงตำแหน่งนี้หาได้ยาก และคณบดีกับอาจารย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้ขอร้องให้พระองค์ท่านดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อไป จึงได้กราบทูลให้ทรงทราบและขอให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีอยู่ก่อน และพระองค์ท่านทรงรับที่จะทำงานให้แก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไป”

ทำให้เมื่อพระองค์ท่านดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาจนครบวาระ 2 ปี ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2512 ที่ประชุมได้มีมติแต่งตั้งให้ ศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีสืบต่อไปอีกวาระหนึ่ง แต่ในระหว่างนั้นก็ได้มีกระแสข่าวการลาออกของพระองค์ท่านออกมาเป็นระยะๆ จากการศึกษาของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะยังยืนยันว่าในความเป็นจริงเวลานั้น เสด็จในกรมฯ ทรงมีปัญหาทางด้านสุขภาพไม่สามารถปฏิบัติราชการได้อย่างเต็มที่ ซึ่งในบางเวลาที่เสด็จในกรมฯ ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์จึงทำหน้าที่รักษาการในตำแหน่งอธิการบดีแทน จนกระทั่งในปลายปี 2513 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้นได้มีการแสดงประชามติเพื่อเสนอชื่ออธิการบดีเป็นครั้งแรก ปรากฏว่า อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้ 1,823 คะแนน อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ 1,383 คะแนน และอาจารย์อดุล วิเชียรเจริญได้

819 คะแนน แต่อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ กลับไม่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3 พ.ศ. 2514 เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2514 ได้มีการลงมติเลือกอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีแทนเสด็จในกรมฯ การประชุมสภามหาวิทยาลัยได้บันทึกไว้แต่เพียงสั้นๆ ว่า

"ที่ประชุมมีมติอนุมัติให้ศาสตราจารย์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีได้ และให้แต่งตั้งศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2514 เป็นต้นไป"

วิกฤตการณ์หน่วยกิตใน มธ. : ปัจจัยที่ได้รับการสนับสนุนให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี

อย่างไรก็ตามปัจจัยสำคัญที่ทำให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกมหาวิทยาลัยให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีนั้น มาจากกระแสความเคลื่อนไหวของนักศึกษาที่เริ่มรวมตัวเคลื่อนไหว จัดทำกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมทางการเมืองที่ก่อให้เกิดการประท้วงทั้งในเรื่องเศรษฐกิจ รวมถึงการประท้วงเพื่อรักษาสิทธิและความต้องการของตนเอง ภายในมหาวิทยาลัยก็ยังได้มีการรวมตัวกันของนักศึกษาเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้กับตนเอง โดยเฉพาะกรณี *"วิกฤตการณ์หน่วยกิต"* ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2514

"วิกฤตการณ์หน่วยกิต พ.ศ. 2514" นี้ ได้เกิดขึ้นเนื่องจากทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีการเปลี่ยนระบบการศึกษาจากระบบนับคะแนนมาใช้ระบบหน่วยกิต ซึ่งเริ่มนำมาใช้ในปีการศึกษา 2513 อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เองได้ย้อนอดีตความทรงจำในเรื่องความขัดแย้งกรณีการเปลี่ยนแปลงเป็นระบบหน่วยกิตของมหาวิทยาลัย ในฐานะรักษาการอธิการบดีไว้ว่า

"พอผมเปลี่ยนจากการเป็นคณบดีมาเป็นอธิการบดีได้สักพัก ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เริ่มเปลี่ยนระบบการเรียนจากระบบคะแนนเป็นระบบหน่วยกิต พวกนักศึกษาธรรมศาสตร์ไม่พอใจกันมาก ถึงกับเดินคัดค้านระบบหน่วยกิตเป็นการใหญ่ ความจริงระบบ Credit System นี้

เป็นระบบอเมริกันที่ท่านอาจารย์ป๋วย ท่านเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ตอนที่ท่านเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการอยู่ แล้วเรื่องนี้ก็เข้าสภามหาวิทยาลัยอนุมัติตั้งแต่สมัยเสด็จในกรมฯ ทรงเป็นอธิการบดี แต่มามี effect อีกหนึ่งปีให้หลัง ซึ่งเป็นสมัยของผม (อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์) พอดี เมื่อเกิดเรื่องขึ้นทั้งนักศึกษาและอาจารย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่พอใจกันมาก ท่านอาจารย์อดุล วิเชียรเจริญ เชิญผมไปชี้แจงให้อาจารย์ที่คณะศิลปศาสตร์ว่าเปลี่ยนทำไม ผมก็ชี้แจงไม่ได้ว่าทำไมถึงเปลี่ยน คนที่จะชี้แจงได้ดีคือท่านอาจารย์ป๋วย ซึ่งก็ไปอยู่เมืองนอกเสียแล้ว"

ทั้งนี้ผลจากการเปลี่ยนระบบดังกล่าวได้ทำให้นักศึกษาปีที่ 1 ต้องพ้นสภาพนักศึกษา (รีไทร์) ถึง 23 คน และได้รับใบเตือนอีกประมาณ 400 คน กลุ่มนักศึกษาที่เสียผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาได้ออกมาเรียกร้องให้มีการผ่อนผันการใช้ระบบหน่วยกิตออกไปก่อน โดยการเขียนโปสเตอร์ติดในมหาวิทยาลัยและทำหนังสือถึงอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในฐานะผู้รักษาการอธิการบดี ที่สำคัญการเรียกร้องครั้งนี้ได้ปรากฏในข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ฉบับวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2514

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รักษาการตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และองคมนตรีควบคู่กันไปด้วย ได้นำเรื่องดังกล่าวเข้าพิจารณาในที่ประชุมคณบดี ปรากฏว่าตามผลการประชุมคณบดีว่าไม่สามารถตัดสินลงไปได้ว่าจะยืนยันให้ใช้ระบบการศึกษาแบบใหม่ต่อไป โดยไม่คำนึงถึงนักศึกษาที่ได้รับความเดือดร้อน หรือจะผ่อนผันให้ตามข้อเรียกร้องของนักศึกษา อาจารย์สัญญาในฐานะรักษาการอธิการบดีจึงแก้ปัญหานี้โดยการส่งหนังสือไปถึงจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อขอให้เรียกประชุมสภามหาวิทยาลัยเป็นการด่วนในการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้

วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2514 สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ลงมติให้ใช้ระบบหน่วยกิตต่อไป ส่งผลให้นักศึกษากลุ่มที่ไม่เห็นด้วยเดินขบวนไปยังทำเนียบรัฐบาลเพื่อขอพบจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี แต่ก็ไม่ได้พบ วันถัดมา (26 มกราคม พ.ศ. 2514) นักศึกษาจึงเดินขบวนไปยังทำเนียบอีกครั้งหนึ่งและประกาศเชิญนายกรัฐมนตรีออกมาพบด้านนอก

เหตุการณ์ครั้งนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้เขียนบันทึกประจำวันส่วนตัวไว้ระหว่างวันที่ 26 มกราคม – 29 มกราคม พ.ศ. 2516 ซึ่งเหตุการณ์วันที่ 26 มกราคม ได้รับการบันทึกไว้ว่า *"ไอ้พวกเด็กๆ รุ่นลูกหลาน เวลานั้นมาหาที่บ้านก็กราบไหว้ดี แต่พอมันเดินขบวนโรคบ้าคลั่งเข้าจับใจจึงตะโกนกู่ก้อง ไม่ยอมเรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ขอพบนายก [จอมพล ถนอม กิตติขจร] ให้ได้ (ทีแรกนายกไม่ออกมาพบท่าเดียว แต่ทีหลังก็ต้องออก และยอมเด็กเสียด้วย)"*

นายกรัฐมนตรีจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้เรียกอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์และอาจารย์อดุล วิเชียรเจริญ คณบดีคณะศิลปศาสตร์ขณะนั้นเข้าพบในวันเดียวกันนี้ คือ 26 มกราคม พ.ศ. 2514 ซึ่งจากบันทึกส่วนตัวของอาจารย์สัญญาได้เขียนไว้ว่า จอมพล ถนอมได้เสนอให้ดำเนินการให้นักศึกษาออกเสียงลงความเห็นเกี่ยวกับการใช้ระบบหน่วยกิตในเช้าวันต่อมา คือ 27 มกราคม พ.ศ. 2514

แม้ว่าการประท้วงครั้งนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องภายในมหาวิทยาลัย แต่ในคืนวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2514 เวลาประมาณ 4 ทุ่มครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เรียกตัวอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เข้าเฝ้าฯ และรับสั่งแนะนำถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์หน่วยกิต ดังที่อาจารย์บันทึกเอาไว้ว่า *"ฉัน [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว] ไม่สบายใจและรู้ว่านายสัญญาก็คงไม่สบายใจจึงเรียกมา ทรงพระราชดำริว่า* ***ทางที่จะระงับคราวนี้ทำไมไม่คิดให้แต่เรียนอย่างเก่าก็ได้ อย่างใหม่ก็ได้ แล้วแต่สมัครใจ***"

เห็นได้ว่าการทำหน้าที่ในตำแหน่งองคมนตรีของอาจารย์สัญญา ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีโอกาสเรียกอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ให้เข้าเฝ้าฯ เพื่อพระราชทานคำแนะนำในการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งนั้นทรงแนะนำว่า ทางที่จะระงับเหตุการณ์ความวุ่นวายครั้งนี้น่าจะใช้การเรียนระบบคะแนนแบบเดิมผสมกับระบบใหม่ คือ ระบบหน่วยกิต

ต่อมาในเช้าวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2514 อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้เรียกประชุมคณบดีเป็นการด่วนพิเศษ เพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับเรื่องวิกฤตการณ์หน่วยกิตในมหาวิทยาลัย และเสนอที่ประชุมถึงคำสั่งนายก

รัฐมนตรีจอมพล ถนอม กิตติขจรที่ต้องการให้นักศึกษาออกเสียงแสดงความคิดเกี่ยวกับการใช้ระบบหน่วยกิต ซึ่งที่ประชุมได้มีมติไม่เห็นด้วยที่จะให้นักศึกษาออกเสียง ทำให้อาจารย์สัญญาได้รายงานมติดังกล่าวให้นายกรัฐมนตรีทราบผ่าน พล.ท.บุญเรือน บัวจรูญ ปลัดนายกรัฐมนตรี พร้อมกันนี้ได้แจ้งกับ พล.ท.บุญเรือน เกี่ยวกับแนวทางในการแก้ปัญหาตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำเรื่องให้ใช้ทางสายกลาง คือ ให้ใช้ระบบนับคะแนนแบบเดิมผสมกับระบบหน่วยกิตแล้วแต่ความสมัครใจของนักศึกษา ปรากฏว่าในตอนค่ำของวันเดียวกันนี้ พล.ท.บุญเรือนโทรกลับมาบอกอาจารย์สัญญาว่า นายกรัฐมนตรีรับทราบและตกลงตามมติดังกล่าว แต่ให้อาจารย์สัญญาหาหลักฐานพอประมาณว่าเสียงข้างมากต้องการระบบการเรียนแบบใหม่ อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุด เหตุการณ์นี้ปรากฏในบันทึกของอาจารย์สัญญาในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2514 ว่า

“ตอน 13. 00 น. เรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] กับเลขาฯ ไปหาปลัดบุญเรือนฯ เขา [พล.ท.บุญเรือน บัวจรูญ – ปลัดนายกรัฐมนตรี] ก็เห็นด้วยตกลงไม่ออกเสียง แล้วเราบอกส่วนตัวเรื่องพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะทางสายกลาง ตอนค่ำปลัดบุญเรือนฯ โทรมาว่า บอกนายก [จอมพล ถนอม กิตติขจร] แล้วตกลงไม่ต้องออกเสียง ส่วนเรื่องทางสายกลาง นายกนิ่ง!”

ในบันทึกลงวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2514 ระบุว่า นายกสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และตัวแทนนักศึกษาปี 1 ได้เข้าพบอาจารย์สัญญาเพื่อขอให้ระงับการใช้ระบบหน่วยกิตเป็นการชั่วคราว และหากทางมหาวิทยาลัยไม่ยินยอมก็จะเรียกร้องต่อไป ในระหว่างการเข้าพบรักษาการอธิการบดีปรากฏว่านายกสโมสรฯ ได้เสนอให้ใช้วิธีผสม คือ ให้นักศึกษาสามารถเลือกเรียนได้ทั้งระบบนับคะแนนและระบบหน่วยกิต ความเห็นดังกล่าวนี้จึงสอดคล้องกับคำแนะนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานแก่อาจารย์สัญญาเมื่อคืนวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2514 ดังนั้นอาจารย์สัญญาจึงขอให้นายกสโมสรฯ ทำบันทึกยื่นเสนอให้เป็นความคิดของนายกสโมสรฯ เอง อย่างไรก็ตามปรากฏว่าเมื่อมีการประชุมสภามหาวิทยาลัยในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2514 ได้มีการนำเรื่องการใช้ระบบวัดผลการเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าพิจารณาในที่ประชุม ซึ่งในที่สุดก็ได้มีการลงมติให้ใช้ระบบหน่วยกิต แต่เฉพาะสำหรับนักศึกษาปี 1 ส่วนนักศึกษาในปีการศึกษา 2513 สามารถเลือกได้ว่าจะเรียนในระบบนับคะแนนหรือระบบหน่วยกิต

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดี รับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในเดือน สิงหาคม พ.ศ. 2515

ด้วยปัจจัยความสำเร็จลุล่วงในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์หน่วยกิต ที่ทำให้เกิดการประท้วงของนักศึกษานั้น ทำให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในฐานะรักษาการอธิการบดีและทำหน้าที่องคมนตรี ถวายการรับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเพิ่มขึ้น และทรงสนับสนุนให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เข้ารับตำแหน่งอธิการบดี ดังปรากฏความในบันทึกของอาจารย์ลงวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2514 ขณะที่อาจารย์สัญญาได้ขอเข้าเฝ้าฯ เป็นการส่วนพระองค์เพื่อรายงานเหตุการณ์ต่างๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งเกี่ยวกับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัย

...ค่ำนี้ขอพระราชทานเข้าเฝ้าส่วนพระองค์อีก เพื่อรายงานเหตุการณ์ใน มธ. – เข้าเฝ้าที่เดิมเวลา 4 ทุ่มครึ่งเหมือนเดิม กว่าจะออกมาได้ 24.30 น. รับสั่งเรื่อง มธ. มาก ทรงแนะนำวิธีดำเนินการหลายอย่าง ***แล้วรับสั่งให้เรา***

[สัญญา ธรรมศักดิ์] เป็นอธิการ โดยว่า ไม่ต้องไปบอกนายก [จอมพล ถนอม กิตติขจร] ว่ารับละ แต่จะทรงหาทางให้นายกมาขอเองอีก *โดยจะใช้ทางท่านสมุหราชองครักษ์ เรา [สัญญา] ว่าที่ข้าพระพุทธเจ้าปฏิเสธ เพราะตำแหน่งนี้มันเสียหายง่าย เสียส่วนตัวไม่เป็นไร แต่จะเสียมาถึงจ้าวนายของข้าพระพุทธเจ้าด้วย เพราะเป็นองคมนตรี [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว] รับสั่งว่าคงไม่เสีย เพราะชื่อเสียงเรา [สัญญา] ดี รับราชการมาก็ดีตลอดเป็นถึงประธานศาลฎีกา ส่วนตัวก็ดี ไม่มีอะไรเสียหาย เรา [สัญญา] กราบทูลถามว่า เป็นองคมนตรีแล้วไปเป็นอธิการบดีด้วยไม่ขัดกันหรือ [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว] รับสั่งว่าไม่ขัด กลับจะดีเสียอีก มหาวิทยาลัยไหนเล่า มีอธิการเป็นองคมนตรีด้วย...แล้วรับสั่งเรื่องส่วนพระองค์อีกมากมายหลายเรื่อง แสดงความไว้วางพระราชหฤทัยในตัวเรา [สัญญา] อย่างแท้จริง*

บันทึกประจำวันของอาจารย์สัญญาลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 นั้นยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีมาขอร้องให้อาจารย์รับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ในบันทึกระบุว่า อาจารย์ไม่ได้ตอบรับหากแต่เสนอให้จอมพล ถนอมถามอาจารย์คนอื่นๆ ก่อน *"...ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเสียงโหวตของเขา [อาจารย์คนอื่นๆ] ในตัวจะได้ไม่มาเบี้ยวเรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ภายหลังได้ง่ายๆ"*

ทำให้ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2514 เมื่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง ข้อความในบันทึกเขียนไว้ว่า *"พระเจ้าอยู่หัวมารับสั่งถามเรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ถึงเรื่อง ม.ธ. ว่าเรียบร้อยหรือยัง เรา [สัญญา] ว่าเรียบร้อย และกราบทูลว่านายกรัฐมนตรี [จอมพลถนอม กิตติขจร] มาชวนอีกเมื่อวาน แต่ก็ยังไม่ได้รับอะไรไป ท่าน [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว] ว่าท่านยังไม่ได้บอกนายก แล้วรับสั่งว่ารอไปสักหน่อยเวลานี้มี under – current (คลื่นใต้น้ำ) เราก็ไม่ทราบว่าอะไร"*

ตามความในบันทึกดังกล่าว จอมพล ถนอม นายกรัฐมนตรี เป็นผู้ขอให้อาจารย์สัญญารับตำแหน่งอธิการบดีหลายครั้ง รวมทั้งได้แจ้งในที่ประชุมสภาด้วยว่า อาจารย์สัญญาเป็นผู้เหมาะสมที่สุด เพราะรักษาการอธิการบดีมาหลายเดือนแก้ปัญหาลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย ท้ายที่สุดความพยายาม

...ความจริง เรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ขอตัวแน่ เพราะไม่อยากลำบากกายใจ และแก่แล้ว ไม่อยากต้องต่อสู้กับเหตุการณ์ ถ้าหากมีแต่พระเจ้าอยู่หัวเรียกตัวเราไปบอกให้รับ จึงต้องรับสนองพระเดชพระคุณของพระมหากษัตริย์!...

ของจอมพล ถนอม นายกรัฐมนตรีในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยเป็นผลสำเร็จ เมื่อมติสภามหาวิทยาลัยตกลงรับให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บันทึกของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้ช่วยให้เข้าใจถึงปัจจัยการขึ้นสู่ตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์ ทั้งที่จริงแล้วกระบวนการลงประชามติของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปลาย พ.ศ. 2513 นั้น คะแนนโหวตของอาจารย์ไม่ได้อยู่ในลำดับแรกก็ตาม และที่จริงแล้วความรู้สึกของอาจารย์ ตามที่ปรากฏในบันทึกวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2514 คือ

"...วันนี้ได้เลื่อนตำแหน่งอีก ทาง ม.ธ. – เพราะนายกรัฐมนตรี [จอมพล ถนอม กิตติขจร] ในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสนอให้เรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ประชุมปรบมือให้ทั้งคณะ – สำเนียงคล้าย ๆ โล่งใจที่ความอึดอัดใจของสภาฯ ได้สิ้นสุดลงแล้ว – แต่เราหนักอึ้งในใจ เพราะความรับผิดชอบยังหนักอยู่นัก ไม่รู้อะไรจะเกิดขึ้น – เราไม่อยากเป็นเลย อยากโล่งๆ เบาๆ ประสาเบี้ยบำนาญ – นายก [จอมพล ถนอม] รบเร้ามานานหลายครั้ง แต่เราก็ขอตัว – ***มาจนใจเราที่พระเจ้าอยู่หัวสั่ง*** *(สั่งกับเราโดยตรงที่ห้องทรงพระอักษรส่วนพระองค์ พระตำหนักจิตรลดา เมื่อศุกร์ 29 มกราคม พ.ศ. 2514"*

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์จึงได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2514 ซึ่งวันนั้นอาจารย์สัญญาก็ยังบันทึกถึงความหนักใจของตนเองไว้ว่า *"...ความจริง เรา [สัญญา ธรรมศักดิ์] ขอตัวแน่ เพราะไม่อยากลำบากกายใจ และแก่แล้ว ไม่อยากต้องต่อสู้กับเหตุการณ์ ถ้าหากมี*

แต่พระเจ้าอยู่หัวเรียกตัวเราไปบอกให้รับ จึงต้องรับสนองพระเดชพระคุณของพระมหากษัตริย์!"

ความสำเร็จในการแก้ปัญหาหน่วยกิต พิสูจน์ถึงคุณสมบัติของการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ การบริหารมหาวิทยาลัยในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2510 ที่ยุค *"สายลม แสงแดด"* กำลังจะเปลี่ยนผ่าน กระแสความตื่นตัวทางการเมืองของนักศึกษาและการเข้าร่วมเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและการเมืองกับสังคมภายนอกทวีความรุนแรงมากขึ้น

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2514 – 2517)

ในครึ่งหลังทศวรรษ 2510 ซึ่งเป็นยุคเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ภายในประเทศเป็นช่วงที่บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะความหวาดเกรงภัยคอมมิวนิสต์มากที่สุดช่วงหนึ่ง รัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ดำเนินนโยบายต่างๆ เพื่อควบคุมการขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์เข้ามาในประเทศไทย โดยเฉพาะหมู่นักศึกษามหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นกลุ่มปัญญาชนชั้นกลาง อันเป็นผลพวงจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มาพร้อมกับความต้องการการแสดงออกซึ่งเสรีภาพทางการเมืองและสังคม และเรียกร้องให้มีการแก้ปัญหาความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม ในเวลาเดียวกันทิศทางและแนวโน้มของนโยบายบริหารมหาวิทยาลัยจำเป็นที่ต้องดำเนินไปในทิศทางที่สอดคล้องและตอบสนองการพัฒนาประเทศ มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องได้รับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหาร การขึ้นสู่ตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์จึงเป็นภาระความรับผิดชอบที่หนักหน่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่าท่านไม่ได้ทำงานในแวดวงอุดมศึกษา จนกระทั่งเมื่อเกษียณอายุราชการ แต่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้ใช้บุคลิกภาพความสุขุม ใจกว้าง และการรับฟังเหตุผล ทั้งกับคณาจารย์ซึ่งท่านถือเป็นเพื่อนร่วมงาน กับนักศึกษาในฐานะลูกศิษย์ และยังมีความเข้าใจถึงสถานการณ์ของสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่าน จึงทำให้ท่านสามารถบริหารงานให้กับมหาวิทยาลัยอย่างได้รับการยอมรับตลอดช่วงเวลาการดำรง

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในชุดครุยดุษฎีบัณฑิต ระหว่างถ่ายภาพหมู่ กับบัณฑิตสำเร็จการศึกษาในการพระราชพิธีปริญญาบัตร (ไม่ทราบปี)

ตำแหน่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 – 2517 อาจารย์ต้องเข้ามาเผชิญหน้ากับความเคลื่อนไหวของนักศึกษากับการเมืองภายนอกควบคู่กับการบริหารมหาวิทยาลัย และด้วยบุคลิกภาพความสามารถอันเป็นที่ยอมรับทั้งจากภายในและภายนอก ทำให้การทำหน้าที่อธิการบดีดำเนินไปได้ด้วยดี

“ผมชื่อสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นอธิการบดี” : หน้าที่ เสรีภาพ และความเสมอภาคในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

“ผมชื่อสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นอธิการบดี” ประโยคแรกที่อาจารย์แนะนำตนเองในงานปฐมนิเทศนักศึกษาใหม่ด้วยน้ำเสียงที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจและเปี่ยมไปด้วยความเป็นมิตร ในปีแรก พ.ศ. 2514 เมื่ออาจารย์เข้ารับตำแหน่งอธิการบดี บ่งบอกถึงความสำนึกเรื่องบทบาทหน้าที่ของตนเองในแบบฉบับความเชื่อของนักกฎหมาย สำหรับอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์แล้ว ท่านมองเป้าหมายสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไว้ที่

“นิสิตนักศึกษาทุกคนควรเป็นคนดีมีฝีมือ มีหลักธรรมของความซื่อสัตย์สุจริตต่อตัวเอง ต่อสังคม ต่อประเทศชาติ จึงจะเป็นผู้นำของประเทศชาติได้ดี คำว่าเป็นคนดี หมายถึง คนที่มีศีลธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คนมีฝีมือ หมายถึง ผู้รู้ว่าวิชาการอันเป็นแขนงของตนนั้นถึงขั้นมาตรฐาน และสามารถนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานได้ถูกต้องและได้ผลที่สุด”

การเข้ามาทำงานมหาวิทยาลัยในฐานะอาจารย์และผู้บริหารมหาวิทยาลัย แม้ว่าเงื่อนไขหนึ่งเป็นความสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้อาจารย์ได้ทำหน้าที่นี้ แต่อีกส่วนหนึ่งมาจากพื้นฐานจิตใจที่อาจารย์สัญญามีเมตตาต่อนักศึกษา ทำให้ระหว่างการดำรงตำแหน่งอธิการบดี อาจารย์กลับมีความใกล้ชิดกับนักศึกษามาก แม้ว่าอาจารย์ต้องการให้นักศึกษาสนใจกับการเรียน แต่อาจารย์ก็สนับสนุนให้พวกเขาได้ทำกิจกรรมต่างๆ ด้วย โดยเห็นว่า

“กิจกรรมนอกหลักสูตรของนักศึกษานั้น เป็นการแสดงความก้าวหน้าของนักศึกษาและเท่ากับฝึกการทำงานร่วมกันด้วย แต่ไม่ควรใช้เวลาเรียนไปทำกิจกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ อาจทำให้การเรียนเสียไปได้ ซึ่งนักศึกษาจะต้องรู้จักประมาณตัวเอง นักศึกษาที่มีความสามารถในการเรียน จำเร็ว เข้าใจง่าย ก็อาจทำกิจกรรมในตอนกลางวัน และทบทวนแบบเรียนในเวลากลางคืนได้ ส่วนนักศึกษาที่หัวช้า ก็ควรจะได้คำนึงถึงการเรียนไว้บ้าง”

ที่น่าสนใจ คือ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ขณะดำรงตำแหน่งอธิการบดีนั้น ท่านมีอายุได้ 64 ปี และเกษียณอายุในตำแหน่งข้าราชการระดับสูงสุดสายตุลาการ คือ ประธานศาลฎีกา เมื่ออาจารย์ต้องเข้ามาเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัย กลับสามารถสร้างความรู้สึกใกล้ชิดเป็นกันเองกับนักศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสนับสนุนกิจกรรมของนักศึกษาทั้งด้านงบประมาณ กำลังใจด้วยการไปร่วมงาน รวมถึงการให้คำปรึกษาและเปิดโอกาสให้เข้าพบ

...“นักศึกษามีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็น คำพูดหรือการขีดเขียน มหาวิทยาลัยไม่เคยกีดกันเลย ถ้าหากการกระทำนั้นไม่ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น และก็เป็นเรื่องของนักศึกษาบางคนซึ่งย่อมมีความคิดเห็นทางการเมืองได้ สำหรับการแต่งกายนั้นนักศึกษาควรแต่งให้เหมาะสมกับสภาพ เพื่อให้เป็นที่น่าเลื่อมใส เครื่องแบบของมหาวิทยาลัยก็มีอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจึงขอให้อยู่ในดุลยพินิจ ความรับผิดชอบของนักศึกษาเอง สุภาพสตรีควรแต่งกายให้สวยและสุภาพ ส่วนสุภาพบุรุษควรจะแต่งกายสุภาพและเข้มแข็ง”...

และเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นโต้แย้งได้ นั่นมาจากความคิดความเชื่อพื้นฐานเรื่องความเสมอภาค ซึ่งอาจารย์มองเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และยังเป็นความแตกต่างจากมหาวิทยาลัยแห่งอื่น ความคิดของอาจารย์เรื่องนี้ปรากฏอยู่ใน *“คำปรารภของอธิการบดี เรื่อง การเชียร์ของคณะในมหาวิทยาลัย”* ลงวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2514 ว่า

“อนึ่งขอชี้แจงให้นักศึกษาทั้งหลายทราบว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเรามีประเพณีสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งผิดแผกแตกต่างกับประเพณีของมหาวิทยาลัยแห่งอื่นๆ และเป็นประเพณีของชาวธรรมศาสตร์ทุกรุ่นทุกสมัยตลอดมา ถือเป็นข้อภาคภูมิใจ กล่าวคือ เราถือว่านักศึกษาทุกคนไม่ว่าจะเป็นนักศึกษาปีแรกหรือนักศึกษาปีใดๆ ก็ตาม ต่างมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน เป็นเพื่อนร่วมสถาบันเดียวกัน มีความเป็นอิสระแก่ตนเอง มีเกียรติภูมิความเป็นนักศึกษาเท่ากัน กิจการต่างๆ ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ย่อมขึ้นอยู่กับความสมัครใจของนักศึกษาแต่ละคน ไม่มีการบังคับขู่เข็ญกันในรูปหนึ่งรูปใดทั้งสิ้น ประเพณีนี้เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งนักศึกษาปัจจุบันควรจะภาคภูมิใจและประพฤติสืบเนื่องตามครรลองของประเพณีดังกล่าว”

และด้วยฐานะเสมอภาคกัน อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ยังเปิดโอกาสให้นักศึกษามีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก โดยมี

กรอบจำกัดในเรื่องการไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นและต้องการให้รักษาระเบียบเรื่องการแต่งกาย ดังความเห็นของท่านที่ว่า

“นักศึกษามีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็น คำพูด หรือการขีดเขียน มหาวิทยาลัยไม่เคยกีดกันเลย ถ้าหากการกระทำนั้นไม่ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น และก็เป็นเรื่องของนักศึกษาบางคนซึ่งย่อมมีความคิดเห็นทางการเมืองได้ สำหรับการแต่งกายนั้นนักศึกษาควรแต่งให้เหมาะสมกับสภาพ เพื่อให้เป็นที่น่าเลื่อมใส เครื่องแบบของมหาวิทยาลัยก็มีอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจึงขอให้อยู่ในดุลยพินิจ ความรับผิดชอบของนักศึกษาเอง สุภาพสตรีควรแต่งกายให้สวยและสุภาพ ส่วนสุภาพบุรุษควรจะแต่งกายสุภาพและเข้มแข็ง”

ด้วยแนวคิดดังกล่าวของอาจารย์สัญญา เชื่อกันว่าเป็นคำกล่าวที่กลายมาเป็นคำขวัญของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน *“ธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว”*

แม้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์มีความเชื่อมั่นเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ และต้องการให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความสามารถทางวิชาการ แต่อาจารย์ก็มีขอบเขตในเรื่องนี้เช่นกันว่า

“แต่จริงๆ แล้ว ผมก็อยากจะให้เด็กเขาเก่งนะ อยากจะให้เขาพัฒนาตัวเองให้เก่ง ไม่อยากให้เขาเป็นคอมมิวนิสต์ ไม่อยากให้เขาเป็นแคปปิตอลลิสต์ อยากจะให้เขาเป็นคนดีเท่านั้น”

อธิการบดีเผชิญหน้ากับกรณีนักศึกษาประท้วงรัฐประหาร 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514

เมื่อเข้ารับตำแหน่งอธิการบดีในเดือนเมษายน พ.ศ. 2514 ในเวลาเพียง 8 เดือน เท่านั้น อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ต้องเผชิญหน้ากับการที่ต้องแก้ไขปัญหาอันเกิดจากสถานการณ์ที่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองของประเทศ อันเนื่องมาแต่กรณีนักศึกษาประท้วงรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ที่ทำการรัฐประหารรัฐบาลตัวเองในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 การรัฐประหารทำให้นักศึกษาและประชาชนกลุ่มหนึ่งไม่พอใจ บ่ายวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่ง ได้แก่ วรชัย อัศวดิลกกุล นายกสโมสร

นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาภัสสร์ จันทวิมล นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ ชาลี ไชยเจริญ นักศึกษาคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ไพโรจน์ สุวรรณฉวี นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ ยุทธพงศ์ ภูริสัมบรรณ นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ จรูญ วิทิพย์รอด นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ สุรศักดิ์ วงศ์เกษมจิตต์ นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์ และสัมพันธ์ รัตนดิลก ณ ภูเก็ต นักศึกษาแผนกอิสระวารสารศาสตร์ ได้ออกแถลงการณ์ในนามสโมสรนักศึกษาและประธานนักศึกษาทุกคณะ และได้นำพวงหรีดไปวางที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเพื่อไว้อาลัยแด่ประชาธิปไตย จากแฟ้มเอกสารส่วนบุคคลอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เรื่องนักศึกษากับการปฏิวัติ 2515 พบแถลงการณ์ใจความว่า

“การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยควรจะเป็นไปโดยสันติวิธี ซึ่งถือรัฐธรรมนูญเป็นหลักฐานมูลฐาน มิใช่นำเอากำลังอาวุธหรือกำลังอำนาจมาล้มล้างสถาบันทางการเมืองนั้นเสีย ถึงแม้ว่ารัฐสภาจะไม่สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายตามวิถีทางการเมืองแห่งระบอบประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์”

แถลงการณ์ระบุต่อไปอีกว่า

ดังนั้น ***เรานักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงไม่สามารถที่จะอดทนและนิ่งดูดายต่อการสูญเสียสิทธิ เสรีภาพและระบอบประชาธิปไตยอันเป็นที่รักยิ่งของปวงชนชาวไทยได้*** ...

1. *เรานักศึกษาจะไม่มีปฏิกิริยาที่จะกระทำการต่อต้านคณะปฏิวัติโดยวิธีการที่รุนแรง*
2. *ขอให้นักศึกษาแสดงความไว้อาลัยแด่ประชาธิปไตยและส.ส. เลวๆ โดย*
   2.1. วางพวงหรีดที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย
   2.2. ขอให้นักศึกษาชาย – หญิงทุกคนร่วมกันแต่งกายไว้อาลัย
3. *ขอให้นักศึกษาร่วมใจกันภาวนาให้คณะปฏิวัติคืนอำนาจการปกครองให้แก่ประชาชนโดยเร็ว*
4. *ผู้แทนนักศึกษาจะขอเข้าพบคณะปฏิวัติเพื่อขอทราบรายละเอียดที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าคำแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติ*

ในวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเรียกประชุมร่วมกันระหว่างอธิการบดีและคณบดีทุกคณะอย่างเร่งด่วน และมติของที่ประชุมตกลงว่าแถลงการณ์ฉบับดังกล่าวอาจจะนำไปสู่ความรุนแรงได้ ที่ประชุมได้มีมติให้ทำหนังสือไปยังพลเอก ประภาส จารุเสถียร เลขาธิการคณะปฏิวัติ จากบันทึกมติที่ประชุมคณบดีโดยอธิการบดีสัญญา ธรรมศักดิ์ ระบุไว้ว่า

"ทำหนังสือ ถึงพล.อ.ประภาส ขอให้คณะปฏิวัติออกแถลงการณ์โดยเฉพาะแก่นักศึกษามหาวิทยาลัย เพื่อกันส่วนใหญ่ไม่ให้ถูกพวกหัวรุนแรงชักจูงไปเป็นกำลัง โดยอย่างที่ท่าน [พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว] พูดกับเราวันนี้ที่พระตำหนักจิตรลดาว่า คณะปฏิวัตินี้ขอเวลาทำการวางรูปการปกครองสักเวลาหนึ่งก่อน แล้วนักศึกษามีอะไรก็พูดกันไป คณะปฏิวัติก็จะดำเนินการให้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยเร็วเท่าที่จะทำได้โดย..... [อ่านไม่ออก – ผู้เขียน] เสรีภาพ (Return to the Rule of Law)"

จากมติที่ประชุมคณบดีดังกล่าว อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในฐานะอธิการบดี ได้ร่างหนังสือถึงหัวหน้าคณะปฏิวัติ ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 เรื่อง *"การชี้แจงแก่นักศึกษา"* โดยต้องการให้คณะปฏิวัติออกแถลงการณ์โดยเฉพาะแก่นักศึกษามหาวิทยาลัย เพื่อลดระดับความไม่พอใจของนักศึกษา ทั้งนี้ท่านให้เหตุผลแก่คณะปฏิวัติว่า หากไม่รีบดำเนินการเหตุการณ์ครั้งนี้อาจเป็นชนวนให้เกิดความรุนแรงได้

"...นักศึกษาส่วนมากเข้าใจไปว่า สิทธิ เสรีภาพตามรัฐธรรมนูญได้หลุดลอยไปเลย หรือจะหลุดลอยไปเป็นเวลานานนับสิบปี ดังนี้จึงได้มีความคิดเป็นปฏิกิริยาขึ้น พวกที่หัวรุนแรง เพราะคืออุดมคติอุดมการณ์ในระบอบประชาธิปไตยตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก็ดี หรือที่ได้รับการยุยงส่งเสริมชักจูงจากบุคคลภายนอกก็ดี ก็ยิ่งมีปฏิกิริยามากขึ้น และอาจจะเป็นผู้นำให้นักศึกษาอื่นๆ กระทำการในทางไม่สงบได้โดยง่าย...ถ้าคณะปฏิวัติจะออกแถลงการณ์โดยเฉพาะแก่นิสิตนักศึกษาทุกมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาชั้นสูงให้เข้าใจโดยชัดแจ้งว่า คณะปฏิวัติกระทำการครั้งนี้ด้วยความจำเป็นเพื่อความปลอดภัยของประเทศชาติ และเมื่อได้จัดการปกครองให้มีความเรียบร้อยมั่นคงและปลอดภัยภายในระยะเวลาอันเร็วตามสมควรแล้ว คณะปฏิวัติก็จะได้จัดการให้มีการปกครองโดยระบอบรัฐธรรมนูญ

อันให้สิทธิเสรีภาพตามเดิมต่อไป...จะช่วยกันมิให้นักศึกษาส่วนใหญ่ถูกชักจูงโน้มน้าวไปโดยนักศึกษาพวกที่มีหัวรุนแรงได้สำเร็จ...ขอประทานเสนอให้ดำเนินการโดยด่วน เพราะระยะนี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ชี้แจงให้เข้าใจโดยเร็วได้เท่าใดยิ่งดี"

จนกระทั่งในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2515 คณะปฏิวัติจึงได้อนุญาตให้นักศึกษาเข้าพบได้ ดังนั้นคณะกรรมการสโมสรและประธานนักศึกษาได้มีการประชุมเตรียมคำถามสำหรับการซักถามคณะปฏิวัติโดยเฉพาะเรื่องข้อข้องใจเกี่ยวกับประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 6 ที่กล่าวว่า *"นักศึกษากระทำการอันเป็นเหตุถ่วงการบริหารราชการ และข้อข้องใจเรื่อง การร่างรัฐธรรมนูญที่ใช้เวลานานและเงินจำนวนมาก"*

แต่อย่างไรก็ตามการเข้าพบคณะปฏิวัติในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2515 ของนักศึกษากลุ่มดังกล่าว กลับล้มเหลวไม่สามารถเสนอความคิดเห็นหรือซักถามคำถามใดๆ ได้เลย ด้วยเหตุผลว่าเวลาไม่พอ หลังจากนั้นกลุ่มนักศึกษากลุ่มนี้จึงถูกเพื่อนนักศึกษาตำหนิ จนทำให้นักศึกษากลุ่มนี้พยายามขอเข้าพบอีกครั้งและได้เพิ่มจำนวนผู้แทนเป็น 21 คน แต่ท้ายที่สุดคณะปฏิวัติลงนามโดยเลขาธิการคณะปฏิวัติ พลเอก กฤษณ์ สีวะรา ลงวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2515 ปฏิเสธการเข้าพบของนักศึกษา โดยให้เหตุผลว่า คณะปฏิวัติมีภาระราชการที่จะต้องปฏิบัติอยู่มาก

อย่างไรก็ตามสำหรับอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์อธิการบดีขณะนั้น กลับมีประเด็นที่เป็นข้อกังวลในการทำรัฐประหารครั้งนี้ เป็นเรื่องของการถวายความปลอดภัยและปกป้องอารักขาสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจงรักภักดีขององคมนตรี ดังปรากฏในร่างพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ซึ่งอาจารย์เองเป็นผู้อัญเชิญไปยังหัวหน้าคณะปฏิวัติความว่า

"ตามที่คณะปฏิวัติกล่าวว่า...ในการยึดอำนาจการปกครองครั้งนี้ คณะปฏิวัติจะไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงสถาบันที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของรัฐ จะคงรักษาสถาบันนี้ไว้อย่างมั่นคง และให้ความปลอดภัยอย่างเข้มงวดกวดขัน...ได้รับทราบแล้ว ขอให้คณะปฏิวัติจงรักษาและปฏิบัติตามปณิธานที่ตั้งไว้ให้จงดี ที่กระทำการครั้งนี้ ก็เพื่อแก้สถานการณ์ที่กำลังเป็นภัยแก่ชาติ..."

แม้ว่าเหตุการณ์ในครั้งนั้นจะดูเหมือนสงบลงได้ชั่วคราว แต่กระแสความตื่นตัวทางการเมืองของนักศึกษา ปัญญาชน และสังคมภายนอกกลับก่อตัวขึ้นอย่างไม่อาจยับยั้งได้

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับงานพัฒนามหาวิทยาลัย

ในช่วงระหว่างที่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2514 – 2517 นั้น การพัฒนามหาวิทยาลัยดำเนินการตามแนวทางของคณะกรรมการวิชาการ และตามนโยบายที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงวางไว้ก่อนหน้านั้น กล่าวคือ ดำเนินงานต่อเนื่องในการพัฒนาทั้งด้านอาคารสถานที่ หลักสูตรการศึกษา อุปกรณ์การศึกษา พัฒนาคณาจารย์ และเสริมสร้างกิจกรรมต่างๆ อันนำชื่อเสียงเกียรติคุณมาสู่มหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ตามงานสำคัญที่ท่านได้สร้างสรรค์ไว้แก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ การพัฒนาห้องสมุด อันนับเป็นหัวใจของการพัฒนาคุณภาพการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยให้มีสภาพดีขึ้น การจัดทำห้องปฏิบัติการทางภาษาเพื่อช่วยให้บุคลากรและนักศึกษาได้พัฒนาความสามารถทางภาษาต่างประเทศด้วยเทคโนโลยีสื่อสารทันสมัย

นอกจากนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในฐานะผู้บริหารอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยังได้พยายามผลักดันความก้าวหน้าภายในมหาวิทยาลัยด้านอื่นอีกหลายๆ ด้าน อาทิเช่น จัดตั้งหอพักรัชดาภิเษก และนำระบบการศึกษาแบบหน่วยกิตมาใช้แทนระบบเดิมเพื่อให้นักศึกษามีโอกาสเลือกเรียนวิชาต่างๆ ได้มากขึ้น สำหรับในเรื่องการเรียนแบบหน่วยกิตนั้นยังคงมีคณะบางคณะไม่ได้นำไปปฏิบัติ ซึ่งในเรื่องนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เองมีความเห็นว่า

“ระบบหน่วยกิตเป็นระบบการเรียนของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลดีแก่ตัวนักศึกษาเอง คือ ช่วยให้จบการศึกษาเร็วขึ้น แต่บางคณะที่ยังไม่ใช้ระบบนี้ เพราะสภาพลักษณะการศึกษายังไม่พร้อม และอาจารย์ยังมีไม่เพียงพอ”

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ รับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินประทับการฟังสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "สังคมนิยมในสังคมไทย" จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2515

ภายใต้บรรยากาศความมีเสรีภาพในมหาวิทยาลัย อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ยังให้มีการจัดตั้งสภาอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้นและยกฐานะสโมสรนักศึกษาเป็นองค์การของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) และสภานักศึกษา โดยจัดให้มีการเลือกตั้งในตำแหน่งต่างๆ

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ยังได้ส่งเสริมและสนับสนุนงานวิชาการด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัย เห็นได้จากการสานงานต่อเนื่องจากสมัยของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จัดตั้งสถาบันวิจัยของมหาวิทยาลัย กล่าวคือ เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2514 อาจารย์สัญญาได้ลงนามแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อจัดตั้งสถาบันไทยคดีศึกษา ซึ่งเป็นสถาบันวิจัยของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อดำเนินงานในระดับประเทศ ท่านได้ดูแลสนับสนุนจนก่อตั้งสถาบันฯ ได้เรียบร้อย โดยมีภารกิจหลักในการทำงานวิจัยและกิจกรรมส่งเสริมศิลปวัฒธรรม ตลอดจนกิจกรรมวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับไทยศึกษา ตลอดระยะห้าสิบกว่าปีที่ผ่านมา

ในขณะนั้นเองมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เริ่มมีการคิดวางแผนขยายพื้นที่มหาวิทยาลัย เพื่อรองรับการเติบโตด้านกายภาพที่เป็นผลจากการพัฒนาเพื่อให้เป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ จึงมีการพูดคุยกันถึงพื้นที่แห่งใหม่ที่ทุ่งรังสิต ที่มหาวิทยาลัยได้ขอแลกที่ดินจากกระทรวงอุตสาหกรรมไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2510 อย่างไรก็ตามอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ มีหลักการชัดเจนในเรื่องนี้ว่า

"คณะต่างๆ ยังคงอยู่ที่นี่ แต่จะเปิดคณะใหม่ที่รังสิตเพราะงบประมาณเรามีน้อย ไม่อาจจะทุ่มสร้างคณะใหม่ทั้งหมดได้ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะย้ายคณะใดไปก็ลำบากแก่อาจารย์ และนักศึกษาในการเดินทางไปกลับ"

การเมืองว่าด้วยเรื่องอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เดือนมกราคม พ.ศ. 2516 บรรยากาศภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เกิดความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการแต่งตั้งอธิการบดีมหาวิทยาลัยอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากใกล้จะถึงกำหนดวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งได้ประกาศว่าจะไม่ดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อไปอีกแล้ว บันทึกส่วนตัวของอาจารย์สัญญาระบุว่า ในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2516 กลุ่มอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ อาทิเช่น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ปราโมทย์ นาครทรรพ บุญสนอง บุณโยทยาน เป็นต้น ได้เข้าพบอาจารย์สัญญาขอให้สนับสนุนอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งอธิการบดีเป็นคนต่อไป ซึ่งอาจารย์สัญญาได้ให้คำตอบกับกลุ่มอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้กลับไปว่า *"ก็สมควร แต่เคลียร์กับรัฐบาลแล้วหรือยัง ถ้ายังคงจะลำบาก"*

ต่อมาได้มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มอาจารย์และนักศึกษาที่สนับสนุนอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดี ขอเข้าร่วมฟังการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในเรื่องนี้อาจารย์สัญญาเขียนบันทึกไว้ว่าเป็น *"...การทะลึ่งจะมาคุมการเลือกอธิการ ขู่เข็ญโดย Presence จะเอา อ.ป๋วย ให้ได้"*

อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นอาจารย์หนุ่มที่มีอาจารย์รุ่นใหม่และนักศึกษาเคารพรักจำนวนหนึ่ง ดังที่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เองบันทึกไว้ว่า

เมื่ออาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เดินทางกลับมายังกรุงเทพฯ ในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516 คณะเศรษฐศาสตร์ได้จัดการต้อนรับอย่าง *"เกรียวกราว"* และมีป้ายผ้าต้อนรับด้วย และวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516 อาจารย์ป๋วยได้ขอพบอาจารย์สัญญา รักษาการอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากดำรงตำแหน่งครบวาระแล้ว และพูดคุยว่าอาจารย์ป๋วยยินดีรับตำแหน่งอธิการบดีตามที่ลูกศิษย์เรียกร้อง อย่างไรก็ดีการพูดคุยครั้งนั้น อาจารย์สัญญาบันทึกว่า ตนเองและอาจารย์ป๋วยต่างเห็นพ้องกันว่าหากอาจารย์ป๋วยต้องการรับตำแหน่งอธิการบดีจำเป็นต้อง *"เคลียร์"* ทำความเข้าใจกับรัฐบาลเสียก่อนให้ราบรื่น ด้วยเหตุนี้ในวันถัดมาอาจารย์ป๋วยจึงได้เข้าพบจอมพล ถนอม กิตติขจร และต่อด้วยการเข้าพบพลเอก ประภาส จารุเสถียร แต่ทั้งจอมพล ถนอมกับพลเอก ประภาสบอกกับอาจารย์ป๋วยว่า *"กลับมาเมืองไทยทำอะไรก็ได้ เว้นแต่อย่างเดียวคืองานที่เกี่ยวกับนิสิตนักศึกษา"* ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้ปรากฏเป็นรายงานของอาจารย์วิญญู วิจิตรวาทการ ที่ได้นำเสนอต่ออาจารย์สัญญา อธิการบดีขณะนั้นที่ได้บันทึกประจำวันไว้ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516

อย่างไรก็ตามแม้ว่าอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์จะมีกลุ่มผู้สนับสนุนมากเพียงใดก็ตาม แต่มติของที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังคงให้การสนับสนุนอาจารย์สัญญาเป็นอธิการบดีต่อไปอีก 1 วาระ ด้วยคะแนนเสียงเอกฉันท์ แต่การได้รับเลือกครั้งที่ 2 นี้ อาจารย์สัญญาเขียนบรรยายความรู้สึกว่า *"ทั้งๆ ที่เราได้กราบบังคมทูลก็แล้ว ยื่นหนังสือเด็ดขาดที่เจ้าคุณนายกสภาก็แล้ว บอกกับใครๆ ก็แล้ว"* ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความพยายามไม่รับตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สัญญาเองนั้นไม่เป็นผล และการรับตำแหน่งครั้งนี้จึงเป็นเหมือนดังบันทึกประจำวันในวันที่ 12 – 13 มีนาคม พ.ศ. 2516 ของอาจารย์ว่า *"เรารู้สึกว่าเป็นการมัดมือชกเราชัดๆ...ผิดที่เราทำเช่นนี้ก็คงเพราะหาทางออกไม่ได้ ไม่ใช่ว่าเราวิเศษอะไร"* และยังสร้างความกังวลใจกระทั่ง *"นอนไม่หลับอยู่ตั้งชั่วโมง เพราะคิดกลุ้มใจ"* ทั้งยังคิดว่าตนเองเปรียบเหมือน *"ไก่รองบ่อน"* ที่สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จำเป็นต้องเลือกเพราะหาทางออกไม่ได้ พร้อมกันนั้นอาจารย์สัญญาเองยังกังวลใจอีกว่า กลุ่มของอาจารย์ป๋วยจะมีปฏิกิริยาต่อตนเอง โดยเฉพาะการมองตัวท่านว่า *"ปากอย่าง ใจอย่าง"*

ดูเหมือนความกังวลของอาจารย์สัญญาเป็นจริง ภายหลังมติที่ประชุมประกาศออกมาส่งผลให้กลุ่มอาจารย์หนุ่ม หรือ *"ยังเติร์ก"* ไม่พอใจขู่จะลาออก ทั้งนี้หนังสือพิมพ์เดอะเนชั่นรายงานข่าวว่า อาจารย์ 6 คน ขู่ว่าจะลาออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากไม่พอใจที่จะมีการแต่งตั้งอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นอธิการบดี ดูใน *"6 Professors threaten to quit Thammasat" The Nation* (15 March 1973):1.; ส่วน ประชาธิปไตย (16 มีนาคม พ.ศ. 2516) พาดหัวข้อข่าวว่า *"อาจารย์ มธ. ไม่พอใจมติตั้งอธิการ เคลื่อนไหวจะเข้าชื่อขอลาออก"* โดยรายงานข่าวว่า อาจารย์กลุ่มหนุ่มกลุ่มหนึ่งได้แสดงความจำนงที่จะลาออกจากมหาวิทยาลัยเพราะสภามหาวิทยาลัยไม่รับฟังมติของนักศึกษาและมติของอาจารย์ที่แสดงความประสงค์อยากให้อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์เป็นอธิการบดี และยังมีการพาดพิงถึงอาจารย์สัญญาดังปรากฏในรายงานข่าวหนังสือพิมพ์ *ประชาธิปไตย* ฉบับ 17 มีนาคม 2514 ที่พาดหัวข่าวว่า *"อาจารย์ มธ. เผยสัญญาถูกบังคับให้เป็นอธิการ"* รวมทั้งการนำเสนอบทสัมภาษณ์ของอาจารย์บุญสนอง บุณโยทยาน อาจารย์คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ เวลานั้น ที่กล่าวถึงความไม่ชอบมาพากลของมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งนี้ด้วยว่า

"...มีอาจารย์ไม่น้อยที่ไม่พอใจในสภามหาวิทยาลัย เรื่องอธิการบดี และวิธีการเลือกตั้งคณะกรรมการสภาอาจารย์ เรื่องการแต่งตั้งอธิการบดี อาจารย์ส่วนใหญ่ต้องการ ดร.ป๋วย คณะกรรมการสรรหาอธิการบดีก็เสนอ ดร.ป๋วย แต่สภามหาวิทยาลัยกลับไม่พิจารณา ทำให้อาจารย์ไม่น้อยเกิดความท้อแท้ใจที่ "เหตุผล" ไม่เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ถ้า ดร.ป๋วยได้เป็นอธิการบดีก็จะเป็นไปตามความต้องการของอาจารย์ส่วนใหญ่"

การรายงานข่าวความไม่พอใจมติการแต่งตั้งอธิการบดีอย่างต่อเนื่องและการเคลื่อนไหวภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ส่งผลสะเทือนใจต่ออาจารย์สัญญาตลอดระยะเวลา จนกระทั่ง 16 มกราคม พ.ศ. 2516 อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ยื่นหนังสือต่อนายกสภามหาวิทยาลัยยืนยันว่าไม่ขอรับเป็นอธิการบดีต่ออีกสมัย ซึ่งปรากฏในบันทึกประจำวันของท่านวันที่ 19 มีนาคม 2516 ถึงเหตุผลว่าเพื่อป้องกันไม่ให้มีขั้นตอนการนำเรื่องทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี

อย่างไรก็ตามความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการคัดเลือกบุคคลที่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้สร้างความกังวลให้กับจอมพลถนอม กิตติขจรเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องการให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยต่ออีกวาระหนึ่ง ดังที่อาจารย์สัญญาได้บันทึกวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2516 ถึงเหตุผลที่จอมพลถนอมไม่อยากให้ตนเองลาออกนั้น เนื่องมาจากว่า *"จอมพลถนอมรู้สึกเสียดายและกังวลใจหากสัญญามิตรผู้เป็นหูเป็นตาให้กับรัฐบาลลาออก และถามถึงเหตุผลการลาออกเนื่องจากจอมพลถนอมแสดงความกังวลว่าสถานการณ์ในช่วงเวลานั้น "มีการแทรกเข้าไปในนักเรียนมัธยมแล้ว"*

ทำให้ในที่สุดรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ซึ่งยังคงมีความไว้วางใจได้สนับสนุนให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อไป ดังนั้นเมื่อสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เสนอชื่ออาจารย์สัญญาให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีในวาระที่สอง จึงได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐบาลจอมพล ถนอม ซึ่งอาจารย์สัญญาได้บันทึกในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2516 ไว้ว่า ในงานเลี้ยง วปอ. (วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร) ของรุ่นที่หนึ่ง อาจารย์พบจอมพล ถนอมและพลเอก ประภาส ประธานรุ่นและเพื่อนร่วมรุ่น ครั้งนั้นจอมพลถนอมได้บอกแก่อาจารย์สัญญาว่า คณะรัฐมนตรีเห็นชอบในการที่สภามหาวิทยาลัยเสนอชื่ออาจารย์สัญญาให้เป็นอธิการบดีต่อ และกล่าวต่อว่า *"ท่านปฏิเสธไม่ได้แล้ว"* ต่อด้วยเสียงหัวเราะ ส่วนพลเอกประภาสนั้นแสดงอาการ *"อมยิ้ม"* ออกมา

ในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2516 อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ จึงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกวาระหนึ่ง โดยผ่านการสนับสนุนจากสภามหาวิทยาลัยและจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับนักศึกษาก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ

ในวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นักศึกษาเริ่มเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญ และออกแถลงการณ์โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ ให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็ว จัดหลักสูตรสอนอบรมรัฐธรรมนูญ กระตุ้นประชาชน

ให้สำนึกและหวงแหนในสิทธิเสรีภาพ ต่อมาในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นักศึกษาเริ่มเดินขบวนแจกใบปลิวและหนังสือของสมาชิกกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งทั้งหมดถูกจับกุมในข้อหา *"มั่วสุมชักชวนให้มีการชุมนุมทางการเมือง"* กระทำผิดตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 ที่ห้ามการชุมนุมเกินกว่า 5 คน

ข้อเขียนของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ เล่าว่า ภายหลังกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญถูกจับกุมส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวประท้วงในมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นศูนย์กลางเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ถูกจับกุม ตอนค่ำวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2516 องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรียกประชุมลับและมีมติว่าจะเลื่อนการสอบโดยไม่มีกำหนดจนกว่าจะมีการปล่อยตัวผู้ถูกจับกุม และดำเนินการขัดขวางการสอบ เช่น การปิดห้องสอบ เป็นต้น

วันรุ่งขึ้นองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) ยื่นหนังสือต่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดี เรื่องขอให้เลื่อนการสอบ บ่ายวันนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงนัดประชุมพิเศษและมีความเห็นสรุปว่าให้เลื่อนสอบ แต่อาจารย์สัญญาบันทึกไว้ในเอกสารส่วนตัวว่า ในระหว่างการประชุมนี้ทางทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐกลับโทรศัพท์มาบอกว่า *"รองนายกฯ ประภาสไม่อยากให้เลื่อน จะให้เอาตำรวจมาหักโซ่ประตูก็เอา"* แต่ความเห็นภายในที่ประชุมคณบดีเห็นว่าทำอย่างเช่นนั้นไม่ได้ เพราะจะทำให้เลือดตกยางออก ทำให้มติที่ประชุมก็ยังคงยืนยันว่าให้เลื่อนสอบ

นอกจากพลเอก ประภาส จารุเสถียรแล้ว อาจารย์สัญญายังเขียนบันทึกไว้อีกว่า ในระหว่างประชุมมีโทรศัพท์จากราชเลขาธิการสอบถามความคืบหน้าอยู่หลายครั้ง ซึ่งอาจารย์สัญญากล่าวว่าตนเองได้รายงานเป็นระยะ และท้ายที่สุดราชเลขาธิการได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วและทรงเห็นว่า *"มติและเหตุผลของคณบดีชอบแล้ว"*

10 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในขณะที่อาจารย์สัญญากำลังหารือกับราชเลขาธิการที่สำนักราชเลขาธิการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงโทรศัพท์มาเพื่อทรงสนทนากับอาจารย์สัญญา ซึ่งอาจารย์สัญญาได้บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับการสนทนาครั้งนั้นไว้ว่า

...(6) พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งกับเราอยู่เป็นนาน จุดใจความคือ : – 1 ที่เราพูดกับคุณทวีสันต์ เมื่อวานว่า คราวนี้คงถูกเขาไล่ออกนั้น ไล่ก็ไล่ และเขาต้องถือเราเป็นศัตรูไปด้วย ***แต่อย่ากลัว ใครๆ ก็รู้ว่าคุณสัญญาไม่ได้เกาะเก้าอี้ อยากจะออกจากอธิการมาหลายคราว แต่ก็เสียคำขอร้องมิได้*** *(คำขอร้องของพระองค์ท่านเอง – เราว่า)* ***จึงขอให้เป็นอธิการต่อไป ทนต่อสู้กับเหตุการณ์ต่อไป ขาดอธิการตอนนี้ไม่ได้แน่ – ให้ร่วมกันสู้เหตุการณ์ต่อไป ตายก็ตายด้วยกันกับที่นี้! จะได้เป็นวีรบุรุษนิรนาม! เราว่าข้าพระพุทธเจ้าพร้อมจะสู้ต่อไป*** *(ก็เป็นจริงดังใจ คือ ถ้าจะออกก็ไปออกเอาตอนที่เรียบร้อยไม่มีเรื่อง – ออกตอนนี้ไม่ได้ เป็น "กัปตันทิ้งเรือ") (พูดไว้กับ อจ.วิญญู ดังนี้) ... 4. มีตำรวจเขามากระซิบว่าประชุมคณะรัฐมนตรีคราวที่แล้ว รัฐบาลจะเอาจริง* ***5. ท่านว่าฝ่ายตรงข้ามกับเราเขาอยากให้มี bloodshed เขาจะได้สวมรอย ให้พวกอาจารย์ที่ดีๆ ช่วยกันเต็มความสามารถ อย่าให้มี Bloodshed 6. ให้เราเขียนบันทึกในใจ ปล่อยออกไป ให้ถึงนักศึกษาว่าไม่อยากให้มีเรื่องรุนแรงเลย การสอบก็ต้องเลื่อน เสียหายแก่นักศึกษาเอง และแก่ครูอาจารย์ด้วยต้องทำงานหนักขึ้นอีกเท่า – ต้อง****...[อ่านไม่ออก – ผู้เขียน]* ***สอบใหม่ – ยุ่งยากไปหมด – เรารับคำท่าน (แล้วก็เขียนจริงๆ)****"*

สำหรับในข้อความที่ยกมานั้นสถานการณ์ในวันดังกล่าว การจับกุมนักศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุกฝ่ายต่างกังวลใจ ดังจะเห็นว่าในขณะที่รอจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี และพลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี เตรียมเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสกับอาจารย์สัญญาว่า *"ไม่รู้จะมาไม้ไหน"* ซึ่งคงหมายถึงกรณีการจับกุมนักศึกษาทั้ง 6 คน เหตุการณ์นี้อาจารย์สัญญาเขียนบันทึกไว้ว่าพระองค์เห็นว่า *"ควรปล่อยนักศึกษา"* และความระแวดระวังของราชสำนักที่กังวลว่า *"ฝ่ายตรงข้ามกับเรา"* อยากให้มี *"Bloodshed"* (การนองเลือด) ฉะนั้นกลุ่มของอาจารย์สัญญาและพวกจึงจำเป็นต้อง *"ช่วยกันเต็มความสามารถ อย่าให้มี Bloodshed"*

ด้วยเหตุนี้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์จึงเขียน *"บันทึกความในใจ"* ซึ่งมีใจความสื่อถึงนักศึกษาว่า *"ไม่อยากให้มีเรื่องรุนแรงเลย การสอบก็ต้องเลื่อน เสียหายแก่นักศึกษาเองและแก่ครูอาจารย์ด้วย ต้องทำงานหนักขึ้นอีกเท่า ต้องจัดการสอบใหม่ ยุ่งยากไปหมด"* และ *"บันทึกความรู้สึกของอธิการบดี"*

เผยแพร่สู่นักศึกษา เพื่อ *"เป็นการให้ทราบจิตใจกันระหว่างครูกับศิษย์"* ดังในใจความสำคัญของบันทึกที่แสดงถึงความห่วงใยต่อนักศึกษาและความวิตกกังวลต่อสถานการณ์ที่อาจจะรุนแรงมากขึ้น สำหรับความรู้สึกต่อบันทึกฉบับนี้ มีบันทึกความทรงจำของนักศึกษาในขณะนั้นกล่าวไว้ว่า *"พวกเรารู้ว่าท่าน [สัญญา ธรรมศักดิ์] ทำใบปลิวฉบับนั้นขึ้นมาด้วยตัวเอง ไม่มีใครใช้ให้ท่านทำ ท่านต้องการบอกความรู้สึกห่วงใยของท่านต่อนักศึกษา เนื้อความในใบปลิวนั้นสั้นๆ แต่กินใจ ท่านบอกว่า ท่านห่วงใยพวกเราเหมือนลูกเหมือนหลาน ขอให้ชุมนุมกันอย่างสงบ และย้ำว่าอย่าออกไปนอกรั้วมหาวิทยาลัย"* อ้างถึงในงานเขียนของ สันติสุข โสภณสิริ (บรรณาธิการ) *ในเรื่อง ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ 14 ตุลาฯ '16* ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกในโอกาสอายุครบ 84 ปี ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2534

อย่างไรก็ตามตั้งแต่วันที่ 6 ตุลาคม สถานการณ์ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นยากจะควบคุมได้แล้ว การจับกุมนักศึกษาเปรียบเสมือนการจุดชนวนความไม่พอใจรัฐบาลของจอมพล ถนอม เริ่มต้นจากการเคลื่อนไหวประท้วงที่ลานโพธิ์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ประท้วงที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประมาณการได้ว่ามีผู้ร่วมชุมนุมกว่าห้าแสนคน เริ่มเคลื่อนออกจากธรรมศาสตร์ไปยังอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในวันที่ 9 ตุลาคม จนกระทั่งนำไปสู่เหตุการณ์นองเลือด 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ถนอม กิตติขจร พร้อมกันนี้จอมพล ถนอมก็ได้เดินทางออกนอกประเทศชั่วคราว และคืนนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี

ลาออกจากอธิการบดี

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ด้วยเงื่อนไขทางสังคมการเมืองทำให้อาจารย์สัญญามีความจำเป็นต้องเข้าไปดำรงตำแหน่งสำคัญในฐานะผู้บริหารประเทศในตำแหน่ง *"นายกรัฐมนตรี"* ด้วยภาระงานที่มากขึ้นจึงทำให้อาจารย์จำเป็นต้องลดบทบาทของการเป็นผู้บริหารในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์สัญญาจึงได้แต่งตั้งศาสตราจารย์อดุล วิเชียรเจริญรักษาการในตำแหน่งอธิการบดี และต่อมาใน พ.ศ. 2517 ด้วยภาระหน้าที่

หนักขึ้นจึงทำให้อาจารย์สัญญาขอลาออกจากตำแหน่งอธิการบดี และที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยได้มีมติอนุมัติให้อาจารย์สัญญาลาออกตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2517

อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เคยทบทวนเหตุการณ์เมื่อต้องลาออกจากการทำหน้าที่อธิการบดี เพื่อทำหน้าที่นายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2516 ว่า

"เพราะผมรักนักศึกษามาก เคยเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยมา และผมเป็นคนรักเด็ก เพราะงั้นในหลวงท่านถึงมาเอาผมไปเป็นนายกฯ (นายกรัฐมนตรี) ตอนนั้น 14 ตุลาฯ คงจะเห็นผมพูดกับเด็กรู้เรื่องมั้ง"

อนุสรณ์และอนุสาวรีย์ ความทรงจำของชาวธรรมศาสตร์ ถึงอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์

ด้วยคุณูปการและเกียรติประวัติของ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงได้มอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ให้ท่านสองสาขา คือ ปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในปีการศึกษา 2505 และศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในปีการศึกษา 2536 ทั้งนี้ สภามหาวิทยาลัยธรรรมศาสตร์ยังได้มีมติเมื่อ วันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2537 ยกย่องให้อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่ง *"ธรรมศาสตราจารย์"* ซึ่งถือเป็นการยกย่องในระดับสูงสุดที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะมอบให้กับบุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ และเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่มหาวิทยาลัยอย่างใหญ่หลวง

นอกจากนี้ยังมีการนำชื่อ *"สัญญา ธรรมศักดิ์"* มาตั้งเป็นสถานที่ต่างๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อเป็นอนุสรณ์และการรำลึกถึงคุณงามความดีของท่าน โดยได้มีการตั้งชื่อห้องประชุมที่ชั้นสอง ตึกโดม ว่า *"ห้องประชุมสัญญา ธรรมศักดิ์"* รวมถึงการเปลี่ยนชื่อห้องสมุดคณะนิติศาสตร์มาเป็น *"ห้องสมุดสัญญา ธรรมศักดิ์"* ใน พ.ศ. 2532 ยังมีการตั้งชื่ออาคารหอพัก *"สัญญา ธรรมศักดิ์"* ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต จัดตั้ง *"กองทุนศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์"* โดยมูลนิธินิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2539 เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนและกิจกรรม

ทางด้านกฎหมายของคณะ และริเริ่มการมอบ*รางวัลสัญญา ธรรมศักดิ์* ใน พ.ศ. 2542 เพื่อคัดเลือกนักกฎหมายและนักศึกษากฎหมายที่ดีเด่นของคณะนิติศาสตร์เป็นประจำทุกปี หลังจากนี้ยังมีการแสดงปาฐกถา *"สัญญา ธรรมศักดิ์"* เนื่องในโอกาสการมอบรางวัลนี้ด้วย

ภายหลังการถึงแก่อสัญกรรมของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ใน พ.ศ. 2545 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีการดำเนินการเพื่อเป็นการรำลึกและเป็นเกียรติแก่อาจารย์อีกสองประการด้วยกัน นั่นคือ การเปลี่ยนชื่อ *"ศูนย์การศึกษาพัฒนาประชาธิปไตยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* มาเป็น *"สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย"* ในปลาย พ.ศ. 2546 และการสร้าง *"อนุสาวรีย์สัญญา ธรรมศักดิ์"* ที่หน้าอาคารคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต รวมทั้งได้มีการจัดงานรำลึกถึงอาจารย์เป็นประจำทุกวันที่ 5 เมษายน ของทุกปี ซึ่งในงานจะประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่รำลึกถึงอาจารย์ เช่น จัดให้มีปาฐกถาประจำปี ประกวดเรียงความและบทร้อยกรองเชิดชูเกียรติคุณ ตลอดจนการจัดพิมพ์หนังสือประวัติย่อและหนังสือคล้ายวันเกิดของท่าน และได้มีการบรรจุวันที่ 5 เมษายน ของทุกปีเป็นวันสำคัญอันควรค่าแก่การรำลึกนึกถึงศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ไว้ในปฏิทินกิจกรรมของมหาวิทยาลัย ทั้งนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ให้การยกย่องศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในฐานะหนึ่งในสามปูชนียบุคคลของมหาวิทยาลัย คือ *"ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ และศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์"*

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2511. “เรื่อง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”. (8 พฤษภาคม พ.ศ. 2511).

_____. รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2512. (1 พฤษภาคม พ.ศ. 2512).

_____. รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2514. (25 มีนาคม พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกประจำวันปี2514”. (วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกประจำวันปี2514”. (วันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกประจำวันปี2514”. (วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกประจำวันปี2514”. (วันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกประจำวันปี2514”. (วันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ปี 2514. (29 มีนาคม พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ปี 2514. (1 เมษายน พ.ศ. 2514).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ปี 2516. (สีน้ำตาล). (18 มกราคม พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ปี 2516. (สีน้ำตาล). (20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. บันทึกประจำวันเล่มสีน้ำตาล ปี 2516. (12 มีนาคม พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. บันทึกประจำวันเล่มสีน้ำตาล ปี 2516. (19 มีนาคม พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. บันทึกประจำวันเล่มสีน้ำเงิน. (23 มีนาคม พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. บันทึกประจำวันเล่มสีน้ำเงิน. (30 เมษายน พ.ศ. 2516).

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “นักศึกษา กับคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2515”.

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “คณะปฏิวัติจอมพลถนอม กิตติขจร”.

_____. เอกสารส่วนบุคคล ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. “บันทึกเหตุการณ์โบราณศาสตร์”.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2535). **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477 – 2511**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ. (2544). **จาก 14 – 6 ตุลา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ดรุณ โสตถิพันธ์, พล ต.อ. (2551). “ศาสตราจารย์สัญญา นักปราชญ์และปูชนียบุคคล” ใน **สัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้ซึ่งรัฐบาลไทยเสนอชื่อต่อองค์การยูเนสโก (UNESCO) ในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นด้านสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร. (2546). “ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์” ใน **พิธีเปิดอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต 5 เมษายน 2546**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประชาธิปไตย. (7 มกราคม 2514) : 1.

ประชาธิปไตย. (17 มีนาคม 2514) : 1.

ประชาธิปไตย. (21 พฤศจิกายน 2514).

ประชาธิปไตย. (16 มีนาคม 2516).

เยาวภา ประคองศิลป์. (2551). **สัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้นำทางการเมืองซึ่งเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย. (2546). **สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: กองทุนศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์.

สันติสุข โสภณสิริ, บรรณาธิการ. (2534). **ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ 14 ตุลาฯ 16**. ที่ระลึกในโอกาสอายุ ครบ 84 ปี ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์.วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2534.

The Nation. (15 March , 1973) : 1.

ศาสตราจารย์ พันตรี ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์
(พ.ศ. 2518 – 2519)

“...มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยทำเล โดยประวัติและวิชาที่สอน เป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดประตูรับประชาชนอยู่เสมอ ผู้ใดต้องการเดินจากถนนพระอาทิตย์ไปถนนพระจันทร์ก็เดินผ่านมหาวิทยาลัยเราได้โดยเสรี มีอยู่บ่อย ๆ ก่อนที่ผมจะรับหน้าที่อธิการบดี ที่ชาวนา ชาวไร่ กรรมกร เข้ามาอาศัยพึ่งพิงบริเวณมหาวิทยาลัย และแท้จริงถ้าจะย้อนกลับไปนึกถึงครั้งที่คนไทย เราคิดจะต่อสู้ป้องกันประเทศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ธรรมศาสตร์ก็เป็นแหล่งที่ทำการสำคัญของเสรีไทย ด้วยเหตุฉะนี้ ธรรมศาสตร์จึงอยู่ในความเพ่งเล็งของประชาชนโดยทั่วไป ที่เขารักความสัจ ความดี ก็ดีไป ที่เขาต้องการจะโจมตีมหาวิทยาลัย อธิการบดี องค์การนักศึกษา ม.ธ. ตลอดจนชาวนาชาวไร่ หรือกรรมกร ก็บิดเบือนความจริง กล่าวร้าย อย่างที่ทราบกันอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงขอให้นักศึกษาทั้งหลายพยายามอย่าประมาท พยายามตั้งมั่นอยู่ในศีลและธรรม เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นซึ่งรวมทั้งอาจารย์และเพื่อนนักศึกษา ประชาชนในการใช้สิทธิ เสรีภาพของนักศึกษาเอง เมื่อเราปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็คงจะขจัดปัดเป่าความก้าวร้าวของผู้อื่นไปได้ โดยยึดมั่นอยู่เสมอในหลักการสันติประชาธรรม”

(จดหมาย ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ถึงนักศึกษาฉบับแรก ในวาระดำรงตำแหน่งอธิการบดี 9 มิถุนายน พ.ศ. 2518)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ พันตรี ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

อธิการบดีผู้เป็นแบบอย่าง ความดี ความงาม และความกล้าหาญ (พ.ศ. 2518 – 2519)

รวินทร์ คำโพธิ์ทอง

ในยุคปัจจุบันอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน นักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญ นักการธนาคารผู้ซื่อสัตย์ นักวิพากษ์ นักปฏิบัติผู้ยืนหยัดในแนวคิดสันติประชาธรรม และที่สำคัญ คือ อาจารย์และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในยุครัฐบาลทหารอาจารย์ป๋วยเป็นนายเข้ม เย็นยิ่ง เสรีไทยสายอังกฤษ เป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2502 – 2514) และผู้อำนวยการสำนักงานเศรษฐกิจการคลัง (พ.ศ. 2505 – 2510) ในสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นคณบดี คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2507 – 2515) และเป็นศิษย์เก่าคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2518)

หลังวันที่ 6 ตุลา พ.ศ. 2519
อาจารย์ป๋วยเป็น... ผู้ลี้ภัย

การเขียนรำลึกถึงอาจารย์ป๋วย คงไม่ใช่การถอดรื้อความทรงจำชุดไหน หรือมองว่าอาจารย์เคยเป็นอะไร แต่จะพยายามเล่าเรื่องราวของท่านในฐานะอธิการบดีที่เป็นสามัญชน และอาจไม่ใช่สัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณอันมิอาจจับต้องได้หรือตีความเพื่อรับใช้ความคิดใดความคิดหนึ่ง

อำนาจของการตีความอาจก่อให้เกิดประวัติศาสตร์ความทรงจำชุดใหม่ ไม่ว่าวัตถุหรือชีวิตต่างติดอยู่ในกงล้อประวัติศาสตร์ของการตัด – ต่อ – ตอน ความทรงจำ ชีวิตของอาจารย์ป๋วยก็เช่นเดียวกัน

จากครรภ์มารดา

อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เกิดวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2459 ที่บ้านตรอกโรงสูบน้ำ ตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร เป็นลูกชายคนที่ 4 ของ นางเซาะเซ็ง แซ่เตียว แม่ – ผู้มีเชื้อสายไทย – จีน บุตรสาวคนแรกของ เจ้าของร้านขายผ้าที่สำเพ็ง และนายซา แซ่อึ้ง เตี่ย – ชาวจีนอพยพมาอยู่ เมืองไทยเพื่อทำงานที่แพปลาของพี่ชายตรงปากคลองวัดปทุมคงคา อาจารย์ป๋วยมีพี่น้องทั้งหมด 9 คน เป็นพี่น้องร่วมบิดาและมารดา 7 คน คนที่หนึ่งถึงคนที่สี่เป็นผู้ชาย คนถัดมาเป็นผู้หญิง คู่ถัดมาเป็นฝาแฝดชาย กับหญิง และมีพี่น้องต่างมารดาเป็นผู้ชาย 2 คน

อาจารย์ป๋วยบันทึกว่า "ชื่อของผม *ป๋วย* นั้น เตี่ยผมตั้งคำจีนให้เป็นชื่อตัว... คำว่า *ป๋วย* ตามที่เตี่ยเขียนให้นั้น แปลตรงตัวได้ว่า *พูนดินที่โคนต้นไม้* เพราะตัวประกอบในอักษรระบุไว้เช่นนั้นแต่มีความหมายกว้างออกไปอีก คือ *บำรุง หล่อเลี้ยง เพาะเลี้ยง* และ *เสริมกำลัง*" ส่วนต้นสกุล อึ๊งภากรณ์ นั้น มา จากลุงของอาจารย์ป๋วยชื่อว่า ปอ ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนรักษาอากรกิจ ซึ่ง ในเอกสารตั้งนามสกุลสะกดว่า อึ๊งพากร

หลังจากเตี่ยเสียชีวิตตอนอาจารย์ป๋วยอายุ 9 ขวบ ครอบครัวก็มีฐานะยาก ลำบากแต่แม่เซาะเซ็งเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาจึงดิ้นรนส่งลูกชาย สองคน คือ ก๋ำและอาจารย์ป๋วย ให้เรียนในโรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก เมื่อ อาจารย์เรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ได้เกิด *การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475* ขึ้น ซึ่งเป็นหนึ่งในเหตุการณ์ที่สั่นคลอนความคิดของอาจารย์ ป๋วยจากที่เคยคิดแต่การหาเลี้ยงชีพ ก็เริ่มหันมาสนใจบ้านเมืองและ อุดมการณ์ทางสังคม อาจารย์ป๋วยได้เขียนไว้ในบทความ *แตกเนื้อหนุ่ม พ.ศ. 2475* ว่ามีสามเหตุการณ์ที่ทำให้ *"ชีวิตและจิตใจที่อยู่ในดุลเสถียรภาพ ทางการเมือง เริ่มหวั่นไหวนั้นมาจาก*

ประการแรก ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่แปด ภาคฝรั่งเศสในอัสสัมชัญขณะนั้น อาจารย์เริ่มสอนปรัชญา...ได้เริ่มเรียนรู้ว่า ความคิดมนุษย์เป็นสิ่งประเสริฐ

ความประเสริฐนี้จะเกิดขึ้นได้ก็แต่ในสภาพที่ปราศจากอวิชชาและพันธนาการ กล่าวคือ ในสภาพที่มีเสรีภาพ เสรีภาพในการคิด การพูด การเขียน การอภิปราย และการสมาคม...

ประการที่สอง ได้มีการรัฐประหารเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ 24 มิถุนายน จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบบรัฐธรรมนูญ โดยมีพระมหากษัตริย์...

ประการที่สาม เกิดขึ้นในโรงเรียนอัสสัมชัญเอง คือ เกิดมีนักเรียนจำนวนหนึ่งใช้สิทธิเรียกร้องให้โรงเรียนกระทำการบางอย่าง"

จากเหตุการณ์และข้อสงสัยที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้อาจารย์ป๋วยและเพื่อนซักชวนกันแสวงหาคำตอบจากหนังสือต่างๆ เช่น หนังสือของฌอง ฌาค รุสโซ วอลแตร์ จอห์น สจ๊วต มิลล์ โธมัส เจฟเฟอร์สัน อับราฮัม ลินคอล์น หนังสือเกี่ยวกับการปฏิวัติฝรั่งเศส รวมทั้งรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

หากอาจารย์ป๋วยมองตนเองว่าในเรื่องการบ้านเมืองของไทยนั้น *"ผมยังคงสังกัดไทยมุง คือ คอยติดตามอ่าน และฟังข่าวอยู่บ้าง โดยมิได้คำนึงว่าตนเองมีบทบาทอย่างใดบ้างในเรื่องของบ้านเมือง"*

จนกระทั่ง พ.ศ. 2476 อาจารย์ป๋วยสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมแผนกภาษาฝรั่งเศสด้วยคะแนนดีเยี่ยมในวิชาภาษาฝรั่งเศสและวิชาคณิตศาสตร์ จึงได้รับเลือกให้เป็นครูสอนวิชาคำนวณกับวิชาภาษาฝรั่งเศสที่โรงเรียนอัสสัมชัญบางรัก ได้รับเงินเดือนเดือนละ 40 บาท และแบ่งให้แม่ 30 บาท *แม่* คือผู้หญิงที่มีอิทธิพลต่อชีวิตอาจารย์ป๋วยมากที่สุด นางเซาะเซ็งเป็นสตรีที่มีมานะเด็ดเดี่ยว เข้มแข็ง ซื่อสัตย์ ใจกว้าง มีเมตตา รักอิสรภาพ และเสรีภาพ เป็นแบบอย่างของสามัญชนผู้สร้างตัวตน และแนวคิดสันติประชาธรรมให้คนซื่อ ป๋วยเป็น *ป๋วย อึ๊งภากรณ์* ตั้งแต่วัยเยาว์จนถึง**เชิงตะกอน**

จากรั้วโดมถึงลอนดอน

สองปีหลังการปฏิวัติ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) ก็สถาปนาขึ้นในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477 ด้วยหลักการสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ต้องการให้สิทธิ

และเสรีภาพแก่ประชาชนอย่างเสมอภาค ความมุ่งหมายของ มธก. จึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งศึกษาที่ผลิตบัณฑิตเข้าสู่ตลาดแรงงาน แต่เป็นตลาดปัญญาของประชาชน ปณิธานของ มธก. ยุคก่อตั้งที่มีผู้ประศาสน์การนาม ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม คือ บรรดาศักดิ์และราชทินนามใน พ.ศ. 2443 – 2526) ได้สานต่อแนวนโยบายในหลัก 6 ประการ ของคณะราษฎร โดยเฉพาะหลักข้อ 6 *จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร* มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแบบตลาดวิชาที่รับนักศึกษาไม่จำกัดจำนวนและเปิดโอกาสให้คนทุกชนชั้นด้วยการเก็บค่าเล่าเรียนต่ำและจัดการเรียนการสอนทั้งภาคปกติกับภาคค่ำ หนึ่งในนักศึกษารุ่นแรกจำนวน 7,094 คน ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง คือ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์

อาจารย์ป๋วยสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองภาคค่ำเพราะกลางวันต้องทำงานเป็นครูที่โรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก จากการวางบทบาทเป็นตลาดวิชาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ไม่มีการบังคับให้นักศึกษาเข้าชั้นเรียนและมหาวิทยาลัยยังได้จัดพิมพ์คำบรรยายออกจำหน่ายในราคาถูก วิชาละประมาณ 2 บาท เพื่อให้นักศึกษาที่ทำงานสามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง จากการเรียนและทำงานควบคู่กัน ทำให้อาจารย์ป๋วยไม่มีเวลาอ่านหนังสือ ผลการเรียนจึงไม่โดดเด่นเช่นสมัยมัธยมแต่ก็สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี *ธรรมศาสตรบัณฑิต* ภายในเวลา 3 ปี เมื่อ พ.ศ. 2480 อาจารย์เขียนเล่าประสบการณ์สมัยเรียนที่ มธก. ไว้ในบทความ *“เรียนให้เก่ง”* ว่า

“...ในการศึกษาชั้นอุดมศึกษาที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผมเรียนพลาง ทำงานพลาง สอบไล่ได้เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตภายในกำหนดสามปี คะแนนส่วนมากได้พอผ่านได้ รับพระราชทานปริญญาลำดับที่ 65 ในจำนวนคนรุ่นเดียวกัน 79 คน...”

เมื่อเรียนจบปริญญาตรี อาจารย์ป๋วยก็ลาออกจากการเป็นครูที่โรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก ไปทำงานเป็นล่ามภาษาฝรั่งเศสให้แก่ศาสตราจารย์ชาวฝรั่งเศสที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจนกระทั่ง พ.ศ. 2481 อาจารย์ป๋วยสอบแข่งขันได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อด้านเศรษฐศาสตร์และการคลังที่ London School of Economics and Political Science (LSE)

วิทยาลัยที่มีชื่อเสียงทางด้านสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยลอนดอน ประเทศอังกฤษ ขณะศึกษาในคณะเศรษฐศาสตร์ที่ LSE อาจารย์ป๋วยเป็นลูกศิษย์ของ Lionel Robbins ศาสตราจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์คนสำคัญในทศวรรษที่ 1930 – 1940 และ Frederick Hayek ศาสตราจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์ ผู้ได้รับรางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ ใน พ.ศ. 2517

พ.ศ. 2484 อาจารย์ป๋วยเรียนจบปริญญาตรีด้วยเกียรตินิยมอันดับหนึ่งแบบ Double first หมายถึง มีคะแนนสูงที่สุดของเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากผลการเรียนที่ดีเยี่ยมทำให้อาจารย์ป๋วยได้รับทุนลีเวอร์ฮูล์ม (Leverhulme Studentship) เพื่อศึกษาต่อปริญญาเอกทันที เพราะระบบมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษอนุญาตให้ผู้ที่จบปริญญาตรีด้วยเกียรตินิยมอันดับหนึ่งข้ามไปเรียนต่อปริญญาเอกได้โดยไม่ต้องเรียนปริญญาโท ความสำเร็จครั้งนี้แม่ของอาจารย์ไม่ทันได้เห็นเพราะนางเซาะเซ็งเสียชีวิตลงในปีแรกที่อาจารย์เดินทางมาประเทศอังกฤษ

นายเข้ม เย็นยิ่ง กับขบวนการเสรีไทย

อาจารย์ป๋วยยังไม่ทันเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก สงครามโลกครั้งที่สองก็อุบัติขึ้น ทันทีที่ญี่ปุ่นโจมตีฐานทัพเรือเพิร์ล ฮาร์เบอร์ ของสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 กองบัญชาการของจอมพลเคานท์ ฮิซะอิจิ เทราอูจิ ที่ตั้งอยู่เมืองไซ่ง่อน ประเทศเวียดนาม ก็สั่งการให้กองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนพลเข้าประเทศไทยตามแผนทันทีที่จังหวัดสมุทรปราการ และหลายจังหวัดทางภาคใต้ แม้ก่อนหน้านั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารสูงสุด จะประกาศคำสั่งว่า *"...ไม่ว่ากองทหารประเทศใดถ้าเข้ามาแผ่นดินไทย ให้ต่อต้านอย่างเต็มที่..."* แต่สถานการณ์รุกไล่เกินยับยั้งประกอบกับจอมพล ป. ไม่ได้อยู่บังคับบัญชาการ กองทัพญี่ปุ่นจึงยกพลขึ้นบกเข้ามาในประเทศไทย ต่อมารัฐบาลแถลงแก่ประชาชนว่า

"จำเป็นต้องพิจารณาข้อเสนอของรัฐบาลญี่ปุ่นและผ่อนผันให้ทางเดินแก่กองทัพญี่ปุ่น โดยได้รับคำมั่นจากรัฐบาลญี่ปุ่นเป็นลายลักษณ์อักษรว่าจะเคารพเอกราช อธิปไตย และเกียรติศักดิ์ของไทย ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้ตกลงให้ทางเดินทัพแก่ญี่ปุ่น การต่อสู้ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นก็ได้หยุดลง"

ผลกระทบทันควัน คือ กระแสต่อต้านการตัดสินใจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จากคนในรัฐบาลไปจนถึงประชาชนอันเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดขบวนการเสรีไทยที่มีเป้าหมายเพื่อรักษาอำนาจอธิปไตยของชาติไทยไม่ให้ตกอยู่ในมือผู้รุกราน (กองทัพญี่ปุ่น) ขบวนการเสรีไทยจัดตั้งขึ้นใน 3 ประเทศ คือ ประเทศไทย ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศอังกฤษ โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำขบวนการเสรีไทยในประเทศไทย

คณะผู้ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยได้กำหนดภารกิจชั้นแรกไว้สองประการ คือ

1. ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน โดยพลังคนไทยผู้รักชาติและร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร
2. ปฏิบัติการเพื่อให้ฝ่ายสัมพันธมิตรรับรองว่าเจตนารมณ์แท้จริงของราษฎรไทยไม่เป็นศัตรูต่อฝ่ายสัมพันธมิตร

ต่อมาเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ภารกิจของขบวนการเสรีไทยก็ได้เพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่ง คือ

3. ปฏิบัติการเพื่อให้ฝ่ายสัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยจะไม่ตกเป็นผู้แพ้สงคราม และพยายามผ่อนหนักเป็นเบา

นอกจากขบวนการเสรีไทยแล้วยังมีอีกหลายองค์กรที่เป็นแนวร่วมต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่นในประเทศไทย อาทิ กองอาสาต่อต้านญี่ปุ่น (คณะคอมมิวนิสต์สยาม)

อาจารย์ป๋วยเข้าร่วมขบวนการเสรีไทยสายอังกฤษ ใน พ.ศ. 2485 และใช้รหัสว่า นายเข้ม เย็นยิ่ง โดยทำงานเป็นอาสาสมัครให้แก่ British Army Pioneers Corps และวันที่ 7 สิงหาคม ปีเดียวกัน คณะเสรีไทยสายอังกฤษก็ได้รับเรียกให้เข้าสมัครเป็นทหารของกองทัพอังกฤษอย่างเป็นทางการ ถือเป็นจุดพลิกชีวิตทำให้อาจารย์มีโอกาสปฏิบัติตามคาถาที่แม่สอนว่าในฐานะเกิดเป็นลูกจีนในเมืองไทย *ต้องจงรักภักดีต่อไทย* อาจารย์ป๋วยกับลูกจีนอีกหลายคนในประเทศอังกฤษจึงไม่ลังเลที่จะสละชีพเพื่อชาติไทย

อาจารย์ป๋วยเขียนถึงชีวิตช่วงเสรีไทยและสงครามโลกครั้งสองไว้ในบทความ *“ทหารชั่วคราว”* ว่า

...บรรดาคนไทยที่อยู่สหรัฐอเมริกาและสหราชอาณาจักรอังกฤษนั้น รัฐบาลไทยเรียกตัวให้กลับแต่มีอยู่จำนวนหนึ่งที่ไม่ยอมกลับ แม้ว่ารัฐบาลไทยจะขู่เข็ญว่า ผู้ที่ไม่กลับประเทศไทยตามคำสั่งนั้นจะถูกถอนสัญชาติ ผู้ที่ไม่ยอมกลับประเทศไทยเหล่านั้น เรียกตนเองว่าเสรีไทย...

"ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ข้าพเจ้าเป็นทหารชั่วคราวตั้งแต่สิงหาคม พ.ศ. 2485 จนถึงมกราคม พ.ศ. 2489 การสมัครเข้าเป็นทหารครั้งนั้นมีลักษณะผิดธรรมดาอยู่หลายประการ กล่าวคือ เพื่อนฝูงข้าพเจ้าและข้าพเจ้าเป็นคนไทย ยึดถือสัญชาติไทยแต่สมัครเข้าเป็นทหารในกองทัพอังกฤษและสวมเครื่องแบบทหารอังกฤษ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะในเวลานั้นเป็นเวลาสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษ อเมริกา และญี่ปุ่นรุกรานเข้ามาในประเทศไทย จนรัฐบาลไทยต้องทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น บรรดาคนไทยที่อยู่สหรัฐอเมริกาและสหราชอาณาจักรอังกฤษนั้น รัฐบาลไทยเรียกตัวให้กลับแต่มีอยู่จำนวนหนึ่งที่ไม่ยอมกลับ แม้ว่ารัฐบาลไทยจะขู่เข็ญว่า ผู้ที่ไม่กลับประเทศไทยตามคำสั่งนั้นจะถูกถอนสัญชาติ ผู้ที่ไม่ยอมกลับประเทศไทยเหล่านั้น เรียกตนเองว่าเสรีไทย..."

และบันทึกความมุ่งหมายร่วมกันของเสรีไทยในอังกฤษไว้ ดังนี้

"เหล่าเสรีไทยในอังกฤษทั้งกว่า 50 คน นี้อาจจะสมัครเข้ามาเป็นเสรีไทยด้วยเหตุผลต่างๆ กัน... บางคนก็ว่าสมัครเพื่อกู้ชาติ บางคนก็ว่าเพื่อเสรีภาพและความชอบธรรมแห่งชีวิต บางคนก็พูดไม่ออก นอกจากนี้จะเห็นเป็นหน้าที่... อย่างไรก็ตาม พอจะพูดได้ว่า ความมุ่งหมายร่วมกันของพวกเราได้ระบุไว้เด่นชัด ดังต่อไปนี้

1. *พวกเราเข้าเป็นทหารอังกฤษ มิใช่เพื่อรับใช้ชาติอังกฤษ แต่ต้องการรับใช้ชาติไทยโดยอาศัยอังกฤษร่วมมือ*
2. *คณะของเรามิต้องการที่จะเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในประเทศไทย และไม่ยอมเป็นเครื่องมือในการเมืองของพรรคใด ผู้ใดที่เป็นเสรีไทยภายในประเทศเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น พวกเราจะร่วมมือทั้งนั้น และเมื่อเลิกสงครามแล้ว คณะเสรีไทยอังกฤษจะสลายตัวไป*

3. *คณะเสรีไทยจะไม่ถือโอกาสแอบอ้างผลความดีใดๆ มาเรียกร้องแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวในด้านลาภยศ หรือด้านอื่นใด*
4. *คณะเสรีไทยสายอังกฤษได้แสดงให้ทางการอังกฤษเห็นแจ้งชัดแต่เริ่มแรกว่า คณะของเราต้องการกระทำการใดๆ ในระหว่างสงครามในลักษณะทหาร กล่าวคือ อยู่ในเครื่องแบบและยศทหาร แม้ว่าจะเป็นพลทหารก็ยินยอม ทั้งนี้หมายความว่าไม่ยอมเป็นเครื่องมือในลักษณะจารชน ถ้าจะต้องปฏิบัติราชการลับก็ทำในฐานเป็นทหาร"*

ซึ่งเสรีไทยกลุ่มสำคัญในประเทศอังกฤษ รู้จักกันดีในนามว่า ช้างเผือก (White Elephants) มีจำนวน 22 คน สังกัดแผนกประเทศไทยของกองกำลัง 136 แห่งหน่วยบริการพิเศษ (Special Operation Executive – SOE) ภารกิจหนึ่งของ *ช้างเผือก* คือ ฝึกทำสงครามแบบจรยุทธ์

พ.ศ. 2486 กองกำลัง 136 ได้ส่งนายเข้ม เย็นยิ่ง (รหัสในเสรีไทยของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์) ไปปฏิบัติราชการลับทางเรือดำน้ำโดยรอขึ้นฝั่งที่บ้านท้ายเหมือง จังหวัดพังงา เพื่อทำภารกิจติดตั้งวิทยุสำหรับใช้ติดต่องานด้านข่าวกรองให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร หนึ่งปีถัดมา นายเข้ม เย็นยิ่ง ได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าหน่วยปฏิบัติการเพื่อทำภารกิจเดิมโดยกำหนดจุดกระโดดร่มลงแถวบ้านวังน้ำขาว อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท พร้อมกับเพื่อนเสรีไทยอีก 2 คน แต่กระโดดร่มลงผิดเป้าหมายและติดต่อกับกองบัญชาการที่อินเดียไม่ได้เลยถูกชาวบ้านกับตำรวจไทยจับกุมตัวในที่สุด ทั้งหมดถูกตั้งข้อหาว่าทรยศต่อชาติและทำจารกรรมแล้วส่งไปควบคุมตัวยังกองตำรวจสันติบาลที่กรุงเทพมหานคร จากความช่วยเหลือของตำรวจสันติบาลที่เป็นเสรีไทยทำให้ *รูธ* (รหัสในเสรีไทยของปรีดี พนมยงค์) และขบวนการเสรีไทยในประเทศไทยได้ติดต่อกับ *นายเข้ม เย็นยิ่ง* และฝ่ายสัมพันธมิตรสำเร็จ การติดต่อครั้งนั้นไม่มีการบันทึกไว้เพราะใช้รหัสลับและเมื่ออ่านข้อความจบจะทำลายเอกสารทิ้งทันที แต่ต่อมาอาจารย์ป๋วยเขียนเล่าไว้อย่างละเอียดในบทความ *"ทหารชั่วคราว"*

ความสัมพันธ์ของปรีดี อาจารย์ป๋วย และพระบรมวงศานุวงศ์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง

ข้อสังเกตประการหนึ่งของพระบรมวงศานุวงศ์ต่อบทบาทของปรีดี พนมยงค์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งขณะนั้น พ.ศ. 2484 ปรีดีเป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็น **ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์**แต่เพียงผู้เดียว (1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 – 20 กันยายน พ.ศ. 2488) หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล บันทึกไว้ในหนังสือสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ว่า

"...ไม่มีใครเข้าใจว่าเหตุใด ดร.ปรีดี ซึ่งเป็นหัวหน้าคนสำคัญในการบั่นทอนอธิปไตยของพระมหากษัตริย์กลับมาขออาสาเป็นธุระในการถวายความปลอดภัยความสะดวกแด่สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า หลายคนแคลงใจ หลายคนชื่นชม แต่จะแคลงใจหรือชื่นชมก็ตาม ความปลอดภัยของสมเด็จ-พระอัยยิกาเจ้าอยู่เหนือสิ่งใด สำหรับผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในขบวนเสด็จอพยพ

ในที่สุดสมเด็จฯ ก็เสด็จจากโรงพยาบาลศรีราชามาประทับที่โรงพยาบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา... ดร.ปรีดี พนมยงค์ มารับเสด็จ และเชิญเสด็จลงประทับในเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ นำเรือไปจอดที่นนทบุรี ตรงข้ามกับเรือนจำบางขวาง 15 วัน เพื่อรอการจัดที่ประทับที่อยุธยา ระหว่างที่เสด็จอพยพหลบภัยอยู่นี้ สมเด็จฯ ทรงมีพระราชหฤทัยนึกถึงสมเด็จพระราชนัดดาอยู่เสมอ...

ที่อยุธยา ดร.ปรีดี และภรรยาได้เข้าเฝ้าแหน กราบทูลซักถามถึงความสะดวกสบายอยู่เป็นเนืองนิจ จนคนที่คลางแคลงอยู่บางคนซักจะไม่แน่ใจเพราะกิริยาพาทีในเวลาเข้าเฝ้านั้นเรียบร้อยนักนุ่มนวลนัก นัยน์ตาก็ไม่มีแววอันควรจะระแวง.....

วันเกิดผู้สำเร็จฯ ผู้คุมกระบวนเสด็จก็จัดให้มีการแสดงละครสิ่งละอันพันละน้อยเป็นการตอบแทนน้ำใจ พวกที่ชื่นชมยินดีในการกลับใจได้ของ ดร.ปรีดี ก็ชื่นชมไป ฝ่ายที่คลางแคลงและหัวแข็งก็ยังไม่ยอมลงใจสนิท..."

ข้อสังเกตประการต่อมา เสรีไทยในประเทศไทยภายใต้การนำของปรีดีนั้น มีการขยายแนวร่วมไปยังสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการ รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ ในข้อเขียนเรื่อง *"พระบรมวงศานุวงศ์และขบวนการเสรีไทย"* ของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เล่าถึงกรณีทางกองบัญชาการอังกฤษปรารภและโทรเลขถึงหัวหน้าเสรีไทย (ปรีดี พนมยงค์) ว่าอยากจะให้หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ (ท่านชิ้น) ซึ่งดำรงพระยศเป็นร้อยเอกในกองทัพอังกฤษขณะนั้นเข้ามาร่วมในเสรีไทยสายอังกฤษด้วย หัวหน้าเสรีไทยได้ตอบโทรเลขขอเชิญหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิทเสด็จเข้ามาร่วมด้วยความยินดี มีข้อความดังนี้

"ใจความในโทรเลขนั้นตอนหนึ่งว่า เรื่องการเมืองภายในประเทศนั้นเป็นอันยุติไม่มีปัญหาอีกต่อไป เสรีไทยมีความมุ่งหมายอยู่อย่างเดียวที่จะรักษาเอกราชและอิสรภาพของประชาชาติไทย ฉะนั้นคนไทยทุกคน ไม่ว่าจะเป็นเจ้านายหรือราษฎรธรรมดาที่มีความรักชาติอย่างเดียวกัน ต้องถือเป็นคณะเดียวกัน มีความสามัคคีกัน เป็นหลักการใหญ่..."

ระหว่างนั้นอาจารย์ป๋วยยังได้รับ *คำสั่ง* จากปรีดี ให้ติดต่อกับกองทัพอากาศอังกฤษเพื่อขอละเว้นไม่ให้บินมาโจมตีทิ้งระเบิดพระบรมมหาราชวังตลอดจนวังต่างๆ ของพระบรมวงศานุวงศ์ และพระราชวังบางปะอินสถานที่หลบภัยของเชื้อพระวงศ์ กระทั่งปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรีดีได้ส่งอาจารย์ป๋วยเดินทางไปเจรจากับรัฐบาลอังกฤษเพื่อให้รัฐบาลอังกฤษรับรองว่า ขบวนการเสรีไทยเป็นรัฐบาลอันชอบธรรมของไทยเช่นเดียวกับที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้รับรองแล้วและขอร้องให้รัฐบาลอังกฤษปล่อยเงินสำรอง เงินตราที่รัฐบาลไทยฝากไว้ในธนาคารกลางของอังกฤษ

วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2488 สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้อย่างไม่มีเงื่อนไขแต่การเจรจากับรัฐบาลอังกฤษกลับไม่ได้ผล รัฐบาลอังกฤษยังถือว่าไทยเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ทันทีที่สงครามยุติรัฐบาลอังกฤษจึงบีบบังคับไทยด้วยการเสนอร่างความตกลง 21 ข้อต่อไทยเพื่อควบคุมการเมือง การทหาร และเศรษฐกิจ จนกระทั่งเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 ได้มีการลงนามในสัญญา *ความตกลงไตรภาคี* ระหว่างรัฐบาลไทย รัฐบาลสหรัฐอเมริกา และรัฐบาลอังกฤษ ทำให้ไทยรอดพ้นจากการลงนามในร่างความตกลงฯ ที่ไม่เป็นธรรม ส่วนอาจารย์ป๋วย

ได้รับยศพันตรีแห่งกองทัพบกอังกฤษและเดินทางกลับไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่ London School of Economics and Political Science (LSE) มหาวิทยาลัยลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยทำวิทยานิพนธ์หัวข้อ *การควบคุมดีบุกระหว่างประเทศช่วงสงคราม ค.ศ.1920 – 1940 (International Tin Control between the Wars 1920 – 1940)* และได้แต่งงานกับมากาเร็ต สมิท (Magaret Smith) เพื่อนนักศึกษาสมัยเรียนปริญญาตรี

บทบาทการพัฒนาเศรษฐกิจไทยของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ สมัยรัฐบาลทหาร

เมื่อสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก ใน พ.ศ. 2492 อาจารย์ป๋วยก็กลับสู่มาตุภูมิพร้อมกับภรรยาและบุตรชายคนแรก *"จอน อึ๊งภากรณ์"* แล้วเข้ารับราชการในตำแหน่งเศรษฐกร ประจำกรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลัง ได้รับเงินเดือนเดือนละ 1,600 บาท ด้วยเหตุผล *"นอกจากจะเกิดเมืองไทย กินข้าวไทยแล้ว ยังได้รับทุนเล่าเรียนรัฐบาลไทย คือ เงินของชาวนาชาวเมืองไทยไปเมืองนอก แล้วผูกพันใจว่าจะรับราชการไทยด้วย..."*

อาจารย์ป๋วยมองเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลเผด็จการทหารว่า
"...เศรษฐกิจภายใต้ระบอบเผด็จการ แน่ๆ จะต้องมีอภิสิทธิ์ และจะต้องทุจริต"
แต่อาจารย์ป๋วยก็เข้ารับราชการทั้งที่รู้ว่ามีการทุจริตเพราะคิดว่า
"ผมทำงานรับราชการมา ผมไม่ได้รับใช้เผด็จการ แต่ผมรับใช้ประชาชนผ่านเผด็จการ"

สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความสามารถทางด้านเศรษฐศาสตร์และบทบาทผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจการคลังของอาจารย์ป๋วยปรากฏชัด กระทั่งกล่าวได้ว่า อาจารย์ป๋วยเป็นผู้วางรากฐานเศรษฐกิจทุนนิยมของไทยด้วยการนำวิชาเศรษฐศาสตร์มาใช้กำหนดนโยบายเศรษฐกิจ ผลงานช่วงแรกในการรับราชการที่อาจารย์ป๋วยมีส่วนร่วมผลักดันให้ประสบความสำเร็จ คือ โครงการเงินกู้ของธนาคารระหว่างประเทศเพื่อบูรณะและพัฒนาการ (ธนาคารโลก – ในปัจจุบัน) เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อาจารย์ป๋วยช่วยให้ไทยได้ลงนามสัญญาเงินกู้ 3 โครงการ รวม 25.4 ล้านดอลลาร์ จากการเจรจาในที่ประชุมกองทุนการเงิน

ระหว่างประเทศและธนาคารโลก ณ กรุงวอชิงตัน ด้วยผลงานและความสามารถทำให้อาจารย์ป๋วยเลื่อนตำแหน่งจากเศรษฐกรเป็นผู้ชำนาญการคลัง และผู้เชี่ยวชาญการคลัง ประจำกระทรวงการคลัง ในเวลาอันสั้น

ในวัย 37 ปี อาจารย์ป๋วยได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยและยังเป็นกรรมการอำนวยการของสภาเศรษฐกิจแห่งชาติควบคู่กับตำแหน่งเดิมที่กระทรวงการคลัง มีหน้าที่หลักในการกำหนดและปรับปรุงนโยบายเศรษฐกิจไทย แต่อาจารย์ป๋วยดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยได้เพียง 7 เดือนเศษ ก็ถูกปลดเนื่องจากไม่ยอมลู่ตามลม เมื่อพลเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ยศขณะนั้น) ต้องการซื้อธนาคารสหธนาคารกรุงเทพ จำกัด ซึ่งธนาคารแห่งนี้ต้องเสียค่าปรับให้แก่ธนาคารแห่งประเทศไทยหลายล้านบาท พลเอกสฤษดิ์ จึงต้องการให้ยกเลิกค่าปรับ แต่อาจารย์ป๋วยปฏิเสธเลยถูกโอนย้ายจากตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยไปเป็นผู้เชี่ยวชาญการคลังที่กระทรวงการคลังดังเดิม

สองปีถัดมาอาจารย์ป๋วยในฐานะผู้ช่วยปลัดกระทรวงการคลังและผู้เชี่ยวชาญประจำธนาคารแห่งประเทศไทย มีผลงานปรับปรุงนโยบายเศรษฐกิจของไทยหลายด้าน ทั้งด้านการเงิน การคลัง และการค้า อาทิ เสนอให้ยกเลิกการผูกขาดของสำนักงานข้าวแล้วใช้ระบบการค้าข้าวกับต่างประเทศอย่างเสรี และสร้างเสถียรภาพอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ โดยเสนอให้รัฐบาลจอมพล ป. ประกาศยกเลิกระบบอัตราแลกเปลี่ยนทางการหลายอัตราแล้วหันมาใช้อัตราแลกเปลี่ยนทางการเพียงอัตราเดียวส่งผลให้ทุนสำรองเงินตรามีมูลค่าเพิ่มขึ้น แต่ใน พ.ศ. 2499 อาจารย์ป๋วยเกิดไปขัดผลประโยชน์ของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ เรื่องการเปลี่ยนบริษัทพิมพ์ธนบัตร จึงตัดสินใจเดินทางไปรับตำแหน่งที่ปรึกษาเศรษฐกิจและการคลัง ประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ระหว่างนั้นอาจารย์ป๋วยได้ขอความช่วยเหลือจาก Public Administration Service ของประเทศสหรัฐอเมริกา ให้เข้ามาศึกษาปรับปรุงระบบบัญชี การจัดทำงบประมาณ ปรับปรุงระบบจัดเก็บสถิติด้านศุลกากร และจัดเก็บภาษีศุลกากรของไทยให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บทความ *ธรรมะในด้านเศรษฐกิจ* ของอาจารย์ป๋วยชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศด้วยการนำหลักธรรมะมาใช้กับเศรษฐกิจ คือ การช่วยให้เกิดความเจริญขึ้นทุกทางและต้องมีความยุติธรรมในสังคมด้วย วิธีการสร้างความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ คือ เก็บภาษีตามรายได้และทรัพย์สินที่มีอยู่ โดยเฉพาะภาษีจากมรดก ส่วนการเก็บภาษีรายได้ควรเพิ่มอัตราตามปริมาณเงินได้ ผู้ที่มีรายได้น้อยก็เสียในอัตราต่ำ แต่ผู้ที่มีรายได้มากก็ต้องเสียสละเสียภาษีในอัตราสูง และอาจารย์ป๋วยยังเชื่อว่าการช่วยคนจนแล้วปล่อยให้คนรวยช่วยตัวเองต่างหากที่จะพัฒนาประเทศได้ ซึ่งต่างจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เชื่อทฤษฎีน้ำล้นแก้วและเห็นว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต้องมาก่อนการกระจายรายได้ (Growth and thinkle – down) หมายความว่า เมื่อเศรษฐกิจเจริญเติบโตจนสร้างความมั่งคั่งให้แก่คนส่วนน้อยแล้วน้ำที่ล้นแก้วนั้นจะไหลรินไปสู่คนส่วนใหญ่โดยอัตโนมัติ

อาจารย์ป๋วยในตำแหน่ง ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ

หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม หนึ่งปีถัดมาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ หัวหน้าคณะปฏิวัติก็ทำรัฐประหารรัฐบาลของตนเอง (สมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี) ด้วยอ้างเหตุผลเรื่องความมั่นคงของประเทศและภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยมีคำสั่งคณะปฏิวัติให้ยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 พร้อมทั้งยุบสภาและยกเลิกสถาบันทางการเมืองทั้งหมดแล้วแต่งตั้งสภานิติบัญญัติขึ้น ต่อมาได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2502 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ทำให้จอมพลสฤษดิ์ มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดจากมาตรา 17 และในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 ก็มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คนที่ 11

รัฐบาลเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ประกาศนโยบายเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจไทยตามแนวทางธนาคารโลกจึงรื้อโครงสร้างการบริหารงานด้านเศรษฐกิจการคลังขนานใหญ่และชักชวนผู้มีความสามารถเข้ามาร่วม

ทำงานมากมายรวมทั้งอาจารย์ป๋วย ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้โทรเลขไปถึงอาจารย์ป๋วยที่ประเทศอังกฤษเพื่อเสนอให้รับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แต่อาจารย์ป๋วยโทรเลขตอบปฏิเสธ เนื่องจากเคยสาบานสมัยเป็นเสรีไทยไว้ว่า *"จะไม่รับตำแหน่งทางการเมืองใดๆ จนกว่าจะเกษียณอายุราชการ"* หากอาจารย์ป๋วยก็ยินยอมรับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงบประมาณในเวลาต่อมา เดิมสำนักงบประมาณนี้เป็นเพียง *ส่วนการงบประมาณ* สังกัดกรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลัง แต่จากการศึกษาของ Public Administration Service ที่อาจารย์ป๋วยเคยขอให้เข้ามาวางระบบได้เสนอให้แยกงานงบประมาณออกจากกรมบัญชีกลาง และคณะกรรมการฝ่ายการคลังและงบประมาณของคณะปฏิวัติก็พิจารณาแล้วเห็นว่าการงบประมาณนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารและพัฒนาประเทศจึงเห็นควรให้แยกการจัดทำงบประมาณออกจากการจัดเก็บรายได้และการเบิกจ่ายเงิน โดยจัดตั้งสำนักงบประมาณขึ้นให้มีฐานะเทียบเท่ากรม สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี และแต่งตั้งอาจารย์ป๋วยเป็นผู้อำนวยการสำนักงบประมาณคนแรก

อาจารย์ป๋วยให้เหตุผลที่เข้ารับตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการสำนักงบประมาณไว้ในบทความเหลียวหลัง แลหน้า ว่า

"เมื่อรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารเสร็จก็เรียกตัวผมเข้ามาทำงาน คณะรัฐประหารนั้น ผมเห็นมีผู้หลักผู้ใหญ่ร่วมอยู่เป็นอันมาก เช่น หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ คุณเล้ง ศรีสมวงศ์ คุณทวี บุณยเกตุ คุณพระเวชยันต์รังสฤษดิ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่ผมเคารพนับถือทั้งนั้น จึงตัดสินใจเข้ามาทำงานให้ ซึ่งเป็นตอนที่จอมพลสฤษดิ์ตั้งใจทำนุบำรุงบ้านเมืองจริงๆ เป็นงานที่ผมเองรู้สึกสนุกมือและสนใจมากๆ และเข้าใจว่าเป็นราชการที่มีประโยชน์ต่อส่วนรวมจริงๆ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ตั้งรัฐบาลจึงให้ผมเป็นผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ และผมได้ครองตำแหน่งนี้อยู่ประมาณสามปี..."

ผลงานสำคัญของอาจารย์ป๋วยขณะดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ คือ การแก้ไขกฎหมายว่าด้วยวิธีการงบประมาณและประกาศใช้พระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. 2502 รวมทั้งปรับปรุงระเบียบวิธีปฏิบัติทางการคลังต่างๆ อาทิ วิธีการงบประมาณ และการเบิกจ่ายงบประมาณ เป็นต้น

อาจารย์ป๋วยในตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย '12 ปี 2 เดือน 4 วัน'

นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ชาวต่างชาติและรัฐบาลไทยพยายามจัดตั้งธนาคารกลางขึ้นหลายครั้ง จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 และมีการเสนอร่างเค้าโครงเศรษฐกิจฯ ของคณะราษฎรที่มีเนื้อหากล่าวถึงการจัดตั้งธนาคารแห่งชาติเพื่อเป็นกลไกในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของประเทศ แต่ร่างเค้าโครงเศรษฐกิจฯ ดังกล่าวไม่ได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อ พลตรี หลวงพิบูลสงครามเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และหลวง-ประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง หลวงประดิษฐ์มนูธรรมจึงรื้อฟื้นเรื่องการจัดตั้งธนาคารชาติขึ้นมาใหม่ และในที่สุดก็สามารถร่างกฎหมายจัดตั้งธนาคารชาติไทยสำเร็จ โดยให้มีฐานะเป็นทบวงการเมือง สังกัดกระทรวงการคลัง และมีพระยาทรงสุรรัชฎ์ อธิบดีกรมบัญชีกลาง เป็นผู้อำนวยการ วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย คือ เพื่อประกอบกิจการธนาคาร รับฝากเงินของรัฐบาล ส่วนราชการ และธนาคารพาณิชย์ของไทยหรือต่างประเทศ รวมถึงให้กู้เงินและจัดการเงินกู้แก่รัฐบาล ที่สำคัญคือ เตรียมการจัดตั้งธนาคารแห่งชาติ

สำนักงานธนาคารชาติไทยเปิดดำเนินการเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483 แต่ดำเนินงานได้เพียงหนึ่งปีเศษก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น กองทัพญี่ปุ่นผู้รุกรานเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งธนาคารกลางโดยมีที่ปรึกษาและหัวหน้างานเป็นชาวญี่ปุ่น แต่รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นเพื่อรักษาอำนาจอธิปไตยและเปลี่ยนฐานะของสำนักงานธนาคารชาติไทยเป็นธนาคารกลางของประเทศ โดยสภาผู้แทนราษฎรลงมติประกาศใช้พระราชบัญญัติเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2485 และมีพิธีเปิดธนาคารแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ในปีนั้น พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒนไชยทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นท่านแรก และเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2502 อาจารย์ป๋วยก็เข้ามาดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นคนที่ 7 ควบคู่ไปกับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ และเข้ารับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานเศรษฐกิจการคลังในปีเดียวกัน ด้วยวัยเพียง 44 ปี เท่านั้น

จอมพลสฤษดิ์มองว่าอาจารย์ป๋วย *"เป็นคนซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน จึงได้ให้ความไว้วางใจในเรื่องตำแหน่งหน้าที่ราชการ"*

ส่วนอาจารย์ป๋วยเชื่อว่าสามารถทำงานอย่างซื่อสัตย์ภายใต้ระบอบเผด็จการได้

"ถ้าเราจำเป็นต้องรับราชการในระบบนี้ เราจำเป็นต้องหาวิธีป้องกันมิให้การเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องจนเกินไป จริงอยู่ในระบบประชาธิปไตย รัฐบาลควรเป็นผู้วางนโยบาย ข้าราชการควรต้องปฏิบัติตามนโยบาย ถ้าไม่ชอบนโยบายควรลาออกไป เพราะเขาเป็นผู้แทนที่ได้รับการเลือกตั้งมาโดยชอบธรรม แต่ถ้าอยู่ในระบบเผด็จการ เราต้องรู้ว่า แม้ว่าเขาจะได้เป็นรัฐบาล เขาก็ไม่ได้รับอำนาจมาจากประชาชน ข้าราชการทั้งหลายจึงควรป้องกันมิให้การเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง..."

ขณะดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย อาจารย์ป๋วยใช้หลักรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์ เรียกว่า *"ทฤษฎีลูกโป่งสามลูกสูบ"* ที่มีสาระสำคัญ คือ การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลต้องระวังอัตราการเพิ่มขึ้นของปริมาณเงินสูงกว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของผลผลิตเกินกว่า 2 – 3 เปอร์เซ็นต์ โดยนำ *"ทฤษฎีลูกโป่งสามลูกสูบ"* มาควบคุมกำกับการเปลี่ยนแปลงปริมาณเงิน อันได้แก่ ลูกสูบการเงินภายในประเทศ ลูกสูบการเงินระหว่างประเทศ และลูกสูบการคลังของรัฐบาล

ภาพความทรงจำของอาจารย์ป๋วย ช่วงทศวรรษ 2500 – 2510 จึงเป็นภาพนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อนำพาประเทศไทยไปสู่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ผู้มีความสามารถ มีความซื่อสัตย์ต่อการทำงานในระบบราชการภายใต้รัฐบาลเผด็จการทหาร ในแง่มุมของผู้ร่วมงาน อาจารย์ป๋วยเป็นนักบริหาร *มืออาชีพ* และ *เปี่ยมด้วยเมตตาจิต* วิทยากร เชียงกูล ผู้ศึกษาบทบาทและความคิดของอาจารย์ป๋วย มองว่าในยุคนี้อาจารย์ป๋วยยังไม่มีทัศนะทางการเมืองที่รุนแรงหรือคิดวิพากษ์วิจารณ์ระบบหากมองปัญหาจากทัศนะทางศีลธรรมมากกว่า และ พ.ศ. 2507 อาจารย์ป๋วยได้แสดงทัศนะทางศีลธรรมผ่านทางสุนทรพจน์ซึ่งผูกเป็นกลอนแปดในงานสมาคมธนาคารไทยว่า

“ยังจนในไม่รู้อยู่ข้อหนึ่ง
ท่านปรารมภ์ผมก็เห็นเด่นประเทือง
ตัวอย่างเช่นเป็นรัฐมนตรี
อย่าเกี่ยวข้องเที่ยวรับทำเป็นกรรมการ
ผมสงสัยไม่แจ้งกิจการค้า
กิจการธนาคารท่านผู้ใหญ่จะไม่เกี่ยว
จอมพล ถ. ท่านแถลงแจ้งเป็นเรื่อง
ว่าใครเฟื่องเป็นผู้ใหญ่ในราชการ
ไม่ควรมีการค้ามาสมาน
สมาจารข้อนี้ดีจริงเจียว
หมายความว่ากิจการใดบ้างยังเฉลียว
หรือจะเหนี่ยวรั้งไว้ไม่นับค้า”

สุนทรพจน์นี้เป็นที่กล่าวขวัญกันมากเพราะว่าอาจารย์ป๋วย *“กล้า”* เตือนนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี และนายทหารชั้นสูงที่มักเข้าไปดำรงตำแหน่งประธานหรือกรรมการธนาคารต่างๆ เพื่อหาประโยชน์ใส่ตน ผลของสุนทรพจน์ทำให้จอมพลถนอม นายกรัฐมนตรี ยอมลาออกจากตำแหน่งกรรมการในธนาคารพาณิชย์แห่งหนึ่ง

พ.ศ. 2505 อาจารย์ป๋วยขอลาออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ เพราะเห็นว่า คนคนเดียวไม่ควรรับผิดชอบทั้งนโยบายการเงิน นโยบายการคลัง และนโยบายงบประมาณ

12 ปี 2 เดือน 4 วัน ของอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2502 – 2514) มีบทบาทสำคัญในการรักษาเสถียรภาพทางการเงินและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ รวมถึงปฏิรูประบบราชการ จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ฉบับแรก นอกจากนี้ยังมีหน้าที่สร้างความมั่นคงแก่ธนาคารพาณิชย์และสถาบันการเงิน ช่วยควบคุมการใช้จ่ายภาครัฐและดำเนินนโยบายการเงินให้สอดคล้องกันเพื่อไม่ให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ ผลงานชิ้นสำคัญในยุคอาจารย์ป๋วยเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย คือ จัดตั้งโรงพิมพ์ธนบัตรขึ้นเป็นแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. 2512

แม้หลายฝ่ายจะมองว่าอาจารย์ป๋วยเป็นตัวจักรสำคัญในการวางรากฐานให้แก่เศรษฐกิจไทย แต่อาจารย์ป๋วยก็มี *ข้ออ่อน* อยู่หลายจุด ดังเช่นที่รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ วิพากษ์ไว้ว่า *“...อาจารย์ป๋วยมองไม่เห็นด้านที่เป็นลบของทั้งธนาคารโลกก็ดี หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศก็ดี มันถูกบงการโดยประเทศมหาอำนาจ...”* และ *“...มองไม่เห็นว่าการที่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยจะเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจในประเทศไทย*

ได้ยังไง...” อาจารย์ป๋วยมองเห็นความบกพร่องในการทำงานของตนเอง โดยเขียนไว้ในบทความเหลียวหลัง แลหน้า ว่า *“...ผมเสียดายที่รู้สึกว่าได้บกพร่องไปในการพิจารณาเศรษฐกิจของประเทศ คือ ดูแต่ความเจริญเติบโตของส่วนรวมเป็นใหญ่ ไม่ได้เฉลียวถึงความยุติธรรมในสังคม ข้อนี้จึงพยายามแก้ด้วยวิธีพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง...”*

นักการศึกษา

อาจารย์ป๋วยสนใจงานพัฒนาการศึกษามาตั้งแต่สมัยดำรงตำแหน่งทางเศรษฐกิจเพราะเห็นว่าการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่และความเป็นธรรมในสังคม อาจารย์ป๋วยแสดงทัศนะต่อระบบศึกษาไทยในบทความการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ว่า *“ระบบการศึกษาของเราบกพร่องหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและหนุ่มสาวในชนบทและแหล่งเสื่อมโทรมในเมือง ไม่ได้รับประโยชน์จากการอำนวยการศึกษาเท่าที่ควร...”*

และชี้ว่าการศึกษาควรมีจุดมุ่งหมาย ดังต่อไปนี้

1. เพื่อที่จะอบรมนักเรียนให้เป็นมนุษย์ที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีศีลธรรม เป็นพลเมืองดี มีความคิดชอบ ทำชอบ ประพฤติชอบ
2. ควรจะอบรมนักเรียน รวมทั้งนักศึกษามหาวิทยาลัย ให้รู้จักใช้ความคิด รู้จักบำรุงสติปัญญาให้เฉียบแหลม เพื่อธำรงวิชาการให้แตกฉานและลึกซึ้ง นำมาใช้ประโยชน์แก่ตนและแก่ประชาคม
3. ฝึกนักเรียนให้สามารถมีความรู้สำหรับใช้ประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตของตนและครอบครัวได้โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น

แต่การศึกษาไทยยังมีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ โดยเฉพาะเชิงโครงสร้าง ทั้งนโยบายและการบริหาร ซึ่งอาจารย์ป๋วยสรุปข้อข้องใจเกี่ยวกับการศึกษาเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงบประมาณไว้ 3 ข้อ ได้แก่

1. การตั้งงบประมาณและการวางแผนงานในขณะนั้น ไม่สามารถสนองความต้องการในด้านการศึกษาของประชากร ซึ่งกำลังเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ

จะแก้ปัญหา *Literacy* โดยเร็วก็ไม่สามารถที่จะแก้ได้ จะแก้ปัญหาในด้านทางมัธยมศึกษาสายสามัญหรืออาชีวะก็แก้ยากเต็มที

2. แผนงานการศึกษาต่างๆ นั้น ไม่มีการประสานกันและไม่มีการแสดงลำดับความสำคัญ
3. การพัฒนาการศึกษานั้น ไม่สอดคล้องประสานกับการพัฒนาเศรษฐกิจ

ฉะนั้นเมื่อมีโอกาสอาจารย์ป๋วยจึงเข้าไปแก้ปัญหาการศึกษาที่โครงสร้างด้วยการเป็นกรรมการวางแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งอาจารย์มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติสนใจการพัฒนาด้านการศึกษา โดยนำผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการศึกษามาร่วมกันศึกษาถึงปัญหาของระบบการศึกษาในขณะนั้น และจัดทำข้อเสนอเกี่ยวกับโครงการเงินกู้เพื่อพัฒนาการศึกษา ระหว่าง พ.ศ. 2508 – 2513 รวมถึงริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีวศึกษา และโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสมที่มีวัตถุประสงค์ให้นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นได้มีโอกาสเรียนวิชาชีพด้วย นอกจากนั้นยังผลักดันให้ธนาคารแห่งประเทศไทยจัดสรรทุนการศึกษาแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เพื่อไปศึกษาต่อต่างประเทศแล้วกลับมาทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทย

“เด็กและคนทุกคนต้องมีโอกาสเข้าถึงการศึกษาอย่างเสมอภาค และได้แสดงศักยภาพสุดความสามารถ”

คือ การศึกษาในอุดมคติที่อาจารย์ป๋วยวาดไว้

อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

แม้ว่าช่วงแรกๆ อาจารย์ป๋วยจะสนใจงานพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐานมากกว่าอุดมศึกษา แต่อาจารย์ก็ไม่ลังเลที่จะรับตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2507 ตามคำชวนของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์-ประพันธ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขณะนั้น โดยในบันทึกมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 5/2507 วันพุธที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2507 วาระการพิจารณาเรื่องตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ที่ประชุมมีมติ

ให้แต่งตั้ง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แทนศาสตราจารย์ ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ ซึ่งพ้นจากตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์เพราะครบวาระ ต่อมามีคำสั่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ 652/2507 เรื่อง แต่งตั้งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ โดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 (6) และมาตรา 29 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 และมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยฯ ดังกล่าวให้ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ตั้งแต่วันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2507 เป็นต้นไป หากขณะนั้นอาจารย์ป๋วยยังคงดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย แต่ขอรับเงินเดือนเพียงครึ่งหนึ่งเพราะว่าต้องการทำงานในตำแหน่งคณบดีให้เต็มที่

ผลจากนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ที่สืบต่อจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งสภาการศึกษาแห่งชาติและสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ *ได้ประกาศยกย่องให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาทางสังคมศาสตร์สาขาเดียวที่ต้องสนับสนุน* เป็นการเร่งด่วน โดยที่รัฐสนับสนุนและผลักดันทั้งงบประมาณ รวมทั้งสร้างค่านิยมให้สังคมเห็นความสำคัญของการเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ จึงทำให้จำนวนนักศึกษาในคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2507 เป็นต้นไป มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น งานชิ้นแรกที่อาจารย์ป๋วยเข้ามาสานต่อจาก ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ คือ การเปิดหลักสูตรเศรษฐศาสตร์บัณฑิตภาคค่ำ และเป็นช่วงที่หลักสูตรใหม่ในระดับปริญญาตรีของคณะเศรษฐศาสตร์ได้รับการอนุมัติพอดี

ในบทความ *เศรษฐศาสตร์บัณฑิตอันพึงปรารถนา* อาจารย์ป๋วยชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างการศึกษาเศรษฐศาสตร์และการสำเร็จเป็นเศรษฐศาสตร์บัณฑิตไว้ว่า

“ถ้าเราจะเรียนเป็นนักเศรษฐกิจจะเรียนแต่เพียงเศรษฐศาสตร์ก็คงจะพอ แต่เราจะเรียนเป็นบัณฑิตเพื่อให้ได้ปริญญาเศรษฐศาสตร์บัณฑิต วิสัยบัณฑิตย่อมต้องพิจารณาเรื่องต่างๆ ในกรอบแห่งความเป็นจริง และความเป็นจริงแห่งสังคมศาสตร์นั้นย่อมสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่ จะพิจารณาเศรษฐกิจโดดๆ หาได้ไม่”

การเรียนการสอนในคณะเศรษฐศาสตร์ยุคที่อาจารย์ป๋วยเป็นคณบดีจึงไม่ได้ขลุกอยู่แค่ในห้องเรียนอย่างเดียว เพราะหลักสำคัญของการดำเนินงานด้านอุดมศึกษาตามทัศนะของอาจารย์ป๋วย คือ ต้องอำนวยประโยชน์ให้แก่สังคมและผลักดันมหาวิทยาลัยให้เข้าไปมีบทบาทต่อสังคมทั้งด้านการพัฒนาชนบทและการเมือง ทันทีที่รับตำแหน่งคณบดี อาจารย์ป๋วยก็ตั้งคณะทำงานยกร่างหลักการและระเบียบของโครงการ *"ประกาศนียบัตรอาสาสมัครขั้นบัณฑิต"* (ป.อ.บ.) ขึ้น และใน พ.ศ. 2513 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นโครงการ *"ประกาศนียบัตรบัณฑิตอาสาสมัคร"* ต่อมามีการโอนผู้รับผิดชอบจากคณะเศรษฐศาสตร์ไปสู่มหาวิทยาลัยโดยตรงและเปลี่ยนชื่อเป็น *"สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร"* (ส.บ.อ.) ในสมัยที่อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี เมื่อ พ.ศ. 2519 ปณิธานของโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร คือ ต้องการให้บัณฑิตที่จบมหาวิทยาลัยได้ออกไปศึกษา เรียนรู้ และรับประสบการณ์ ฝึกให้มีความรับผิดชอบต่อสังคม ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และทำงานด้วยความชอบธรรม

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เล่าถึงอาจารย์ป๋วยช่วงที่เป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ในบทความชีวิตนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไว้ดังนี้

"ผมเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี 2507...เมื่อแรกเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมตั้งใจเรียนรัฐศาสตร์ เพราะมีความสนใจการเมืองเป็นปฐม แต่แล้วเอกบุรุษนาม "อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์" ก็ทำให้ผมเปลี่ยนความตั้งใจ...ยุคสมัยที่ผมเป็นนักศึกษาเรียกกันว่ายุค สายลม แสงแดด...แต่ด้วยการใช้สามัญสำนึกที่มีพื้นฐาน มาจากความรักความเป็นธรรม การเคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น และความซื่อสัตย์สุจริต อาจารย์ป๋วยมีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงชีวิตนักศึกษาทีละน้อยทีละน้อย อย่างน้อยที่สุดในคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเปิดโอกาสให้นักศึกษามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในกิจกรรมที่กระทบต่อผลประโยชน์นักศึกษา มีพื้นฐานมาจากการเคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น การกำหนดกฎเหล็ก ว่านักศึกษาที่ทุจริตในการสอบมีโทษไล่ออกสถานเดียว มีพื้นฐานมาจากความต้องการให้นักศึกษาซื่อสัตย์สุจริต การส่งเสริมให้นักศึกษาจับกลุ่มถกเถียงกันทางวิชาการมีส่วนในการให้ทางเลือกการใช้ชีวิตอย่างมีแก่นสารแก่นักศึกษา..."

ขณะที่อาจารย์ป๋วยทำงานด้านการศึกษาควบคู่ไปกับงานด้านพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2508 อาจารย์ได้รับรางวัลแมกไซไซสาขาบริการสาธารณะ ในคำประกาศเกียรติประวัติ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"อาจารย์ป๋วยเป็นบุคคลสำคัญผู้แสดงบทบาทอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของธนาคารแห่งประเทศไทย... เป็นผู้ว่าการธนาคารกลางที่มีความสามารถดีเด่นคนหนึ่งของโลก การกระทำของอาจารย์ป๋วยยังเป็นแรงบันดาลใจสำหรับข้าราชการผู้ขยันขันแข็ง อาจารย์ป๋วยถือว่า ความเรียบง่ายคือ ความงาม และความซื่อสัตย์สุจริต คือ คุณความดีสูงสุดของชีวิต..."

นอกจากนี้บทบาทของอาจารย์ป๋วยยังขยายไปสู่กิจกรรมนักศึกษาจากข้อบังคับว่าด้วยสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ช่วงทศวรรษที่ 2510 จะพบว่ากิจกรรมของนักศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในรูปแบบของกิจกรรมบันเทิงและกีฬา แต่ปฏิกิริยาของนักศึกษาต่อการเมืองและสังคมขณะนั้นได้ค่อยๆ ก่อตัวขึ้น และเริ่มต้นอย่างเป็นทางการครั้งแรกในการจัดสัมมนาสำหรับนิสิตนักศึกษา เรื่องความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ระหว่างวันที่ 8 – 9 มกราคม พ.ศ. 2509 โดยมีอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานศาลฎีกา อาจารย์หมวก ไชยลังการณ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ และประธานคริสตจักรแห่งประเทศไทยเป็นองค์ปาฐกสำคัญ งานนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการร่วมถกเถียงปัญหาระหว่างอาจารย์ นักศึกษา และปัญญาชน นอกจากนี้ยังมีอาจารย์และปัญญาชนเข้าร่วมในฐานะพี่เลี้ยงของกลุ่มสัมมนาย่อย อาทิ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เกษม ศิริสัมพันธ์ เสน่ห์ จามริก นิพนธ์ คันธเสวี วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นต้น โดยมีนักศึกษาเข้าร่วม 168 คน

สาระสำคัญของการสัมมนา คือ การชี้ให้เห็นถึงภาระรับผิดชอบทางจริยธรรมต่อสังคมว่าจะต้องเริ่มต้นจากบทบาทของมหาวิทยาลัย ซึ่งหมายถึงอาจารย์และนักศึกษา ข้อคิดเห็นดังกล่าวได้มีการเผยแพร่เข้าสู่มหาวิทยาลัยต่างๆ โดยผ่านองค์กรภายในที่นิสิตนักศึกษาสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ และจากจุดนี้เองที่การจัดกลุ่มกิจกรรมในรูปของการถกเถียงปัญหาอันมีสาระที่ก่อให้เกิดความงอกงามทางปัญญาและความคิดหลักที่เรียกว่า *"สภากาแฟ"* (Coffee Club) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่กระทำกันใน

สำนักงานกลางนักเรียนคริสเตียนได้ถูกนำมาเผยแพร่ในมหาวิทยาลัยต่างๆ สภากาแฟในยุคถัดมาได้ย้ายจากสำนักงานกลางคริสเตียนไปที่วัดรังษีสุทธาวาส ในบริเวณวัดบวรนิเวศ โดยสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จัดตั้งชมรมปริทัศน์เสวนาขึ้น อันเป็นกิจกรรมที่สร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจหรือความคิดเหมือนๆ กัน แม้จะมาจากต่างที่ต่างสถาบัน เช่น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน ดร.อุทัย ดุลยเกษม พิภพ ธงไชย สุชาติ สวัสดิ์ศรี และเทพศิริ สุขโสภา

อาจารย์ป๋วยได้ส่งเสริมกิจกรรมนักศึกษาซึ่งเน้นทางด้านการพัฒนาสังคม รวมถึงด้านประชาธิปไตย กลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคมจึงเกิดขึ้นจริงจังเป็นครั้งแรกๆ ในคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น กลุ่มไอแซค (พ.ศ. 2508) กลุ่มเศรษฐธรรม (พ.ศ. 2510) เป็นต้น กล่าวได้ว่าการจัดรูปแบบการปกครองใหม่ของนักศึกษาได้เริ่มต้นขึ้นที่คณะเศรษฐศาสตร์ เมื่อมีการสนับสนุนให้เลือกตั้งผู้แทนนักศึกษาขึ้นใน พ.ศ. 2508 จากนั้นนักศึกษาได้ร่างระเบียบ *“ธรรมนูญการปกครองตนเอง”* ซึ่งได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการในฐานะ *“แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกิจกรรมของนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2511 โดยประกาศใช้หลังข้อบังคับว่าด้วยสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2511”* กระทั่งใน พ.ศ. 2514 อาจารย์ป๋วยจึงลาออกจากตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย เพื่อดำรงตำแหน่งคณบดีเต็มตัวเพราะเห็นว่าการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องทุ่มเทเวลาโดยกล่าวว่า *“...ผมเห็นว่าการศึกษาของชาติเป็นเรื่องสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่ง และหวังว่าจะได้ทำประโยชน์แก่นักศึกษาตลอดจนวงการศึกษาทั่วไปด้วย ใคร่จะได้เห็นประชาชาติไทยและรัฐบาลถือการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ มิใช่เรื่องสมัครเล่นหรือเรื่องที่จะ ‘เจียดเวลา’ มาทำได้ ประเทศไทยจะเจริญก้าวหน้าดีมิได้ ถ้าเราทอดทิ้งการศึกษา...”*

8 ปี ที่อาจารย์ป๋วยดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีการขับเคลื่อนนโยบายการศึกษาสำคัญๆ หลายด้าน อาทิ เริ่มใช้หลักสูตรพื้นฐาน และเปลี่ยนเป็นระบบหน่วยกิต และในคณะเศรษฐศาสตร์อาจารย์ป๋วยก็จัดการยกเครื่องใหม่ปรับปรุงโครงสร้างภายในคณะฯ อาทิ

ก. สร้างอาจารย์ประจำ
ข. ปรับปรุงหลักสูตรชั้นปริญญาตรี
ค. การจัดตั้งโครงการปริญญาโท ศึกษาเป็นภาษาอังกฤษขึ้น และปรับปรุงปริญญาโท ภาคค่ำ
ง. ส่งเสริมการอ่านตำราและก่อตั้งห้องสมุดคณะ
จ. ปรับปรุงการบริหารงานภายในคณะ
ฉ. กวดขันคุณภาพและอบรมนักศึกษา
ช. ส่งเสริมบทบาทอาจารย์

ซึ่งทำให้คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นคณะที่ทันสมัยที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียสมัยนั้น วิทยากร เชียงกูล และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ต่างมองสอดคล้องกันว่าก่อน พ.ศ. 2514 อาจารย์ป๋วยไม่ใช่นักวิพากษ์วิจารณ์ระบบ แต่ภายหลังจอมพลถนอม กิตติขจร ทำรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลตนเองเมื่อปลาย พ.ศ. 2514 ช่วงที่อาจารย์ป๋วยเป็น Visiting Professor อยู่ ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เป็นจุดพลิกภาพอาจารย์ป๋วยจากข้าราชการผู้ซื่อสัตย์ไปเป็นบุรุษอันตรายในสายตาชนชั้นปกครองไทยสืบเนื่องมาจาก *"จดหมายจากนายเข้ม เย็นยิ่งถึงนายทำนุ เกียรติก้อง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ"* ที่อาจารย์ป๋วยเขียนขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2515 แล้วส่งตรงจากอังกฤษถึงรัฐบาลไทย อาจารย์ป๋วยใช้รหัสสมัยเป็นเสรีไทยแทนตัวเองว่านายเข้ม เย็นยิ่ง ส่วนนายทำนุ เกียรติก้อง หมายถึง จอมพลถนอม กิตติขจร ใจความหลักในจดหมาย คือ คัดค้านการทำรัฐประหารของจอมพลถนอม และเรียกร้องให้คืนอำนาจอธิปไตยแก่ประชาชน โดยจัดให้มีการเลือกตั้งโดยเร็ว จดหมายฉบับนี้ส่งผลให้อาจารย์ป๋วยถูกติดตามความเคลื่อนไหวจากรัฐและตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ เพื่อประท้วงรัฐบาลเผด็จการที่จำกัดเสรีภาพประชาชน

จากเหตุการณ์ดังกล่าวดูเหมือนจะสร้างรอยร้าวให้แก่รัฐบาลจอมพล ถนอม และอาจารย์ป๋วย แต่ไม่นานก็มีคำสั่งกองบัญชาการคณะปฏิวัติที่ 80/2515 ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2515 แต่งตั้งอาจารย์ป๋วยเป็นกรรมการบริหารสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติอีกครั้งทั้งที่ยังอยู่ประเทศอังกฤษ ดังนั้นการด่วนสรุปความสัมพันธ์ของอาจารย์ป๋วยกับรัฐบาลเผด็จการทหารจึงไม่อาจกระทำโดยไม่พิจารณาบริบทในยุคนั้นได้

สันติวิธีถึงสันติประชาธรรม

ความตอนหนึ่งใน *จดหมายจากนายเข้ม เย็นยิ่งถึงนายทำนุ เกียรติก้อง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ* นอกจากจะเร่งให้จอมพลถนอมคืนอำนาจอธิปไตยให้แก่ประชาชน อาจารย์ป๋วยได้เสนอหลักการปกครองด้วยหลักประชาธรรม *"...คือ ธรรมเป็นอำนาจ – ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม – และธรรมเกิดจากประชาชน รวมความว่าอำนาจสูงสุด มาจากธรรมของประชาชน"* ที่มีแก่นสารให้เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นและมีส่วนร่วมกำหนดโชคชะตาของสังคมที่อาศัยอยู่ อนุสนธิจากจดหมายนายเข้ม อาจารย์ป๋วยกล่าวถึงหลักประชาธรรมและสันติวิธีว่า

"ถ้ายึดมั่นในหลักประชาธรรมแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดเพื่อได้มาซึ่งประชาธรรมนอกจากสันติวิธี การใช้อาวุธเพื่อประหัตประหารกันเพื่อประชาธรรมนั้น แม้จะสำเร็จอาจจะได้ผลก็เพียงชั่วครู่ชั่วยาม จะไม่ได้ประชาธรรมถาวร...
สันติวิธีเพื่อประชาธรรมนั้น เมื่อใช้กับฝ่ายที่มีอาวุธ ก็ไม่แน่ใจว่าจะกระทำได้สำเร็จ และแม้จะสำเร็จก็ต้องใช้เวลานาน...
สรุปความว่า สันติวิธีเป็นวิธีเดียวเพื่อประชาธรรมถาวรคงต้องใช้เวลานาน คงต้องเสียสละ คงต้องกล้าหาญเด็ดเดี่ยวเป็นพิเศษ คงเป็นที่เย้ยหยันของผู้อื่น แต่ถ้ามั่นในหลักการจริง ความมานะอดทนย่อมตามมาเอง
ประชาธรรมย่อมสำคัญที่ประชาชน ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการประชาธรรม ก็ย่อมไม่มีทางที่ใครจะหยิบยื่นให้
ฉะนั้นจุดเริ่มต้นและจุดหมายสุดท้าย คือ ประชาชนชาวไทย สิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทย..."

ช่วงเวลาเดียวกันอาจารย์ป๋วยได้เขียนบทความเสนอให้อภิปรายเรื่องบ้านเมืองอันพึงปรารถนา ในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2515 ซึ่งสอดคล้องแนวคิดประชาธรรมและสันติวิธี
"(บ้านเมืองอันพึงปรารถนา) ผมเห็นว่า ควรจะมีลักษณะ 4 ประการ คือ
(1) มีสมรรถภาพ
(2) มีเสรีภาพ
(3) มีความยุติธรรม
(4) แผ่เมตตากรุณา"

อาจารย์ป๋วยเห็นว่าเสรีภาพเป็นหัวกุญแจแห่งความดำริริเริ่มเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญ การที่มนุษย์มีเสรีภาพก่อให้เกิดความคิดต่างๆ กัน ย่อมเปิดโอกาสให้มีทางกว้างสำหรับเลือกวิธีที่ดีมีประโยชน์ที่สุดได้ เป็นทางที่เหนือกว่าการบังคับให้ทุกคนคิดอ่านเข้ารอยเดียวกันหมด เสรีภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญที่นำไปสู่หลักประชาธรรมและสันติวิธี โดยในหนังสืออุดมคติอาจารย์ป๋วยได้กล่าวถึงเสรีภาพในอุดมคติของตนไว้ว่า

“เสรีภาพเป็นเนื้อดิน อากาศ และปุ๋ย ที่ทำให้พฤกษชาติแห่งความคิดเจริญเติบใหญ่ขึ้นได้ และเมื่อความคิดนำไปสู่อุดมคติ อุดมคติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลในสังคมสามารถใช้ความคิดอย่างเสรีปราศจากพันธนาการของจารีตประเพณี หรืออีกนัยหนึ่ง เราต้องสนับสนุนให้มนุษย์แต่ละคนใช้ความคิดอย่างมีเสรีภาพ ชนิดไม่ต้องพึงหวาดหวั่นว่าจะเป็นความคิดนอกลู่นอกทาง นั่นแหละจึงเป็นการสนับสนุนอุดมคติให้ถือกำเนิดได้ แม่น้ำลำห้วยยังเปลี่ยนแนวเดินได้ สมองมนุษย์อันประเสริฐจะแหวกแนวบ้างมิได้หรือ ในเมื่อไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม...”

เสรีภาพ ประชาธรรม และสันติวิธี คือ หลักแห่งสันติประชาธรรมอันเป็นแนวคิดที่อาจารย์ป๋วยส่งต่อมาสู่อนุชนคนรุ่นหลัง โดยวิทยากร เชียงกูล ได้แสดงทัศนะต่อแนวคิดสันติประชาธรรมไว้ในบทความ *เราเรียนรู้อะไรจากชีวิตและงาน* ของอาจารย์อาจารย์ป๋วยว่า

“อย่างไรก็ตามทัศนะเรื่องสันติประชาธรรมที่อาจารย์อาจารย์ป๋วยเสนอมาตั้งแต่ปี 2516 ยังเป็นเพียงแนวคิดหลวมๆ ที่มีลักษณะเป็นความฝันในเชิงอุดมคติอยู่ในหลายๆ ด้าน และยังต้องการการวิพากษ์วิจารณ์ การทบทวน การสานต่อหรือคิดขึ้นใหม่อีก เราจึงจะปรับปรุงแนวคิดเรื่องสันติประชาธรรมของท่านให้มีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นจริงของสังคมไทยในปัจจุบันได้...”

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อธิการบดี ขณะเตรียมถ่ายภาพหมู่ ร่วมกับบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ไม่ทราบปี)

อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่ามกลางบริบทความขัดแย้งทางการเมืองไทยใน พ.ศ. 2516 อาจารย์ป๋วยได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ และได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (พ.ศ. 2516 – 2518) ก่อนจะถึง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในเวลานั้นใกล้ครบวาระและยืนยันว่าจะไม่รับตำแหน่งต่อ คณาจารย์ส่วนหนึ่งจึงหันมาสนับสนุนอาจารย์ป๋วยให้เป็นอธิการบดี หากยืนยันต่อนักศึกษาว่า *“แม้จะไม่ได้เป็นอธิการบดีก็ไม่เสียใจ เพราะอยากทำงานบูรณะชนบทและพัฒนาการศึกษาในชนบท และยินดีมาสอนที่ธรรมศาสตร์”* โดยฝ่ายนักศึกษากลุ่มพลังธรรม คณะนิติศาสตร์ ได้หยั่งเสียงประชามติปรากฏว่าอาจารย์ป๋วยได้คะแนนเสียงสูงที่สุด คือ 1,823 คะแนน แต่ว่าอาจารย์ป๋วย

กลับไม่ได้เป็นอธิการบดีและเล่าเหตุการณ์นี้ในบันทึก *"ไปกรุงเทพฯ 9 – 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516"* ว่าที่ไม่ได้รับตำแหน่งอธิการบดี ณ ตอนนั้น เนื่องจากผู้นำรัฐบาลเกรงว่าอาจารย์ป๋วยจะปลุกระดมพลังนักศึกษาขึ้นมาต่อต้านรัฐบาล

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 สัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีและอาจารย์ป๋วยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานคณะที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจ ต่อมาใน พ.ศ. 2518 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีการสรรหาอธิการบดีคนใหม่ ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สภามหาวิทยาลัยได้แต่งตั้งกรรมการสรรหาเพื่อสอบถามความเห็นในประชาคมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งในวันที่สภามหาวิทยาลัยประชุมพิจารณาแต่งตั้งอธิการบดี ปรากฏว่าคณะกรรมการสรรหาอธิการบดี ขอเสนอชื่ออาจารย์ป๋วยเพียงชื่อเดียว ซึ่งได้มีการทักท้วงและชี้แจงเหตุผลในการทักท้วงให้มีการเสนอชื่ออธิการบดี 2 ชื่อ แต่ในที่สุดอาจารย์ป๋วยก็ได้รับเลือกตั้งให้เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นศิษย์เก่าคนแรกที่เป็นอธิการบดี โดยเข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2518 บทบาทในด้านการบริหารระยะแรกๆ ในสมัยอาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี ได้แก่ สานต่อความคิดและดำเนินการปรับปรุงโครงสร้างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้เริ่มมาตั้งแต่กลาง พ.ศ. 2513 โดยสืบเนื่องมาจากการตระเตรียมโครงการของสภาการศึกษาแห่งชาติเพื่อที่จะพัฒนาระบบมหาวิทยาลัยในกำกับรัฐบาลขึ้น โดยผู้บริหารมหาวิทยาลัยสมัยที่อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี ได้รับช่วงดำเนินการเกี่ยวกับการปรับปรุงโครงสร้างมหาวิทยาลัย และยังได้มีมติแต่งตั้งรองอธิการบดี จากการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 2/2518 ตั้งแต่วันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518 ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

อาจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี เป็นรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร
อาจารย์บรรลือ คงจันทร์ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา

ต่อมาวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นวันเปิดการศึกษา ภาคเรียนที่หนึ่ง อาจารย์ป๋วยได้เขียนจดหมายฉบับแรก ชื่อว่า "จากอธิการบดีถึงนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" โดยมีข้อความบางตอนว่า

“นักศึกษาที่รักวันนี้เป็นวันเปิดการศึกษาภาคแรก ปี 2518 ในนามของคณาจารย์ ข้าราชการ ธุรการ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทั้งมวลของมหาวิทยาลัย ผมขอต้อนรับนักศึกษาทั้งเก่าและใหม่ ขอให้จงเล่าเรียนแสวงวิชาในปีการศึกษานี้ได้ผลสำเร็จตามใจหมาย และขอให้มีกิจกรรมต่างๆ ในประเภทต่างๆ ให้มีสุขภาพบริบูรณ์ทั้งทางกาย ทางใจ ทางความคิด ทางสติปัญญา ทั่วทุกคน

.....

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยทำเล โดยประวัติ และโดยวิชาที่สอน เป็นมหาวิทยาลัยที่เปิดประตูรับประชาชนอยู่เสมอ ผู้ใดต้องการเดินจากถนนพระอาทิตย์ไปถนนพระจันทร์ก็เดินผ่านมหาวิทยาลัยเราได้โดยเสรี มีอยู่บ่อยๆ ก่อนที่ผมจะรับหน้าที่อธิการบดี ที่ชาวนา ชาวไร่ กรรมกร เข้ามาอาศัยพึ่งพิงบริเวณมหาวิทยาลัย และแท้จริงถ้าจะย้อนกลับไปนึกถึงครั้งที่คนไทย เราคิดจะต่อสู้ป้องกันประเทศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ธรรมศาสตร์ก็เป็นแหล่งที่ทำการสำคัญของเสรีไทย ด้วยเหตุฉะนี้ ธรรมศาสตร์จึงอยู่ในความเพ่งเล็งของประชาชนโดยทั่วไป ที่เขารักความสัจ ความจริงก็ดีไป ที่เขาต้องการจะโจมตีมหาวิทยาลัย อธิการบดี องค์การนักศึกษา ม.ธ. ตลอดจนชาวนา ชาวไร่ หรือกรรมกร ก็บิดเบือนความจริง กล่าวร้ายอย่างที่ทราบกันอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงขอให้นักศึกษาทั้งหลายพยายามอย่าประมาท พยายามตั้งมั่นอยู่ในศีลและธรรม เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นซึ่งรวมทั้งอาจารย์และเพื่อนนักศึกษา ประชาชน ในการใช้สิทธิ เสรีภาพของนักศึกษาเอง เมื่อเราปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็คงจะขจัดปัดเป่าความก้าวร้าวของผู้อื่นไปได้ โดยยึดมั่นอยู่เสมอในหลักการสันติประชาธรรม

ป๋วย อึ๊งภากรณ์”

โครงการพัฒนามหาวิทยาลัย 1 ปี 8 เดือน 8 วัน ของอธิการบดีที่ชื่อ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ภารกิจที่ลุล่วงในระยะเวลา 1 ปี 8 เดือน 8 วัน ที่อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ดำรงตำแหน่งอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีหลายโครงการที่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของการบริหารงานการศึกษา

มหาวิทยาลัยที่อาจารย์ป๋วยต้องการเห็นการผลิตบัณฑิตให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ มีงานค้นคว้าและวิจัยทางวิชาการเพื่อเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคมโดยส่วนรวม ตลอดจนให้บริการอันเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน โครงการสำคัญส่วนใหญ่นั้นเป็นผลจากการดำเนินงานตามแผนพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 อันเป็นแผนที่อาจารย์ป๋วยได้วางไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2518

ในรายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 23/2518 วันศุกร์ที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2518 ณ ห้องประชุมสภามหาวิทยาลัย วาระที่ 3 เรื่องการทำแผนพัฒนามหาวิทยาลัย แผนที่ 4 อาจารย์ป๋วยได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า ทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐขอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดทำแผนพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แผนที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 จึงขอให้ทุกคณะและแผนกอิสระจัดทำแผนทางวิชาการ 5 ปี และอาจารย์ป๋วยได้กล่าวต่อว่า *"การจัดทำแผนทางวิชาการนี้ยังไม่ต้องคำนึงถึงงบประมาณ แต่ให้คำนึงถึงเรื่องการเลือกเข้าคณะและสาขาวิชาด้วย"* และในรายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 25/2518 วันอังคารที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2518 อาจารย์ป๋วยและรองอธิการบดีได้แถลงถึงการจัดทำแผนพัฒนาระยะที่ 4 ว่า คณะที่ปรึกษาฝ่ายวางแผนและพัฒนา และคณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการของมหาวิทยาลัยกำลังดำเนินการอยู่ ซึ่งมีเป้าหมาย ได้แก่

1. ผลิตบัณฑิตสาขาวิชาต่างๆ ในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก โดยปรับปรุงคุณภาพและปริมาณให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาและแผนกำลังคนของชาติ
2. ปรับปรุงการศึกษาที่จะเป็นพื้นฐานที่ยังขาดอยู่ ได้แก่ การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์
3. ปรับปรุงการวิจัยทั้งวิจัยพื้นฐานเพื่อประโยชน์ในความก้าวหน้าทางวิชาการในสาขาที่ทำการสอนอยู่ในมหาวิทยาลัย และวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของชาติ
4. บริการด้านวิชาการแก่สังคม ให้ความรู้แก่ประชาชนผู้มีโอกาสน้อยได้มีความเข้าใจและเรียนรู้ในเรื่องของกฎหมาย สังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งจะนำไปประยุกต์กับการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องเหมาะสม

5. ดำเนินการปรับปรุงโครงสร้างของมหาวิทยาลัย เพื่อให้
   (1) การบริหารงานมีความคล่องตัวยิ่งขึ้น มีการกระจายอำนาจมากขึ้น
   (2) ให้ประชาคมของมหาวิทยาลัยมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยมากขึ้น และมีความสำนึกรับผิดชอบร่วมกัน
   (3) ให้ใช้ทรัพยากรของมหาวิทยาลัยอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ
   (4) ให้ทุกคนอุทิศเวลาทำงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น
   (5) ส่งเสริมคุณภาพและกำลังใจของทุกคนที่ทำงานให้แก่มหาวิทยาลัย
6. ส่งเสริมให้แต่ละหน่วยงานของมหาวิทยาลัยทุกส่วนทุกด้านมีความก้าวหน้าไปพร้อมๆ กัน ไม่ให้มีส่วนงานใดก้าวหน้าไปแต่ผู้เดียว ตามแนวโน้มความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการที่จะต้องมีการประสานสัมพันธ์ของสาขาวิชาแขนงต่างๆ

โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระยะแผนพัฒนา ระยะที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 สมัยที่อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดีถือเป็นการวางรากฐานทั้งด้านการบริหารและด้านวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ภารกิจสำคัญอื่นสมัยที่อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดียังมีอีกถึง 4 โครงการ ดังต่อไปนี้

1. ริเริ่มโครงการขยายมหาวิทยาลัยไปยังรังสิต ทั้งนี้อาจารย์ป๋วยมีดำริว่าการดำเนินโครงการจัดตั้งแคมปัสแห่งที่ 2 ณ บริเวณทุ่งรังสิตนั้นเป็นโครงการใหม่ โดยเริ่มดำเนินการขั้นต้นในช่วงแผนพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระยะที่ 4 นี้เอง และเป็นโครงการระยะยาว 20 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 – 2539 ในเวลานั้นมีการวางแผนและขั้นตอนแบ่งออกเป็น 4 ระยะ คือ

ระยะที่หนึ่ง พ.ศ. 2520 – 2524 ดำเนินการจัดทำผังแม่บท ปรับปรุงพื้นที่ก่อสร้าง facilities ต่างๆ และดำเนินการก่อสร้างอาคารขั้นต้น
ระยะที่สอง พ.ศ. 2525 – 2529 ดำเนินการก่อสร้างอาคารเรียนและอาคารอื่นๆ
ระยะที่สาม พ.ศ. 2530 – 2534 ดำเนินการก่อสร้างอาคารเรียนและอาคารอื่นๆ
ระยะที่สี่ พ.ศ. 2535 – 2539 ปรับปรุงและจัดทำ Community ภายในแคมปัสรังสิตให้เต็มตามรูปแบบของแคมปัสมหาวิทยาลัยทั่วไป

อย่างไรก็ตามโครงการนี้ยังไม่สามารถนำมาสู่การปฏิบัติในช่วงที่อาจารย์ป๋วยดำรงตำแหน่งอธิการบดี เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เสียก่อน

2. ริเริ่มปรับปรุงโครงสร้างทางวิชาการ

อาจารย์ป๋วยเริ่มต้นโครงการนี้ด้วยการปรับปรุงสำนักนโยบายทางวิชาการ หรือที่เรียกว่า คณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการของอธิการบดี ซึ่งก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2510 คณะกรรมการชุดนี้ได้มีการสับเปลี่ยนตัวบุคคลมาโดยลำดับเวลา โดยทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำในเรื่องที่มหาวิทยาลัยมอบให้ศึกษาและเสนอแนะ เป็นที่สังเกตว่าคณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการของอธิการบดีไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำทำหน้าที่ช่วยในการศึกษา รวบรวม และติดตาม ตลอดจนการประเมินผลและกิจการทางวิชาการของมหาวิทยาลัย ทำให้การดำเนินงานทางวิชาการซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของมหาวิทยาลัยมีลักษณะขาดความต่อเนื่อง จนกระทั่งต้น พ.ศ. 2518 เมื่ออาจารย์ป๋วยเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีพร้อมกับที่มีการแต่งตั้งคณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการฯ ขึ้นใหม่ และมีการจัดตั้งสำนักงานประจำของคณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการฯ เพื่อทำหน้าที่ช่วยในการวิเคราะห์ ศึกษา รวบรวม ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานต่างๆ ทางด้านวิชาการ

นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงสถาบันวิชาพื้นฐานทั่วไป เนื่องจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนโยบายที่จะจัดการศึกษาหลักสูตรพื้นฐานทั่วไปเพื่อให้นักศึกษามีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับสังคมในแง่มุมต่างๆ ก่อนที่จะเลือกศึกษาสาขาวิชาใดเป็นวิชาเอก การจัดหลักสูตรพื้นฐานทั่วไปเริ่มมาตั้งแต่ปีการศึกษา พ.ศ. 2505 และมีความสัมพันธ์กับนโยบายการรับนักศึกษาเข้ามหาวิทยาลัยและการจัดระบบอาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไปในสมัยนั้น ซึ่งมีการเปลี่ยนวิธีการวัดผลและหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลายในปีการศึกษา (พ.ศ. 2518) ประกอบกับคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2517) ได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงระบบการคัดเลือกนักศึกษาเข้าสถาบันอุดมศึกษาของรัฐเพื่อให้มีความเป็นธรรมและมีความเสมอภาคในโอกาสแห่งการศึกษามากยิ่งขึ้น คณะกรรมการทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐมีมติเห็นชอบในการประชุมครั้งที่ 12 วันพฤหัสบดีที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2518 ในหลักการของการปรับปรุงระบบการคัดเลือกนิสิตนักศึกษาเข้ามหาวิทยาลัย ฉะนั้น

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงจำเป็นต้องมีหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายการรับนักศึกษาโดยเฉพาะ ทำให้ต่อมามีการจัดตั้งสำนักวิชาการของมหาวิทยาลัยขึ้น

3. ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และการวิจัย

จากบทความมหาวิทยาลัยกับสังคมไทย ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารศูนย์ศึกษา เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2516 อาจารย์ป๋วยเขียนไว้ว่า หน้าที่ของมหาวิทยาลัยทางวิชาการที่เห็นได้ชัด คือ หน้าที่สอนนิสิตนักศึกษาให้มีวิชาชั้นสูง ให้มีความรู้ความสามารถสนองความต้องการของสังคม และอาจารย์ป๋วยได้เสนอความเห็นว่ามหาวิทยาลัยมีหน้าที่อบรมและสอนนักศึกษานั้น ด้วยการอำนวยให้นักศึกษาเป็นบัณฑิตได้ ความเป็นบัณฑิตหมายความว่า

(1) เป็นมนุษย์ที่ดี

(2) เป็นพลเมืองที่ดี

(3) เป็นผู้สามารถประกอบอาชีพ

นั่นคือต้องพร้อมสมบูรณ์ทั้ง 3 ประการ ในทัศนะของอาจารย์ป๋วย บุคคลจะเป็นประโยชน์ไม่ได้ถ้ามีแต่ความรู้สำหรับอาชีพอย่างเดียว ต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์ รักศิลปะ และความงาม รักหมู่คณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วม บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ฯลฯ ที่สำคัญที่สุด คือ *"ไม่ยอมเป็นหุ่นกระบอกให้มือที่ 3 ชักใย หรือกรอกคำพูดใส่ปาก"* อาจารย์ป๋วยยังให้ความเห็นเพิ่มเติมอีกว่าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยทางการวิจัยนั้น อาจารย์รวมถึงนักศึกษาขั้นปริญญาสูงในมหาวิทยาลัย นอกจากจะทำหน้าที่สอนนักศึกษาแล้ว จำเป็นต้องฝึกฝนวิชาของตนให้ลึกซึ้ง กว้างขวาง ก้าวหน้า ให้ทันสมัยอีกด้วย เพราะวิชาในโลกนี้ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ต้องก้าวหน้าอยู่เสมอ อาจารย์ป๋วยชี้ให้เห็นว่าการที่อาจารย์ในมหาวิทยาลัยไทยพยายามฝึกฝน ขวนขวายอ่าน และสดับตรับฟังเพื่อทราบว่าวิชาในสาขาของตนนั้นในโลกภายนอกได้ก้าวหน้าไปในลักษณะใด และนำมาถ่ายทอดให้นักศึกษาของตนได้รับทันกาลสมัยก็นับได้ว่าเป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์จริงๆ ได้สถานหนึ่ง แต่ขอบฟ้าของการวิจัยมิใช่จะแคบเพียงเท่านั้น วิชาความรู้ที่ผู้อื่นในประเทศอื่นเขาสามารถคิดค้นใหม่ๆ ได้นั้นส่วนมากใช้ได้แต่ในประเทศอื่น หากนำมาใช้ในประเทศไทยก็ต้องดัดแปลงเพิ่มเติมในรายละเอียดในสาระสำคัญบ้าง ฉะนั้นงานวิจัยของอาจารย์ไทยที่อาศัยผลงานของที่อื่นนำมาดัดแปลงให้ใช้ประโยชน์ในภาวะของเมืองไทย

ก็ย่อมเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่าต่อสังคม และโลกแห่งวิชาการเป็นอย่างดี ที่กล่าวนี้หมายถึงวิชาทุกด้าน วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ศิลปะ วรรณคดี ฯลฯ งานวิจัยของอาจารย์อาจจะมีความมุ่งหมายได้หลายอย่าง ความรู้แบบพหุสาขาวิชาจึงสำคัญยิ่งนักสำหรับอาจารย์สังคมศาสตร์ ในด้านวิทยาศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน ความรอบรู้ซึ่งเกิดจากงานวิจัยจึงเป็นช่องทางสำคัญที่มหาวิทยาลัยจะบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมได้ไม่ควรละเลย

ดังนั้นเมื่ออาจารย์ป๋วยก้าวเข้ามาเป็นอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงสานต่อโครงการด้านวิจัยนอกเหนือจากงานวิจัยซึ่งมีอยู่ตามหน่วยผลิตบัณฑิต คือ คณะและแผนกวิชาต่างๆ แล้วยังให้ความสำคัญกับสถาบันวิจัยโดยตรง อาทิ สถาบันไทยคดีศึกษา และได้พยายามผลักดันให้มีการจัดตั้งสถาบันวิจัยกลาง คือ สถาบันวิจัยแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้อาจารย์ป๋วยได้มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่การวิจัยค้นคว้าตลอดจนอำนวยความสะดวกในการทำวิจัยแก่คณาจารย์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งมีเป้าหมาย ได้แก่

1. จัดหาและดำเนินการให้ทุนวิจัย
2. ริเริ่มโครงการวิจัยทางสังคม
3. เป็นศูนย์รวมข้อมูลและสถิติ เอกสารการวิจัย และการพิมพ์เผยแพร่
4. ร่วมมือสนับสนุนและประสานงานวิจัยกับสถาบันอื่น
5. ฝึกอบรมและให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับงานวิจัย

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาดังกล่าว อาจารย์ป๋วยยังไม่สามารถจัดตั้งสถาบันวิจัยกลางได้ ทำให้ในเวลาต่อมามหาวิทยาลัยได้มอบหมายให้สถาบันไทยคดีศึกษารับพันธกิจนี้ไปดำเนินการ จนในภายหลังจึงได้มีการจัดตั้งสำนักวิจัยของมหาวิทยาลัยขึ้น แต่ทว่าในช่วงดำรงตำแหน่งอธิการบดี อาจารย์ป๋วยให้การสนับสนุนการจัดตั้งหน่วยวิจัยขึ้นสังกัดคณะต่างๆ ดังนี้

โครงการวิจัยและบริการสังคม คณะนิติศาสตร์
โครงการอบรมศึกษาต่อทางธุรกิจและวิจัยทางธุรกิจ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
โครงการวิจัยทางสังคมสงเคราะห์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการสำรวจวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

หน่วยวิจัยคณะเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์
โครงการผลิตตำราทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
โครงการวิจัยทางสื่อสารมวลชน แผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
สถาบันไทยคดีศึกษา
โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง สำนักงานอธิการบดี เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีการก่อตั้งโครงการสำนักพิมพ์และการวิจัย เพื่อจัดทำตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อส่งเสริมการผลิตงานวิจัยและผลิตตำราทางวิชาการตลอดจนการเผยแพร่อันเป็นประโยชน์ต่อคณาจารย์และนักศึกษาสำหรับการค้นคว้าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

4. การให้บริการแก่สังคม
ในด้านโครงการศึกษาที่เน้นการให้บริการแก่สังคมนั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนโยบายที่จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม และให้นักศึกษาได้เรียนรู้จากชีวิตจริง จึงได้มีโครงการบริการสังคมต่างๆ อาทิ จัดตั้งโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง (Mae Klong Integrated Rural Development Project) ซึ่งสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดำเนินงานร่วมกับมหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร เพื่อให้อาจารย์ วิทยากร และนักศึกษา ได้มีโอกาสศึกษาชนบทไทยอย่างละเอียดและกว้างขวางทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ยังได้ริเริ่มโครงการเสริมศึกษาเพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนที่สนใจหาความรู้ และปรับปรุงโครงการเดิม ได้แก่

ศูนย์ปฏิบัติการสังคมสงเคราะห์คลองจั่น คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการฝึกอบรมวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการศูนย์สุขภาพจิตชุมชนท่าพระจันทร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการเผยแพร่วิชาชีพสังคมสงเคราะห์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการบริการสวัสดิการ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการพัฒนาแหล่งเสื่อมโทรมท่าเรือคลองเตย คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
โครงการการวิจัยและการบริการสังคม คณะนิติศาสตร์
โครงการเผยแพร่ความรู้ทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
โครงการศึกษาด้านปกครองท้องถิ่น คณะรัฐศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เดินทางไปเยี่ยมคณะอาจารย์ วิทยากร และบัณฑิตประจำศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร (ปัจจุบันคือสถาบันบัณฑิตอาสาสมัคร) ซึ่งออกไปปฏิบัติงานในพื้นที่ชนบท พ.ศ. 2516

โครงการอบรมและประชุมสัมมนาทางวิชาการด้านสื่อสารมวลชน แผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน โครงการเสริมการศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักงานอธิการบดี และริเริ่มโครงการใหม่ คือ โครงการฝึกอบรม คณะรัฐศาสตร์ เป็นต้น

ภารกิจทั้ง 4 ประการนี้ คือ บทบาทของอธิการบดีอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ก่อนกลายเป็นผู้ลี้ภัย

ธรรมศาสตร์กับการเมืองภายนอก สมัยอธิการบดี ป๋วย

อาจารย์ป๋วยเข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงเวลาที่ยากลำบากที่สุด ด้วยถูกบีบคั้นจากทั้งเหตุการณ์ทางการเมืองและเหตุการณ์ภายในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะความขัดแย้งกับนักศึกษา และ

ยังถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 1/2519 วันพฤหัสบดีที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2519 ณ ห้องประชุมสภามหาวิทยาลัย อาจารย์ป๋วยได้แถลงกรณีถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ว่า

"....ในขณะที่ได้มีการประชุมอาจารย์ทั้งหลายในเดือนพฤศจิกายนปีกลายนี้ก็ปรากฏว่าในวันที่ 8 ธันวาคม หนังสือพิมพ์สยามิศร์เอาเรื่องไปลง โดยเขียนว่า ดร.อาจารย์ป๋วย ใช้พลังนักศึกษาเปลี่ยน มธ. เป็นคอมมูน แล้วก็เรื่องต่างๆ ที่บิดเบือนความจริงทั้งสิ้น เวลานั้นอธิการไปต่างประเทศ ต่อมาวันที่ 22 มกราคม ก็มีการแจกใบปลิว แถลงการณ์ฉบับที่ 1 เปิดโปงแผนอุบาทว์ของสุนัขรับใช้จักรวรรดินิยมคอมมูนิสต์ ไม่มีแจ้งว่าใครเป็นผู้แถลง แต่มีข้อความพาดพิงถึงอธิการบดีว่า พวกมันจะพาประชาชนเดินขบวนไปยังพระราชวังสวนจิตรลดาแล้วยื่นฎีกาต่อในหลวงให้โปรดเกล้าฯ ปลดคณะรัฐบาลรักษาการณ์ชุดปัจจุบันนี้ และให้แต่งตั้งนายอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นนายกรัฐมนตรีรักษาการณ์คนใหม่ โดยมีบุคคลร่วมคณะรัฐมนตรี คือ พ.อ.สมคิด ศรีสังคม นายแคล้ว นรปติ นายไขแสง สุกใส นายเสน่ห์ จามริก นายธวัช มกรพงศ์ น.พ.กระแสร์ ชนะวงศ์ นายปราโมทย์ นาครทรรพ และบุคคลพวกมันอีกหลายคน... ในวันศุกร์ที่ 23 มกราคม หนังสือพิมพ์สยามิศร์ก็เอาเรื่องนี้ไปลงพาดหัวในความว่า ฝ่ายซ้ายปลุกระดมขั้นแตกหัก เดินขบวนปลดรัฐบาลรักษาการณ์ ตั้งอาจารย์ป๋วยเป็นนายกรัฐมนตรี แล้วก็เอาใจความในนี้เข้าไปใส่โดยตัดคนอื่นออกบ้าง แต่ว่าชื่ออาจารย์เสน่ห์ฯ ก็คงยังอยู่และเขียนว่าตามแผนการฝ่ายซ้ายและพวกนิยมคอมมิวนิสต์ในขั้นต่อไป ถ้าหากไม่ปรากฏในเวลาตามสมควรแล้วก็จะดำเนินการขั้นสุดท้าย คือ การก่อวินาศกรรมด้วยการวางเพลิงตามจุดต่างๆ

เผอิญวันศุกร์ที่ 23 มกราคมนี้ อธิการบดีเดินทางไปสิงคโปร์ในเวลาเช้า...
...หนังสือพิมพ์สยามรัฐก็นำเรื่องไปเข้าวันที่ 27 มกราคมว่า อาจารย์ป๋วยบินหนีข่าวปลุกระดมเดินขบวนปลดรัฐบาล โดยนายตันเหิม โค๊ดข่าวจากสยามมิศร์ และว่า ยังกะสงสัย บินหนีหรือบินไปตั้งหลักกันแน่ ต่อมาวันที่ 26 มกราคม มีใบปลิวของขบวนการณ์ปราบมนุษย์ทรพี ซึ่งดูแล้วเครื่องพิมพ์ไม่ผิดกับแถลงการณ์ ฉบับที่ 1 และ ฉบับที่ 2 นั้น เปิดโปงคอมมิวนิสต์ในเมืองก่อการกบฏ เขาใส่ชื่อหลายคน ซึ่งมีพาดพิงถึงอธิการบดีและอาจารย์เสน่ห์ด้วย

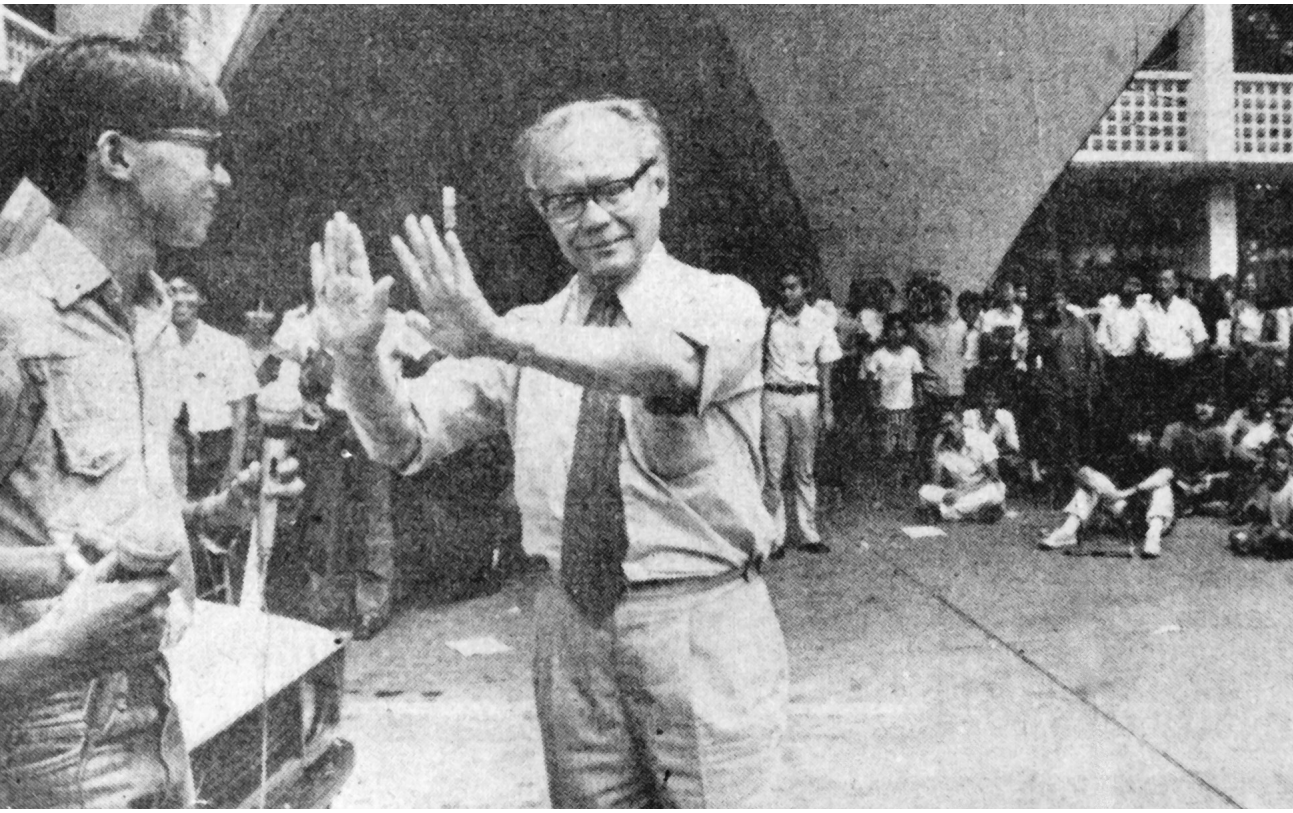

ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ขณะนั้นกำลังชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการเดินขบวนประท้วงทางการเมือง ก่อนเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

อธิการบดีขอยืนยันว่าในตอนนี้ไม่เคยมีความคิดเกี่ยวกับเรื่องไปทำงานทางการเมืองเพื่อจะได้รับตำแหน่งทั้งหลาย...ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวผม ถ้าหากกรรมการสภาและคณาจารย์ทั้งหลายของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังข้องใจเกี่ยวกับตัวอธิการบดี ก็ยินดีที่จะอธิบายให้ทราบ ถ้าหากว่าเกิดข้องใจและสงสัยจริงๆ ก็ไม่ควรให้อยู่ในตำแหน่งอธิการบดี เพราะว่าเป็นการเสื่อมเสียแก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถ้าในพวกเราเองเกิดความข้องใจในเรื่องนี้ก็ควรจะเปลี่ยนอธิการบดีเสีย เพื่อประโยชน์ของธรรมศาสตร์...”

อาจารย์ป๋วยชี้แจ้งต่อที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยแต่ไม่อาจชี้แจ้งต่อสังคมไทยให้เข้าใจได้ เนื่องจากขณะนั้นคนในสังคมต่างหวาดกลัวคอมมิวนิสต์และเห็นว่าเป็น *ปีศาจ* การปลุกปั่นจากรัฐและสื่อว่าอาจารย์ป๋วย คณาจารย์กับเพื่อนเป็นคอมมิวนิสต์ ค่อยๆ ก่อตัวและทวีความรุนแรงขึ้น ทั้งที่อาจารย์ป๋วยไม่เห็นด้วยกับโซเชียลลิสต์ และแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แต่ขณะเดียวกันอาจารย์ป๋วยก็ไม่เห็นด้วยกับการใช้ความ

...ธรรมศาสตร์เราต้องเอาใจใส่กับการเมือง...เราจำเป็นต้องเอาใจใส่กับการเมือง เราจำเป็นที่จะต้องเอาใจใส่กับทุกข์สุขของประชาชน ทุกข์สุขและเอกราชของประเทศ... เราจำเป็นต้องทำ...

รุนแรงปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล อาจารย์ป๋วยยังยืนยันแนวคิดสันติประชาธรรมว่ารัฐต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง

ในฐานะอธิการบดี อาจารย์ป๋วยเคยกล่าวถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับการเมืองว่า

“ธรรมศาสตร์เราต้องเอาใจใส่กับการเมือง... เราจำเป็นต้องเอาใจใส่กับการเมือง เราจำเป็นที่จะต้องเอาใจใส่กับทุกข์สุขของประชาชน ทุกข์สุขและเอกราชของประเทศ... เราจำเป็นต้องทำ...”

แต่ระหว่างที่พายุขวากับซ้ายพัดกระหน่ำเข้าสู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การส่งเสริมกิจกรรมนักศึกษาด้านการเมืองกลับถดถอย เนื่องจากกระแสปลุกปั่นต่อต้านนักศึกษา สภามหาวิทยาลัยและอธิการบดี – อาจารย์ป๋วยต้องแก้ไขด้วยวิธีจำกัดการทำกิจกรรมทางการเมืองของนักศึกษาลง เช่น จำกัดการใช้หอประชุมเพื่อการจัดกิจกรรมขององค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) กำหนดเวลาของการอยู่ทำกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัย ทำให้อาจารย์ป๋วยถูกกล่าวหาจากนักศึกษาว่าเป็นผู้ขาดความจริงใจในการต่อสู้เพื่อคนยากไร้ จนเกิดการโต้เถียงทั้งในที่สาธารณะและในการประชุมสภามหาวิทยาลัยหลายครั้ง ขณะที่ฝ่ายรัฐบาลเผด็จการทหารก็เชื่อว่าอาจารย์ป๋วยเป็นผู้หนุนหลังนักศึกษา

กระแสเชี่ยวกรากของความขัดแย้งทางการเมืองไทย และระหว่างนักศึกษากับสภามหาวิทยาลัย สมัยอาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดียังคงดำเนินต่อไป ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2519 คณะกรรมการบริหาร องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำหนังสือที่ อมธ. 271/2519 เรียนรองอธิการบดี เรื่อง ขอคัดค้านประกาศมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรื่อง

การปิดโปสเตอร์บริเวณมหาวิทยาลัย เนื่องด้วยทางมหาวิทยาลัยได้ออกประกาศมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง การปิดโปสเตอร์บริเวณมหาวิทยาลัย โดยมีเหตุผลว่าเพื่อให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสอดคล้องกับคำสั่งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ 362/2519 ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2519 และการปิดโปสเตอร์ในบริเวณดังกล่าว ให้ขออนุญาตจากรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา หรือหัวหน้ากองบริการการศึกษา หรือผู้ที่อธิการบดีมอบหมาย ซึ่งคณะกรรมการบริหาร อมธ. ได้พิจารณาปัญหาการออกประกาศนี้แล้วมีความเห็นในประเด็นสำคัญว่า

"...ทางมหาวิทยาลัยออกประกาศฉบับนี้โดยไม่ได้ปรึกษาหารือทั้งหลักการและวิธีการในเรื่องนี้กับทาง อมธ. เลย" และ *"...นับเป็นการละเมิดและขัดกับหลักการสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของการทำกิจกรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"*

คณะกรรมการบริหาร อมธ. จึงมีมติร่วมกันคัดค้านประกาศของมหาวิทยาลัยฯ ฉบับนี้ และนายพิเชียร อำนาจวรประเสริฐ นายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำหนังสือ ที่ อมธ. 269/2519 เรียน ท่านรองอธิการบดี เรื่อง ขอทักท้วงการใช้กฎของมหาวิทยาลัยลิดรอนสิทธิเสรีภาพการแสดงความเห็นของนักศึกษา เนื่องด้วยทางมหาวิทยาลัยได้ออกคำสั่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ 362/2519 ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2519 เรื่องการวางมาตรการเพื่อป้องกันชื่อเสียงของมหาวิทยาลัย เพื่อขจัดปัดเป่าปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีมาตรการ 3 ข้อ ต่อไปนี้

1) ห้ามบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดปฏิบัติการใดๆ ไม่ว่าจะเป็นการชุมนุม การเขียน การปิดประกาศ หรือการกระทำอันใดที่จะเป็นการเจาะจงโจมตีบุคคลหรือกลุ่มบุคคล หรือมีถ้อยคำท้าทายอื่นๆ ภายในบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2) ห้ามบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใด เคลื่อนไหวทางการเมืองไปสู่ภายนอกมหาวิทยาลัยโดยใช้ชื่อของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3) ห้ามการเคลื่อนไหววันที่ 20 กรกฎาคมนี้ ภายในบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือใช้ชื่อของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความขัดแย้งภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของนักศึกษาและสภา-มหาวิทยาลัย คู่ขนานไปกับเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองที่ปะทุขึ้น

หลังจากมีข่าวแจ้งว่าจอมพลประภาส จารุเสถียร จะเดินทางกลับมาประเทศไทยก็ได้เกิดการชุมนุมและเดินขบวนประท้วงจากสนามหลวงเข้าสู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดังในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 8/2519 วันศุกร์ที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2519 เมื่อผู้ชุมนุมประท้วงการกลับมาของจอมพลประภาส จารุเสถียร เคลื่อนย้ายจากสนามหลวงเข้ามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ป๋วยได้แถลงสถานการณ์และแถลงชี้แจงประเด็นสำคัญกล่าวโดยสรุปได้ว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พยายามอย่างเต็มที่แล้วที่จะให้เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้นในมหาวิทยาลัย แต่ก็ไม่อาจขัดขวางเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงครั้งนี้ได้เพราะเป็นสิ่งที่เกินกำลังวิสัยที่จะควบคุมจึงต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

และในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 9/2519 วันพุธที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2519 อาจารย์ป๋วยรายงานต่อที่ประชุมฯ ถึงเหตุการณ์ปะทะของผู้ชุมนุมกับกลุ่มกระทิงแดง เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่งมีผู้เสียชีวิต (นักเรียนอาชีวะ) และบาดเจ็บ ทำให้คณะกรรมการฯ ตัดสินใจว่าจะต้องให้ผู้ชุมนุมออกไปจากมหาวิทยาลัยโดยเร็วที่สุด และต้องขอกำลังตำรวจมาช่วยจัดการ และอาจารย์ป๋วยได้เรียกผู้แทน อมธ. และผู้แทนศูนย์นิสิตนักศึกษาไปที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเพื่อแจ้งให้ทราบและยืนยันว่าแม้จอมพลประภาสจะออกไปจากประเทศไทยหรือไม่ก็ตาม ผู้ที่เข้ามาชุมนุมก็ต้องออกไปจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในด้านความสัมพันธ์ระหว่าง อมธ. กับผู้บริหาร ช่วงอาทิตย์ที่เกิดเหตุนั้น ไม่ว่าจะขออะไรผู้บริหารก็ไม่อนุญาต โดยอาจารย์ป๋วยเสนอเป็นข้อสรุปเกี่ยวกับเหตุการณ์ ดังนี้

1. พิจารณาดูแล้ว การชุมนุมทักท้วงในธรรมศาสตร์นับวันจะร้ายแรงยิ่งขึ้นและจะมีอาวุธมากขึ้น ครั้งนี้ก็มีพยานหลักฐานค่อนข้างแน่นอนว่ามีอาวุธปืนยิงออกไปจากธรรมศาสตร์ ซึ่งอาจจะเป็นใครก็ได้ที่เข้ามาชุมนุม
2. ในประเด็นที่ว่านักศึกษาได้ทำอะไรไปสมควรหรือไม่นั้น จะได้ตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาต่อไป

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังได้ตั้งกรรมการประสานงานอาจารย์กับนักศึกษาขึ้น ตามคำสั่งที่ 425/2519 ลงวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2519

กรรมการชุดนี้มีหน้าที่พิจารณากำหนดแนวทางและขอบเขตกิจกรรมนักศึกษา ตลอดจนทบทวนคำสั่งมาตรการของมหาวิทยาลัยและเรื่องอื่นๆ ที่เห็นสมควร

19 กันยายน พ.ศ. 2519 จอมพลถนอมบวชเณรจากประเทศสิงคโปร์และเดินทางถึงประเทศไทยเวลาประมาณ 10.00 น. แล้วอุปสมบทเป็นพระภิกษุทันทีที่เดินทางถึงเมืองไทยเพื่อรีบไปเยี่ยมอาการป่วยของบิดา ข่าวการกลับมาของจอมพลถนอม แพร่ออกไปโดยประกาศของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เที่ยงวันนั้นสุธรรม แสงประทุม เลขาศูนย์นิสิตฯ แถลงว่าที่ประชุมกลุ่มพลัง 165 กลุ่ม มีมติคัดค้านการกลับมาของจอมพลถนอม ขณะที่สถานการณ์บีบรัด ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ป๋วยในฐานะอธิการบดี ได้เสนอต่อที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 11/2519 วันจันทร์ที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2519 เรื่องขอบเขตของกิจกรรมนักศึกษาว่า *"รับตามความเห็นที่คณะกรรมการประสานงานฯ เสนอมา แต่เห็นว่ายังไม่พอจึงเติมไปว่า* ***นักศึกษาจะต้องเชื่อฟังและกระทำตามคำสั่งของอธิการบดีในกรณีที่อธิการบดีห้ามมิให้กระทำกิจกรรมอันใดอันหนึ่ง****"* โดยที่ประชุมพิจารณาแล้วมีมติให้เพิ่มเติมความตามที่อธิการบดีเสนอ ทั้งกรณีการปิดโปสเตอร์ การจำหน่ายสิ่งพิมพ์และหนังสือภายในมหาวิทยาลัย กรณีบุคคลภายนอกใช้สถานที่ของมหาวิทยาลัย และการเข้ามาในมหาวิทยาลัย แต่หลังจากนั้นเหตุการณ์ก็ลุกลาม มีการชุมนุมประท้วง เดินขบวนขับไล่ ออกแถลงการณ์ จนความขัดแย้งขยายตัวนำไปสู่ความรุนแรงในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

คำให้การครั้งสุดท้ายอันเนื่องมาแต่ 6 ตุลา

อาจารย์ป๋วยได้เขียนบันทึกความทรงจำถึงเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ไว้ในบทความ*ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ว่า*

"การบุกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยตำรวจ ตามคำสั่งของนายกรัฐมนตรีนั้นเป็นการกระทำของรัฐบาลโดยเอกเทศ มิได้มีการหารือกับอธิการบดีเลย แม้ว่าในตอนดึกของวันอังคารที่ 5 ตุลาคม อธิการบดีจะได้พูดโทรศัพท์กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีก็ตาม นายกรัฐมนตรีไม่ได้แจ้งให้อธิการบดีทราบว่ารัฐบาลจะเรียกตัวหัวหน้านิสิตนักศึกษา หรือนายอภินันท์

มาสอบสวน ถ้านายกรัฐมนตรีประสงค์เช่นนั้น ก็มีวิธีที่จะเรียกตัวได้ ให้มาสอบสวนโดยสันติ ไม่ต้องใช้กำลังรุนแรงควบคุมมิได้และจนเกินกว่าเหตุ"

อาจารย์ป๋วยเล่าถึงการล้อมปราบอย่างละเอียด
"การโจมตีนักศึกษา ประชาชนที่ธรรมศาสตร์ ซึ่งเริ่มตั้งแต่เที่ยงคืนโดยมีการยิงเข้าไปในมหาวิทยาลัยจากภายนอกนั้น ได้ใช้กำลังตำรวจล้อมมหาวิทยาลัยตั้งแต่ 03.00 น. และได้เริ่มยิงเข้าไปอย่างรุนแรงโดยตำรวจตั้งแต่เวลา 05.00 น. ผู้ที่อยู่ในธรรมศาสตร์ขอให้ตำรวจหยุดชั่วคราว เพื่อให้ผู้หญิงที่อยู่ในมหาวิทยาลัยได้มีโอกาสออกไป แต่ตำรวจไม่ฟัง"

ในขณะที่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากอาจารย์ป๋วยเดินทางออกนอกประเทศ คือ เย็นวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 พลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ทำรัฐประหารในนามคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ต่อมาได้ออกคำสั่งควบคุมกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาและนักเรียน ในคำสั่งหัวหน้าปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ 42/2519 ลงวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เรื่องการดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาและนักเรียน สรุปว่าให้ยกเลิกระเบียบ ข้อบังคับ และข้อบัญญัติในสถานศึกษาทั้งหมด ระงับกิจกรรมนักศึกษาและนักเรียนไม่ว่าในรูปแบบไหน แม้จะให้จัดกิจกรรมด้านกีฬาและศิลปวัฒนธรรมได้ แต่หากต้องจัดนอกสถานศึกษาหรือมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมต้องได้รับความเห็นชอบจากหัวหน้าสถานศึกษาที่สังกัดอยู่ ทั้งนี้ในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครั้งที่ 14/2519 วันพฤหัสบดีที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2519 ปรีดี เกษมทรัพย์ อธิการบดีขณะนั้นแถลงถึงการกำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับกิจกรรมนักศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับคำสั่งปฏิรูปเกี่ยวกับกิจกรรมนักศึกษา (คำสั่งที่ 42/2519) ของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 11 ข้อ ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยในเวลานั้น ได้อภิปรายและให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมนักศึกษาของมหาวิทยาลัยอื่นและการจัดส่งนักศึกษาไปฝึกงานพัฒนาชนบทตามหลักสูตรของสำนักบัณฑิตอาสาสมัครและโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งทั้งสองโครงการนี้เป็นโครงการที่ริเริ่มมาจากแนวคิดของอาจารย์ป๋วยตั้งแต่สมัยเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ระยะนั้นนักเรียนนักศึกษาถูกจับตาและควบคุมกิจกรรมนักศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ถูกจับตามากเป็นพิเศษ

...เสรีภาพของประชาชนเป็นสิ่งที่แปลก ถ้าตัวเราเองไม่ได้ถูกลิดรอนสิทธิเสรีภาพก็จะไม่รู้สึกอะไร และจะพูดเสมอว่า คนอื่นยังสามารถอยู่ได้เลย ภายใต้การกดขี่ ปราบปราม ถ้าคุณเป็นชาวนาและบุตรหลานของคุณถูกตำรวจนำตัวไปโดยที่เขามิได้ก่อกวนแต่อย่างใด มิได้ทำอะไรทั้งนั้น ถูกนำตัวไปโดยปราศจากข้อหา เมื่อนั้นแหละคุณจะรู้สึกขมขื่นมาก...

เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2520 คณะองค์การว่าด้วยองค์การระหว่างประเทศของคณะกรรมการวิเทศสัมพันธ์ (Subcommittee on International Organization of the Committee on International Relations) ในสภาผู้แทนราษฎรแห่งรัฐสภาที่ 95 ของสหรัฐอเมริกา ได้สืบพยานเรื่องสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย กรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

อาจารย์ป๋วยกล่าวไว้ตอนหนึ่งของคำให้การซึ่งแปลจากรายงานการประชุมฯ ว่า

“เสรีภาพของประชาชนเป็นสิ่งที่แปลก ถ้าตัวเราเองไม่ได้ถูกลิดรอนสิทธิเสรีภาพก็จะไม่รู้สึกอะไร และจะพูดเสมอว่า คนอื่นยังสามารถอยู่ได้เลยภายใต้การกดขี่ ปราบปราม ถ้าคุณเป็นชาวนาและบุตรหลานของคุณถูกตำรวจนำตัวไปโดยที่เขามิได้ก่อกวนแต่อย่างใด มิได้ทำอะไรทั้งนั้น ถูกนำตัวไปโดยปราศจากข้อหา เมื่อนั้นแหละคุณจะรู้สึกขมขื่นมาก”

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นอกจากจะสร้างบาดแผลให้แก่สังคมไทย อาจารย์ป๋วยก็ได้รับแผลที่เมื่อกรีดเลือดยังกลัดหนองจนไม่อาจ *ให้การ* ใดๆ ได้อีกต่อไป อาจารย์ป๋วยล้มป่วยลงในเดือนกันยายน พ.ศ. 2520 ณ ประเทศอังกฤษ เนื่องจากความเครียดทำให้เส้นโลหิตในสมองรั่ว ส่งผลให้อาจารย์ป๋วยไม่สามารถพูดและเขียนได้เนื่องจากสมองส่วนดังกล่าวไม่ทำงาน แต่ยังฟังและอ่านหนังสือเข้าใจ

พ.ศ. 2530 อาจารย์ป๋วยเดินทางกลับมาเมืองไทยครั้งแรกในรอบ 10 ปี โดยเป็นบุคคลแรกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แต่งตั้งให้เป็นธรรมศาสตราจารย์และได้รับเลือกให้เป็นบุคคลแห่งสันติภาพไทย

วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2542 อาจารย์ป๋วยถึงแก่กรรม ณ ประเทศอังกฤษ รวมอายุ 83 ปี อาจารย์ป๋วยอึ๊งภากรณ์กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้สร้างพื้นที่ความทรงจำบางอย่างไว้ร่วมกัน ฉะนั้นสิ่งที่ลึกล้ำยิ่งกว่าการรำลึกถึงคุณูปการ ผลงาน และความดีงามของอาจารย์ป๋วย คือ การนำความคิด ปณิธานมาผลิตซ้ำให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมสืบต่อไป

“ประชาธิปไตย เสรีภาพ ของประชาชน ความสันติสุข และผาสุกของประชาชน เป็นสิ่งที่ผมปรารถนา

รักและคิดถึง
อาจารย์ป๋วย”

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ทม.4.1.1.16/40 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 1/2517 (วันพฤหัสบดีที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/42 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 3/2517 (วันพุธที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/43 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 4/2517 (วันพุธที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/44 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 5/2517 (วันพุธที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/46 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 8/2517 (วันศุกร์ที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/47 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 7/2517 (วันพุธที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.16/48 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 1/2518 (วันพุธที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/49 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 2/2518 (วันพุธที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/50 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 3/2518 (วันศุกร์ที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/51 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 4/2518 (วันพุธที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/52 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 5/2518 (วันศุกร์ที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/54 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 7/2518 (วันศุกร์ที่ 29 สิงหาคม พ.ศ 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/55 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 8/2518 (วันศุกร์ที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.16/57 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 1/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/58 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 2/2519 (วันจันทร์ที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/59 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 3/2519 (วันศุกร์ที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/60 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 4/2519 (วันพุธที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/61 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 5/2519 (วันศุกร์ที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/62 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 6/2519 (วันจันทร์ที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/63 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 7/2519 (วันจันทร์ที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/64 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 8/2519 (วันศุกร์ที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/64 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 9/2519 (วันอังคารที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/66 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 11/2519 (วันจันทร์ที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/68 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 13/2519 (วันจันทร์ที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/68 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 14/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.16/70 รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 15/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/31 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 1/2516 (วันอังคารที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2516).

_____. ทม.4.1.1.17/41 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 1/2516 (วันอังคารที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.17/137 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 21/2517 (วันพุธที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2517).

_____. ทม.4.1.1.17/164 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 4/2518 (วันพุธที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/165 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 5/2518 (วันพุธที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/165 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 6/2518 (วันพุธที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/167 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 7/2518 (วันศุกร์ที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/168 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 8/2518 (วันพฤหัสบดีที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/169 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 9/2518 (วันพุธที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/172 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 11/2518 (วันพุธที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/172 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 12/2518 (วันจันทร์ที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/172 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 13/2518 (วันจันทร์ที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/173 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 14/2518 (วันจันทร์ที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/174 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 15/2518 (วันจันทร์ที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/175 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 16/2518 (วันจันทร์ที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/175 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 17/2518 (วันจันทร์ที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/175 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 18/2518 (วันอังคารที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/175 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 19/2518 (วันอังคารที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/176 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 22/2518 (วันพุธที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/177 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 23/2518 (วันพุธที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/177 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 24/2518 (วันพุธที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/178 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 25/2518 (วันอังคารที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/179 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 26/2518 (วันอังคารที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/179 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 27/2518 (วันอังคารที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/180 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 28/2518 (วันอังคารที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/181 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 29/2518 (วันอังคารที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/181 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 30/2518 (วันพุธที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/182 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 31/2518 (วันอังคารที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/183 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 32/2518 (วันพฤหัสบดีที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2518).

_____. ทม.4.1.1.17/184 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 1/2519 (วันอังคารที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/185 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 2/2519 (วันอังคารที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/186 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 3/2519 (วันอังคารที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/187 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 4/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/188 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 5/2519 (วันอังคารที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/189 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 6/2519 (วันอังคารที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/190 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 8/2519 (วันพุธที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/191 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 10/2519 (วันศุกร์ที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/192 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 11/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/193 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 12/2519 (วันจันทร์ที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/194 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 13/2519 (วันพุธที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/195 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 14/2519 วันพุธที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/196 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 15/2519 (วันพุธที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/198 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 16/2519 (วันพุธที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/198 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 16/2519 (วันพุธที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/199 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 17/2519 (วันจันทร์ที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/200 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 18/2519 (วันพฤหัสบดีที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/201 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 19/2519 (วันศุกร์ที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/201 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 20/2519 (วันจันทร์ที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/202 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 21/2519 (วันศุกร์ที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/203 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 22/2519 (วันอังคารที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/204 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 24/2519 (วันจันทร์ที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/206 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 25/2519 (วันจันทร์ที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/208 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 28/2519 (วันอังคารที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/208 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 29/2519 (วันอังคารที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/208 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 30/2519 (วันจันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม.4.1.1.17/209 รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 31/2519 (วันศุกร์ที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519).

_____. ทม. 0201.5/12 สถิติจำนวนนักเรียนสาธิต นิสิต นักศึกษา จำแนกตามระดับการศึกษาและคณะของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา พ.ศ. 2515 – 2519.

_____. ทม.4.1.1.16/34 เรื่อง แก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. ทม.4.1.1.16/39 (สำเนา) ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. ทม.4.1.1.16/45 (สำเนา) ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งนายกสภามหาวิทยาลัยและกรรมการสภามหาวิทยาลัย ผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. ทม.4.1.1.16/53 รายงานการสำรวจบริเวณอาคารสถานที่และทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยที่เสียหายจากเหตุการณ์ ในวันที่ 20 สิงหาคม 2518.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2552). **การแสดงปาฐกาพิเศษ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ครั้งที่ 11**. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะผู้วิจัย. (2532). **รายงานวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477 – 2511**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บุญเกิด งอกคำ. (2523). **ธรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยแห่งความหวัง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คนดีที่โลกต้องการ**. กรุงเทพฯ: วิจิตรศิลป์การพิมพ์.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2546). **“ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ : ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร พ.ศ. 2506 – 2516**”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์. (2517). **สันติประชาธรรม**. พระนคร: เคล็ดไทย.

_____. (2517). **เสียชีพอย่าเสียสิ้น**. พระนคร: เคล็ดไทย.

_____. (2519). **เหลียวหลัง แลหน้า**. กรุงเทพฯ: สำนักศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ป๋วย อึ๊งภากรณ์. **ประวัติ ศ.ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์**.[ออนไลน์] เข้าถึงจาก http://www.puey.in.th/ (1 กันยายน 2555).

_____. (2523). **อันเนื่องมาแต่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2549). **การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ครั้งที่ 10**. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, บรรณาธิการ. (2529). **ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ชีวิต งาน และความหลัง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิลเลียม แบรดลีย์, เดวิด มอแรลส์, เดวิด แชนตัน และสตีเฟน ยัง. (2522). **เหตุการณ์ 6 ตุลา ในทัศนะนักวิชาการอเมริกัน**. กรุงเทพฯ: ลานนา.

วารุณี โอสถารมย์. (2533). **รายผลการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย : การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดทำแผนอุดมศึกษาระยะยาว ทบวงมหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 เล่มที่ 1**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. **โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 เล่มที่ 2**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. **โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524 เล่มที่ 3**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ส. ศิวรักษ์. (2522). **นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

สมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์. (2523). **เศรษฐทรรศน์ รวมข้อคิดและข้อเขียนทางเศรษฐศาสตร์ของป๋วย อึ๊งภากรณ์**. กรุงเทพฯ: สมาคมเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สำนักงานอธิการบดี. หน่วยประชาสัมพันธ์. (2518). **จุลสารธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2519). **จุลสารธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (มิ.ย. 2547 – พ.ค. 2548). **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 8**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (มิ.ย. 2552 – พ.ค. 2553). **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 13**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (มิ.ย. 2554 – พ.ค. 2555). **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 15**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

6 ตุลา 2519. **เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519**. [ออนไลน์] เข้าถึงจาก www.2519.net (13 ตุลาคม 2555).

อคิน รพีพัฒน์. (2548). **การแสดงปาฐกถาพิเศษ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ครั้งที่ 9**. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ (พ.ศ. 2519 – 2520)

“ ...นักศึกษาก็ต้องมีหน้าที่ หน้าที่สำคัญของนักศึกษา คือ การศึกษาวิชา

.....

ครูบาอาจารย์ย่อมเห็นใจลูกศิษย์ว่า คงมีความเป็นห่วงเหมือนกัน แต่เราจะต้องมีหลักธรรมคุ้มครองตัวเรา โดยเฉพาะธรรมะข้อมีกตัญญุตา การรู้จักประมาณ เราอยู่ในสถานะนักศึกษา ต้องทำหน้าที่ของเราก่อน ถ้าเราไม่ทำหน้าที่เรา แต่มัวไปพะว้าพะวังในเรื่องที่ไม่ใช่หน้าที่ของเราโดยตรง ต่อไปก็จะเสียใจภายหลัง ”

(โอวาทบางตอนของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ อธิการบดี ในวันไหว้ครู 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2520 ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์

อธิการบดีในภาวะวิกฤตมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2519 – 2520)

วิชยากร จารุบัณฑิต

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2555 ที่ผ่านมา ผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าร่วมงานปาฐกถาที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดขึ้นเพื่อ *"เชิดชูครูกฎหมาย"* ท่านหนึ่ง ผู้มีคุณูปการต่อการวางรากฐานการศึกษาวิชาการนิติศาสตร์ในประเทศไทยอย่างสูง ท่านผู้นั้น คือ **ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์** ท่านสอนหนังสือที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นระยะเวลานาน เคยดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ และต่อมาเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ในฐานะ "ครูกฎหมาย" ผู้เขียนจึงขอเรียกท่านว่าอาจารย์ปรีดี ในบทความนี้แทน

การปาฐกถาหัวข้อ "**หลักสุจริต**" ในวันนั้น ซึ่งเป็นหลักการทางกฎหมายที่มีความสำคัญหลักหนึ่ง อาจารย์ปรีดีได้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจในหลักกฎหมาย เพื่อที่จะร้อยเรียงตัวบทต่างๆ ให้สามารถนำมาใช้ได้ ดังที่ท่านได้กล่าวว่า

"ถ้าจะเทียบตัวบทกฎหมายเป็นไข่มุก ก็จะต้องถือว่าหลักกฎหมายเป็นสายสร้อยที่ร้อยไข่มุก ยึดสายได้ ไข่มุกก็จะติดขึ้นมาเป็นพวง การเรียนแต่ตัวบทกฎหมายเท่ากับคอยเก็บไข่มุกทีละเม็ด เหนื่อยมากได้ผลน้อย"

อาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ เป็นปรมาจารย์กฎหมาย ผู้ทรงคุณูปการต่อวงการการศึกษานิติศาสตร์ในประเทศไทยอย่างไม่ต้องสงสัย ท่านเป็น

อาจารย์ท่านหนึ่งที่มีบทบาทในการแก้ไขและวางรากฐานหลักสูตรใหม่ที่คณะนิติศาสตร์ธรรมศาสตร์ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักสูตรนิติศาสตร์ที่ทันสมัยที่สุดในทศวรรษ 2510 เห็นได้ชัดเจนจากวิชาหลักวิชาชีพนักกฎหมาย วิชานิติปรัชญา และวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป

หลักการวิชาชีพนักกฎหมายนั้น เป็นวิชาสอนศีลธรรมให้แก่นักศึกษา ช่วยหล่อหลอมจิตใจของนักศึกษากฎหมายให้ยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรม และอุดมการณ์ของวิชาชีพ ส่วนหนึ่งถ่ายทอดผ่านวิชานิติปรัชญา ซึ่งเป็นวิชาใหม่ที่บรรจุไว้เป็นครั้งแรกในหลักสูตรของคณะนิติศาสตร์ในประเทศไทย วิชานี้ส่งเสริมให้นักศึกษามีความรอบรู้เกี่ยวกับการใช้หลักวิชากฎหมายอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น วิธีการศึกษาวิชานี้เป็นความพยายามที่จะสอนให้เข้าถึงธาตุแท้ของกฎหมาย สถานะและพันธกิจของกฎหมายในสังคมบ้านเมืองและในโลก ในขณะเดียวกับที่วิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไปนั้นมุ่งที่จะสอนความรู้พื้นฐานทางนิติศาสตร์ และให้นักศึกษาเรียนรู้นิติวิธี (Juristic Method) ที่ถูกต้องตามระบบประมวลกฎหมาย

แม้เส้นทางชีวิตการทำงานในระยะแรกของอาจารย์ปรีดีจะอยู่ในวงการยุติธรรม ซึ่งได้รับการเลื่อนตำแหน่งและปฏิบัติหน้าที่สำคัญๆ ตามลำดับ คือ ผู้พิพากษาประจำกระทรวง พ.ศ. 2511 ทำงานในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลแพ่ง พ.ศ. 2512 หลังจากนั้นได้ทำหน้าที่ตามลำดับ คือ ผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครราชสีมา หัวหน้ากองการคดีผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง ผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกา ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดกาญจนบุรี ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวงทำงานในตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกา ขณะเดียวกันอาจารย์ก็ยังรับงานสอนหนังสือให้กับคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย

หลังจาก 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 อาจารย์ปรีดียังได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ และได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และเป็นกรรมการการปกครองของสภากรรมการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2517

อย่างไรก็ตามย้อนกลับไปในสมัยที่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2511 – 2514 อยู่นั้นได้มอบหมายให้

อาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ เป็นผู้จัดทำหลักสูตรใหม่ให้แก่คณะนิติศาสตร์ ต่อมาเมื่อขึ้นเป็นอธิการบดีใน พ.ศ. 2514 นั้นอาจารย์ปรีดีก็ได้ตอบรับคำเชิญให้มาทำหน้าที่เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ ใน พ.ศ. 2518 ท่านจึงตัดสินใจโอนย้ายจากกระทรวงยุติธรรมมาเป็นอาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ด้วย เพื่อเป็นการแสดงเจตนารมณ์ที่จะเข้ามาร่วมทุกข์ร่วมสุขและทำประโยชน์แก่คณะอย่างจริงจัง เพราะก่อนหน้านั้นคณบดีของคณะนิติศาสตร์ เป็นการแต่งตั้งจากบุคคลภายนอกเข้ามาบริหารงานเท่านั้น เมื่อบริหารครบวาระแล้วก็ออกไป ไม่ได้เป็นบุคคลากรภายในแต่อย่างใด บทบาทสำคัญที่เป็นภาระการบริหารที่เป็นความรับผิดชอบมากกว่านั้น คือ ภายหลังเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่ามกลางความสูญเสียและความสับสนวุ่นวาย อาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ก็ได้รับมอบภารกิจใหญ่ ที่จะต้องรวบรวมความศรัทธาของชาวธรรมศาสตร์ นำพามหาวิทยาลัยให้ผ่านพ้นจากช่วงเวลาที่มืดมนนั้นและเดินหน้าต่อไป

หากย้อนไปพินิจพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จากช่วงเวลาเพียงหนึ่งปีในการรับหน้าที่อธิการบดีของบุรุษผู้เสียสละต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างยิ่งท่านนี้ เราอาจมองเห็นความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่วิกฤตที่สุดช่วงหนึ่งในรอบ 8 ทศวรรษ ที่ผ่านมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ขอเริ่มจากชีวิตส่วนตัวและเส้นทางการเติบโตในวงการกฎหมาย จนกระทั่งมาทำหน้าที่อาจารย์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จุดเริ่มต้น : เรียนกฎหมายเพื่อรู้ทันคน

อาจารย์ปรีดีเคยให้สัมภาษณ์ถึงการเลือกเรียนวิชากฎหมายของท่านไว้ว่า จุดเริ่มต้นของการเลือกเรียนวิชากฎหมาย เป็นเพราะเกิดในตระกูลพ่อค้ามีฐานะในจังหวัดร้อยเอ็ด ตอนนั้นเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในสายตาของประชาชนมองว่าอำนาจของราชการมีมาก ทั้งทหาร ตำรวจ วิธีเดียวที่จะทำให้สถานะเท่าทันกันได้ คือ ต้องรู้กฎหมาย ท่านจึงตัดสินใจเรียนทางด้านนี้ เพื่อจะใช้กฎหมายพิทักษ์สิทธิประโยชน์ของครอบครัวและของคนอื่นๆ ดังนั้นเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 จากโรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก จึงเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2491 ขณะนั้นมีการแยกการ

จัดตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นแล้ว และมีการโอนแบ่งนักศึกษาให้แยกกันเรียนตามคณะวิชา อาจารย์ปรีดีเป็นนักศึกษารุ่นแรกที่เลือกโอนมาที่คณะนิติศาสตร์ และจบการศึกษาเป็นนิติศาสตรบัณฑิตรุ่นแรก ใน พ.ศ. 2495 ด้วยรางวัลเกียรตินิยมดี

ภายหลังจากจบการศึกษาที่คณะนิติศาสตร์ อาจารย์ปรีดีได้เดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศจีน ไปได้เพียงประมาณปีกว่าๆ ก็ต้องกลับก่อนกำหนด เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ขยายการทำสงครามจรยุทธ์ยึดพื้นที่เข้ามาถึงเมืองเซี่ยงไฮ้ ด้วยความรู้ภาษาจีนที่ติดตัวอาจารย์มานี้ เมื่อกลับเมืองไทยถึงได้เข้ารับราชการกรมตำรวจอยู่ในสังกัดกองการต่างประเทศและแถลงข่าว มีหน้าที่แปลข่าวและเอกสารเกี่ยวกับผู้อพยพชาวจีน ซึ่งเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก อาจารย์ปรีดีรับราชการในกรมตำรวจอยู่จนได้ยศร้อยตำรวจโท เวลาเดียวกันนั้นมีการปรับปรุงการสอบผู้พิพากษา คือ ถ้าสอบได้เนติบัณฑิตแล้ว สามารถสอบผู้พิพากษาได้โดยไม่ต้องผ่านการเป็นอัยการ หรือเป็นทนายความมาก่อน ใน พ.ศ. 2498 อาจารย์จึงสอบได้เป็นผู้ช่วยผู้พิพากษา และในปีเดียวกันนี้ก็สอบได้ทุนฟุลไบร์ทด้วย ทำให้ตัดสินใจลาไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกา จนจบการศึกษาปริญญาโททางด้านกฎหมาย ใน พ.ศ. 2502 จากนั้นจึงเดินทางไปเรียนต่อปริญญาเอกด้านเดียวกันที่ประเทศเยอรมนี และใช้เวลาอยู่ที่นั่นนานกว่า 8 ปี

แนวคิดของบุรุษสามวัฒนธรรม

จากชีวิตในช่วงการศึกษานี้เองที่อาจารย์ปรีดีได้สัมผัสวัฒนธรรมต่างๆ ทั้ง ไทย จีน และฝรั่ง ทำให้เพื่อนชาวตะวันตกของท่าน เรียกท่านว่าเป็น *"คนสามวัฒนธรรม"* (Man of Three Cultures) โดยถือว่าเป็นผู้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในวัฒนธรรมทั้งสามสังคม และแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะและพากเพียรในการศึกษาอย่างสูง เพราะไม่เพียงแต่ต้องทำความเข้าใจในวิชากฎหมายที่ศึกษาแล้ว ยังต้องร่ำเรียนในภาษาใหม่ๆ อย่างภาษาจีน ภาษาเยอรมันอีกด้วย

อาจารย์ปรีดียังเป็นคนชอบอ่านหนังสือเป็นชีวิตจิตใจและยืนยันว่าไม่มีงานอดิเรกอย่างอื่นนอกจากการอ่านหนังสือ ท่านอ่านชีวประวัติมหาตมะ คานธี อ่าน Three Principles of the People ของ ดร.ซุนยัดเซ็น หรือที่

คนไทยรับรู้ว่า คือ ลัทธิไตรราษฎร์ ตั้งแต่อายุยังไม่ถึง 20 ปี และดื่มด่ำในความคิดของมหาบุรุษชาวตะวันออกทั้งสองตั้งแต่นั้นมา แม้จะได้รับการศึกษาจากทั้งซีกโลกตะวันออกและตะวันตก แต่ดูเหมือนว่าความสนใจของอาจารย์ปรีดีจะมุ่งเน้นไปทางนักคิดจากฟากตะวันออก โดยยกย่องว่าทั้งสองท่านเป็นผู้นำทางความคิดของชาวตะวันออกในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของยุคสมัย

ท่านได้แปล Three Principles of the People ของ ดร.ซุนยัดเซ็นในชื่อไทยว่า *"ลัทธิไตรประชาและรัฐธรรมนูญ 5 อำนาจ"* ได้กล่าวถึงการนำแนวทางสายกลางของดร.ซุนยัดเซ็น มาเป็นหนึ่งทางเลือกที่เหมาะกับสังคมไทย

"...ลัทธิไตรประชาของ ดร.ซุนยัดเซ็น เป็นลัทธิเดินสายกลาง เทิดทูนเสรีประชาธิปไตยแบบตะวันตก ยกย่องชาติและวัฒนธรรมของชาติ ในขณะเดียวกันก็ยืนยันหลักความเป็นธรรมในสังคมโดยไม่ทำลายระบบทรัพย์สินเอกชนและครอบครัว หลังจากที่โลกได้มีโอกาสเห็นประจักษ์ถึงความล้มเหลวทางเศรษฐกิจการเมืองในประเทศจีนบนแผ่นดินใหญ่ และประเทศกลุ่มโซเวียตในยุโรป โดยเฉพาะคนไทยได้เห็นความทารุณโหดร้ายของระบบพอลพตในเขมรแล้ว เราจะไม่หันมาอ่านทบทวนลัทธิเดินสายกลางของท่าน ดร.ซุนยัดเซ็น ดูบ้างหรือ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาบ้านเมืองดีขึ้น..."

ภูมิรู้โลกตะวันออก โดยเฉพาะในด้านแนวคิดและวัฒนธรรมนี้ ได้สะท้อนผ่านงานในระยะหลังของอาจารย์ปรีดี นั่นคือ การร่วมก่อตั้งและบริหารงาน *วิทยสถานแห่งวัฒนธรรมตะวันออก* (Oriental Culture Academy – O.C.A.) เป็นโรงเรียนสอนภาษาและวัฒนธรรมจีนแก่คนไทย ตั้งอยู่ที่โรงเรียนสีตบุตรบำรุง ถนนรองเมือง กรุงเทพมหานคร เป็นโรงเรียนวัฒนธรรมจีนที่สอนทั้งภาษา ศิลปะ ดนตรี และประเพณีจีน ซึ่งมีผู้ให้ความสนใจจำนวนมากในปัจจุบัน และยังมีบทบาทเรื่องการแนะแนวการศึกษาต่อประเทศจีนด้วย

ความสนใจทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา และประเพณีดั้งเดิมของชาติ และของโลกตะวันออกนี้ ดูเหมือนจะเป็นข้อขัดแย้งในตัวเองที่นักศึกษา *"หัวสมัยใหม่"* ผู้ได้รับความคิดเรื่องการเมืองการปกครองและการปฏิวัติสังคมจาก

โลกตะวันตก เรื่องนี้สามารถอธิบายผ่านมุมมองที่อาจารย์ปรีดีมีต่อนักคิดตะวันออกทั้งสองท่านผู้เป็นต้นแบบให้กับอาจารย์ปรีดี

"...แม้จะเป็นผู้นำความคิดของตะวันตกมาปฏิวัติระบบการปกครองและสังคมของประเทศจีนและอินเดีย แต่ก็ยกย่องศาสนาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติตน และสอนอนุชนรุ่นหลังให้มีจิตคารวะต่อวัฒนธรรมและศาสนาดั้งเดิมของชาติ มิได้เหยียบย่ำทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ตกทอดมาแต่อดีตอย่างนักปฏิวัติหัวรุนแรงในสมัยต่อๆ มา..."

ศิษย์ในชั้นเรียนของอาจารย์ปรีดีเล่าว่า อาจารย์ได้แสดงความเห็นต่อนักศึกษาอยู่เสมอๆ ว่าคนไทยเก่งเรื่องการรับมาประยุกต์ ดัดแปลง ปรับเปลี่ยน ให้สิ่งต่างๆ มีความเข้ากับเราได้ และอาจจะดีกว่าของเดิมเสียด้วยซ้ำ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ดนตรี ศิลปะ หรือแม้แต่กฎหมายก็ตาม ท่านเล่าถึงอาจารย์หยุด แสงอุทัย ซึ่งเป็นอาจารย์ของท่านอีกทีหนึ่งได้กล่าวว่า *"นักกฎหมายไทยนั้นดีแต่ลอกกฎหมายของฝรั่งมาทั้งหมด"* ซึ่งท่านไม่เห็นด้วยแต่ไม่ได้โต้แย้งกับอาจารย์หยุด เพราะท่านเป็นผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ที่ควรแก่การเคารพ

เรื่องเล่าจากบุคคลใกล้ชิดที่ได้สัมผัสคลุกคลีกับอาจารย์ปรีดี ต่างลงความเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่า ทางด้านแนวคิดทางการเมืองนั้น อาจารย์เป็นคนหัวก้าวหน้า เป็นนักประชาธิปไตย เปิดกว้าง ยอมรับผู้อื่น แต่ในด้านวิถีการดำรงชีวิต อาจารย์เป็นอย่างที่เรียกว่า *"อนุรักษ์นิยม"* ยึดถือในระเบียบแบบแผน เคารพศาสนา ความเชื่อ และประเพณีแบบดั้งเดิม

จากผู้พิพากษา มาเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์

ในขณะที่ทำงานเป็นข้าราชการตุลาการ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษา อาจารย์ปรีดีซึ่งมีความสนใจทางด้านวิชาการเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ได้รับเชิญจากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษในวิชาต่างๆ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปกติที่คณะจะเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในแวดวงตุลาการมาให้ความรู้แก่นักศึกษา

ต่อมาเมื่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ทำหน้าที่เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ ได้มอบหมายให้อาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะ การวางรากฐานวิชาการของคณะนิติศาสตร์ในครั้งนั้น ทำให้เกิดการพัฒนาในวงการการศึกษากฎหมายไทยอย่างยิ่ง จนเป็นที่ปรากฏดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ในช่วงเวลาที่ได้มาทำงานให้คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้ อาจารย์ปรีดีได้มีโอกาสร่วมงานกับบุคคลสำคัญหลายๆ ท่านที่เป็นนักวิชาการกฎหมายของประเทศ ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม อาทิ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อาจารย์จิตติ ติงศภัทิย์ รวมถึงอาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร

ต่อมาเมื่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ขึ้นเป็นอธิการบดี อาจารย์ปรีดีก็ได้ตอบรับคำเชิญจากกลุ่มอาจารย์รุ่นใหม่ของคณะ เช่น อาจารย์สมยศ เชื้อไทย อาจารย์แก้วสรร อติโพธิ โอนย้ายจากข้าราชการตุลาการมาเป็นอาจารย์ประจำที่คณะนิติศาสตร์ ถือเป็นคณบดีคนแรกที่เป็นอาจารย์ประจำในคณะ ด้วยการตัดสินใจนี้แสดงถึงน้ำใจของอาจารย์ปรีดีที่ยอมละทิ้งความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ผู้พิพากษามาทำงานคณะและพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ที่จริงแล้วในระหว่างที่ยังเป็นผู้พิพากษาและเป็นอาจารย์พิเศษให้คณะนิติศาสตร์นั้น อาจารย์ปรีดีมีบทบาทในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาหลายครั้ง โดยเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางด้านหลักการวิชาการ ครั้งสำคัญๆ เช่น กรณีคัดค้านบริษัทเท็มโก้ในเรื่องสัมปทานเหมืองแร่ ที่จังหวัดกระบี่ การประท้วงต่อต้านการตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย

บทบาททั้งหมดของอาจารย์ปรีดีดังกล่าวมานี้ ตั้งแต่การเป็นอาจารย์พิเศษจนกระทั่งก้าวสู่งานบริหารมหาวิทยาลัยในฐานะคณบดีคณะนิติศาสตร์ รวมถึงการเป็นนักวิชาการหัวก้าวหน้า สนับสนุนความเคลื่อนไหวของนักศึกษาในการเรียกร้องความถูกต้องชอบธรรมในสังคม ประกอบกับการได้ผ่านงานในตำแหน่งสำคัญด้านตุลาการระดับชาติมาก่อน อาจารย์ปรีดีจึงเป็นบุคคลที่มีความโดดเด่นเป็นที่น่าจับตามองจากชาวธรรมศาสตร์และสังคมภายนอก จึงไม่แปลกที่รัฐบาลคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจะ

แต่งตั้งอาจารย์ปรีดีขึ้นเป็นอธิการบดีผู้นำของมหาวิทยาลัย เมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ช่วงเวลานั้นขาดผู้นำภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

อธิการบดีจากรัฐบาลเผด็จการ

ช่วงเช้าของวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 กลุ่มบุคคลในเครื่องแบบทหาร ตำรวจ และกลุ่มกระทิงแดงได้ทำการปิดล้อมและใช้อาวุธปืนยิงถล่มเข้าไปในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีผู้ชุมนุมบาดเจ็บและล้มตายเป็นจำนวนมาก

เวลา 10.00 น. อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อธิการบดี ออกแถลงการณ์ลาออกในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อแสดงความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สภามหาวิทยาลัยได้ให้อาจารย์ป๋วยเดินทางออกนอกประเทศ เนื่องจาก *"ฝ่ายขวา"* กำลังล่าตัวอาจารย์ป๋วย

เวลา 18.30 น. พลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ในนามหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้เข้ายึดอำนาจรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และเข้าควบคุมสถานการณ์ หลังจากนั้นได้มีการแต่งตั้ง นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

นายธานินทร์ กรัยวิเชียรนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ประกาศนโยบายปฏิรูปการเมืองภายในระยะเวลา 12 ปี ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าประชาชนยังไม่พร้อมสำหรับประชาธิปไตย จึงวางขั้นตอนไปสู่ประชาธิปไตยเป็น 3 ขั้นตอน กล่าวคือ ในขั้นตอน 4 ปีแรก เป็นระยะที่สภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดินซึ่งมาจากการแต่งตั้งเป็นผู้ควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน ในระยะ 4 ปีที่สอง จะเปิดให้มีประชาธิปไตยมากขึ้น โดยมีสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งและมีวุฒิสภาที่มาจากการแต่งตั้ง โดยให้ทั้ง 2 สภา มีอำนาจควบคุมการบริหารอย่างเท่าเทียมกัน ในระยะ 4 ปีสุดท้าย จึงจะให้อำนาจสภาผู้แทนราษฎรมากขึ้นและลดอำนาจวุฒิสภาลง ต่อจากนั้นเมื่อราษฎรตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบของตนที่มีส่วนร่วมในการเมืองระบอบประชาธิปไตยดีแล้ว ก็อาจยกเลิกวุฒิสภาให้เหลือแต่สภาผู้แทนราษฎร

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ ขณะสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในมหาวิทยาลัย ในวันเข้ารับตำแหน่งอธิการบดี พ.ศ. 2519

ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่ออาจารย์ป๋วยอดีตอธิการบดีเดินทางออกนอกประเทศไปแล้วนั้น คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินและนายกรัฐมนตรี จึงเลือกบุคคลขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน จะมีใครเหมาะสมเท่าอาจารย์ปรีดี ซึ่งในขณะนั้นเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์อยู่แล้ว และยังเป็นอดีตเพื่อนร่วมรุ่นหลักสูตรอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษารุ่นแรกของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร นายกรัฐมนตรี

อาจารย์ปรีดีกล่าวต่อที่ประชุมคณบดีเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ในโอกาสรับตำแหน่งอธิการบดีว่า

“เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2519 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินและนายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายและแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็รู้สึกตกใจเพราะไม่คาดคิดมาก่อน โดยเฉพาะ

...สำหรับเหตุการณ์ภายนอกมหาวิทยาลัย เมื่อไม่ได้อยู่ในอาณัติของเราก็ได้แต่หวังให้มีสันติ และความสงบ ส่วนเหตุการณ์อันอยู่ในขอบเขตความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยที่เราพอจะกระทำอะไรได้ก็จำต้องขอความร่วมมือ ความเห็นใจจากคณบดีและคณาจารย์ทั้งหลายโดยทั่วกัน...

การที่เข้ามารับงานใหม่ในฐานะที่ต้องมาบริหาร และรับผิดชอบงานทั้งมหาวิทยาลัย ในภาวะเช่นนี้ก็รู้สึกว่าเป็นงานใหญ่มากที่ตระหนักในทันทีทันใดว่า หากจะทำได้ย่อมขึ้นอยู่กับการได้รับความร่วมมือและช่วยเหลือจากทุกฝ่ายในมหาวิทยาลัย

สาเหตุที่ทำให้กล้ามารับตำแหน่งก็เพราะคำพูดของท่านนายกฯ (นายธานินทร์ กรัยวิเชียร) ที่ได้กล่าวว่า ฯพณฯ นายก ยังกล้าเข้ารับตำแหน่งนายก-รัฐมนตรี อาจารย์ปรีดีก็ย่อมต้องกล้ารับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้เป็นเพราะเป็นงานของชาติและมหาวิทยาลัยที่ท่านก็เป็นศิษย์เก่าด้วย จึงย่อมต้องช่วย ฯพณฯ ได้ เมื่อได้ฟังคำนี้จึงตัดสินใจยอมรับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งทั้งนี้ก็หวังใจว่าทุกท่านคงจะเห็นใจ และยินดีช่วยกันในยามวิกฤตการณ์เช่นนี้ ที่วิกฤตการณ์ต่างๆ มิใช่เฉพาะในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เท่านั้น หากแต่เป็นวิกฤตการณ์ของชาติบ้านเมืองด้วย

สำหรับเหตุการณ์ภายนอกมหาวิทยาลัย เมื่อไม่ได้อยู่ในอาณัติของเราก็ได้แต่หวังให้มีสันติและความสงบ ส่วนเหตุการณ์อันอยู่ในขอบเขตความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยที่เราพอจะกระทำอะไรได้ ก็จำต้องขอความร่วมมือความเห็นใจจากคณบดีและคณาจารย์ทั้งหลายโดยทั่วกัน

...วิธีการสร้างบรรยากาศที่ดีระยะนี้อีกอันหนึ่งก็คือควรงดพูดถึงความเสียหายและความสูญเสียเพื่อเป็นการลดความตึงเครียดและลดความขัดแย้งทางทัศนะและความคิดความเห็นต่างๆ ด้วย การทำงานเพื่อแก้ความสงสัยในการสร้างภาพพจน์แม้จะต้องใช้เวลานาน แต่หากอาศัยเกียรติภูมิและ

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ กล่าวเปิดประชุมคณบดี เตรียมการเปิดภาคการศึกษา เดือนธันวาคม พ.ศ. 2519

ความจริงใจของชาวธรรมศาสตร์ทุกท่านแล้ว งานนี้ย่อมจะต้องสำเร็จและบังเกิดความเข้าใจอันดีต่อกันในอนาคตอันใกล้นี้

ในด้านความสัมพันธ์กับตำรวจและทหาร เนื่องจากการที่มหาวิทยาลัยได้รับความสูญเสียและเสียหายมาก คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินแจ้งว่าจำเป็นจักต้องเร่งทำการซ่อมแซมบูรณะปรับปรุงอาคารสถานที่ให้เรียบร้อยเป็นการด่วน ขณะเดียวกันฝ่ายทหารได้พยายามบรรเทาความเสียหายให้น้อยลงเป็นอันมากในช่วงระยะที่เข้ามารักษาการณ์ภายในมหาวิทยาลัย กล่าวคือ ได้ช่วยเคลียร์พื้นที่วางมาตรการรักษาทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยและทรัพย์สินส่วนตัวของข้าราชการด้วยดี ปรากฏตามพฤติการณ์ที่ปฏิบัติและตามเอกสารการวางระเบียบการรักษาความปลอดภัยเป็นขั้นตอนในบันทึกที่มอบให้มหาวิทยาลัยไว้เป็นหลักฐาน

ขอแจ้งว่ามีความประทับใจยิ่งในการที่ พ.อ.เกษม สมานันท์ ผบ.ร.11 รอ. ได้กล่าวต้อนรับในวาระแรกเป็นอธิการบดีและได้เข้ามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันศุกร์ที่ 21 ตุลาคม 2519 ตอน 10.00 น. โดยมอบกระเช้าดอกไม้และมีแถวทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ให้การต้อนรับ ซึ่งถือว่าเป็นนิมิตหมายที่ดีในภาวะสร้างสรรค์การเข้าสู่สภาพปกติและความเข้าใจอันดีต่อกันทุกฝ่าย ทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยแห่งนี้ เพราะการต้อนรับเช่นนี้ความหมายไม่ใช่เพียงการต้อนรับอธิการบดีเท่านั้น แต่เท่ากับเป็นการให้เกียรติแก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และพวกเราทั้งหมดด้วย จึงนับว่ามีความหมายเป็นอันมาก"

การแต่งตั้งอธิการบดีคนใหม่ ด้วยอำนาจของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินนั้น ไม่ว่าผู้ที่ถูกเลือกให้ดำรงตำแหน่งนี้จะเป็นใครก็ตาม ย่อมไม่อาจบริหารงานไปในแนวทางที่นอกเหนือจากความตั้งใจของรัฐบาลใหม่ได้ สิ่งที่รัฐบาลและคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินคาดหวังจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ การควบคุมนักศึกษาให้ได้ ในขณะเดียวกันประชาคมธรรมศาสตร์ก็มีความคาดหวังอีกด้านหนึ่งต่อท่าทีของอธิการบดีคนใหม่ที่มาจากอำนาจเผด็จการเช่นเดียวกัน

อดีตคณบดีคณะนิติศาสตร์ผู้เคยสนับสนุนการเคลื่อนไหวของนักศึกษา ท่านนี้จะรักษาดุลยภาพ และอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งทั้งสองนี้อย่างไร ? เพียงเท่านี้คงจะพอมองเห็นได้ว่า ตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในตอนนั้น ไม่ใช่ลาภยศที่ควรค่าแก่การนิยมยินดีเป็นแน่ และอาจต้องตรองดูใหม่ว่า คุ้มหรือไม่ หากอาจารย์ปรีดียอมรับตำแหน่งนี้ เพียงเพื่อหวังการเติบโตทางการเมืองในอนาคตอย่างที่เคยมีผู้สงสัย

ภารกิจฟื้นฟูมหาวิทยาลัย

สิ่งที่ผู้บริหารชุดใหม่ของมหาวิทยาลัยต้องเร่งดำเนินการหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม คือ การฟื้นฟูจิตใจของอาจารย์ นักศึกษา บุคลากร และนำมหาวิทยาลัยกลับคืนสู่ *"สภาพปกติ"* โดยเร็ว นั่นคือ จัดการเรียนการสอนตามหน้าที่ของสถาบันการศึกษา ในขณะเดียวกันก็ต้อง *"รับลูก"* นโยบายของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในการควบคุม สอดส่องดูแล รวมไปถึงกำจัดขบวนการเคลื่อนไหวของอาจารย์และนักศึกษาอันเป็น

สิ่งไม่พึงประสงค์ ในมุมมองของรัฐบาลเผด็จการ *"เพื่อความสงบสุข เรียบร้อย ของชาติบ้านเมือง"*

นโยบายของมหาวิทยาลัยในช่วงเวลาดังกล่าว สามารถสรุปความจากเอกสารทางการร่วมสมัยของมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ได้ดังนี้

การฟื้นฟูสภาพจิตใจชาวธรรมศาสตร์

เมื่อเหตุการณ์คลี่คลายและได้ผู้บริหารชุดใหม่เป็นที่เรียบร้อย ทหารซึ่งเข้าควบคุมมหาวิทยาลัยตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ได้ส่งมอบพื้นที่คืนแก่มหาวิทยาลัย ได้มีการสำรวจความเสียหายอันเกิดแก่ทรัพย์สมบัติทางราชการ รวมไปถึงทรัพย์สินส่วนตัว มหาวิทยาลัยได้จ่ายค่าทำขวัญให้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งอยู่ปฏิบัติหน้าที่ในระหว่างเหตุการณ์ นอกจากนี้ผู้บริหารเตรียมจัดพิธีทางศาสนาเพื่อฟื้นฟูขวัญและกำลังใจให้กับชาวธรรมศาสตร์และเตรียมการเปิดภาคการศึกษาในเดือนธันวาคม

อธิการบดีมีความเห็นว่าวิธีการสร้างบรรยากาศที่ดีในระยะแรกนี้ คือ การงดพูดถึงความเสียหายและการสูญเสีย เพื่อเป็นการลดความตึงเครียดและลดความขัดแย้งทางทัศนะและความเห็นต่างๆ คำกล่าวบางตอนต่อที่ประชุมคณบดีเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ยังสะท้อนเจตจำนงของท่านบางประการ

"...ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ภาระสำคัญ คือ ต้องเร่งดำเนินการเพื่อความคงอยู่ ความสถาพรของสถาบันแห่งนี้ โดยมหาวิทยาลัยจะต้องพยายามให้ฝ่ายนักศึกษาเข้าใจในความปรารถนาดีของรัฐบาล และเข้าใจถึงเจตนาดีของรัฐบาลที่มีความเห็นใจและเข้าใจในนักศึกษาที่ได้ประสบกับเหตุการณ์อันผันผวนเช่นนี้ ที่นักศึกษาได้ใช้เสรีภาพมาในระยะเวลา 3 ปีเศษ อาจจะเกินขอบเขตไปบ้าง เช่นเดียวกับที่เป็นโดยทั่วไปในภายนอก ท่านนายกรัฐมนตรีก็ให้ความเห็นว่ามิใช่ความผิดร้ายแรงอะไร...เพียงแต่การเข้าไปร่วมกิจกรรมที่แล้วมานั้น ทางการก็ไม่ได้ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย อย่างไรก็ตามในอนาคตการกระทำใดๆ ย่อมจะต้องอยู่ในขอบเขตแห่งกฎหมาย เรื่องนี้เราจะพยายามเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และทำความเข้าใจในนโยบายของทางราชการเพื่อให้นักศึกษาและบรรดาผู้ปกครองได้เข้าใจเจตนารมณ์รัฐบาล เพื่อจะเป็นแรงดึงให้นักศึกษาได้เข้ามาแสวงหาความรู้ด้วยความไร้กังวล และมีสมาธิในการศึกษาเล่าเรียน...

...สำหรับนโยบายที่จะให้ได้ในขณะนี้ก็คือ มหาวิทยาลัยจะยึดหลักการไม่จองเวร กล่าวคือ คำว่าหนี้เลือดไม่มีในภาษาไทย วิธีการแก้ไขก็คือการยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา ประสานประโยชน์และน้ำใจในหมู่พวกเราชาวมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมกันใฝ่สันติ..."

อย่างไรก็ตามนโยบายงดพูดถึงความสูญเสียและการทำตนเป็นมิตรกับรัฐบาลของอธิการบดีคนใหม่ ไม่สามารถเยียวยาจิตใจคนในธรรมศาสตร์ได้ ขณะเดียวกันมีข่าวลือว่า อธิการบดีเชื่อว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่มหาวิทยาลัยเป็นเรื่องของคำสาปแช่ง

ที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตรงท่าพระจันทร์นี้ ในอดีตเคยเป็นเขตพระบวรราชวังของ *"กรมพระราชวังบวร"* หรือ *"วังหน้า"* เมื่อเกิดเหตุการณ์สูญเสียชีวิตจำนวนมากขึ้นในมหาวิทยาลัย และผู้บริหารมหาวิทยาลัยจึงได้จัดให้มีการทำบุญเพื่อสร้างขวัญกำลังใจแก่บุคลากร และยังถือเป็นการอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับ เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519 ประกอบด้วยพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ (บันทึกการประชุมคณบดีเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519 ใช้คำว่า *"เซ่นไหว้ดวงวิญญาณที่ยังวนเวียนอยู่ในมหาวิทยาลัย"*) รวมไปถึงกรมพระราชวังบวรฯ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ (น่าสนใจว่าในงานทำบุญของมหาวิทยาลัย เคยปรากฏว่ามีการถวายพระราชกุศลแด่กรมพระราชวังบวรฯ โดยระบุพระนามทุกพระองค์มาก่อนหรือไม่ ?) ข่าวลือเรื่องคำสาปวังหน้านี้จะมีมูลความจริงหรือไม่ก็ตาม แต่จากคำบอกเล่าของบุคคลร่วมสมัย ผู้อยู่ในมหาวิทยาลัยช่วงเวลานั้นยืนยันว่าเรื่องผีและวิญญาณของผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นเรื่องที่พูดถึงกันทั่วไป ยังมีข่าวว่าอธิการบดีจะให้ตั้งศาลเพียงตาอีกด้วย แม้กระทั่งสังคมภายนอกก็เข้าใจไปในทางไม่ต่างกันนัก ดังปรากฏว่าคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ทำหนังสือขออนุญาตให้นักศึกษา 2 คน เข้าร่วมสังเกตการณ์ใน *"พิธีปัดรังควาน"*

ไม่ว่าเรื่องดังกล่าวจะเป็นความจริง หรือการปล่อยข่าวป้ายสีให้กับอธิการบดีคนใหม่ก็ตาม แต่ลักษณะเช่นนี้ดูจะไม่ห่างไกลจากภาพลักษณ์ความเป็นนักอนุรักษ์นิยมของอาจารย์ปรีดีเท่าไรนัก และกลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่นักศึกษาเกิดความไม่พอใจในเวลาต่อมา เพราะมองว่าการที่นักศึกษาเป็นฝ่ายสูญเสียจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่อธิการบดีละเลยที่จะพูดถึงสาเหตุที่แท้จริง กลับมองว่าเป็นเรื่องของอาถรรพ์

"เก็บกวาด" ตามนโยบายรัฐ

เมื่อเปิดภาคการศึกษาได้ตามปกติแล้ว จึงมีการสำรวจรายชื่อของอาจารย์และนักศึกษาที่สูญหายหลังเหตุการณ์ นอกจากนี้มีการประกันตัวนักศึกษาที่ถูกจับกุมไปโดยทหารตำรวจ มีการส่งตัวพนักงานมหาวิทยาลัยที่อยู่ในเหตุการณ์เข้าไปให้ปากคำกับทางตำรวจ

นักศึกษาที่ไม่มาลงทะเบียนตามกำหนด คือ ขาดการติดต่อกับมหาวิทยาลัย มีจำนวนทั้งสิ้น 370 คน ซึ่งมหาวิทยาลัยได้ชี้แจงต่อตำรวจว่า เป็นตัวเลขที่ปกติ เมื่อเทียบกับจำนวนนักศึกษาที่ไม่มาลงทะเบียนในภาคการศึกษาที่ 2/2518 ซึ่งมี 318 คน ทั้งนี้เนื่องจากนักศึกษาที่ได้ผลการเรียนไม่ดีในภาคเรียนที่ 1 มักจะไม่ลงทะเบียนเรียนต่อในภาคเรียนที่ 2 ซึ่งมหาวิทยาลัยจะดำเนินการคัดชื่อออกตามระเบียบของมหาวิทยาลัย

ในจำนวนนี้มีนักศึกษาที่ถูกคุมขังและอยู่ในระหว่างการดำเนินคดี เช่น กลุ่มของนายธงชัย วินิจจะกูล นายสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล นายวิโรจน์ ตั้งวาณิชย์ นายอภินันท์ บัวหภักดี ได้ยื่นจดหมายต่อมหาวิทยาลัยขอให้คงสภาพนักศึกษาไว้จนกว่าจะสิ้นสุดคดี ซึ่งอธิการบดีก็ให้ดำเนินการตามระเบียบของมหาวิทยาลัย คือ ต้องดำเนินการรักษาสภาพนักศึกษาไว้ การจะอนุญาตให้กลับมาเรียนได้ตามปกติ ต่อเมื่อพ้นข้อกล่าวหา

สำหรับอาจารย์จำนวนหนึ่งที่หายไปหลังเหตุการณ์เพราะเกรงกลัวภัยและไม่มีการติดต่อกลับมานั้น ทางมหาวิทยาลัยก็ดำเนินการจัดการตามกฎระเบียบเช่นเดียวกัน ทำให้เรื่องนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่สร้างความไม่พอใจให้แก่ประชาคมธรรมศาสตร์ที่มองว่าเป็นการกลั่นแกล้งของพวก *"ฝ่ายขวา"*

อธิการบดียังได้ประกาศต่อสื่อมวลชนขอเวลาพักฟื้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2 ปี โดยไม่ให้อาจารย์และนักศึกษาเข้าไปข้องเกี่ยวกับกิจกรรมทางการเมืองใดๆ ทั้งสิ้น แต่ไม่ใช่ไม่ให้สนใจการเมือง ขณะเดียวกันเวลานั้นรัฐบาลคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินก็ได้สั่งตรวจสอบหนังสือ เอกสารสิ่งพิมพ์ในความครอบครองของอาจารย์ทุกท่านที่ต้องสงสัยว่ามีความเกี่ยวข้องกับลัทธิคอมมิวนิสต์และอาจกระทบกระเทือนความมั่นคงของประเทศชาติ

การอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คือ คนภายนอกซึ่งเป็นส่วนน้อยได้เข้าไปชักจูงนักศึกษาส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นต้องมีการควบคุมและจัดระเบียบใน

ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ ประธานพิธีไหว้ครูของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2520

มหาวิทยาลัยหลายๆ เรื่อง เช่น ห้ามการพบปะระหว่างบุคคลภายนอกและนักศึกษา รวมถึงการสั่งงดกิจกรรมนักศึกษา และที่สำคัญ คือ การควบคุมการแต่งกายของนักศึกษา รวมถึงข้าราชการและอาจารย์

การควบคุมนักศึกษา

อธิการบดีได้กล่าวให้โอวาทในวันไหว้ครู 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2520 ณ หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความว่า

"...นักศึกษาก็ต้องมีหน้าที่ หน้าที่สำคัญของนักศึกษาก็คือการศึกษาวิชา คุณมีเวลาเพียง 3 ปีครึ่ง หรือ 4 ปี เท่านั้นที่จะอยู่ในมหาวิทยาลัย ควรรีบตักตวงวิชาความรู้ ผลการศึกษาของคุณจะติดตัวคุณไปตลอดเวลา การที่ผมเน้นถึงหน้าที่ในการศึกษานั้น ผมไม่ได้หมายความว่าให้คุณปิดหู ปิดตา

ไม่มองโลกภายนอก ไม่มองสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวเรา ทุกคนทราบดีว่าประเทศของเราในทุกวันนี้กำลังอยู่ในภาวะวิกฤต มีอะไรหลายอย่างที่น่าเป็นห่วง ครูบาอาจารย์ย่อมเห็นใจลูกศิษย์ว่าคงมีความเป็นห่วงเหมือนกัน แต่เราจะต้องมีหลักธรรมคุ้มครองตัวเรา โดยเฉพาะธรรมะข้อมัตตัญญุตา การรู้จักประมาณ เราอยู่ในสถานะนักศึกษา ต้องทำหน้าที่ของเราก่อน ถ้าเราไม่ทำหน้าที่ของเรา แต่มัวไปพะว้าพะวังในเรื่องที่ไม่ใช่หน้าที่ของเราโดยตรงต่อไปก็จะเสียใจภายหลัง ผมจึงขอเตือนคุณไว้ว่า จะต้องทำทุกอย่างด้วยความมีสติสัมปชัญญะ เราอยู่ในสถานะอย่างไร เราต้องมีจิตใจเอื้อเฟื้อเกื้อกูลระหว่างชาวมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างครูกับศิษย์ เราจึงจะรักษาตัวรอดรักษามหาวิทยาลัยรอด และให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป...”

จะเห็นได้ว่าอธิการบดีมีความต้องการให้นักศึกษามุ่งเน้นเรื่องการเรียนหนังสือมากกว่าสิ่งอื่นใด ซึ่งค่อนข้างจะขัดแย้งอย่างรุนแรงกับความต้องการและความรู้สึกของนักศึกษาในตอนนั้น และเพื่อให้นักศึกษาหันกลับมาเรียนหนังสือกระบวนการควบคุมจึงเกิดขึ้น

เริ่มจากคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้มีคำสั่งที่ 42/2519 ให้ควบคุมกิจกรรมนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อธิการบดีเห็นด้วยว่ากิจกรรมที่ดีควรเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรการเรียนการสอนอย่างแท้จริง ควรระงับกิจกรรมทั้งหลายให้เหลือไว้เพียงแต่กีฬาและดนตรีเท่านั้น แม้แต่กิจกรรมทางด้านศิลปวัฒนธรรม ทั้ง 6 ชุมนุม ได้แก่ ชุมนุมพุทธศาสตร์ ชุมนุมวรรณศิลป์ ชุมนุมดนตรีไทย ชุมนุมดนตรีสากล ชุมนุมเชียร์ และชุมนุมนาฏศิลป์และการละคร ก็ต้องล้มเลิกไปทุกชุมนุม รวมทั้งกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ด้วย เพราะมองว่ามีปัญหามากเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ผ่านมาและกระทบภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัย นอกจากนี้ให้มีการศึกษาแนวทางทำกิจกรรมของมหาวิทยาลัยอื่นๆ อย่าง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อมหาวิทยาลัยพยายามสร้างภาพลักษณ์ต่อสังคมว่า นักศึกษาไม่ใช่ต้นเหตุของเหตุการณ์ต่างๆ แต่บุคคลภายนอกได้เข้าไปยุยงปลุกปั่นให้คล้อยตาม จึงมีความพยายามจัดระเบียบการเข้า – ออกมหาวิทยาลัย และแบ่งแยกนักศึกษาออกจากบุคคลภายนอก โดยการให้แต่งกาย *“เครื่องแบบนักศึกษา”* เมื่ออยู่ในมหาวิทยาลัย และมีการตรวจบัตรนักศึกษาที่ประตูทางเข้า ซึ่งเรื่องนี้ได้สร้างความไม่พอใจในวงกว้าง

การแต่งกายในชุดเครื่องแบบนักศึกษาและการตรวจบัตร นอกจากจะเป็นการแบ่งแยกนักศึกษาออกจากบุคคลภายนอกแล้ว อาจารย์ปรีดีก็มองว่าเป็นหนึ่งในหน้าที่ที่นักศึกษาที่ดีควรทำ อาจารย์นพนิธิ สุริยะ ผู้ช่วยอธิการบดี ซึ่งได้รับมอบหมายให้ดูแลงานด้านกิจกรรมนักศึกษาในเวลานั้น เล่าว่า โดยส่วนตัวอาจารย์ปรีดีเป็นคนอนุรักษ์นิยมด้านการใช้ชีวิต เช่น การแต่งกาย อาจารย์เป็นคนแต่งตัวเรียบร้อยและเป็นทางการอยู่เสมอ และยังเคยบอกให้อาจารย์นพนิธิ ซึ่งเป็นทั้งลูกศิษย์และผู้ใต้บังคับบัญชา กระทำเช่นเดียวกัน แม้ว่าไม่ทำตามอาจารย์ปรีดีก็ไม่ได้บีบบังคับอะไร เช่นเดียวกับเรื่องเครื่องแบบนักศึกษา อาจารย์ปรีดีก็มองว่าเป็นเรื่องที่นักศึกษาควรทำอยู่แล้ว และยังมีประโยชน์ในการแยกแยะบุคคลภายนอกไม่ให้แฝงตัวเข้ามาภายในมหาวิทยาลัย อันที่จริงแล้วแม้จะเป็นการออกระเบียบและประกาศใช้อย่างจริงจัง แต่มหาวิทยาลัยก็ไม่ได้ใช้อำนาจบีบบังคับแต่อย่างใด นอกจากนั้นยังมีหนังสือขอความร่วมมือเจ้าหน้าที่ให้ใช้ความนุ่มนวลในการปฏิบัติการตรวจตรา และให้อดทนต่อความไม่พอใจของนักศึกษาในขณะปฏิบัติหน้าที่ด้วย

นโยบายเรื่องการแต่งกายนี้ถูกต่อต้านเป็นอย่างมาก นักศึกษาได้นำเสื้อผ้ามาเปลี่ยนภายในมหาวิทยาลัย มีการแจกใบปลิวโจมตีอธิการบดี

ด้านการเรียนการสอน

มหาวิทยาลัยมีความพยายามมุ่งเน้นเรื่องการเรียนการสอนอย่างจริงจัง อธิการบดีกล่าวถึงนโยบายในเรื่องนี้ว่า

“การเรียนการสอนจะเริ่มให้หนักตั้งแต่ปีที่ 1 จะไม่ให้เหลือเวลาไปทำกิจกรรมนอกหลักสูตรให้มากนัก และจะไม่ปล่อยให้นักศึกษามีเวลาว่างมาก วิชาใดหมิ่นเหม่และเน้นทัศนะด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว และที่มิใช่การสอนให้เกิดปัญญาโดยแท้จริงก็จะไม่ให้มีปรากฏอีก นักวิชาการต้องเป็นนักวิชาการโดยแท้และจะต้องไม่ใช่แฝงด้วยการเมือง

อนึ่งการสอนและงานค้นคว้าของอาจารย์ย่อมจะต้องปฏิบัติโดยความบริสุทธิ์ใจ ดังนั้นโดยที่รัฐบาลได้แถลงว่าจะไม่ยอมในกรณีเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ จึงขอแจ้งให้บรรดาอาจารย์ทราบโดยทั่วกัน เพื่อช่วยรัฐบาลและช่วยขจัดปัดเป่าความสับสน ยุ่งยาก ในระหว่างที่มีวิกฤตการณ์นี้ด้วย”

...การเรียนการสอนจะเริ่มให้หนักตั้งแต่ปีที่ 1 จะไม่ให้เหลือเวลาไปทำกิจกรรมนอกหลักสูตรให้มากนัก และจะไม่ปล่อยให้นักศึกษามีเวลาว่างมาก วิชาใดหมิ่นเหม่และเน้นทัศนะด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว และที่มิใช่การสอนให้เกิดปัญญาโดยแท้จริงก็จะไม่ให้มีปรากฏอีก นักวิชาการต้องเป็นนักวิชาการโดยแท้และจะต้องไม่ใช่แฝงด้วยการเมือง...

"...สำหรับวิชาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติ ก็จะเลือกเฟ้นอาจารย์ที่มีความรู้ มีความรู้สึกผูกพัน และคารวะต่อประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติตนด้วยใจจริง และเพื่อส่งเสริมวิชาเหล่านี้ให้มีรากฐานอย่างแท้จริง จึงต้องสนับสนุนให้มีการศึกษาวิชาพุทธศาสนา ภาษาบาลี สันสกฤต ภารตวิทยา และไทยคดีศึกษาอย่างจริงจัง ในระยะยาวด้วย..."

ด้านโครงสร้างหลักสูตร ได้ปรับปรุงให้มีการเลือกสาขาวิชาตั้งแต่ตอนสอบเข้ามหาวิทยาลัยมาเลย *"นักศึกษาจะได้ไม่เกิดสภาวะลอยตัว และทำให้มีเวลาว่างไปสนใจด้านอื่น"*

มีการจัดหลักสูตรวิชาพื้นฐานภาคบังคับ ให้ทุกคณะ ทุกแผนกวิชา ต้องเรียนวิชาซึ่งเน้นให้เห็นคุณค่าของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยจัดเนื้อหาสาระของวิชานี้ให้ผู้เรียนเลื่อมใสยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเอกลักษณ์ของความเป็นไทย และผู้สอนในวิชานี้ต้องผ่านการคัดเลือกเป็นพิเศษ โดยระบุว่าหากเป็นบุคคลที่ผ่านการอบรมสงครามจิตวิทยาแล้วก็จะเป็นการดี ทั้งนี้ผู้บริหารยังเสนอไปยังทบวงมหาวิทยาลัยว่าให้ผู้เรียนด้านการศึกษาและครุศาสตร์จะต้องผ่านการทดสอบทัศนคติว่ามีความเลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากน้อยเพียงใด

นอกจากนี้ยังปรับปรุงบทบาทของอาจารย์ให้เน้นเรื่องการสอนและการดูแลนักศึกษาให้มากที่สุด พร้อมกับผลักดันงานวิจัยให้เป็นพันธกิจของคณะหรือหน่วยงานวิจัยโดยตรง มีการแต่งตั้งอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งระบุว่า

...สำหรับคุณสมบัติของอาจารย์ผู้ปกครอง หรืออาจารย์ที่ปรึกษาที่ดีนั้น มิใช่เชี่ยวชาญทางวิชาการอย่างเดียว ย่อมต้องเป็นผู้มีวุฒิภาวะในทางสังคมและทางการบ้านการเมืองด้วย ทั้งนี้เพราะจะต้องมีภารกิจสำคัญในการอบรมสั่งสอนวิชาการและกล่อมเกลาอุปนิสัยและทัศนคตินักศึกษาให้เหมาะสมกับภาวะปัจจุบันนี้ด้วย...

"...มหาวิทยาลัยจะเริ่มดำเนินการแต่งตั้งอาจารย์ที่ปรึกษาจากอาจารย์อาวุโสประกอบด้วยวัยวุฒิและคุณวุฒิ ซึ่งมีความเมตตา กรุณา ความยุติธรรมประจำใจ สำหรับคุณสมบัติของอาจารย์ผู้ปกครอง หรืออาจารย์ที่ปรึกษาที่ดีนั้น มิใช่เชี่ยวชาญทางวิชาการอย่างเดียว ย่อมต้องเป็นผู้มีวุฒิภาวะในทางสังคมและทางการบ้านการเมืองด้วย ทั้งนี้เพราะจะต้องมีภารกิจสำคัญในการอบรมสั่งสอนวิชาการและกล่อมเกลาอุปนิสัยและทัศนคตินักศึกษาให้เหมาะสมกับภาวะปัจจุบันนี้ด้วย ส่วนลักษณะวิชาพื้นฐานต้องเร่งให้นักศึกษาได้มีชั่วโมงการเรียนและการสอนมากยิ่งขึ้น..."

ดูเหมือนว่าในยุคนี้มหาวิทยาลัยหวังพึ่งพามโนธรรมและความสุจริตใจของผู้สอนเป็นเรื่องสำคัญ

ด้านวิชาการและการวิจัย

มหาวิทยาลัยได้ผลักภาระงานวิจัยให้เป็นหน้าที่ของคณะและหน่วยงานเฉพาะในมหาวิทยาลัย หนึ่งในโครงการที่ตอบสนองนโยบายนี้ คือ การก่อตั้งสถาบันวิจัยแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะแรกได้ผลักดันให้สถาบันไทยคดีศึกษา ซึ่งเป็นหน่วยงานด้านการวิจัยที่มีอยู่แล้วในมหาวิทยาลัยทำหน้าที่นี้ โดยขยายขอบเขตงานด้านการวิจัยให้กว้างขวางครอบคลุมวิชาการด้านต่างๆ มากกว่าที่เป็นมา

งานประชาสัมพันธ์และการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้มหาวิทยาลัย

ผู้บริหารมองว่า จำเป็นต้องมีการปรับภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้นใหม่ในสายตาของสังคมภายนอก หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีการศึกษากำหนดแนวทางการทำประชาสัมพันธ์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ ดังนี้

การให้ข่าวแก่สื่อมวลชน นอกจากอธิการบดีจะแถลงถึงนโยบายและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว ผู้เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย เช่น อาจารย์บางท่านในสภามหาวิทยาลัย ได้เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์แสดงความเห็นต่อบทบาทของมหาวิทยาลัยท่ามกลางภาวะความวุ่นวาย ขอยกตัวอย่างบางตอนจากงานเขียนของอาจารย์ ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ เรื่อง *เทศกาลบ้านเมือง* จากหนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519 ความว่า

"...วิชาที่เรียนกันทางด้านสังคมศาสตร์นั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ทั้งๆ ที่เป็นวิชาเกี่ยวกับสังคมโดยแท้ แต่เนื้อหาที่สอนและเรียนกันนั้น ส่วนใหญ่หาได้มีพื้นฐานมาจากสังคมไทยจริงๆ ไม่ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ถ่ายทอดมาจากตำราฝรั่งแล้วนำมาเรียนกันในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย เรื่องจึงผิดฝาผิดตัวกันเรื่อยมา...ปรัชญาหรือลัทธิทางการเมืองนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมาโดดๆ แต่เกิดขึ้นมาในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตะวันตกเขา เรามาเรียนกันในเมืองไทยโดยไม่มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของเขา เมื่อเรียนกันอย่างนี้จึงเกิดอาการเร่าร้อนกันขึ้น... มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง บรรยากาศทางวิชาการในมหาวิทยาลัยของเราทางด้านสังคมศาสตร์นั้น ยัง "ใหม่" และ "ดิบ" อยู่มาก ผู้สอนรู้อะไรมาเรียนอะไรมาจากเมืองนอก ก็ถ่ายทอดไปสู่ผู้เรียนกันเลยทีเดียว ไม่มีเวลา "บ่ม" ทางปัญญาและวิชาการกันเลย ฉะนั้นการเรียนวิชาทางสังคมศาสตร์ของเราจึงมีลักษณะโลดโผนกันเรื่อยมา..พูดมาอย่างนี้ท่านนักวิชาการรุ่นใหม่คงบอกว่าผู้เขียนเป็นไดโนเสาร์เต่าล้านปี แต่นั่นแหละเพราะไม่ฟังไดโนเสาร์เต่าล้านปีเสียบ้างเรื่องมันถึงบานปลายมาอย่างนี้"

เราอาจเห็นจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในตอนนั้นได้จาก การคัดเลือกบทความลงตีพิมพ์ใน*วารสารธรรมศาสตร์* ซึ่งเป็นสื่อวิชาการภายใน

มหาวิทยาลัย ดังเช่น บทนำจากหนังสือพิมพ์*เดลิไทม์* วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งตีพิมพ์ซ้ำใน*วารสารธรรมศาสตร์* ฉบับแรกหลังเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม

"...ในขณะที่ยังไม่สามารถแยกประเภทของนักศึกษาที่เลวร้ายออกไปจากนักศึกษาส่วนใหญ่ที่เป็นคนดีได้นั้น เป็นความจริงในข้อที่ว่านิสิตนักศึกษาทั่วไป ย่อมพลอยกระทบกระเทือนจิตใจและฐานะทางสังคมไปด้วย... ทางด้านนักศึกษากลุ่มที่เริ่มกระทำตนหลงผิดไปแล้ว แต่ก็ไม่ได้สำนึกถึงความผิดมหันต์ที่ได้กระทำลงไป กลับหนีเตลิดเข้าไปสมทบกำลังกับผู้ก่อการร้าย ทำตนเป็นภัยต่อประเทศชาติหรือหลบออกไปนอกประเทศซ่องสุมกำลังเพื่อก่อกวนทำลายประเทศต่อไปนั้น เห็นว่ามิใช่เป็นการหลงผิดเพียงชั่วคราวเสียแล้ว แต่เป็นการฝังหัวในลัทธิมหาประลัยอันจะแก้ไขได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสิตนักศึกษาเหล่านั้นมีพื้นฐานการศึกษาและความรู้ดีกว่าชาวบ้านธรรมดา ที่ถูกหลอกลวงไปเป็นผู้ก่อการร้าย เมื่อเข้าไปในดงผู้ก่อการร้ายจึงย่อมจะมีความร้ายกาจมากกว่าผู้ก่อการร้ายที่เป็นชาวบ้านหลายเท่า เป็นการเข้าสู่สภาพการเป็นผู้ก่อการร้ายโดยมีเจตนาและได้วางแผนล่วงหน้าไว้เรียบร้อยแล้วเป็นอย่างดี... ดังนั้นจึงควรจะเลิกเรียกคนเหล่านี้ว่านักศึกษาได้แล้ว ในเมื่อเขาเข้าไปเป็นผู้ก่อการร้ายโดยเจตนา ก็ควรจะเรียกรวมไปว่าเป็นผู้ก่อการร้ายทำลายประเทศชาติ เพื่อแยกออกไปจากนักศึกษาที่ดีทั้งหลายและรัฐพึงปฏิบัติอย่างที่จัดการกับผู้ก่อการร้ายทั่วไป โดยถือว่าไม่มีนักศึกษาในหมู่ผู้ก่อการร้าย ทุกๆ คนคือผู้ก่อการร้ายเหมือนๆ กัน"

นอกจากสิ่งพิมพ์ภายในมหาวิทยาลัย ยังมีโครงการกระจายเสียงตามสายในมหาวิทยาลัย ในช่วงเวลา 12.30 – 13.30 ให้เหตุผลว่า เพื่อการสื่อสารสร้างความเข้าใจระหว่างทุกคนในมหาวิทยาลัย

งานปรับภาพลักษณ์ใหม่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่ใช่เพียงการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ต่อสังคมภายนอกเท่านั้น แต่เป็นการพยายามปรับปรุงทั้งโครงสร้างของมหาวิทยาลัย ดูเหมือนว่าความพยายามต่างๆ เหล่านี้จะยิ่งทำให้เกิดความไม่พอใจทั้งในหมู่นักศึกษาและอาจารย์ที่ครั้งหนึ่งเคยมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มเปี่ยมในมหาวิทยาลัยแห่งนี้

การขยายมหาวิทยาลัย

ที่จริงแล้วนโยบายการขยายมหาวิทยาลัยได้ริเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดี แต่อธิการบดีคนใหม่อาจารย์ปรีดีมีความเห็นว่ามหาวิทยาลัยควรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี สำหรับพื้นที่ที่รังสิตนั้นไม่เหมาะสม เพราะเป็นท้องทุ่งและอยู่ในย่านอุตสาหกรรม ควรเก็บไว้จัดทำผลประโยชน์บำรุงการศึกษามหาวิทยาลัย สุดท้ายก็ยังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนในเรื่องนี้ออกมาในสมัยของอาจารย์ปรีดี ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะความไม่พร้อมจากสถานการณ์ในมหาวิทยาลัยขณะนั้น แต่ประเด็นนี้ได้กลายมาเป็นข้อโจมตีจากประชาคมมหาวิทยาลัยว่า อธิการบดีคนใหม่ไม่มีความตั้งใจจะพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างแท้จริง

จะเห็นได้ว่าการบริหารงานภายใต้ความขัดแย้งจากภายใน รวมทั้งความคาดหวังจากรัฐบาลและสังคมภายนอก ในที่สุดคณะผู้บริหารโดยเฉพาะอธิการบดีได้ถูกโจมตีทั้งด้านการบริหารงาน และภาพลักษณ์ที่ฝักใฝ่รัฐบาลอำนาจนิยม การตัดสินใจในการบริหารหลายอย่างของอาจารย์ปรีดีถูกมองว่าเป็นเผด็จการ การตัดสินใจและใช้อำนาจเหล่านั้นนำมาซึ่งการกระทบกระทั่งหลายครั้ง จึงไม่มีบรรยากาศของ *"ความร่วมมือร่วมใจ"* จากประชาคมธรรมศาสตร์ เพื่อฟื้นฟูมหาวิทยาลัยอย่างที่อาจารย์คาดหวังไว้ในที่สุด

หากวิเคราะห์เหตุการณ์โดยตลอดการบริหารงานของอาจารย์ปรีดีในฐานะอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะพบข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งว่าชาวธรรมศาสตร์ยังคงอาวรณ์อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ รวมถึงบรรยากาศแห่งเสรีภาพทุกตารางนิ้วที่เคยได้รับ การขึ้นมาด้วยการแต่งตั้งจากคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินทำให้เกิดความชิงชังในอันดับแรก ยิ่งเมื่อหลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงปัญหาโดยตรงก็ยิ่งสร้างผลกระทบ เป็นการสั่งสมความไม่พอใจให้มากยิ่งขึ้น มีการโจมตีด้วยใบปลิวและการไม่ให้ความร่วมมือในการดำเนินนโยบายต่างๆ ของมหาวิทยาลัย เช่น เรื่องการแต่งกายและตรวจบัตรนักศึกษา ซึ่งรวมถึงอาจารย์และข้าราชการ เป็นต้น อาจารย์จำนวนหนึ่งที่ถูกสื่อมวลชนเรียกว่า *"อาจารย์ฝ่ายขวา"* จึงเกิดความไม่พอใจที่ผู้บริหารไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ ในขณะที่ *"อาจารย์*

ฝ่ายซ้าย" ที่ไม่พอใจด้านการบริหารงานและการถูกควบคุม ก็ลุกขึ้นมาต่อต้าน ความวุ่นวายบานปลายจนกลายเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ในที่สุดทางทบวงมหาวิทยาลัยจึงได้แต่งตั้ง นายวิจิตร ศรีสะอ้าน มารักษาการในตำแหน่งอธิการบดี เพื่อระงับเหตุการณ์ทั้งหมด

จะเห็นว่าสถานภาพของอาจารย์ปรีดีในขณะนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย การขึ้นมาบริหารงานมหาวิทยาลัยโดยไม่มีฐานเสียงสนับสนุนมากพอ ไม่ว่าจะขยับทำอะไรล้วนได้รับอุปสรรค เมื่อโยกย้ายดึงคนที่มีความสามารถเข้ามาช่วยก็ถูกมองว่าเป็นการ *"เล่นพรรคเล่นพวก"* และข้ามหัวข้าราชการเดิม

แกนนำนักศึกษา 6 ตุลาคม พูดถึงอธิการบดีชื่อ *"ปรีดี เกษมทรัพย์"*

เราได้ไขข้อข้องใจบางประการจากการพูดคุยกับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติศักดิ์ ปรกติ อดีตแกนนำนักศึกษาในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตผ่านสายตาของผู้มากความรู้และประสบการณ์ในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านนั้น นอกจากจะเป็นอาจารย์กับลูกศิษย์ในชั้นเรียนนิติศาสตร์ อาจารย์ปรีดียังเป็นอาจารย์ที่ปรึกษางานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของอาจารย์กิตติศักดิ์ ปรกติ ในยุคนั้นด้วย

นักศึกษาสมัยนั้นรู้สึกอย่างไรต่ออาจารย์ปรีดี ?

อาจารย์ปรีดีเป็นอาจารย์ที่นักศึกษา *"ทั้งนิยมและไม่นิยม"* คือ ก่อนจะขึ้นมาทำหน้าที่เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ หรือเป็นอธิการบดีต่อมา อาจารย์เคยเป็นนักเคลื่อนไหวหัวก้าวหน้า โดยให้ความสนับสนุนทางด้านวิชาการแก่ขบวนการเคลื่อนไหวนักศึกษา อย่างกรณีการเดินขบวนประท้วงสัมปทานเหมืองแร่บริษัทเท็มโก้และสัมปทานทรัพยากรธรรมชาติที่เอาเปรียบไทยมากเกินไปนั้น ความเคลื่อนไหวของอาจารย์ปรีดีร่วมกับ ดร.ธวัช มกรพงศ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงา มีส่วนกดดันให้รัฐบาลขณะนั้นต้องยกเลิกสัญญาไปในที่สุด และเป็นการเคลื่อนไหวที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางกฎหมายที่สำคัญ

นอกจากนั้น คือ อาจารย์ยังสนับสนุนให้มีการเรียกร้องการปฏิรูปที่ดิน ถึงขั้นประกาศใช้พระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดิน พ.ศ. 2518 เป็นผลงานของนักศึกษาธรรมศาสตร์ นักศึกษาธรรมศาสตร์ไม่เพียงแต่เรียกร้องให้ปฏิรูปที่ดิน ยังเป็นผู้ร่างกฎหมายต้นแบบแล้วก็นำเสนอแก่รัฐบาล ซึ่งเวลานั้นใน พ.ศ. 2518 อาจารย์ปรีดีท่านก็มีส่วนสนับสนุนนักศึกษานิติศาสตร์ในแง่ของความคิดปฏิรูปที่ดินในขณะที่ท่านเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ ความคิดอันหนึ่งซึ่งสอดคล้องกับนักศึกษาก็คือ การยืนยันความมีเอกราชของประเทศไทย คือ ข้อเรียกร้องของนักศึกษาในช่วง พ.ศ. 2517 – 2518 คำถามใหญ่ของนักศึกษาในทศวรรษนั้นมักเกี่ยวข้องกับประเด็น 3 ประเด็น คือ 1. ความเป็นเอกราช 2. ความเป็นประชาธิปไตย 3. ความเป็นธรรมในสังคม ทั้งสามประเด็นนี้มักได้รับการแปรออกไปเป็นรูปกระบวนการต่างๆ อย่างประเด็นการเรียกร้องเอกราชนี้ คือ การที่เรียกร้องว่าประเทศไทยนี้จะต้องมีอิสระในการที่จะตัดสินใจ กำหนดชะตากรรมของตนเอง แล้วการที่จะมีอิสระในการกำหนดชะตากรรมของตนเองก็แสดงออกด้วยการที่นักศึกษาเรียกร้องให้กองทัพสหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพออกจากแผ่นดินไทย อันนี้ส่วนหนึ่งยังเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเวียดนาม ซึ่งก็เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จากกลุ่มเล็กๆ และขยายเป็นกลุ่มใหญ่ขึ้น แต่ใน พ.ศ. 2518 ก็คือปีที่เกิดการปลดปล่อยเวียดนาม นั่นก็คือสงครามเวียดนามสงบ เพราะฉะนั้นเมื่อนักศึกษาเรียกร้องให้กองทัพสหรัฐอเมริกาถอนฐานทัพเผอิญมีเหตุการณ์เรียกว่า เหตุการณ์มายาเกซ คือ การที่สหรัฐอเมริกาส่งเรือรบเข้ามาขึ้นฝั่งขึ้นที่ประเทศไทยแล้วก็ส่งทหารเข้าไปในประเทศกัมพูชา โดยที่ไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทยมาก่อน ว่าเป็นการทำโดยพลการ รัฐบาลไทยก็ประท้วง นักศึกษาไทยก็ประท้วง เป็นเหตุเรียกร้องให้สหรัฐอเมริกาต้องถอนฐานทัพ อาจารย์ปรีดีก็เป็นผู้ที่มีบทบาทตั้งแต่สมัยที่ท่านยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นเขตที่สหรัฐอเมริกามีฐานทัพอยู่ เคยมีข้อโต้แย้งกันว่า เมื่อทหารอเมริกันถูกกล่าวหาว่าทำผิดกฎหมายอาญา เช่น ไปลวนลามผู้หญิงหรือว่าไปมีความผิดทางเพศ หรือว่าชกต่อยกับชาวบ้าน ทหารอเมริกันจะต้องขึ้นศาลไทย สหรัฐอเมริกาไม่ยอมโดยอ้างเหตุที่ว่าสหรัฐอเมริกามีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต มีอำนาจอธิปไตยในฐานะที่เป็นฐานทัพ อาจารย์ปรีดีก็จะเป็นผู้พิพากษาที่ไม่ยอมรับการอ้างสิทธิแบบนี้ พยายามอ้างเหตุผลทางกฎหมายว่าประเทศไทยเป็นประเทศเอกราช การที่สหรัฐอเมริกาจะมาตั้งฐานทัพอยู่

ในประเทศไทยก็ต้องยอมรับอำนาจอธิปไตยของไทย นี่เป็นปัญหาที่เรื่องความขัดแย้งระหว่างกฎหมายภายในกับกฎหมายระหว่างประเทศ สหรัฐอเมริกาก็อ้างว่าตัวเองมาปฏิบัติภารกิจตามกฎหมายระหว่างประเทศจะต้องได้รับความคุ้มกัน มีปัญหาว่าความคุ้มกันนั้นต้องเป็นปฏิบัติการทางการทูต ปฏิบัติทางการทหารเป็นการล่วงล้ำอำนาจอธิปไตยของไทยจะปฏิบัติตามได้ต้องได้รับความยินยอมจากรัฐบาลไทย เมื่อได้รับความยินยอมของรัฐบาลไทย ก็ย่อมอยู่ใต้อำนาจศาลไทย เป็นต้น จึงกลายเป็นข้อโต้แย้งกัน เพราะฉะนั้นเมื่ออาจารย์ปรีดีมาเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ แต่ท่านก็สนับสนุนความเห็นที่ว่าประเทศไทยและรัฐบาลไทยต้องมีอิสระในการที่จะจัดการเรื่องราวต่างๆ โดยอาศัยอำนาจอธิปไตยเป็นหลัก ไม่ต้องยอมรับอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของกองทัพสหรัฐอเมริกา เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากสงครามเวียดนาม เป็นความขัดแย้งซึ่งความขัดแย้งอันนี้มาพร้อมกับความคิดเห็นของนักศึกษาที่เรียกร้องความเป็นเอกราช เพราะฉะนั้นในแง่นี้อาจารย์ปรีดีก็มีบทบาทในแง่เป็นผู้สนับสนุนแนวความคิดนี้ในแง่ของหลักการในทางกฎหมาย

ประเด็นที่สอง คือ เรื่องประชาธิปไตย อาจารย์ปรีดีเป็นผู้มีส่วนสนับสนุนแนวความคิดแบบประชาธิปไตย แต่ขณะเดียวกันก็เป็นผู้ต่อต้านแนวความคิดแบบสังคมนิยม เพราะฉะนั้นนักศึกษาในเวลานั้นในส่วนเรื่องเรียกร้องประชาธิปไตย เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ก็จะได้รับการสนับสนุนหรือพูดง่ายๆ ว่าอาศัยแนวความคิด หรือคำอธิบายของอาจารย์ปรีดีนั้นไปใช้ในการเคลื่อนไหว ในขณะเดียวกันก็โต้แย้งกับอาจารย์ปรีดีในเรื่องสังคมนิยม ทั้งนี้อาจารย์ปรีดีเองได้อ้างว่าตัวเองเคยเป็นผู้มีหัวก้าวหน้ามาก่อนในสมัยที่เป็นนักศึกษา ก็ได้ศึกษาความคิดแบบสังคมนิยม ซึ่งอาจารย์เห็นว่าไม่ใช่เป็นทางออกของการแก้ปัญหาสังคม ฉะนั้นก็โต้แย้งกับนักศึกษาเป็นประจำ ข้อดีของอาจารย์ปรีดีก็คือ ในขณะที่เป็นคณบดีชอบที่จะเชิญชวนนักศึกษามาโต้แย้งกับตนเองซึ่งเป็นลักษณะอันเดียวกับอาจารย์ป๋วย ซึ่งในสมัยที่อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี อาจารย์กิตติศักดิ์ ปรกติ ทำหน้าที่ประธานสภานักศึกษายังได้เคยเชิญอาจารย์ป๋วยมาอภิปรายโต้เถียงกันว่าสิ่งที่นักศึกษาทำ หรือกิจกรรมที่นักศึกษากำลังดำเนินการอยู่ถูกหลักประชาธิปไตยหรือไม่ หรือว่าขัดต่อกฎหมายหรือไม่ ต้องโต้เถียงกัน ส่วนอาจารย์ปรีดีก็นั่งคุยในห้องอธิการบดีโต้เถียงกันเป็นชั่วโมงนี้เป็นลักษณะที่ดีของทั้งอาจารย์ป๋วยและอาจารย์ปรีดีในเวลานั้น

ส่วนอีกประเด็นหนึ่ง คือ เรื่องความเป็นธรรมในสังคม อาจารย์ปรีดีค่อนข้างจะสนับสนุนหลักความเสมอภาค แต่ไม่สนับสนุนหลักสวัสดิการสังคมที่รัฐจะต้องยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ หรือไปโอบอุ้ม หรือเป็นการแทรกแซงกลไกตลาดมากนัก เพราะฉะนั้นจึงมีปัญหาว่าเมื่อนักศึกษาโต้เถียงกับอาจารย์ในแง่ความเป็นธรรมในสังคม ฝ่ายนักศึกษาก็เห็นว่ารัฐจะต้องเข้าไปแทรกแซงแล้วก็เข้าไปสกัดกั้นการเอารัดเอาเปรียบรูปแบบต่างๆ แต่อาจารย์ปรีดีเห็นว่ารัฐต้องประกันความเสมอภาคให้มีโอกาสโต้แย้งได้ ปล่อยให้กระบวนการต่างๆ เหล่านี้โต้แย้งต่อสู้ถ่วงดุลกันเอง โดยที่รัฐไม่ควรจะเข้าไปมีบทบาทมากนัก ควรจะปล่อยให้เป็นเรื่องที่เป็นผลของการต่อรองกันในสังคม ในขณะที่นักศึกษาและก็พวกที่สนับสนุนความคิดแบบรัฐสวัสดิการก็จะสนับสนุนเรื่องการขึ้นค่าแรง ประกันค่าแรงงานขั้นต่ำ อาจารย์ปรีดีก็จะเป็นพวกที่มีความคิดเห็นไปในทางที่ว่าการประกันค่าแรงงานขั้นต่ำไม่ใช่เป็นเรื่องสำคัญ เรื่องสำคัญ คือ การสร้างกลไกให้ผู้ใช้แรงงานมีอำนาจต่อรอง ไม่ใช่ไปกำหนดผลลัพธ์ให้แรงงาน แต่ว่าอาจารย์ปรีดีก็เห็นด้วยสำหรับเรื่องสวัสดิการสังคมในแง่ที่ว่าจะต้องมีการวางมาตรการให้ความช่วยเหลือกับผู้ว่างงานหรือผู้ที่เจ็บป่วย ซึ่งเห็นว่าเรื่องพวกนี้สำคัญมากกว่าเรื่องประกันค่าแรง อาจารย์ปรีดีจึงเป็นผู้ที่สนับสนุนความคิดสวัสดิการสังคมแต่ว่าคัดค้านรัฐสวัสดิการ ซึ่งมักมองว่าพวกด้อยโอกาสก็ควรได้รับการคุ้มครองทุกวิถีทาง ในขณะที่อาจารย์ปรีดียืนยันว่า รัฐต้องช่วยให้คนช่วยตนเอง ไม่ควรไปโอบอุ้มจนกระทั่งทำให้ประชาชนนั้นหวังหรือรอคอยความช่วยเหลือของรัฐตลอดเวลา นี้เป็นข้อถกเถียงที่อาจารย์ปรีดีกับนักศึกษากลุ่มหนึ่งมองแตกต่างกัน นักศึกษาเห็นว่าการที่จะให้ประชาชนช่วยตัวเองโดยที่ต้องรออยู่นี้ไม่ทันใจ ประชาชนผู้ด้อยโอกาสจะต้องถูกเอารัดเอาเปรียบต้องได้รับความทนทุกข์ทรมานกว่าจะเรียนรู้อะไรให้มากพอที่จะมามีกำลังต่อรองกับผู้ประกอบการได้ นับเป็นการปล่อยให้เกิดความไม่เป็นธรรมยืดเยื้อต่อไป ทั้งหมดจึงเป็นความขัดแย้งทางความคิดของสองฝ่าย

อาจารย์ปรีดีกับอาจารย์ป๋วย

เมื่อเขียนถึงอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ก็คงจะต้องเขียนถึงอาจารย์ปรีดีกับอาจารย์ป๋วย จากคำบอกเล่าของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติศักดิ์ เมื่ออาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี อาจารย์ปรีดีเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์

ทั้งสองท่านก็มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมกิจกรรมของนักศึกษาแต่ว่าในคนละแง่มุม ท่านทั้งสองล้วนเป็นผู้มีความคิดเห็นในทางวิชาการที่ต้องการจะผลักดันให้มหาวิทยาลัยมีความก้าวหน้า โดยการส่งเสริมบทบาทของนักศึกษาในการแสดงออกอย่างเต็มที่ แต่ว่าความเห็นทางการเมืองสองท่านนี้ก็อาจจะแตกต่างกัน อาจารย์ป๋วยเผยแพร่แนวความคิดสันติประชาธรรมของท่าน ซึ่งมีการตีความกันว่าเป็นความคิดแบบสังคมสวัสดิการ ทั้งนี้เพราะอาจารย์ป๋วยเป็นสายเสรีนิยม ทางฝ่ายอาจารย์ปรีดีในสายตานักศึกษา ท่านเป็นอนุรักษ์นิยม แต่ท่านมีจุดร่วมกับท่านอาจารย์ป๋วยในเรื่องประชาธิปไตยและในเรื่องสิทธิเสรีภาพ คือ ในทางการเมืองอาจารย์ปรีดีก็เห็นด้วยในระบอบประชาธิปไตย แต่ว่าในทางวัฒนธรรมท่านเป็นนักอนุรักษ์นิยม (Conservatism) ฉะนั้นอาจารย์ปรีดีจึงเคร่งครัดกับการที่นักศึกษาควรจะต้องแต่งกายให้เรียบร้อย แต่ว่าก็ยอมรับในการที่นักศึกษาแสดงออกในทางการเมือง

อาจารย์ปรีดีกับอาจารย์ธานินทร์

เช่นเดียวกันงานเขียนนี้จำเป็นต้องระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่าง นายธานินทร์ กรัยวิเชียร อดีตนายกรัฐมนตรี ซึ่งก็เคยเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ทั้งคู่มีความใกล้ชิดกันในยุคที่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ ท่านจะมอบหมายให้อาจารย์ทั้งสองคนทำงานคนละด้าน อาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร ดูแลปรับปรุงห้องสมุด หมายถึงว่าพัฒนาให้ห้องสมุดของคณะนิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์มีหนังสือที่เป็นตำรามาตรฐาน ในขณะเดียวกันอาจารย์ปรีดีก็เป็นฝ่ายปรับปรุงหลักสูตร ทำให้เรามีวิชาใหม่ที่ก้าวหน้า เช่น วิชาปรัชญาทางกฎหมาย หลักวิชาชีพกฎหมาย วิชากฎหมายปกครองซึ่งถือว่าเป็นวิชาใหม่มากของเวลานั้น เพราะฉะนั้นอาจารย์ปรีดีกับอาจารย์ธานินทร์จึงมีบทบาทสำคัญในคณะนิติศาสตร์ ระหว่าง พ.ศ. 2513 – 2514 เรื่อยมา ต่อมาเมื่ออาจารย์สัญญาดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดี บรรดาอาจารย์ที่เป็นอาจารย์ประจำรุ่นใหม่ที่คณะนิติศาสตร์จึงเรียนเชิญอาจารย์ปรีดีให้เป็นคณบดี ดังนั้นเมื่ออาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรี ก็เข้าใจได้ว่าอาจารย์ธานินทร์ก็มีส่วนสนับสนุนให้มีการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอาจารย์ปรีดีมาเป็นอธิการบดี เมื่อเป็นอธิการบดีปัญหาอันหนึ่งที่เกิดขึ้นก็คือว่า ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มองเห็นว่า

อธิการบดีได้มาโดยการแต่งตั้งของผู้ยึดอำนาจ อาจารย์ปรีดีเองเมื่อท่านทำหน้าที่อธิการบดีใหม่ๆ ท่านก็จะพยายามส่งเสริมภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เปลี่ยนแปลงไปจากภาพลักษณ์ที่คนอื่นเข้าใจ เช่น การเรียกร้องให้นักศึกษาแต่งกายให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะก่อนหน้านี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเสรีภาพที่จะแต่งกายอย่างชนิดที่ถูกคนภายนอกกล่าวหาว่าเป็นพวก 5 ย. 1. ผมยาว 2. ใส่กางเกงยีนส์ 3. เสื้อยับ 4. สะพายย่าม 5. สวมรองเท้ายาง ซึ่งไม่เป็นความจริงนักศึกษาที่ทำกิจกรรมมีจำนวนไม่มากที่เป็น 5 ย. คนที่ทำกิจกรรมแล้วเป็นผู้นำนักศึกษาแต่งกายเรียบร้อยปกติ ผมสั้นไม่ได้สะพายย่ามอาจจะไม่ได้แต่งชุดนักศึกษาแต่แต่งกายสุภาพ ใส่รองเท้าแตะก็อาจจะมีบ้างแต่ก็ไม่ได้เป็นแฟชั่น แต่บรรดานักศึกษาคนที่เล่นดนตรีเป็นศิลปินพวกที่แสดงออกในทางศิลปินมักแต่ง 5 ย. อย่างนั้น อาจารย์ปรีดีได้จำกัดสิทธิเสรีภาพของนักศึกษาด้านการแต่งกาย โดยเรียกร้องให้นักศึกษาแต่งกายชุดนักศึกษาด้วยการตั้งให้รองอธิการบดี ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาคอยเดินตรวจตรา นักศึกษาจำนวนมากจึงแต่งกายชุดนักศึกษามาที่หน้าประตูมหาวิทยาลัยแล้วก็เข้ามาในชุดนักศึกษา ถือถุงมาคนละใบ เมื่อเข้ามาก็จะไปเปลี่ยนชุดในห้องน้ำ แล้วก็แต่งกายแบบเดิมเหมือนกับก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลา ท่านอาจารย์ปรีดีก็แปลกใจว่าในเมื่อสั่งให้ยามตรวจก่อนเข้ามหาวิทยาลัย แล้วยามก็ยืนยันว่าตรวจค้นทุกคนที่เข้ามาว่าแต่งชุดนักศึกษาแต่ในมหาวิทยาลัยกลับเต็มไปด้วยคนที่ไม่ได้แต่งเครื่องแบบนักศึกษาแต่ก็เป็นนักศึกษา พฤติกรรมเช่นนี้มีผู้อธิบายว่าเป็นการต่อต้านอย่างหนึ่งซึ่งประชาคมธรรมศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นว่าการกำหนดแบบนี้เป็นการใช้อำนาจเผด็จการ นักศึกษาจึงไม่พอใจแล้วก็คัดค้าน อาจารย์ปรีดีท่านก็จะเดินตรวจนักศึกษาตอนเช้า 7 โมง 8 โมง แล้วก็ถามนักศึกษาว่าคุณเป็นนักศึกษาธรรมศาสตร์หรือเปล่า ทำไมคุณไม่แต่งชุดนักศึกษา นักศึกษาก็จะท้าทายท่านด้วยการให้เหตุผลต่างๆ นานาว่า การแต่งชุดนักศึกษาไม่ได้เป็นเหตุให้เรามีสติปัญญาหรือไม่มีสติปัญญา ท่านก็ยอมรับ แต่ท่านบอกให้รู้ว่าคนภายนอกมองชาวธรรมศาสตร์ไปในทางที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ไม่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มาตรการที่แก้ปัญหานี้ ในทัศนะของอาจารย์จึงต้องใช้วิธีการรักษาความเป็นระเบียบ

ยุคของใบปลิว

เหตุการณ์ดังกล่าวนั้นทำให้นักศึกษาแจกใบปลิวคัดค้าน การบีบบังคับให้นักศึกษาแต่งกายอยู่ในชุดเครื่องแบบนักศึกษาเป็นการทำให้นักศึกษาต้องอยู่ในภาวะยอมจำนน แต่นักศึกษาต้องการแสดงออกว่านักศึกษาไม่ยอมจำนน นักศึกษาจึงยังยืนยันที่จะแสดงออกว่าตนมีสิทธิเสรีภาพเหมือนเดิม เพราะฉะนั้นเรียกว่าเป็นการต่อต้านที่จะยืนหยัดสิทธิเสรีภาพของนักศึกษา ซึ่งเหมือนกันในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่อธิการบดีอยากจะรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะการที่ถูกมองว่าไม่สามารถรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของศิษย์เก่าหรือคนภายนอก

อีกเหตุการณ์หนึ่งในสมัยของอาจารย์ปรีดีที่ทำให้เกิดข้อโต้แย้งกันมากและได้ถูกนำมาเป็นประเด็นในใบปลิวก็คือ เรื่องของอาจารย์บุญสนอง บุณโยทยาน ซึ่งเป็นอาจารย์คณะสังคมสงเคราะห์ขณะนั้น แต่ว่าสอนสังคมวิทยา อาจารย์บุญสนองได้ลาออกจากการเป็นอาจารย์ ไปเป็นเลขาธิการพรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย แล้วต่อมาถูกคนลอบสังหารถึงแก่ความตาย อาจารย์เป็นนักเรียนทุนตามกฎหมายมีสิทธิที่จะลาออกจากมหาวิทยาลัย แล้วก็ไปสมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ถือว่าเป็นการปฏิบัติราชการอย่างหนึ่งก็ได้ แต่ว่าพอเมื่ออาจารย์ถูกกระทำถึงแก่ความตาย ในแง่กฎหมายแม้อาจารย์บุญสนองท่านพ้นจากการเป็นข้าราชการ แต่ว่าท่านยังรับราชการไม่ครบกำหนดที่ใช้ทุนจริงในการไปเรียนต่อ เมื่อตายโดยยังใช้ทุนไม่ครบก็มีปัญหาว่าจะให้ผู้ใดใช้หนี้ทุน เพราะครอบครัวไม่ได้มีทรัพย์สินมากพอ มหาวิทยาลัยก็ฟ้องให้ชำระหนี้ การฟ้องให้ครอบครัวชำระหนี้ทำให้อาจารย์มหาวิทยาลัยจำนวนมากรู้สึกว่ามันเป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรม ในขณะที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยหรืออาจารย์ปรีดีชี้แจงว่า ในฐานะที่เป็นข้าราชการเมื่อพบว่ามีหนี้สินอยู่ในระบบราชการก็ต้องทวงหนี้ให้แก่ราชการ ส่วนปัญหาว่าลูกหนี้จะไม่สามารถชำระหนี้ได้หรือว่าจะหาทางออกอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่จะต้องไปดำเนินการในชั้นศาล แต่การฟ้องร้องคดีอาจารย์บุญสนองทำให้อาจารย์ธรรมศาสตร์จำนวนมากเห็นว่าเป็นการกลั่นแกล้งของระบบเผด็จการ ซึ่งในขณะนั้นเป็นการปกครองซึ่งอยู่ใต้อำนาจของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ที่ถูกมองว่ามีความพยายามที่จะข่มเหงคนที่มี

ความคิดแตกต่าง ซึ่งจะว่าไปแล้วอาจารย์ปรีดีก็ถูกมองว่าเป็นผู้ที่มีความเห็นแตกต่างจากพวกที่มีความคิดเห็นแบบสังคมนิยม ในแง่นี้อาจารย์ปรีดีก็เป็นเป้าถูกโจมตี ปัญหาอีกกรณีหนึ่ง คือ เรื่องอาจารย์ชาญวิทย์หลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีอาจารย์บางท่านซึ่งเดินทางออกนอกประเทศไปเนื่องจากหวั่นเกรงว่าจะได้รับภัยจากการปราบปรามของรัฐบาล บางท่านไม่ได้ส่งหนังสือขอลาราชการ ทำให้มีปัญหาว่าขาดจากราชการเกินกว่า 15 วัน โดยปราศจากเหตุผลหรือไม่ มหาวิทยาลัยจึงดำเนินกระบวนการสอบสวน อาจารย์หลายท่านก็เห็นว่าเป็นการกระทำซึ่งเป็นการข่มเหงอาจารย์ด้วยกันทั้งๆ ที่มหาวิทยาลัยควรจะรู้ว่า เหตุผลที่อาจารย์เหล่านั้นไม่สามารถมาปฏิบัติราชการได้ คือ หวั่นเกรงอันตราย อย่างไรก็ตามยังไม่ชัดเจนว่าในเรื่องนี้มีการดำเนินการทางวินัยหรือไม่อย่างใด

อาจารย์ปรีดีเป็นเผด็จการหรือไม่ ?

จากคำบอกเล่าในทัศนะของอาจารย์กิตติศักดิ์ มองว่ากรณีของอาจารย์ปรีดีเป็นปัญหาที่เกิดจากการใช้อำนาจราชการซึ่งต้องวินิจฉัยว่า บุคคลไหนทำงาน บุคคลไหนไม่ทำงาน การพิจารณาว่าบุคคลใดเป็นเผด็จการหรือไม่เผด็จการ ขึ้นอยู่กับว่าเป็นการใช้อำนาจตามอำเภอใจหรือไม่ ซึ่งไม่มีเหตุผลรองรับขึ้นอยู่กับความต้องการใช้อำนาจตามความต้องการโดยไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลรองรับ

หลัง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 บรรยากาศโดยทั่วไปภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นการต่อต้านการปฏิรูป ต่อต้านอาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร เมื่ออาจารย์ธานินทร์ประกาศว่าจะปกครองประเทศแบบระบอบปฏิรูปเป็นเวลา 12 ปี สมัยนั้นคณะปฏิรูปเป็นคณะผู้บริหารการปกครองมีอำนาจสูงสุด มีสภานิติบัญญัติและกลไกต่างๆ นายกรัฐมนตรีจะอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะปฏิรูปอยู่ 12 ปี อันนี้เป็นเรื่องที่ชาวธรรมศาสตร์รับไม่ได้

อย่างไรก็ตามอาจารย์กิตติศักดิ์ได้มองอาจารย์ปรีดีย้อนหลังในงานครบรอบ 85 ปี ที่คณะนิติศาสตร์จัดขึ้นไว้อย่างน่าสนใจ คือ

“ผมคิดว่าอาจารย์ได้ก่อความฉงน สงสัย และสร้างแรงบันดาลใจให้คนรุ่นใหม่ไปสู่ความรู้สูงสุด และแสดงต่อสาธารณชน เป็นฐานที่มั่นทางวิชาการ ที่ทำให้หลักวิชางอกงามขึ้นมา”

"สิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมาจากท่าน คือ ความมุ่งมั่นที่จะต้องหาความสว่างในทางวิชาการให้ได้วิชาการ คือ กิจกรรมทางสติปัญญาที่จะก้าวออกจากที่ไม่รู้ ไปจนถึงที่รู้ และไปให้ถึงที่สุดแห่งความรู้ ซึ่งอาจารย์ก็มองว่าไม่มีที่สิ้นสุด"

"อาจารย์ปรีดีเป็นนักอนุรักษ์นิยมที่ไม่กลัวความเปลี่ยนแปลง อาจารย์เชื่อว่าความมั่นคงทางรากฐานสติปัญญาของเรา ต้องเป็นฐานที่มั่นในความคิดของไทยเรา"

ในโอกาสอายุครบ 85 ปี ของอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2555 อาจารย์ได้กล่าวขอบคุณมหาวิทยาลัยและบรรดาลูกศิษย์ที่มาร่วมงาน ตอนหนึ่งอาจารย์ปรีดีได้เล่าความหลังในช่วงที่ตัดสินใจลาออกจากการเป็นหัวหน้าผู้พิพากษา จังหวัดนครราชสีมา มาเป็นอาจารย์ประจำที่คณะนิติศาสตร์นั้น ว่าเป็นการกระทำที่แปลกประหลาดในสายตาของคนทั่วไป แต่ด้วยความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาวิชาการกฎหมายในไทยให้มั่นคงและเป็นที่พึ่งให้แก่สังคมและประชาชนในประเทศนี้ได้ นับเป็นการพิสูจน์ความเข้มข้นของ *"เลือดธรรมศาสตร์"* และจิตวิญญาณแห่งการเสียสละละทิ้งประโยชน์สุขส่วนตัว เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม นับเป็นเกียรติของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ครั้งหนึ่งบุคคลท่านนี้ได้สละความสงบสุขในชีวิตหลายต่อหลายครั้งเพื่อสถาบันแห่งนี้ แม้ว่าอาจารย์จะต้องเผชิญหน้ากับปัญหาและการปะทะขัดแย้งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม

เอกสารประกอบการค้นคว้า

กิตติศักดิ์ ปรกติ. **สัมภาษณ์**. 15 สิงหาคม 2555.

นพนิธิ สุริยะ. **สัมภาษณ์**. 9 สิงหาคม 2555.

ปรีดี เกษมทรัพย์, แปล. (2530). **ลัทธิไตรประชาและรัฐธรรมนูญ 5 อำนาจ**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (2534). **ประชาธิปไตย กฎหมาย หลักนิติธรรม รวมบทความสารคดีบางเรื่องของ ดร. ปรีดีเกษมทรัพย์ (Democracy law and the rule of law : some selected essays of Dr.Preedee Kasemsup)**. กรุงเทพฯ: นานาสิ่งพิมพ์.

ปรีดี เกษมทรัพย์ และสมยศ เชื้อไทย. (2536). **ประชาธิปไตยกับชนชั้นกลาง (Democracy and the middle classlaw and the rule of law)**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

วีดิทัศน์งานเลี้ยงรับรองผู้ที่ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ประจำปีการศึกษา 2538.

สมยศ เชื้อไทย, บรรณาธิการ. (2531). **รวมบทความในโอกาสครบรอบ 60 ปี ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ (Essays inhonour of Preedee Kasemsup/Festschrift fur Preedee Kasemsup zur 60 Geburtstag)**. กรุงเทพฯ: พี.เค.พริ้นติ้งเฮ้าส์.

ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย
(พ.ศ. 2521 – 2525)

“เราต้องพยายามรับใช้ให้มหาวิทยาลัยเจริญก้าวหน้า ให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการ ทางด้านบริการประชาชน เช่น การวิจัยค้นคว้าหรือจัดให้มีสัมมนา ให้มีความรู้ทางด้านกฎหมายแก่ประชาชน ช่วยให้กิจกรรมของนักศึกษาที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ เช่น การไปพัฒนาชนบท หรือจัดการกีฬาส่งเสริมพลานามัย และให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา หรือในการบำเพ็ญสาธารณกุศลต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม”

(วาทะบางตอนของศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย)

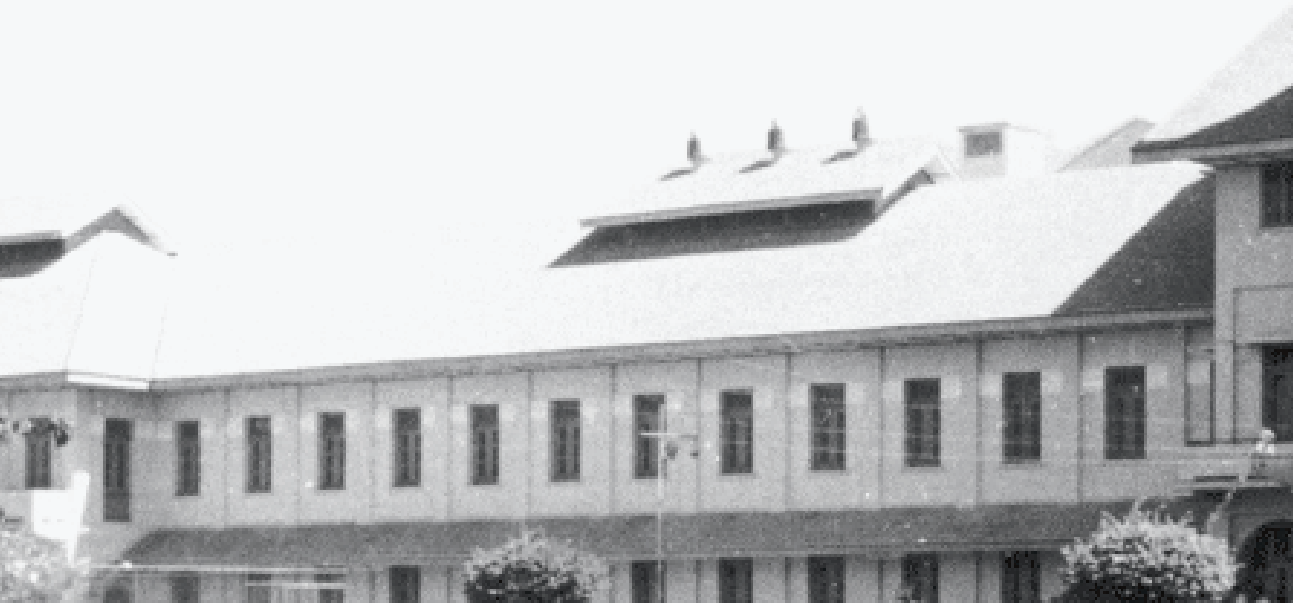

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย

อธิการบดีผู้ทุ่มเท การพัฒนาระบบบริหาร มหาวิทยาลัยแบบสมัยใหม่ (พ.ศ. 2521 – 2525)

ประดิชญา หนูฉิ้ง
อังศุมาลี สายชลนภา

"... **ถ้าเกิดชาติหน้าก็ขอเกิดเป็นชาวธรรมศาสตร์อีก...**"

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย มักกล่าวคำพูดนี้เสมอในช่วงท้ายของการปราศรัยต่อชาวธรรมศาสตร์ ซึ่งแสดงถึงความเคารพรักความผูกพันของท่านที่มีต่อธรรมศาสตร์มาอย่างยาวนานนับ 70 ปีได้อย่างชัดเจนที่สุด ตั้งแต่เป็นนักเรียนโรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง อาจารย์และผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิการบดี ท่านได้สะท้อนความรักความผูกพันต่อสถาบันแห่งนี้ผ่านการทุ่มเทความสามารถในการบริหารงาน ซึ่งปรากฏผลงานสำคัญที่สร้างความเจริญก้าวหน้าต่อการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอย่างมาก

ประวัติส่วนตัว

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย เกิดเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2468 (จากความจำเป็นด้านการศึกษาจึงแจ้งเกิดเร็ว 1 ปี) ที่บ้านแขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรคนสุดท้องจากพี่น้อง 8 คน ของนายประจักษ์และนางทองสุก อวยชัย

สมรสกับคุณหญิงสุธรรมา อวยชัย เมื่อ พ.ศ. 2501 มีบุตรธิดา 3 คน คือ นางสุวิชา นาควัชระ รองศาสตราจารย์ ทันตแพทย์หญิงสุภาภรณ์ จงวิศาล และนายสุภฤกษ์ อวยชัย

จาก ม.6 โตโจ สู่ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง

ศาสตราจารย์ประภาศน์สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนวัดบวรนิเวศ โดยถือเป็นชั้นมัธยมบริบูรณ์ไม่ต้องสอบไล่ เพราะ พ.ศ. 2484 เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา กระทรวงศึกษาธิการจึงสั่งงดการสอบและให้นักเรียนผ่านไปเรียนระดับชั้นที่สูงกว่า หากมีเวลาเรียนเพียงพอ ทำให้นักเรียนที่จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวมีชื่อเรียกว่า *"ม.6 โตโจ"*

พ.ศ. 2485 เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ *"ต.ม.ธ.ก. รุ่น 5"* ศาสตราจารย์ประภาศน์เป็นผู้มีผลการเรียนดีคนหนึ่งในรุ่น เนื่องจากเป็นนักเรียนห้อง 1 มาโดยตลอด และจบหลักสูตรเตรียมปริญญาใน พ.ศ. 2486 จากนั้นเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ขณะเดียวกันได้รับราชการในตำแหน่งเสมียนกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่ พ.ศ. 2487 โดยศาสตราจารย์ประภาศน์เข้าฟังการบรรยายที่มหาวิทยาลัยในระหว่างเวลาแปดนาฬิกาถึงสิบนาฬิกา และภาคบ่ายได้ทำงานชดเชยที่ไม่ได้ปฏิบัติราชการในช่วงเช้าจนเลยเวลาเลิกราชการเป็นประจำ กระทั่งสำเร็จการศึกษาหลักสูตรธรรมศาสตรบัณฑิต เมื่อปีการศึกษา 2490 และได้รับปริญญานิติศาสตร-มหาบัณฑิต ในปีการศึกษา 2493 ต่อมาได้รับทุนจากบริษัทนครหลวงประกันชีวิต ไปศึกษาต่อที่สำนัก Gray's Inn จนเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2499

อาจารย์ประภาศน์ ผู้พนมมือแก่ทุกชนชั้น

ศาสตราจารย์ประภาศน์กลับมารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษา และเป็นอาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2500 – 2508 สอนวิชาภาษาอังกฤษเกี่ยวกับกฎหมาย และวิชากฎหมายลักษณะทรัพย์ ปีการศึกษา 2511 – 2514 สอนวิชากฎหมายลักษณะ

หุ้นส่วนและบริษัท และปีการศึกษา 2515 – 2517 สอนวิชาประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

อดีตลูกศิษย์หลายคนกล่าวตรงกันว่า ศาสตราจารย์ประภาศน์เป็นอาจารย์ที่ทุ่มเทในการสอนอย่างเต็มที่ เปิดโอกาสให้นักศึกษาพบปะพูดคุยเป็นประจำ ปลูกฝังความรักต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในคาบเรียนเสมอ เอาใจใส่นักศึกษาทั้งในเรื่องการเรียนและเรื่องส่วนตัว เมื่อนักศึกษาประสบปัญหาต่างๆ ศาสตราจารย์ประภาศน์จะเป็นบุคคลแรกๆ ที่นักศึกษานึกถึง และท่านก็ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลัง บางครั้งอาจนำพาความเดือดร้อนมาให้ แต่ท่านก็ยังไม่ละทิ้งบทบาทความเป็นอาจารย์ นอกจากนี้ยังสามารถจดจำชื่อนามสกุลและเรื่องราวของเหล่าลูกศิษย์ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของศาสตราจารย์ประภาศน์ที่ทุกคนกล่าวถึงเสมอ คือ ท่านจะยกมือไหว้ทักทายผู้อื่นก่อนเสมอ กล่าวกันว่า แทบไม่สามารถหาบุคคลที่ยกมือไหว้ท่านก่อนได้ อันแสดงถึงบุคลิกที่สุภาพอ่อนน้อมไม่ถือตน และท่านก็พูดจาด้วยถ้อยคำที่สุภาพไพเราะ เป็นที่รับรู้กันทั่วไปตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนโรงเรียนเตรียมปริญญาฯ

ตำแหน่งอาจารย์ที่ปรึกษาชุมนุมศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ในพระบรมราชินูปถัมภ์ เป็นงานกิจกรรมนักศึกษาที่ศาสตราจารย์ประภาศน์ให้การส่งเสริมและสนับสนุนเป็นอย่างมาก ตั้งแต่กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นองค์อุปถัมภ์ชุมนุม และให้ความช่วยเหลือในการจัดอภิปรายหน้าพระที่นั่งประจำปี รวมทั้งให้คำปรึกษาในกิจการต่างๆ ของชุมนุม

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แม้ว่าศาสตราจารย์คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ได้รักษาการอธิการบดีในช่วงเวลาอันสั้น หลังจากนั้นวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520 ทบวงมหาวิทยาลัยมีคำสั่งแต่งตั้งศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีสอ้าน เป็นผู้รักษาการอธิการบดี เพื่อแก้ไขปัญหาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่งเมื่อสถานการณ์เข้าสู่ภาวะปกติ ที่ประชุม

สภามหาวิทยาลัยจึงมีมติแต่งตั้งคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรดำรงตำแหน่งอธิการบดี หลังจากคณะกรรมการฯ ได้เสนอ 5 รายชื่อของบุคคลที่สมควรจะได้รับการคัดเลือกดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย คือ นายคนึง ฦาไชย ดร.สมภพ โหตระกิตย์ ศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทิย์ ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย และศาสตราจารย์มาลัย หุวะนันทน์ ขณะนั้นประธานสภามหาวิทยาลัย คือ ศาสตราจารย์ ดร.ประกอบ หุตะสิงห์ จึงได้ติดต่อทาบทามบุคคลดังกล่าวอย่างเป็นทางการ แต่ได้รับการตอบปฏิเสธจากนายคนึง ฦาไชย ดร.สมภพ โหตระกิตย์ และศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทิย์ สภามหาวิทยาลัยจึงลงคะแนนลับเลือกศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยสภามหาวิทยาลัยมีมติแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการแทนอธิการบดี ตั้งแต่วันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2520 เพื่อให้การดำเนินงานภายในมหาวิทยาลัยเป็นไปอย่างเรียบร้อยและต่อเนื่อง

ต่อมามีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2521 มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามความในมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2516 ตั้งแต่วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2521 เป็นต้นไปโดยมีคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยชุดแรกประกอบด้วย อาจารย์ถาวร โพธิ์ทอง เป็นรองอธิการบดี อาจารย์มนตรี บริสุทธิ์ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ศาสตราจารย์อรุณ รัชตะนาวิน เป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ดร.พิชัย จรรย์ศุภรินทร์ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผนพัฒนา และผู้ช่วยศาสตราจารย์เกรียงไกร วณิชพงศา เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา

โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นับเป็นโครงการสำคัญอันดับแรกของศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ที่ได้ดำเนินการนับแต่ดำรงตำแหน่งอธิการบดี โดยในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยได้อนุมัติในหลักการของ *“โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”* และแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้น ประกอบด้วยผู้บริหารมหาวิทยาลัย ผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น

ทบวงมหาวิทยาลัย สภาการศึกษา สำนักงบประมาณ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม กรมวิเทศสหการ คณบดี และหัวหน้าแผนกอิสระ

โครงการดังกล่าวมหาวิทยาลัยได้ยึดถือการพัฒนาวิทยาเขตที่ 2 เป็นนโยบายเร่งด่วน โดยกำหนดให้ที่ดินมหาวิทยาลัยที่ทุ่งรังสิตเป็นวิทยาเขตแห่งใหม่ ซึ่งได้รับการอนุมัติจากรัฐบาลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว และอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมระยะที่ 4 นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ เช่น มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ จัดส่งผู้เชี่ยวชาญมาให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการวางแผน และโครงการดังกล่าวรัฐบาลญี่ปุ่นได้สนใจให้การสนับสนุนด้วย

ที่ดินทุ่งรังสิตอันเป็นที่ตั้งของวิทยาเขตแห่งใหม่ มีจำนวน 2,430 ไร่ แบ่งให้สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (เอ.ไอ.ที.) เช่าจำนวน 1,085 ไร่ และศูนย์ภาษาอังกฤษใช้ที่ดินร่วมอีก 50 ไร่ เหลือเนื้อที่ 1,295 ไร่ จากผังวิทยาเขตรังสิต มีที่ดินจัดสรรของกองทัพอากาศแทรกอยู่ประมาณ 182 ไร่ ซึ่งมหาวิทยาลัยมีความจำเป็นติดต่อซื้อไร่ละ 100,000 บาท หรือเวนคืนที่ดินต่อไป ส่วนทางทิศใต้มีแผนจัดซื้อเพิ่มจนถึงเขตลำคลองและทางทิศตะวันตกจะจัดซื้อไปจนจรดทางรถไฟหรือเขตแม่น้ำ

ดังนั้นเพื่อให้คณะกรรมการพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอในการตัดสินใจ มหาวิทยาลัยจึงได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการอย่างน้อย 3 คณะ เพื่อทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลเสนอต่อคณะกรรมการพัฒนามหาวิทยาลัย ได้แก่ คณะอนุกรรมการวางแผนการศึกษา คณะอนุกรรมการวางผังแม่บท และคณะอนุกรรมการวางแผนงบประมาณการใช้จ่าย

โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้มีการดำเนินงานตามขั้นตอนการบริหารโครงการ ดังนี้คือ การทำแผนทางวิชาการ แผนพัฒนาหน่วยงานสนับสนุนวิชาการ แผนแบ่งส่วนราชการใน 2 วิทยาเขต การทำผังวิทยาเขต และแผนพัฒนาบุคลากร อาจารย์ การออกแบบก่อสร้างและคัดเลือกผู้รับเหมาก่อสร้าง

โครงการนี้กำหนดเวลาการพัฒนามหาวิทยาลัย แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2522 – 2529) ทั้งนี้ใน 3 ปีแรก เป็นขั้นการเตรียมการ ส่วน 5 ปีหลัง เป็นการก่อสร้างสาธารณูปโภค อาคารเรียนรวมกลุ่มวิทยาศาสตร์

หอพักนักศึกษา เป็นต้น สำหรับระยะที่ 2 (พ.ศ. 2530 – 2533) จะดำเนินการก่อสร้างอาคารสถานที่กลุ่มคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในการนี้คณะทำงานได้ประมาณการค่าใช้จ่ายในวงเงิน 1,900 ล้านบาทเศษ

อย่างไรก็ตามต้องเข้าใจว่า โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยแท้ที่จริงแล้วเป็นผลผลักดันจากแนวคิดอันเป็นหลักการอุดมศึกษา ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของรายงานมหาวิทยาลัยที่เซอร์ ชาร์ลส์ ดาร์วิน ได้ทำการสำรวจและวิจารณ์จุดอ่อนของมหาวิทยาลัย ซึ่งมีบางส่วนที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ให้ความสำคัญกับการสร้างกำลังคนสาขาที่ขาดแคลนในการพัฒนาประเทศ ซึ่งก็คือสาขาวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และเทคโนโลยี และการแพทย์ มีผลให้มหาวิทยาลัยทุกแห่งรวมถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต้องปรับเปลี่ยนทิศทางมหาวิทยาลัย นั่นคือการดำเนินการพัฒนามหาวิทยาลัยตามหลักสากลเกี่ยวกับ *“มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์”* สำหรับเป็นแนวทางในการขยายคณะวิทยาศาสตร์และคณะวิทยาศาสตร์ประยุกต์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น คณะแพทยศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งคณะทำงานโครงการพัฒนาฯ ได้ชี้แจงถึงหลักเกณฑ์การเสนอจัดตั้งคณะและสถาบัน โดยได้คำนึงถึงเป้าหมายความต้องการกำลังคนของชาติ ความจำเป็นด้านวิชาการและความต้องการของสังคมประกอบการตัดสินใจ เพราะการมุ่งเน้นสายวิทยาศาสตร์พื้นฐานและวิทยาศาสตร์ประยุกต์นั้น จะไม่พยายามทำให้เป็นวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์โดยแท้ แต่เป็นการผลิตบัณฑิต เพื่อออกไปบริการสังคมและรับใช้ชนบทที่ขาดแคลนบุคลากรทางด้านวิทยาศาสตร์ อันเป็นการสนับสนุนคณะสายสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีชื่อเสียงและความเชี่ยวชาญอยู่แต่เดิม ในการผลิตบัณฑิต การวิจัย การฝึกอบรม และการบริการสังคม ให้มีปริมาณและคุณภาพเพียงพอต่อการพัฒนาประเทศในอนาคต

ตามโครงการพัฒนาฉบับนี้ยังมีการเสนอความเห็นให้กำหนดแผนขยายด้านสาขาวิทยาศาสตร์ก่อน โดยจัดตั้งคณะวิทยาศาสตร์ เพื่อใช้คณะวิทยาศาสตร์เป็นกำลังขยายไปสู่สาขาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ แต่จากแผนพัฒนามหาวิทยาลัยเห็นได้ว่า หลักสูตรคณะวิชาวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ยังคงดำเนินตามแบบแผนเดิม ซึ่งไม่ตรงตามจุดประสงค์

ในการก่อตั้ง เช่น คณะวิศวกรรมศาสตร์ ที่มีหลักสูตรสาขาเครื่องกล สาขาไฟฟ้า เป็นต้น ควรจัดตั้งคณะที่มีลักษณะกึ่งวิศวกรรมหรือกึ่งเทคโนโลยี จะให้บริการสังคมได้มากกว่า

สำหรับการจัดตั้งคณะแพทยศาสตร์และคณะเภสัชศาสตร์ เป็นความจำเป็นทางวิชาการ เพราะขาดแคลนบุคลากรด้านนี้ และจะลดงบประมาณในการฝึกหัดนักศึกษาแพทย์ ด้วยการใช้โรงพยาบาลภูมิพลอดุลยเดชเป็นสถานที่ฝึกงาน อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ของมหาวิทยาลัยอื่นที่เปิดการเรียนการสอนคณะแพทยศาสตร์ ประสบปัญหาเรื่องโรงพยาบาลสำหรับการฝึกอบรมนักศึกษาแพทย์ เนื่องจากโรงพยาบาลโดยทั่วไปไม่เหมาะสมต่อการปรับปรุงเพื่อการสอนและทางวิชาการ ทำให้มหาวิทยาลัยต่างๆ เริ่มก่อสร้างโรงพยาบาลเพื่อใช้ในการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดังนั้นในการจัดตั้งคณะแพทยศาสตร์ หากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องจัดตั้งโรงพยาบาลใหม่ อาจใช้งบประมาณเพิ่มขึ้นประมาณ 500 ล้านบาท

ในเวลานั้นยังเป็นที่กังวลกันว่า การจัดสร้างมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบครบทุกสาขาวิชาเป็นสิ่งที่ยากลำบาก ต้องใช้งบประมาณเพิ่มอีกประมาณ 1,000 ล้านบาท และยังไม่มีมหาวิทยาลัยแห่งใดในประเทศไทยที่สามารถเรียกว่า มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ต้องคำนึงถึงปัจจัยความพร้อมด้านบุคลากรและแผนพัฒนาบุคลากร ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ รวมถึงหลักการส่งเสริมสวัสดิการอาจารย์และข้าราชการ เพราะการพัฒนาบุคลากรจะเป็นกลไกสำคัญต่อความสำเร็จในการวางแผนพัฒนามหาวิทยาลัยต่อไป ด้วยเหตุที่คณะทำงานจัดทำโครงการและแผนพัฒนามหาวิทยาลัยจึงได้ตัดสาขาวิชาคณะบางคณะออกไป เช่น คณะเกษตรศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสัตวแพทย์ และคณะสาธารณสุขศาสตร์ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะคณะทำงานเห็นว่าการจัดตั้งคณะเกษตรศาสตร์ที่ทุ่งรังสิตคงไม่เหมาะสม เนื่องจากที่ดินไม่มีคุณภาพในการทำการเกษตร และเหลือพื้นที่ประมาณ 1,000 ไร่ ไม่เพียงพอเพื่อจัดตั้งคณะเกษตรศาสตร์ได้ นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน เนื้อที่ 10,000 ไร่ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เนื้อที่ 7,000 ไร่ มีความเหมาะสมกว่าในการขยายงานด้านวิชาการและการวิจัยด้านเกษตรได้ดีและเหนือกว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ด้านบริการสาธารณสุข คณะทำงานชุดนี้ได้มีการแสดงความเห็นว่า ประเทศไทยยังขาดแคลนบุคลากรด้านนี้อยู่มาก มหาวิทยาลัยควรจะพิจารณาแนวทางของมหาวิทยาลัยขอนแก่นที่ทดลองผลิตพยาบาลโดยไม่มีโรงพยาบาลเป็นของตนเอง ด้วยการอาศัยคณะวิทยาศาสตร์สอนภาคทฤษฎีและให้นักศึกษาไปฝึกภาคปฏิบัติตามโรงพยาบาลต่างๆ ซึ่งนับว่าได้ผลดี

ส่วนการจัดตั้งสถาบันแรงงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะทำงานเตือนให้ต้องคำนึงถึงปัญหาแรงงานที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ ทุกฝ่ายควรหาวิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างกรรมกรและนายจ้าง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงควรเน้นงานสถาบันแรงงานทางด้านให้การศึกษาและวิจัย จะดีกว่าการบริการสังคม เพราะการฝึกอบรมอาจจะเป็นชนวนทำให้มหาวิทยาลัยเสียภาพลักษณ์ด้านการเมืองและถูกอิทธิพลของนายทุนครอบงำจนอาจนำไปสู่วิกฤตการณ์อย่างวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งจะทำให้มหาวิทยาลัยสูญเสียโอกาสในการดำเนินงานตามโครงการพัฒนามหาวิทยาลัย

โครงการพัฒนามหาวิทยาลัย ซึ่งต้องเริ่มต้นในบริเวณที่ดินแห่งใหม่ที่รังสิตนั้น การจัดตั้งศูนย์การศึกษาแห่งใหม่ เรื่องที่พักอาศัยของนักศึกษาเป็นเรื่องสำคัญลำดับต้นเช่นกัน ควรกำหนดนโยบายในแผนพัฒนาให้ชัดเจนว่าจะวางแผนจัดสรรให้เนื้อที่เท่าใดของพื้นที่ทั้งหมด จะได้ไม่ประสบปัญหาเหมือนที่เกิดขึ้นกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ไม่มีหอพักรองรับนักศึกษาที่เพียงพอ แต่เนื่องจากจังหวัดเชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ เอกชนจึงช่วยในการจัดบริการหอพักแก่นักศึกษาได้มาก สำหรับอาจารย์และข้าราชการควรกำหนดนโยบายการให้บริการต่างๆ ว่าเป็นอย่างไร โครงการช่วยเหลือจะมีวิธีการใดบ้าง

อย่างไรก็ตามคณะทำงานในสมัยศาสตราจารย์ประภาศน์ เป็นอธิการบดีนั้นก็ได้มีการถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับระบบการบริหารงาน สำหรับการดำเนินงานและการจัดการสำหรับพื้นที่และหน่วยงานที่ต้องแยกเป็นสองวิทยาเขต คือ ที่ท่าพระจันทร์ และที่รังสิต คณะทำงานจึงเห็นว่า ควรตรวจสอบพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาได้หรือไม่ เพียงใด และความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาเขต ควรกำหนด

นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพิธีรดน้ำดำหัว ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย อธิการบดี (นั่งซ้ายสุด) และคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย เนื่องในวันสงกรานต์ เมษายน พ.ศ. 2524

ฐานะแต่ละวิทยาเขตให้เป็นอิสระจากกัน เพื่อให้การบริหาร งานธุรการและการให้บริการคล่องตัวมากขึ้น โดยการขอแก้ไขกฎหมายเพื่อขจัดปัญหาดังกล่าว แต่วิทยาเขตทั้งสองต้องประสานสัมพันธ์ภายใต้ระบบและองค์กรบริหารเดียว

การกลับเข้ามาศึกษาต่อของนักศึกษาที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

เหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งนักศึกษา คณาจารย์จำนวนมาก และกายภาพอาคารสถานที่ได้รับผลกระทบที่ถือเป็น

ความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สินครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง คือ เหตุการณ์กรณี 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ก่อนหน้าการเข้ารับตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์ประภาศน์ อวยชัย ใน พ.ศ. 2521 เมื่ออาจารย์เข้ารับหน้าที่อธิการบดีในเดือนมกราคม พ.ศ. 2521 ก็ได้มีการประกาศใช้ *พระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้ซึ่งกระทำความผิดเนื่องในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่าง วันที่ 4 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม 2519* ในสมัยรัฐบาลของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ส่งผลให้ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดกฎหมายในเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 และได้ถูกทางการควบคุมตัวไว้นั้นได้รับการปล่อยตัวออกมา นักศึกษาที่ถูกจับกุมเป็นจำเลยในคดี 6 ตุลาคม และถูกทางการคุมขัง ตั้งแต่วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 – 16 กันยายน พ.ศ. 2521 รวมถึงนักศึกษาที่หลบหนีไป เพราะความหวาดกลัวกับเหตุการณ์ดังกล่าว ได้ยื่นคำร้องขอคืนสภาพนักศึกษาเพื่อกลับเข้ามาศึกษาต่อในระดับชั้นปริญญาตรี

จากเอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 1/2521 เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2521 ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ซึ่งขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้รักษาการแทนอธิการบดีได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า ในการประชุมอธิการบดีทบวงมหาวิทยาลัย มีการแถลงนโยบายเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อนักศึกษาที่หลงผิดและกลับใจเข้ามอบตัวต่อทางรัฐบาลและขอกลับเข้าศึกษาเล่าเรียนต่อ ขอให้มหาวิทยาลัยรับเข้าศึกษาได้เลย โดยไม่ต้องใช้การอบรมใดๆ และไม่ใช้วิธีการติดตามผลต่อไปด้วย

ด้วยเหตุนี้จึงมีนักศึกษาที่ได้รับนิรโทษกรรมยื่นเรื่องขออนุญาตกลับเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยและขอยกเว้นไม่นับระยะเวลาที่หยุดการศึกษาไป 5 ภาคการศึกษา เข้าอยู่ในระยะเวลาการเป็นนักศึกษาเพื่อที่จะรักษาสิทธิเรื่องระยะเวลาการเป็นนักศึกษา เนื่องจากทางมหาวิทยาลัยมีข้อบังคับซึ่งระบุว่า

“การลาพักไม่ว่าด้วยเหตุใดๆ การถูกให้พักการศึกษาหรือการกลับเข้ามาศึกษาใหม่ตามข้อ 9.9 หรือโดยเหตุที่ถูกลบชื่อออกจากทะเบียนนักศึกษาตามข้อบังคับว่าด้วยวินัยนักศึกษา ไม่เป็นเหตุให้ขยายระยะเวลาการเป็นนักศึกษา เกินกว่า 7 ปี สำหรับภาคการศึกษาปกติ หรือเกินกว่า 10 ปี สำหรับการศึกษาภาคค่ำ นับแต่วันขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษา”

...มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รับนักศึกษาที่ร้างห่างบ้านและมหาวิทยาลัยออกไปสู่พนา ได้รับการต้อนรับอย่างดีอย่างที่ครูพึงมีต่อศิษย์ให้กลับมาเรียนใหม่ มีความเข้าใจกับนักศึกษามากขึ้น ผมอยู่ในตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา จึงได้รู้ได้เห็นสิ่งที่ท่านได้ทำด้านนี้อันเป็นสิ่งไม่ได้ปรากฏออกมาทั่วไปนัก ท่านได้แนะนำเอื้อเฟื้อแก่นักศึกษาให้มีสิทธิที่จะแสดงออก และให้เข้าใจและหาทางช่วยนักศึกษาให้ได้เรียนโดยปกติ...

อาจารย์ประภาศน์ อวยชัยในฐานะอธิการบดีได้นำเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมมหาวิทยาลัย และที่ประชุมมีมติเห็นสมควรผ่อนผันให้นักศึกษาที่ได้รับนิรโทษกรรม เข้าศึกษาตั้งแต่ภาค 2 ปีการศึกษา 2521 เป็นต้นไป และยังมีมติให้แก้ไขผลการเรียนของนักศึกษาในภาค 1/2519 จาก F เพราะขาดสอบเป็น W โดยถือว่าภาค 1/2519 เป็นการลาพักเพื่อที่จะให้โอกาสแก่นักศึกษาในการกลับเข้ามาศึกษาเล่าเรียนอีกครั้ง เนื่องจากว่านักศึกษาบางรายนั้นได้ถูกถอนชื่อไปแล้วเนื่องจากคะแนนต่ำตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย นอกจากนี้ที่ประชุมยังเห็นชอบที่จะไม่นับเวลาระหว่างที่ถูกทางการควบคุมตัวเข้าในระยะเวลาการศึกษา 5 ภาคการศึกษา เข้าในระยะเวลาการเป็นนักศึกษา โดยได้มีการร่าง *ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยการยกเว้นไม่นับระยะเวลาการเป็นนักศึกษา พ.ศ. 2522* โดยอารัมภบทของข้อบังคับนี้ได้กล่าวว่า

“เป็นการสมควรให้นักศึกษาที่ขาดการศึกษาและพ้นสภาพการศึกษาไปเนื่องจากเหตุการณ์ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งได้รับอนุญาตให้คืนสภาพเป็นนักศึกษาแล้ว ได้รับการยกเว้นไม่นับเวลาระหว่างที่ขาดการศึกษาเข้าในระยะเวลาการเป็นนักศึกษา”

ซึ่งนับว่าเป็นคุณูปการของท่านอธิการบดีอาจารย์ประภาศน์และคณาจารย์ที่หาทางช่วยนักศึกษาซึ่งได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคมได้กลับเข้ามาศึกษาต่อ

ในเรื่องประเด็นการผ่อนผันนักศึกษากรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้น รองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ได้กล่าวถึงศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ในฐานะอธิการบดีขณะนั้นไว้ว่า

"มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รับนักศึกษาที่ร้างห่างบ้านและมหาวิทยาลัยออกไปสู่พนา ได้รับการต้อนรับอย่างดีอย่างที่ครูพึงมีต่อศิษย์ให้กลับมาเรียนใหม่ มีความเข้าใจกับนักศึกษามากขึ้น ผมอยู่ในตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา จึงได้รู้ได้เห็นสิ่งที่ท่านได้ทำด้านนี้อันเป็นสิ่งไม่ได้ปรากฏออกมาทั่วไปนัก ***ท่านได้แนะนำเอื้อเฟื้อแก่นักศึกษาให้มีสิทธิที่จะแสดงออก และให้เข้าใจและหาทางช่วยนักศึกษาให้ได้เรียนโดยปกติ****"*

ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อย่างไรก็ตามในกรณีเกิดเหตุการณ์สลายการชุมนุมของนักศึกษาที่ชุมนุมต่อต้านรัฐบาลในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้รัฐบาลในยุคต่อมาก็ยังมีความหวาดระแวงในเรื่องการดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมของนักศึกษาว่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง หัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครอง พลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ขณะนั้นจึงได้ออก *คำสั่งหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่ 42/2519* ลงนามวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ยกเลิกระเบียบ ข้อบังคับ และระงับกิจกรรมนิสิต นักศึกษา และนักเรียน ส่งผลให้เกิดการยกเลิกและยุบศูนย์ องค์การบริหาร สโมสร สภา พรรค ชมรม และกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของนิสิต นักศึกษา และนักเรียน ในระหว่างที่ยกเลิกระเบียบ ข้อบังคับและระงับกิจกรรมของนิสิต นักศึกษา และนักเรียนนี้ ทางรัฐบาลอนุญาตให้จัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรภายในสถานศึกษาทางด้านกีฬา ศิลปวัฒนธรรม และการบำเพ็ญประโยชน์ โดยได้รับความเห็นชอบจากหัวหน้าสถานศึกษาที่นิสิต นักศึกษา และนักเรียนสังกัดอยู่ ตั้งแต่นั้นมารูปแบบการดำเนินกิจกรรมนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเปลี่ยนแปลงไป จากกิจกรรมทางด้านการเมืองเป็นกิจกรรมทางด้านการบำเพ็ญประโยชน์ การออกค่ายพัฒนาชนบทจึงก่อกำเนิดขึ้นและเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมมากในยุคนั้น

จนกระทั่งในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2521 ทบวงมหาวิทยาลัยได้มีหนังสือไปยังคณะรัฐมนตรีเพื่อให้มีมติผ่อนคลาย*คำสั่งหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ที่ 42/2519* และคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุญาตให้มหาวิทยาลัยต่างๆ พิจารณาจัดตั้งสโมสรและชมรมเพื่อดำเนินกิจกรรมทางด้านกีฬา ศิลปวัฒนธรรม และการบำเพ็ญประโยชน์ได้ โดยทบวงมหาวิทยาลัยจะต้องจัดให้มีการควบคุมอย่างใกล้ชิด รวมทั้งการจัดกิจกรรมนอกสถานศึกษาจะต้องทำเป็นกลุ่มเล็กๆ เฉพาะเท่าที่ได้รับการร้องขอจากหน่วยราชการหรือร่วมกับหน่วยราชการเท่านั้น และต้องไม่มีวัตถุประสงค์ทางการเมือง ต่อมาทบวงมหาวิทยาลัยได้มีหนังสือด่วนมากลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2521 แจ้งมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวมาให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ทราบ พร้อมทั้งได้วางเกณฑ์เพิ่มเติมในการทำกิจกรรมของนักศึกษาว่า จะต้องเป็นกิจกรรมที่เป็นการเสริมสร้างความเป็นเลิศทางวิชาการ โดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองและเป็นกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัยเท่านั้น การดำเนินกิจกรรมต่างๆ การเชิญบุคคลภายนอกมาเป็นวิทยากร รวมทั้งการเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการไปสู่ประชาชนนั้นจะต้องมีอาจารย์ที่ปรึกษาดูแลให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากหัวหน้าสถานศึกษาและถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยและสถาบันโดยตรง

เมื่อมหาวิทยาลัยได้รับหนังสือก็ได้ดำเนินการร่างข้อบังคับสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในการพิจารณายกร่างนี้มหาวิทยาลัยได้เปิดโอกาสให้ตัวแทนนักศึกษาจาก 8 คณะ และแผนกอิสระได้เข้ามาร่วมกับฝ่ายการนักศึกษาในการร่างข้อบังคับฯ ด้วย

การดำเนินการร่างข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสร ในเวลานั้นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์เกรียงไกร วณิชพงศา ซึ่งได้รับมอบหมายจากอาจารย์ประภาศน์ อธิการบดีร่วมมือกับ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายการศึกษากับตัวแทนนักศึกษา ซึ่งก็เป็นไปอย่างล่าช้า ทั้งนี้เนื่องจากนักศึกษาต้องการรูปแบบสโมสรที่ไม่สอดคล้องกับที่ทางทบวงมหาวิทยาลัยได้กำหนดไว้ คือนักศึกษาต้องการรูปแบบสโมสรที่สามารถเลือกตั้งกรรมการสโมสรโดยตรง มีสภาคอยตรวจสอบการบริหารงานของกรรมการสโมสร และมีอิสระในการปกครองตนเองโดยปราศจากการควบคุมของอาจารย์ที่ปรึกษา ปัญหาความเห็นแตกต่างกันดังกล่าวทำให้ความเห็นของฝ่ายอาจารย์และฝ่าย

นักศึกษาไม่สอดคล้องกัน และทำให้การร่างดำเนินไปไม่รวดเร็วตามที่ต้องการ ในที่สุดกรรมการยกร่างฝ่ายอาจารย์ได้ขอให้ทางตัวแทนนักศึกษา 16 คน ไปร่างเองให้แล้วเสร็จเพื่อที่จะเสนอที่ประชุมคณบดี แต่ก็ไม่ได้มีผลงานก้าวหน้าแต่อย่างใดเพราะฝ่ายนักศึกษายืนยันที่จะต้องการรูปแบบสโมสรตามที่ได้เสนอไป เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ที่ประชุมคณบดีจึงมีมติว่าเพื่อไม่ให้กิจกรรมนักศึกษาต้องหยุดชะงักและเพื่อพิทักษ์ประโยชน์ของนักศึกษาส่วนใหญ่ จึงให้รองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาและผู้ช่วยคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษาทุกคณะและแผนกอิสระดำเนินการยกร่างข้อบังคับฯ ให้แล้วเสร็จโดยเร็วที่สุดเพื่อนำเสนอที่ประชุมคณบดีให้ทันเวลา

ในการประชุมคณบดีครั้งที่ 16/2521 เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2521 ได้มีการพิจารณาร่างข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสร ตัวแทนนักศึกษาที่ร่วมร่างข้อบังคับฯ ได้เข้าร่วมประชุมด้วย และขอร้องที่ประชุมคณบดีให้อนุญาตให้ตัวแทนนักศึกษาเข้าร่วมร่างข้อบังคับฯ กับฝ่ายการนักศึกษาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งที่ประชุมก็ได้อนุญาต และตัวแทนนักศึกษากับฝ่ายการนักศึกษาก็ได้ร่วมกันร่างข้อบังคับฯ ขึ้นอีกฉบับหนึ่ง เมื่อร่างข้อบังคับฯ ทั้ง 2 ฉบับ ผ่านการพิจารณาของที่ประชุมคณบดีแล้วได้เสนอให้ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยพิจารณา

ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2521 เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2521 ที่ประชุมพิจารณาและมีมติให้ทางมหาวิทยาลัยหารือกับทบวง-มหาวิทยาลัยว่าร่างข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสร ฉบับที่ตัวแทนนักศึกษาร่วมกันร่างกับฝ่ายการนักศึกษาจะขัดกับแนวนโยบายทบวงเพียงใด เพื่อรับข้อเสนอแนะมาพิจารณาดำเนินการต่อไป ซึ่งทางทบวงมหาวิทยาลัยได้ชี้แจงมาว่า เรื่องการร่างข้อบังคับฯ นี้เป็นอำนาจของสภามหาวิทยาลัยที่จะพิจารณาร่าง แต่การร่างควรคำนึงถึงความสงบเรียบร้อยและเหตุที่จะตามมาสำหรับร่างข้อบังคับฯ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งสองฉบับ ซึ่งฉบับที่รองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษากับผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษาคณะต่างๆ ร่วมกันร่างจะตรงกับแนวทางที่ทบวงฯ ได้วางไว้มากกว่าอีกฉบับหนึ่ง ในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 4/2521 เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 ที่ประชุมจึงมีมติให้นำร่างข้อบังคับฯ ทั้ง 2 ฉบับ มาพิจารณารวมกัน ถ้าข้อบังคับตอนไหนของฉบับใดดีกว่าและไม่ขัดกับแนวทางของทบวงฯ ก็ให้นำข้อบังคับฉบับนั้นมาใช้ และให้ตั้งคณะอนุกรรมการพิจารณาปรับร่าง

ข้อบังคับฯ ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ประกอบด้วย รองอธิการบดีทุกฝ่าย คณบดีและหัวหน้าแผนกอิสระทุกท่าน รวม 12 ท่านไปร่วมกันพิจารณา

ด้วยเหตุที่สภามหาวิทยาลัยมีการตั้ง *"คณะอนุกรรมการร่างข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสร"* พิจารณาร่างข้อบังคับใหม่ โดยอ้างเหตุว่าร่างเดิมไม่เป็นไปตามที่ทบวงมหาวิทยาลัยกำหนด และที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2521 ในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 มีมติเห็นชอบและประกาศใช้ร่างข้อบังคับฯ ที่คณะอนุกรรมการร่างข้อบังคับฯ ได้ร่างขึ้นมาใหม่ สร้างความไม่พอใจแก่นักศึกษา โดยตัวแทนนักศึกษาร่างข้อบังคับฯ 16 คน ได้เขียนจดหมายถึงอาจารย์ประภาศน์ อวยชัย อธิการบดีความว่า *"ธรรมนูญที่กรรมการร่วมร่างระหว่างผู้บริหารและนักศึกษา...นอกจากจะเป็นธรรมนูญที่ยืนอยู่บนความต้องการของนักศึกษามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้แล้ว ยังได้ผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมคณบดีอีกครั้งหนึ่งด้วย แทนที่ทางสภามหาวิทยาลัยจะทำการพิจารณาเรื่องนี้ให้ถึงที่สุดและเสร็จสิ้นโดยเร็วตามข้อตกลงร่วมกันระหว่างฝ่ายบริหารมหาวิทยาลัย คณบดีทุกท่าน ตัวแทนชุมนุม และตัวแทนร่างฯ 16 คน สภามหาวิทยาลัยกลับมีมติให้ตั้งอนุกรรมการขึ้นพิจารณาธรรมนูญฉบับนี้"* และนอกจากนั้นฝ่ายนักศึกษาได้ออกแถลงการณ์เพื่อให้ทางมหาวิทยาลัยออกมาชี้แจงในเรื่องดังกล่าว

วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 มหาวิทยาลัยได้ออกมาชี้แจงแก่นักศึกษาว่าการที่นักศึกษาอ้างว่ารูปแบบสโมสรที่ได้มาจากการร่วมร่างระหว่างรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาและตัวแทนนักศึกษา 16 คน และที่ประชุมคณบดีได้ยอมรับ ดังนั้นสภามหาวิทยาลัยควรจะรับรูปแบบสโมสรนี้ ข้ออ้างดังกล่าวมีความคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะที่ประชุมคณบดีไม่เคยมีมติยอมรับรูปแบบสโมสรดังกล่าวแต่ประการใด *การที่ที่ประชุมคณบดีผ่านร่างรูปแบบสโมสรดังกล่าวนั้นเป็นการ**ผ่านเรื่อง**เพื่อที่จะพิจารณารายละเอียดกันในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยเท่านั้น **มิใช่เป็นการยอมรับหรือรับรอง**รูปแบบสโมสรดังกล่าวข้างต้นแต่ประการใด เพราะที่ประชุมตระหนักดีว่ารูปแบบสโมสรที่เสนอไปในวันนั้นตามกฎหมาย (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495) **เป็นอำนาจหน้าที่ของสภามหาวิทยาลัยที่จะเป็นผู้พิจารณาออกข้อบังคับของมหาวิทยาลัยเพราะกฎหมายบัญญัติให้มหาวิทยาลัยนี้อยู่ในความควบคุมดูแลของสภามหาวิทยาลัยโดยตรง***

ปัญหาความขัดแย้งประเด็นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยกับนักศึกษา จนในที่สุดนักศึกษาร่วมพันคนได้ชุมนุมประท้วงฝ่ายคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 เพื่อประกาศเจตนารมณ์ที่จะยืนหยัดต่อสู้เพื่อเสรีภาพและประชาธิปไตยในมหาวิทยาลัยจนถึงที่สุด ในที่สุดมหาวิทยาลัยได้พิจารณาและดำเนินการเสนอสภามหาวิทยาลัยขออนุมัติให้ใช้ข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสร ตามรูปแบบที่มีสภานักศึกษาตามที่นักศึกษาร้องขอ เพื่อที่จะช่วยให้ลดความกดดันและคลี่คลายปัญหาต่างๆ ได้ และในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2522 เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 สภามหาวิทยาลัยมีมติอนุมัติให้ใช้ข้อบังคับฯ ว่าด้วยสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2522

นิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

เมื่อดำรงตำแหน่งอธิการบดีได้ระยะหนึ่ง คณะนิติศาสตร์ได้พิจารณาเสนอชื่ออาจารย์ประภาศน์ อวยชัย เป็นผู้สมควรได้รับปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ซึ่งอาจารย์ประภาศน์ขอให้ระงับการพิจารณา แต่คณะนิติศาสตร์ได้เสนอชื่อท่านอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ท่านขอร้องให้งดเว้นการเสนอชื่อตนเอง แต่ที่ประชุมคณบดีและที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยต่างเห็นว่า อาจารย์ประภาศน์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีเกียรติประวัติดีเด่น และในอดีตที่ผ่านมาการเสนอชื่อผู้สมควรได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ โดยเฉพาะตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัย ถือเป็นเกียรติคุณอันสูงยิ่งแก่ผู้ได้รับเสนอชื่อ ซึ่งไม่เคยมีการปฏิเสธมาก่อนและเห็นว่า อาจารย์ประภาศน์ไม่ควรปฏิเสธ ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยจึงมีมติขอให้ท่านยอมรับ ด้วยเหตุนี้อาจารย์ประภาศน์ อวยชัย จึงได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ใน พ.ศ. 2521 นั้นเอง

ที่ดินทุ่งมหาเมฆ

ในช่วงเวลาที่อาจารย์ประภาศน์ทำงานในฐานะอธิการบดีนี้เองคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้เริ่มการวางแผนพัฒนาที่ดินของมหาวิทยาลัยซึ่งมีอยู่ในที่ต่างๆ หนึ่งในนั่น คือ ที่ดินทุ่งมหาเมฆ พ.ศ. 2521 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ขอใช้ประโยชน์ที่ดินของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง

ซึ่งติดกับกรมการบินพาณิชย์ ตรงข้ามกับสมาคมธรรมศาสตร์ แขวงทุ่งมหาเมฆ เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร เนื้อที่ 3 ไร่ 60 ตารางวา โดยไม่เสียค่าตอบแทน เพื่อก่อสร้างอาคารหอพักนักศึกษา ศูนย์กีฬา และสถานที่ทำการของมหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นอาคารร้าง

โครงการสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. 2518 คณะกรรมการพิจารณาโครงการวารสารธรรมศาสตร์ ได้เสนอมหาวิทยาลัยให้ปรับปรุงงานด้านพิมพ์ตำรา คำบรรยาย วารสารทางวิชาการ และงานจัดจำหน่าย โดยจัดตั้งเป็น *"โครงการสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ส่วน คือ งานสำนักพิมพ์ ทำหน้าที่พิจารณาส่งเสริมให้มีการพิมพ์ตำราและวารสารที่มีคุณภาพ งานโรงพิมพ์ ทำหน้าที่ผลิตจัดพิมพ์เอกสารที่ทางสำนักพิมพ์เห็นความสำคัญและให้จัดพิมพ์ และงานร้านหนังสือ ทำหน้าที่จัดจำหน่ายและทำการตลาด หนังสือและเอกสารวิชาการที่มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์และดำเนินงานภายใต้สามหน่วยงาน มีคณะกรรมการดำเนินงานของแต่ละหน่วยงาน เป็นผู้วางแผนปฏิบัติงานภายใต้คณะกรรมการบริหาร ซึ่งทำหน้าที่วางนโยบายและควบคุมการดำเนินงานของหน่วยงานย่อยทั้งสาม ในการนี้มหาวิทยาลัยได้มีมติเห็นชอบในหลักการตั้งแต่ พ.ศ. 2518 พร้อมมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารและคณะกรรมการดำเนินงานสำนักพิมพ์ โรงพิมพ์ และศูนย์หนังสือ ที่จริงแล้วคณะกรรมการเหล่านี้ได้ร่วมกันพิจารณาร่างข้อบังคับฯ ว่าด้วยโครงการสำนักพิมพ์เป็นที่เรียบร้อยแล้ว แต่เนื่องจากเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้ยังไม่ได้เข้ารับการพิจารณาเห็นชอบ หลังเหตุการณ์สงบลงคณะกรรมการจึงได้เสนอร่างข้อบังคับอีกครั้ง โดยที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยมีมติอนุมัติให้ใช้ข้อบังคับฯ ว่าด้วยโครงการสำนักพิมพ์ พ.ศ. 2522 และข้อบังคับฯ ว่าด้วยเงินและทรัพย์สินโครงการสำนักพิมพ์ พ.ศ. 2522 สำหรับบริหารงานด้านการเงินโดยเฉพาะ ทำให้การดำเนินงานสำนักพิมพ์ โรงพิมพ์ และศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยอยู่ในระบบแบบใหม่ที่เหมาะสมในเชิงธุรกิจได้เริ่มต้นขึ้นนับแต่ พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา

วารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน จาก “แผนกอิสระ” เป็น “คณะ”

หลังจากที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยในยุคของเสด็จในกรมฯ ทรงทำหน้าที่อธิการบดี ได้ยกฐานะโครงการอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนในสังกัดคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ขึ้นเป็นแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนใน พ.ศ. 2513 แล้วนั้น ใน พ.ศ. 2522 หัวหน้าแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนในขณะนั้น จึงได้เสนอให้ที่ประชุมคณบดีพิจารณาเรื่องการจัดตั้งคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนขึ้นเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการด้านสื่อสารมวลชน การดำเนินการและส่งเสริมการวิจัยในสาขาวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน รวมทั้งบริการทางวิชาการแก่ผู้ประกอบอาชีพทางสื่อสารมวลชนและบุคคลทั่วไป และนอกจากนี้ยังจัดทำโครงการขยายและปรับปรุงยกฐานะเดิมจากแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนขึ้นเป็นคณะ อันเป็นการดำเนินงานตามโครงการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

ทำให้การประชุมคณบดีครั้งที่ 32/2521 เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 ที่ประชุมได้มีมติเห็นชอบให้ยกฐานะแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนขึ้นเป็น *“คณะ”* และในการประชุมครั้งนี้ มีคณบดีบางท่านให้คำแนะนำว่า *“ภายหลังจากที่ได้รับการยกฐานะเป็น “คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน” ขึ้นแล้ว ระยะแรกนี้ยังไม่มีความจำเป็นที่จะเร่งขยายงานให้กว้างขวางออกไป เนื่องจากปัจจุบันนี้ก็ทำหน้าที่มีปริมาณมากอยู่แล้ว ถ้าขยายในตอนนี้อาจปฏิบัติงานที่ขยายใหม่ไม่ไหว”* ใน พ.ศ. 2522 จึงได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนขึ้นเป็นคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน อันเป็นคณะวิชาใหม่สาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ตั้งขึ้นในช่วงเวลาของมหาวิทยาลัยพัฒนาผ่านเข้าสู่ยุคที่สองได้เกือบสองทศวรรษ

สถาบันพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์

ที่จริงแล้วผลพวงจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจและการลงทุนใน

ภาคอุตสาหกรรม การบริหาร และระบบสาธารณูปโภคเป็นไปอย่างรวดเร็ว จนทำให้มีการขยายตัวของเมืองและการเพิ่มประชากรในเขตเมืองอย่างรวดเร็ว เป็นผลให้เกิดปัญหาด้านแรงงานและสังคมเมือง ซึ่งนำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาด้วยการบริหารจัดการแรงงานที่ถือเป็นทรัพยากรบุคคล บุคคลสำคัญที่เป็นผู้บริหารระดับสูงของกรมแรงงาน คือ นิคม จันทรวิทูร อธิบดีกรมใน พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัย ได้นำประเด็นปัญหานี้นำเสนอความเห็นต่ออธิการบดีอาจารย์ประภาศน์ อวยชัย ถึงปัญหาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ได้ขยายตัวอย่างมาก ซึ่งท่านเห็นว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความเชี่ยวชาญด้านสังคมศาสตร์มาเป็นเวลานาน มีรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรมนุษย์ในหลายคณะ ทั้งระดับปริญญาตรีและปริญญาโท อาทิเช่น คณะนิติศาสตร์ เปิดสอนวิชากฎหมายแรงงาน คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี เปิดสอนวิชาแรงงานสัมพันธ์ คณะรัฐศาสตร์ เปิดสอนวิชาการบริหารแรงงาน คณะเศรษฐศาสตร์ เปิดสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์เบื้องต้น วิชาเศรษฐศาสตร์แรงงาน และคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ เปิดสอนวิชาสวัสดิการแรงงาน วิชาการสังคมสงเคราะห์ในวงการอุตสาหกรรม เป็นต้น ถือเป็นความพร้อมในด้านการจัดการเรียนการสอนและยังมีอัตรากำลังคนด้านผู้สอนและเจ้าหน้าที่ควรให้มีการบริการทางวิชาการด้านทรัพยากรมนุษย์ ด้วยการรวบรวมการเรียนการสอนในคณะต่างๆ ให้เป็นรูปแบบสหวิชา และมีการศึกษาวิจัยที่ลึกซึ้งถึงปัญหาในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ ซึ่งท่านเห็นว่าสมควรให้มหาวิทยาลัยจัดตั้งเป็น *“สำนักพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์”*

ด้วยข้อเสนอความเห็นของ นิคม จันทรวิทูร อาจารย์ประภาศน์ และคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้เล็งเห็นถึงประโยชน์และความสำคัญเช่นเดียวกัน จึงแต่งตั้งคณะกรรมการโครงการก่อตั้งสถาบันเพื่อการศึกษาและวิจัยแรงงาน โดยมอบให้นิคม จันทรวิทูร และศาสตราจารย์สังเวียน อินทรวิชัย อาจารย์จากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี เป็นที่ปรึกษา และดร.จีระ หงส์ลดารมภ์ อาจารย์จากคณะเศรษฐศาสตร์เป็นประธานคณะกรรมการในวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2521 เพื่อรวบรวมข้อมูลในการก่อตั้งสำนักพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง เพื่อศึกษาวิจัยสภาพและปัญหาทรัพยากรมนุษย์ในประเทศไทย เผยแพร่ข้อมูล ให้ความรู้

ทางวิชาการแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องและผู้ที่สนใจ และจัดให้มีการศึกษาระดับสูงในสาขาที่เกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในช่วงแรกของการเสนอโครงการ ยังไม่มีความแน่ชัดถึงเหตุผลในการขอจัดตั้ง ดังนั้นทางคณะกรรมการโครงการจึงได้ปรับปรุงหลักการของการจัดตั้งให้ชัดเจนมากขึ้น โดยเพิ่มเติมวัตถุประสงค์ของสถาบันให้ละเอียดยิ่งขึ้น และเปลี่ยนคำเป็น *"สถาบันวิจัย"* ซึ่งเหมาะสมกับงานที่เป็นการวิจัยเพื่อนำไปใช้ในการเรียนการสอน อันสอดคล้องกับลักษณะงานที่แท้จริงของโครงการมากกว่า คำว่า *"สำนัก"* ที่เป็นงานเชิงบริการและส่งเสริมวิชาการ ดังนั้นจากสำนักพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์ จึงเป็น *"สถาบันพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์"* ใน พ.ศ. 2523

การพัฒนากลไกระบบบริหารแบบสมัยใหม่

ในทศวรรษ 2520 สังคมไทยซึ่งอยู่ในบริบทโลกโลกาภิวัตน์ ที่เปิดรับระบบข้อมูลข่าวสารผ่านกลไกอิเล็กทรอนิกส์ที่เรียกว่า ระบบสารสนเทศ ทำให้มหาวิทยาลัยทุกแห่งเวลานั้นตื่นตัวในการเปิดรับกลไกดังกล่าว เพื่อนำมาใช้จัดการระบบข้อมูลของมหาวิทยาลัย รวมทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้คณะผู้บริหารสมัยอาจารย์ประภาศน์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดี มีการจัดตั้งและพัฒนาหน่วยงาน เพื่อปฏิบัติการและปรับระบบฐานข้อมูลเพื่อการบริการนักศึกษาได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ นั่นคือการจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ ซึ่งในเวลาต่อมา คือ สถาบันประมวลข้อมูลและการพัฒนาและสำนักงานทะเบียนและวัดผลการศึกษา

ศูนย์คอมพิวเตอร์

จากการที่ พ.ศ. 2523 ได้มีการเสนอก่อตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อนำวิทยาการเทคโนโลยีสมัยใหม่มาส่งเสริมการศึกษาผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น และใช้เครื่องคอมพิวเตอร์มาประยุกต์ในทางวิชาการและการวิจัย เพื่อยกระดับคุณภาพงานวิจัยของอาจารย์และนักศึกษา อันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและสามารถเผยแพร่ในวงกว้างนำชื่อเสียงมาสู่มหาวิทยาลัย

ขณะนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เริ่มใช้คอมพิวเตอร์ในการสอน การวิจัยและงานบริการของหน่วยงานวัดผลการศึกษา เสียค่าใช้จ่ายปีละประมาณ

1,300,000 บาท และไม่สามารถขยายปริมาณงานได้ เนื่องจากความไม่สะดวกจากการรับบริการของแหล่งคอมพิวเตอร์ภายนอก และในอนาคตมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีเครื่องคอมพิวเตอร์ เนื่องจากปริมาณการใช้จะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทั้งลักษณะวิชาที่ใช้คอมพิวเตอร์ในการเรียนการสอน โครงการวิจัย งานทะเบียนและวัดผลการศึกษา สำนักหอสมุด และงานบริหารมหาวิทยาลัย ต่างต้องใช้คอมพิวเตอร์จัดระเบียบข้อมูล

แต่อย่างไรก็ตามมหาวิทยาลัยมีปัญหาด้านเงินงบประมาณ ที่ต้องเสนอขออนุมัติตามขั้นตอนทางราชการที่ใช้ระยะเวลาดำเนินการตามขั้นตอนนาน และต้องพบอุปสรรคมากมาย ซึ่งไม่มีความคล่องตัวเหมาะสมต่อการพัฒนามหาวิทยาลัย ในฐานะที่เป็นสถาบันส่งเสริมการศึกษาของชาติ คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยจึงเสนอวิธีการที่เป็นไปได้ที่จะทำให้การดำเนินการเป็นไปอย่างรวดเร็ว คือ ซื้อหรือเช่าด้วยรายได้ของมหาวิทยาลัย รวมถึงการรับบริจาคเครื่องคอมพิวเตอร์ หรือจัดหาเครื่องคอมพิวเตอร์มาติดตั้งที่มหาวิทยาลัยและใช้ประโยชน์จากเครื่อง โดยไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าของ

อย่างไรก็ตามที่ประชุมมหาวิทยาลัยครั้งนั้นยังมีปัญหา เรื่องแหล่งทุนที่จะได้มาจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ มีการแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลาย แต่ทางคณะผู้บริหารยืนยันให้ใช้เงินรายได้ของมหาวิทยาลัย เนื่องจากการติดตั้งคอมพิวเตอร์เป็นความจำเป็นเร่งด่วน เพื่อรองรับปริมาณการใช้ ซึ่งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า การก่อตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมกำหนดนโยบายและการบริหารงานคอมพิวเตอร์ของรัฐ หรือคณะกรรมการคอมพิวเตอร์แห่งชาติ และโครงการตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ควรจะเป็นส่วนราชการ หรือหน่วยอิสระแบบรัฐวิสาหกิจ ในที่สุดสภามหาวิทยาลัยมีมติอนุมัติในหลักการที่จะตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พร้อมยื่นเรื่องให้ทบวงมหาวิทยาลัยนำเสนอต่อคณะกรรมการพิจารณากำหนดนโยบายและการบริหารคอมพิวเตอร์ของรัฐได้พิจารณา ในขณะนั้นคณะกรรมการฯ มีมติอนุมัติในหลักการของระบบคอมพิวเตอร์ แต่ไม่อนุมัติในระบบเครื่องบันทึกข้อมูล ทำให้การจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ต้องชะลอออกไป จนในที่สุดได้มีการผนวกหลักการเข้ากับสถาบันประมวลข้อมูลเพื่อการศึกษาและการพัฒนา

การยกฐานะ “งานสำนักทะเบียนฯ” เป็น “สำนักทะเบียน”

เดิมนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ดำเนินการสอนในระบบเปอร์เซ็นต์ นักศึกษาแต่ละคณะจะศึกษาวิชาที่เปิดสอนในคณะนั้นจนสำเร็จการศึกษา การจัดตารางบรรยาย การรับสมัครสอบไล่ ตลอดจนการคำนวณและบันทึกคะแนนเป็นภาระที่แต่ละคณะเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนการรับขึ้นทะเบียนเมื่อเข้าเป็นนักศึกษาและการออกหนังสือสำคัญเมื่อสำเร็จการศึกษาของนักศึกษาทุกคณะเป็นงานของแผนกทะเบียนและสถิติ

จนถึงปีการศึกษา 2513 มหาวิทยาลัยเปลี่ยนระบบการศึกษามาเป็นระบบหน่วยกิต เปิดโอกาสให้นักศึกษาทุกสาขาวิชาเอก เลือกวิชาโทและวิชาเสรีได้ตามความต้องการ ในการนี้จำเป็นต้องมีหน่วยงานกลางประสานงานในด้านการจัดตารางบรรยาย รับจดทะเบียนศึกษาลักษณะวิชา บันทึกและติดตามผลการศึกษาของนักศึกษาแต่ละคน ตลอดจนเสนอขออนุมัติปริญญา มหาวิทยาลัยจึงจัดตั้งหน่วยวัดผลการศึกษาในปีการศึกษา 2513 เพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว และในปีการศึกษา 2521 มหาวิทยาลัยได้รวมหน่วยวัดผลการศึกษาและแผนกทะเบียนและสถิติเป็น *“งานทะเบียนและวัดผลการศึกษา”* ซึ่งเป็นงานหนึ่งในกองบริการการศึกษา

ด้วยปริมาณงานที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก กล่าวคือ จำนวนวิชาระดับปริญญาตรีที่เปิดสอนในทุกคณะเพิ่มจาก 233 วิชา ในปีการศึกษา 2514 เป็น 1,024 วิชา ในปีการศึกษา 2522 ส่งผลต่อการจัดตารางบรรยายและห้องบรรยายเพื่อให้นักศึกษาทุกสาขาวิชา วิชาเอกเลือกเรียนวิชาโทและวิชาเลือกเสรีได้ตามความต้องการและความถนัดนั้นมีเพิ่มมากขึ้น และปริมาณงานในการให้บริการนักศึกษาระบบหน่วยกิตในแต่ละปีการศึกษาเพิ่มจากเมื่อเริ่มการศึกษาระบบหน่วยกิตมาก ปรากฏว่าจำนวนครั้งที่ให้บริการด้านขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษา ด้านจดทะเบียนศึกษาลักษณะวิชา ด้านการจัดห้องสอบและที่นั่งสอบ ตลอดจนบันทึกผลการสอบของนักศึกษาชั้นปริญญาตรีทุกคนเพิ่มจาก 11,194 ครั้ง ในปีการศึกษา 2513 เป็น 252,965 ครั้ง ในปีการศึกษา 2522 รวมทั้งปริมาณหนังสือสำคัญตลอดจนใบรับรองชนิดต่างๆ ของนักศึกษาทุกคนขยายปริมาณมาก งานทะเบียนและวัดผลการศึกษาจึงขอยกฐานะเป็นสำนักทะเบียนและ

วัดผลการศึกษาเพื่อที่จะให้งานทะเบียนและวัดผลการศึกษาดำเนินไปได้ด้วยดี

ด้วยเหตุนี้ในสมัยที่อาจารย์ประภาศน์ปฏิบัติหน้าที่อธิการบดีนั้น ในการประชุมคณบดีครั้งที่ 37/2522 เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 ที่ประชุมเห็นชอบในหลักการของโครงการปรับปรุงงานทะเบียนและวัดผลการศึกษายกฐานะเป็นสำนัก ต่อมาในการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2523 เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2523 ที่ประชุมมีมติเห็นชอบด้วยกับโครงการจัดตั้งสำนักทะเบียนและวัดผลการศึกษา

เมื่อสภามหาวิทยาลัยมีมติให้จัดตั้งสำนักทะเบียนและวัดผลการศึกษา จึงได้เสนอโครงการไปยังทบวงมหาวิทยาลัย เพื่อให้อนุมัติโครงการ ซึ่งทบวงมหาวิทยาลัยได้นำเสนอให้คณะกรรมการทบวงมหาวิทยาลัยพิจารณา อย่างไรก็ตามที่ประชุมทบวงมหาวิทยาลัยได้มีหนังสือ ลงวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2523 ความว่า

“เห็นสมควรให้รอการพิจารณาการจัดตั้งสำนักทะเบียนและวัดผลการศึกษาไว้ก่อน เพื่อจะได้พิจารณาเปรียบเทียบพร้อมกับโครงการจัดตั้งสำนักทะเบียนนิสิตและประเมินผลของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งขณะนี้อยู่ในระหว่างการปรับปรุงโครงการเพื่อนำเสนอคณะกรรมการทบวงฯ พิจารณาอีกครั้ง”

ในเรื่องนี้ทำให้มหาวิทยาลัยต้องชะลอโครงการ จนกระทั่งสำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ได้มีหนังสือแจ้งมติให้ความเห็นชอบการจัดตั้งสำนักทะเบียนและวัดผลการศึกษา แต่ทั้งนี้เห็นควรให้ใช้ชื่อว่า *“สำนักทะเบียนและประมวลผล”* ทั้งนี้รัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัยได้อนุมัติการจัดตั้งสำนักทะเบียนและประมวลผลของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2524 ด้วยเหตุฉะนี้ *“สำนักทะเบียนและประมวลผลมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”* จึงก่อกำเนิดขึ้นมาในวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา

สถาบันประมวลข้อมูลเพื่อการศึกษาและการพัฒนา

หลังจาก พ.ศ. 2523 แม้จะมีความพยายามริเริ่มการจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ แต่เนื่องจากปัญหางบประมาณในการจัดซื้อเครื่องบันทึกข้อมูล ใน พ.ศ. 2524

อธิการบดีอาจารย์ประภาศน์ อวยชัย จึงได้เสนอโครงการศูนย์ประมวลข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการดำเนินงานของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ เป็นความร่วมมือระหว่างสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในฐานะศูนย์ประสานงานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ กับกรมการพัฒนาชุมชน และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมหาวิทยาลัยจะช่วยประเมินข้อมูลการพัฒนาชนบทให้กับคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ มีสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสนับสนุนเครื่องมือในการประเมินผล ทำให้มหาวิทยาลัยสามารถนำมาใช้ในฐานะเครื่องบันทึกข้อมูลได้ด้วย

คณะกรรมการวางแผนและการพัฒนาการใช้คอมพิวเตอร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงเห็นควรให้จัดตั้งหน่วยงานขึ้นมาใหม่ชื่อว่า *"สถาบันข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท"* ซึ่งที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยมีมติให้เปลี่ยนชื่อเป็น *"สถาบันประมวลข้อมูลเพื่อการศึกษาและการพัฒนา"* ทั้งนี้ลักษณะโครงการเป็นการยกฐานะของโครงการจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ ผนวกเข้ากับโครงการศูนย์ประมวลข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบทแห่งชาติ ให้เป็นส่วนราชการที่สังกัดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อประโยชน์ของโครงการพัฒนาชนบทในการวางแผน การดำเนินงาน การบริหารโครงการและติดตามผล การเก็บรักษาข้อมูลในการวิจัย และการให้บริการข้อมูลแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งงานด้านวิชาการ การวิจัย และการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมวิชาการชั้นสูง สถาบันประมวลข้อมูลเพื่อการศึกษาและการพัฒนา จึงได้ทำหน้าที่ประมวลผลและระบบฐานข้อมูลให้กับการพัฒนาชนบท และได้ยุติบทบาทนี้ในสองทศวรรษที่ผ่านมา และยังคงทำหน้าที่ศูนย์คอมพิวเตอร์ให้กับมหาวิทยาลัยในทุกวันนี้

"ช้างเผือก" จากภูผา ป่ากว้าง สู่กลางเมือง

ก่อนทศวรรษ 2520 ทบวงมหาวิทยาลัยได้มีความพยายามที่จะแก้ไขปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัย เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กที่ศึกษาเล่าเรียนในต่างจังหวัด มีฐานะยากจน และเป็นบุตรธิดาของเกษตรกรได้มีโอกาสที่จะสอบเข้ามหาวิทยาลัยมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการวิเคราะห์ตัวเลขข้อมูลของผู้สอบเข้ามหาวิทยาลัยติดต่อกันมาโดยตลอด พบว่าผู้ที่ผ่านการ

คัดเลือกและได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐเป็นบุตรธิดาของเกษตรกร เพียง 7% เท่านั้น ทบวงมหาวิทยาลัยจึงได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยขึ้นมา เพื่อศึกษาและวิจัยความเป็นไปได้ของการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัย

ในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2518 ที่ประชุมคณะกรรมการทบวงมหาวิทยาลัยได้พิจารณาข้อเสนอของคณะอนุกรรมการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัย มติการประชุมครั้งนั้นเห็นชอบด้วยในหลักการที่ว่า *"ระบบการสอบคัดเลือกที่เหมาะสม ควรประกอบด้วยการคัดเลือกทั่วไปส่วนหนึ่ง และการคัดเลือกตามระบบโควตาอีกส่วนหนึ่ง"*

เมื่อทางทบวงมหาวิทยาลัยเห็นชอบในหลักการของระบบการสอบคัดเลือกแบบใหม่แล้วได้มีหนังสือแจ้งไปยังแต่ละมหาวิทยาลัย เพื่อขอให้แต่ละมหาวิทยาลัยช่วยกันพิจารณาแนวทางการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัย ทั้งนี้โดยอาศัยเอกสารข้อเสนอของคณะอนุกรรมการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยเป็นแนวทางประกอบการพิจารณา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยอธิการบดีและคณะผู้บริหารจึงได้ดำเนินการพิจารณาเรื่องการรับนักศึกษาเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตามระบบโควตา ในการนี้อาจารย์ประภาศน์ อวยชัย ยังได้แต่งตั้ง *"คณะที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการของอธิการบดี"* ขึ้น เพื่อให้หลักการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยตามระบบโควตาปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรมและรวดเร็ว เพราะจะได้สนับสนุนให้นักเรียนที่มีผลการเรียนดี อยู่ในชนบทและมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่เอื้ออำนวยให้เข้ามาสอบแข่งขันเข้ามหาวิทยาลัย ได้มีโอกาสเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเพิ่มมากขึ้น

อาจารย์ประภาศน์ อวยชัย ได้แถลงเรื่องนี้แก่ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 7/2523 เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2523 ว่า

"ในการพิจารณาข้อเสนอดังกล่าวที่ประชุมคณบดีได้พิจารณาหลายครั้ง โดยมีอาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ซึ่งเป็นผู้แทนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในฐานะคณะอนุกรรมการปรับปรุงระบบการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยที่ทบวงมหาวิทยาลัยแต่งตั้งเข้าร่วมชี้แจงอยู่ด้วย ผลการประชุมมีมติเห็นชอบด้วยตามหลักการที่ว่า "การสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยควรใช้

การคัดเลือกตามระบบโควตา ประกอบกับการสอบคัดเลือกทั่วไป ในขณะที่เรื่องนี้อยู่ในระหว่างการพิจารณาของทบวงมหาวิทยาลัยนั้น ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ควรดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเท่าที่สามารถจะกระทำได้ จึงขอให้ฝ่ายวิชาการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อพิจารณาเรื่องนี้ เพื่อมหาวิทยาลัยจักได้ดำเนินการต่อไปในปีการศึกษา 2524"

ในปีการศึกษา 2524 มหาวิทยาลัยจึงได้ริเริ่มโครงการรับนักศึกษาเรียนดีจากชนบทขึ้นเป็นปีแรก โดยได้พิจารณารับนักศึกษาจำนวนประมาณ 50 คน จากอำเภอและจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดให้เข้าคณะหรือแผนกอิสระต่างๆ เฉลี่ยตามสัดส่วนจำนวนนักศึกษาที่คณะหรือแผนกอิสระนั้นๆ รับอยู่ในเวลานั้น สำหรับคุณสมบัติเบื้องต้นนั้นต้องเป็นนักเรียนในชั้นมัธยมปลาย มีผลการเรียนดีเด่น มาจากครอบครัวเกษตรกร หรือด้อยฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งหากไม่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินและโอกาสก็จะไม่มีทางเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยได้เลย ในช่วงระยะเวลาเริ่มต้นโครงการนี้ ค่าใช้จ่ายทั้งหมดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณแผ่นดิน มหาวิทยาลัยจึงมีภาระหนักในการหาทุนการศึกษาให้แก่นักศึกษาเหล่านี้ ทำให้ต้องพิจารณาจำกัดจำนวนและภูมิภาคที่มีความจำเป็นเร่งด่วนเป็นประการแรก

ครบวาระการดำรงตำแหน่ง

ปลาย พ.ศ. 2524 อาจารย์ประภาศน์ อวยชัย แถลงในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย ถึงกิจการของมหาวิทยาลัยด้านวิชาการ การบริหาร การวางแผนพัฒนา การวิจัย และการบริการชุมชนและกิจกรรมนักศึกษา ที่ได้ดำเนินการมาด้วยดีและมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามลำดับ ตลอดช่วงเวลาการทำหน้าที่อธิการบดี ทั้งนี้เป็นผลจากการที่สภามหาวิทยาลัย คณาจารย์ ข้าราชการ ลูกจ้าง และนักศึกษา ได้ให้ความร่วมมือและช่วยกันปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ แต่เนื่องจากการดำรงตำแหน่งใกล้ครบวาระประกอบกับปัญหาด้านสุขภาพ และหน้าที่ราชการที่ศาลยุติธรรมเพิ่มมากขึ้น แม้จะได้ปฏิบัติราชการนอกเวลาเพิ่มขึ้น ดังที่ทำอยู่เป็นประจำแล้วก็ตาม แต่เพื่อไม่เป็นผลเสียหายต่อราชการของมหาวิทยาลัย จึงขอลาออกจากตำแหน่งอธิการบดี

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ประธานเปิดงานปฐมนิเทศบัณฑิตอาสาสมัคร รุ่น มิถุนายน พ.ศ. 2524

ประธานสภามหาวิทยาลัยขณะนั้น คือ ศาสตราจารย์ ดร.ประกอบ หุตะสิงห์ ได้ยับยั้งการลาออกของอาจารย์ประภาศน์ไว้ก่อน โดยขอให้ปฏิบัติงานจนกว่าจะครบวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดี เนื่องจากท่านได้สร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความเจริญก้าวหน้าแก่มหาวิทยาลัย และยังสร้างความมั่นคงก้าวหน้าให้กับมหาวิทยาลัยด้วย อันเป็นความเห็นเดียวกับที่ประชุมสภาอาจารย์ ซึ่งถือว่าอาจารย์ประภาศน์ได้สร้างคุณประโยชน์แก่มหาวิทยาลัยเป็นอย่างมาก รวมถึงโครงการต่างๆ ที่ท่านได้ริเริ่มไว้อยู่ระหว่างดำเนินการ เพื่อให้กิจการลุล่วงไปด้วยดีจึงขอร้องให้ท่านอยู่ในตำแหน่งจนครบวาระ นอกจากนี้ยังมีหนังสือจากคณะข้าราชการมหาวิทยาลัย เข้าชื่อขอให้ยับยั้งการลาออกของอาจารย์ประภาศน์ เนื่องจากท่านปฏิบัติหน้าที่อย่างเสียสละ ใช้ความรู้ความสามารถทำคุณประโยชน์แก่มหาวิทยาลัย จนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ทำให้ภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในสายตาของสาธารณชน

ด้วยเหตุนี้กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณบดีคณะต่างๆ และหัวหน้าแผนกอิสระในขณะนั้น ต่างเรียกร้องให้อาจารย์ประภาศน์ระงับการลาออก และดำรงตำแหน่งจนครบวาระ ทำให้ในที่สุดอาจารย์ประภาศน์ตัดสินใจทำงานต่อจนครบวาระ

1 ปีต่อมา ศาสตราจารย์ประภาศน์ได้มีหนังสือลงวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2524 ถึงเลขานุการสภามหาวิทยาลัยขอลาออกจากตำแหน่งในวันที่ครบวาระการดำรงตำแหน่ง คือ วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2525 และถือโอกาสขอบคุณสภามหาวิทยาลัย คณาจารย์ ข้าราชการ ลูกจ้าง และนักศึกษาอีกครั้ง ที่ได้ร่วมมือช่วยกันปฏิบัติภารกิจ จนมหาวิทยาลัยมีความเจริญก้าวหน้า เป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ และกล่าวถึงความเคารพรักและความผูกพันมั่นคงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และหวังจะเห็นมหาวิทยาลัยเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป แม้จะพ้นตำแหน่งอธิการบดีไปแล้วยังยินดีรับใช้มหาวิทยาลัยในฐานะศิษย์เก่าต่อไป

อย่างไรก็ตามยังพบหลักฐานว่าในกระบวนการสรรหาอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จะดำรงตำแหน่งต่อจากศาสตราจารย์ประภาศน์นั้น ท่านยังได้รับความนิยมจากการซาวเสียงสรรหาผู้สมควรได้รับการเสนอชื่อ แต่อาจารย์ได้ตอบปฏิเสธ เนื่องจากมีภารกิจด้านอื่นโดยเฉพาะการศาลมากอยู่แล้ว ทำให้ศาสตราจารย์คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี หลังจากได้รับความเห็นชอบจากสภามหาวิทยาลัยให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คนใหม่แล้วนั้น ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยยังมีมติเอกฉันท์ให้ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2525 – 2536

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัยได้เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2525 ซึ่งท่านได้ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยเรื่อยมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2536

แม้ว่าในบางช่วงของการดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยนั้น ท่านได้ดำรงตำแหน่งอื่นควบคู่ไปด้วย อาทิเช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

...เราต้องพยายามรับใช้ให้มหาวิทยาลัยเจริญก้าวหน้า ให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการ ทางด้านบริการประชาชน เช่น การวิจัยค้นคว้าหรือจัดให้มีสัมมนา ให้ความรู้ทางด้านกฎหมายแก่ประชาชน ช่วยให้กิจกรรมของนักศึกษาที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ เช่น การไปพัฒนาชนบท หรือจัดการกีฬาส่งเสริมพลานามัยและให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา หรือในการบำเพ็ญสาธารณกุศลต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม...

นายกสภามหาวิทยาลัยรามคำแหง ท่านก็ไม่ได้ละทิ้งการทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่กลับทุ่มเทพยายามทำงานอย่างเต็มที่เพื่อจะสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับมหาวิทยาลัยในทุกด้าน

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ได้เคยพูดถึงหน้าที่และความรับผิดชอบในการดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไว้ว่า

“เราต้องพยายามรับใช้ให้มหาวิทยาลัยเจริญก้าวหน้า ให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการ ทางด้านบริการประชาชน เช่น การวิจัยค้นคว้าหรือจัดให้มีสัมมนา ให้ความรู้ทางด้านกฎหมายแก่ประชาชน ช่วยให้กิจกรรมของนักศึกษาที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ เช่น การไปพัฒนาชนบท หรือจัดการกีฬาส่งเสริมพลานามัยและให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา หรือในการบำเพ็ญสาธารณกุศลต่างๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม”

ด้วยบุคลิกภาพที่แสดงถึงความเอาการเอางาน แม้จะเหน็ดเหนื่อยกับงานรอบตัวก็ไม่เคยมีการบ่นหรือย่อท้อ ทำให้งานในตำแหน่งที่ท่านดำรงอยู่เสร็จลุล่วงไปอย่างมีประสิทธิภาพ ศาสตราจารย์คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ได้พูดถึงศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยไว้ว่า

“ระยะที่ดิฉันทำงานในตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ปี 2525 – 2531 โดยมีท่านศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย เป็น

นายกสภามหาวิทยาลัยนั้น ที่ประทับใจมากคือท่านจะพูดให้กำลังใจ ยกย่องและให้เกียรติแก่ผู้บริหารทุกคน การที่ท่านเป็นผู้มีประสบการณ์ในหลายด้านและมีความรู้ความสามารถไม่เพียงในด้านกฎหมายเท่านั้นแต่ด้านอื่นๆ ด้วย จึงช่วยให้มหาวิทยาลัยแก้ปัญหาต่างๆ ได้มาก”

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ทม 4.1.1.16/80 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 10/2520 (18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2520).

_____. ทม 4.1.1.16/82 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 12/2520 (12 ธันวาคม พ.ศ. 2520).

_____. ทม 4.1.1.16/83 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 1/2521 (21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.16/84 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2521 (3 เมษายน พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.16/84 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2521 (28 มิถุนายน พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.16/87 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2521 (12 กรกฎาคม พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.16/87 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 6/2521 (22 กันยายน พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.16/90 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2522 (15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.16/92 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 4/2522 (1 สิงหาคม พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.16/93 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 4/2522 (1 สิงหาคม พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.16/94 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2522 (20 สิงหาคม พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.16/99 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 1/2523 (14 มกราคม พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/101 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2523 (22 เมษายน พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/102 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2523 (6 สิงหาคม พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/104 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 6/2523 (6 ตุลาคม พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/104 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 7/2523 (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/105 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 7/2523 (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2523).

_____. ทม 4.1.1.16/106 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2524 (20 พฤษภาคม พ.ศ. 2524).

_____. ทม 4.1.1.16/109 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2524 (12 ตุลาคม พ.ศ. 2524).

_____. ทม 4.1.1.16/110 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 5/2524 (12 ตุลาคม พ.ศ. 2524).

_____. ทม 4.1.1.16/112 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 1/2525 (6 มกราคม พ.ศ. 2525).

_____. ทม 4.1.1.17/236 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 1/2521 (9 มกราคม พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.17/241 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 8/2521 (28 มีนาคม พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.17/258 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 29/2521 (2 ตุลาคม พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.17/260 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 32/2521 (6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.17/261 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 33/2521 (13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521).

_____. ทม 4.1.1.17/284 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 25/2522 (6 สิงหาคม พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.17/295 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 37/2522 (5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522).

_____. ทม 4.1.1.17/345 เอกสารการประชุมคณบดีครั้งที่ 1/2524 (7 มกราคม พ.ศ. 2524).

หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. มธ.1.1.1.1/2 เอกสารรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 4/2521 (5 กรกฎาคม พ.ศ. 2521).

_____. มธ.1.1.1.1/3 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2521 (พ.ศ. 2521).

_____. มธ.1.1.1.1/4 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 3/2521 (พ.ศ. 2521).

_____. มธ.1.1.1.1/6 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 6 – 7/2521 (พ.ศ. 2521).

_____. มธ.1.1.1.1/7 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 1/2522 (พ.ศ. 2522).

_____. มธ.1.1.1.1/8 เอกสารการประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2522 (พ.ศ. 2522).

นรีวรรณ จินตกานนท์ และคณะ. (2547). **80 ปี ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย 18 ธันวาคม 2547**. กรุงเทพฯ: สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย.

อาริยา สินธุจริวัตร, บรรณาธิการ. (2534). **ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ผู้อุทิศตนเพื่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์**. กรุงเทพฯ: สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **แผนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**. [ออนไลน์] เข้าถึงจาก http://www.tu.ac.th/intro/about/tumap/map.htm. (14 สิงหาคม 2555).

ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี (พ.ศ. 2525 – 2531)

“ เราจะต้องฟื้นมหาวิทยาลัยของเรา ให้กลับมาอีกครั้งหนึ่งให้ได้ ”

(ปณิธาน คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ขณะดำรงตำแหน่งรักษาการอธิการบดี หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี

อธิการบดีหญิงผู้พลิกฟื้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2525 – 2531)

วารุณี โอสถารมย์
และอังคาร จันทร์เมือง

ประวัติครอบครัว ชีวิตวัยเด็ก และนักศึกษาธรรมศาสตร์

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี บอกเล่าเรื่องราวชีวิตในวัยเด็กของตัวท่านเองว่า เป็นชาวกรุงเทพฯ โดยกำเนิด ทั้งพ่อและแม่ก็เป็นคนกรุงเพทฯ พ่อชื่อนายหวัง อโณทัยวงศ์ มีอาชีพช่างทองทำเครื่องหมายราชการ แม่ชื่อนางน้อยเป็นแม่บ้าน ครอบครัวชนชั้นกลาง ไม่ได้มีฐานะร่ำรวยนัก ทำงานพอมีรายได้ส่งลูกเรียนหนังสือ บ้านเกิดตอนเด็กอยู่ติดคลองทำให้มีโอกาสใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติอยู่มาก สมัยนั้นยังไม่มีของเล่นหรือสถานที่เที่ยวเล่นมากนัก ทำให้ท่านเห็นว่าการได้ใกล้ชิดธรรมชาตินอกจากได้เล่นสนุกแล้ว ยังเป็นโอกาสให้เรียนรู้ที่จะช่วยตัวเองมาตั้งแต่เด็ก

ตัวท่านเองถือกำเนิดใน พ.ศ. 2477 หลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้ 2 ปี และยังเป็นปีเดียวกับที่ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ดังนั้นหากมีผู้ถามถึงอายุของท่าน คุณหญิง นงเยาว์ มักให้คำตอบว่า *"ให้ดูอายุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* สำหรับครอบครัวของท่านนั้น มีพี่น้องทั้งหมด 4 คน คือ พี่สาว ตัวคุณหญิงเอง น้องชาย และน้องสาวคนสุดท้อง

ด้วยฐานะของครอบครัวชนชั้นกลางที่พ่อเป็นผู้ทำงานเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงสมาชิกครอบครัว ทำให้คุณหญิงนงเยาว์ไม่ได้มีชีวิตที่รับการประคบประหงมหรือถูกตามใจ พ่อแม่ก็ไม่สู้มีเวลาเพราะห่วงแต่ทำงาน จึงไม่ค่อยมีโอกาสออกไปท่องเที่ยวนอกบ้านมากนัก หากแต่เห็นความสำคัญของการศึกษา คุณหญิงนงเยาว์ยังจำได้ดีว่าตอนวัยเด็กจำคำที่พ่อเคยบอกเสมอว่า *"พ่อแม่ไม่มีสมบัติอะไรจะให้ ให้ได้อย่างเดียว คือ การศึกษา เพราะฉะนั้นการจะเอาตัวให้รอดหรือไม่รอดนั้นอยู่ที่ตัวเอง คือ ต้องหมั่นศึกษา"* นี่จึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้คุณหญิงสนใจการเรียนตั้งแต่เล็ก ไม่เคยเกเรเรื่องไปโรงเรียนเลย ในขณะที่พี่สาวคนโตของท่านนั้นจบการศึกษาเพียงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 พ่อและแม่ก็ไม่ให้เรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย ขอร้องให้ลาออกมาช่วยทำงานเพื่อให้น้องอีก 3 คน มีโอกาสได้เรียนหนังสือ คุณหญิงนงเยาว์จึงจดจำได้ดีว่าพี่สาวท่านนี้ คือ คนหนึ่งที่สนับสนุนการศึกษาของท่าน เป็นผู้ที่นำท่านเข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาในโรงเรียนราชินี ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรี เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในยุคนั้น ท่านก็ได้สอบเข้าเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พญาไท ในขณะน้องชายของท่านได้สำเร็จการศึกษาสายช่าง หลังจบชั้นมัธยมศึกษาทำให้ภายหลังมีโอกาสเดินทางไปทำงานที่ประเทศสหรัฐอเมริกา เช่นเดียวกับน้องสาวคนเล็กซึ่งเรียนจบด้านเทคนิคการแพทย์ ก็เดินทางไปทำงานและใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นเช่นเดียวกัน

ในขณะที่คุณหญิงนงเยาว์ยังเรียนอยู่ในชั้นเตรียมอุดมศึกษาอยู่นั้น เวลานั้นท่านยังมีความคิดเช่นเดียวกับเพื่อนนักเรียน ที่มองเรื่องการศึกษาต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นอันดับแรก แต่ทว่าใน พ.ศ. 2493 มีเหตุการณ์ทางการเมืองเกิดการรัฐประหารโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำ ขณะนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ส่วนหนึ่งต้องมาขอใช้พื้นที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พญาไท เป็นสถานที่ทำการเรียนการสอน นั่นจึงเป็นครั้งแรกที่ทำให้คุณหญิงนงเยาว์ได้เห็นนักศึกษาธรรมศาสตร์และรับรู้ว่ามีมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่งของประเทศนี้ ทั้งที่ขณะเรียนชั้นมัธยมศึกษาอยู่ที่โรงเรียนราชินี ซึ่งตั้งอยู่ปากคลองตลาดไม่ไกลจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มากนัก แต่ท่านกลับไม่รู้จักมหาวิทยาลัย การได้เริ่มต้นรู้จักนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทำให้ท่านเริ่มสนใจมหาวิทยาลัยและอยากเรียนต่อที่นี่

ในยุคที่ท่านเริ่มต้นศึกษาต่อมหาวิทยาลัยนั้น มักมีผู้เตือนท่านไม่ให้เลือกเรียนที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยเหตุผล *"เข้าง่าย ออกยาก"* แต่คุณหญิงนงเยาว์เองกลับให้ความสนใจอยากเรียนต่อที่คณะดังกล่าว ในขณะที่เพื่อนนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพญาไท ส่วนใหญ่สอบเข้าเรียนต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คุณหญิงนงเยาว์จึงได้สมัครเข้าเรียนที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พบว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคนั้นเข้าง่ายมากอย่างที่กล่าวขวัญกัน กล่าวได้ว่ากรอกใบสมัครเสร็จก็ลงทะเบียนเข้าเป็นนักศึกษาได้เลย อัตราค่าธรรมเนียมลงทะเบียนรายวิชาละ 8 บาท ซึ่งนับว่าเป็นอัตราที่ต่ำมากกว่าที่แห่งอื่นอย่างมาก ในเวลาเดียวกันก็มีผู้มองว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยสำรอง เพราะนักศึกษาส่วนใหญ่ถ้าพลาดจากการสอบคัดเลือกที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงจะหันมาสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อย่างไรก็ตามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขณะนั้นยังเป็นที่ที่ผู้เรียน คือ คนที่ทำงานควบคู่กับการเรียน เนื่องจากมหาวิทยาลัยเปิดโอกาสให้คนทำงานสามารถเข้าชั้นเรียนช่วงเช้าตั้งแต่ 07.00 น. – 09.00 น. และในตอนเย็นหลังเลิกงานเวลา 16.00 – 18.00 น. ก็สามารถกลับเข้ามาเรียนอีกครั้งได้ เรียกได้ว่าเป็นชีวิตการเรียนที่มีอิสระสูงมาก เวลานั้นคุณหญิงนงเยาว์เองถือได้ว่ามีโอกาสดีกว่าเพื่อนนักศึกษาส่วนใหญ่ ท่านไม่ต้องทำงานเนื่องจากฐานะเศรษฐกิจของครอบครัวพอจะสนับสนุนการเรียนของท่านได้ ในขณะที่เพื่อนหลายคนได้ใช้วิธีเรียนควบคู่กับการทำงาน

บรรยากาศของมหาวิทยาลัยช่วงนั้น ทำให้นักศึกษาส่วนมากมีความสุขและเป็นอิสระกันมาก ทันทีที่ก้าวเท้าเข้ามหาวิทยาลัยนักศึกษาจะรู้สึกได้ทันทีว่า *"เราเป็นผู้ใหญ่แล้ว"* นั่นก็คือ นักศึกษาต้องควบคุมการใช้เวลาของตนเองให้ได้ ต้องดูแลตัวเอง ใช้สติปัญญาไตร่ตรองและตัดสินใจด้วยตัวเอง ในยุคนั้นตำราเรียนในหลักสูตรของคณะวิชาก็ยังมีไม่มาก แล้วยังไม่มีผู้ให้คำแนะนำ หรือควบคุมเรื่องการเรียนและวิธีเรียน แต่ด้วยความที่บรรยากาศการเรียนมีความเป็นมิตรต่อกันมาก ในขณะที่เนื้อหาวิชาเรียนมีความยากและซับซ้อน กลุ่มเพื่อนและคุณหญิงนงเยาว์จึงมีผู้ที่เรียนจบจากคณะไปแล้วได้กลับมาติวิชาเรียนให้ที่คณะ เรียกได้ว่าทันทีที่เลิกงานก็จะเข้ามาช่วยอธิบายเสริมให้นักศึกษาใหม่ที่คณะในมหาวิทยาลัย ด้วยธรรมเนียมปฏิบัติของคณะเช่นนี้ ทำให้กลุ่มเพื่อนๆ และคุณหญิงนงเยาว์เอง เมื่อจบการศึกษา

จากคณะแล้วทำงานแล้ว ก็ยังคงกลับมาคณะในช่วงเย็นหลังเลิกงานเพื่อมาช่วยอธิบายเสริม หรือติวนักศึกษารุ่นใหม่ถัดมา ความสัมพันธ์ในกลุ่มเพื่อนนักศึกษาแต่ละรุ่นไม่มีการลำดับรุ่นอาวุโส หรือเรียกว่า *"รุ่นพี่ – รุ่นน้อง"* เพราะถือว่าต่างมีสถานะและสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกัน ทำให้ทั้งคณะรุ่นเดียวกันและรุ่นใกล้กันสนิทกันมาก แม้ว่าจะเรียนชั้นปีที่ 1 แต่ก็รู้จักกับรุ่นก่อนถึง 4 – 5 ปี ได้ด้วยวิธีการอธิบายเสริมหรือติวหนังสือนี้เอง ด้วยเหตุนี้แต่ละกลุ่มของคณะจะมีความรักผูกพันช่วยเหลือกันมาก

ส่วนการทำกิจกรรมให้กับมหาวิทยาลัย ในทศวรรษ 2490 จากประสบการณ์ในช่วงนั้นคุณหญิงนงเยาว์ เห็นว่าส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการเมือง มีการจัดกลุ่มกิจกรรมตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 ให้นักศึกษาฝึกพูด เรียนรู้การเรียกร้องเสรีภาพ ฝึกหัดการปราศรัยไปจนถึงพูดในที่สาธารณะอย่างไฮด์ปาร์ค (Hydepark) โดยกลุ่มบัณฑิตที่เรียนจบกันแล้วจะเข้ามาฝึกหัดให้ คนเหล่านี้บางคนภายหลังได้ลี้ภัยการเมืองหนีเข้าป่า สำหรับความรู้สึกของคุณหญิงนงเยาว์ประสบการณ์ด้านนี้ของท่านในเวลานั้น ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องของผู้ใหญ่เต็มไปด้วยหลักการและเหตุผล ไม่มีเรื่องเล่นสนุกหรือไร้สาระเลย ซึ่งโดยส่วนตัวแล้วรู้สึกพอใจที่ได้รับโอกาสเข้าไปสัมผัสและเรียนรู้ แม้ว่าในเวลาต่อมาการพูดคุยในกลุ่มกิจกรรมทวีความเห็นในด้านที่รุนแรง จนตัวคุณหญิงนงเยาว์เริ่มมีความรู้สึกไม่เห็นด้วย เช่น คำอธิบายเรื่องไม่ต้องเคารพนับถือพ่อแม่ เป็นต้น ในเวลาต่อมาจึงถอยห่างออกมาจากการทำกิจกรรม รวมถึงมีการชักชวนนักศึกษาธรรมศาสตร์ให้เดินทางไปประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเพื่อนของท่านหลายคนได้เดินทางไป แต่คุณหญิงนงเยาว์ได้ตอบปฏิเสธไป

อย่างไรก็ตามกลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การทำกิจกรรมของนักศึกษาเป็นที่เพ่งเล็งของเจ้าหน้าที่รัฐบาล คุณหญิงนงเยาว์เองก็ได้ร่วมกิจกรรมในฐานะกรรมการนักศึกษา ทั้งนี้ท่านเลือกการทำงานฝ่ายสงเคราะห์ชุมชน รับบริจาคเสื้อผ้า สมุด ดินสอ เพื่อนำไปแจกจ่ายตามแหล่งชุมชนแออัด ได้พบปัญหาระหว่างการแจกของอยู่นั้นมีการกล่าวกันว่า เป็นการกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งเวลานั้นการถูกข้อกล่าวหาเช่นนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ ทั้งที่กิจกรรมเช่นนี้สอดคล้องกับปรัชญาของมหาวิทยาลัยที่ต้องการให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ทำงานเพื่อประชาชนเพื่อประโยชน์สาธารณะ อย่างไรก็ตามการถูกเพ่งเล็งก็ยังไม่มีการกล่าวโทษรุนแรง เพราะเพียงแต่ต้องถูกสันติบาลสอบสวนเท่านั้น

...ท่านก็ค่อนข้างจะใจดีกับนักศึกษาธรรมศาสตร์อยู่มากเพราะสมัยนั้นนักศึกษาธรรมศาสตร์เดินขบวนเก่งเป็นที่หนึ่ง บางวันเดินเข้ามาในมหาวิทยาลัย ยังไม่ทันจะเข้าห้องเรียน พวกนักศึกษาก็บอกจะให้ขึ้นรถเมล์ไปประท้วงกัน พวกเพื่อนนักศึกษาก็ขึ้นรถมหาวิทยาลัยยกโขยงกันไปหมด เรียกว่าใครชวนไปไหน ก็เฮไปกับเขาด้วย เพราะสนุกและไม่ค่อยมีอันตราย...

ในช่วง พ.ศ. 2493 – 2498 ขณะที่คุณหญิงนงเยาว์ยังเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นช่วงเวลาที่อธิการบดีของมหาวิทยาลัยแห่งนี้คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประสบการณ์ส่วนตัวของคุณหญิงนงเยาว์ที่มีต่ออธิการบดีผู้นี้เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจ ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์มองจอมพล ป. พิบูลสงครามว่า

“ท่านก็ค่อนข้างจะใจดีกับนักศึกษาธรรมศาสตร์อยู่มากเพราะสมัยนั้นนักศึกษาธรรมศาสตร์เดินขบวนเก่งเป็นที่หนึ่ง บางวันเดินเข้ามาในมหาวิทยาลัย ยังไม่ทันจะเข้าห้องเรียน พวกนักศึกษาก็บอกจะให้ขึ้นรถเมล์ไปประท้วงกัน พวกเพื่อนนักศึกษาก็ขึ้นรถมหาวิทยาลัยยกโขยงกันไปหมด เรียกว่าใครชวนไปไหน ก็เฮไปกับเขาด้วย เพราะสนุกและไม่ค่อยมีอันตราย”

ในขณะที่ประเด็นการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้แก้ปัญหานั้นก็เป็นเรื่องที่กว้างขวางครอบคลุมทุกเรื่อง

“ตั้งแต่เรื่องขึ้นค่ารถเมล์ สร้างเขื่อน เรียกว่ารัฐบาลประกาศนโยบายอะไรขึ้นมา ไม่ถูกอกถูกใจ หรือเวลามีคนตรวจสอบพบว่ามีการโกงกิน นักศึกษาก็นำมาเป็นเรื่องเดินขบวนประท้วงได้หมด เวลาเดินก็ชูป้ายถือธงไปสนามหลวงหรือทำเนียบนายกรัฐมนตรี พอไปถึงที่แสดงให้เห็นจุดยืนเสร็จก็กลับ”

อย่างไรก็ตามในทัศนะของคุณหญิงนงเยาว์มองเห็นว่านักศึกษามหาวิทยาลัยยุคนั้นมีความคิดและตระหนักรู้ที่เป็นเหตุเป็นผลอย่างมาก และรู้จักขอบเขต

โดยเฉพาะเรื่องการเดินขบวนเรียกร้องต่างๆ ที่จะอยู่ในกรอบกติกา ในส่วนของจอมพล ป. พิบูลสงครามเอง คุณหญิงนงเยาว์เห็นว่าเป็นผู้ใหญ่ที่มีจิตวิทยา *"พวกนักศึกษาเดินจากท่าพระจันทร์ไปทำเนียบรัฐบาลเหนื่อยๆ ร้อนๆ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ท่านก็บอกว่า เอาโอเลี้ยงมากแจกลูกหลาน ให้นั่งรอใต้ต้นไม้"* และด้วยท่าทีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ปฏิบัติต่อนักศึกษาเช่นว่านี้ ทำให้นักศึกษาสามารถลดอารมณ์รุนแรงลง จึงไม่มีปัญหาขัดแย้งรุนแรง ที่สำคัญตำรวจในยุคนั้นส่วนหนึ่งเป็นนักศึกษาที่เข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เหมือนกัน ทำให้บางครั้งความขัดแย้งรุนแรงจนมีการจับกุมนักศึกษา พลตำรวจเอก จำรัส มังคลารัตน์ ขณะนั้นซึ่งเป็นสารวัตรประจำ สน.ชนะสงคราม เมื่อเห็นนักศึกษาธรรมศาสตร์ถูกจับก็พูดว่า *"เอาๆ พวกนี้เอาอีกแล้ว"* แต่แล้วก็ปล่อยตัวกัน ทว่าในสมัยปลายทศวรรษ 2510 เมื่อคุณหญิงนงเยาว์เข้าทำงานเป็นคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยสถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลง *"รุนแรงถึงกับฆ่าแกงกัน"* อย่างไรก็ตามสำหรับความประทับใจที่มีต่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังมีเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ การอนุมัติจัดสร้างหอประชุมใหญ่ให้กับมหาวิทยาลัย หลังจากนักศึกษาเรียกร้องขอให้สร้างหอประชุมแห่งใหม่ ใช้แทนห้องประชุมตึกโดม ซึ่งจุคนได้เพียง 500 คน ปัจจุบัน คือ หอประชุมใหญ่ของมหาวิทยาลัยที่เคยเป็นหอประชุมใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปลายทศวรรษ 2490

คุณหญิงนงเยาว์ยังคิดอยู่เสมอว่าตนเองโชคดีที่ตัดสินใจเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากเป็นโอกาสที่ทำให้ท่านได้เป็นลูกศิษย์เรียนหนังสือกับศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่เข้ามาเป็นอาจารย์พิเศษของคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชียุคนั้น คุณหญิงนงเยาว์เป็นหนึ่งในจำนวนลูกศิษย์ที่มีความคุ้นเคยกับอาจารย์ป๋วย ในฐานะนักศึกษาเรียนดีที่สำเร็จการศึกษาเป็นบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง ทำให้เมื่อเรียนจบแล้วยังได้เขียนจดหมายติดต่อกับท่านอย่างสม่ำเสมอ และยังเป็นลูกศิษย์คนหนึ่งที่อาจารย์ป๋วยให้การสนับสนุนจนได้รับทุนการศึกษาของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ศึกษาต่อระดับปริญญาโทสาขาการบัญชี ณ มหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา อันเป็นมหาวิทยาลัยซึ่งคุณหญิงนงเยาว์มีโอกาสพบกับ ศาสตราจารย์ ดร.อรุณ ชัยเสรี ซึ่งเดินทางไปศึกษาและเดินทางกลับมาสมรสที่ประเทศไทย อย่างไรก็ตามช่วงชีวิตที่เรียนอยู่ที่

สหรัฐอเมริกาเป็นสังคมที่ถือเป็นต้นแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย คุณหญิงนงเยาว์ได้เห็นตัวอย่างการใช้สิทธิและเสรีภาพของพลเมืองอเมริกันในยุคนั้นที่เป็นสังคมบุปผาชน หรือที่เรียกกันว่าฮิปปี้เป็นส่วนใหญ่ พวกเขามีเสรีภาพส่วนบุคคลสูงมาก ภาพที่คุณหญิงนงเยาว์ยังจดจำได้ดี คือ *"ผู้คนจะแต่งตัวอย่างไร จะทำอะไรรัฐก็ปล่อยหมด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นพลเมืองของเขา (ชาวอเมริกัน) ก็เคารพสิทธิคนอื่นเหมือนกัน"* ทั้งนี้สังคมอเมริกันมีการบังคับใช้กฎหมายที่ชัดเจนและ "ตำรวจของสหรัฐอเมริกาก็เข้มงวดดี"

ใน พ.ศ. 2504 คุณหญิงนงเยาว์ก็เรียนจบปริญญาโท ด้วยทุนการศึกษาจากสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จากมหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ สหรัฐอเมริกา และเดินทางกลับประเทศไทย

เริ่มต้นทำงานใช้ทุนที่สภาพัฒน์ฯ และเข้าเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อเดินทางกลับประเทศไทย คุณหญิงนงเยาว์เริ่มต้นทำงานรับราชการในตำแหน่งเศรษฐกรโท สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือที่รู้จักกันดีในนามของสภาพัฒน์ฯ เนื่องจากคุณหญิงนงเยาว์ได้รับทุนการศึกษาภายใต้ความต้องการของสภาพัฒน์ฯ นั่นเอง ที่นี่ทำให้ท่านได้ทำงานกับอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในฐานะที่อาจารย์ป๋วยเป็นกรรมการในสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเป็นหนึ่งในผู้ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยฉบับแรก ด้วยเหตุนี้อาจารย์ป๋วยจึงได้ชวนคุณหญิงนงเยาว์ ให้โอนย้ายมาเป็นอาจารย์สังกัดคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ตั้งแต่ พ.ศ. 2507

เวลานั้นอาจารย์ป๋วยดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเป็นอธิการบดี และพันธกิจของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ จำเป็นต้องพัฒนามาตรฐานการศึกษาและสถานะความเป็นมหาวิทยาลัยให้เป็นสากล

ในระหว่างที่เป็นอาจารย์ผู้สอนที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จนได้ก้าวขึ้นทำงานบริหารในฐานะหัวหน้าภาควิชาการเงินและการธนาคาร และรองคณบดี คุณหญิงนงเยาว์ก็ได้รับการติดต่อประสานจากอาจารย์ป๋วย

ซึ่งได้รับการสรรหาจากประชาคมธรรมศาสตร์ ให้ขึ้นทำหน้าที่อธิการบดี ขอให้คุณหญิงนงเยาว์เข้าร่วมคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย ในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ทั้งนี้คุณหญิงนงเยาว์เคยถามอาจารย์ป๋วยถึงเหตุผลการเลือกตัวท่าน คำตอบก็คือ *"ผมเห็นคุณถือป้ายเดินประท้วงมาตั้งแต่เรียนสมัยเป็นนักศึกษา"* ใน พ.ศ. 2516 คุณหญิงนงเยาว์จึงได้ทำหน้าที่ทั้งงานสอน งานบริหารคณะ และ พ.ศ. 2518 ก็ได้ทำงานรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร และยังได้ช่วยอาจารย์ป๋วยจัดทำโครงการต่างๆ ที่เป็นทิศทางใหม่ๆ อันเป็นพันธกิจของมหาวิทยาลัยยุคใหม่เวลานั้น

แรงบันดาลใจจากอธิการบดีที่ ชื่อ "ป๋วย อึ๊งภากรณ์"

สำหรับคุณหญิงนงเยาว์เองนั้น ท่านยอมรับว่าเหตุผลหลักที่อาจารย์ป๋วยชวนท่านให้เข้ามาทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากอาจารย์ป๋วย *"อยากจะสร้างธรรมศาสตร์รังสิต"* เพื่อเป็นการขยายพื้นที่การเรียนการสอนให้กว้างขวางขึ้น จากคำบอกเล่าของอาจารย์ป๋วยทำให้คุณหญิงนงเยาว์รับรู้ว่า ใน พ.ศ. 2506 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ *"เสด็จในกรมฯ"* อธิการบดีมหาวิทยาลัยได้ใช้งบประมาณของมหาวิทยาลัยจัดซื้อที่ดินของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บริเวณตำบลคันนายาวและบางชัน จำนวน 689 ไร่ เนื่องจากทรงเล็งเห็นว่า พื้นที่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ท่าพระจันทร์นั้นคับแคบเกินกว่าจะขยายได้ ต่อมาอาจารย์ป๋วยได้ดำเนินการนำที่ดินที่บางชันผืนนี้ไปแลกกับที่ดิน 2,430 ไร่ ของกระทรวงอุตสาหกรรมที่รังสิต อาจารย์ป๋วยท่านบอกว่า *"อีกไม่กี่ปีเราจะไปรังสิต เราจะมีคณะวิทยาศาสตร์ คณะวิศวะฯ"* เมื่อเข้ามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกครั้งในฐานะอาจารย์ผู้สอน คุณหญิงนงเยาว์ก็พบว่าอาจารย์ป๋วยมีโครงการเพื่อพัฒนาธรรมศาสตร์อยู่อีกหลายโครงการ เช่น โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นต้น ในความคิดของคุณหญิงนงเยาว์ท่านเห็นว่า อาจารย์ป๋วยมีความคิดก้าวหน้ามากและเป็นบุคคลที่มีวิสัยทัศน์มองการณ์ไกลถึงแผนงานระยะยาว 5 – 10 ปี อาจารย์ป๋วยยังเป็นผู้ที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่น่าเสียดายที่มีผู้เข้าใจความคิดหรือตามความคิดไม่ทัน เมื่อช่วงเวลาที่อาจารย์ป๋วยจัดทำโครงการบัณฑิตอาสาสมัครนั้น มีผู้กล่าวหาว่าอาจารย์ป๋วยฝักใฝ่

ลัทธิคอมมิวนิสต์ ทั้งที่จริงแล้วอาจารย์ป๋วยต้องการให้บัณฑิตไม่จำเป็นต้องทำงานเป็นข้าราชการหรือพนักงานบริษัท หากสามารถทำงานพัฒนาใช้ชีวิตอยู่กับชาวบ้านชนบทได้ จะได้เข้าใจปัญหาและความขาดแคลนของภาคชนบท ซึ่งผู้ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยควรจะมีประสบการณ์หรือเข้าใจสังคมไทยกว้างขวางขึ้น

อีกด้านหนึ่งของอาจารย์ป๋วยในการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นเรื่องการพัฒนาคุณภาพวิชาการภายใต้ความคิดที่ต้องการให้มหาวิทยาลัยมีโครงสร้างหลักสูตรเป็นลักษณะกลุ่มวิชามากกว่าการแบ่งแยกเบ็ดเสร็จเป็นคณะ นั่นคือ มีการแบ่งกลุ่มวิชาออกเป็นกลุ่มวิชามนุษยศาสตร์ กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ กลุ่มวิชาเศรษฐศาสตร์ เพื่อให้มีการบูรณาการทางเนื้อหาวิชา แต่มีอิสระในทางการบริหาร ในยุคนั้นการปรับโครงสร้างแบบนี้ยังไม่เป็นที่ยอมรับนัก เพราะมีผู้ไม่เห็นด้วยจำนวนมาก หากทว่าอาจารย์ป๋วยก็ได้เริ่มต้นวางพื้นฐานการขยายตัวของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะกลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้วยการจัดหาทุนการศึกษาและประสานการรับงบประมาณแผ่นดินเป็นรายปี จัดส่งอาจารย์ไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกสาขาวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งในอนาคตการเติบโตลักษณะนี้จะทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กลายเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบตามมาตรฐานสากล คณะวิชาที่จะเกิดขึ้นใหม่นี้ทำให้อาจารย์ป๋วยมองแผนการที่จะต้องขยายพื้นที่ใหม่ให้กับมหาวิทยาลัย ซึ่งดูเหมือนว่าที่ดินรังสิตซึ่งได้แลกเปลี่ยนมานั้นน่าจะเหมาะสมกับการเติบโตของมหาวิทยาลัยทั้งทางคุณภาพวิชาการและในเชิงกายภาพ อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาซึ่งอาจารย์ป๋วยทำงานอธิการบดีอยู่นั้น นโยบายการขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยไปสู่ศูนย์รังสิตยังไม่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ขึ้นก่อน

เมื่อรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร เผชิญหน้ากับเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ที่จริงแล้วนับแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ระหว่างนั้นหลายครั้งนักศึกษาธรรมศาสตร์ได้เชื้อเชิญ *“ม็อบชาวนา”* ให้เข้ามาปักหลักประท้วงอยู่ภายในมหาวิทยาลัย บางครั้งนักศึกษา

ก็เดินขบวนไปประท้วงหนังสือพิมพ์ พอเกิดเรื่องขัดแย้งกับหนังสือพิมพ์ หนังสือพิมพ์ก็หันมาลงข่าวเล่นงานอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในฐานะอธิการบดี อ้างว่าให้การสนับสนุนนักศึกษาด้วยการไม่ห้ามปราม ทั้งนี้บรรดาหนังสือพิมพ์เวลานั้นอาจถือว่าการเล่นงานนักศึกษานั้นไม่ได้ประโยชน์ ในความเห็นของคุณหญิงนงเยาว์แล้ว อาจารย์ป๋วยเองไม่ได้สนับสนุน *"วิธีการ"* การเรียกร้องทางการเมืองของนักศึกษา หลายครั้งท่านยังพยายามห้ามด้วยซ้ำ เพราะเป็นห่วงว่าจะมี *"อันตราย"* เกิดขึ้นกับลูกศิษย์ ซึ่งที่จริงแล้วหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ขณะที่อาจารย์ป๋วยยังไม่เข้ามาบริหารมหาวิทยาลัย เหตุการณ์ภายในมหาวิทยาลัยยังไม่สู้มีปัญหาขัดแย้งมากนัก แต่เมื่ออาจารย์ป๋วยทำหน้าที่อธิการบดีใน พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ทุกอย่างในมหาวิทยาลัยเริ่มเป็นที่เฝ้าระวังตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายความมั่นคง ฝ่ายสันติบาลเข้ามาแวะเวียนแทรกซึมในมหาวิทยาลัย ยิ่งการชุมนุมของนักศึกษามีบ่อยครั้งมากขึ้นเท่าใดบรรยากาศของความรู้สึกไม่ปลอดภัยก็มีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น สร้างความหนักใจให้กับคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยอย่างมาก สำหรับคุณหญิงนงเยาว์เองมองเห็นว่าบรรยากาศทางวิชาการของมหาวิทยาลัยก็เริ่มอ่อนตัวลง กำลังคนส่วนใหญ่ของมหาวิทยาลัยต้องเฝ้าระวังการจัดการความปลอดภัยภายในมหาวิทยาลัยเป็นหลัก

และในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายบริหารในยุคที่อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ทำหน้าที่อธิการบดี (พ.ศ. 2518 – 2519) นั้น เกือบไม่ได้ทำงานบริหารมหาวิทยาลัยเลย เพราะคณะผู้บริหารต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ส่งผู้แทนไปเจรจากับทั้งฝ่ายผู้นำนักศึกษาว่า ให้ผ่อนคลายวิธีการรุนแรงลง และกับฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐและตำรวจสันติบาลให้เข้าใจว่า นักศึกษาธรรมศาสตร์ไม่ได้ทำการนอกเหนือจากสิทธิที่กฎหมายกำหนดขึ้น และทำความเข้าใจกับคณะผู้บริหารประเทศขณะนั้นว่า ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสามารถจัดการเรื่อง "ภายใน" มหาวิทยาลัยได้ ทว่าการแก้ต่างแทนเหล่านี้กลับทำให้เจ้าหน้าที่รัฐเพ่งเล็งคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยในยุคอาจารย์ป๋วยว่ามีแนวโน้มเป็นคอมมิวนิสต์แบบเดียวกับนักศึกษา

ในด้านคุณหญิงนงเยาว์เอง ได้เล่าถึงความขัดแย้งทางความคิดของคนกลุ่มต่างๆ ในช่วงเวลาก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยระบุว่าขณะนั้นตัวท่านเองไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องด้านนี้มากนัก ภาระและ

ความหนักใจส่วนใหญ่ตกอยู่กับอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในฐานะที่เป็นอธิการบดี และอาจารย์เสน่ห์ จามริก รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการมากกว่า แต่เหตุการณ์เวลานั้นกลับกลายเป็นว่ายิ่งอาจารย์และผู้บริหารห้าม นักศึกษาก็ยิ่งมีการตอบโต้แรงขึ้นเท่านั้น ในแง่นี้สำหรับคุณหญิงนงเยาว์เองท่านเข้าใจดีว่าฝ่ายนักศึกษามีความคิดว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นเป็นของประชาชน และเมื่อเป็นของประชาชนแล้ว ก็ไม่มีเหตุผลว่าชาวนาเข้ามาอยู่ไม่ได้ เมื่อชาวนาที่เดินขบวนประท้วงรัฐบาลเข้ามาปราศรัยอยู่ในมหาวิทยาลัย ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐก็มองว่านี่เป็นการ *"ซ่องสุม"* กันของพวกที่มีจิตใจโน้มเอียงไปในทางลัทธิคอมมิวนิสต์ เวลานั้นอาจารย์ป๋วยในฐานะอธิการบดีได้แจ้งแก่รัฐบาลว่า *"กิจกรรมของนักศึกษาธรรมศาสตร์ เป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญ"* ในเวลาเดียวกันก็โน้มน้าวนักศึกษาธรรมศาสตร์ว่า *"ให้ชุมนุมโดยสงบด้วยสันติประชาธรรม"* แต่ภาพของอาจารย์ป๋วยกลับถูกมองจากฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐว่า *"ส่งเสริมให้นักศึกษาธรรมศาสตร์เป็นคอมมิวนิสต์"* ในขณะที่ฝ่ายนักศึกษาเองก็มองอาจารย์ป๋วยว่า *"เป็นตัวแทนฝ่ายบริหารพวกเดียวกับรัฐบาล"* ขณะนั้นเจ้าหน้าที่รัฐเห็นว่าในฐานะอธิการบดี อาจารย์ป๋วยย่อมมีอำนาจสั่งห้ามและลงโทษนักศึกษาได้แต่กลับไม่ดำเนินการ ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์เองมองปัญหานี้แล้วมีความเห็นว่ากลุ่มคนที่คิดเช่นนั้น *"แสดงว่าเขาไม่เข้าใจความเป็นธรรมศาสตร์เลย"* และนี่เองที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้กลายเป็นพื้นที่แห่งความรุนแรงทางการเมือง จนยากที่จะลืมเลือนในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์ยังจดจำและสามารถบอกเล่าเหตุการณ์ได้ดี

ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 การชุมนุมขยายตัวออกไปจนมีผู้เข้าร่วมการชุมนุมจากหลายแห่ง ไม่ใช่เฉพาะนักศึกษาธรรมศาสตร์เท่านั้น เหตุการณ์ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ ช่วงวิกฤตนั้นเองในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร คุณหญิงนงเยาว์ตัดสินใจสั่งการให้เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยของมหาวิทยาลัยปิดประตูใหญ่ของมหาวิทยาลัยด้านหน้าสนามหลวงทั้งสองประตู แล้วนำห่วงโซ่เหล็กคล้องไว้ แต่ที่สุดแล้วโซ่นั้นถูกทำลาย ผู้ชุมนุมที่ต่อต้านกลุ่มนักศึกษาได้ทะลักเข้ามาในมหาวิทยาลัย คณะผู้บริหารต้องมีหนังสือไปถึงเจ้าหน้าที่ตำรวจ แจ้งว่าขณะนี้มีผู้บุกรุกเข้ามาในมหาวิทยาลัย จนผู้บริหารไม่สามารถสั่งการควบคุมสถานการณ์ไว้ได้แล้ว จึงขอให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ามาช่วยเหลือ เวลานั้นผู้บริหารมหาวิทยาลัยทุกคนไม่สบายใจ

กันมาก เพราะเริ่มได้ข่าวว่ามีการยิงกันภายในมหาวิทยาลัย นักศึกษาจำนวนมากถูกทำร้ายบาดเจ็บและเสียชีวิต

บ่ายวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2519 คุณหญิงนงเยาว์เดินทางเข้ามาในมหาวิทยาลัย ท่านยังจำได้ว่าเห็นนักศึกษานอนเรียงกันเป็นแถว มีทหารถือปืนควบคุมอยู่ บางคนยิงปืนไปที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ในขณะที่บรรดาลูกเสือชาวบ้านก็รายงานตลอดเวลาถึงอาจารย์ป๋วย เริ่มแสดงให้เห็นถึงความไม่ปลอดภัยในชีวิตของอาจารย์ ช่วงเย็นวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้นเอง คุณหญิงนงเยาว์ได้เข้ารายงานอาจารย์ป๋วยถึงสถานการณ์เวลานั้น คุณหญิงนงเยาว์จำได้ดีถึงใบหน้าที่เคร่งเครียดของอาจารย์ป๋วยจนรู้สึกสงสารอาจารย์ แต่แล้วอาจารย์ป๋วยก็เดินเข้ามาบอกคุณหญิงนงเยาว์ว่า *"อาจารย์ต้องเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์นะ จะได้ทำรังสิตให้สำเร็จ"* คำพูดนี้น่าจะเป็นเรื่องที่อาจารย์ป๋วยอยากให้เกิดขึ้น เป็นการส่งมอบพันธกิจที่ฝังอยู่ในใจคุณหญิงนงเยาว์อีกหลายปีต่อมา จนได้เป็นโครงการสำคัญตลอดช่วงการดำรงตำแหน่งอธิการบดีในเวลาต่อมา

รุ่งขึ้นวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์เดินทางออกนอกประเทศ เพื่อให้พ้นจากการคุกคามเอาชีวิต

บทผู้หญิงแกร่งปกป้องมหาวิทยาลัย

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จบลง มหาวิทยาลัยอยู่ในสภาพที่ได้รับความเสียหายยับเยินอย่างมาก จนไม่สามารถแม้แต่จะนั่งทำงานได้ ทั้งนี้ไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องการเรียนการสอน ขณะนั้นสำนักงานของมหาวิทยาลัยได้ย้ายไปยังที่ทำการชั่วคราวที่สภาการศึกษาแห่งชาติ เมื่อท่านอธิการบดีอาจารย์ป๋วยไม่อยู่ในประเทศ รองอธิการบดีฝ่ายต่างๆ ได้หลบภัยคุกคามชั่วขณะ คงเหลือแต่คุณหญิงนงเยาว์ ซึ่งเป็นผู้หญิงคนเดียวในคณะผู้บริหารต้องขึ้นมาทำหน้าที่รักษาการตำแหน่งอธิการบดีด้วยความรู้สึกหดหู่ หมดกำลังใจ เวลานั้นพอไม่มีอาจารย์ป๋วยคนเดียว ก็เหมือนไม่มีเสาหลักที่จะปกป้องมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกแล้ว มีข่าวโจมตีมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง กระทั่งหาว่ามีอุโมงค์อยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งที่ความจริง คือ ช่องระบายน้ำจากสนามฟุตบอล

ในช่วงหลังเหตุการณ์ยุติลงไม่นานนัก คุณหญิงนงเยาว์เองคิดแต่ว่าจะทำอย่างไรถึงจะรักษามหาวิทยาลัยเอาไว้ได้ ช่วงนั้นอันตรายที่สุดสำหรับการอยู่รอดของธรรมศาสตร์ ต่อมาไม่นานศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้กรุณาหาสถานที่ทำการชั่วคราวให้ได้ขยับขยายไปอยู่ในตึกของทบวงมหาวิทยาลัย ซึ่งอยู่ข้างกระทรวงคมนาคมในปัจจุบัน

จากเนื้อที่ 50 ไร่ ของธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ สถานที่ใหม่หดแคบเหลือเพียงหนึ่งห้องเล็กๆ เป็นสำนักงานชั่วคราวและโต๊ะสามตัว คือ โต๊ะสำหรับรักษาการอธิการบดีได้ทำงาน โต๊ะของคุณวนิดา พรรณราย เจ้าหน้าที่อาวุโสซึ่งมาช่วยทำงานการเงิน เพราะการจะทำให้มหาวิทยาลัยมีกิจกรรมอยู่ได้ทางหนึ่งก็คือ การต้องมีเงินเดือนจ่ายให้บุคลากร

ช่วงเวลานั้นกำลังใจของคุณหญิงนงเยาว์แทบไม่มีเหลือเลย เพราะเห็นว่าพื้นที่มหาวิทยาลัยเหลือเพียงห้องเล็กๆ เท่านั้น คุณหญิงนงเยาว์ยังจำป้ายเล็กๆ ที่วางอยู่หน้าห้องนั้นเขียนว่า *"มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* เป็นช่วงเวลาซึ่งทารุณทางจิตใจและเป็นอารมณ์ที่หดหู่มาก กำลังคนที่ทำงานมีอยู่เพียงไม่กี่คนที่ช่วยกันทำงาน ตอนนั้นสภาวะจิตใจที่ตกต่ำเลวร้ายเกิดขึ้นโดยเฉพาะกับคุณหญิงนงเยาว์ ซึ่งคิดเสมอว่าตนเองเป็นลูกหม้อของธรรมศาสตร์โดยตรง พร้อมกันนั้นท่านก็ตั้งปณิธานในใจว่า *"เราจะต้องฟื้นมหาวิทยาลัยของเราให้กลับมาอีกครั้งหนึ่งให้ได้"*

เวลาผ่านไปได้ราวกว่าสัปดาห์ หน่วยทหารก็แจ้งมาว่าให้คณะรักษาการณ์ *"กลับ"* เข้าไปในมหาวิทยาลัยได้แล้ว ครั้งนั้นคุณหญิงนงเยาว์ตอบกลับไปด้วยจดหมายว่า คณะทำงานจะกลับมหาวิทยาลัยก็ต่อเมื่อกองทัพมีจดหมายรับรองว่า ในมหาวิทยาลัยปลอดภัยทุกอย่างแล้ว 100 เปอร์เซ็นต์ จึงจะนำบุคลากรกลับเข้าไป เพราะการแจ้งด้วยวาจา หากผู้รักษาการอธิการบดีหรือเจ้าหน้าที่คนใดถูกยิงก็คงไม่มีผู้รับผิดชอบ ต่อมาอีกสัปดาห์คณะรักษาการณ์จึงเดินทางเข้ามหาวิทยาลัย ทันทีที่เห็นสภาพมหาวิทยาลัยครั้งแรกหลังจากเหตุการณ์วิกฤต แม้จะมีการจัดการพื้นที่ให้เรียบร้อยไปบ้างแล้วแต่ทุกหนแห่งก็ยังเห็น *"ร่องรอยความเสียหาย"* ทั้งชีวิตและทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่สำคัญยังมีข่าวว่า จะ*มีการลบชื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และยึดตึกโดมที่ท่าพระจันทร์เป็นที่ทำงานกระทรวงการคลัง* โชคดีที่ตอนนั้นท่านพลเอกเสริม ณ นคร ซึ่งเป็นศิษย์เก่า

และอดีตเสรีไทยมาช่วยเหลือวิ่งเต้นปกป้องให้มหาวิทยาลัย ในขณะนั้นอาจารย์ส่วนใหญ่ของมหาวิทยาลัยต่างหลบหนีภัยการเมืองกระจัดกระจายกัน มีเพียงคุณหญิงนงเยาว์และเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุรการของมหาวิทยาลัยราว 4 – 5 คน เดินทางมาทำงานเอกสารและจัดระบบอยู่ราว 1 เดือน จึงเปิดการทำงานอย่างเป็นทางการได้ ระหว่างนั้นทบวงมหาวิทยาลัยได้ออกคำสั่งแต่งตั้งคุณหญิงนงเยาว์ให้ทำหน้าที่รักษาการแทนอธิการบดี ตั้งแต่วันที่ 6 – 20 ตุลาคม พ.ศ. 2519 หลังจากนั้นคณะรัฐบาลปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฯพณฯ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร นายกรัฐมนตรี จึงได้แต่งตั้งศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ ขึ้นเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณหญิงนงเยาว์เอง ศาสตราจารย์ธงชัย สันติวงษ์ และศาสตราจารย์ ดร.อรุณ รัชตะนาวิน ทั้งหมดเป็นอาจารย์จากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ได้เข้ามาช่วยงานบริหารมหาวิทยาลัย ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์ได้รับงานในหน้าที่รองอธิการบดีฝ่ายบริหารอยู่ช่วงเวลาไม่นานนัก จากนั้นคุณหญิงนงเยาว์จึงตัดสินใจลาราชการเพื่อศึกษาต่อทางการวิจัย เหตุผลสำคัญ คือ สภาพจิตใจของท่านไม่สามารถยอมรับกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ท่านยังจดจำได้ดีว่าเวลานั้นผู้คนที่เห็นหน้าท่านก็จะพบแต่ความทุกข์

ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งซึ่งคุณหญิงนงเยาว์เปิดเผยว่า เวลานั้นมีกระบวนการทำให้อาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวนหนึ่งจะต้องถูกทำให้ออกไปรับราชการที่ทบวงมหาวิทยาลัย ซึ่งหมายถึงการกำจัดทรัพยากรบุคคลของมหาวิทยาลัยให้ออกไปให้หมด ขณะนั้น คุณกฤษ สมบัติศิริ เลขาธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเคยเป็นผู้บังคับบัญชาของท่านมาในสมัยเริ่มต้นการทำงานที่สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ชักชวนคุณหญิงนงเยาว์ให้กลับไปทำงานที่เดิม แต่ทว่าเพื่อนข้าราชการในสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์คัดค้านไม่เห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่าการโอนย้ายคณาจารย์ถึง 60 คนออกจากมหาวิทยาลัย แล้วมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะดำรงอยู่ได้อย่างไร ด้วยเหตุผลนี้ คุณหญิงนงเยาว์จึงตัดสินใจเลือกวิธีการลาราชการ เพื่อศึกษาต่อสาขาวิจัยที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ หรือนิด้าแทนการโอนย้าย

ทำงานถวายในโครงการหลวง

การลาศึกษาต่อด้านการวิจัยที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ถือเป็นช่วงเวลาพักฟื้นจิตใจของคุณหญิงนงเยาว์หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ท่านได้เรียนอยู่ราว 1 ปี ชะตาชีวิตก็เปลี่ยนไป เพื่อนซึ่งศึกษาอยู่ด้วยกันที่นั่นได้ชักชวนให้ท่านเข้าไปช่วยทำงานโครงการหลวงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เวลานั้นเพิ่งเริ่มโครงการได้ไม่นาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้ชาวเขาเลิกปลูกฝิ่น โดยโครงการจะนำพันธุ์พืชเศรษฐกิจเมืองหนาวอย่างท้อ สตรอเบอรี่ และพืชไร่อื่นๆ ไปให้ชาวเขาปลูกแทน เพื่อจะได้นำผลผลิตจำหน่ายในตลาด คุณหญิงนงเยาว์จึงได้เข้าทำงานถวาย ด้วยการร่วมมือกับหม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี ประธานมูลนิธิโครงการหลวง

หม่อมเจ้าภีศเดชเล่าถึงปัญหาของโครงการหลวงให้กับคุณหญิงนงเยาว์ท่านบอกว่า *"ผมเอาไปฝากขายแถวตลาดสนามเป้า และแถวอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ แม่ค้าก็บอกขายไม่ได้เพราะคนไม่ค่อยรู้จักว่ามันเป็นลูกอะไร"* ขณะนั้นคุณหญิงนงเยาว์เห็นว่า สามารถช่วยทำการตลาดให้โครงการหลวงได้ จึงได้ปรึกษากับหม่อมเจ้าภีศเดชว่าต้องจัดงานเกษตรหลวง เพื่อเป็นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้คนกรุงเทพฯ เห็นดอกไม้และผลไม้เมืองหนาวที่ดูสวยงาม และมีจำหน่ายในกรุงเทพฯ ด้วยการจัดงานขึ้นที่สวนอัมพร และเมื่อผลผลิตเริ่มขายได้ ชาวเขาก็ยิ่งมีแรงจูงใจในการหันมาปลูกพืชผักผลไม้และไม้ดอกแทนการปลูกฝิ่น กิจกรรมการประชาสัมพันธ์โครงการหลวงถือเป็นวิธีการสื่อสารการตลาดที่ทำให้โครงการประสบความสำเร็จและยั่งยืนจนทุกวันนี้

หลังจากช่วยทำงานโครงการหลวงอยู่ช่วงระยะหนึ่ง คณบดีคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีได้ติดต่อขอให้ท่านกลับเข้าไปทำงานให้คณะ ด้วยการเข้ารับการเสนอชื่อเพื่อสรรหาผู้สมควรดำรงตำแหน่งคณบดี นับเป็นช่วงเวลาตรงกับความตั้งใจของคุณหญิงนงเยาว์ ที่คิดว่าควรกลับไปทำงานบริหารคณะ ทำให้ใน พ.ศ. 2525 คุณหญิงนงเยาว์ได้รับตำแหน่งคณบดี อันเป็นเวลาที่ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย ทำหน้าที่อธิการบดี และคุณหญิงนงเยาว์ก็ได้มีโอกาสร่วมทำงานให้โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยหลายโครงการ

รับงานอธิการบดีหญิงหนึ่งเดียวของธรรมศาสตร์

เมื่อวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย สิ้นสุดลง คุณหญิงนงเยาว์ได้ทำหน้าที่รักษาการอธิการบดีราวเดือนกว่า (10 มกราคม – 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525) หลังจากนั้นท่านได้รับเลือกตั้งให้ทำหน้าที่อธิการบดีหญิงคนแรกและเพียงคนเดียวของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนปัจจุบัน ท่านปฏิบัติหน้าที่อยู่ถึงวาระครึ่ง (25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 – 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2531) ก่อนที่จะลาออกในวาระที่สอง เมื่อทำงานได้ครบ 2 ปี ซึ่งเป็นไปตามที่ท่านได้ให้สัญญาด้วยวาจากับประชาคมธรรมศาสตร์ไว้ก่อนแล้ว

หน้าที่อธิการบดีหญิง

เมื่อมองย้อนกลับไปในยุคอธิการบดีศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (พ.ศ. 2518 – 2519) ขณะนั้นคุณหญิงนงเยาว์ได้เข้าร่วมคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ท่านยังเป็นรองอธิการบดีหญิงเพียงคนเดียวในยุคนั้น การเผชิญหน้าช่วงวิกฤตที่สุดของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณหญิงนงเยาว์ได้พิสูจน์ความกล้าหาญทางจิตใจ แม้จะเป็นช่วงแห่งความหดหู่มากที่สุดก็ตาม ท่านสามารถประคองสถานะของมหาวิทยาลัยให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ท่านจะยังคงเป็นผู้หญิงเพียงคนเดียวที่ได้รับความเชื่อมั่นจากประชาคม ด้วยการได้รับเลือกให้เข้ามาทำหน้าที่อธิการบดี เพื่อจะได้สานต่อปณิธานในการฟื้นฟูและพัฒนามหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้งศูนย์รังสิตที่อาจารย์ป๋วยได้ดำริไว้

คณะทำงานของท่านที่เป็นชุดผู้บริหารรองอธิการบดีมีอยู่หลายฝ่าย คณาจารย์ที่เคยเป็นลูกศิษย์ เพื่อนร่วมงาน และนักวิชาการล้วนแล้วแต่มีความมุ่งมั่นทำงานเพื่อมหาวิทยาลัย เช่น อาจารย์จารุพร ไวยนันท์ อาจารย์วรากรณ์ สามโกเศศ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร อาจารย์เสรี วงศ์มณฑา และอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ซึ่งใน พ.ศ. 2526 ได้รับภารกิจหลักในการเป็นพ่องานการจัดงานฉลองกึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477 – 2527) หรือครบรอบธรรมศาสตร์ 50 ปี โครงการที่ทำให้คุณหญิงนงเยาว์สามารถ

ขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุดให้แก่มหาวิทยาลัย นั่นคือ การจัดตั้งศูนย์รังสิต

วางแผนจัดการงบประมาณ

อย่างไรก็ตามเมื่อได้เข้ามาทำหน้าที่อธิการบดี สิ่งแรกที่คิดถึง คือ คำพูดของอาจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งอธิการบดี ในเรื่องที่ *"เราจะต้องไปรังสิตให้ได้"* ทำให้คุณหญิงนงเยาว์ตระหนักถึงพันธกิจโครงการแรก คือ การวางแผนงานขยายมหาวิทยาลัยไปรังสิต

แต่เนื่องจากตัวท่านเองได้รับการฝึกสอนมาทางด้านธุรกิจการเงิน ทำให้ท่านวางแผนทำงานขั้นเริ่มแรกด้วยการตรวจสอบฐานะการเงินการคลังของมหาวิทยาลัยก่อน เมื่อเข้ารับงานในหน้าที่อธิการบดีจึงเรียกงบการเงินจากกองคลังของมหาวิทยาลัยมาพิจารณา ทำให้พบความจริงที่น่าตกใจว่ามหาวิทยาลัยตั้งมาเกือบ 50 ปี แต่มีเงินคงคลังเป็นเงินสะสมเหลืออยู่เพียง 70 ล้านบาทเท่านั้นซึ่งได้จากค่าหน่วยกิต เมื่อตรวจสอบเทียบเคียงกับมหาวิทยาลัยอื่น อย่างมหาวิทยาลัยมหิดล มีเงินคงคลังสำรองเป็นจำนวนถึง 1,000 ล้านบาท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเองก็มีเงินถึง 600 ล้านบาท ทำให้คุณหญิงนงเยาว์ตระหนักว่าจำเป็นต้องบริหารจัดการเรื่องเงินและงบประมาณเป็นอันดับแรก ก่อนเริ่มต้นโครงการพัฒนาอื่นๆ

สาเหตุที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเงินคงคลังของมหาวิทยาลัยเหลืออยู่ไม่มาก คุณหญิงนงเยาว์อธิบายว่ามหาวิทยาลัยมีฐานงบประมาณที่แคบ เนื่องจากเวลานั้นทั้งมหาวิทยาลัยมีคณะวิชาเพียง 7 คณะเท่านั้น คือ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี ศิลปศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน รัฐบาลจัดสรรงบประมาณให้มหาวิทยาลัยเพียงปีละ 100 กว่าล้านบาทเท่านั้น ดังนั้นสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ ขยายฐานงบประมาณและขยายหลักสูตรวิชา ทั้งนี้คุณหญิงนงเยาว์ขณะนั้นได้ทำหน้าที่สมาชิกวุฒิสภา (สว.) ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ อยู่ด้วย ได้เข้าประชุมและเคยพบศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ท่านหนึ่งเปิดเผยข้อมูลให้คุณหญิงนงเยาว์ทราบว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยก่อตั้งขึ้นเป็นลำดับที่สองของประเทศนี้ มีงบประมาณ

...มหาวิทยาลัยต้องเปลี่ยนแปลงเพราะโลกเปลี่ยน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องเติบโตขึ้น ต้องสามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ของธรรมศาสตร์ มอบให้กับลูกแม่โดมในสาขาวิชาอื่นๆ ที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น...

อยู่ในลำดับที่ 10 จาก 13 มหาวิทยาลัยที่มีอยู่เวลานั้น ทั้งนี้เป็นเพราะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีสาขาวิชารวมกันจากทุกคณะแล้วเพียง 25 สาขาเท่านั้น ในขณะที่มหาวิทยาลัยแห่งอื่นมีมากถึง 60 – 100 สาขาวิชา

ประจวบกับช่วงเวลาดังกล่าวคุณหญิงนงเยาว์เองได้เดินทางไปต่างประเทศเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยต่างๆ ทั้งในสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ท่านได้เคยนำเสนอผู้บริหารมหาวิทยาลัยในต่างประเทศว่า *"เราเป็น University อันดับต้นๆ ของไทย"* ซึ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่ท่านไปเยือนก็วิจารณ์กลับอย่างตรงไปตรงมาว่าอย่างกรณีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น *"ไม่ใช่ University เป็นได้แค่ College of Social Science เท่านั้น เพราะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไม่มีคณะวิชาสาขาวิทยาศาสตร์ ไม่มีสาขาวิศวกรรมศาสตร์ ไม่มีคณะแพทยศาสตร์ ไม่มีคณะวิชาที่หลากหลายสาขาวิชาหรือศาสตร์ที่แตกต่างกัน"* เพราะข้อวิจารณ์ประเด็นนี้เองทำให้คุณหญิงนงเยาว์ได้คิดว่า โครงการสำคัญอันดับแรกที่ต้องดำเนินการ คือ ต้องระดมสรรพกำลังของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อการจัดตั้งศูนย์รังสิต ที่จะสามารถทำให้มหาวิทยาลัยขยายสาขาวิชาและขยายฐานงบประมาณที่จะเป็นการพัฒนามหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้คุณหญิงนงเยาว์พบว่าการดำเนินการเพื่อเป้าหมายดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงโครงการและกิจกรรมต่างๆ ที่สำคัญในวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดี

เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับการสร้างความเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ให้กับมหาวิทยาลัยเก่าแก่ ทำให้มีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงนี้ บางท่านถึงกับกล่าวหาว่าจะเป็นการทำลายจิตวิญญาณธรรมศาสตร์ สำหรับผู้ทำงานโครงการรังสิตอย่างคุณหญิงนงเยาว์แล้ว

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี (มองเห็นด้านข้าง) อธิการบดี นำคณะทำงานสำรวจที่ดินรังสิต ขณะนั้นยังเป็นทุ่งนาเพื่อพัฒนาให้เป็นศูนย์รังสิต

ท่านคิดว่า *"มหาวิทยาลัยต้องเปลี่ยนแปลงเพราะโลกเปลี่ยน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องเติบโตขึ้น ต้องสามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ของธรรมศาสตร์มอบให้กับลูกแม่โดมในสาขาวิชาอื่นๆ ที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น"* แม้จะมีเสียงคัดค้านในโครงการรังสิตจำนวนมาก แต่ยิ่งพบกับอุปสรรค คุณหญิงนงเยาว์กลับยิ่งยอมรับว่าตัวท่านเองยิ่งต้องสู้ ท่านยังจดจำได้ดีขณะเมื่อรับตำแหน่งอธิการบดีได้ไม่นาน พบศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ทำงานอยู่สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติบางท่านทักท้วงให้ชะลอโครงการรังสิต เพราะค่าเงินบาทกำลังตกด้วยวิกฤตการณ์การเงินโลกในช่วงสมัยรัฐบาล ฯพณฯ-พลเอกชาติชาย ชุนหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่คุณหญิงนงเยาว์กลับมีความคิดสวนทาง ท่านมีความเห็นว่า มหาวิทยาลัยรอไม่ได้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้อง *"ก้าวเท้าก้าวแรกไปก่อน"*

จุดเริ่มต้นของธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต

การวางแผนจัดตั้งศูนย์รังสิตนั้นได้เริ่มต้นขึ้นด้วยการจัดตั้งคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตามแผนพัฒนามหาวิทยาลัย ซึ่งผ่านมติที่ประชุม

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี นำคณาจารย์และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัย พัฒนาที่ดินรังสิต มาตรการหนึ่งคือการปลูกต้นไม้หลากหลายพันธุ์เพื่อปรับเปลี่ยนคุณค่าดินให้อุดมสมบูรณ์ สามารถปลูกต้นไม้ให้ร่มเงาได้

สภามหาวิทยาลัยในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2526 อันเป็นหลักสูตรวิชาวิทยาศาสตร์ที่มุ่งเน้นการนำไปใช้พัฒนาประเทศ ทำให้สาขาวิชาที่เปิดสอนนอกจากคณิตศาสตร์ สถิติ แล้วยังเป็นศาสตร์คอมพิวเตอร์ วิทยาศาสตร์สุขภาพ และวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงเป็นคณะวิชาบุกเบิกก้าวใหม่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่นำไปสู่ความเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ ซึ่งเริ่มต้นทำการเรียนการสอนขึ้นที่พื้นที่ศูนย์รังสิต ก่อนที่จะนำไปสู่การก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ ต่อไป

แผนการพัฒนามหาวิทยาลัยที่รังสิต นอกจากการจัดตั้งคณะวิชาเพื่อการเรียนการสอนแล้ว ยังขยายขอบเขตถึงการจัดตั้งสถาบันวิจัย สถาบันฝึกอบรมเพื่อการพัฒนา และสถาบันภาษา ได้แก่ สถาบันญี่ปุ่นศึกษา

ซึ่งต่อมามีการขยายขอบเขตออกเป็นสถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา ศูนย์ภาษาอังกฤษ โรงเรียนเพื่อเป็นสวัสดิการบุคลากรของมหาวิทยาลัย แผนการจัดตั้งคณะและสถาบันต่างๆ ขึ้นที่ศูนย์รังสิตจะทำให้เกิดการพัฒนากายภาพและภูมิทัศน์ของมหาวิทยาลัย จากพื้นที่นากลายเป็นชุมชนมหาวิทยาลัยที่มีอาคารเรียนหอพัก ต้นไม้ ระบบสาธารณูปโภค ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้า ระบบน้ำประปา ทว่าโครงสร้างพื้นฐานสำคัญที่เกิดขึ้นจากการผลักดันและขับเคลื่อนของคุณหญิงนงเยาว์เอง คือ โรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ

แต่แรกนั้นไม่มีแผนการสร้างโรงพยาบาล แต่แผนพัฒนามหาวิทยาลัยมีโครงการจัดตั้งคณะแพทยศาสตร์ คุณหญิงนงเยาว์และคณะผู้บริหารได้ไปศึกษาดูงานที่มหาวิทยาลัยเคโอ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อปรึกษากับผู้บริหารมหาวิทยาเคโอได้ให้คำแนะนำให้ไปหารือกับกองทุนไจก้า (JICA – Japan International Cooperation Agency) กองทุนไจก้าตกลงให้ความช่วยเหลือภายใต้เงื่อนไขที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องดำเนินการจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นก่อน เพื่อรองรับการเรียนภาคปฏิบัติหรือความหมาย คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องมีโรงพยาบาลเป็นพื้นฐานรองรับคณะแพทยศาสตร์ที่กองทุนไจก้าจะเข้ามาสนับสนุนการจัดตั้งคณะ

และนี่เองทำให้คุณหญิงนงเยาว์ในเวลานั้นต้องรับภาระในการระดมเงินทุนเพื่อจัดสร้างโรงพยาบาล เนื่องจากจำนวนเงินจากงบประมาณรัฐแบบปกติไม่เพียงพอ คุณหญิงนงเยาว์และผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้อาศัยวาระการจัดงานครบรอบ 50 ปีมหาวิทยาลัย ทำให้ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ ซึ่งนอกจากใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมฉลองวาระ 50 ปี แล้ว ยังมีเงินเหลือจัดตั้งกองทุน 50 ปี ธรรมศาสตร์ขึ้น คุณหญิงนงเยาว์ได้ใช้ฐานเริ่มต้นจุดนี้ ออกเดินทางตระเวนจังหวัดต่างๆ พร้อมกับนำโครงการจัดตั้งธรรมศาสตร์รังสิตซึ่งมีโรงพยาบาล เป็นหัวใจสำคัญเข้าพบปะศิษย์เก่าและผู้สนใจ แม้แต่การเดินทางไปต่างประเทศก็ใช้เป็นโอกาสสื่อสารความสำคัญของโครงการ อันที่จริงวิธีการระดมเงินบริจาคนี้คุณหญิงนงเยาว์ได้กำหนดไว้ในแผนงานการระดมทุนไว้ตั้งแต่แรกแล้วว่า

“ศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยนั้นมีศักยภาพในการช่วยเหลือมหาวิทยาลัยได้มากที่สุด เนื่องจากศิษย์เก่ามีทั้งอดีตนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี พร้อมด้วย ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย นายกสภามหาวิทยาลัย รับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามกุฎราชกุมาร ทรงวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างอาคารโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ เฉลิมพระเกียรติ หลังแรก วันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2529

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา ผู้ว่าราชการจังหวัดต่างๆ ผู้พิพากษา ทูต นักธุรกิจ ทั้งนี้ยังมีศิษย์เก่าอาวุโสในครั้งอดีตที่ยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ที่รวมบรรดา ต.ม.ธ.ก. และ มธก. ท่านทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งมีอิทธิพลในเรื่องการจัดสรรงบประมาณและมีศักยภาพในการบริจาค ทำให้เห็นว่าในเมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีบุคลากรที่พร้อมจะช่วยเหลือมหาวิทยาลัยได้มากมายขนาดนี้ ทำไมมหาวิทยาลัยไม่ใช้โอกาสนี้ที่จะผลักดันโครงการให้ก้าวหน้า เมื่อคิดได้ดังกล่าวก็เริ่มงานโดยไม่ต้องเสียเวลาตัดสินใจซ้ำ"

แต่การทำงานให้ประสบความสำเร็จได้รับความสนับสนุนจากศิษย์เก่าซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากทั่วประเทศทำให้ท่านเรียนรู้ว่าผู้บริหารมหาวิทยาลัยจำเป็นต้อง *"พยายามวางตัวเป็นกลาง เพราะมีศิษย์เก่าอยู่ในทุกขั้ว*

ทางการเมือง ดังนั้นไม่ว่าเขาจะอยู่พรรคไหนไม่สำคัญ ขอให้ช่วยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เท่านั้น" การทำงานเพื่อระดมทุนพัฒนามหาวิทยาลัย ท่านจึงใช้การประสานงานเพื่อพูดคุยกับผู้คนหลากหลายกลุ่ม แม้แต่กับนายทหารในกองทัพ ทำให้คุณหญิงนงเยาว์ได้รับความช่วยเหลือด้วยดีเสมอมาในการขอกำลังทหารให้เข้ามาพัฒนาพื้นที่มหาวิทยาลัย ทำให้ท่านยืนยันได้อย่างภาคภูมิใจว่าอาจเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพียงคนเดียวในยุคนั้น ที่ไม่พูดถึงและไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเลย ด้วยเหตุผลที่ท่านมองเห็นว่า การแสดงออกทางการเมือง นอกจากทำให้ต้องมีเรื่องที่จะทำงานบริหารมหาวิทยาลัยไม่ได้แล้ว บางครั้งอาจทำให้มหาวิทยาลัยเสียประโยชน์ได้ ขณะนั้นมหาวิทยาลัยกำลังต้องการความสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน การแสดงออกทางการเมืองอาจหมายถึงอธิการบดีต้องเลือกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ที่อาจมีผลให้ประโยชน์ที่มหาวิทยาลัยจะได้รับนั้นหายไปส่วนหนึ่ง

ใน พ.ศ. 2529 คุณหญิงนงเยาว์ก็สามารถดำเนินการก่อสร้างสถานพยาบาลเพื่อให้บริการทั้งแก่ชุมชนมหาวิทยาลัยที่กำลังอยู่ในระหว่างการย้ายฐานกำลังคนทั้งเจ้าหน้าที่ คณาจารย์ และนักศึกษา และยังสามารถให้บริการแก่ชุมชนชาวบ้านในย่านรังสิต ซึ่งยังขาดแคลนสถานรักษาพยาบาลที่ได้มาตรฐาน แผนงานก่อสร้างโรงพยาบาลในยุคเริ่มแรกเป็นโรงพยาบาลขนาดเล็ก 80 เตียง และประสบความสำเร็จในการสร้างอาคารแห่งแรกด้วยเงินบริจาคกองทุนมรดกของ ม.ร.ว.สุวพันธ์ สนิทวงศ์ โรงพยาบาลสามารถให้บริการแก่ชุมชนได้ใน พ.ศ. 2530 โดยได้รับพระราชทานชื่อว่า "โรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ" เพื่อถวายเป็นพระราชสักการะแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวาระเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษา และเงินทุนอีกส่วนหนึ่งในการพัฒนาโรงพยาบาล ยังมาจากกองทุนที่เกิดจากการรับบริจาคศิษย์เก่าทั่วประเทศ ความสำเร็จในการจัดตั้งโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ ทำให้ความร่วมมือและความช่วยเหลือจากประเทศญี่ปุ่นได้ประสานเข้ามาจนสามารถผลักดันการจัดตั้งคณะแพทยศาสตร์และคณะวิทยาศาสตร์สุขภาพ อย่างคณะทันตแพทย์ คณะสหเวชศาสตร์ คณะพยาบาลศาสตร์ ไปจนถึงคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในยุคต่อมา

งานกึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์

27 มิถุนายน พ.ศ. 2527 เมื่อคุณหญิงนงเยาว์บริหารงานมหาวิทยาลัยได้ราว 2 ปี ก็เป็นวาระครบรอบการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 50 ปี คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย คณาจารย์ ศิษย์เก่า และศิษย์ปัจจุบัน ได้ร่วมกันจัดงานครั้งสำคัญ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและสร้างชื่อเสียงเกียรติคุณของมหาวิทยาลัย เป็นวาระการทบทวนบทบาททางวิชาการ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบัน และที่สำคัญเป็นวาระแห่งการฟื้นฟูจิตวิญญาณและความทรงจำของมหาวิทยาลัย โดยเรียกชื่องานนี้ว่า “งานเฉลิมฉลองครบรอบกึ่งศตวรรษของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภายใต้พระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เป็นงานที่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ประธานองคมนตรีและอดีตอธิการบดีเป็นประธานการจัดงาน

ในฐานะอธิการบดีคุณหญิงนงเยาว์ถือว่าการจัดงานครั้งนี้เป็นการเฉลิมฉลองมหาวิทยาลัยที่เปรียบเสมือนการฟื้นฟูทางจิตใจที่สนับสนุนกำลังขวัญในทางประเพณีแล้ว ยังเป็นการตอกย้ำความทรงจำถึงกำเนิดของมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวโยงกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ซึ่งถึงแก่อสัญกรรมในวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 ก่อนวาระฉลองกึ่งศตวรรษ 50 ปี เพียงปีเดียวและยังเป็นการจัดงานครั้งสำคัญที่สามารถรวมกลุ่มชาวธรรมศาสตร์ได้มากที่สุดครั้งหนึ่ง จนกลายเป็นช่วงเวลาที่เป็นนิมิตหมายที่ดีของการเริ่มต้นยุคใหม่ของความเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัย

“คำขวัญกึ่งศตวรรษของธรรมศาสตร์” ซึ่งถือเป็นสาสน์จากอธิการบดีคุณหญิงนงเยาว์ ในโอกาสที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีอายุครบ 50 ปี ได้บันทึกถึงสิ่งอนุสรณ์ที่ชาวธรรมศาสตร์ร่วมใจกันสร้างให้ไว้กับมหาวิทยาลัย คือ

พระพุทธรูปพระปฏิมา พระประธานประจำมหาวิทยาลัย ซึ่งจำลองแบบพระพุทธสิหิงค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในหอพระด้านหน้าคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ และได้รับพระราชทานชื่อว่า *“พระพุทธธรรมทิฐิศาสดา”* พระพุทธปฏิมานี้ยังเป็นต้นแบบต่อมาของการจำลองพระพุทธรูปประธานของมหาวิทยาลัยที่ศูนย์รังสิตใน พ.ศ. 2542

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี กล่าวเปิดงานแถลงข่าวการจัดงาน “กึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์” 27 มิถุนายน พ.ศ. 2527

เวลานั้นคุณหญิงนงเยาว์ในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยได้ให้การสนับสนุนการจัดสร้างพระประธานและหอพระขึ้นในคราวเดียวกัน หอพระพุทธธรรมทิฐิศาสดาที่ศูนย์รังสิต ใน พ.ศ. 2542 นั้น ได้รับการออกแบบจากรองศาสตราจารย์ ดร.ภิญโญ สุวรรคีรี ศิลปินแห่งชาติ ที่กำหนดพื้นที่โดยรอบมีศาลาอเนกประสงค์ใช้ประกอบพิธีทางพุทธศาสนาด้วย

อนุสรณ์สถานผู้ประศาสน์การ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในความทรงจำของชาวธรรมศาสตร์ เป็นทั้งผู้มีคุณูปการทั้งต่อมหาวิทยาลัยและประเทศไทย ซึ่งพวกเขายังคงรำลึกถึง ท่านถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2526 และเป็นจุดเริ่มต้นอีกครั้งในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างท่านผู้ประศาสน์การกับมหาวิทยาลัย นอกจากนี้กระแสสังคมที่เรียกร้องให้

สร้างอนุสรณ์สถานเพื่อรำลึกถึงท่านนั้นมีมาอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะชาวธรรมศาสตร์ ยุค ต.ม.ธ.ก. ทำให้ในวาระโอกาสครบรอบ 50 ปี แห่งการสถาปนา 27 มิถุนายน พ.ศ. 2527 มหาวิทยาลัยจึงแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานเพื่อก่อตั้งกองทุนและมูลนิธิอนุสรณ์ผู้ประศาสน์การปรีดี พนมยงค์ เป็นการก่อสร้างอาคารใหม่เชื่อมต่อกับตึกโดม เป็นอาคาร 2 ชั้น ขนาดเล็กใต้ถุนโล่ง ภายในจัดแสดงนิทรรศการถาวรนำเสนอประวัติชีวิตและการทำงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้ใน พ.ศ. 2550 พื้นที่จัดแสดงได้มีการปรับปรุงการจัดแสดงใหม่ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

"กองทุนธรรมศาสตร์ 50 ปี" เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือร่วมใจกันของชาวธรรมศาสตร์ทุกรุ่นทั้งศิษย์เก่าและปัจจุบัน ในการบริจาคเงินทุนเพื่อจัดตั้งเป็นกองทุน ซึ่งมีวัตถุประสงค์จะคงเงินกองทุนไว้ แต่จะนำดอกผลที่เกิดขึ้นนำมาสนับสนุนการศึกษาและการดำเนินงานเพื่อพัฒนางานวิจัยและวิชาการของมหาวิทยาลัย ส่วนหนึ่งของเงินกองทุนนี้ยังได้นำไปใช้ร่วมการก่อสร้างโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ

การจัดงานกึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2527 ครั้งนั้น คุณหญิงนงเยาว์ได้ตระหนักซัดถึงน้ำใจของชาวธรรมศาสตร์ว่ามีความรักกันและเห็นความสำคัญของมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริง แม้ว่าจะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันและผลที่ได้จากการจัดงานยังช่วยสนับสนุนให้การพัฒนาศูนย์รังสิตเติบโตได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติที่ได้กล่าวมาแล้ว

ปฏิบัติพันธกิจต่อท่านผู้ประศาสน์การ : จากวันถึงแก่อสัญกรรม ลอยอัฐิธาตุ ถึงวันครบรอบ 100 ปี ชาตกาล 4

อย่างไรก็ตามพันธกิจหนึ่งที่คุณหญิงนงเยาว์ได้ดำเนินการเพื่อเป็นการฟื้นฟูอดีตและจิตวิญญาณของความเป็นธรรมศาสตร์ในระหว่างการทำหน้าที่อธิการบดี และนายกสภามหาวิทยาลัย คือ การนำท่านผู้ประศาสน์การกลับมาสู่ความทรงจำของประชาคมธรรมศาสตร์ หลังจากที่อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ต้องเผชิญมรสุมทางการเมืองและเดินทางออกไปพำนักยังต่างประเทศและไม่ได้กลับมาอีกเลยนับแต่ทศวรรษ 2490 เรื่องราว

ของท่านยังถูกทำให้หายไปจากความทรงจำของชาวธรรมศาสตร์ ด้วยการสร้างภาพลักษณ์ให้เป็นบุคคลต้องห้ามทางการเมือง แม้ว่าใน พ.ศ. 2525 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เองได้ทำวิจัยประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้เรื่องราวของท่านเริ่มได้รับการบันทึกและเอ่ยถึงในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2526 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังได้แปรอักษรปรากฏชื่อและข้อความแสดงความสำคัญของท่านในฐานะผู้สถาปนามหาวิทยาลัย ในงานแข่งขันกีฬาฟุตบอลประเพณีจุฬา – ธรรมศาสตร์ ขึ้นเป็นครั้งแรก

แต่ทว่าอีก 3 เดือนต่อมา วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ได้ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคหัวใจ ณ บ้านพักอองโตนี นครปารีส ประเทศฝรั่งเศส ข่าวอสัญกรรมของท่านทำให้บรรดาศิษยานุศิษย์และบุคคลที่เคารพนับถือในประเทศไทย ได้นำมาเผยแพร่ต่อสาธารณะชน ทำให้มีการรวมกลุ่มผู้คนที่เริ่มสนใจศึกษาถึงบทบาทความคิดอาจารย์ปรีดี แสดงความเสียใจต่อเหตุการณ์นี้ กระแสความรู้สึกนี้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางทั้งในหมู่นักการเมือง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประธานรัฐสภา ทูตต่างประเทศในไทย รวมถึงผู้นำหลายประเทศในอินโดจีน รวมถึงบรรยากาศความรู้สึกของผู้คนในประชาคมชาวธรรมศาสตร์เอง วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 นั้นเอง คุณหญิงนงเยาว์ได้มีจดหมายจากอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในนามของมหาวิทยาลัย ตัวแทนอาจารย์ข้าราชการ และนักศึกษาไปยังท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภริยาท่านผู้ประศาสน์การแสดงความเสียใจต่อการสูญเสียครั้งนี้ ซึ่งในวันเดียวกันนี้ คุณหญิงนงเยาว์ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์หลายฉบับในการจัดงานรำลึกถึงอาจารย์ปรีดี ร่วมกับศิษย์เก่าในนามของสมาคมธรรมศาสตร์ดังนี้ มาตุภูมิรายวัน วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 อ้างถึงคำสัมภาษณ์ของคุณหญิงนงเยาว์ว่า *"คงต้องคุยกับสมาคมธรรมศาสตร์ว่าจะดำเนินการอย่างไร เพราะท่านปรีดีเป็นผู้ให้กำเนิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่พรุ่งนี้ (วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2526) จะมีการทำบุญถวายสังฆทานเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตาต่อท่าน"*

แม้ว่าคุณหญิงนงเยาว์ไม่ได้แสดงการตัดสินใจทันทีที่จะจัดงานเพื่อรำลึกถึงอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ อย่างเป็นทางการ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะสังคมไทยบางกลุ่มในเวลานั้น ยังคงเคลือบแคลงต่อบทบาทความคิด

อาจารย์ปรีดีในฐานะบุคคลต้องห้ามทางการเมือง คุณหญิงนงเยาว์ในฐานะอธิการบดีมหาวิทยาลัย จึงต้องระมัดระวังท่าทีต่อสาธารณชน ไม่ให้มหาวิทยาลัยต้องประสบภาวะวิกฤตเหมือนเมื่อครั้งประสบความรุนแรงทางการเมืองกรณี 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ดังเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ที่หนังสือพิมพ์ มาตุภูมิรายวันในวันเดียวกัน ได้นำไปตีพิมพ์ว่า

“ในแง่อื่นๆ ดิฉันไม่ทราบก่อนหน้าท่านเสียชีวิตท่านก็ไม่สู้มีบทบาทอะไรอีกแล้ว เพราะชราและมีฐานะเป็นเพียงผู้ลี้ภัยทางการเมืองคนหนึ่ง แต่ในฐานะที่ท่านเป็นคนต้นคิดสำคัญในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชาวธรรมศาสตร์ทุกคนรู้สึกว่าเป็นความสูญเสีย เราได้โทรเลขพร้อมทั้งโทรศัพท์ ส่วนการจะส่งคนไปที่โน่นเลยนั้น ยังพิจารณากันอยู่เพราะฉุกละหุกเกินไป”

ซึ่งในทางปฏิบัตินั้น คุณหญิงนงเยาว์ได้เชิญชวนประชาคมธรรมศาสตร์ซึ่งส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อมหาวิทยาลัย เข้าร่วมการจัดงานซึ่งประกอบด้วยพิธีสงฆ์ ถวายสังฆทาน ทำบุญอุทิศให้อาจารย์ มีการเผยแพร่ข่าวสารให้ประชาคมธรรมศาสตร์แต่งกายไว้ทุกข์ติดโบว์ดำ ชักชวนนักศึกษาให้เรียนรู้ประวัติชีวิตอาจารย์ปรีดี และกำหนดให้วันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2526 ซึ่งเป็นวันครบรอบวันเกิดจัดการอภิปรายทางวิชาการเรื่อง *“อาจารย์ปรีดีกับสังคมไทย”* เพื่อไว้อาลัยและรำลึกถึงอาจารย์ปรีดี กระแสตอบรับการร่วมงานกับมหาวิทยาลัยเป็นไปอย่างกว้างขวาง มีทั้งศิษย์อย่างจารุบุตร เรืองสุวรรณ ประธานรัฐสภา บุญ เจริญชัย รัฐมนตรีกระทรวงอุตสาหกรรม ดร.กนธีร์ ศุภมงคล อดีตเลขาธิการ สปอ. และเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส และที่สำคัญศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นยังได้ช่วยประสานการดำเนินงานอย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุนี้บรรยากาศการจัดงานแสดงความไว้อาลัย ณ พื้นที่ตึกโดมทั้งชั้นล่างและชั้นที่ 2 จึงเป็นไปอย่างสมเกียรติ ท่ามกลางบรรดาศิษย์เก่าและญาติมิตรเข้าร่วมพิธี ในการนี้นักศึกษาได้วาดภาพใส่กรอบและมอบหมายให้เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสนำไปให้กับครอบครัวพนมยงค์ ณ ประเทศฝรั่งเศส ขณะเดียวกันอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษได้เดินทางเข้าร่วมงานพิธีอสัญกรรมที่ประเทศฝรั่งเศส

เป็นเรื่องที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าสังคมไทยขณะนั้น ส่วนหนึ่งยังคงไม่ยอมรับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ แม้ว่าเสียงเรียกร้องจากกลุ่มผู้คนที่รู้จักและเห็นความสำคัญของท่านที่มีต่อประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสถาบันระบอบรัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตย การขับเคลื่อนขบวนการเสรีไทย สถานะความเป็นรัฐบุรุษ และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทำให้มีเสียงเรียกร้องขอให้รัฐบาลและภาครัฐเข้ามาเป็นเจ้าภาพจัดงานใหญ่ เพื่อต้อนรับการนำอัฐิธาตุกลับคืนสู่ประเทศไทย การทำบุญครบรอบ 50 วัน และ 100 วัน การถึงแก่อสัญกรรมซึ่งจะเกิดขึ้นในเดือนมิถุนายนและสิงหาคม รวมถึงการขอเสนอให้รัฐบาลจัดสร้างอนุสาวรีย์เพื่อรำลึกและเชิดชูเกียรติ แต่ทว่าข้อเสนอเรียกร้องกลับไม่ได้รับการตอบรับจากรัฐบาล ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ขณะนั้น ซึ่งรายงานข่าวเสนอว่ามีท่าทีวางเฉย โดยให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องของประชาชนที่ต้องรับผิดชอบจัดการกันเอง ด้วยรัฐบาลไม่เคยมีแนวทางปฏิบัติเช่นนี้กับผู้ใดมาก่อน

ด้วยเหตุนี้การจัดงานไว้อาลัยการถึงแก่อสัญกรรมของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ตลอดเดือนพฤษภาคม การจัดงานครบรอบ 50 วัน และ 100 วัน การถึงแก่อสัญกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงเป็นพื้นที่การจัดงานทั้งในด้านพิธีศาสนา และการจัดสัมมนาอภิปรายและนิทรรศการเชิดชูเกียรติรำลึกถึงอาจารย์ โดยมีผู้บริหารประกอบด้วย รองอธิการบดีฝ่ายต่างๆ คณาจารย์ นักศึกษา ศิษยานุศิษย์ นักการเมือง ได้มีส่วนร่วมกันจัดงานตลอดช่วงเวลาการจัดงาน ในฐานะอธิการบดีคุณหญิงนงเยาว์ก็สงวนท่าทีและระมัดระวังการแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์อาจเป็นได้ว่าเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับท่าทีของรัฐบาลด้วยเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้สื่อหนังสือพิมพ์บางฉบับจึงวิจารณ์การสงวนท่าทีของคุณหญิงนงเยาว์ โดยเฉพาะต่อกรณีการที่หลายฝ่ายเสนออยากให้มีการสร้างอนุสาวรีย์อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ขึ้นในมหาวิทยาลัยในฐานะผู้ประศาสน์การ อย่างไรก็ตามความไม่พร้อมในสังคมไทยโดยรวม เวลานั้นมีส่วนให้ครอบครัวพนมยงค์ตัดสินใจเลื่อนการนำอัฐิธาตุท่านผู้ประศาสน์การกลับประเทศไทย อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าด้วยบทบาทหน้าที่อธิการบดี คุณหญิงนงเยาว์ได้พยายามอย่างเต็มที่ในการปฏิบัติพันธกิจที่มีต่อท่านผู้ประศาสน์การ และเมื่อสถานะการณ์ทางสังคมเริ่มผ่อนคลาย ชีวประวัติและเรื่องราวของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์เป็นที่รับรู้ของประชาคมธรรมศาสตร์และสังคมภายนอกมากขึ้น ประจวบ

กับในวาระการฉลองกึ่งศตวรรษมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2527 มหาวิทยาลัยจึงร่วมกับคณะกรรมการดำเนินการจัดสร้างอนุสรณ์สถาน สามารถระดมเงินบริจาคจากศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันในการจัดสร้างอาคารอนุสรณ์สถานที่ตึกโดมและอนุสาวรีย์ ณ ลานปรีดี ด้านฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในขณะที่ศิษย์เก่าและครอบครัวพนมยงค์ได้จัดตั้งมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ จัดสร้างอนุสรณ์สถานบ้านเกิด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในรูปของพิพิธภัณฑ์เป็นอาคารเรือนไทย จัดแสดงประวัติและผลงานของท่านผู้ประศาสน์การอีกแห่งหนึ่ง ในการนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังกำหนดให้จัดกิจกรรมปาฐกถาทางวิชาการประจำปี เนื่องในวันที่ 11 พฤษภาคม โดยถือเป็นวันสำคัญประจำปีของมหาวิทยาลัยภายใต้ชื่อ *“วันปรีดี”*

ด้วยเหตุนี้หลังจากท่านผู้ประศาสน์การถึงแก่อสัญกรรมได้ 3 ปี ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2529 เมื่อท่านผู้หญิงพูนศุขและครอบครัวพนมยงค์ตัดสินใจนำอัฐิธาตุของท่านผู้ประศาสน์การเดินทางกลับประเทศไทย การจัดงานครั้งนี้คุณหญิงนงเยาว์เวลานั้นเข้าทำหน้าที่อธิการบดีสมัยที่สองได้ร่วมมือกับมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ จัดงานฉลองอัฐิธาตุขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ แสดงถึงการเตรียมพร้อมด้วยบทบาทของอธิการบดีในฐานะเจ้าภาพร่วมอย่างเปิดเผย และเป็นการเชิดชูเกียรติให้กับท่านผู้ประศาสน์การอย่างเต็มที่ แม้ในเวลานั้นรัฐบาล ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ยังคงไม่ให้ความสำคัญกับการจัดงานครั้งนี้ก็ตาม ในการนี้คุณหญิงนงเยาว์ อธิการบดีได้มีการเตรียมการจัดงานไว้ก่อนแล้ว เนื่องจากในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2529 ท่านได้แถลงข่าวในนามอธิการบดีว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ จะจัดพิธีบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานอัฐิธาตุรัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ระหว่างวันที่ 6 – 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 ณ บริเวณอนุสรณ์สถานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้เชิญชวนชาวธรรมศาสตร์และประชาชนเข้าร่วมพิธีและบริจาคเงินสมทบ เพื่อเป็นทุนการศึกษาในนามของมูลนิธิปรีดี พนมยงค์

ตลอดช่วงเวลาการนำอัฐิธาตุท่านผู้ประศาสน์การกลับคืนสู่ประเทศไทยเพื่อนำไปลอยอังคาร ณ อ่าวไทย ตามประสงค์ของท่านขณะเมื่อยังมีชีวิตอยู่นั้น ถือเป็นการจัดงานที่ยิ่งใหญ่สมเกียรติ นับแต่การเดินทางออกจากประเทศฝรั่งเศสในวันที่ 6 พฤษภาคม และถึงสนามบินดอนเมืองในวันที่ 7

พฤษภาคม นั้น มีผู้ต้อนรับอัฐิธาตุราว 500 – 600 คน ในจำนวนนั้นมีทั้งศิษย์เก่า นักการเมืองอาวุโส นักวิชาการ และมิตรสหาย รวมถึงนักศึกษาธรรมศาสตร์เอง ที่สำคัญ คือ ท่านพระราชนันทมุนี (ปัญญานันทภิกขุ) ได้นำคณะสงฆ์จากวัดต่างๆ รวม 100 รูป เช่น วัดทองนพคุณ วัดมหาธาตุฯ วัดสระเกศฯ วัดชลประทานยุวราชฎร์รังสฤษฏ์ เป็นต้น เข้าร่วมทำพิธีด้วย

ขบวนอัญเชิญอัฐิธาตุครั้งนี้นำโดยคุณหญิงนงเยาว์ พร้อมด้วยนักศึกษาและรถขบวนตกแต่งอย่างสวยงามด้วยสัญลักษณ์ธงสีประจำคณะต่างๆ ของมหาวิทยาลัย พร้อมภาพถ่ายของท่านผู้ประศาสน์การ ครั้งนั้นการจัดงานฉลองอัฐิธาตุแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา

ช่วงแรกระหว่างวันที่ 7 – 9 พฤษภาคม จัดขึ้น ณ อนุสรณ์สถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ณ อาคารเรือนไทยพิพิธภัณฑ์แสดงประวัติและผลงานของท่านผู้ประศาสน์การ การจัดงานเป็นพิธีสงฆ์สวดพุทธมนต์ ฉลองอัฐิธาตุในงานมีมหรสพ การอภิปรายทางวิชาการ และวันที่ 9 พฤษภาคม เป็นพิธีเปิดอาคารพิพิธภัณฑ์ การจัดงานช่วงแรกนี้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นเจ้าภาพ

ช่วงที่สอง อัญเชิญอัฐิธาตุกลับสู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ ห้องรับรองชั้นสองของตึกโดม เพื่อเปิดให้ศิษย์เก่า นักศึกษา และประชาชนเข้าคารวะตลอดตั้งแต่วันที่ 9 และ 10 พฤษภาคม โดยจัดให้มีการอภิปรายทางวิชาการ นิทรรศการ และจัดแสดงปาฐกถาธรรม ช่วงค่ำเป็นการแสดงมหรสพในหอประชุมทั้งสองแห่ง และวันสุดท้าย คือ 11 พฤษภาคม หลังจากพิธีวางพวงมาลาดอกไม้ ณ อนุสาวรีย์ สวดพุทธมนต์ โดยพระสงฆ์ 10 รูป แล้ว ถวายภัตตาหารเพล พร้อมพิธีมหาบังสุกุล เคลื่อนขบวนอัญเชิญอัฐิธาตุขึ้นรถไปลอยอังคาร ณ อ่าวไทย ด้วยเรือตำรวจน้ำ “ดำรงราชานุภาพ” คุณหญิงนงเยาว์จัดอาหารมังสวิรัติ ในขณะที่ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. จัดร้านอาหารเลี้ยงผู้เข้าร่วมขบวน พบว่ามีจำนวนมากถึง 1,700 คน

ตลอดช่วงเวลาการจัดงานฉลองอัฐิธาตุท่านผู้ประศาสน์การประกอบพิธีทักษิณานุประทาน ระหว่างวันที่ 7 – 11 พฤษภาคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันที่ 11 พฤษภาคม นั้น ได้มีการเผยแพร่กิจกรรมผ่านระบบสื่อสารทุกประเภท ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจาก

...เรื่องนี้ไม่กราบบังคมทูลไม่ได้ เพราะท่านปรีดี เป็นบุคคลสำคัญที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตน์ราชวราภรณ์ที่เป็นชั้นสูงสุดที่สามัญชนพึงได้รับ...

การบริหารจัดการด้านการประชาสัมพันธ์ ที่คุณหญิงนงเยาว์ได้แต่งตั้งคณะทำงานฝ่ายต่างๆ ให้รับผิดชอบประสานงานแต่ละด้านโดยตรง ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้การสนับสนุนอย่างเข้มแข็งของอธิการบดีคุณหญิงนงเยาว์เอง ทั้งนี้ในส่วนประสานงานของท่านเองเป็นเรื่องการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ สำนักราชเลขาธิการและสำนักพระราชวัง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดงานให้สมเกียรติและฐานะของท่านผู้ประศาสน์การอย่างแท้จริง

ในขณะที่ท่านผู้ประศาสน์การยังมีชีวิตอยู่นั้นได้ทำงานรับใช้ประเทศระหว่างทศวรรษ 2480 – ต้น 2490 ทั้งในฐานะนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีหลายกระทรวงอยู่ รวมถึงท่านยังทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (พ.ศ. 2484 – 2488) และได้รับตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโส การจัดงานเพื่อเชิดชูเกียรติในวาระสุดท้ายจึงจำเป็นต้องให้สมฐานะตำแหน่งเต็มพิธีการด้วยเหตุนี้ คุณหญิงนงเยาว์จึงพิจารณาเห็นว่าการกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงทราบเป็นเรื่องที่สมควรต้องกระทำ เนื่องจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เป็นเจ้าภาพหลักร่วมจัดงานนี้ ในฐานะอธิการบดีคุณหญิงเยาว์อธิบายประเด็นนี้ว่า

“เรื่องนี้ไม่กราบบังคมทูลไม่ได้ เพราะท่านปรีดีเป็นบุคคลสำคัญที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตน์ราชวราภรณ์ ที่เป็นชั้นสูงสุดที่สามัญชนพึงได้รับ”

ในการนี้สำนักราชเลขาธิการจึงได้มอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านผู้ประศาสน์ได้รับ นำมาประดับร่วมกับชุดเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านได้รับจากรัฐบาลประเทศต่างๆ ตลอดช่วงเวลาจัดงานพิธีทักษิณานุประทานก่อนเคลื่อนขบวนไปทำพิธีลอยอังคารในวันที่ 11 พฤษภาคม แต่ที่สำคัญ

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี เจ้าภาพหลักจัดงานพิธีลอยอัฐิธาตุท่านผู้ประศาสน์การ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ นำขบวนพร้อมด้วยผ้าไตรพระราชทาน ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ อัญเชิญรูปตาม

ที่สุดที่เป็นผลจากการนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีหมายรับสั่ง พระราชทานผ้าไตร 10 ไตร ในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานอัฐิรัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 โดยทรงมอบหมายให้อธิการบดี คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี นำไปทอดในการมหาบังสุกุล ก่อนพิธีอัญเชิญอัฐิธาตุไปลอยอังคาร ณ อ่าวไทย การได้รับพระราชทานผ้าไตรในการประกอบพิธีนี้ คุณหญิงนงเยาว์เห็นว่า *“ถือว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณต่อท่านปรีดีอย่างมาก”*

การคำนึงถึงความเหมาะสมเพื่อให้การประกอบพิธีครั้งสำคัญแก่ท่านผู้ประศาสน์การเป็นไปอย่างสมเกียรติดำเนินไปด้วยดี ขณะเดียวกันคุณหญิงนงเยาว์ยังพยายาม ทำให้การจัดงานเป็นไปโดยไม่สร้างความลำบากใจแก่รัฐบาล ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีเวลานั้นที่ยังคงวางเฉยต่อการจัดงานครั้งนี้ ทำให้ท่านมีความระมัดระวังในการให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวที่พยายามสอบถามถึงการรายงานเรื่องการจัดงานท่านผู้ประศาสน์การต่อ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ คำตอบของคุณหญิงนงเยาว์ในเรื่องนี้ คือ *"ท่านปรีดีออกจากราชการไปนานแล้ว รัฐบาลอาจจะไม่ทราบว่าจะจับเรื่องนี้อย่างไร หรือให้หน่วยงานใดรับผิดชอบไป เนื่องจากไม่มีประเพณีมาก่อน สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนำอัฐิธาตุกลับมา รัฐบาลก็ไม่ได้จัดงานใหญ่"*

นอกจากนี้คุณหญิงนงเยาว์ยังยืนยันในฐานะที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเจ้าภาพ จึงถือว่าเป็นการจัดงานในฐานะหน่วยราชการอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ความราบรื่นและสมเกียรติของการจัดงานให้กับท่านผู้ประศาสน์การ ยังผลให้เสียงสะท้อนจากครอบครัวพนมยงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เป็นไปด้วยความปิติว่า

"รู้สึกปลาบปลื้มตื้นตันใจที่สุด ไม่คาดคิดมาก่อนว่าจะจัดงานได้ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้ ขอฝากขอบคุณประชาชนและชาวมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้งญาติมิตรที่มาต้อนรับด้วย รู้สึกปิติมาก"

ดูเหมือนว่าภารกิจผูกพันที่คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี มีต่อท่านผู้ประศาสน์การอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ จะไม่ได้สิ้นสุดตามหลังการจัดงานพิธีทักษิณานุ-ประทาน หลังจากการเชิญอัฐิธาตุท่านผู้ประศาสน์กลับประเทศไทยและพิธีลอยอังคาร ต่อมาใน พ.ศ. 2538 ขณะนั้นรองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ได้เข้ามาทำหน้าที่อธิการบดีบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรรดาศิษยานุศิษย์ของท่านผู้ประศาสน์การยุคนั้น ซึ่งได้ร่วมกันกับมหาวิทยาลัยจัดงานประจำปี *"วันปรีดี"* รำลึกถึงท่านผู้ประศาสน์การตระหนักว่า ในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2548 หรืออีก 4 ปี ข้างหน้าจะเป็นวันครบรอบ 100 ปีชาตกาล ของท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงมีการประสานร่วมกันกับผู้บริหารมหาวิทยาลัย ทั้งนี้สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว คือ

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี ได้เข้ามารับตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัย จึงมีการนำประเด็นดังกล่าวเข้าสู่ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย เพื่อพิจารณาและมีมติการประชุมวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2538 ให้มีการจัดเตรียมงานฉลองในวาระดังกล่าว ทั้งนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2539 ได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดเตรียมงานเชิดชูเกียรติศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ 100 ปีชาตกาล และด้วยความเคารพนับถือท่านผู้ประศาสน์การ คุณหญิงนงเยาว์จึงรับหน้าที่ประธานกรรมการฯ ชุดนี้ด้วยตนเอง ทั้งในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยและในฐานะตัวบุคคลศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ท่านผู้ประศาสน์การเป็นผู้สถาปนา นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่มีมาแต่ครั้งจัดงานรับอัฐิธาตุของท่านผู้ประศาสน์การใน พ.ศ. 2529 นั้นเอง

ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2539 คณะกรรมการจัดเตรียมงานฯ ซึ่งมีคุณหญิงนงเยาว์เป็นประธานก็ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อทำกิจกรรมด้านต่างๆ ทั้งวิจัย วิชาการ จัดพิมพ์ จัดหาทุน ฯลฯ แต่ที่สำคัญซึ่งถือเป็นงานเฉพาะหน้ามากที่สุดขณะนั้น คือ การทำงานของคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ต่อองค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือเรียกสั้นๆ ว่าองค์การยูเนสโก ทั้งนี้คณะกรรมการจัดงานเพื่อเชิดชูเกียรติครบรอบ 100 ปีชาตกาลของท่านผู้ประศาสน์การ ต่างมีความประสงค์ให้วาระนี้ได้รับการบรรจุในรายชื่อบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์โลกของประเทศต่างๆ ซึ่งองค์การยูเนสโกได้ประกาศชวนเชิญประเทศสมาชิกให้ส่งรายการเพื่อเข้ารับการพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองขององค์การยูเนสโกล่วงหน้าทุก 2 ปี ด้วยเหตุนี้คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานเพื่อเสนอชื่อจึงต้องจัดเตรียมเอกสารระบุคุณสมบัติความเป็นบุคคลสำคัญของท่านผู้ประศาสน์การและประสานร่วมกับนายกสภามหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นประธานคณะกรรมการจัดงานฯ เสนอเรื่องและเอกสารเข้าสู่การพิจารณาเห็นชอบและประสานความสนับสนุนการจัดงานนี้จากรัฐบาลไทยและที่ประชุมใหญ่องค์การยูเนสโก ในการนี้คุณหญิงนงเยาว์ได้ให้การสนับสนุนคุณวิเชียร วัฒนคุณ อดีตนักศึกษาเตรียม มธก. เอกอัครราชทูตไทยประจำนครเจนีวา ปารีส และโตเกียว และรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม ทำหน้าที่ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานเมื่อเสนอชื่อพร้อมด้วย

อนุกรรมการอีกหลายท่านจากกระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการรวมถึงคณะบดีคณะนิติศาสตร์ และ ดร.ประณิต (เขมภูมิ) ภูมิถาวร เลขานุการและอนุกรรมการทั้งหมดล้วนแต่เป็นบุคคลที่เห็นความสำคัญและทุ่มเทในการจัดทำรายงานความสำคัญ และทุ่มเทในการจัดทำรายงานความสำคัญของท่านผู้ประศาสน์การอย่างแข็งขัน

ในขณะที่วันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2539 คณะกรรมการจัดเตรียมงานฯ ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์เป็นประธานได้ประสานข้อเสนอขอให้รัฐบาลเป็นเจ้าภาพด้วยการนำเรื่องให้เข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ในสมัยของนายก-รัฐมนตรี ฯพณฯ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เวลานั้น ประธานรัฐสภา คือ นายวันมูหะหมัดนอร์ มะทา ให้การสนับสนุนข้อเสนอนี้อย่างเข้มแข็งเช่นกัน พร้อมกับกระแสตอบรับสนับสนุนจากสังคมภายนอกทั้งภาคประชาชน เอกชนและสื่อมวลชนวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2539 รัฐบาล ฯพณฯ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ผ่านรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ นายชิงชัย มงคลธรรม มีหนังสือแจ้งให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดทำโครงการเพื่อเชิดชูเกียรติครบรอบ 100 ปีชาตกาล ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ขึ้นอย่างเป็นทางการ เพื่อให้รัฐบาลเห็นชอบและรับเป็นเจ้าภาพจัดงานร่วมกับมหาวิทยาลัย ในการนี้นายกสภามหาวิทยาลัยโดยคุณหญิงนงเยาว์ได้เสนอโครงการจัดงานผ่านกระทรวงศึกษาธิการในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 ซึ่งมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 ได้เห็นชอบในการเสนอชื่อ ท่านผู้ประศาสน์การ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในนามของรัฐบาลไทยไปยังองค์การยูเนสโก เพื่อรับการพิจารณาและบรรจุชื่อไว้ในปฏิทินการฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์โลก เนื่องในโอกาส 100 ปีชาตกาล ซึ่งองค์การยูเนสโกเองได้มีหนังสือตอบรับรัฐบาลไทยในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2540

แต่ทว่าอีก 8 เดือน หลังจากนั้นผู้อำนวยการใหญ่องค์การยูเนสโกกลับมีหนังสือลงวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2541 แจ้งว่า คณะกรรมการบริหารขององค์การยูเนสโกได้ออกระเบียบกฎเกณฑ์การพิจารณาข้อกำหนดงานฉลอง 100 ปีชาตกาล ฉบับใหม่ที่เป็นการตีกรอบแคบลงและเป็นไปอย่างเคร่งครัด ว่าต้องเป็นบุคคลหรือเหตุการณ์ที่อยู่ในกรอบอุดมการณ์และภารกิจขององค์การยูเนสโกในด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ การสื่อสารและส่งเสริมความสัมพันธ์ของ

ปวงชน สันติภาพและความเข้าใจอันดีต่อกันและกัน อันเป็นอุดมการณ์สากลขององค์การหรืออย่างน้อยสำหรับภูมิภาค และไม่ยอมรับการพิจารณากำเนิดหรือการก่อตั้งสถาบันแห่งรัฐ การฉลองเอกราชของอาณาจักรหรือราชวงศ์ ทหาร การรบ สงคราม เกณฑ์ใหม่นี้ทำให้คณะกรรมการกลั่นกรองขององค์การยูเนสโกได้แจ้งเรื่องต่อรัฐบาลไทยในวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2542 ถึงผลการพิจารณาบรรจุรายชื่อบุคคลสำคัญสองรายการที่รัฐบาลไทยได้เสนอเข้าร่วมในการฉลองชาตกาล คือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ว่าชื่อหลังนั้นไม่ผ่านเกณฑ์การพิจารณา แต่ก็ให้โอกาสในการพิจารณาทบทวนและส่งคุณสมบัติกลับเข้าสู่การพิจารณาใหม่ คุณหญิงนงเยาว์ในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อทราบเรื่องจึงตัดสินใจพร้อมด้วยคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อ เดินทางเข้าพบนายกรัฐมนตรีในเวลานั้น คือ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย เพื่อขอให้มีการประสานการดำเนินเรื่องที่องค์การยูเนสโกขอให้รัฐบาลไทยทบทวนเรื่องการเสนอชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ทว่าในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ได้มีเอกชนจากประเทศไทยจัดทำบันทึกคัดค้านการเสนอชื่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ไปยังองค์การยูเนสโก ทักท้วงคุณสมบัติท่านผู้ประศาสน์การว่าเป็นนักการเมืองและอดีตนายกรัฐมนตรี ทำให้ไม่เข้าเกณฑ์ใหม่ที่องค์การยูเนสโกกำหนดขึ้น ดังนั้นคุณหญิงนงเยาว์พร้อมด้วยคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อฯ จึงได้ปรึกษาร่วมกันกับ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย เพื่อยืนยันการทบทวนการบรรจุชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เข้าร่วมการฉลอง 100 ปีชาติกาล ด้วยการส่งสาส์นนายกรัฐมนตรีในนามของรัฐบาลไทย ยืนยันเจตจำนงการฉลอง 100 ปีชาตกาล ดังกล่าว ในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2542

ขณะเดียวกันในด้านของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณหญิงนงเยาว์ได้เสนอเรื่องเพื่อขอความเห็นชอบจากที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการมอบหมายให้คุณวิเชียร วัฒนคุณ ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการเสนอชื่อฯ พร้อมด้วย ดร.ประณิต (เขมภูมิ) ภูมิถาวร ในฐานะเลขานุการและอนุกรรมการคณะนี้ เดินทางไปยังที่ประชุมใหญ่องค์การยูเนสโก ณ ประเทศฝรั่งเศส เพื่อติดตามการพิจารณาทบทวนของคณะกรรมการบริหารขององค์การยูเนสโก ในเวลานั้นกระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับเอกอัครราชทูตไทย ณ

กรุงปารีส สามารถประสานให้คุณวิเชียร วัฒนคุณ และ ดร.ประณิต (เขมภูมิ) ภูมิถาวร เข้ารับฟังการประชุม รวมถึงได้แถลงชี้แจงคำอุทธรณ์ต่อที่ประชุมคณะกรรมการบริหารถึงความสำคัญของคุณสมบัติของท่านผู้ประศาสน์การว่าแท้ที่จริงแล้วอยู่ในกรอบเกณฑ์การพิจารณาขององค์การยูเนสโกทั้งในด้านอุดมการณ์และภาระกิจถึง 3 ประเด็น ด้วยกัน คือ

ประการแรก ท่านผู้ประศาสน์การอยู่ในฐานะผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ปัจจุบัน คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเปิด ให้การศึกษาชั้นอุดมศึกษาแก่ประชาชนในเมืองและชนบทห่างไกลจำนวนมาก และยังทำให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันส่งเสริมปกป้องระบอบประชาธิปไตย ความยุติธรรมในสังคมและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย และยังเป็นสถาบันแลกเปลี่ยนทางการศึกษากับประเทศเพื่อนบ้าน

ประเด็นต่อมา คือ ท่านผู้ประศาสน์การเป็นผู้อุทิศตนเพื่อเพื่อนมนุษย์ให้มีความมุ่งมั่นในสันติวิธีและไม่สร้างความรุนแรง แต่ก็ไม่สยบต่ออำนาจ เป็นผู้นำขบวนการกู้ชาติรวมพลังในชาติต่อต้านผู้รุกรานและครอบครองในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง จนได้รับการยกย่องจากสถาบันสมิธโซเนียนด้วยการได้รับเกียรติตั้งชื่อนกพันธุ์ใหม่ในประเทศไทยในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพ และยังเป็นผู้จัดทำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ที่มีความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งให้สิทธิการเลือกตั้งอย่างเสมอภาคระหว่างเพศ รวมถึงหลักการเรื่องสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย

ประเด็นสุดท้าย คือ ท่านผู้ประศาสน์การมีอุดมการณ์สร้างความร่วมมือสนับสนุนเอกราชของประเทศในภูมิภาคด้วยการเริ่มจัดตั้งสันนิบาตชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นที่มาของประชาคมอาเซียนปัจจุบัน

ในที่ประชุมครั้งนั้น คุณวิเชียร วัฒนคุณ ยืนยันถึงความบกพร่องที่องค์การยูเนสโกได้ปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์ใหม่แล้วนำมาใช้โดยที่ยังไม่ได้ประกาศแจ้งแก่ประเทศสมาชิกไว้ก่อน ซึ่งเป็นผลให้ท่านผู้ประศาสน์การและรายชื่อบุคคลสำคัญอีกหลายประเทศไม่ได้รับการพิจารณาในครั้งนี้ นอกจากนี้ยังยืนยันถึงเจตจำนงรัฐบาลไทยในการจัดงานฉลอง 100 ปี-ชาตกาลศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เช่นเดียวกับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งคำยืนยันนี้ปรากฏอยู่ในสาส์นของรัฐบาลไทย ดังนั้น

องค์การยูเนสโกจึงไม่สามารถนำบันทึกคัดค้านของเอกชนขึ้นมาเป็นประเด็นการพิจารณา ปฏิเสธการบรรจุชื่อของท่านผู้ประศาสน์การได้

อย่างไรก็ตามในที่ประชุมคณะกรรมการกลั่นกรองขององค์การยูเนสโก ซึ่งพิจารณาข้อเสนอที่รัฐบาลไทยส่งกลับมาให้ทบทวนกรณีศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ นั้นพบว่า ผู้แทนประเทศหลายประเทศให้การสนับสนุนการเสนอชื่อของท่านผู้ประศาสน์การ ได้แก่ รัสเซีย จีน ฝรั่งเศส อังกฤษ ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ บราซิล ยูเครน สาธารณรัฐเช็ค เฮติ ซามัว บาร์เบโดส เป็นต้น ท้ายที่สุดวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ผู้อำนวยการใหญ่องค์การยูเนสโก นายเฟเดริโก มาร์ยอร์ ได้มีหนังสือแจ้งมติที่ประชุมใหญ่ต่อรัฐบาลไทยว่าองค์การยูเนสโกเห็นชอบบรรจุรายชื่อบุคคลสำคัญทั้งสองที่รัฐบาลไทยได้เสนอ เพื่อร่วมกันจัดงานฉลอง 100 ปีชาตกาล ทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2543 รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่อธิการบดีได้ร่วมกับรัฐบาล ศิษย์เก่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และคณะกรรมการจัดงานครบรอบ 100 ปีชาตกาล ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การและรัฐบุรุษอาวุโส จัดกิจกรรมเพื่อร่วมกันรำลึกและเชิดชูเกียรติ บุคคลผู้สถาปนามหาวิทยาลัย การทำงานเพื่อผลักดันและขับเคลื่อนร่วมฉลอง 100 ปีชาตกาลนั้น แม้จะต้องเผชิญปัญหาอุปสรรคบ้าง แต่ด้วยความร่วมมือกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทำให้การดำเนินโครงการสำเร็จลุล่วงไปได้ ทั้งนี้ต้องไม่ลืมว่าปัจจัยหนึ่งในการขับเคลื่อนและการแก้ปัญหามาจากการตัดสินใจ และประสานงานส่วนหนึ่งที่เกิดจากความทุ่มเทและผูกพันที่คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี มีต่อท่านผู้ประศาสน์การนั่นเอง และคงไม่อาจปฏิเสธพันธกิจสำคัญนี้ในชีวิตการทำงานของท่านให้กับมหาวิทยาลัยทั้งในฐานะอธิการบดีและนายกสภามหาวิทยาลัย ถือเป็นการฟื้นฟูส่วนหนึ่งของจิตวิญญาณธรรมศาสตร์นั่นเอง

นักศึกษากีฬาช้างเผือก : รับนักศึกษาธรรมศาสตร์ กรณีพิเศษ

นักศึกษากีฬาช้างเผือกหรือชื่อทางการ คือ นักศึกษาดีเด่นด้านกีฬา นั้นเป็นผลงานจากการริเริ่มนโยบายการรับนักศึกษาโดยตรงของมหาวิทยาลัยที่ไม่ผ่านระบบการสอบคัดเลือกจากทบวงมหาวิทยาลัย ทั้งนี้กำหนดเกณฑ์

รับนักศึกษาในระยะแรก คือ รับจากกลุ่มนักกีฬาทีมชาติ ซึ่งต่อมาขยายเป็นผู้มีผลงานการแข่งขันกีฬาได้รางวัลระดับภาคและเขต ด้วยวิธีการรับสมัครและต้องผ่านการทดสอบความสามารถทางวิชาการของมหาวิทยาลัย

ที่มาของโครงการรับนักศึกษาประเภทนักกีฬา เกิดจากการสนับสนุนจากภายนอก คือ นโยบายภาครัฐและความต้องการของมหาวิทยาลัยเองในขณะนั้น กล่าวคือ

ใน พ.ศ. 2529 ยุครัฐบาล พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2523 – 2531) มีนโยบายส่งเสริมสถานภาพนักกีฬาระดับชาติที่มีทักษะความสามารถทั้งทางกีฬาและวุฒิการศึกษา ขณะนั้นคุณอำนวย สุวรรณคีรี รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ได้ทำหน้าที่ประสานนโยบายนี้ ด้วยการสนับสนุนให้มหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาเปิดรับนักศึกษาที่มีความสามารถทางกีฬาเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา นโยบายนี้สอดคล้องกับความต้องการของมหาวิทยาลัยของรัฐหลายแห่ง ซึ่งมีกิจกรรมกีฬาอุดมศึกษาร่วมกันที่เรียกว่า *"การแข่งขันกีฬามหาวิทยาลัย"* ผู้บริหารเกือบทุกมหาวิทยาลัยที่มีส่วนรับผิดชอบการพัฒนากิจกรรมนักศึกษาด้านกีฬา ต่างตระหนักดีถึงภาวะขาดแคลนนักศึกษาที่มีทักษะความสามารถทางกีฬาหลากหลายประเภท ไม่เว้นแม้แต่มหาวิทยาลัยที่มีคณะวิชาด้านวิทยาศาสตร์การกีฬาหรือพละศึกษาอย่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ทำให้ในการสัมมนาคณะกรรมการการบริหารกีฬามหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยร่วมกับทบวงมหาวิทยาลัย ที่โรงแรมเอเชียพัทยา พ.ศ. 2529 อธิการบดีและคณาจารย์ด้านกีฬาของมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ และทบวงมหาวิทยาลัยเสนอว่าควรสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้สร้างชื่อเสียงด้านกีฬาให้แก่ประเทศ ข้อตกลงนี้ได้เป็นที่มาของโครงการรับสมัครนักศึกษาที่เป็นนักกีฬาดีเด่นของมหาวิทยาลัยของรัฐหลายแห่งในเขตกรุงเทพมหานคร ไม่ว่าจะเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งตอบรับโครงการนี้อย่างเป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ. 2529 ตามมาด้วยมหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ดำเนินโครงการนี้ด้วยดีใน พ.ศ. 2530 สำหรับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ข้อมูลเอกสารส่วนบุคคลรองอธิการบดีฝ่ายกิจกรรมนักศึกษาทำให้ทราบว่าใน พ.ศ. 2529 ขณะที่คุณหญิงนงเยาว์ยังทำหน้าที่อธิการบดีปีสุดท้ายในวาระแรกนั้น อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร

ได้ทำหน้าที่รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา ก่อนที่จะย้ายไปดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีศูนย์รังสิต เมื่อคุณหญิงนงเยาว์ขึ้นเป็นอธิการบดีในวาระที่สองใน พ.ศ. 2529 อาจารย์นรนิติเองก็มองเห็นเช่นเดียวกับผู้บริหารมหาวิทยาลัยเกือบทุกแห่งว่า สถานการณ์การเล่นกีฬานักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตกต่ำลง จึงเสนอนโยบายการรับนักศึกษาเป็นกรณีพิเศษจากนักกีฬาทีมชาติ คุณหญิงนงเยาว์ในฐานะอธิการบดีมีความเห็นชอบด้วยกับหลักการ เพราะพิจารณาว่าจะเป็นการผลักดันให้เกิดความตื่นตัวด้านกีฬาภายในมหาวิทยาลัย นั่นคือ คนที่เล่นกีฬาเก่งและเรียนดีควรได้รับการสนับสนุนให้มีโอกาสเรียนในมหาวิทยาลัย ทำให้ใน พ.ศ. 2529 ฝ่ายการนักศึกษาของมหาวิทยาลัยเริ่มต้นทดลองรับนักศึกษาภาคพิเศษให้เข้าเรียนที่คณะนิติศาสตร์จำนวน 4 คน ในการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของคุณหญิงนงเยาว์ วาระที่สองใน พ.ศ. 2529 เป็นปีแรก คณะผู้บริหารวาระที่สองนั้นอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้เข้ามาปฏิบัติงานรองอธิการบดีฝ่ายกิจกรรมนักศึกษาแทนอาจารย์นรนิติ ซึ่งโยกย้ายไปปฏิบัติหน้าที่รองอธิการบดีฝ่ายศูนย์รังสิต อาจารย์ชาญวิทย์จึงดำเนินโครงการต่อเนื่องภายใต้ความร่วมมือ และเห็นด้วยจากองค์กรนักศึกษาและสภานักศึกษาในขณะนั้น จัดทำร่างโครงการและระเบียบการรับสมัครนักศึกษาดีเด่นทางกีฬาเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย วันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 เรื่องการขอให้คณะนิติศาสตร์ รับนักศึกษาที่สามารถสร้างชื่อเสียงด้านกีฬาให้แก่มหาวิทยาลัย ด้วยเหตุผลความจำเป็นเนื่องจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขณะนั้นขาดแคลนนักศึกษานักกีฬาที่มีทักษะ โครงการนี้จึงเป็นการขออนุมัติความเห็นชอบจากสภามหาวิทยาลัยให้นักกีฬาทีมชาติสามารถสมัครเข้ารับการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สาขานิติศาสตร์บัณฑิตเป็นกรณีพิเศษ ตั้งแต่ปีการศึกษา 2529 ทั้งนี้ให้เป็นไปตามข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยระเบียบการศึกษาในระดับปริญญาบัณฑิตหรือปริญญาตรี พ.ศ. 2514 กำหนดให้ผู้เข้าเรียนได้ต้องสอบผ่านการคัดเลือกโดยตรงจากมหาวิทยาลัย การประชุมสภามหาวิทยาลัยครั้งนั้น มีมติให้มหาวิทยาลัยฝ่ายกิจการนักศึกษา และคณะนิติศาสตร์พิจารณาระเบียบการสอบร่วมกัน นอกจากนี้ที่ประชุมยังมีความเห็นต่อเรื่องการรับนักศึกษาดีเด่นด้านกีฬาเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นกรณีพิเศษ ด้วยการขยายขอบเขตคุณสมบัติครอบคลุมถึงนักกีฬาดีเด่นระดับชาติ เขตและเยาวชน โดยมอบหมายให้ฝ่ายการนักศึกษา

ขณะนั้น หาข้อมูลเพิ่มเติมและจัดทำระเบียบการให้ชัดเจน ทั้งนี้ความเห็นของสภามหาวิทยาลัยที่ให้การสนับนุนโครงการ คือ เป็นการส่งเสริมให้นักกีฬาได้มีโอกาสเข้าเรียนมหาวิทยาลัย เนื่องจากถ้าหากใช้วิธีการสอบคัดเลือกทั่วไปโดยทบวงมหาวิทยาลัย กลุ่มคนดังกล่าวอาจไม่สามารถสอบแข่งขันผ่านได้ ดังนั้นเพื่อให้มหาวิทยาลัยมีโอกาสรับนักศึกษาที่มีทักษะทางกีฬาสูง สามารถเข้ามาทำกิจกรรมสร้างชื่อเสียงให้กับมหาวิทยาลัยได้ อีกทางหนึ่งมหาวิทยาลัยจึงควรเพิ่มมาตรการการรับเข้าเรียนต่อเป็นกรณีพิเศษ แต่อย่างไรก็ตามสภามหาวิทยาลัยก็ได้ยืนยันว่าผู้ที่เข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยทุกคน ต้องตั้งใจเรียนและสอบไล่ตามมาตรฐานวิชาการของมหาวิทยาลัย

ด้วยเหตุนี้ฝ่ายการนักศึกษาของมหาวิทยาลัย จึงได้ดำเนินการปรับปรุงโครงการและร่างระเบียบการรับสมัครและการศึกษาของนักศึกษากีฬาดีเด่น โดยมีการนำเสนอผ่านความเห็นชอบและปรับปรุงตามขั้นตอนของระบบงานบริหารงานมหาวิทยาลัย ตั้งแต่ที่ประชุมคณบดี และที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยอีกหลายครั้ง เป็นต้นว่าในการประชุมคณบดี วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2530 หลังจากทดลองปฏิบัติโครงการได้ 1 ปี ก็มีการนำร่างโครงการและระเบียบการรับนักศึกษาผู้มีความสามารถดีเด่นทางกีฬาเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาตรีเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งที่ประชุมได้มีการปรับปรุงจำนวนรับผู้เข้าเรียนกำหนดให้น้อยกว่า 30 คน ระบุเงื่อนไขที่นักศึกษาพึงมีต่อมหาวิทยาลัยอย่างชัดเจนในเรื่องการปฏิบัติตามมาตรฐานการศึกษาที่มหาวิทยาลัยกำหนดไว้สำหรับนักศึกษาทั่วไปและมีการให้ระบุประเภทกีฬาที่มหาวิทยาลัยจะรับนักศึกษา ที่ประชุมยังมอบหมายให้รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา คณบดีคณะต่างๆ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และประธานสภาอาจารย์ร่วมกันพิจารณาร่างระเบียบการดังกล่าว

และเพื่อให้มีการควบคุมเกณฑ์มาตรฐานวิชาการอย่างรัดกุม ที่ประชุมคณบดี ในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2530 ยังอิงหลักเกณฑ์การรับนักศึกษาดีเด่นจากชนบท หรือนักศึกษาช้างเผือกซึ่งอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้ดำริและมีการปฏิบัติในสมัยอาจารย์ประภาศน์ อวยชัย เป็นอธิการบดี เป็นต้นว่าการกำหนดจำนวนผู้เข้าเรียนที่แต่ละคณะจะรับได้ต้องไม่เกิน 1 % และการสอบคัดเลือกภาควิชาการต้องเป็นไปตามเนื้อหาแต่ละวิชา โดยมี

คะแนนเต็ม 100 คะแนน นอกจากนี้เกณฑ์การสัมภาษณ์จะต้องพิจารณาจากความสามารถทางวิชาการเป็นหลัก ผู้สมัครต้องเป็นนักกีฬาตัวแทนระดับชาติ และเมื่อเข้ามาเรียนแล้วต้องเล่นกีฬาประเภทที่ตนเองถนัด และเข้าแข่งขันในนามของมหาวิทยาลัย นอกจากนี้เมื่อเข้าเรียนแล้วต้องปฏิบัติตนตามเงื่อนไขเดียวกับนักศึกษาทั่วไป คือ ต้องสอบไล่ให้ผ่านเกณฑ์

ในที่สุดร่างโครงการรับนักศึกษาผู้มีความสามารถดีเด่นในทางกีฬาและร่างระเบียบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยการรับนักเรียนผู้มีความสามารถดีเด่นทางกีฬา เข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี (ภาคปกติ) กรณีพิเศษ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2530 ก็ได้นำเข้าสู่การอนุมัติในที่ประชุมสภามหาวิทยาลัย วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 ยืนยันหลักการรับนักศึกษาในอัตราจำนวน 1% ของนักศึกษาที่แต่ละคณะรับเข้าศึกษาแต่ละปี ทั้งนี้คุณสมบัติของผู้สมัครต้องมีความสามารถทางกีฬา ระดับตัวแทนทีมชาติหรือเยาวชนทีมชาติหรืออย่างน้อยเคยลงแข่งขันกีฬาแห่งชาติโดยได้รับเหรียญรางวัลมาก่อน คุณสมบัติข้อนี้สภามหาวิทยาลัยต้องการเปิดโอกาสให้นักกีฬาในพื้นที่ชนบทด้วย อย่างไรก็ตามเกณฑ์สำคัญ คือ ผู้สมัครต้องผ่านเกณฑ์การสอบคัดเลือกและการสัมภาษณ์ความถนัดทางวิชาการ โดยใช้แบบทดสอบเดียวกับโครงการนักศึกษาเรียนดีในชนบท หรือนักศึกษาช้างเผือกและเมื่อผ่านการคัดเลือกแล้ว ก็ต้องเรียนภายใต้เงื่อนไขปฏิบัติเดียวกับผู้เรียนปกติทั่วไป อย่างไรก็ตามในอนาคตนักศึกษาโครงการนี้คงต้องจำกัดขอบเขตคณะวิชาที่ผู้เรียนถนัดด้วย ในอันที่จริงเมื่อโครงการฯ ผ่านมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยเรียบร้อยแล้ว ซึ่งเป็นไปตามหลักการบริหารมหาวิทยาลัย ที่กระบวนการผ่านความเห็นชอบนโยบายของคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยแล้วก็สามารถนำไปดำเนินการได้เลย

แต่ทว่าโครงการฯ นี้มิได้ราบรื่นตามที่คาดหวังเนื่องจากในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ในการประชุมคณบดีประธานสภาอาจารย์ซึ่งเป็นกรรมการในที่ประชุมนี้ ได้นำโครงการนี้ย้อนกลับมาสู่ที่ประชุมคณบดี ขอหารือให้มีการทบทวนโครงการทั้งที่สภามหาวิทยาลัยมีมติอนุมัติไปแล้วตั้งแต่ วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 ที่จริงแล้ว ที่ประชุมคณบดีครั้งนั้นได้ยืนยันการควบคุมไม่ให้อภิสิทธิ์แก่ผู้เข้าเรียน การกำหนดให้ปฏิบัติตามเกณฑ์มาตรฐานวิชาการสำหรับนักศึกษาเสมอกัน และการใช้หลักการสอบ

คัดเลือกแบบเดียวกับนักศึกษาช้างเผือก และที่สำคัญโครงการยังได้ผ่านขั้นตอนการอนุมัติจากสภามหาวิทยาลัยแล้ว ซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่สภามหาวิทยาลัยให้อำนาจดำเนินการได้ และยังเป็นการทำให้มหาวิทยาลัยเพิ่มช่องทางเลือกในการรับผู้เข้าเรียนด้วยตนเอง แทนที่จะผ่านการสอบคัดเลือกโดยตรงจากทบวงมหาวิทยาลัย ที่มุ่งเน้นการแข่งขันด้วยการสอบอย่างเดียว อีกทั้งมหาวิทยาลัยยังสามารถรับนักศึกษาที่มีคุณสมบัติอื่นนอกเหนือจากความสามารถการแข่งขันทางวิชาการอย่างเดียว แม้ว่าโครงการนักศึกษากีฬาอาจแตกต่างจากโครงการนักศึกษาดีเด่นจากชนบทที่มีเป้าหมายเพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษาชัดเจน แต่นักศึกษาดีเด่นทางกีฬาก็ทำให้ผู้เรียนในชนบทที่มีความสามารถทางกีฬามีโอกาสได้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่าข้อหารือขอให้มีการทบทวนโครงการของสภาอาจารย์นั้น อาจมาจากการชี้แจงสื่อสารความเข้าใจโครงการร่วมกันของกลุ่มอาจารย์และนักศึกษายังไม่ชัดเจนและทั่วถึง ที่ประชุมคณบดีซึ่งผ่านความเห็นชอบโครงการ จึงให้คำแนะนำหลายวิธีการ รวมถึงให้มีการลงประชามติของประชาคมธรรมศาสตร์และเปิดทางเลือกให้คณะต่างๆ สามารถสงวนสิทธิในการรับหรือไม่รับนักศึกษาตามโครงการหากยังไม่มีความพร้อมรับนักศึกษากีฬาเข้าเรียน

ระหว่างนั้นเองในวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2530 สภานักศึกษาและนายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ยื่นหนังสือถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัย คุณหญิงนงเยาว์ขอให้มีการทบทวนโครงการนี้ ในขณะที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยโดยรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มีหนังสือชี้แจงลงวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2531 ถึงองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า ในเรื่องนี้สภาอาจารย์ได้นำเข้าสู่การพิจารณาทบทวนในที่ประชุมคณะบดี วันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2530 แล้ว

อย่างไรก็ตามกระแสการแสดงข้อเห็นแย้งยังคงยืดเยื้อต่อมา เมื่อสภานักศึกษาและองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีจดหมายเปิดผนึกลงวันที่ 2 และ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 ขอให้มหาวิทยาลัยระงับโครงการนี้ไว้ก่อน ด้วยการอ้างเหตุผลว่ามีการเบี่ยงประเด็นและผู้แทนนักศึกษาเองก็ไม่ทราบว่าทางมหาวิทยาลัยได้มีการทบทวนโครงการตามที่

ร้องขอหรือไม่ เนื่องจากผู้มีความเห็นแย้งไม่ได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุม และมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยก็ใช้เวลาน้อยไปในการพิจารณา องค์การนักศึกษาจึงเห็นว่ามหาวิทยาลัยไม่จริงใจและไม่ให้เกียรติฝ่ายที่เห็นแตกต่าง ที่สำคัญฝ่ายผู้แทนนักศึกษาเห็นว่าเป้าหมายและการดำเนินโครงการยังมีความไม่ชัดเจน ระหว่างความต้องการของมหาวิทยาลัยในการสร้างชื่อเสียงและความสำคัญด้านกิจกรรมกีฬา กับหลักการกระจายโอกาสทางการศึกษา

ประเด็นที่น่าสนใจในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นครั้งนี้ คือ คุณหญิงนงเยาว์ ในฐานะอธิการบดี ได้มีคำสั่งแต่งตั้งกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาข้อเสนอเพื่อทบทวนโครงการรับนักศึกษาดีเด่นทางกีฬา ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 กรรมการชุดนี้ประกอบด้วย รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม เป็นประธาน รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ รองศาสตราจารย์วรวุฒิ หิรัญรักษ์ ประธานสภาอาจารย์ อาจารย์พนัส ทัศนียานนท์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ รองศาสตราจารย์พรายพล คุ้มทรัพย์ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ และผู้อำนวยการกองบริการการศึกษา เป็นกรรมการร่วมกันพิจารณาตามข้อเสนอขอให้ทบทวนโครงการนี้ของสภานักศึกษาและอุปนายกองค์การนักศึกษา

ช่วงเวลาของการพิจารณาทบทวนโครงการนี้เองกระแสความเห็นสนับสนุนและความเห็นโต้แย้งโครงการแสดงออกอย่างเปิดเผยทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ผ่านสื่อหนังสือพิมพ์และใบปลิว ข้อมูลจากแฟ้มเอกสารส่วนบุคคล ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา ได้เปิดเผยให้เห็นถึงความเห็นแตกต่างกันของทั้งสองฝ่ายได้ชัดเจน

ฝ่ายที่เห็นด้วยจากกลุ่มของนักศึกษาที่ชัดเจน คือ ชุมนุมกีฬาประเภทต่างๆ ได้แก่ ชุมนุมสอนเทนนิส แบดมินตัน วอลเลย์บอล และเพาะกาย พวกเขามีหนังสือลงวันที่ระหว่าง 5 – 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 เห็นด้วยกับโครงการด้วยเหตุผลที่ว่าจะทำให้มหาวิทยาลัยได้นักศึกษาที่มีความสามารถทางกีฬาเข้ามาทำกิจกรรมกีฬาสร้างชื่อเสียงให้มหาวิทยาลัยได้ ในขณะที่ยังคงรักษามาตรฐานวิชาการเนื่องจากมหาวิทยาลัยยังคงระบบการสอบคัดเลือก

นอกจากนี้กิจกรรมกีฬานี้ยังสอดคล้องกับทัศนคติของศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตอธิการบดีที่ว่า *"ที่ถูกแล้วในมหาวิทยาลัยควรมีกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง ทางด้านวิชาการและศิลปวัฒนธรรม ศาสนาและกีฬา ฯลฯ เพื่อให้นักศึกษาได้มีโอกาสเลือกและมีส่วนร่วมตามความชอบใจของตนเอง"* นอกจากนี้กลุ่มสนับสนุนโครงการยังประกอบไปด้วยสมาคมและศิษย์เก่ากลุ่มต่างๆ รวมถึงสื่อหนังสือพิมพ์

ในขณะที่ฝ่ายคัดค้านโครงการนี้อย่างชัดเจน คือ องค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สภานักศึกษา ชุมนุมผู้บำเพ็ญประโยชน์ ชุมนุมนักศึกษา 3 ภาค พรรคนักศึกษา และสภาอาจารย์ ซึ่งต่อมายังรวมถึงคณาจารย์จากคณะเศรษฐศาสตร์ด้วย ทั้งนี้ประเด็นของการโต้แย้ง คือ ความไม่ชัดเจนของเป้าหมายโครงการและกลไกการควบคุมมาตรฐานวิชาการสำหรับผู้เข้ามาเรียนตามโครงการ

อย่างไรก็ตามคณะกรรมการพิจารณาทบทวนโครงการที่คุณหญิงนงเยาว์เป็นผู้แต่งตั้งขึ้นนี้ ได้ตัดสินใจให้มีการจัดทำประชามติประชาคมธรรมศาสตร์ทุกกลุ่ม ผ่านสภาอาจารย์ เข้าราชการสาย ข และสาย ค และนักศึกษา

วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 สภาอาจารย์เรียกประชุมอาจารย์ทั้งมหาวิทยาลัย ณ ห้องประชุม เอ ที คณะเศรษฐศาสตร์ ชี้แจงและหารือการขอมติเกี่ยวกับโครงการนี้

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 มีการลงประชามติจากอาจารย์ทั้งมหาวิทยาลัยทั้งหมด 553 คน มีผู้มาลงมติ 376 คน คิดเป็น 67.99% จำนวนนี้มีผู้เห็นด้วย 224 คน คิดเป็น 59.57% ไม่เห็นด้วย 148 คน คิดเป็น 39.76% ข้อสังเกตจากกลุ่มอาจารย์ แม้จะเห็นด้วยกับโครงการแต่ก็เป็นด้วยเหตุผลที่เห็นว่า เนื่องจากโครงการผ่านมติสภามหาวิทยาลัยแล้ว เพื่อไม่ให้ระบบบริหารมหาวิทยาลัยต้องเกิดปัญหา หากมติอาจารย์คัดค้านกับมติสภามหาวิทยาลัย เพราะอาจมีผลให้กรรมการสภามหาวิทยาลัยต้องลาออกทั้งคณะ ซึ่งเป็นเรื่องไม่สมควร และอาจกระทบภาพลักษณ์มหาวิทยาลัย จึงเห็นควรให้มีการดำเนินโครงการไปก่อนระยะหนึ่ง แล้วจึงดำเนินการทบทวนปรับปรุงแก้ไขโครงการซึ่งเป็นความเห็นที่ไม่ต่างจากมติข้าราชการและนักศึกษา

วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยยืนยันมติคำขออนุมัติโครงการรับนักศึกษากีฬาดีเด่นเข้าเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วยมติ 21 เสียงต่อ 1 เสียง ทั้งนี้ในการดำเนินโครงการจะมีการประเมินผลโครงการและได้มีการตั้งข้อบังคับว่าด้วยการให้นักศึกษาตามโครงการนี้ไม่จำเป็นต้องเล่นกีฬาให้กับมหาวิทยาลัยโดยให้ถือเป็นความสมัครใจของนักศึกษาเช่นเดียวกับนักศึกษาทั่วไป ผลของมติที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยทำให้ปัญหาความเห็นขัดแย้งยุติลง แม้ว่าแต่ละฝ่ายยังคงมีความเห็นที่แตกต่างกันต่อโครงการก็ตาม

ตลอดช่วงเวลาทบทวนโครงการนี้ฝ่ายการนักศึกษา ยังคงดำเนินการรับสมัครผู้สนใจเข้ารับการสอบคัดเลือกในโครงการนี้ตั้งแต่วันที่ 1 – 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 ทำให้เมื่อปิดรับสมัครในปีแรกนั้น ทั้งที่ข่าวสารปัญหาโครงการเป็นที่โจษจันหน้าข่าวหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะคอลัมน์กีฬา แต่ก็มีผู้ให้ความสนใจสมัครเข้าสอบสูงถึง 74 คน ในขณะที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำหนดจำนวนการรับไว้เพียง 26 คน ซึ่งอยู่ในอัตราไม่เกิน 1% ของนักศึกษาในปีการศึกษานั้น

อย่างไรก็ดีในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 นั้นเองคุณหญิงนงเยาว์ตัดสินใจลาออกจากการดำรงตำแหน่ง อธิการบดีในวาระที่สอง หลังจากปฏิบัติหน้าที่มาได้เพียง 2 ปี จาก 4 ปี เป็นการลาออกตามที่ท่านเคยแสดงความจำนงไว้ตั้งแต่ขึ้นดำรงตำแหน่งในวาระที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2529 ว่าจะขอลาออกเมื่อทำงานครบ 2 ปี หรือครึ่งวาระ คุณหญิงนงเยาว์ระบุเหตุผลการลาออกว่ามีภาระงานอื่นที่คั่งค้างโดยเฉพาะงานวิชาการและโครงการที่มหาวิทยาลัยริเริ่มไว้ ซึ่งหนึ่งในโครงการนั้น คือ การพัฒนาโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรตินั่นเอง ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยเวลานั้นได้ยับยั้งการลาออก แต่คุณหญิงยังคงยืนยันเจตจำนงอันแน่วแน่ของท่าน

หลังการดำรงตำแหน่งอธิการบดี คุณหญิงนงเยาว์ได้หยุดการทำงานบริหารให้มหาวิทยาลัยช่วงเวลาหนึ่ง หากแต่ได้จัดการวางระบบบริหารจัดการให้กับมูลนิธิโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติจนมีความมั่นคง ใน พ.ศ. 2534 – 2540 จึงได้กลับเข้ามาทำหน้าที่นายกสภามหาวิทยาลัย ซึ่งคุณหญิงนงเยาว์พบว่าการทำงานขณะเป็นอธิการบดีนั้นสามารถผลักดันงานให้กับมหาวิทยาลัยได้มากกว่าและสนุกกว่าระหว่าง

พ.ศ. 2540 นั้นเองท่านได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ทำหน้าที่รัฐมนตรีทบวงมหาวิทยาลัย ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ แต่ทำหน้าที่ได้ไม่นานนัก รัฐบาลลาออกเพราะวิกฤตการณ์การเงินใน พ.ศ. 2540 ท่านจึงได้กลับเข้ามาทำหน้าที่นายกสภามหาวิทยาลัยจนถึง พ.ศ. 2543 จึงลาออกเพื่อเข้ารับตำแหน่งกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน อย่างไรก็ตามระหว่างการทำหน้าที่นายกสภามหาวิทยาลัย งานสำคัญเรื่องหนึ่งที่คุณหญิงนงเยาว์มีส่วนขับเคลื่อนด้วย คือ การจัดงานฉลอง 100 ปีชาติกาลศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ นั่นเอง

มองอนาคตมหาวิทยาลัย

คุณหญิงนงเยาว์ได้สรุปอนาคตมหาวิทยาลัยด้วยการทบทวนอดีต สมัยที่เป็นอธิการบดีของท่านเองว่าภารกิจการเป็นอธิการบดียุคนั้น คือ การมุ่งมั่นที่จะสร้างมหาวิทยาลัยให้ฟื้นขึ้นมาอยู่ในลำดับต้นๆ ของประเทศ แต่ในยุคปัจจุบันมหาวิทยาลัยต้องยกระดับขึ้นไปถึงขั้นนานาชาติแล้ว ยิ่งเมื่อมีการมองอนาคตถึงประชาคมอาเซียนมากขึ้น ก็ยิ่งต้องพยายามหาหนทางยกระดับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ขึ้นไปอีกให้ได้ ยุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัยจะมองเพียงแค่ในประเทศไม่ได้อีกแล้ว

ผู้บริหารมหาวิทยาลัยต้องมุ่งเน้นการสร้างความสัมพันธ์ที่กว้างขวางกับมหาวิทยาลัยที่อยู่ในภูมิภาคแถบนี้ สมมติหากคุณหญิงนงเยาว์ กำลังทำหน้าที่อธิการบดีอยู่คงกำลังตระเวนไปทั่ว ลาว เขมร ญวน พม่า มาเลเซีย และประเทศอาเซียนอื่นๆ ทั้งหลาย เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มมหาวิทยาลัยชั้นนำ คงต้องมีโครงการแลกเปลี่ยนทางวิชาการ แลกเปลี่ยนนักศึกษา อาจารย์ และต้องสร้าง Academic Community ในระดับภูมิภาคนี้ และทำหน้าที่เป็นแกนนำขององค์กรนี้ให้ได้ ในเรื่องนี้คุณหญิงนงเยาว์พิจารณาว่า จะต้องเป็นนโยบายเชิงรุกที่จะต้องออกไปหาประเทศเพื่อนบ้านไม่ใช่รอให้เขามาหาเรา ควรไปดูว่าคนอื่นเขาทำอะไรอยู่ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะทำอะไรนอกเหนือจากที่เป็นอยู่ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยต้องมีการวางแผน ต้องรู้ว่าประเทศและภูมิภาคนี้มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งมีชื่อเสียงด้านใด แล้วค่อยนำพาคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยไปศึกษาดูงานอย่างจริงจัง

ภาพอนาคตมหาวิทยาลัยยังต้องมีอาคารที่ว่าด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตั้งอยู่ด้านหน้าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต เพื่อให้ผู้ผ่านไปมาได้เห็น อาคารนี้ควรเป็นพื้นที่ไว้สำหรับการจัดแสดงนิทรรศการ (Exhibition) เพื่อแสดงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของภาคเอกชนทั้งโรงงานและบริษัทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบริษัทโตโยต้า ซัมซุง โซนี่ แคนนอน ฯลฯ เพื่อให้มีการนำผลิตภัณฑ์ที่มีเทคโนโลยีใหม่ๆ มาจัดแสดงเป็นการให้ความรู้ และกระตุ้นความคิดทันสมัยแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อธิการบดีต่อแต่นี้ไปจึงต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกลด้วย

เอกสารประกอบการค้นคว้า

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ เอกสารส่วนบุคคล ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. สบ 1.1.3 กล่อง 1 – 3 การบริหารและการพัฒนามหาวิทยาลัย รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา เรื่องโครงการนักกีฬาช้างเผือก (พ.ศ. 2529 – 2531).

กองกลาง เอกสารศูนย์เก็บเอกสาร แฟ้มการบริหารและการพัฒนามหาวิทยาลัย รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ เรื่องการจัดสัมมนาวันปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ. 2529 – 2531).

คณะกรรมการโครงการ “ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย”. (2526). **มิตรกำสรวล**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เนื่องในมรณกรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์).

คณะอนุกรรมกาฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลอง 100 ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์. (2543). **คือวิญญาณเสรี ปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี. **สัมภาษณ์**, 10 กรกฎาคม 2555.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2527). **ธรรมศาสตร์ 50 ปี**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2554). **นามานุกรมธรรมศาสตร์ 77 ปี 77 คำ**. กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิริธัช โรจนพฤกษ์. (2552). **ธรรมะกับนักบริหาร** ฉบับที่ 5. กรุงเทพฯ: ธรรม สวท.

สันติสุข โสภณสิริ. (2529). **ปรีดี นิวัติสัจจะคืนเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักอักษรสาสน์.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย และสุนทรี อาสะไวย์. (2549). **ธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต และโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อาริยา สินธุ. (2554). **200 หญิงไทยคนแรก**. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์.

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (พ.ศ. 2531 – 2534)

“...ผมได้เรียนรู้วิธีการทำงาน (จาก ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์) และได้ใช้เป็นแบบอย่างในการทำงานที่ดีของสังคม แม้ว่าจะทำได้ไม่ดีนักก็ตาม อย่างไรก็ตามการมีผู้ใหญ่ที่ดีเป็นแบบอย่างในการทำงานและการดำรงชีวิตนั้น ได้มีส่วนช่วยหล่อหลอมความเป็นนักวิชาการที่ตรงไปตรงมา และกล้าแสดงความคิดเห็นของตนด้วย ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวได้มีส่วนช่วยให้ตนเองมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการทำงานในเวลาต่อมา... อาจารย์ป๋วยเป็นผู้ที่ได้ให้โอกาสและความรักแก่ผมมาก ท่านได้ให้การสนับสนุนทั้งในการศึกษาและการทำงาน ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าด้วยดีมาโดยตลอด”

(สัมภาษณ์ศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Thammasat University

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม

จากชีวิตคนธรรมดาสู่อธิการบดี ผู้พัฒนามหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2531 – 2534)

วิชยากร จารุบัณฑิต

การได้ศึกษาเส้นทางเดินชีวิตจากคนธรรมดาๆ คนหนึ่งที่ก้าวสู่ตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศ นั่นคือ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ทำให้ได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความเปลี่ยนแปลงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หลายประการที่ควรนำมาเป็นข้อพินิจพิจารณา เพื่อรำลึกถึงคุณูปการที่คนรุ่นก่อนได้สร้างสมมา และเพื่อเป็นแรงบันดาลใจสำหรับการส่งต่อพัฒนาสถาบันการศึกษาอันเป็นที่เคารพรักแห่งนี้ต่อไปในกาลข้างหน้า

หลายๆ เหตุการณ์ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องบังเอิญ โชคชะตา หรือพรหมลิขิต ที่ทำให้ชื่อ “เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม” ต้องถูกจารึกไว้ในประวัติศาสตร์หน้าหนึ่งของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี ในชีวิตที่ได้ผูกพัน ตั้งแต่เข้าศึกษาเล่าเรียน จนกระทั่งมาเป็นอาจารย์ และผู้บริหารมหาวิทยาลัย มีอะไรเกิดขึ้นบ้างตลอดช่วงเวลายาวนานนั้น ท่านอาจารย์ได้มองธรรมศาสตร์ผ่านกาลเวลานี้อย่างไร และธรรมศาสตร์ควรจะเดินต่อไปข้างหน้าอย่างไร พึงศึกษาได้จากงานเขียนชีวประวัติอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรื่องนี้

รู้จักมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมืองครั้งแรก

พ.ศ. 2492 เด็กชายเกริกเกียรติในวัย 11 ขวบ และครอบครัว ได้พำนักอาศัยอยู่บ้านที่ตลาดโบ๊เบ๊ ซึ่งเป็นตลาดขายผ้าขนาดใหญ่ย่านคลองมหานาค ปีเดียวกันนี้มีการจัดมวยคู่พิเศษระหว่างนักมวยมีชื่อแห่งยุค คือ อภิเดช ศิษย์หิรัญ กับ ประยุทธ ม้าสีหมอก เป็นมวยนัดการกุศล ที่บัตรเข้าชมราคาแพงมาก เด็กชายเกริกเกียรติได้ติดตามผู้ใหญ่ที่เคารพท่านหนึ่งไปยังมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ ม.ธ.ก. เพื่อเข้าชมมวยคู่นี้ นับเป็นครั้งแรกที่ได้รู้จักสถาบันการศึกษาแห่งนี้ และไม่ได้คาดหวังมาก่อนว่าจะได้เข้าศึกษาและทำงาน รวมทั้งอุทิศชีวิตให้กับมหาวิทยาลัยแห่งนี้ในกาลต่อไปข้างหน้า

การได้เข้าเรียนมหาวิทยาลัยในสมัยนั้นถือเป็นเรื่องยากมาก เพราะต้องจบ ม.8 (มัธยมปีที่ 8) ซึ่งต้องสอบทั่วประเทศ อาจารย์เกริกเกียรติเล่าว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จบลง ครอบครัวได้อพยพจากภูมิลำเนาที่อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เข้ามายังกรุงเทพมหานคร ราว พ.ศ. 2489 จึงได้เข้าโรงเรียนเป็นครั้งแรก เป็นโรงเรียนสอนภาษาจีน เรียนอยู่ได้ประมาณหนึ่งปี ก็ได้ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนโรจน์ปัญญา ตั้งอยู่เชิงสะพานกษัตริย์ศึก (ปัจจุบันบริเวณนั้นได้กลายเป็นตึกแถวและบ้านจัดสรรไปแล้ว) สมัยนั้นโรงเรียนจีนจะต้องสอนหลักสูตรภาษาไทยเป็นหลัก ภาษาจีนเป็นส่วนประกอบ กล่าวคือ โรงเรียนจะสอนเฉพาะหลักสูตรประถมศึกษา เมื่อเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ 4 แล้ว ก็จะต้องออกจากโรงเรียน

เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 ใน พ.ศ. 2494 ตอนนั้นยังไม่มีแผนหรือเป้าหมายในการเรียนต่อในระยะยาว ได้แต่ตั้งใจว่า *“เมื่อเรียนจบแล้วจะไปขายลอตเตอรี่”* หรือสลากกินแบ่งเพราะคิดว่าจะได้เงินดี ในตอนนั้นทุกวันพฤหัสบดี คือ วันที่ออกสลากกินแบ่งก็จะไปช่วยพี่ชายคนที่สองทำธุระเกี่ยวกับการซื้อขายสลากกินแบ่ง ในสมัยนั้นการออกสลากกินแบ่งทำกันที่ศาลากลางจังหวัดพระนคร ปัจจุบันได้กลายเป็นที่ตั้งตึกหลังหนึ่งในกระทรวงมหาดไทย

เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 ไม่นานนัก พี่ชายคนที่สองได้ขอตัวไปอยู่ด้วยที่พิษณุโลกและเรียนต่อชั้นมัธยมปีที่ 1 ซึ่ง *"เตี่ย"* ก็ได้อนุญาตให้ไปได้ พี่ชายได้นำไปสมัครเรียนต่อที่โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนชายประจำจังหวัด การสอบเข้าเรียนต่อมีการแข่งขันสูงมาก แต่ก็สอบเข้าได้ เพราะเป็นเด็กเรียนดี สอบแต่ละครั้งจะอยู่อันดับไม่ต่ำกว่าที่ 3 ของห้อง และได้เป็นนักกีฬาบาสเกตบอลทีมของโรงเรียนด้วย ที่พิษณุโลกนี่เองเป็นจุดเปลี่ยนของความคิดที่อยากเรียนให้สูงขึ้น ทั้งที่แต่เดิมคิดจะเป็นแค่พ่อค้าขายลอตเตอรี่เท่านั้น เมื่อสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ 1 หรือเรียกสั้นๆ ว่า ม.1 เสร็จ ตอนต้น พ.ศ. 2496 จึงได้ขอกลับมาอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อจะไปเรียนกวดวิชา สำหรับเตรียมสอบเทียบความรู้ชั้นมัธยมปีที่ 3 มัธยมปีที่ 6 และมัธยมปีที่ 8 จากนั้นจะได้เรียนต่อระดับมหาวิทยาลัย

เมื่อสอบเทียบชั้น ม.3 ได้ ใน พ.ศ. 2496 และ ม.6 ใน พ.ศ. 2497 ในขณะที่กำลังเตรียมสอบ ม.8 นั้น ทางบ้านมีปัญหาไม่มีคนที่จะช่วยทำงาน ตอนนั้น *"เตี่ย"* ก็มีอายุมากแล้ว ถ้าสอบ ม.8 ได้จะต้องไปเรียนต่อที่มหาวิทยาลัย และไม่มีใครรับงานค้าขายของที่บ้าน ดังนั้นจึงได้เปลี่ยนแผนการชีวิตใหม่ คือ คิดจะไปเรียนต่ออาชีวศึกษา 3 ปี แล้วจะได้มาช่วยค้าขายที่บ้านได้เต็มตัว จึงไปสมัครสอบเข้าที่โรงเรียนพณิชยการพระนคร ซึ่งไม่ไกลจากที่บ้าน ไปเรียนภาคเช้า ตอนบ่ายก็กลับไปทำงานที่บ้าน ก็ผ่านไปด้วยดีจนจบการศึกษาชั้นอาชีวศึกษา ใน พ.ศ. 2502 เมื่อเรียนจบแล้ว นักเรียนส่วนใหญ่ก็ออกไปทำงานหรือเรียนต่อมหาวิทยาลัย ซึ่งส่วนใหญ่จะไปเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะปีนั้นเป็นปีสุดท้ายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังเปิดเป็นตลาดวิชา กล่าวคือ รับผู้ที่มีคุณสมบัติที่มหาวิทยาลัยกำหนดเข้าศึกษาต่อโดยไม่ต้องสอบ ดังนั้นเพื่อนๆ จึงชวนไปสมัครเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะไม่ต้องสอบเข้าและเสียค่าเล่าเรียนถูกมากปีละ 40 บาท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สมัยนั้นเข้าง่ายแต่จบยาก โดยเฉพาะคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี รับนักศึกษาเข้าศึกษาต่อปีละหลายพันคน แต่จะจบการศึกษาปีละไม่ถึง 200 คน

เข้าเรียนที่ตลาดวิชาธรรมศาสตร์

การเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นมีอิสระมาก ไม่มีการบังคับการเข้าเรียน แต่ละปีมหาวิทยาลัยจะจัดชุดวิชาให้เรียนประมาณ 7 วิชา ดังนั้น

นักศึกษาที่จะเรียนจบได้จะต้องเป็นผู้ที่มีวินัยในตนเองค่อนข้างสูง มิฉะนั้นแล้วก็จะเรียนไม่จบแน่นอน ในสมัยนั้นคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีแบ่งเป็น 2 แผนก คือ สาขาบัญชีและสาขาพาณิชยศาสตร์ โดยทั้ง 2 สาขาจะเรียนเหมือนกัน คือ ชั้นปีที่ 1 และ 2 พอขึ้นชั้นปีที่ 3 และ 4 ก็จะมีวิชาแยกกันและเรียนร่วมกันบางวิชา วิชาที่ยากที่สุดในสมัยนั้น คือ วิชาหลักการบัญชีปีที่ 1 และปีที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาบัญชี 2 ถ้าใครไม่สามารถสอบผ่านชั้นปีที่ 1 และ 2 ไปได้ เรียกว่า *"ไม่เห็นอนาคต"* คือ ไม่สามารถจบได้ สำหรับผู้ที่เรียนดีเมื่อผ่านสอบวิชาปีที่ 1 และชั้นปีอื่นได้หมดแล้ว ส่วนใหญ่ก็จะเรียนควบสองปริญญา คือ ทั้งสาขาบัญชีและสาขาพาณิชยศาสตร์ โดยแต่ละสาขาจะมีวิชาที่แตกต่างกัน 3 ถึง 4 วิชาในแต่ละชั้นปี คนเก่งในสมัยนั้นจะเรียนจบ 2 สาขาพร้อมกัน คือ ได้ทั้ง *"บช.บ."* (บัญชีบัญฑิต) และ *"พณ.บ."* (พาณิชยศาสตร์บัณฑิต) ส่วนคนที่ไม่เก่งก็มักจะเลือกเรียนสาขาพาณิชยศาสตร์ บางคนก็จะเลือกเรียนเฉพาะบัญชีเพราะจบแล้วจะได้เงินเดือนดี

การเรียนที่ธรรมศาสตร์จะต้องปรับตัวอย่างมาก เพราะมีห้องเรียนไม่เพียงพอ มีห้องบรรยายเพียงหนึ่งถึงสองห้อง แต่นักศึกษาที่สมัครเข้าเรียนที่คณะบัญชีประมาณ 2,000 คน นักศึกษาที่อยากจะได้ที่นั่งเรียนต้องไปแต่เช้าเพื่อจองที่นั่งเรียน ส่วนที่ไม่มีที่นั่งก็ต้องยืนฟังริมหน้าต่างหรือไปนั่งอีกห้องหนึ่งมองไม่เห็นหน้าอาจารย์ วิชาที่ยากที่สุด คือ หลักบัญชี 1 ซึ่งมีผู้สอบตกมากที่สุด

การสอบชั้นปีที่หนึ่งมีขึ้นประมาณกลางเดือนธันวาคม แต่ละวิชาของคณะบัญชีจะสอบให้เวลา 4 ชั่วโมงเต็ม เป็นการสอบที่ตื่นเต้นมากเพราะเป็นระบบการเรียนใหม่ เวลาประกาศผลสอบคณะจะปิดประกาศตามลำดับทะเบียนนักศึกษา ใครที่สอบได้ คือ ได้คะแนนเกิน 60 คะแนน เขาจะเขียนเลขคะแนนที่ได้ด้วยหมึกสีน้ำเงิน ส่วนผู้ที่สอบตก เขาจะเขียนด้วยหมึกสีแดง *"ตก"* ดังนั้น ตอนประกาศผล มีคนมุงดูกันมาก จึงต้องเล็งดูว่า บริเวณที่มีชื่อเราอยู่เป็นสีน้ำเงินหรือเป็นสีแดง ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นสีแดง

ผลการสอบชั้นปีที่หนึ่งก็ผ่านไปด้วยดี คือ สอบผ่านได้ทั้ง 7 วิชา ส่วนวิชาที่ได้คะแนนดี คือ ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ได้ 94 คะแนน วิชาการบัญชีหนึ่งได้ 81 คะแนน ปรากฏว่า มีผู้ที่สอบผ่านทุกวิชาในปีที่หนึ่ง จำนวนประมาณ

13 คน อาจารย์เกริกเกียรติเป็นหนึ่งในนั้น คะแนนเฉลี่ยอยู่ประมาณที่ 7 สำหรับนักศึกษาที่มาจากโรงเรียนพณิชยการพระนคร สอบได้ทุกวิชามีประมาณ 5 คน หนึ่งในจำนวนนั้น คือ คุณเครือมาศ ศุภวิทยา ซึ่งต่อมาได้เป็นเพื่อนกัน และได้แต่งงานกันในอีก 10 ปีต่อมา คือ พ.ศ. 2512

เนื่องจากความเป็นผู้ที่สนใจวิชาภูมิศาสตร์ และความรู้รอบตัวทั่วไปดี รวมทั้งชอบนั่งหน้าชั้นเรียนและมักจะตอบคำถามอาจารย์ได้เสมอๆ ผู้บรรยายวิชาภูมิศาสตร์เศรษฐกิจตอนนั้น คือ อาจารย์ถวัลย์ ศิลปกิจ เป็นอาจารย์ประจำของคณะบัญชี (ต่อมาเป็นคณบดีคณะบัญชีคนแรกของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ในตอนนั้นมีข่าวใหญ่ ทหารเวียดนามเหนือเข้ายึดฐานที่มั่นของทหารฝรั่งเศสที่เมืองเดียนเบียนฟู นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนของสงครามในอินโดจีน อาจารย์ถวัลย์เห็นว่า อาจารย์เกริกเกียรติเป็นผู้ที่รู้เรื่องดีพอสมควร จึงได้เชิญให้ขึ้นบรรยายให้เพื่อนร่วมชั้นฟังในอาทิตย์ต่อมา จากประสบการณ์ในวันนั้นก็ไม่ได้คิดมาก่อนว่าจะเข้าเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัย เพราะการเป็นอาจารย์ในสมัยนั้นต้องจบปริญญาโทและมักจะต้องจบจากต่างประเทศด้วย แต่ต่อมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เริ่มเปิดรับอาจารย์ที่จบปริญญาตรีใน พ.ศ. 2508 ซึ่งเป็นผลทำให้ได้มาสมัครเป็นอาจารย์ที่คณะเศรษฐศาสตร์ สมัยที่ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นคณบดี

“เรียนไม่จบสี่ปี” พรหมลิขิตให้มาเป็นอาจารย์ที่ธรรมศาสตร์

ในสมัยนั้นนักศึกษาที่เรียนดีจะต้องเรียนจบปริญญาใดปริญญาหนึ่งภายในเวลา 4 ปี คือ อาจจะเป็นสาขาบัญชีหรือสาขาพาณิชยศาสตร์ แต่ก็มีน้อยมาก ในนักศึกษารุ่นเดียวกันเข้าใจว่ามีเพียง 2 ถึง 3 คน สำหรับอาจารย์เกริกเกียรตินั้นต้องใช้เวลา 4 ปี กับอีกหนึ่งภาคการศึกษา เพราะความประมาทจากผลการเรียนในสองปีแรก ทำให้เมื่อขึ้นเรียนชั้นปีที่ 3 เลือกเรียนสองปริญญาควบกัน คือ สาขาบัญชีและสาขาพาณิชยศาสตร์ มีจำนวนวิชาที่ต้องเรียนเป็น 10 วิชา ในแต่ละภาคการศึกษา ในที่สุดไม่สามารถเรียนจบได้ในเวลา 4 ปี กล่าวคือ วิชาสาขาพาณิชยศาสตร์สอบผ่านได้หมดทุกวิชา แต่สาขาบัญชีสอบตกหนึ่งวิชา คือ วิชาบัญชีต้นทุนภาคหนึ่ง ส่วนภาคที่สองสอบได้ แต่สมัยนั้นก็จะถือว่า สอบตกทั้งวิชา อาจารย์เชื่อว่า

"...มันเหมือนเป็นพรหมลิขิตให้ต้องมาเป็นอาจารย์และเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมา เพราะตอนที่เรียนชั้นปีที่ 4 พ.ศ. 2505 ถ้าต้องการเรียนให้จบสาขาบัญชีเพียงสาขาเดียวก็คิดว่าจบได้แน่นอน ถ้าเรียนจบคงไปทำงานธนาคารหรือบริษัทเอกชน ซึ่งก็จะทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปมาก เพราะคงไม่ได้ไปเรียนต่อต่างประเทศ อาจจะเอาดีทางธุรกิจหรือธนาคารพาณิชย์ ซึ่งก็คงทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปอย่างแน่นอน..."

เมื่อเริ่มทำงาน กับการแสวงหาชีวิตและตัวตน

เมื่อครั้งเป็นนักศึกษาอยู่นั้น อาจารย์เกริกเกียรติต้องทำงานหนักช่วยทางบ้านด้วยทำให้สุขภาพไม่ค่อยดีนัก ในขณะนั้นกรมอนามัยได้ออกสำรวจผู้ที่เป็นวัณโรค เมื่ออาจารย์ได้เข้ารับการตรวจ พบว่ามีจุดที่ปอดข้างซ้ายต้องเข้ารับการรักษา โดยหมอจะให้ยาเม็ดมารับประทาน รักษาอยู่เป็นเวลา 2 – 3 เดือน ก็ปรากฏว่าหายดี แต่ก็ทิ้งรอยแผลเป็นไว้ที่ปอดข้างซ้ายนั้น จนกระทั่งเรียนจบคุณพ่อของเพื่อนคนหนึ่งได้ฝากเข้าทำงานที่บริษัทลีเวอร์บราเทอรส์ที่ถนนตก ย่านสาทร ซึ่งเป็นบริษัทใหญ่และเงินเดือนดีมาก เมื่อเดินทางไปสอบสัมภาษณ์ปรากฏว่าทุกอย่างผ่านได้ด้วยดี ตกลงจะรับเข้าทำงาน แต่เมื่อส่งไปตรวจโรคที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ผลปรากฏว่าได้พบแผลเป็นที่ปอดข้างซ้ายทำให้ไม่ได้เข้าทำงาน การที่พลาดงานจากบริษัทเอกชน ซึ่งได้รับเงินเดือนดีนี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชีวิตที่ทำให้เบนเข็มอาชีพและมีความต้องการไปเรียนต่อต่างประเทศ

แม้จะเรียนได้ดีในวิชาบัญชีก็ตาม แต่เมื่อจบออกไปทำงานแล้ว อาจารย์กลับรู้สึกว่า วิชาบัญชีหรือการสอบบัญชีนั้นไม่เหมาะกับตัวเอง หลังจากพลาดงานบริษัทใหญ่ไป จึงได้ไปทำงานที่สำนักสอบบัญชีชื่อ "บัญชีกิจ" ของคุณบุญชู โรจนเสถียร

ในสมัยนั้นเมื่อสอบได้ข้อเขียนทุกวิชาตามหลักสูตรแล้ว ยังไม่ถือว่าจบหลักสูตรแล้วได้ปริญญา ตามระบบของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทุกสาขาวิชาหรือปริญญาเมื่อสอบข้อเขียนได้ครบทุกวิชาแล้ว จะต้องไปสอบปากเปล่ากับคณะกรรมการของวิชาหรือปริญญานั้น โดยอาจารย์จะสอบความรู้ขั้นพื้นฐานของวิชาที่ได้เรียนมาทั้งหมดว่า รู้จริงหรือเปล่า

สมควรที่จะจบออกไปเป็นบัณฑิตหรือไม่ ถ้าสอบตกก็จะต้องรอไปอีกหนึ่งปี เพื่อกลับมาสอบใหม่ โดยปกติก็มักจะสอบได้ทุกคน แต่ก็มีบางคนที่สอบไม่ผ่านแล้วต้องกลับมาสอบใหม่ ในระหว่างที่รอสอบปากเปล่าทั้งสาขาบัญชีและสาขาพาณิชยศาสตร์อยู่นั้น เพื่อนซึ่งเคยเรียนที่โรงเรียนพณิชยการพระนครได้มาชวนไปทำงานที่สำนักงานบัญชีกิจ ก็ได้ไปทำงานสอบบัญชีอยู่ 2 – 3 เดือน งานสอบบัญชีที่ได้รับมอบหมายนั้น ในระยะแรกต้องไปตรวจใบสำคัญการลงบัญชีของบริษัทต่างๆ ที่เราไปตรวจสอบ รู้สึกว่าไม่ค่อยชอบจึงไม่คิดจะยึดเป็นอาชีพ ดังนั้นเมื่อได้งานที่กรมวิเทศสหการแล้วจึงได้ลาออก

เมื่อสอบปากเปล่าเพื่อรับปริญญาทั้ง 2 สาขาวิชาเสร็จแล้ว กรมวิเทศสหการประกาศรับผู้สอบบัญชีโครงการ จึงตกลงใจไปสอบเข้ากรมวิเทศสหการ เป็นผู้สอบบัญชีโครงการช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาที่ให้แก่หน่วยงานต่างๆ โดยทั่วไปคนที่เข้าทำงานที่กรมวิเทศสหการมักจะได้รับทุนไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกา หรือออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ อย่างไรก็ตามเมื่อได้เข้าไปทำงานแล้วก็รู้ว่างานตรวจสอบบัญชีนั้นมีทุนน้อยหรือเกือบไม่มีเลย ในขณะนั้นเมื่อเลิกงานก็ได้กลับมาเยี่ยมเยือนเพื่อนๆ ที่ธรรมศาสตร์ จึงได้ทราบข่าวว่า คณะเศรษฐศาสตร์ประกาศรับอาจารย์ที่จบปริญญาตรี จึงได้ไปสมัครเป็นอาจารย์

หนึ่งในสิบสาม อาจารย์เศรษฐศาสตร์รุ่นใหม่

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นคณะวิชาที่สอนวิชาเศรษฐศาสตร์แห่งแรกและเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย กล่าวคือวิชาเศรษฐศาสตร์แต่เดิมสอนในระดับปริญญาโท เมื่อครั้งเป็น ม.ธ.ก. (มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) ต่อมาได้ปฏิรูปจึงสอนในระดับปริญญาตรี โดยได้ตั้งเป็นคณะเศรษฐศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2495

พ.ศ. 2506 คณะเศรษฐศาสตร์มีเพียงอาจารย์ประจำเพียง 5 คน เมื่ออาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เข้ามาเป็นคณบดีในขณะที่ท่านยังเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ท่านจึงมีแผนการพัฒนาคณะเศรษฐศาสตร์เป็นการใหญ่ และขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ หนึ่งใน

แผนการเร่งด่วนของท่านก็คือ โครงการสร้างอาจารย์ประจำ โดยได้เปิดรับอาจารย์ระดับปริญญาตรีรุ่นแรก 15 คน ได้เปิดรับสมัครผู้ที่จบปริญญาตรีสาขาเศรษฐศาสตร์ หรือสาขาที่ใกล้เคียงกัน ทำให้อาจารย์เกริกเกียรติในขณะนั้นมีสิทธิ์สมัครเพื่อรับการคัดเลือกด้วย เมื่อสอบข้อเขียนและสอบสัมภาษณ์ซึ่งมีอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นประธานแล้ว ปรากฏว่าอาจารย์เกริกเกียรติ เป็นหนึ่งใน 13 คน ที่ผ่านการคัดเลือก ในจำนวนดังกล่าว 10 คน เป็นผู้ที่จบปริญญาจากคณะเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ที่เหลือคืออาจารย์เกริกเกียรติ จบจากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีกคนหนึ่งจบสาขาการคลัง จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-มหาวิทยาลัย และอีกคนหนึ่งจบจากคณะเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อเข้าเป็นอาจารย์แรกเริ่มจะเรียกว่า อาจารย์ผู้ช่วย หน้าที่สำคัญที่ได้รับมอบหมาย คือ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาของนักศึกษาชั้นปีที่ 2 โดยแต่ละคนจะดูแลนักศึกษาจำนวน 15 ถึง 20 คน สำหรับนักศึกษาปีที่ 2 สมัยนั้นที่ทุกคนรู้จักดี คือ ม.ร.ว.ปรีดิยาธร เทวกุล และอาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เป็นต้น ส่วนหน้าที่อีกอย่าง คือ เรียนหนังสือกับอาจารย์ฝรั่งที่มูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ส่งมาช่วย และเตรียมตัวที่จะไปเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น สำหรับอาจารย์ที่ได้ทุนไปเรียนต่างประเทศนั้นมี 5 คน มี 4 คนไปประเทศสหรัฐอเมริกา คือ อภิชัย พันธเสน ทวี หมื่นนิกร สุกัญญา นิธังกร และชูศรี มณีพฤกษ์ อาจารย์เกริกเกียรตินั้นได้ทุนไปเรียนต่อที่ University of the Philippines ประเทศฟิลิปปินส์

ทำงานอย่างอาจารย์ป๋วย “ผู้ใหญ่ที่เป็นแบบอย่างคนดีของสังคม”

ในทุกประเทศมักจะมีบุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีของคนหนุ่มสาวที่ทำความดีแก่สังคม ยืนหยัดในเรื่องคุณธรรมความดี ในประเทศไทยผู้ใหญ่ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีนั้นมีไม่มากนัก อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นคนหนึ่งที่เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม แสดงความคิดเห็นในเรื่องประชาธิปไตยและความยุติธรรมในสังคมอย่างตรงไปตรงมา และได้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีด้วย ดังนั้นเมื่อได้มีโอกาสมาทำงานกับท่าน อาจารย์เกริกเกียรติจึงเห็น

...ผมได้เรียนรู้วิธีการทำงาน และได้ใช้เป็นแบบอย่างในการทำงานที่ดีของสังคม แม้ว่าจะทำได้ไม่ดีนักก็ตาม อย่างไรก็ตามการมีผู้ใหญ่ที่ดีเป็นแบบอย่างในการทำงานและการดำรงชีวิตนั้น ได้มีส่วนช่วยหล่อหลอมความเป็นนักวิชาการที่ตรงไปตรงมา และกล้าแสดงความคิดเห็นของตนด้วย ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวได้มีส่วนช่วยให้ตนเองมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการทำงานในเวลาต่อมา...

เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องเรียนรู้วิธีการทำงาน และต้องพยายามทำงานและทำตนให้เป็นคนดีของสังคม

"...ผมได้เรียนรู้วิธีการทำงาน และได้ใช้เป็นแบบอย่างในการทำงานที่ดีของสังคม แม้ว่าจะทำได้ไม่ดีนักก็ตาม อย่างไรก็ตามการมีผู้ใหญ่ที่ดีเป็นแบบอย่างในการทำงานและการดำรงชีวิตนั้น ได้มีส่วนช่วยหล่อหลอมความเป็นนักวิชาการที่ตรงไปตรงมา และกล้าแสดงความคิดเห็นของตนด้วย ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวได้มีส่วนช่วยให้ตนเองมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการทำงานในเวลาต่อมา... อาจารย์ป๋วยเป็นผู้ที่ได้ให้โอกาสและความรักแก่ผมมาก ท่านได้ให้การสนับสนุนทั้งในการศึกษาและการทำงาน ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าด้วยดีมาโดยตลอด..."

การได้เข้าทำงานเป็นอาจารย์ที่คณะเศรษฐศาสตร์ และได้เปลี่ยนแบบอย่างในการทำงานและมีเพื่อนร่วมงานที่ดีนี้ ได้เป็นรากฐานการทำงานในมหาวิทยาลัยและได้เป็นอธิการบดีของอาจารย์เกริกเกียรติในเวลาต่อมา

14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 กับความเปลี่ยนแปลงในชีวิตการงาน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญของประเทศไทยที่เกิดจากเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจของประเทศไทย

ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ขณะต้อนรับอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เดินทางกลับมาเยี่ยมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2532

อย่างมาก รวมทั้งมีผลกระทบต่อชีวิตและครอบครัวของประชาชนจำนวนมาก สำหรับอาจารย์เกริกเกียรตินั้นได้รับผลกระทบอย่างมากทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งอาจารย์มองว่า ส่วนใหญ่เป็นไปในทางที่เป็นบวกมากกว่าผลกระทบที่เป็นลบ จึงขออนุญาตคัดลอกข้อเขียนของอาจารย์บางส่วนที่กล่าวถึงผลกระทบในเรื่องนี้มาแสดงไว้

การเมืองในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เป็นศูนย์รวมของเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญของประเทศไทยในสมัยนั้น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้มีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คนและการบริหารงานในมหาวิทยาลัยด้วย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกที่มีสภาอาจารย์ มีการเลือกตั้งอาจารย์จำนวนหนึ่งเป็นผู้แทน และร่วมกับผู้บริหารมหาวิทยาลัยดูแลกิจการภายในของมหาวิทยาลัย สภาอาจารย์ชุดแรกได้มีการเลือกตั้งในราว พ.ศ. 2514 แต่ทำงานได้ไม่นานและยังเป็นที่เพ่งเล็งของรัฐบาลในสมัยนั้น จนทำให้กิจการของสภาอาจารย์ต้องหยุดไปใน พ.ศ. 2515 ดังนั้นเมื่อบ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันเป็นผลจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จึงได้มีการรื้อฟื้นสภาอาจารย์ขึ้นมาใหม่ และจัดให้มีการเลือกตั้งสภาอาจารย์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2517

ผมได้สมัครเป็นสภาอาจารย์ประเภททั่วไป คือ เลือกตั้งโดยอาจารย์ทั้งมหาวิทยาลัย ในสมัยนั้นรู้จักคนไม่มากนัก เมื่อจะมีการเลือกตั้งได้มีการพบปะและพูดคุยกันกับอาจารย์จากคณะต่างๆ ทำให้รู้จักคนมากขึ้น เมื่อมีการประกาศผลการเลือกตั้ง ปรากฏว่าได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกของสภาอาจารย์ เมื่อมีการประชุมครั้งแรกเพื่อเลือกประธาน รองประธาน และเลขาธิการในสภาอาจารย์ชุดที่ 2 นั้น ท่านอาจารย์วนิดา จิตต์หมั่นได้เป็นประธาน และผมได้เป็นรองประธานสภาอาจารย์

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ได้เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นความหวังของประชาชนส่วนใหญ่ว่า บ้านเมืองคงได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น และเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น อย่างไรก็ตามเหตุการณ์กลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะในขณะนั้นได้เกิดปัญหาวิกฤตการณ์น้ำมันโลกครั้งแรก ราคาน้ำมันได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จำได้ว่าราคาน้ำมันเบนซินซุปเปอร์จากลิตรละประมาณ 2 บาท 40 สตางค์ ขึ้นเป็นเกือบราคาลิตรละ 10 บาท ทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้นมาก ได้มีการเรียกร้องเดินขบวนเพื่อปรับค่าจ้างแรงงาน และเรียกร้องความเป็นธรรมต่างๆ มากมายเกือบจะแทบทุกวัน ในขณะเดียวกันฝ่ายที่เสียอำนาจก็พยายามจะกลับมามีอำนาจใหม่ การก่อการร้ายในป่าหรือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็ได้ขยายการทำงานอย่างมาก และได้แทรกซึมเข้ามาทำงานในเมือง ดังนั้นจึงได้เกิดปัญหาการขัดแย้งกันของประชาชนกลุ่มต่างๆ สภาอาจารย์ได้ร่วมมือกับผู้บริหารมหาวิทยาลัยเป็นอย่างดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้มาเป็นอธิการบดี ในขณะเดียวกันมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกใส่ร้ายป้ายสีให้เป็นผู้ร้ายทำลายประเทศชาติ ในขณะที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้พยายามหาทางให้เลิกชุมนุมต่อต้านรัฐบาล และ

หาทางออกที่ดีสำหรับประเทศชาติในขณะนั้น ปรากฏว่าผู้รักความเป็นธรรมและต้องการแก้ปัญหาอย่างสันติวิธี ต้องพ่ายแพ้ ฝ่ายที่ต้องการใช้ความรุนแรงทั้งจากฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย จนในที่สุดได้เกิดเหตุการณ์ฆ่ากันตายและบ้านเมืองลุกเป็นไฟเมื่อเกิดการรัฐประหาร เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ก่อนเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อาจารย์วนิดา จิตต์หมั่นได้ขอลาออกจากประธานสภาอาจารย์ ผมเองได้ขึ้นทำหน้าที่แทน ซึ่งก็ได้ร่วมมือกับผู้บริหารมหาวิทยาลัยเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง และการชุมนุมกันต่อต้านรัฐบาลในมหาวิทยาลัย การแก้ปัญหาทำท่าจะสามารถหาทางออกที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เพราะได้มีการติดต่อประสานงานกับรัฐบาลในการแก้ปัญหาการขัดแย้งดังกล่าว แต่ในคืนวันที่ 5 ตุลาคม ต่อเช้าวันที่ 6 ตุลาคม กลุ่มมวลชนฝ่ายขวาจัดและทหารตำรวจบางส่วนก็ได้บุกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อจับกุมผู้ที่ชุมนุมต่อต้านรัฐบาล ได้เกิดการฆ่านักศึกษาตายเป็นจำนวนมาก ทำให้นักศึกษาและประชาชนจำนวนมากต้องหนีเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ต่อสู้ในป่าเป็นเวลาหลายปี

สำหรับตนเองนั้นอาจจะโชคดี เพราะได้ป่วยเป็นไข้หวัดใหญ่เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้ไม่ได้ไปมหาวิทยาลัย จึงรอดพ้นจากการถูกจับหรือถูกทำร้าย แต่ในตอนนั้นก็ต้องหนีไปอยู่ที่บ้านพี่สาวเป็นเวลาหลายวัน

เมื่อเกิดปฏิวัติวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 เพื่อล้มรัฐบาลที่มีนโยบายขวาจัด ได้จัดตั้งรัฐบาลที่ต้องการส่งเสริมการปกครองประชาธิปไตย และแก้ปัญหาการขัดแย้งของคนในชาติ รัฐบาลได้มีนโยบายผ่อนปรนต่อมหาวิทยาลัยต่างๆ มากขึ้น ได้มีการรื้อฟื้นสภาอาจารย์ขึ้นมาใหม่ ผมได้กลับมาทำหน้าที่และจัดให้มีการเลือกตั้งสภาอาจารย์ชุดที่ 3 ใน พ.ศ. 2521 ซึ่งผมก็ได้ลงสมัครอีกได้รับเลือกตั้ง และได้เป็นประธานสภาอาจารย์เป็นเวลา 2 ปี จากนั้นได้วางมือจากการเป็นสมาชิกสภาอาจารย์ ใน พ.ศ. 2523 ได้ลาพักไปทำงานวิชาการเป็นเวลาหนึ่งปี ตามสิทธิที่มีขึ้นมาใหม่

เมื่ออาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ได้แต่งตั้งอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ขึ้นเป็นประธานที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจของรัฐบาล อาจารย์ป๋วยเชิญผู้รู้ทางเศรษฐกิจด้านต่างๆ เข้าร่วมทำงาน รวมทั้งอาจารย์จากมหาวิทยาลัยด้วย อาจารย์เกริกเกียรติได้เข้าร่วมงานบางส่วนโดยได้รับ

มอบหมายให้ศึกษาปัญหาการปฏิรูปที่ดิน จึงได้รวบรวมความรู้และแนวทางการปฏิรูปที่ดินของประเทศต่างๆ เพื่อนำเสนอ ซึ่งก็ได้รับความสนใจมาก ในที่สุดก็ได้มีการออกกฎหมายการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทยในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามผลการดำเนินงานก็ไม่ได้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่จะแก้ปัญหาของชาวนาที่ไม่มีที่ทำกิน แต่กลับทำให้มีการบุกรุกที่สาธารณะมากขึ้น คือ ได้นำที่ดินในป่าเสื่อมโทรมมาปฏิรูปที่ดิน

จากการที่ได้ร่วมงานกับที่ปรึกษาเศรษฐกิจนี้ได้ทำให้อาจารย์หันมาสนใจปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทยมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องรากฐานทางเศรษฐกิจและความไม่เป็นธรรมในสังคม ได้เขียนงานทางวิชาการออกมาหลายเรื่อง เช่น ภาษีมรดก ภาษีที่ดิน วิเคราะห์การเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย วิเคราะห์โครงการผันเงินในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง ศึกษาการคลังและการคลังท้องถิ่น และงานวิชาการอื่นๆ อีกมากมายจากการทำงานวิชาการอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เป็นที่รู้จักในวงวิชาการเป็นอย่างดี จนในที่สุดได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์เมื่อ พ.ศ. 2525

คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ก้าวแรกสู่การเป็นผู้บริหาร

ในความคิดของอาจารย์เกริกเกียรติเมื่อแรกเข้าเป็นอาจารย์ที่คณะเศรษฐศาสตร์ คิดอย่างเดียว คือ ต้องเป็นอาจารย์ที่ดี ต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และอยากเห็นธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศและเป็นที่พึ่งของประชาชน

ชีวิตการทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของอาจารย์เป็นไปด้วยดี เนื่องจากมีผู้บังคับบัญชาที่ดี เพื่อนร่วมงานที่ดี คนที่รู้จักใกล้ชิดส่วนใหญ่เป็นกัลยาณมิตร ในขณะเดียวกันตนเองก็ขยันทำงานและค่อนข้างมีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง รวมถึงการมีครอบครัวที่ดีที่ได้ส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

ในด้านวิชาการได้ผลิตผลงานจำนวนมากอย่างสม่ำเสมอ และเป็นนักวิชาการที่รู้จักเป็นอย่างดีของสังคม ดังนั้นเมื่อมหาวิทยาลัยนำระบบตำแหน่งวิชาการมาใช้จึงได้เลื่อนตำแหน่งวิชาการอย่างรวดเร็วตามกฎ

และข้อบังคับของทบวงมหาวิทยาลัย และการกำหนดตำแหน่งวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กล่าวคือ ได้เป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์เมื่อ พ.ศ. 2519 เป็นรองศาสตราจารย์ พ.ศ. 2522 และได้เป็นศาสตราจารย์เมื่อปลาย พ.ศ. 2525 เป็นศาสตราจารย์คนที่สองของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตามระบบใหม่

ในด้านบริหาร มีความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุดเริ่มต้นงานบริหาร

ในความคิดของอาจารย์เกริกเกียรติคิดว่า ถ้าจะเป็นผู้บริหารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ต้องการเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์เป็นตำแหน่งแรก ซึ่งความคิดดังกล่าวได้ถูกทดสอบเมื่ออาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีได้เป็นอธิการบดีใน พ.ศ. 2525 และเสนอให้อาจารย์เกริกเกียรติขึ้นเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ แต่อาจารย์ได้เรียนถึงความตั้งใจในข้อนี้ อธิการบดีก็ถามกลับไปว่า *“คิดว่าจะได้เป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์หรือ?”* ทั้งนี้อาจารย์เกริกเกียรติเชื่อมั่นในเรื่องนี้มาก และตอบท่านอธิการบดีว่าเมื่อหมดวาระคณบดีเศรษฐศาสตร์แล้วก็จะมาช่วยงาน

การเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ถือเป็นการทดสอบการเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่ดี เพราะต้องเผชิญปัญหาทุกด้าน คือ ด้านการบริหาร วิชาการ นักศึกษา การหาทุน และการติดต่อกับต่างประเทศ ผลงานที่ได้ทำไว้ เช่น เริ่มโครงการศึกษางานของนักศึกษา เริ่มก่อตั้งหน่วยคอมพิวเตอร์ในคณะ ได้ของบประมาณสร้างตึกใหม่ได้ประมาณ 20 ล้านบาท แต่ไม่สามารถสร้างในวิทยาเขตท่าพระจันทร์ได้ เนื่องจากติดการควบคุมการสร้างตึกในเกาะรัตนโกสินทร์ ในที่สุดก็ได้โอนเงินงบประมาณจำนวนดังกล่าวไปสร้างที่วิทยาเขตรังสิต ปัจจุบัน คือ ตึกเดือน บุนนาค

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ กับการมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางมหาวิทยาลัย

เมื่อจบวาระการเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ในต้น พ.ศ. 2527 อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีได้ขอให้ไปรับหน้าที่เป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการตามที่ได้คุยกันไว้ อาจารย์เล่าว่า การเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ทำให้การทำงานไม่คล่องตัวเหมือนตอนเป็นคณบดี เพราะการตัดสินใจและการทำงาน

ที่สำคัญต้องปรึกษาอธิการบดี เพื่อนร่วมงาน และผู้เกี่ยวข้องจำนวนมาก แต่ก็ทำให้รู้ปัญหาของมหาวิทยาลัยมากขึ้น และได้รู้จักผู้คนฝ่ายต่างๆ มากขึ้น ซึ่งได้เป็นประโยชน์ต่อการทำงานในเวลาต่อมา กล่าวได้ว่า เมื่อขึ้นเป็นอธิการบดีใน พ.ศ. 2531 สามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่องและราบรื่น

ในขณะเดียวกัน ตำแหน่งนี้ทำให้ได้มีส่วนในการกำหนดทิศทางของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านวิชาการ อาจารย์เห็นว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังจำเป็นต้องขยายการเรียนการสอนทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อรักษาความเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำที่ทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับใช้และเป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ดียิ่งขึ้น การเรียนการสอนแต่เพียงสาขาสังคมศาสตร์ ไม่สามารถรับใช้ประชาชนได้ดีและเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศได้ การไม่มีสาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นจุดอ่อนด้อยของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คงจะเริ่มด้วยการก่อตั้งคณะวิทยาศาสตร์เป็นฐานในการขยายงาน ในขณะนั้น ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ เป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผน ก็ได้พยายามจะจัดตั้งคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเริ่มจากสาขาวิทยาศาสตร์ในคณะศิลปศาสตร์ ต่อมาจึงได้ร่วมมือกันจนได้ตั้งคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน พ.ศ. 2529

อธิการบดี ผู้ชนะด้วยคะแนนหนึ่งเสียงในสภามหาวิทยาลัย

เมื่ออาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี ทำงานครบวาระ 4 ปี และจะต้องมีการพิจารณาผู้ที่จะดำรงตำแหน่งใหม่ ก่อนการพิจารณาตำแหน่งอธิการบดี ได้มีการซาวเสียงประชาคมในมหาวิทยาลัย คือ จากอาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษา ซึ่งจากการซาวเสียงปรากฏว่า มีบุคคลที่ได้รับคะแนนนิยมสูง 3 คน คือ อาจารย์เสน่ห์ จามริก อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี และอาจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม อาจารย์ได้เรียนถามท่านอาจารย์นงเยาว์ว่า ท่านจะเป็นต่ออีกไหม ท่านบอกว่า ยังมีงานค้างอยู่จะทำให้เสร็จ ดังนั้นอาจารย์เกริกเกียรติจึงได้ถอนตัวจากการซาวเสียงในครั้งนั้น และอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีได้รับเลือกเป็นอธิการต่ออีกหนึ่งสมัย

อาจารย์เกริกเกียรติเล่าว่า ในสองปีสุดท้ายของการทำงานรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ในสมัยที่สองของอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีไม่ค่อยจะราบรื่น เนื่องจากคนที่มีแนวโน้มจะเป็นอธิการบดีคนต่อไปมีชื่อเสียงทางวิชาการ แต่มักแสดงความคิดเห็นสาธารณะเกินหน้ามากไป และมักจะเป็นข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์อยู่เสมอ ในขณะเดียวกันก็มีผู้ที่ต้องการเป็นอธิการบดีในสมัยหน้า ได้มีการจัดตั้งเตรียมคนและหาเสียง โดยอาจารย์เกริกเกียรติก็เป็นหนึ่งในเป้าหมายที่ถูกกล่าวหาในทางไม่ดี

ทั้งนี้อาจารย์มองว่าการเมืองในมหาวิทยาลัยเมื่อต้น พ.ศ. 2531 นั้น ยังไม่ค่อยรุนแรงมากนัก เพราะไม่มีการจัดตั้งองค์กรและหาเสียงกันอย่างเปิดเผยหรือแข่งขันกันอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่จะเป็นการพูดคุยกันระหว่างกลุ่มอาจารย์และข้าราชการ ยังไม่มีการจัดตั้งหรือสัญญาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน เมื่ออาจารย์นงเยาว์หมดวาระแล้ว อาจารย์เกริกเกียรติจึงตัดสินใจลงสนามแข่งขัน เพราะมีกลุ่มผู้สนับสนุนจำนวนหนึ่ง

กระบวนการสรรหาเริ่มด้วย การรับฟังเสียงจากประชาคมธรรมศาสตร์และเปิดรับสมัคร เพื่อให้อาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษาลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง หลังจากนั้นกรรมการสรรหาจะเสนอชื่อให้สภามหาวิทยาลัยตัดสินเลือกผู้ที่จะเป็นอธิการบดีอีกครั้งหนึ่ง ผลของการซาวเสียงปรากฏว่า มีผู้ตอบรับการเสนอชื่อเพื่อการสรรหาเพียง 2 คน คือ ศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และรองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร รองอธิการบดี ศูนย์รังสิต ผลของการลงคะแนน ปรากฏว่าอาจารย์เกริกเกียรติชนะเสียงฝ่ายอาจารย์ทั้งที่วิทยาเขตท่าพระจันทร์ และรังสิต ส่วนอาจารย์นรนิติชนะคะแนนรวมสายข้าราชการและคะแนนรวมสายนักศึกษา

ผลสรุป อาจารย์เกริกเกียรติชนะสายอาจารย์ แต่แพ้สายข้าราชการและสายนักศึกษา คณะกรรมการสรรหาจึงได้เสนอชื่อบุคคลทั้งสองให้สภามหาวิทยาลัยตัดสิน

อาจารย์เกริกเกียรติเล่าว่า คนโดยทั่วไปคาดว่า อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตรจะเป็นผู้ชนะเพราะท่านอธิการบดีและทีมรองอธิการบดีสนับสนุน ซึ่งมีเสียงสนับสนุนเป็นกลุ่มก้อนถึง 5 เสียง ส่วนเสียงของคณบดีและกรรมการ

ผู้ทรงคุณวุฒินั้น ทั้งสองฝ่ายมีผู้สนับสนุนพอๆ กัน ฝ่ายอธิการบดีจึงเป็นฝ่ายได้เปรียบและต้องชนะอย่างแน่นอน

ในวันตัดสินของสภามหาวิทยาลัย ปรากฏว่าเป็นข่าวใหญ่ เพราะพลิกล็อคกลายเป็นอาจารย์เกริกเกียรติที่ได้รับเลือกเป็นอธิการบดี โดยชนะเพียงหนึ่งเสียง คือ 11 ต่อ 10 คะแนน กล่าวโดยสรุปก็คือ ผู้สมัครทั้งสองคนต่างได้คะแนนจากคณบดีคนละ 5 คะแนน อาจารย์นรนิติ ได้คะแนนจากผู้บริหารมหาวิทยาลัยทั้งหมด 5 คะแนน อาจารย์เกริกเกียรติได้คะแนนจากกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมด 5 คะแนน และเป็นฝ่ายชนะด้วยคะแนนจากประธานสภาอาจารย์ ภายหลังจากได้รับตำแหน่ง อาจารย์ได้บอกกับตัวเองตลอดเวลาว่า *"จะต้องไม่ทำให้ผู้ที่ให้การสนับสนุนผิดหวัง"*

อาจกล่าวได้ว่า การได้เป็นอธิการบดีในครั้งนี้ เกิดจากการทำงานหนักเป็นคนตรงไปตรงมาของอาจารย์เอง ทั้งในการทำงานและแสดงความเห็นทางวิชาการ ตลอดระยะเวลา 15 ปี ซึ่งทำให้มีความเชื่อมั่นสูงในการเป็นอธิการบดี

ผลงานที่ภาคภูมิใจ : การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับการก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร

ในระยะเวลากว่า 4 ปี ที่ดำรงตำแหน่งอันสูงเกียรติที่สุดในชีวิตการทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งอาจารย์เกริกเกียรติได้ทุ่มเทชีวิตจิตวิญญาณเพื่อตอบแทนปณิธานของท่านผู้ประศาสน์การที่ต้องการเห็นมหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็น *"บ่อน้ำ บำบัดความกระหายของราษฎร"* รวมถึงอาจารย์ป่วย อึ๊งภากรณ์ ผู้เป็นสัญลักษณ์แห่งการรักษาความดีเพื่อส่วนรวม อาจารย์ได้กล่าวถึงผลงานที่ภาคภูมิใจที่สุด เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิการบดีไว้ในบทความชื่อ *"การพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* ซึ่งเขียนไว้หลังจากได้รับปริญญาเศรษฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2553 จึงขออนุญาตคัดลอกบางส่วนมาแสดงไว้ ดังนี้

"...หลังจากพ้นตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเป็นเวลา 20 ปี และได้รับปริญญาเศรษฐศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จาก

มหาวิทยาลัย ความภาคภูมิในที่สุดคือได้พัฒนาการเรียนการสอนทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังคงเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำที่สามารถรับใช้ประชาชนได้ดีขึ้น เมื่อมีโอกาสได้พบกับกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิบางคนที่ได้ลงคะแนนเลือกอธิการบดี เขาบอกว่าไม่ผิดหวังที่ตัดสินใจเลือกผม และพอใจกิจการของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามมีเรื่องสำคัญบางเรื่องที่จะเล่าสู่กันฟังดังนี้

เมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบรอบก่อตั้ง 50 ปี

เมื่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบรอบ 50 ปี ในการก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2527 ได้มีการเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่ ได้มีงานเลี้ยงใหญ่ที่สนามฟุตบอลที่วิทยาเขตท่าพระจันทร์ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2527 ก่อนหน้านั้นผมได้รับเชิญให้ไปเสวนาออกทีวีที่ช่อง 5 กองทัพบก จำได้ว่าได้กล่าวถึงทิศทางของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในอนาคต จะต้องเร่งรีบการพัฒนาการสอนทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อรับใช้ประเทศไทยที่กำลังพัฒนาและมีความต้องการกำลังคนในสาขาดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันก็จะต้องรักษาความเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศและสามารถรับใช้ประชาชนได้ดีขึ้น ได้กล่าวว่า การสอนแต่เพียงสายสังคมศาสตร์คงจะบอกว่าเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำไม่ได้

ความจริงอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี ก็มีความตั้งใจที่จะพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเห็นว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ล้าหลังมหาวิทยาลัยอื่นมาก ในด้านภูมิหลังของการศึกษา ผมเป็นรุ่นน้องและเรียนหนังสือในสาขาที่คล้ายกัน กล่าวคือ จบจากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี แล้วไปเรียนต่อด้านเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ (University of Illinois at Urbana–Champaign) ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยหลักของมหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ เป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

เมื่อครั้งเป็นนักศึกษาและอาจารย์ผู้น้อยได้มีความสงสัยตลอดเวลา ทำไมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เก่าแก่เป็นที่ 2 รองจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำไมจึงล้าหลังสู้มหาวิทยาลัยที่เกิดใหม่ไม่ได้ ทั้งๆ ที่อธิการบดีหลายท่านในอดีตก็เคยมีตำแหน่งใหญ่โตทางการเมือง โดยเฉพาะโครงการก่อตั้ง

คณะวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งได้เริ่มขึ้นในราว พ.ศ. 2511 สมัยที่ ดร.ศักดิ์ ผาสุกนิรันดร์ เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัย ได้มีการส่งคนและจัดสรรทุนการศึกษาไปเรียนต่างประเทศ แต่เมื่อเรียนจบกลับมาแล้ว คณะวิศวกรรมศาสตร์ก็ยังตั้งไม่สำเร็จ เรื่องดังกล่าวได้อยู่ในจิตใจของผมตลอดเวลา ดังนั้นเมื่อมีโอกาสบริหารมหาวิทยาลัยจึงได้พยายามผลักดันอย่างเต็มที่ที่จะตั้งให้ได้ อย่างไรก็ตามในด้านกระบวนการจัดตั้งนั้น ติดกับกฎเกณฑ์ทางราชการเป็นจำนวนมาก และดูเหมือนว่ามีพลังที่จะกีดกันความก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมักจะอ้างว่าเป็นเรื่องการเมือง ดังนั้นปัญหาที่จะต้องแก้ คือ เรื่องการเมือง

เมื่อได้เข้าบริหารงานในตำแหน่งอธิการบดี เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2531 จึงได้เริ่มงานการตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์และคณะแพทยศาสตร์อย่างจริงจัง คิดอยู่ในใจตลอดเวลาว่า จะต้องทำให้ได้ เพื่อไม่ให้คนที่สนับสนุนผิดหวัง ผมได้ทำการศึกษาปัญหาอย่างจริงจังและหาทางแก้ปัญหา ก็ได้พบว่า จะต้องทำให้ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายการเมือง ในที่สุดจากการประสานงานกับรุ่นพี่และรุ่นน้องชาวธรรมศาสตร์ได้มองเห็นแนวทางจึงได้ประสานงานกับท่านเลขาธิการคณะรัฐมนตรี คือ คุณอนันต์ อนันตกูล จนได้ประสบความสำเร็จเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2531

โรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ จะไปรอดต้องมีคณะแพทยศาสตร์

อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีได้ก่อตั้งโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติโดยการแนะนำของอาจารย์กวี ทังสุบุตร อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยได้เริ่มต้นให้เป็นหน่วยพยาบาล เพื่อให้บริการแก่นักศึกษาทั้งวิทยาเขตรังสิต ได้ขอเงินบริจาคจากศิษย์เก่าและประชาชนทั่วไป และมูลนิธิสุวพันธุ์ สนิทวงศ์ สามารถตั้งโรงพยาบาลขนาด 100 เตียง แต่ได้เงินสนับสนุนจากเงินงบประมาณแผ่นดินเพียงเล็กน้อย เพราะเป็นเพียงหน่วยงานที่บริการนักศึกษา ไม่ใช่หน่วยงานที่สอนทางวิชาพยาบาลหรือแพทยศาสตร์ ดังนั้นจึงไม่ได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ ต้องใช้เงินบริจาคจากประชาชนและงบประมาณของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในขณะเดียวกันบุคลากรที่เป็นแพทย์และพยาบาลที่ได้เข้ามาทำงานที่เป็นพนักงานของมหาวิทยาลัย ก็มีความหวังจะได้ทำงานในคณะแพทยศาสตร์

...เมื่อผมเข้ารับหน้าที่เป็นอธิการบดี ได้รับทราบว่า โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ จะอยู่ได้จะต้องได้รับเงินสนับสนุนไม่ต่ำกว่าปีละ 15 ล้านบาท คิดว่าเรื่องเงินสนับสนุนนั้นพอจะหาได้ คงไม่มีปัญหาอะไร แต่ถามว่า แล้วอนาคตของโรงพยาบาลอยู่ที่ไหน ความคาดหวังของบุคลากรเป็นจำนวนมากจะแก้อย่างไร ดังนั้นคำตอบคือ จะต้องเป็นโรงพยาบาลที่เป็นสถานที่การเรียนการสอนของคณะแพทยศาสตร์ในมหาวิทยาลัยของรัฐ เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ของมหาวิทยาลัยอื่น ๆ เป็นเป้าหมายสำคัญที่ผมจะต้องแก้ปัญหาให้ได้...

ดังนั้นการทำให้เป็นคณะแพทยศาสตร์จึงเป็นเป้าหมายสำคัญของความอยู่รอด ถ้าตั้งคณะแพทยศาสตร์ไม่ได้ก็มองไม่เห็นอนาคตของโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ

เมื่อผมเข้ารับหน้าที่เป็นอธิการบดีได้รับทราบว่า โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ จะอยู่ได้จะต้องได้รับเงินสนับสนุนไม่ต่ำกว่าปีละ 15 ล้านบาท คิดว่าเรื่องเงินสนับสนุนนั้นพอจะหาได้ คงไม่มีปัญหาอะไร แต่ถามว่า แล้วอนาคตของโรงพยาบาลอยู่ที่ไหน ความคาดหวังของบุคลากรเป็นจำนวนมากจะแก้อย่างไร ดังนั้นคำตอบคือ จะต้องเป็นโรงพยาบาลที่เป็นสถานที่การเรียนการสอนของคณะแพทยศาสตร์ในมหาวิทยาลัยของรัฐ เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ของมหาวิทยาลัยอื่นๆ เป็นเป้าหมายสำคัญที่ผมจะต้องแก้ปัญหาให้ได้

รถด่วนขบวนสุดท้ายสุรนารีและคณะวิศวกรรมศาสตร์

อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรีพยายามก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์แต่ไม่สำเร็จ ครั้งหลังสุดได้ขอตั้งในรูปโครงการเลี้ยงตนเองแบบมหาวิทยาลัยเอกชน แต่ก็ไม่สำเร็จอีก ในขณะเดียวกันผมต้องการตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์

มีการเสนอสภามหาวิทยาลัย ตั้งคณะแพทยศาสตร์และคณะวิศวกรรมศาสตร์แบบเดียวกับมหาวิทยาลัยของรัฐอื่นๆ สภามหาวิทยาลัยได้อนุมัติการจัดตั้ง

ได้ส่งเรื่องไปที่ทบวงมหาวิทยาลัย จากการพิจารณาปรากฏว่า "ไม่ผ่าน" โดยให้เหตุผลว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังไม่มีความพร้อมในการจัดตั้ง เหตุผลดังกล่าวหมายความว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะไม่มีทางก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์และคณะวิศวกรรมศาสตร์ได้เลย เพราะการเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ ถ้าไม่ได้รับอนุมัติการจัดตั้งก็จะไม่ได้งบประมาณ เมื่อไม่มีงบประมาณสนับสนุนแล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะมีความพร้อมได้อย่างไร

ในสมัยนั้น การเมืองจะเป็นปัจจัยสำคัญในการของบประมาณ หรือก่อตั้งหน่วยงานต่างๆ ดังนั้นจึงคิดว่า ปัญหาของธรรมศาสตร์จะต้องแก้ด้วยการเมือง

เมื่อผมเข้าทำงานในตำแหน่งอธิการบดีที่ได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก ท่านหนึ่งที่คงจะได้กล่าวถึง คือ คุณอนันต์ อนันตกูล ซึ่งเป็นเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ในขณะนั้นท่านเป็นศิษย์เก่าคณะรัฐศาสตร์ได้เคยพูดกับผมว่า "มีอะไรจะให้พี่ช่วยก็ขอให้บอก" คำกล่าวนั้นได้อยู่ในความนึกคิดของผมตลอดเวลา

ในราวต้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2531 ผมได้ไปประชุมที่ทบวงมหาวิทยาลัย เพราะผมเป็นกรรมการและอนุกรรมการที่ทบวงมหาวิทยาลัยหลายคณะ ดังนั้นจึงได้รู้จักเจ้าหน้าที่ในระดับต่างๆ เป็นจำนวนมาก วันหนึ่งได้ไปประชุม และเข้าห้องน้ำได้พบกับคุณสุรินทร์ (ต่อมาเป็นอธิบดีกรมหนึ่งในกระทรวงแรงงาน) เขาได้บอกว่า วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2531 โครงการตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และมหาวิทยาลัยอื่นๆ จะเข้าประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นวาระจร

ในขณะนั้นได้เกิดความคิดขึ้นทันทีเรื่องการขอตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์และคณะแพทยศาสตร์ จะต้องไปกับขบวนรถด่วนสุรนารีให้ได้ เพราะเป็นวาระจรจึงเป็นโอกาสอันดีที่จะนำเรื่องของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าไปได้ร่วมปรึกษากับคุณอนันต์ อนันตกูล เลขาธิการคณะรัฐมนตรีว่าจะหาทางเอาเรื่องของธรรมศาสตร์ร่วมพิจารณาได้หรือไม่

ท่านบอกเป็นความคิดที่ดี ท่านจะช่วยและขอให้ผมติดต่อกับศิษย์เก่าที่เป็นรัฐมนตรีในขณะนั้นมีประมาณ 13 คน ผมได้ติดต่อกับคุณประจวบ

ไชยสาส์น ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงวิทยาศาสตร์ ได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ท่านบอกว่า ยินดีช่วยเหลือเต็มที่และจะประสานงานกับรัฐมนตรีท่านอื่นๆ ให้

ในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2531 ทุกอย่างได้เป็นไปตามที่คิดไว้และคุณอนันต์ อนันตกูล ก็ได้ขออนุญาตนายกชาติชาย (นายกรัฐมนตรีขณะนั้น พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ) ว่าจะเอาเรื่องของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าพิจารณาด้วย ตกลงเรื่องของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รับการพิจารณาและได้รับการสนับสนุนจากคณะรัฐมนตรีในวันนั้น

การตั้งคณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะแพทยศาสตร์ โดยไม่ต้องผ่านการเลือกตั้งในครั้งแรก

การมีผู้นำองค์กรที่ดีเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและความเจริญเติบโตขององค์กร ในประเทศไทยปัญหาการเมืองในมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งเป็นปัจจัยที่เหนี่ยวรั้งความเจริญก้าวหน้าในมหาวิทยาลัย เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าว ผมได้เสนอต่อสภามหาวิทยาลัยว่า การแต่งตั้งคณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะแพทยศาสตร์ ให้ใช้วิธีพิเศษไม่ต้องผ่านการเลือกตั้งของบุคลากรของแต่ละคณะ แต่ให้ตั้งกรรมการสรรหาผู้ที่เหมาะสมที่จะเป็นคณบดี แล้วเสนอต่อสภามหาวิทยาลัย ลงมติแต่งตั้ง ถ้าสภามหาวิทยาลัยไม่เห็นด้วย ก็ให้ไปสรรหามาใหม่ปรากฏว่า สภามหาวิทยาลัยให้ความเห็นชอบตามหลักการที่ผมเสนอ

ในการสรรหาคณบดีนั้นก็นับว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้คนที่ดีมาเป็นคณบดีคณะทั้งสองที่จัดตั้งขึ้นใหม่ ในระยะเริ่มแรก กล่าวคือ คณะวิศวกรรมศาสตร์ ได้ศาสตราจารย์นักสิทธิ์ คูวัฒนาชัย และคณะแพทยศาสตร์ ได้ศาสตราจารย์นายแพทย์อารี วัลยะเสวี ซึ่งอาจารย์ทั้งสองท่านก็ได้วางรากฐานและพัฒนาแต่ละคณะได้เป็นอย่างดี ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในการที่ผมเลือกคณะวิศวกรรมศาสตร์และคณะแพทยศาสตร์เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้น ก็เพราะได้นำแนวความคิดทางวิชาเศรษฐศาสตร์เรื่องทฤษฎีหัวรถจักรมาเป็นตัวนำ

การพัฒนาซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาในด้านอื่นๆ ติดตามมา โดยเฉพาะทางด้านแพทยศาสตร์ เมื่อเวลาผ่านไป 20 ปี ปรากฏว่าได้เป็นไปในแนวทางนั้น ทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความเป็นมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์มากขึ้น

การก่อตั้งสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร

ผมมิได้เป็นผู้ก่อตั้งสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร (Sirindhorn International Institute of Technology) โดยตรง แต่เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งและเจรจาร่วมมือกับคุณอานันท์ ปันยารชุน ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งเป็นนายกสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ก่อนที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา เพื่อตั้งสถาบันผลิตวิศวกรที่มีคุณภาพของประเทศไทย

กล่าวคือ เมื่อครั้งก่อตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ใน พ.ศ. 2531 เปิดการเรียนการสอนใน พ.ศ. 2532 ในขณะนั้น ผมได้วางแผนการขยายคณะวิศวกรรมศาสตร์ เพื่อยกระดับและมาตรฐานของสถาบัน จึงได้เปิดสอนวิศวกรรมศาสตร์เป็นภาคภาษาอังกฤษควบคู่กับการสอนภาคภาษาไทย โดยมี ศาสตราจารย์ ดร.นักสิทธิ์ คูวัฒนาชัย เป็นคณบดี และศาสตราจารย์ ดร.ปรีดา วิบูลย์สวัสดิ์ เป็นที่ปรึกษา ในขณะนั้นได้ส่งอาจารย์จำนวนมากไปศึกษาต่างประเทศ และสถาบันเอเชียเทคโนโลยีเพื่อเป็นการสร้างอาจารย์ประจำ ในขณะเดียวกันได้ขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลประเทศญี่ปุ่น (JAICA) เสนอโครงการขอทุนไปประมาณ 10 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ในสมัยนั้นสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยได้มีโครงการจะตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อผลิตวิศวกรเพื่อตอบสนองความต้องการกำลังคนของอุตสาหกรรมไทย โดยจะขอความช่วยเหลือจากสมาคมการค้าของประเทศญี่ปุ่น (Keidanren) แต่สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยยังไม่มีที่ดินและเงินทุนเพียงพอการขอทุนจากสมาคมการค้าญี่ปุ่นก็ได้เงินไม่มาก และไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลประเทศญี่ปุ่น เพราะความช่วยเหลือจากรัฐบาลประเทศญี่ปุ่นผ่านองค์การให้ความช่วยเหลือนั้น จะต้องทำระหว่างรัฐบาลของแต่ละประเทศ ซึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ยื่นโครงการขอความช่วยเหลือไปแล้ว ดังนั้นถ้าได้ความร่วมมือของสภาอุตสาหกรรมแห่ง

ประเทศไทย และสมาคมการค้าของประเทศญี่ปุ่น (Keidanren) ก็จะทำให้โครงการขอความช่วยเหลือของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีโอกาสมากขึ้น

เมื่อทราบความต้องการทั้งสองฝ่าย ผมจึงได้ติดต่อกับคุณอานันท์ ปันยารชุน นายกสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ได้นัดพบรับประทานอาหารร่วมกันกับคุณประจวบ ไชยสาส์น ที่โรงแรมปริ้นเซส นางเลิ้ง ผลของการหารือก็เป็นไปด้วยดี ต่อมาคุณอานันท์ ปันยารชุน ได้ส่งเรื่องให้คุณหญิงนิรมล สุริยสัตย์ เป็นผู้ประสานงานต่อ ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้มอบให้คณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์และรองอธิการบดีฝ่ายวางแผนเป็นผู้ประสานงาน ทุกอย่างก็เป็นไปได้ดีเพราะทุกฝ่ายต่างได้รับประโยชน์และได้ตกลงขอตั้งเป็นสถาบันอิสระภายใต้การกำกับของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย โดยได้ประชุมตกลงกันที่เมืองโกเบ (Kobe) ประเทศญี่ปุ่นใน ค.ศ.1989 ซึ่งต่อมาได้ตั้งเป็นสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร หรือ Sirindhorn International Institute of Technology Thammasat University ค.ศ.1992 หรือ พ.ศ. 2535

ในด้านการขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลประเทศญี่ปุ่นนั้น ดร.นิชิโน (Fumio Nishino) ซึ่งเคยเป็นรองอธิการบดีสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย ได้เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการประเมินโครงการช่วยเหลือ ซึ่งผมได้มีโอกาสพบและพูดคุยกันมาครั้งหนึ่ง เขาเล่าว่ารัฐบาลไทยได้ขอความช่วยเหลือเพื่อให้แก่มหาวิทยาลัยซึ่งอยู่นอกเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งท่านได้เข้าใจว่า อยากจะให้ความช่วยเหลือไปลงที่มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีมากกว่า แต่ท่านก็มีใจกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพราะได้รู้เรื่องของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอย่างดี และได้เคยเป็นรองอธิการบดีของสถาบัน AIT คือ สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย

ในที่สุดความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ให้แก่คณะวิศวกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งจะมีผลต่อการช่วยสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธรด้วย

ผมได้รับรายงานประจำปีของสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธรอยู่อย่างสม่ำเสมอ ได้ทราบข่าวว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่ดีและมีชื่อเสียงของทวีปเอเชียด้วย

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในงานสัมมนาระดับชาติ โครงการญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง "ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยแนวโน้มในทศวรรษ 1990" วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2534

ทางด้านคณะวิศวกรรมศาสตร์ เมื่อโครงการภาษาอังกฤษได้แยกตัวออกไปเป็นสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธรแล้ว ทางคณะเองก็ได้ตั้งโครงการสอนภาคภาษาอังกฤษขึ้นมาใหม่ ได้มีโครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยหลายแห่งในประเทศสหราชอาณาจักรและแคนาดา ซึ่งก็ได้ทราบว่าผลการดำเนินงานได้เป็นไปด้วยดี ทางด้านการพัฒนากายภาพ คณะวิศวกรรมศาสตร์ได้ขยายตึกปฏิบัติการทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ขึ้นมาใหม่เป็นตึกที่ใหญ่และทันสมัยพอสมควร ทำให้เกิดความภาคภูมิใจที่เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ต้องชื่นชมยินดีและขอบคุณผู้นำและคณาจารย์ของคณะวิศวกรรมศาสตร์อย่างมากที่ได้ร่วมมือในการพัฒนาคณะวิศวกรรมศาสตร์ให้เป็นสถาบันชั้นนำของประเทศ

เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2553 ผมได้ไปรับปริญญาเศรษฐศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ที่หอประชุมใหญ่ที่วิทยาเขตท่าพระจันทร์ ในวันนั้น

ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "สื่อมวลชนใหม่จะเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาประเทศไทย" คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2534

มีบัณฑิตคณะวิศวกรรมศาสตร์เข้ารับพระราชทานปริญญา จำนวน 351 คน และสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร 467 คน รวมทั้งผู้ที่จบปริญญาโท และปริญญาเอกของสองสถาบันรวมกันเกือบ 1,000 คน ส่วนสายวิทยาศาสตร์สุขภาพ คือ แพทยศาสตร์ ทันตแพทย์ พยาบาล และสหเวชศาสตร์ ประมาณ 400 คน ในวันนั้นผมรู้สึกหัวใจพองโต เป็นความสุขใจในสิ่งที่ได้ทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้มาเห็นความสำเร็จของมหาวิทยาลัยในวันนั้น..."

กล่าวถึงความสำเร็จในชีวิต

เมื่อให้กล่าวถึงปัจจัยแห่งความสำเร็จในชีวิตการทำงาน อาจารย์เกริกเกียรติคิดว่า ความเป็นคนตรงไปตรงมาและไม่มีเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้น ทำให้รอดจากเหตุการณ์ต่างๆ มามากมาย หลายครั้งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่จะต้องแสดงความเห็นในฐานะอธิการบดีของธรรมศาสตร์ อาจารย์ก็มีจุดยืน คือ

ต้องพูดความจริงไปตามหลักการ ครั้งหนึ่งคุณถนัด คอมันตร์ ยังพูดว่า *"อธิการบดีธรรมศาสตร์คนนี้กล้าพูด"* นอกจากนั้นต้องรู้จักวางตัวให้เหมาะสม เมื่อครั้งเป็นผู้น้อยก็ต้องมีสัมมาคารวะกับทุกๆ คน ทั้งในคณะ นอกคณะ พอเป็นผู้บริหารก็เป็นผู้บริหารที่ลูกน้องรักก็ต้องสนับสนุนส่งเสริมให้เขาได้รับความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และใช้ชีวิตเหมือนเดิม คือ เคยเรียบง่ายยังไงก็อย่างนั้น อาจารย์เล่าว่า ตอนเป็นอธิการบดีก็ยังขับรถมาทำงานเอง

อีกปัจจัยหนึ่งอาจารย์คิดว่า การวางแผนที่ถูกต้องและการได้รับการสนับสนุนอย่างถูกที่ถูกเวลานั้นสำคัญต่อการทำงาน ทำให้เป็นการสั่งสมประสบการณ์จากเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์และทำงานสายวิชาการจนสำเร็จลุล่วงแล้ว จึงก้าวมาเป็นอธิการบดี ได้เห็นอะไรต่างๆ รู้ถึงแก่นของปัญหาที่แท้จริง อย่างเรื่องการก่อตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ ต้องรู้ว่าปัญหา คือ เรื่องการเมืองเพียงเท่านั้น จึงจะแก้ปัญหาได้ตรงจุด

สุดท้ายที่สำคัญที่สุด คือ ต้องมีครอบครัวที่ดีเป็นกำลังหนุน

ความเห็นต่อธรรมศาสตร์ในฐานะอดีตอธิการบดี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยืนยงอยู่คู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของไทยมาโดยตลอด แม้กระทั่งในช่วงเวลาแห่งความขัดแย้งในปัจจุบัน เราคงอยากฟังความเห็นของอดีตอธิการบดีท่านนี้ต่อเหตุการณ์ต่างๆ รวมถึงบทบาทของมหาวิทยาลัย และทิศทางการก้าวต่อไปของมหาวิทยาลัยในอนาคต

ธรรมศาสตร์ เอียงซ้าย ?

ในยุคสมัยการทำงานของอาจารย์เกริกเกียรติ ธรรมศาสตร์ก็โดนเพ่งเล็งมาโดยตลอดเรื่องความคิดทางการเมืองเอียงซ้าย เช่น เรื่องการเปิดสอนภาษารัสเซีย ก็ถูกมองว่าฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ เรื่องการรับอาจารย์ซึ่งเป็นอดีตแอคทิวิสต์ (Activist) อย่าง อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี และอาจารย์เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ซึ่งอาจารย์เกริกเกียรติก็มีส่วนเกี่ยวข้องในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ต่อประเด็นนี้อาจารย์มองว่า หากดำเนินไปตามหลักการและ

...ในฐานะนักศึกษาเก่าคนหนึ่ง ผมภูมิใจที่ประวัติการต่อสู้ของธรรมศาสตร์นั้นยืนอยู่เคียงข้างประชาชนอยู่เคียงข้างประชาธิปไตย และเคียงข้างผลประโยชน์โดยส่วนรวมของประเทศชาติเสมอมา ถึงแม้ว่าในประวัติของเราจะมีทั้งเสียงหัวเราะและคราบน้ำตา...

ความโปร่งใสแล้ว มองให้เป็นเรื่องประโยชน์ทางวิชาการ ทำไมสิ่งเหล่านี้คนเหล่านี้จะอยู่ที่ธรรมศาสตร์ไม่ได้ แม้กระทั่งการรับอาจารย์ที่มีปัญหาด้านการมองเห็นมาสอนที่คณะนิติศาสตร์ ก็เป็นหนึ่งในผลงานการผลักดันของอาจารย์เกริกเกียรติ

ธรรมศาสตร์ สถาบันฯ และท่านผู้ประศาสน์การ

อาจารย์เกริกเกียรติกล่าวว่า เรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนของคนไทย เราต้องเข้าใจว่าคนไทยรักและเคารพพระมหากษัตริย์มาก เพราะฉะนั้นธรรมศาสตร์เองในฐานะสถาบันการศึกษาชั้นนำ ต้องมีการวางบทบาทในการปฏิบัติต่อสถาบันฯ อย่างเหมาะสม การมีปัญหากับสถาบันฯ นั้น ไม่ใช่เรื่องฉลาดนัก ในมุมมองของอาจารย์เป็นเรื่องของผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่จะต้องจัดการให้ชัดเจนระหว่างการแสดงความคิดเห็นทางวิชาการกับสิ่งที่อาจส่งผลให้ธรรมศาสตร์ถูกมองว่าไม่จงรักภักดี

ในขณะเดียวกันต่อข้อกล่าวหาอันหนักหน่วงที่สุดในชีวิตของท่านผู้ประศาสน์การ ซึ่งเกี่ยวพันถึงสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ไม่ว่าจะได้รับการพิสูจน์ความบริสุทธิ์มากี่ครั้งกี่หนก็ตาม ก็ยังมีเสียงกล่าวหาไม่ลดละจากคนบางกลุ่ม แต่ธรรมศาสตร์เราได้แสดงออกถึงความเชื่อมั่นทั้งมวลที่มีต่อท่านปรีดีไว้แล้ว ดังจะเห็นได้จากอนุสาวรีย์ที่หน้าตึกโดมนั้น อาจารย์เกริกเกียรติเองยังเป็นคนเสนอให้ใช้ชื่อหอสมุดแห่งใหม่ริมน้ำนั้นว่า “หอสมุดรัฐบุรุษปรีดี พนมยงค์” (ปัจจุบัน คือ หอสมุดปรีดี พนมยงค์) การวางตัวอย่างเหมาะสมต่อกรณีอันเปราะบางนี้ ทำให้อาจารย์ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย แม้กระทั่งคนที่ถูกมองว่าเป็น “พวกซ้าย” อย่างคุณสุวัฒน์ วรดิลก ก็ให้การยอมรับ

ฝากถึงอาจารย์รุ่นใหม่

อาจารย์รุ่นใหม่ ไม่ควรเห็นแก่ตัว ควรสนใจกิจการงานของมหาวิทยาลัยให้มากขึ้นกว่านี้

สุดท้ายอาจารย์ได้กล่าวถึงสถานศึกษาอันเป็นที่รักยิ่งแห่งนี้ว่า

"...ในฐานะนักศึกษาเก่าคนหนึ่ง ผมภูมิใจที่ประวัติการต่อสู้ของธรรมศาสตร์นั้น ยืนอยู่เคียงข้างประชาชน อยู่เคียงข้างประชาธิปไตย และเคียงข้างผลประโยชน์โดยส่วนรวมของประเทศชาติเสมอมา ถึงแม้ว่าในประวัติของเราจะมีทั้งเสียงหัวเราะและคราบน้ำตา..."

ปัจจุบันอาจารย์เกริกเกียรติในวัย 70 กว่าๆ ยังคงมุ่งมั่นทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ผลงานยิ่งใหญ่ชิ้นท้ายสุด คือ การผลักดันให้มีการก่อสร้างอาคารสถานีขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย (ไทยพีบีเอส) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการนโยบายขององค์การนั้น ล่าสุดยังรับทาบทามมาทำงานให้ธรรมศาสตร์อีกครั้ง ในฐานะกรรมการวิชาการของมหาวิทยาลัย

เอกสารประกอบการค้นคว้า

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. (2555). **การพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**. (อัดสำเนา)

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. **สัมภาษณ์**, 23 เมษายน และ 24 มิถุนายน 2555.

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. (2555). **ห้าสิบปีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**. ม.ป.ท..

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. (2555). **อธิการบดีที่ทำงานไม่เต็มเวลา หรือ part – time กับความเจริญเติบโตของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**. (อัดสำเนา)

คอลัมน์โปรไฟล์. **นิตยสารไฮคลาส** 5, 52 (สิงหาคม 2531) : 66 – 72.

ศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร (พ.ศ. 2534 – 2537 และ พ.ศ. 2538 – 2541)

“คนที่เป็นอธิการบดีต้องไม่ลืมว่า แตกต่างจากตอนที่ทำงานเป็นอาจารย์อย่างเดียว ต้องพยายามเข้าใจนักศึกษาเพราะนโยบายบริหารงานมหาวิทยาลัยจะกระทบกับตัวนักศึกษาโดยตรง ดังนั้นมหาวิทยาลัยจึงต้องให้เสรีภาพกับนักศึกษาเช่นเดียวกันกับอาจารย์ เพราะอาจารย์เป็นตำแหน่งที่คำนึงถึงเสรีภาพทางวิชาการ ถ้าอาจารย์ไม่กล้าคิด จะไปสอนให้นักศึกษารู้จักคิดได้อย่างไร”

(ตอนหนึ่งจากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร วันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2555)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิธีพระราชทานปริญญ
ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๔
มหาสภามหาวิท

ศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร

อธิการบดีผู้สร้างเมืองมหาวิทยาลัยที่ศูนย์รังสิต (พ.ศ. 2534 – 2537 และ พ.ศ. 2538 – 2541)

อังคาร จันทร์เมือง

ประวัติครอบครัวและชีวิตวัยเด็ก

อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร เกิดในกรุงเทพมหานคร คุณพ่อเป็นคนกรุงเทพฯ ส่วนคุณแม่เป็นคนนครปฐม ก่อนสงครามญี่ปุ่นบุกไทยไม่ถึงเดือน ครอบครัวของอาจารย์จึงใช้ชีวิตค่อนข้างลำบาก เมื่อเริ่มมีการทิ้งระเบิด ทั้งครอบครัวต้องอพยพไปอยู่บ้านป้าแถวนครชัยศรี ซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่เพราะบ้านป้ามีลูกหลานหลายคนเลี้ยงดูอยู่ด้วยกัน คนที่เกิดช่วงสงครามชีวิตไม่ค่อยสบายนัก โรคภัยไข้เจ็บมีมาก ยารักษาโรคหายาก

ครอบครัวของอาจารย์นรนิติมีพี่น้องอยู่ 4 คน เป็นผู้ชาย 3 คน คนสุดท้องเป็นผู้หญิง อาจารย์นรนิติเป็นคนโตและมีอายุห่างจากน้องชายคนรอง 8 ปี อาจารย์จึงเป็นลูกคนเดียวในพี่น้องที่โตมาในช่วงสงคราม อันเป็นช่วงเวลาที่ผู้ใหญ่เขาลำบาก แต่ตอนนั้นอาจารย์ยังเด็กจึงยังไม่รับรู้ความลำบากเหล่านั้นมากนัก พออายุได้ ราว 8 ขวบ ซึ่งเริ่มจำความได้ สงครามก็สงบลงแล้ว

คุณพ่อของอาจารย์นรนิติเป็นศิษย์เก่าโรงเรียนอัสสัมชัญ ซึ่งสมัยนั้นมีชื่อเสียงในด้านการสอนภาษาอังกฤษ แต่คุณพ่อของอาจารย์กลับให้อาจารย์เข้าโรงเรียนวัฒนศิลป์วิทยาลัย ซึ่งมีข้อดีตรงที่อยู่ใกล้บ้านไปรับไปส่งสะดวกกว่า ต่อมาได้เดินทางไปสอบเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาสามพราน ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำชายล้วน ที่เป็นสาขาของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พญาไท

การศึกษา

ในวัยเด็กอาจารย์นรนิติค่อนข้างซนมาก ยิ่งมาอยู่โรงเรียนประจำชายล้วนก็ยิ่งมีความซนทวีคูณเข้าไปอีกเพราะดูเหมือนผู้ปกครองจะนำเอาทโมนมาไว้รวมกัน แต่ที่โรงเรียนประจำก็สอนให้อาจารย์นรนิติรู้จักปรับตัวเข้ากับคนอื่นและรักเพื่อนฝูงรักหมู่คณะ และยังสอนให้อาจารย์ทำอะไรด้วยตนเองเป็นหลายอย่าง เพราะถ้าอยู่บ้านจะมีคนคอยทำให้

เมื่อมาเรียนอยู่ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา สามพราน อาจารย์นรนิติมักมีกิจกรรมให้ทำค่อนข้างมากเพราะมีเวลามาก เช่นบางครั้งกลุ่มเพื่อนนักเรียนก็ช่วยกันออกหนังสือพิมพ์ที่เขียนกันเอง ซึ่งก็นำเรื่องราวของคนในโรงเรียนมาเขียนเป็นข่าวสังคม โดยให้เพื่อนนักเรียนที่ลายมือสวยรับหน้าที่เป็นแท่นพิมพ์

ถ้าเป็นโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเขาจะให้เรียนภาษาเยอรมันหรือภาษาฝรั่งเศสด้วย เป็นภาษาต่างประเทศที่สาม ส่วนของที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาสามพรานได้เรียนวิชาการประพันธ์และการละครแทน ซึ่งก็สนุกมาก อาจารย์โชคดีกว่าเพื่อนนักเรียนคนอื่นตรงที่คุณพ่อของอาจารย์มีความรู้ภาษาฝรั่งเศส ทำให้อาจารย์ได้มีโอกาสเรียนกับท่าน แต่ก็ต้องลืมเลือนไปหมดเพราะไม่ค่อยได้ใช้

ที่จริงแล้วในเรื่องผลการเรียนของอาจารย์นรนิติ อาจารย์ยอมรับว่าตนเองไม่ใช่คนเรียนเก่งระดับแนวหน้า คุณแม่ของอาจารย์ก็มีความต้องการตามแบบคนสมัยก่อน คือ อยากให้ลูกเรียนแพทย์เพราะจะได้เป็นที่พึ่งและรักษายามแก่เฒ่า ซึ่งถ้าหากอาจารย์ไปเรียนจริงๆ อาจารย์นรนิติเชื่อว่าตนคงถูกรีไทร์ (ออกก่อนสำเร็จการศึกษา) ซึ่งค่อนข้างโชคดีที่ครอบครัวทางบ้านไม่บังคับ ใจของอาจารย์นั้นอยากเรียนรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่วัยเรียนมัธยมศึกษา เป็นเพราะว่าอาจารย์ที่สอนตนเองและเพื่อนที่โรงเรียนวัฒนศิลป์วิทยาลัยช่วงมัธยมศึกษาปีที่หก เป็นนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เช่นกัน ตอนนั้นรู้สึกว่าสนใจที่จะเรียนแผนกการทูตเพราะคิดว่าโก้ดี อีกอย่างหนึ่ง คือ อยากไปต่างประเทศ อาจารย์คิดว่าถ้าสอบชิงทุนการศึกษาคงสู้คนอื่นยาก แต่ถ้าได้เป็นเจ้าหน้าที่การทูตแน่ใจได้เลยว่าต้องได้ไปต่างประเทศอย่างแน่นอน

สมัยนั้น อาจารย์นรนิติจำได้ว่าสอบวิชาเลขได้ดีที่สุด แต่การเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาสามพราน มีข้อดีตรงที่เป็นโรงเรียนประจำ พอเห็นคนอื่นอ่านหนังสือตอนกลางคืนกัน อาจารย์ก็เกิดความมุมานะขยันอยากอ่านตามเพื่อนบ้าง ถ้าอยู่บ้านคงไม่มีแรงกระตุ้นเช่นนั้น

เมื่อสอบขึ้นชั้นเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 อาจารย์พบว่าภาษาอังกฤษของตนเองไม่ค่อยจะแข็งแรงมากนักจึงต้องเตรียมตัวสอบอย่างหนัก เพื่อจะเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ได้ในปีการศึกษา 2503 ซึ่งเป็นปีแรกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปิดตลาดวิชาและเปิดให้มีการสอบเข้า อาจารย์เองก็เกือบสอบไม่ผ่านเพราะภาษาอังกฤษที่ยังไม่แข็งแรงนั่นเอง เมื่อตอนอาจารย์ไปดูผลสอบพยายามดูรายชื่อหาเท่าไหร่ก็หาไม่พบชื่อของตน ซึ่งในใจคิดว่าไม่ได้แน่แล้ว แต่แล้วเพื่อนของอาจารย์ก็บอกว่า *“ชื่อเอ็งอยู่ข้างบนโน่น”* ครั้งนั้นอาจารย์นรนิติสอบได้ที่ระดับกลาง

เข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในช่วง พ.ศ. 2503 – 2506 ซึ่งเป็นเวลาที่อาจารย์นรนิติศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ช่วงนั้นเหตุการณ์ทางการเมืองไทยไม่มีอะไรมาก อาจารย์จำได้แต่ว่ามีการเรี่ยไรเงินคนละบาทสองบาทไปช่วยเป็นค่าใช้จ่ายในการว่าความคดีเขาพระวิหาร ซึ่งเป็นนโยบายจิตวิทยาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ภาพลักษณ์และบรรยากาศของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นแบบมหาวิทยาลัยตลาดวิชายังไม่เจือจางไปจากสังคมและต่อนักเรียนทั่วไป โดยเฉพาะกับอาจารย์นรนิติและเพื่อนๆ ตอนนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีชื่อเสียงด้านวิชาการสังคมศาสตร์เป็นอย่างมาก เมื่ออาจารย์เข้าไปเรียนมหาวิทยาลัยยังมีเพียง 4 – 5 คณะ กับอีกหนึ่งแผนก คือ แผนกอิสระ วารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน อีกสองปีต่อมาจึงมีคณะศิลปศาสตร์

ช่วงที่เรียนมหาวิทยาลัยตรงกับสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่วนจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกสภามหาวิทยาลัย ดังนั้นการทำกิจกรรมของนักศึกษาจึงถูกควบคุมไม่ให้ทำอะไรได้มากนักอยู่ระยะเวลาหนึ่ง แม้แต่นายกสโมสรนักศึกษาก็มีการ

ส่งอาจารย์จากคณะนิติศาสตร์เข้ามาทำหน้าที่แทนและกรรมการทั้งหมดก็เป็นอาจารย์ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าอำนาจเด็ดขาดอยู่กับอธิการบดีที่เป็นทหาร คือ เขาให้เสรีภาพทุกอย่างถ้านักศึกษาจะเล่นสนุกสนานบันเทิง แต่ขออย่าให้ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเป็นใช้ได้ เรียกว่าให้อิสระแก่เหล่านักศึกษาได้สัมผัสกับ *"สายลมแสงแดด"* อย่างเต็มที่ เวลามีงานฟุตบอลประเพณีซึ่งจะพ่วงมาด้วยขบวนล้อการเมือง คณะผู้บริหารและอาจารย์ก็คุมมุมกล้องไว้ไม่ให้ขบวนล้อการเมืองได้รับการถ่ายทอดสด อย่างมากประชาชนจะเห็นจากหน้าหนังสือพิมพ์ถ่ายภาพและนำไปพิมพ์ แต่จะไม่ได้เห็นของจริง

สมัยนั้นกลุ่มเพื่อนสนิทของอาจารย์จะได้แก่ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ คุณสงคราม ชื่นภิบาล เป็นต้น ซึ่งเพื่อนคณะรัฐศาสตร์รุ่นอาจารย์นั้นไปเป็นทูตกันอยู่หลายคน นอกจากนี้ยังมีเพื่อนสนิทสมัยเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา สามพราน อย่าง ดร.วิสุทธิ์ ใบไม้ ซึ่งตอนนี้เป็นราชบัณฑิตด้านวิทยาศาสตร์ และพล.ต.ต.บริบูรณ์ วุฒิภักดี ซึ่งเป็นเพื่อนในวิชาชีพอื่น

ขณะเรียนในมหาวิทยาลัยอาจารย์นรนิติและเพื่อนๆ ทำกิจกรรมนักศึกษาด้วยการก่อตั้งชมรมวรรณศิลป์กับกลุ่มเพื่อนอย่างคุณดุสิต พนาพันธุ์ (นามปากกา เชษฐ์ พนาพันธุ์) คุณเนาวรัตน์ พงศ์ไพบูลย์ คุณทวีสุข ทองถาวร คุณนิภา บางยี่ขัน คุณพิมลพรรณ ภักดีศรี คุณดวงใจ รวิปรีชา และสมัยนั้นยังทำการออกหนังสือพิมพ์ข้างฝาที่เขียนด้วยมือ เนื้อหาก็มีการล้อคนในคณะในมหาวิทยาลัย และเพิ่มดีกรีด้วยการมีส่วนร่วมวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองของประเทศมากขึ้น

เริ่มทำงานที่ กทม. ศึกษาต่อ และเป็นอาจารย์

เมื่ออาจารย์นรนิติสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีในปี พ.ศ. 2506 ได้เริ่มชีวิตการทำงานด้วยตำแหน่งพนักงานต่างประเทศตรีของกรุงเทพมหานคร มีหน้าที่รับแขกต่างประเทศ ซึ่งเมื่อก่อนไม่ค่อยมีคนทำหน้าที่ในตำแหน่งนี้ เนื่องจากมีคนจบการศึกษาด้านการต่างประเทศในช่วงนั้นมีจำนวนน้อย ดังนั้นเมื่ออาจารย์เรียนมาทางด้านนี้โดยตรงจึงสามารถได้ทำงานในตำแหน่งนี้ อาจารย์นรนิติทำงานราชการอยู่ที่กรุงเทพมหานครได้ไม่นานก็ได้ไปเรียนต่อที่ต่างประเทศ ขณะนั้นมีญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด คือท่านทูต

จิ๊ด เศรษฐบุตร เป็นผู้อุปการะให้ ซึ่งอาจารย์ได้เลือกเรียนและจบการศึกษาระดับ Diploma หรืออนุปริญญาในสาขา Sovietology จาก Fribourg University ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และการเรียนที่นี้จะพลิกชีวิตตลอดไป

ใน พ.ศ. 2509 คนที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศยังมีไม่มากนัก และคนที่สำเร็จการศึกษามาได้ก็มักไม่อยากเป็นอาจารย์เพราะได้รับเงินเดือนน้อย และการทำงานในมหาวิทยาลัยนั้นมีแต่ *"ลูกศิษย์"* แต่ขาดแคลน *"ลูกน้อง"* แต่สำหรับอาจารย์ตอนแรกๆ ที่สำเร็จการศึกษามาค่อนข้างหางานลำบาก เพราะการเรียนทั้งหมดของอาจารย์ว่าด้วยเรื่องศาสตร์ของคอมมิวนิสต์ ในที่สุดญาติๆ ก็หารือกันว่าจะหาทางออกอย่างไร ทำให้ได้ทางออกว่าอาจารย์นรนิติควรจะไปเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขณะนั้นอาจารย์ทวี แรงขำ เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์อยู่

ขณะที่สมัครเป็นอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ยังขาดอาจารย์อีกหลายตำแหน่ง วันที่สอบสัมภาษณ์นั้น ท่านอาจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นผู้สัมภาษณ์ด้วยตัวเอง ท่านถามว่าไปเรียนอะไรกลับมา ก็ตอบไปตามที่เรียนมา ซึ่งสาขาวิชาที่อาจารย์นรนิติเรียนนั้นเป็นอุปสรรคอย่างมากในการหางานทำในภาคเอกชน แต่เป็นโอกาสอย่างมากในการทำงานวิชาการในสังคมมหาวิทยาลัย เพราะจบมาในสาขาที่ไม่เคยมีคนเรียนมาก่อนและต้องถือว่าเป็นสาขาใหม่มากโดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ ทำให้ท่านอาจารย์เสน่ห์ สัมภาษณ์เพียงไม่นานก็รับเข้าเป็นอาจารย์

อันที่จริงตอนไปเรียนต่ออาจารย์นรนิติตั้งใจจะไปเรียน International Trade หรือการค้าระหว่างประเทศแต่หลังจากได้ไปนั่งฟังการแนะแนวการศึกษาก็ได้พบกับอาจารย์ท่านหนึ่งซึ่งท่านเป็นชาวโปแลนด์ ท่านบอกว่าโซเวียตศึกษานี่ใช้เวลาเรียนเพียงปีเดียว ส่วนหลักสูตรอื่นๆ นั้นใช้เวลาสามปีบวกกับเขียนวิทยานิพนธ์อีกหนึ่งเล่ม ทำให้อาจารย์นรนิติเลือกหลักสูตรนี้อีกเหตุผลหนึ่งเพราะมหาวิทยาลัยอยู่ใกล้เมืองเบิร์นซึ่งเดินทางสะดวกและค่าลงทะเบียนก็ถูก

ตอนที่ตัดสินใจเด็ดขาดว่าจะเลือกเรียนสาขานี้อาจารย์เพียงคิดว่า *"เราอุตส่าห์ข้ามน้ำข้ามทะเลมาไกลขนาดนี้ก็ควรจะเรียนอะไรที่เป็นสาขาที่หาเรียนที่*

เมืองไทยไม่ได้" หลักสูตรของสาขานี้มีวิชาเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซิสม์ (Marxism) ซึ่งเพียงแค่เห็นก็รู้สึกกระหายใคร่รู้อยากเรียนขึ้นมาทันที อาจารย์ได้เรียนกับครูผู้สอนซึ่งเป็นบาทหลวงในศาสนาคริสต์และเป็นอธิการบดี ท่านสอนเรื่องอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และทุกอย่างเกี่ยวกับแนวความคิดนี้

ก่อนเข้าเรียนอาจารย์ต้องเตรียมตัวเรียนภาษาฝรั่งเศสอยู่เกือบ 6 เดือน ซึ่งการมาเรียนภาษาต่างประเทศในเมืองนอก ดีตรงที่หาคนคุยเพื่อฝึกภาษาได้ง่ายกว่าอยู่เมืองไทยมาก และทำให้มีพัฒนาการที่เร็วกว่าเพราะมีคนคอยแก้ให้ทุกทีที่เราพูดผิด ตอนเย็นๆ อาจารย์นรนิติมักจะไปนั่งดื่มเบียร์และหาคนคุยด้วย ในขณะนั้นพูดภาษาฝรั่งเศสได้คล่องดีแต่เมื่อไม่ได้ใช้นานการพูดก็ติดขัดไปแล้วในตอนนี้

ขณะนั้นอาจารย์นรนิติถือได้ว่าแทบไม่มีคู่แข่งในเมืองไทยเพราะยังไม่มีใครเรียนทางด้านนี้มาก่อน แต่อาจารย์ก็ยอมรับว่าถูกตำรวจสันติบาลติดตามอยู่นานเพราะฝ่ายความมั่นคงหวาดระแวงว่ามีจิตใจฝักใฝ่กับฝ่ายซ้าย แม้แต่ตอนที่อาจารย์ทำการสอนก็ยังถูกตามอยู่ พอเห็นว่าไม่ได้เคลื่อนไหวทำกิจกรรมก็เลิกตามไปเอง อาจารย์ก็ไม่ได้ว่าอะไรเพราะเข้าใจว่าเป็นการทำตามหน้าที่ซึ่งผู้บังคับบัญชาให้มาติดตาม เขาก็ตาม ส่วนหน้าที่ของอาจารย์ คือ สอน อาจารย์ก็สอนของอาจารย์ไปไม่ได้เดือดร้อน

อาจารย์สอนอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ได้จนถึง พ.ศ. 2513 ท่านคณบดีขณะนั้นมีเมตตาต่ออาจารย์มาก ท่านได้สอบถามว่าไม่อยากไปเรียนต่อหรือ สมัยนั้นกระแสกำลังนิยมไป *"Made in USA"* อาจารย์ก็รู้สึกว่าเป็นโอกาส เลยรับปากท่านว่าต้องการไปเรียน และด้วยเหตุนี้ทำให้อาจารย์ต้องเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติม เพราะตอนเรียนโซเวียตศึกษาอยู่ที่สวิตเซอร์แลนด์นั้นอาจารย์เรียนด้วยภาษาฝรั่งเศสทั้งหมด

ผู้ที่สอนภาษาอังกฤษให้อาจารย์ในตอนนั้นถูกเชิญมาสอนภาษาอังกฤษให้กับกลุ่มอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีก 4 – 5 คน ที่กำลังจะรับทุนไปเรียนต่อต่างประเทศ อาจารย์ท่านนี้เป็นชาวแคนนาดา มาจากหน่วย Peace Corps ซึ่งเป็นอาสาสมัครแบบเดียวกับของอเมริกัน

ในสมัยนั้นมีรุ่นพี่บอกว่าต้องสอบชิงทุนเพราะสมัยนั้นค่าเงินบาทของไทยก็ยังน้อยกว่าค่าเงินดอลล่าร์ของสหรัฐอเมริกามาก ดูเหมือนอัตราแลกเปลี่ยน

1 บาท : 20 ดอลล่าร์ และแล้วอาจารย์ก็สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท (M.A.) ในสาขา Diplomacy and World Affairs จาก Occidental College Los Angeles ประเทศสหรัฐอเมริกา

เมื่อเรียนจบกลับมาก็มาสอนเรื่องเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาอยู่ 2 ปี และเวลานั้นเห็นว่ามีอาจารย์ท่านอื่นสอนสาขาวิชานี้อยู่ จึงได้คิดว่าควรต่อยอดวิชาที่เราศึกษามาอยู่แล้ว เลยหันกลับไปสนใจรัสเซียศึกษา หรือ Russian Studies ที่ Columbia University และได้เดินทางไปเรียนที่ประเทศสหรัฐอเมริกาอีกครั้ง จึงได้พบกับภรรยาที่นั่น แต่ผลจากการเดินทางไปเรียนต่อครั้งนี้ทำให้อาจารย์ไม่ได้อยู่ร่วมในเหตุการณ์ 14 ตุลา พ.ศ. 2516 ซึ่งนักศึกษาเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะ

การกลับไปศึกษาที่สหรัฐอเมริกาครั้งที่สอง ตอนแรกวางแผนว่าจะไปเรียนให้ได้ปริญญาเอกแต่การเรียนครั้งนี้ไม่ค่อยสนุก พอเรียนจบปริญญาโทจากที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียก็ตัดสินใจเดินทางกลับเมืองไทยใน พ.ศ. 2518

การสอนหนังสือในช่วงแรกก็สอนและเขียนหนังสือไปด้วย แต่หลังจากนั้นก็มีผู้ชักชวนให้อาจารย์ไปบรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร หรือ วปอ. ขณะนั้นอายุราว 30 เศษ เวลาขึ้นไปยืนบรรยายก็ยังตื่นเต้น เพราะรู้สึกว่ายังอาวุโสไม่มากนัก คนที่มานั่งฟังข้างล่างก็มีแต่แม่ทัพนายกองทั้งนั้น โดยปกติทาง วปอ. จะเชิญท่านทูตไทยประจำรัสเซียมาบรรยาย แต่ท่านไม่ค่อยว่างและมีคนทราบว่าอาจารย์นรนิติจบด้านนี้และเป็นอาจารย์บรรยายของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ จึงเชิญมาบรรยายที่นี่ด้วย อาจารย์นรนิติเล่าว่าได้เปรียบตรงที่ไม่มีงานมากเหมือนท่านทูต เลยมีเวลาทำเอกสารประกอบการบรรยายทำให้ผู้ที่มาเชิญไว้ใจว่าอาจารย์สามารถสอนได้

ประสบการณ์ 6 ตุลา 19

อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ. 2518 – 2519 นั้น บ้านเมืองไม่ได้อยู่ในภาวะปกติ รัฐบาลหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 คือ รัฐบาลของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ และต่อมาเป็นรัฐบาลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ใน พ.ศ. 2518 ซึ่งตรงกับสมัยของศาสตราจารย์อนันต์ เกตุวงศ์ ที่เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ ซึ่งท่านได้มอบหมายให้อาจารย์นรนิติช่วยทำงานบริหารคณะ

...เช้าวันที่ 6 ตุลา อาจารย์รุ่นน้องคนหนึ่งไปรับที่บ้าน เราเตรียมตัวเข้ามาที่มหาวิทยาลัยและหารือกันว่าจะเข้าด้านหน้าหรือหลังมหาวิทยาลัยดี เพราะเราแต่งตัวเรียบร้อย ผูกเน็คไทอีกต่างหาก ดีว่าสมัยนั้นคนยังไม่รู้จักนรนิติ เพราะถ้าพวกที่อยู่บริเวณธรรมศาสตร์ตอนนั้นรู้ว่าไอ้สองคนนี้เป็นอาจารย์ธรรมศาสตร์ เบาะ ๆ เขาก็ซ้อมเรา...

ด้วยการดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการของโครงการปริญญาโท ในขณะนั้น อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งที่จริงภาระหลักในการจัดการเรียนการสอนของท่านมุ่งเน้นไปที่การให้ข้อเท็จจริงในเรื่องสภาวการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้น ไม่ได้สอนให้นักศึกษาเห็นด้วย หรือคัดค้านกับแนวความคิดใดโดยไม่ไตร่ตรอง และถือได้ว่าสอนให้ฝึกหัดคิดวิเคราะห์ข้อเท็จจริงที่มีหลักฐานสนับสนุน

อาจารย์นรนิติอธิบายว่าบ้านเมืองและพลเมืองไทยขณะนั้นมีความตื่นตัวทางการเมืองค่อนข้างมาก เพราะประชาชนเคยชนะมาจากครั้งที่แล้วในเหตุการณ์ 14 ตุลา วลีที่ว่า *"ธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว"* ยังอบอวลอยู่ในบรรยากาศของมหาวิทยาลัย เสรีภาพกำลังบานสะพรั่ง บทบาทในฐานะอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คือ ต้องช่วยวิเคราะห์และชี้ให้นักศึกษาเห็นข้อเท็จจริงให้มากที่สุด เมื่อเหตุการณ์เริ่มระอุในช่วงต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้น อาจารย์นรนิติก็อยู่ที่มหาวิทยาลัยและได้ข่าวว่ามีความเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารแล้ว อาจารย์นรนิติยังจำเหตุการณ์ช่วงนั้นได้ดีและถ่ายทอดให้ฟังว่า

"ค่ำวันที่ 5 ตุลา อาจารย์ฟังวิทยุก็รู้ว่ามันจะต้องเกิดเหตุรุนแรงแน่ แต่อาจารย์ยังพยายามเข้ามาในมหาวิทยาลัยเพราะห่วงหนังสือเลนินทั้งชุด และหนังสือเกี่ยวกับรัสเซียศึกษาทั้งหมด ซึ่งเข้าใจว่าเป็นชุดที่ดีและครบถ้วนที่สุดในประเทศไทยในขณะนั้น (ปัจจุบันหนังสือชุดนี้อยู่ที่ห้องสมุดของคณะรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์) พอมาถึงหน้าประตูนักศึกษาซึ่งมา

จากหลายสถาบันก็ไม่ให้อาจารย์เข้า และขอตรวจบัตร แต่โชคดีว่ามีนักศึกษาคนหนึ่งตะโกนมาว่า คนนั้นเป็นอาจารย์ธรรมศาสตร์ ผมก็เลยเข้าไปได้

เช้าวันที่ 6 ตุลา อาจารย์รุ่นน้องคนหนึ่งไปรับที่บ้าน เราเตรียมตัวเข้ามาที่มหาวิทยาลัยและหารือกันว่าจะเข้าด้านหน้าหรือหลังมหาวิทยาลัยดี เพราะเราแต่งตัวเรียบร้อย ผูกเน็คไทอีกต่างหาก ดีว่าสมัยนั้นคนยังไม่รู้จักนรนิติ เพราะถ้าพวกที่อยู่บริเวณธรรมศาสตร์ตอนนั้นรู้ว่าไอ้สองคนนี้เป็นอาจารย์ธรรมศาสตร์ เบาะๆ เขาก็ซ้อมเรา ผมเห็นท่าไม่ดีเลยปรึกษากับเพื่อนว่า กลับกันเถอะ เพราะถ้าขืนอยู่ต่อ เราจะโดนเหยียบฟรีเอาจริงๆ จากนั้นเลยกลับไปติดตามเหตุการณ์ผ่านวิทยุที่บ้าน ใจก็ห่วงนักศึกษา ห่วงหนังสือในห้อง และห่วงธรรมศาสตร์"

ที่จริงในช่วงเวลานั้นต้องชมอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ ซึ่งจะดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อมา เนื่องจากท่านบอกกับอาจารย์นรนิติและอาจารย์ท่านอื่นว่า *"อาจารย์นรนิติไม่ต้องกลัวหนังสือจะหายนะ เพราะอาจารย์สอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่ใช่เรื่องแปลกเลยที่อาจารย์จะมีหนังสือพวกนี้"*

อาจารย์นรนิติเชื่อว่าอาจารย์ปรีดีน่าจะมีการชี้แจงเรื่องนี้กับฝ่ายทหาร เพราะมิฉะนั้นแล้วพวกสันติบาลคงมายึดหนังสือของอาจารย์ไปหมดตอนที่ทหารและตำรวจบุกเข้ามา ยามประจำคณะเล่าว่าตอนแรกทหารจะพังประตูกระจกหน้าคณะเข้ามา ยามบอกมีกุญแจไขให้ไม่ต้องพังประตู ทหารก็คงเข้าได้ทุกห้อง ที่ห้องผมเขาเพียงแต่หยิบหนังสือเล่มหนึ่งมาเปิดดู เพราะอาจนึกว่าเป็นหนังสือโป๊ ด้วยเหตุที่ตรงปกมีคำว่า Sex มันไม่ใช่หนังสือ Sex แต่เป็นหนังสือเกี่ยวกับสังคมรัสเซีย อาจารย์เล่าด้วยความรู้สึกเข้าใจว่าพอทหารเปิดดูไม่เห็นมีรูป Sex สักรูป เขาก็ไม่เอาไป แต่ที่หายไปคือ ปากกาดีๆ ที่ซื้อมาจากเมืองนอกมาเป็นปีแล้ว ตอนแรกคาดว่าจะเอาไปฝากเพื่อน แต่เวลาผ่านไปเป็นปีก็ยังอยู่ในลิ้นชักของโต๊ะทำงาน ไม่ทันได้เอาไปฝากใครเพราะเพื่อนไม่แวะมาเอา แต่จากเหตุการณ์ 6 ตุลา อาจารย์ไม่ได้เดินทางเข้ามหาวิทยาลัยเพราะมหาวิทยาลัยถูกควบคุมเมื่อกลับมาที่ห้องอีกครั้งเกือบธันวาคมแล้ว ปากกาที่เคยอยู่ลิ้นชักหายไปหมดแล้วแต่หนังสือไม่สูญเสียสักเล่มหนึ่ง แต่สิ่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องสูญเสียไปนั้นเป็นเรื่องที่น่าเศร้ามาก

อย่างไรก็ตามอาจารย์นรนิติยังไม่เคยเผยแพร่เรื่องราวรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ 6 ตุลานี้ ทั้งการเขียนและพูด ที่จริงมีบางชิ้นได้เขียนเสร็จแล้วก็ยังไม่เคยให้ใครอ่าน คิดว่าอาจจะไว้ตอนงานศพตัวเองจึงจะได้เผยแพร่ เพราะว่าข้อความอาจกระทบกระเทือนใครหลายฝ่าย

หลังเหตุการณ์รุนแรงในวันนั้น บรรยากาศในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หดหู่มาก มีอยู่ช่วงหนึ่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปิดไม่มีการเรียนการสอน แต่เพราะยังมีท่านอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี คอยรักษาระบบไว้ทำให้คณาจารย์ยังได้รับเงินเดือนกันอยู่ แต่อาจารย์นรนิติก็ได้รับข่าวลือกันหนาหูว่าจะปิดมหาวิทยาลัยไปตลอดกาล

ช่วงนั้นอาจารย์ไม่มีงานสอนเพราะคนหนีกันไปหมด ทั้งเข้าป่า ทั้งไปต่างประเทศ นักศึกษาก็ยังไม่ไว้ใจอาจารย์เพราะไม่รู้ว่าใครเป็นพวกเดียวกับเขา ใครเป็นพวกเดียวกับรัฐบาล อาจารย์มีเพื่อนเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยคอร์แนล พอเข้าปี 2520 ท่านก็ชวนไปทำวิจัย อาจารย์ก็เลยไปอยู่นิวยอร์กพักหนึ่ง

ตอนนั้นครอบครัวอาจารย์นรนิติอยู่ที่อเมริกาแล้ว ภรรยาอาจารย์เป็นหมออยู่ที่นั่น ลูกชายอาจารย์สองคนก็เติบโตที่นั่น และตอนนี้ก็เป็นหมอทั้งสองคน ภรรยาของอาจารย์นั้นเสียสละมากอยู่ดูแลลูกที่อเมริกาตลอดจนระยะหลังนี้จึงได้กลับมาอยู่เมืองไทย แม้ช่วงนั้นครอบครัวจะอยู่ห่างกัน แต่อาจารย์เองก็ไปเยี่ยมครอบครัวในช่วงฤดูร้อน แม้จะคิดถึงกันมาก แต่อาจารย์ก็ต้องตอบแทนบุญคุณของมหาวิทยาลัย ต้องทำงานตามที่สัญญาไว้ อาจารย์สอนลูกๆ เสมอว่า *"ตัวเรานั้นสำคัญอยู่ แต่คนอื่นก็สำคัญ"* เราจะคิดถึงแต่ตัวเองไม่ได้ ต้องคิดถึงคนอื่นด้วย

อาจารย์ไปอเมริกาได้ 6 เดือน ก็กลับมาเพราะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเปิดสอนแล้ว ตอนนั้นรัฐบาลมีอาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็มีการแต่งตั้งอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ เป็นอธิการบดี

กลับมาสอนหนังสือและเริ่มต้นงานบริหาร

ช่วงแรกที่กลับมาสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์มีความประทับใจเกี่ยวกับการสอนและกับนักศึกษามาก เพราะสมัยนั้นเป็นช่วงแรกๆ ที่

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เริ่มมีอาจารย์ประจำคณะมากขึ้น และอาจารย์ที่มาประจำส่วนใหญ่ คือ รุ่นที่อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ส่งไปเรียนต่อต่างประเทศ หรือกลุ่มผู้ที่ได้ทุนกลับมา ดังนั้นจึงมีอายุไล่เลี่ยกับนักศึกษา เรียกว่าเป็นรุ่นพี่มากกว่าจะเป็นอาจารย์ เพราะอายุห่างกันไม่เกิน 6 ปี อาจารย์กับนักศึกษาจึงสนิทสนมกันมาก นักศึกษาบางคนเรียกอาจารย์ว่า *"พี่"* ก็มี

การใกล้ชิดกับนักศึกษาทำให้อาจารย์ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษา หรือในสมัยนั้นนักศึกษาเรียกว่า *"อาจารย์ผู้ปกครอง"*

ยังไม่ทันสิ้นปีรัฐบาลมีการเปลี่ยนแปลง พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี พอเข้าปี 2521 คณะรัฐศาสตร์มีการเลือกตั้งคณบดีอีกครั้ง และเพื่อนร่วมงานในคณะก็ลงคะแนนให้อาจารย์เป็นคณบดี ซึ่งเป็นเรื่องไม่คาดคิดเนื่องจากยังอ่อนวัยวุฒิและคุณวุฒิ เนื่องจากยังมีสถานะทางวิชาการเพียงผู้ช่วยศาสตราจารย์เท่านั้น

อาจารย์นรนิติทำหน้าที่เป็นคณบดีอยู่ได้สักปีเศษ รองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา อาจารย์เกรียงไกร วณิชวงศา จากคณะศิลปศาสตร์ ท่านเสียชีวิตเพราะเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ อาจารย์ประภาศน์ อวยชัย อธิการบดีในขณะนั้นจึงเรียกอาจารย์นรนิติมาช่วยรับตำแหน่งแทน

เวลานั้นอาจารย์นรนิติเองคิดว่างานดูแลนักศึกษาไม่ค่อยสนุก เพราะแรงกดดันจากทั้งนักศึกษาและผู้บริหารมหาวิทยาลัย ซึ่งแม้ว่าท่านอาจารย์ประภาศน์จะรักและเข้าใจนักศึกษาเป็นอันมาก แต่ท่านเองก็ถูกกดดันมาจากรัฐบาลอีกที เรียกว่าสถานะรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาอยู่ในภาวะที่ข้างล่างก็ดันขึ้นข้างบนก็กดลง ผู้ซึ่งอยู่ตรงกลางเลยโดนกดดันจากทั้งสองด้าน

อย่างไรก็ดีสมัยนั้นมหาวิทยาลัยร่วมกันวางระเบียบองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้สำเร็จ ซึ่งเป็นช่องทางคืนทั้งสิทธิและเสรีภาพให้นักศึกษาอีกครั้งหลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

อาจารย์ทำหน้าที่รองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาอยู่เพียงปีกว่าก็ลาไปเขียนงานวิจัยที่ต่างประเทศอีกครั้ง เวลานั้นมีอาจารย์ชูศักดิ์ เที่ยงตรง มารับตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาแทน อาจารย์นรนิติทำงานวิจัยใน

ต่างประเทศได้ปีเดียว พอวิจัยเสร็จกลับมาวันแรกท่านอธิการบดีอาจารย์ประภาศน์ก็เรียกพบ และตั้งให้ทำงานเป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา และเป็นต่อเนื่องจนถึงสมัยอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี เป็นอธิการบดี รวมระยะ 6 ปี ก่อนจะเปลี่ยนไปเป็นรองอธิการบดีศูนย์รังสิตในสมัยที่สองของอาจารย์นงเยาว์

รองอธิการบดีศูนย์รังสิตคนแรก

อาจารย์นรนิติเปิดเผยว่าในอันที่จริงแล้วอาจารย์ไม่ได้เป็นผู้ร่วมคิดโครงการรังสิต เพราะโครงการนี้เป็นเรื่องที่คิดกันมาตั้งแต่สมัยอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งเป็นสมัยก่อนที่จะเริ่มรับราชการที่มหาวิทยาลัย แต่เมื่อนโยบายของอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี อธิการบดี พ.ศ. 2525 – 2531 ซึ่งสืบทอดมาจากอาจารย์ป๋วยนั้น ได้กำหนดแน่นอนแล้วว่าเราต้องขยายพื้นที่การเรียนการสอนไปรังสิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในการเริ่มต้นโครงการก็ต้องมีผู้บริหารเข้าไปดูแลโดยตรง ด้วยเหตุนี้อาจารย์นรนิติจึงได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นรองอธิการบดีศูนย์รังสิตเป็นคนแรกในปี 2529 เหตุผลที่อาจารย์นงเยาว์ท่านเลือกอาจารย์นรนิติก็เพราะเห็นเป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษามาหลายปีเข้ากับนักศึกษาได้ค่อนข้างดี นักศึกษาเข้าใจและค่อนข้างจะเข้าใจนักศึกษา และให้อาจารย์วรากรณ์ สามโกเศศ มาเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผน ซึ่งเป็นอีกผู้หนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยทำให้การย้ายไปจัดตั้งศูนย์รังสิตลุล่วงไปได้

ในการวางแผนของท่านอธิการบดีอาจารย์นงเยาว์นั้น สิ่งแรกที่ต้องบุกเบิกพื้นที่รังสิตซึ่งเป็นที่นาว่างเปล่า ก็คือ ขวัญและกำลังใจของคนที่อยู่ที่นั่น ซึ่งฝ่ายที่มีจำนวนมากที่สุดก็คือนักศึกษานั่นเอง สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับคนทำงานรังสิต ก็คือ เราต้องเลิกคิดว่ามัน *“ไกล”* เพราะระยะทางเป็นเรื่องตายตัวที่ผู้คนคงไม่สามารถย่นระยะทางนั้นได้ ซึ่งหมายความว่ารังสิตอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ 41 กิโลเมตร ก็คือ 41 กิโลเมตร แต่สิ่งที่เราทำได้ คือ การร่นระยะเวลาในการเดินทางจากที่ใดก็ตามไปศูนย์รังสิต

อาจารย์นรนิติได้ทดลองประสบการณ์ช่วงแรกๆ ด้วยการนั่งรถไฟจากสถานีสามเสนไปลงสถานีเชียงรากใช้เวลาราว 51 นาที เท่านั้น ถือว่าค่อนข้างสบาย แต่ข้อเสีย คือ สถานีไม่ได้อยู่ใกล้กับตัวมหาวิทยาลัย ดังนั้นในฐานะ

รองอธิการบดีศูนย์รังสิตได้พยายามทุกทางให้การรถไฟเชื่อมต่อเส้นทางเข้ามาจอดข้างในหรือบริเวณที่ใกล้กับมหาวิทยาลัยให้ได้ แต่ขณะนั้นยังดำเนินการไม่ได้ ตอนนั้นมหาวิทยาลัยดำเนินการถึงขนาดว่ามีผู้ใจดีมาสร้างชานชลาให้จอดรถไฟได้ที่บริเวณติดกับมหาวิทยาลัยเรียบร้อยแล้ว แต่ทางการรถไฟแจ้งว่า *"ไม่ได้มาตรฐาน"* และไม่ยอมให้ดำเนินการต่อ นี่เป็นสิ่งหนึ่งที่อาจารย์นรนิติเสียใจที่สัญญาแล้วแต่ดำเนินการไม่สำเร็จ

ตอนนั้นนอกจากระยะการเดินทางไกลแล้ว ก็ยังมีเรื่องอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความเป็นอยู่และสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น น้ำดื่ม น้ำใช้ เป็นต้น ยุคนั้นถ้าบอกนักศึกษาและเจ้าหน้าที่ที่มาทำงานที่รังสิตว่าน้ำสะอาด มหาวิทยาลัยก็ต้องนำน้ำนี้มาต้มกาแฟกินด้วย เมื่อแรกมาทำการเรียนการสอนที่ศูนย์รังสิต เด็กนักศึกษาก็ร้องเรียนกันว่าน้ำบาดาลมีปัญหาไม่สะอาด อาจารย์นรนิติก็ได้แก้ปัญหาด้วยการสอบถามไปยังกรมชลประทาน ให้นำน้ำไปตรวจก็ได้ผลว่าสะอาดบริโภคได้ และเพื่อให้พวกเด็กนักศึกษาแน่ใจ อาจารย์นรนิติเองก็ใช้น้ำนี้แหละต้มกาแฟกินให้ดู ก็โชคดีที่ไม่ถึงกับเป็นนิ่วต่อมา

อาจารย์นรนิติเล่าว่าบางครั้งก็มีการร้องเรียนว่าน้ำไหลๆ หยุดๆ อาจารย์จึงได้ชี้แจงว่าน้ำในห้องพักของอาจารย์เองก็ไหลๆ หยุดๆ เหมือนกัน เพราะเราใช้น้ำจากแหล่งที่เก็บเดียวกัน

ปัญหาสำคัญต่อชีวิตของผู้คนอีกเรื่องหนึ่ง คือ สมัยนั้นพื้นที่รังสิตมีงูมาก แต่พอมหาวิทยาลัยจะย้ายมาอยู่กันก็เหลือน้อยลง ประการหนึ่งเพราะเราไปรื้อบ้านของงู ประการที่สองเพราะคนงานที่มาก่อสร้างจับกินหมด แต่ช่วงแรกๆ ที่มหาวิทยาลัยพานักศึกษาไปอยู่ก็ต้องมีการเตรียมรถพยาบาลไว้เผื่อกรณีฉุกเฉินตลอด 24 ชั่วโมง เพราะเกรงว่านักศึกษาจะถูกงูกัด ช่วงนั้นเจ้าหน้าที่หรืออาจารย์บางท่านต้องไปพักอยู่ที่ศูนย์ญี่ปุ่น ซึ่งก็คือสถาบันเอเชียตะวันออกศึกษาปัจจุบัน ในขณะที่นักศึกษาก็แยกย้ายกันอยู่ตามหอพักชาย 1 หอ หอพักหญิง 2 หอ เพราะนักศึกษาหญิงของธรรมศาสตร์มีมากกว่าผู้ชายอยู่แล้ว

ตอนนั้นหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของรองอธิการบดีฝ่ายศูนย์รังสิต คือต้องมีการไปตรวจหอ หรือ *"จับไพ่"* เวลาใกล้สอบ อาจารย์จำได้ดีถึง

...การได้มาอยู่หอพักที่รังสิตนั้นกลับเป็นผลดีต่อนักศึกษาธรรมศาสตร์มากกว่าเสีย เพราะไม่ต้องเสียเวลาเดินทาง คำนวณแล้วว่าไม่ว่าจะเป็นลูกคนมั่งมีหรือลูกคนจนก็ตาม ไม่ว่าจะโหนรถเมล์หรือขับรถมาเอง ต่างต้องใช้เวลาไปเรียนหนังสือวันหนึ่งทั้งไปและกลับรวมกันราวไม่ต่ำกว่าสามชั่วโมง การไปใช้ชีวิตอยู่ที่รังสิตและได้อยู่หอพักจะทำให้นักศึกษาแต่ละคนได้เวลาคืนมาปีหนึ่งอย่างน้อยที่สุด 300 ชั่วโมง...

ปฏิกิริยานักศึกษาบางคนซึ่งตอบโต้ว่าอาจารย์ละเมิด *"สิทธิ์"* ประเด็นที่อาจารย์นรนิติชี้แจงต่อนักศึกษา คือ นี่เป็นสิทธิ์อันชอบธรรมของคนเป็นอาจารย์ที่จะต้องดูแลลูกศิษย์ให้อยู่ในร่องในรอย ไม่ให้มีการมั่วสุมในห้อง ความจริงเวลานั้นการพักของพวกที่ไปเป็นเพื่อนติวกันก็มี แต่พวกที่แอบอยู่ประจำที่เรียกว่า *"สิงหอ"* ก็มี

พวก *"สิงหอ"* หมายความว่าห้องพักให้อยู่ 4 คน นักศึกษากลุ่มนี้จะอยู่ 6 คน โดยที่อีกสองคนไม่เสียเงิน อันที่จริงเรื่องจะจ่ายเงินหรือไม่จ่ายไม่ใช่ปัจจัย แต่การอยู่ร่วมกันเกิน 4 คน ในห้องขนาดนั้น คุณภาพชีวิตมันอยู่ในขั้นรับไม่ได้ คือ ถ้ามาก่อนจะสอบวันสองวันไม่เป็นไร แต่ถ้าอยู่ตลอดเป็นเรื่องไม่สมควร ดังนั้นมหาวิทยาลัยก็ต้องสุ่มตรวจกันบ้าง ส่วนเรื่องอย่างอื่นจะมีบ้างก็เป็นประเภทที่กินเหล้ากับเล่นการพนัน ซึ่งถือเป็นภารกิจของรองอธิการบดีต้องจัดการมากหน่อย

ในความเห็นของอาจารย์นั้นคิดว่าการได้มาอยู่หอพักที่รังสิตนั้นกลับเป็นผลดีต่อนักศึกษาธรรมศาสตร์มากกว่าเสีย เพราะไม่ต้องเสียเวลาเดินทาง คำนวณแล้วว่าไม่ว่าจะเป็นลูกคนมั่งมีหรือลูกคนจนก็ตาม ไม่ว่าจะโหนรถเมล์หรือขับรถมาเอง ต่างต้องใช้เวลาไปเรียนหนังสือวันหนึ่งทั้งไปและกลับรวมกันราวไม่ต่ำกว่าสามชั่วโมง การไปใช้ชีวิตอยู่ที่รังสิตและได้อยู่หอพักจะทำให้นักศึกษาแต่ละคนได้เวลาคืนมาปีหนึ่งอย่างน้อยที่สุด 300 ชั่วโมง สามารถใช้เวลามาทำกิจกรรม เรียนพิเศษเพิ่มเติมวิชาที่นักศึกษาอ่อน

เช่น ภาษา หรือเตรียมตัวเรียนในห้องหรือทำการบ้าน ทำให้ยังไม่เหนื่อยมากเหมือนเวลาต้องเดินทางไปกลับกว่าจะถึงมหาวิทยาลัยก็เหนื่อยจนเรียนไม่รู้เรื่อง กว่าจะกลับถึงบ้านก็โทรมจนไม่มีแรงทำการบ้าน ยังไม่ต้องคิดเรื่องว่าจะเอาเวลาและกำลังที่ไหนไปดูหนังสือหรือทำกิจกรรมเลย

ยุคนั้นผู้บริหารพยายามสร้างสังคมเมืองมหาวิทยาลัยขึ้น เพื่อเอื้อให้นักศึกษาได้ใช้เวลาในมหาวิทยาลัยให้คุ้มค่าที่สุด คุ้มกับการศึกษาทั้งในบทเรียนและชีวิต โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์ซึ่งสำหรับอาจารย์นรนิติเองเคยเป็นนักเรียนประจำมาก่อน จึงรู้ดีว่านักเรียนที่เข้าไปเย็นกลับจะสัมพันธ์กับเพื่อนนักเรียนไม่ดีเท่านักเรียนประจำ

อาจารย์นรนิติมีประสบการณ์ใช้ชีวิตนักเรียนที่กินนอนอยู่ด้วยกันว่า จะมีทักษะจัดการกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้ดีกว่านักเรียนไปกลับมาก เช่น คุณเกลียดเพื่อนคนหนึ่ง คุณจะต้องทนเห็นหน้าคนคนนั้นเพียงแค่จากแปดโมงถึงสี่โมงเท่านั้น แต่ถ้าคุณอยู่ประจำ คุณต้องทนเห็นหน้าเพื่อนคนนั้นตลอด 24 ชั่วโมง ของทุกวัน สิ่งเหล่านี้จะทำให้คุณได้บริหารความสัมพันธ์กับเพื่อนทั้งที่ชอบและไม่ชอบ คุณก็จะได้หัดคบมนุษย์ คุณจะได้เรียนรู้ด้วยตัวเองว่า ถ้าเอาเปรียบเขามากก็จะไม่มีใครคบ ถ้าใจดีมากเกินเราก็ถูกเอาเปรียบ คุณจะสามารถสร้างสมดุลในชีวิตได้ อาจารย์นรนิติเล่าด้วยอารมณ์ขันว่าตัวเองเป็นคนตัวเล็ก แต่วางท่ากร่างได้ก็ต้องอาศัยว่ามีเพื่อนช่วยคุ้มครอง แต่แน่นอนว่าเราไม่ได้มีใครคุ้มครองตลอด 24 ชั่วโมง แต่ถ้าพวกตัวโตจะรังแก เขาก็ต้องรู้ว่าคนๆ นี้ก็มีเพื่อนเหมือนกัน อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านเคยบอกว่าในชีวิตคุณต้องคบคนให้ได้หลากหลายประเภท

อย่างไรก็ตามเมื่อมองย้อนกลับไปในยุคบุกเบิกศูนย์รังสิต มหาวิทยาลัยกำหนดให้เฉพาะนักศึกษาปี 1 รหัส 29 ไปอยู่ที่ศูนย์รังสิตเพียงปีเดียวก่อนนักศึกษาปี 1 ทั้งหมดประมาณ 3,000 คน ซึ่งมีทั้งเดินทางไปกลับและอยู่ประจำที่หอพัก ในฐานะรองอธิการบดีศูนย์รังสิตอาจารย์นรนิติเองก็ต้องมาอยู่รังสิต มากินมานอนและใช้ชีวิตที่นี่เหมือนนักศึกษา เวลามีคาบสอนก็เดินจากตึกโดม (รังสิต) ไปอาคาร บร.1 หรืออาคารบรรยายเรียนรวม 1 ซึ่งอยู่หลังตึกโดม

ในช่วงที่ศูนย์รังสิตยังอยู่ในภาวะเริ่มก่อตั้งนั้นยังขาดแคลนและมีความไม่สะดวกสบาย เพราะความเป็นอยู่ไม่สบาย จึงมีการร้องเรียนเกิดขึ้นบ่อยมาก สถานที่จะเรียนก็ยังไม่พร้อม 100 เปอร์เซ็นต์ โชคดีที่คณะอาจารย์ ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ และอาจารย์เสรี วงศ์มณฑาคอยทำความเข้าใจกับนักศึกษา ตอนนั้นอาจารย์เสรีถึงกับเปิดทอล์คโชว์เพื่อสลายการประท้วงนักศึกษา อาจารย์เป็นคนพูดสนุกและอธิบายเหตุผลจนนักศึกษาคล้อยตามและช่วยลดความตึงเครียดระหว่างเด็กและผู้ใหญ่ได้มาก

ปัญหาสำคัญของศูนย์รังสิตอีกอย่าง คือ ระบบบริหารร้านอาหารมีน้อยไม่เพียงพอกับจำนวนนักศึกษา ทางมหาวิทยาลัยต้องขอร้องให้ร้านอาหารมาช่วยกันขาย ในช่วงปิดภาคการศึกษาก็ยิ่งต้องขอร้องหนักเพราะแม้นักศึกษาส่วนใหญ่จะกลับบ้าน แต่เจ้าหน้าที่อีกจำนวนมากที่ยังต้องอยู่ทำงานที่นี่ ถ้าไม่มีอาหารขายเลยบรรดาเจ้าหน้าที่และคณาจารย์ก็อยู่กันไม่ได้ ทุกวันนี้คงเล่าได้ว่าร้านอาหารที่อยู่ในโรงอาหารกลางในปัจจุบันมีอยู่สามร้านที่อยู่ช่วยมหาวิทยาลัยตั้งแต่เริ่มต้นที่เปิดศูนย์รังสิต ได้แก่ ร้านมุสลิม ร้านอาแปะขายน้ำข้างร้านมุสลิม และร้านข้าวแกงน้องแอม นอกจากสามร้านนี้ก็ยังมีร้านสเต็กและร้านน้ำอยู่ตรงหัวมุม บร.1 อีกสองร้าน

ปัญหาใหญ่มากของมหาวิทยาลัยอีกประการหนึ่งในตอนนั้น คือ ไม่มีต้นไม้ใหญ่เลยสักต้นเดียวในพื้นที่มหาวิทยาลัยเป็นทุ่งนากว้างขวางไปหมด ที่สำคัญเมื่อปลูกต้นไม้เท่าไรก็ตายไม่มีเหลือเพราะดินมีค่าความเป็นด่าง ขนาดต้นประดู่ที่ว่าทนได้ทุกอย่างก็ตาย สมัยนั้นถึงกับมีกฎห้ามตัดต้นไม้เด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตัดต้นไม้ไม่ได้ มีเพียงสองคน คืออธิการบดีและรองอธิการบดีฝ่ายบริหารศูนย์รังสิตเท่านั้นที่จะสั่งการเรื่องต้นไม้ได้ เพราะกว่าจะปลูกให้รอดได้สักต้นหนึ่งมหาวิทยาลัยต้องดูแลกันมาก ต้องหาปูนขาวมาใส่ ทำให้ทุกวันนี้ต้นไม้ครึ้มไปหมด จะปลูกต้นไม้ชนิดไหนก็ขึ้นได้ดีพอสมควร ตอนนั้นมะละกอ ดอกแค มะม่วง ก็ถูกปลูกหมด ถึงจะยังปลูกต้นไม้สวยๆ อย่างที่ใจอยากไม่ได้แต่การปลูกต้นไม้หลากหลายสายพันธุ์และประเภทซึ่งมีผลต่อค่าของแร่ธาตุในดินก็ทำให้ดินดีขึ้นเรื่อยๆ และมหาวิทยาลัยอาจปลูกต้นอะไรที่สวยกว่านี้และให้ความรู้สึกเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กว่านี้ในอนาคต

ด้วย *"ความไม่สะดวก"* หลายประการเหล่านี้ ทำให้นักศึกษา อาจารย์ และเจ้าหน้าที่หลายๆ ท่านลังเลและไม่อยากที่จะไปทำงานรังสิต อาจารย์นรนิติเองก็เคยมองว่าถ้าคิดแบบส่วนตัวก็ไม่ใช่ว่าจะอยากไปนัก เพราะห่วงที่ต้องอยู่ไกลครอบครัว อาจารย์เองมีจังหวะดีได้ไปซื้อที่ดินที่ดอนเมือง ซึ่งเป็นจุดกึ่งกลางระหว่างท่าพระจันทร์กับรังสิต แต่ถ้าคิดถึงส่วนรวมแล้วมองเห็นเหตุผลทุกอย่างที่เรา *"จำเป็น"* จะต้องไปรังสิต ซึ่งเหตุผลเหล่านี้สืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2510 ที่อาจารย์ป๋วยเอาที่ดินที่ตำบลบางซันของมหาวิทยาลัยไปแลกกับที่ดินรังสิตของกระทรวงอุตสาหกรรมแล้ว ช่วงนั้นเป็นช่วงที่อาจารย์เข้ามาเป็นอาจารย์ใหม่ๆ มีการพูดเรื่องเมืองมหาวิทยาลัย เรื่องบ้านพักอาจารย์ สระว่ายน้ำ สโมสร ศูนย์กีฬา ห้องสมุด และทุกสิ่งเท่าที่จะนึกกันได้ แต่ทุกครั้งที่มีการลงคะแนนเสียงว่าจะไปอยู่รังสิตสร้างเมืองมหาวิทยาลัยก็แพ้โหวตทุกที อาจารย์ก็คิดว่าถ้ามหาวิทยาลัยไม่มีอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี สักคน ไม่รู้ว่าศูนย์รังสิตจะเกิดเป็นรูปธรรมอย่างทุกวันนี้ได้หรือไม่

เข้ารับหน้าที่อธิการบดีสองสมัยไม่ต่อเนื่องกัน

หลังจากอาจารย์รับตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายบริหารศูนย์รังสิตอยู่ 2 ปี มีการเปลี่ยนวาระผู้บริหาร อาจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม มาเป็นอธิการบดี ส่วนอาจารย์กลับไปสอนหนังสือ เขียนหนังสือ จนถึง พ.ศ. 2534 ก็ได้รับเลือกให้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งอธิการบดีต่อจากท่านอาจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม พอหมดวาระสมัยแรกประชาคมธรรมศาสตร์เลือกอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ มาเป็นอธิการบดีอยู่ปีหนึ่ง แล้วจากนั้นอาจารย์นรนิติก็ได้กลับมาเป็นอีกหนึ่งสมัย จึงถือว่าอาจารย์นรนิติเป็นอธิการบดีของธรรมศาสตร์เพียงคนเดียวที่เป็นอธิการบดี 2 สมัย ที่ระยะเวลาไม่ติดต่อกัน

มีคนบอกว่า คนเป็นผู้บริหารไม่ได้รับเลือกให้มานั่งลงนามในหนังสือเอกสารอย่างเดียวแต่เขาเลือกให้มาแก้ปัญหา ยิ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วยแล้วมีเรื่องให้หนักใจหลายเรื่อง แม้จะไม่ได้มีอะไรกำหนดไว้เป็นภาระหน้าที่อธิการบดี หรือ Job Description แต่การมาเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยแห่งนี้มีเรื่องการเมืองระดับประเทศจากภายนอกมาเกี่ยวข้องไม่มากก็น้อย

ศาสตราจารย์พิเศษ นรนิติ เศรษฐบุตร อธิการบดี นำคณะนักวิชาการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ขณะต้อนรับเอกอัคราชทูตจากประเทศอิสรเอล มิสเตอร์ ยู เมเนอร์ (Mr.U Manor) เข้าเยี่ยมชมมหาวิยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2524

เมื่อ พ.ศ. 2534 อาจารย์นรนิติรับตำแหน่งอธิการบดีได้ไม่นานก็เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ขณะนั้นรัฐบาลของพลเอกสุจินดา คราประยูร ดำเนินการ *"แต่งตั้ง"* อธิการบดีธรรมศาสตร์ (รวมทั้งอธิการบดีของจุฬาฯ และของมหาวิทยาลัยอื่นๆ) เป็นวุฒิสมาชิก เพราะพลเอกสุจินดาเข้ามาเป็นรัฐบาลด้วยวิธีการยึดอำนาจรัฐประหาร เมื่อต้องแต่งตั้งวุฒิสมาชิกในรัฐสภา จึงใช้วิธีการแต่งตั้งบรรดาอธิการบดีหลายท่านเข้ามา อาจารย์นรนิติเวลานั้นก็ยังไม่ตัดสินใจทำอะไร ประชาคมธรรมศาสตร์และประชาชนทั่วไปก็เปิดการ *"ต่อว่า"* ค่อนข้างหนัก และเรียกร้องให้ลาออก อาจารย์นรนิติตัดสินใจลาออก เพื่อนบางคนก็ล้อเลียนว่าไม่น่าลาออกเลยเพราะได้เงินเดือนมากกว่ากัน 7 เท่า เรื่องที่น่าตลกก็คือ พอเข้า

มาเป็นอธิการบดีวาระที่ 2 วุฒิสมาชิกชุดแรกหมดวาระ รัฐบาลได้แต่งตั้งชุดใหม่ อาจารย์ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นวุฒิสมาชิกกลับเข้าไปอีกในปี 2538 สมัยนายกรัฐมนตรีบรรหาร ศิลปอาชา เพราะรัฐบาลแต่งตั้ง *"อธิการบดีธรรมศาสตร์"* เป็นอยู่สามปีแล้วลาออก การมาเป็นวุฒิสมาชิกครั้งที่สองนี้กลับไม่มีการประท้วง ทั้งที่ก็แต่งตั้งโดยรัฐธรรมนูญฉบับเดียวกัน

ในการเป็นอธิการบดีสมัยแรกอาจารย์นรนิติได้ร่วมก่อตั้งสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร ซึ่งเป็นหน่วยงานการเรียนการสอนระดับคณะที่ไม่อยู่ในระบบราชการ และสอนหลักสูตรวิศวกรรมศาสตร์เป็นภาษาอังกฤษ หลักสูตรนี้ดำเนินการด้วยความร่วมมือกับรัฐบาลญี่ปุ่นและสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย กิจกรรมสำคัญเรื่องต่อมาเป็นเรื่องการก่อสร้างห้องสมุดใต้ดิน ซึ่งก็คือ สำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์ ที่ท่าพระจันทร์ในทุกวันนี้

งานสร้างหอสมุดปรีดีนี้ทำให้อาจารย์ได้รับการ *"ต่อว่า"* อย่างหนัก โครงการนี้อาจารย์เป็นผู้ดำเนินการติดต่อเรื่องหางบสนับสนุนการจัดสร้าง และอาจารย์ทำงานนี้จนถึงช่วงงานวางศิลาฤกษ์ตอนใกล้จะหมดวาระและได้ทูลเชิญสมเด็จพระสังฆราชมาทรงวางศิลาฤกษ์

สาเหตุการสร้างห้องสมุดใต้ดินก็เพราะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์มีข้อจำกัดเรื่องพื้นที่คับแคบขยายตัวไม่ได้เพราะถูกขนาบทุกทิศ แม้แต่บนฟ้าเขาก็ยังมีกฎห้ามสร้างสูงเกินตึกสามชั้นขึ้นไปเพราะมหาวิทยาลัยอยู่ในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ เลยก็เหลือแต่ใต้ดินนี่แหละที่ยังทำให้พอขยายไปได้

เมื่อแรกที่คิดสร้างห้องสมุดใต้ดิน อาจารย์นรนิติ คือ ผู้เป็นห่วงเรื่องความ-ปลอดภัยของผู้ใต้บังคับบัญชา นักศึกษาและกังวลเรื่องปัญหาต่างๆ เพราะถ้าตึกพังหรือมีปัญหาร้ายแรงขึ้นมา ผู้ที่ตกอยู่ในภาวะที่ต้องรับผิดชอบอันดับแรก คือ อธิการบดี ขณะนั้นอาจารย์นรนิติได้ปรึกษากับ ดร.สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา สถาปนิกที่ออกแบบก่อสร้างห้องสมุดนี้ อาจารย์ยืนยันว่าปัจจุบันมีเทคโนโลยีจัดการกับกับปัญหาทุกอย่างได้ แม้จะอยู่ใกล้แม่น้ำ แต่ทางผู้ก่อสร้างก็ทำกำแพงไว้แน่นหนามาก ระบบกันความชื้นก็มีการเตรียมการอย่างดี อาจารย์นรนิติก็ได้ให้ท่านซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญมาอธิบายให้ประชาคมธรรมศาสตร์ได้เข้าใจ

ช่วงแรกที่เพิ่งสร้างเสร็จเจ้าหน้าที่ห้องสมุดแจ้งว่ามีเชื้อรา บางคนก็อธิบายให้อาจารย์ฟังว่าที่เป็นเชื้อราเพราะได้รับความชื้นในช่วงขนย้าย ไม่ใช่เกิดเชื้อราขึ้นเพราะห้องสมุดอยู่ใต้ดิน อย่างไรก็ตามเมื่ออาจารย์นรนิติหมดวาระเชื้อราก็หมดไป และเมื่ออาจารย์กลับเข้ามาเป็นอธิการบดีสมัยที่สองก็ทันได้เปิดห้องสมุดนี้พอดี

ส่วนเรื่องการปรับปรุงตึก 60 ปี นั้นเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องทำ เพราะอาคารต่างๆ ในมหาวิทยาลัยทรุดโทรมมากแล้ว ตอนนั้นมีผู้ใหญ่มาเตือนว่าใครจะรื้อท่าพระจันทร์จะต้องเดือดร้อนทุกที แต่อาจารย์บอกว่าถ้าไม่ทุบตึกเก่านี้แล้วหากอาคารเกิดพังลง อาจารย์ก็ต้องเดือดร้อนด้วยเช่นกันเพราะเป็นอันตรายต่อชีวิตของนักศึกษา เมื่อดำเนินการพิสูจน์แล้วว่าตึกเก่าไม่มั่นคงแข็งแรงพอ อาจารย์จึงสั่งให้รื้อและสร้างขึ้นมาใหม่ ตอนนั้นเมื่อต้องรื้อโรงอาหารแล้ว ทำให้คาดการณ์ได้ว่ามหาวิทยาลัยต้องขาดแคลนที่จอดรถอย่างหนัก อาจารย์จึงตัดสินใจทำที่จอดรถใต้ดินไปด้วยเลย ครั้งแรกบุคลากรไม่กล้าไปจอด กลัวน้ำรั่ว แต่ระยะหลังนี่กลายเป็นที่ที่คนแย่งกันจอด เพราะรถยนต์ไม่ถูกแดดไม่ถูกฝน

สำหรับงบประมาณการก่อสร้างสมัยนั้นตรงกับรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย ไม่ได้หมายความว่าพอท่านเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์แล้วมหาวิทยาลัยจะขออะไรก็ได้ ทุกโครงการต้องเขียนให้ชัดเจนสำหรับการของบประมาณและต้องชี้แจงหลายครั้งจึงได้งบประมาณ อาคารเอนกประสงค์ 2 นี้ เป็นตึกสุดท้ายที่มีการปลูกสร้างในสมัยของอาจารย์ ก่อนที่ธรรมศาสตร์ส่วนใหญ่จะถูกย้ายไปรังสิต ในความคิดส่วนตัวนั้นคิดว่าควรปรับปรุงอาคารใหม่อีกหลายแห่ง เช่น อาคารยิมเนเซียม เพราะถึงจะมีการปรับปรุงภายนอกจน *“ดูดี”* แล้ว แต่โครงสร้างของตัวอาคารจริงๆ นั้นมีอายุมากและค่อนข้างทรุดโทรมแล้ว

จากการที่อาจารย์นรนิติเคยเป็นรองอธิการบดีฝ่ายบริหารศูนย์รังสิตในสมัยอาจารย์นงเยาว์ เมื่อขึ้นมาเป็นอธิการบดีก็มุ่งสานต่องานที่ศูนย์รังสิตอย่างเต็มที่เช่นกัน ในวาระแรกได้เลือกอาจารย์ปรีชา สุวรรณทัต เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา และขอให้อาจารย์สมคิด เลิศไพฑูรย์ เป็นผู้ช่วย และวาระต่อมาจึงขอให้อาจารย์พนม เอี่ยมประยูร เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา และให้อาจารย์สมคิด เลิศไพฑูรย์ เป็นผู้ช่วยเหมือนเดิม

ศาสตราจารย์พิเศษ
นรนิติ เศรษฐบุตร
อธิการบดี ประธานในพิธี
ปฐมนิเทศนักศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วันที่ 31 พฤษภาคม
พ.ศ. 2538

ส่วนรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา สมัยต่อมาได้อาจารย์กุณฑล ศรีเสริมโภค มาช่วยงาน โดยใช้หลักการเลือกผู้ที่เข้ากับนักศึกษาได้ดีเป็นอันดับแรก และต้องเป็นนักกิจกรรมที่มีความใกล้ชิดกับเด็กนักศึกษาอยู่แล้ว

เมื่อให้ประเมินมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคนี้ไม่ได้เป็นเพียงมหาวิทยาลัยสายสังคมศาสตร์เพียงอย่างเดียวแล้ว หากเป็นมหาวิทยาลัยที่มีบูรณาการหลักสูตรวิชาการอย่างรอบด้านทั้งสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เรียกได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ ขณะนั้นเริ่มมีการพูดถึงการเป็น *"เมืองมหาวิทยาลัย"* และช่วงแรกยังมีความขัดแย้งเรื่องจะย้ายหรือไม่ย้ายการเรียนการสอนระดับปริญญาตรีของคณะที่มีการเรียนการสอนที่ท่าพระจันทร์ *"อยู่บ้าง"* เพราะถ้าพูดถึงการย้าย ทุกคนต้องลำบากอยู่แล้ว เพราะคณาจารย์และเจ้าหน้าที่เป็นคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ กันแทบทั้งนั้น

ศาสตราจารย์พิเศษ นรนิติ เศรษฐบุตร อธิการบดี ประธานในพิธีเปิดโครงการกีฬาสามัคคี 5 มหาวิทยาลัย วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2534

แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องของความก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะคำนึงถึงเฉพาะความสะดวกสบายสบายของปัจเจกบุคคลมาเป็นที่ตั้งไม่ได้ ต้องมองว่า *“เมืองมหาวิทยาลัย”* ของธรรมศาสตร์จะเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาเป็นลำดับแรก

ที่สำคัญขณะนี้ไม่ว่าเราจะไม่มีเงินรายได้มากมายเพียงใด ก็ไม่สามารถจะอยู่จำกัดเฉพาะที่ท่าพระจันทร์ได้อีกต่อไปแล้ว เพราะพื้นที่คับแคบขยับขยายไปไหนไม่ได้อีกแล้ว การย้ายไปรังสิตไม่ใช่ทางเลือกแต่เป็นทางเดียวที่มหาวิทยาลัยยังพอจะเติบโตต่อไปได้ ศูนย์รังสิตทำให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ได้อยู่ร่วมกันแบบมีสังคม หลังเลิกเรียนได้เล่นกีฬา ได้รู้จักคิดปรับและพัฒนาตัวเอง อาจารย์นรนิติมีความเชื่อในวิสัยทัศน์นี้

ซึ่งอาจารย์นงเยาว์เป็นผู้ผลักดันให้เกิดขึ้น อาจารย์จึงเห็นด้วยและต้องการสานต่ออย่างจริงจัง อาจารย์นรนิติมีความคิดที่จะทำให้รังสิตน่าอยู่และสบาย

ระยะแรกเลยจัดให้มีการเรียนเสริมภาษาอังกฤษ คือ แทนที่จะทำให้นักศึกษาคิดว่าเสียเปรียบที่ไม่ได้กลับบ้าน ก็ทำให้เขาได้เปรียบที่ได้เรียนเสริม *"บางคน"* อาจจะเรียกศูนย์รังสิตว่า *"พวกบ้านนอก"* คือ ไม่ได้เรียนในเขตกรุงเทพฯ สำหรับอาจารย์นรนิติประสบการณ์ส่วนตัววัยเด็กก็เคยถูก "บางคน" เรียกว่า *"พวกบ้านนอก"* เพราะอาจารย์เป็นเด็กเตรียมอุดมศึกษาสามพราน ไม่ใช่เตรียมอุดมศึกษา กรุงเทพฯ แต่ความเป็น *"บ้านนอก"* นั้นทำให้อาจารย์และเพื่อนมีทิฐิมานะ ทำให้พยายามเอาจุดเสียเปรียบมาเป็นจุดได้เปรียบ มีเวลาให้เข้าชมรม ชุมนุมต่างๆ มากกว่านักศึกษาในกรุงเทพฯ ได้ใช้เวลาให้เกิดประโยชน์

ตอนนั้นบุคลากรและอาจารย์ที่อาจารย์ชักชวนให้ไปทำงานด้วยที่ศูนย์รังสิตส่วนใหญ่มาจากกองกิจการนักศึกษา เหตุผลหนึ่งเพราะได้เคยเลือกคนอื่นแล้วเขาไม่ไปเลยต้องมาอาศัยลูกน้องเก่าที่กองกิจกรรมนักศึกษา แต่อีกเหตุหนึ่งเพราะอาจารย์คิดว่าผู้คนในกองกิจการนักศึกษาได้ร่วมบุกเบิกศูนย์รังสิตด้วยกันและเข้ากับนักศึกษาได้ดี เวลานั้นเจ้าหน้าที่มีทั้งคุณนิพนธ์ อภิธนวิทย์ และคุณสุกัญญา กรุดเงิน เป็นรุ่นบุกเบิก

สำหรับงานอื่นที่ได้ดำเนินการในช่วงที่ดำรงตำแหน่งอธิการบดีนั้น เช่น ตั้งศูนย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย และตั้งสถาบันวิจัย TU – RAC เป็นการดึงทั้งผู้บริหารและอาจารย์มาร่วมกันตั้งเป็นศูนย์วิจัย สนับสนุนให้มีการวิจัยของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มากขึ้น โดยมีเงินทุนเริ่มต้นเพียง 1 ล้านบาท และอาจารย์สมคิด เลิศไพฑูรย์ เป็นผู้อำนวยการคนแรก ซึ่งอาจารย์ก็ต้องขอบใจท่านที่ยอมมาทำงานนี้ให้ เพราะได้รับค่าตอบแทนน้อยมาก อย่างไรก็ตามจากงบเริ่มต้นล้านบาทในวันนั้น ตอนนี้เพิ่มขึ้นมาเป็นหลายร้อยล้านบาท ที่สำคัญ คือ มีค่าธรรมเนียมให้มหาวิทยาลัยได้รวมประมาณ 40 ล้าน ซึ่งเงินจำนวนนี้สามารถนำมาใช้สนับสนุนกิจการมหาวิทยาลัยอีกมาก เช่น อุดหนุนงบวิจัยของบางคณะ บางสาขาที่ไม่สามารถได้รับงบประมาณทำให้ศักยภาพของการวิจัยของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้มแข็งขึ้นมาก

...การเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยนั้นไม่ใช่การทำงานประกวดแข่งขันกัน เพราะแต่ละคนก็มีวาระ ทุกคนเมื่อได้รับตำแหน่งแล้วก็ต้องทำงานสานงานกันต่อ ไม่ใช่ว่าเมื่อเป็นโครงการของอธิการบดีคนก่อน คนปัจจุบันก็จะไม่ดำเนินการต่อ ถ้าหากแต่จะคิดว่าโครงการนี้ต้องเสร็จในสมัยตัวเอง งานมหาวิทยาลัยก็ไม่เดิน...

การกำหนดตำแหน่งทางวิชาการต่างๆ แก่บุคคลสำคัญอย่างตำแหน่ง *"กีรตยาจารย์"* เริ่มต้นในสมัยนี้เอง ตำแหน่งนี้ช่วยกันคิดกับ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการในขณะนั้น โดยคิดกันว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ควรมีรางวัลและตำแหน่งประเภทนี้ให้เป็นเกียรติเป็นขวัญกำลังใจแก่อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการ

การให้รางวัลตอบแทนบุคลากรที่มีความตั้งใจทำงานและมีผลงานเป็นที่ยอมรับ ได้แก่ อาจารย์ดีเด่น ข้าราชการดีเด่น เนื่องจากอาจารย์นรนิติคิดว่าต้องมีรางวัลเกียรติยศเหล่านี้ เพราะเป็นการมอบกำลังใจให้บุคลากรของมหาวิทยาลัย คือ การดูแลความเป็นมนุษย์ของเขา คนกลุ่มนี้เป็นสมอง เป็นแขนขาของมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยต้องส่งเสริมให้ทั้งสมองและแขนขาทำงานได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ อีกอย่างหนึ่ง คือ การอนุรักษ์และฟื้นฟูงานวันสำคัญต่างๆ ของธรรมศาสตร์ เช่น วันสถาปนาฯ วันธรรมศาสตร์ เป็นต้น เพราะวันแห่งความทรงจำนี้สามารถช่วยฟื้นฟูจิตวิญญาณของธรรมศาสตร์ และเป็นการรวบรวมพลังของเราให้สามารถขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยให้เดินต่อไปได้

ในยุคของการทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัย อาจารย์นรนิติพยายามสนับสนุนให้อาจารย์และบุคลากรพัฒนาตนเองทั้งด้านวิชาการและประสิทธิภาพในการทำงาน ทำให้เขามีความสุขในการทำงาน เพื่อให้ศักยภาพบุคลากรทุกอย่างตอบแทนกลับมาสู่นักศึกษา การให้กำลังใจบุคลากรทั้งหมดนี้เพื่อบรรลุเป้าหมายของมหาวิทยาลัยในการผลิตนักศึกษาที่มีคุณภาพนั่นเอง

นอกจากนั้นก็ยังมีการตั้งศูนย์การศึกษาของนักเรียนต่างชาติ ซึ่งตอนนี้ก็วิวัฒนาการมาเป็นวิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์ และมีการวางศิลาฤกษ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของศูนย์พัทยา และเตรียมการตั้งวิทยาลัยนวัตกรรม รวมถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ศูนย์ลำปางซึ่งอธิการบดีในสมัยต่อมาทั้งอาจารย์นริศ ชัยสูตรและอาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ก็ได้สานต่อโครงการอย่างดี

ในความคิดของอาจารย์นรนิติ การเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยนั้นไม่ใช่การทำงานประกวดแข่งขันกัน เพราะแต่ละคนก็มีวาระ ทุกคนเมื่อได้รับตำแหน่งแล้วก็ต้องทำงานสานงานกันต่อ ไม่ใช่ว่าเมื่อเป็นโครงการของอธิการบดีคนก่อนคนปัจจุบันก็จะไม่ดำเนินการต่อ ถ้าหากแต่จะคิดว่าโครงการนี้ต้องเสร็จในสมัยตัวเองงานมหาวิทยาลัยก็ไม่เดิน คนที่จะมาเป็นอธิการบดีต้องคิดถึงประโยชน์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งก็หมายถึงประโยชน์ของนักศึกษาเป็นสำคัญ โครงการที่ดีอธิการบดีก็ต้องสานงานต่อเนื่อง ถ้ามีจุดที่เป็นปัญหาก็ต้องแก้ไขและดำเนินการต่อเพราะโครงการดำเนินมาแล้วไม่สมควรเลิกโครงการ

ด้วยหลักการคิดที่เห็นความสำคัญของการสานต่อโครงการสืบเนื่อง ทำให้เมื่ออาจารย์นรนิติในวาระแรกที่เข้ารับตำแหน่งต่อจากอาจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ต้องทำงานสานต่อที่ท่านอาจารย์เกริกเกียรติได้สร้างคณะแพทย์ สถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร ซึ่งก็เป็นการทำงานต่อมาจากอาจารย์นงเยาว์อีกทีหนึ่ง แม้ว่าอาจารย์ทั้งสองท่านจะแข่งกันตอนเลือกตั้ง แต่ก็ต้องทำให้งานของมหาวิทยาลัยเดินไปข้างหน้า อย่างการเริ่มต้นในยุคอาจารย์นรนิติเองก็มีอธิการบดีคนอื่นๆ มารับงานต่อ เช่น เรื่องศูนย์กีฬาเอเชียนเกมส์ก็มีการพูดคุยกันตั้งแต่ในสมัยแรกของอาจารย์พออาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ มาทำหน้าที่อธิการบดีต่อก็ได้ท่านมาวิ่งเต้นและชี้แจงกับคณะกรรมการชุดต่างๆ อย่างเต็มที่จนธรรมศาสตร์เราได้ศูนย์กีฬามา อาจารย์กลับเข้ามาทำหน้าที่อธิการบดีวาระที่ 2 ก็รับต่องานจากอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ คือ เมื่อได้โครงการและงบประมาณมาแล้วจากการประสานของผู้บริหารชุดที่แล้ว เมื่ออาจารย์นรนิติเข้ามาทำงานต่อก็เป็นขั้นตอนที่จะก่อสร้างให้สำเร็จ เมื่อสร้างเสร็จก็ถึงสมัยของอาจารย์นริศ ชัยสูตร (ซึ่งเคยเป็นรองอธิการบดีสมัยอาจารย์นรนิติ เป็นอธิการบดี) ที่จะเป็นคนใช้อาคาร ต่อจากอาจารย์นริศ ชัยสูตร ก็เป็น

อาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ ซึ่งได้เข้าบริหารการใช้งานของศูนย์กีฬาให้เอื้อต่อนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่สุด

ดังนั้นแม้ว่าอธิการบดีแต่ละคนจะมีโครงการของตัวเอง หรือกิจกรรมที่ตนเองริเริ่มขึ้นแต่ทุกคนก็ต้องทำงานเป็นขั้นตอนต่อจากคนก่อน เพราะว่างานมหาวิทยาลัยไม่ได้ขึ้นอยู่กับคนๆ เดียว ต้องช่วยกันคิดช่วยกันทำ

แม้ว่าในความเห็นของอาจารย์นรนิติ การให้วาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีเพียง 3 ปี นั้นน้อยเกินไป ควรให้เวลากับวาระแรก 4 ปี แล้วเลียนแบบระบบของญี่ปุ่น คือ พอขึ้นวาระที่สอง ระยะเวลาจะลดลงครึ่งหนึ่งเหลือ 2 ปี รวมสองวาระ 6 ปี ซึ่งจะทำให้คนที่ขึ้นมาเป็นอธิการเพียงสมัยเดียวพอมีเวลาทำงานได้เต็มที่ และคนที่ดำรงตำแหน่ง 2 วาระติดกันก็ยังคงได้อยู่ในตำแหน่งแค่ 6 ปี เท่าเดิม

อาจารย์นรนิติยังมีความเห็นต่อสถานภาพการทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า การเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นมีความแตกต่างกับการเป็นผู้บริหารของมหาวิทยาลัยอื่น ซึ่งอาจจะต้องชี้แจงหรือรับการประเมินการทำงานจากสภามหาวิทยาลัย 4 ปี ต่อ 1 ครั้ง แต่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นบางทีในสมัยของอาจารย์เองต้องถูกประเมินปีละครั้ง ต้องชี้แจงนโยบายและโครงการต่างๆ กับทั้งนักศึกษาและอาจารย์

ไม่เพียงแต่การถูกตรวจสอบจากสภามหาวิทยาลัย ทุกภาคส่วนของมหาวิทยาลัยก็สามารถตรวจสอบอธิการบดีได้ ในเรื่องนี้อาจารย์นรนิติเล่าถึงประสบการณ์ตอนสร้างตึกต่างๆ ตัวแทนนักศึกษาจาก อมธ. (องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ยังมาคาดคั้นขอให้บอกราคากลางในการสร้างตึก ทำให้ต้องมีการถกก็เถียงกับนักศึกษา แต่ไม่ถึงกับเกลียดชังกัน แต่แสดงให้เห็นว่าคนมาเป็นอธิการบดีต้องโปร่งใสเพราะจะถูกตรวจสอบจากประชาคมธรรมศาสตร์ตลอดเวลา

นอกจากนั้นคนที่เป็นอธิการบดีต้องไม่ลืมว่าแตกต่างจากตอนที่ทำงานเป็นอาจารย์อย่างเดียว ต้องพยายามเข้าใจนักศึกษาเพราะนโยบายการบริหารงานมหาวิทยาลัยจะกระทบกับตัวนักศึกษาโดยตรง ดังนั้นมหาวิทยาลัยจึงต้องให้เสรีภาพกับนักศึกษาเช่นเดียวกันกับอาจารย์ ถ้าอาจารย์ไม่กล้าคิดจะไปสอนให้นักศึกษารู้จักคิดได้อย่างไร

นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปัจจุบัน

ตอนนี้อาจารย์นรนิติได้เข้ามารับตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยให้ธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2553 คิดว่าคงไม่มีอะไรจะฝากให้กับอธิการบดีคนปัจจุบันหรือในอนาคต เพราะบุคคลที่เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องมีวุฒิภาวะแล้ว และมีความสามารถ มีความรักธรรมศาสตร์อยู่แล้ว อาจารย์เคยบอกอาจารย์นริศ ชัยสูตร ถึงขนาดว่า ถ้าสมัยที่อาจารย์นรนิติได้เคยดำเนินกิจกรรมไว้แล้ว ท่านเห็นว่าไม่อยากทำก็เลิกได้ อย่าไปติดข้องที่ตัวบุคคลและไม่ต้องเกรงใจ เพราะวันเวลาเปลี่ยน สถานการณ์ก็เปลี่ยน กิจกรรมที่เกิดขึ้นในยุคของอาจารย์นรนิติอาจไม่ผิดเพราะสถานการณ์ตอนนั้นต้องตัดสินใจอย่างนั้น แต่พอสถานการณ์เปลี่ยนไปอาจมีทางออกที่ดีกว่าที่ตัดสินใจไว้ตอนนั้น ก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ ดังนั้นเรื่องฝากฝังของอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร มีสิ่งเดียว คือ ฝากให้รักษาธรรมศาสตร์ไว้ด้วย

เอกสารประกอบการค้นคว้า

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, สมคิด เลิศไพฑูรย์, จิรวรรณ เดชานิพนธ์ และศุภสวัสดิ์ ชัชวาล. (2544). **นรนิติ เศรษฐบุตร: 60 ปี กีรติยาจารย์ เล่ม 1 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการปกครองท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นรนิติ เศรษฐบุตร. **สัมภาษณ์**, 14 พฤษภาคม 2555.

ศุภสวัสดิ์ ชัชวาล และคณะทำงาน. 70 ปี. (2554). **นรนิติ เศรษฐบุตร: งานคือชีวิต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
(พ.ศ. 2537 – 2538)

“ อยากเห็นสังคมมหาวิทยาลัยเป็นที่พบปะเพื่อนฝูง ครูบาอาจารย์ถกเถียงปัญหาร่วมกัน เป็นที่ที่ผู้เข้ามาเรียนสามารถเก็บเกี่ยวประสบการณ์การเรียนรู้ จากนั้นก็พร้อมจะออกไปเผชิญโลกภายนอกแบบเดียวกับบรรยากาศมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา ”

(สัมภาษณ์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2555)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บัณฑิตคนใหม่

ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

อธิการบดีนักประวัติศาสตร์วิพากษ์สังคม (พ.ศ. 2537 – 2538)

กาญจนี ละอองศรี
วารุณี โอสถารมย์

ตอนเกิดและเผชิญสงครามโลกครั้งที่ 2

อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เกิดเมื่อวันอังคารที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ปีมะเส็ง ที่บ้านห้องแถว ถนนทรงพล อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ประเทศไทย ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้ซึ่งให้เปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามมาเป็นไทย ก่อนอาจารย์ชาญวิทย์เกิดเพียง 2 ปี อาจารย์ชาญวิทย์เกิดและเติบโตจากครอบครัวชนชั้นกลาง พ่อชื่อ เชิญ (เปลี่ยนนามสกุลเดิมจาก *"แก่นแก้ว"* เป็น *"เกษตรศิริ"*) ผู้จบการศึกษาชั้นมัธยม 8 โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย โรงเรียนหลวงแห่งแรกของประเทศสยาม ซึ่งก่อตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ่อรับราชการเป็นเทศมนตรีอำเภอบ้านโป่ง และทำการค้าขายมี *"ร้านปืนบ้านโป่ง"* แม่ชื่อ ฉวีรัตน์ (สกุลเดิม "เอี่ยมโอภาส") จบการศึกษาจากโรงเรียนพยาบาลจุฬาลงกรณ์ มีอาชีพเป็นพยาบาลและผดุงครรภ์

เพียงอายุได้ 7 เดือน ทุกชีวิตในครอบครัวของอาจารย์ชาญวิทย์ก็ตกอยู่ในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์โลกเฉกเช่นชาวโลกคนอื่นๆ วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 กองทัพญี่ปุ่นบุกไทย ต่อมากองทัพญี่ปุ่นได้ใช้บริเวณสถานีรถไฟหนองปลาดุกซึ่งใกล้กับอำเภอบ้านโป่ง เป็นที่ตั้งค่ายทหารญี่ปุ่น ซึ่งมาควบคุมการสร้างทางรถไฟสายมรณะเข้าสู่พม่า จนวันหนึ่งในปลาย

เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ทหารญี่ปุ่นทะเลาะกับชาวบ้าน พระ และสามเณร และเมื่อทหารญี่ปุ่นคนหนึ่งตบหน้าสามเณร ชาวบ้านจึงเข้าปะทะกับทหาร จึงมีการต่อสู้กันรุนแรงถึงบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก ชาวบ้านถูกทหารญี่ปุ่นจับตัวไปกักไว้ที่ค่ายเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์นี้รู้จักกันว่า *"เหตุการณ์บ้านโป่ง"* นายอำเภอบ้านโป่ง นายกเทศมนตรีบ้านโป่ง และพ่อเชิญ เทศมนตรี ได้เดินทางไปเจรจากับนายทหารญี่ปุ่นและขอรับตัวชาวบ้านกลับภายหลังเหตุการณ์ดังกล่าว และเมื่อถึงช่วงปลายสงคราม เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดลงหนักที่หนองปลาดุก แม่หอบอาจารย์ชาญวิทย์ (อายุ 3 ขวบ) และน้องชายหนีหลบภัยสงครามไปยังบ้านญาติในคลองบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ

เรียนหนังสือ : จากนักเรียนโรงเรียนคริสต์ สู่โรงเรียนหลวง และมหาวิทยาลัยสอนการเมือง

อาจารย์ชาญวิทย์เริ่มเรียน ก ไก่ ข ไข่ จากโรงเรียนเฉลิมวิทยา ที่วัดกลางปากน้ำ จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งคุณตาคุณยายเป็นเจ้าของโรงเรียน จากนั้นกลับมาเรียนที่บ้านโป่งอีกครั้ง โดยเริ่มชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – 2 ที่โรงเรียนนารีวุฒิวิทยาลัย โรงเรียนแม่ชีคาทอลิก ซึ่งมีนักเรียนหญิงมากกว่านักเรียนชาย ปีนั้นคือ พ.ศ. 2492 เรียนเพียงหนึ่งปี คือ เรียนข้ามชั้น ป.1 ไป ป. 2 เพราะอ่านออกเขียนได้มาแต่โรงเรียนเฉลิมวิทยา ปากน้ำแล้ว แม่ชีอธิการจึงให้เรียนข้ามชั้นได้

จากนั้นก็ได้เข้าศึกษาต่อระดับประถมศึกษาปีที่ 3 – 4 และมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 3 (ระหว่าง พ.ศ. 2493 – 2497 เป็นเวลา 5 ปี) ที่โรงเรียนสารสิทธิ์พิทยาลัย โรงเรียนบาทหลวงคาทอลิก มีนักเรียนชายล้วนๆ และมีชื่อเสียงที่สุดในจังหวัดราชบุรี

ชีวิตอาจารย์ชาญวิทย์เริ่มต้นด้วยความเป็น *"เด็กหัวเมือง"* พูดเสียง *"เหน่อ"* อาบน้ำในแม่น้ำแม่กลองที่ยังใสสะอาด หัดว่ายน้ำจนเป็นที่นั่นและเกือบจมน้ำตายก็ที่นั่น ชอบวิ่งเล่นบนหาดทรายสวยท่ามกลางแมกไม้เขียวชอุ่ม และผู้คนอันหลากหลายทั้งไทย มอญ ลาว กะเหรี่ยง แต้จิ๋ว กวางตุ้ง ไหหลำ

อาจารย์เติบโตในสภาพแวดล้อมอนุรักษ์นิยม ครอบครัวอาจารย์เป็นครอบครัวรักการศึกษา ส่งเสริมสนับสนุนให้อาจารย์ได้แสวงหาความรู้ทั้งในระบบและนอกระบบ พ่อกับแม่อนุญาตและให้เงินไปซื้อหนังสืออ่านเล่นที่ *"ร้านอาเจ๊"* ได้เกือบทุกวัน และอาจารย์ชาญวิทย์ก็ติดนิยายของ ป. อินทรปาลิต งอมแงม ไม่ว่าจะเป็นชุดเสือใบ เสือดำ หน้ากากดำ ทาร์ซานน้อย ปีเตอร์แพน และพล นิกร กิมหงวน ฯลฯ และ ยังติด *"นิยายประโลมโลก"* ชุดลูกอนาถา ของ จ. ไตรปิ่น นิยายทำให้อาจารย์กลายเป็นนักอ่าน เป็นคนรักหนังสือ และสะสมหนังสือ หนังสือเป็นหน้าต่างอันกว้างใหญ่ที่ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ได้ฝันได้สร้างจินตนาการ และได้เห็นโลกกว้าง ครอบครัว โรงเรียน และสภาพแวดล้อมในวัยเด็ก ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ได้รับรู้ทั้งโลกใบเก่าและโลกศิวิไลซ์ ซึ่งหลอมหล่อให้อาจารย์ชาญวิทย์มีทั้งความ *"รักษ์รากเหง้า"* และ *"ก้าวทันโลก"*

เมื่ออายุ 14 ปี พ.ศ. 2498 อาจารย์ชาญวิทย์เดินทางเข้ามา *"ชุบตัว"* ที่กรุงเทพมหานคร มาสอบเข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เพื่อเดินตามรอยเท้าพ่อผู้เป็นศิษย์เก่า พ่อพาเดินในโรงเรียน ให้ดู *"ตึกยาว"* และเล่าเรื่องราวอย่างภูมิใจ พาไปพบปะกับเพื่อนๆ ของพ่อ เช่น พล.ต.ท.ต่อศักดิ์ ยมนาค และอาจารย์ใหญ่ คือ นายนพ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา

ที่โรงเรียนสวนกุหลาบฯ อาจารย์ชาญวิทย์พูดเสียงบางกอกแล้ว อาจารย์ชาญวิทย์เรียนเก่งและเป็นความหวังของครูว่าจะเป็นผู้หนึ่งที่จะนำชื่อเสียงมาสู่โรงเรียน อาจารย์ชาญวิทย์เรียนที่สวนกุหลาบฯ จนจบมัธยมศึกษาปีที่ 8 ตามคำแนะนำของพ่อ โดยไม่ได้ไปสอบเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเมื่อจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 เช่นเพื่อนๆ คนเก่งอื่นๆ เพื่อนร่วมรุ่นที่สวนกุหลาบฯ ของอาจารย์ชาญวิทย์ เช่น สุรยุทธ์ จุลานนท์ ฉลาดชาย รมิตานนท์ พนัส ทัศนียานนท์ และประเสริฐ บุญญาวงศ์ ผู้เป็นเพื่อนชาวลาวคนแรก

พ.ศ. 2503 เมื่ออายุ 19 ปี อาจารย์ชาญวิทย์สอบเข้าคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเลือกเรียนแผนกการทูต ซึ่งเพิ่งจัดตั้งในคณะรัฐศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2502 คณะรัฐศาสตร์ในตอนนั้นเป็นที่รู้กันว่าเป็นแหล่งผลิตกำลังคนเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการต่างประเทศ อาจารย์ชาญวิทย์เองก็มิได้เล็ดลอดจากการถูกระบบ

การศึกษาหล่อหลอมทักษะทางวิชาการและชีวิตจิตใจให้เป็น *"ข้า"* ราชการอย่างเต็มภาคภูมิ

บรรยากาศในธรรมศาสตร์ขณะนั้นเป็นยุค *"สายลม แสงแดด และยูงทอง"* มหาวิทยาลัยถูกเปลี่ยนชื่อจากเดิม *"มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง"* มาเป็นชื่อปัจจุบันเกือบ 10 ปี ล่วงมาแล้ว บทบาทนักศึกษากับการเมืองถูกสลายพลังไปแล้ว นักศึกษาเอาแต่เรียนและเล่นสนุกสนาน แม้แต่นามของผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัย ปรีดี พนมยงค์ ก็ต้องกระซิบพูดกันและค่อยๆ แผ่วลงๆ จนไม่มีใครรู้จัก

บรรยากาศการเมืองของประเทศอยู่ในยุคเผด็จการทหาร โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่กำลังทำตนเป็น *"พ่อขุนอุปถัมภ์"* ประชาชน จนปราศจากความเคลือบแคลงสงสัยของผู้คนส่วนใหญ่ อาจารย์ชาญวิทย์เองก็ตกอยู่ในกระแสนี้ ชีวิตในธรรมศาสตร์จึงมีแต่เรียนกับเล่น เรื่องเล่น คือ เป็นฝ่ายเชียร์ของ *"สิงห์แดง"* ในงานฟุตบอลประเพณี ซึ่งมีแต่ความสนุกครื้นเครงแบบสุดเหวี่ยง คู่หูของอาจารย์ชาญวิทย์ก็คือ วิทย์ รายนานนท์ ชัช กิจธรรม วิรัช อยู่ถาวร และเพื่อนเก่าแก่จากโรงเรียนสารสิทธิ์พิทยาลัย คือ ขวัญชัย ลุลิตานนท์

4 ปี ในคณะรัฐศาสตร์ แม้อาจารย์ชาญวิทย์จะเรียนปนเล่น แต่ก็เรียนเก่ง สอบได้ที่ 1 จนได้เกียรตินิยมดี และได้รับรางวัลภูมิพลใน พ.ศ. 2506 อาจารย์ชาญวิทย์ยังมีประสบการณ์ระหว่างเรียนคณะรัฐศาสตร์ที่สำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตในเวลาต่อมานั่นคือ กิจกรรมทัศนศึกษาฤดูร้อนที่จัดกันทุกปี ตอนเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ก็ได้ไปเชียงใหม่ เชียงราย ขึ้นชั้นปี 2 ไปปีนัง ชั้นปีที่ 3 ไปลาวและภูกระดึง ชั้นปีที่ 4 ไปตากและสุโขทัย อาจารย์ท่องเมืองเหล่านี้พร้อมบันทึกภาพด้วยกล้องถ่ายรูปทันสมัยที่คล้องคออยู่ และอีกกิจกรรมหนึ่ง คือ การเป็นกองบรรณาธิการหนังสือประจำปีของคณะรัฐศาสตร์ปี 2504 อาจารย์ชาญวิทย์ได้ทำหน้าที่ตรวจปรู๊ฟ จึงได้ขลุกอยู่หน้าแท่นพิมพ์ในโรงพิมพ์แถวสนามกีฬาแห่งชาติ (ศุภชลาศัย) ยามว่างอาจารย์ชาญวิทย์ยังคงชอบอ่านหนังสือเป็นนิตย์ ตอนนี้นิยมอ่านผลงานของ ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช รงค์ วงษ์สวรรค์ อ่าน *"สยามรัฐ"* *"ชาวกรุง"* แต่ก็ยังไม่รู้จักผลงานของศรีบูรพา หรือเสนีย์ เสาวพงศ์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมฝ่ายก้าวหน้าหรือฝ่ายซ้าย

พ.ศ. 2506 อายุ 22 ปี อาจารย์ชาญวิทย์เรียนจบเป็นบัณฑิต จึงเริ่มทำงานครั้งแรก โดยเป็นข้าราชการสังกัดศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร ฝ่ายวิเทศสัมพันธ์อยู่ 6 เดือน มีผู้หญิงเป็นผู้บังคับบัญชาคนแรกชื่อคุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันทน์ ต่อมาสอบได้และขอย้ายสังกัดไปอยู่กองกลาง กระทรวงการต่างประเทศ ใต้บังคับบัญชาของ ฯพณฯ วงศ์ พลนิกร สมัย ฯพณฯ ถนัด คอมันตร์เป็นรัฐมนตรี แต่อยู่ได้เพียง 3 เดือน ก็ลาออกไปเรียนต่อประเทศสหรัฐอเมริกา

นักเรียนนอกยุค 60s : จุดเปลี่ยนอันยิ่งใหญ่

ชีวิตอาจารย์ชาญวิทย์ก้าวสู่จุดเปลี่ยนอันยิ่งใหญ่ เมื่อได้เดินทางไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2508 ด้านหนึ่งเพราะอาจารย์ชาญวิทย์ได้รับทุนจาก Rockefeller Foundation ผ่านภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ โดยให้ไปเรียนปริญญาโททางการทูตที่ Occidental College มลรัฐแคลิฟอร์เนีย เป็นเวลา 2 ปี (พ.ศ. 2508 – 2510) จากนั้นให้เรียนต่อระดับปริญญาเอกด้าน Southeast Asian History ที่มหาวิทยาลัยคอร์แนล มลรัฐนิวยอร์ก 5 ปี (พ.ศ. 2510 – 2515) นี่คือการเลือกเส้นทางชีวิตของอาจารย์ชาญวิทย์ ที่จะเอาดีด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยิ่งอาจารย์ชาญวิทย์เลือกอีกครั้งที่จะเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง The Rise of Ayutthaya ก็ยิ่งทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ต้องยึดอาชีพอาจารย์สอนประวัติศาสตร์ที่อาจดูแสนเชย ครึ และทำเงินไม่ได้

อีกด้านหนึ่งอาจารย์ชาญวิทย์เป็นนักเรียนนอกในสหรัฐอเมริกายุค 60s (ค.ศ.1960 – 1970) ซึ่งในบริบทการเมืองโลก สหรัฐอเมริกากำลังเป็นมหาอำนาจผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในค่ายโลกเสรี สหรัฐอเมริกากำลังทำหน้าที่เป็น *"ตำรวจโลก"* ในการสกัดกั้นการแผ่อิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยการเข้าทำสงครามลัทธิในเวียดนาม ลาว กัมพูชา และใช้ไทยเป็นฐานทัพ สหรัฐอเมริกา คือ มหามิตรที่ไทยยกย่องบูชา เพราะเสกสรรทั้งเงิน อาวุธยุทธปัจจัย รวมทั้ง *"ทุนไปเมืองนอก"* ในชื่อมูลนิธิต่างๆ ด้วยความหวังว่าบรรดานักเรียนนอกจะรับอุดมการณ์ รับวิถีชีวิตที่ทันสมัยแบบอเมริกา กลับไปพัฒนาประเทศของตนที่ยังคง *"ล้าสมัยด้อยพัฒนา"*

แต่สงครามเวียดนาม ลาว กัมพูชา ทำให้สหรัฐฯ ต้องใช้เงิน อาวุธ ยุทธปัจจัย และเหนืออื่นใดต้องเกณฑ์เยาวชนหนุ่มๆ ไปรบในดินแดนที่พวกเขาไม่เคยรู้จักแม้ในแผนที่ จึงเกิดขบวนการต่อต้านสงครามเวียดนามแพร่ระบาดในสหรัฐอเมริกาโดยเฉพาะในหมู่นักศึกษาในมหาวิทยาลัยคอร์แนลซึ่งเป็นศูนย์กลางของ *"เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา"* เป็นทั้งที่ฝึกอบรมและสร้างบุคลากรให้กับรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในสงครามเย็น

โดยภาพรวมของสหรัฐอเมริกายุค 60s ในอีกมุมหนึ่งเต็มไปด้วยปัญหาทั้งปัญหาเงินเฟ้อ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ปัญหาความยากจน ปัญหาคนว่างงาน และที่สำคัญ คือ ปัญหาการเหยียดผิวระหว่างคนผิวขาวกับคนผิวดำ จึงเกิดกระแส *"ซ้ายใหม่" (New Left)* บานสะพรั่งในกลุ่มคนหนุ่มสาวในสหรัฐอเมริกา ที่แสดงออกด้วยการกบฏต่อทุกอย่างที่เป็น *"จารีตดั้งเดิม"* หนุ่มสาวจะทุ่มเทชีวิตให้กับการจัดชุมนุมประท้วง เพื่อต่อต้านทั้งสงครามเวียดนาม การเหยียดผิว ประท้วงทั้งรูปแบบการแต่งกาย ผูกเนคไทใส่สูท สวมถุงเท้า ฯลฯ มาเป็นแต่งกายตามสบาย ห้อยลูกประคำ ไว้ผมยาว สวมรองเท้าแตะ หรือที่เรียกกันว่า Hippies หรือบุปผาชน

กล่าวได้ว่า สังคมหนุ่มสาวฮิปปี้เป็นสังคมของผู้ใฝ่หาสิ่งใหม่ เป็นผู้ใส่ใจกับเรื่องสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพทางชนชั้น สังคมหนุ่มสาวฮิปปี้มีศูนย์กลางความเคลื่อนไหวที่ซานฟรานซิสโก มลรัฐแคลิฟอร์เนีย

ประสบการณ์ใน Occidental College ในแคลิฟอร์เนีย ดินแดนแรกที่อาจารย์ชาญวิทย์เหยียบย่าง ทำให้อาจารย์ได้รู้จักรูปลักษณ์แบบฮิปปี้ พร้อมๆ กับลิ้มรสชาติของสิทธิและเสรีภาพ สิทธิมนุษยชน ยิ่งข้ามฝั่งมายังมหาวิทยาลัยคอร์แนลก็ยิ่งได้รู้จัก และเรียนรู้เรื่องการประท้วงอำนาจรัฐในการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม

ยุค 60s มหาวิทยาลัยคอร์แนลมีนักศึกษาจากอุษาคเนย์จำนวนมาก นักศึกษาไทยร่วมสมัยกับอาจารย์ชาญวิทย์ เช่น ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ปราโมทย์ นาครทรรพ บุญสนอง บุณโยทยาน อานันท์ กาญจนพันธุ์ วิระดา สมสวัสดิ์ และปรานี เจียรดิษฐอาภรณ์ ฯลฯ ประสบการณ์ในคอร์แนลทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ได้ร่วมกับขบวนการประท้วงสงครามเวียดนาม ได้ลิ้มรสการถูกแก๊สน้ำตา และในบรรยากาศของประเทศที่เคารพในสิทธิและ

เสรีภาพของมนุษย์ ทำให้นักเรียนนอกจากไทยได้มีโอกาสศึกษาค้นหาความจริงอีกด้านหนึ่งที่เคยถูกปกปิดโดยรัฐบาลเผด็จการทหารในเมืองไทย

ประสบการณ์ในส่วนนี้บ่มเพาะให้อาจารย์ชาญวิทย์เกิดจิตวิญญาณที่อิสระเสรี และเกิดจิตสำนึกที่จะเรียนรู้และขุดคุ้ยแสวงหาความจริงความถูกต้อง อันเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพของอาจารย์ชาญวิทย์ ในกระบวนการต่อต้านทางการเมืองและวัฒนธรรมในยุค 60s จะใช้สื่อสิ่งพิมพ์เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ความรู้ความคิด และปฏิบัติการสื่อสิ่งพิมพ์ถูกผลิตในรูปจุลสาร วารสาร เอกสาร ใบปลิว ใบแทรกและโปสเตอร์ อาจารย์ชาญวิทย์ก็ได้ร่วมเก็บเกี่ยวประสบการณ์นี้ และยังเขียนและแปลบทความที่เกี่ยวกับการต่อต้านสงครามเวียดนาม และต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารระบอบถนอม ประภาส ส่งมาตีพิมพ์ในวารสารก้าวหน้า *"สังคมศาสตร์ปริทัศน์"* ซึ่งมีสุลักษณ์ ศิวรักษ์ และสุชาติ สวัสดิ์ศรีเป็นบรรณาธิการ

บทความของอาจารย์ชาญวิทย์และบรรดานักเรียนนอกร่วมสมัย ได้มีส่วนกระตุกต่อมความคิดของเยาวชนคนหนุ่มสาวหัวก้าวหน้าในมหาวิทยาลัยในประเทศไทย แม้จะเพียงหยิบมือก็ตาม และชื่อ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ก็อยู่ในบรรณพิภพฐานะ *"นักคิด นักเขียน"*

นอกจากนั้นแล้ว ระหว่างที่อาจารย์ชาญวิทย์อยู่ที่คอร์แนลยังเกิดอาการ *"ตาสว่าง"* ขึ้นเมื่อได้พบกับ *"ผู้ยิ่งใหญ่"* ของเมืองไทย คือ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้ถูกได้ชื่อว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และตกอยู่ในข่ายถูกสงสัยกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 อาจารย์ชาญวิทย์ได้ไปพบท่านเป็นครั้งแรกที่อพาร์ทเม้นท์ที่มองปานาส กรุงปารีส ใน พ.ศ. 2513 ท่านเพิ่งเดินทางออกจากเมืองจีน จากการสัมภาษณ์ท่านอย่างใกล้ชิด ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ประทับใจในความรู้และสติปัญญาของท่าน ทำให้อคติที่เคยมีต่อท่านตามที่ประวัติศาสตร์ไทยแต่งแต้มไว้มลายหายสิ้น และส่งผลต่อการสร้างผลงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ของอาจารย์ชาญวิทย์ในเวลาต่อมา

ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเมืองไทยมี *"ผู้ยิ่งใหญ่"* ของเมืองไทยอีกท่านหนึ่งที่กำลังมีชื่อเสียงในฐานะ *"หัวก้าวหน้า"* นั่นคือ อาจารย์ป๋วย

อึ๊งภากรณ์ อาจารย์ชาญวิทย์ยังไม่ได้รู้จักกับอาจารย์ป๋วยอย่างใกล้ชิด แต่ก็รู้จักในฐานะเจ้าของลายเซ็นในธนบัตรไทยที่ใช้กันอยู่ รู้จักในฐานะหนึ่งในเสรีไทยและคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลแมกไซไซ (พ.ศ. 2508) คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ (พ.ศ. 2507 – 2514) ผู้ก่อตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งแรกในประเทศไทย (พ.ศ. 2510) และรับรู้ในชื่อเสียงของท่านในฐานะข้าราชการที่ดี ซื่อสัตย์ มีความเป็นวิชาการสูง และนักประชาธิปไตยเสรีนิยมที่มีความกล้าหาญทางจริยธรรม

ในระหว่าง พ.ศ. 2513 – 2514 อาจารย์ป๋วยได้เดินทางไปแสดงปาฐกถาและบรรยายตามมหาวิทยาลัยชื่อดังในสหรัฐอเมริกา ในฐานะนักวิจัยอาวุโสทางเศรษฐศาสตร์ คำบรรยายของอาจารย์ป๋วยปลุกเร้าให้บรรดานักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา ตระหนักถึงพันธะที่ตนเองมีต่อบ้านเกิด โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาหลักการประชาธิปไตยอย่างสันติ และให้ตระหนักว่าความรู้ความเชี่ยวชาญของเขาและเธอเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดสำหรับสังคมไทย หากสังคมไทยต้องการพัฒนาให้ทันสมัยกว่าที่เป็นอยู่ มีประชาธิปไตยมากกว่าที่เป็นอยู่ และมีความยุติธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่

ต้น พ.ศ. 2515 (ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2514 โดยจอมพลถนอม) อาจารย์ป๋วยได้แสดงทัศนะต่อการเมืองไทยเข้มข้นผ่าน *“จดหมายของนายเข้ม เย็นยิ่ง”* (กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2515) และเสนอแนวคิด *“สันติประชาธรรม”* ผ่านข้อเขียนเช่น *“บันทึกประชาธรรมไทยโดยสันติวิธี”* (เมษายน พ.ศ. 2515) *“เสียชีพอย่าเสียสัตย์”* (ธันวาคม พ.ศ. 2515) ฯลฯ ซึ่งสรุปความว่าสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมืองเป็นสิ่งสำคัญซึ่งเรียกว่า หลักประชาธรรม คือ ธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม

วิธีการได้มาซึ่งหลักประชาธรรม ไม่มีวิธีอื่นใดที่ยั่งยืนถาวรเท่ากับสันติวิธี ซึ่งวิธีการแยกได้เป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่หนึ่ง วิธีการระยะยาว คือ จะต้องพยายามพูด เขียน เรียกร้องสิทธิเสรีภาพอยู่เสมอ ทุกคนต้องปฏิบัติหน้าที่การงานของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทำประโยชน์ให้คนหมู่มาก ต้องปกป้องมิให้ประชาธรรมเสื่อม โดยจะต้องรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นเป็นสมาคมเป็นชุมนุม เพื่อแสวงและสงวนสิทธิและเสรีภาพ และหากพลาดพลั้งไปต้องมีมานะเริ่มกันใหม่

ระยะที่สอง คือ วิธีปัจจุบัน ที่ย่อมแตกต่างกันไปตามกาละและเทศะของสภาวการณ์ แต่กลุ่มผู้รักเสรีภาพควรสัมพันธ์ติดต่อกันอยู่เสมออย่าให้ขาดสาย และควรศึกษาภาวะและข้อเท็จจริง และความเคลื่อนไหวภายในประเทศอยู่เสมอ ควรช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อใครถูกประทุษร้าย และควรจะเขียนและเรียกร้องประชาธรรมมิให้ขาดสาย กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่อง *"สันติประชาธรรม"* เป็นที่สนใจของบรรดาผู้มีการศึกษาอย่างมาก รวมทั้งอาจารย์ชาญวิทย์ซึ่งประทับใจ ศรัทธา และเดินตามแนวคิดนี้ตั้งแต่แรกจนถึงทุกวันนี้

อาจสรุปได้ว่า ความเป็นนักเรียนนอกในสหรัฐอเมริกาของอาจารย์ชาญวิทย์เป็นทั้งโลกความรู้ และจิตสำนึกที่มีต่อแผ่นดินเกิด เฉกเช่นกับบรรดานักเรียนนอกร่วมสมัย

ศาสตราจารย์เบเนดิก แอนเดอร์สัน เรียกสภาวะทางจิตของนักเรียนนอกจากอาณานิคมหรือกึ่งอาณานิคมว่า The Specter of Comparisons หรือ "ปีศาจเปรียบเทียบหลอน" คือ เกิดสภาวะการเปรียบเทียบสภาพเมืองแม่อาณานิคมกับบ้านเมืองของตนโดยอัตโนมัติ เมืองนอกของฝรั่งเป็นแดนศิวิไลซ์ แต่มองกลับมาบ้านเมืองของตนก็ดู *"ล้าหลัง ดักดาน"* ก็จะเกิดคำถามว่า ทำไมบ้านเมืองเราจึงไม่เจริญ ทำไมไม่ก้าวหน้า

คำตอบก็คือ มีเจ้านายหรือชนชั้นปกครองของอาณานิคมคอยบงการ นี่เป็นที่มาของลัทธิชาตินิยมที่ต้องการฟื้นฟูและสร้างชาติของตนขึ้นมา แม้ประเทศไทยไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้น แต่หลายส่วนก็เสมือนกึ่งเมืองขึ้น โดยเฉพาะด้านการศึกษา และนักเรียนนอกยุค 60s นี่เองที่มีบทบาทสำคัญในการเปิดโลกวิชาการใหม่ๆ ซึ่งอาจารย์ชาญวิทย์ก็มิได้หลุดจากกระแสเหล่านี้ แต่ที่ลึกกว่า คือ ความศรัทธาในแนวคิดของสองผู้ยิ่งใหญ่ของเมืองไทย ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์ได้ใช้ช่วงเวลาในชีวิตเกือบทั้งหมดทำงานวิชาการในรูปแบบต่างๆ ที่ก้าวทันโลก และรักษ์รากเหง้าด้วยความกล้าหาญทางจริยธรรม เพื่อการต่อสู้เพื่อความถูกต้อง ความเป็นธรรมและความเสมอภาคในสังคม และในขอบเขตเหนือความเป็นรัฐประชาชาติด้วยความมุ่งหวังให้สาธารณชนทั่วไป สามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ด้วย จนบางคนเรียกอาจารย์ชาญวิทย์ว่า *"ปัญญาชนสาธารณะ"*

ตำแหน่งบริหารหมายเลข 2 และ 1 ในธรรมศาสตร์

เกือบ 30 ปี ของการใช้ชีวิตในบทบาทอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ชาญวิทย์ยังมีบทบาทเป็นผู้บริหารควบคู่ไปด้วย ทั้งระดับมหาวิทยาลัย สำนัก คณะ และภาควิชา เริ่มตั้งแต่รองอธิการบดีฝ่ายวิชาพื้นฐานสมัยอาจารย์ป๋วย (พ.ศ. 2518 – 2519) รองผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษาสมัยอาจารย์เสน่ห์ จามริก (พ.ศ. 2524 – 2528) รองอธิการบดีฝ่าย 50 ปีธรรมศาสตร์สมัยอาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี (พ.ศ. 2529 – 2531) คณบดีคณะศิลปศาสตร์ (พ.ศ. 2534 – 2537) อธิการบดี (17 มิถุนายน พ.ศ. 2537 – 9 มีนาคม พ.ศ. 2538) และผู้อำนวยการโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (พ.ศ. 2542 – 2545)

ชื่อตำแหน่งบางตำแหน่งมีเพียงครั้งเดียวและมีอาจารย์ชาญวิทย์เพียงคนเดียวได้ดำรงตำแหน่ง หลังจากนั้นไม่มีการตั้งตำแหน่งดังกล่าวอีกเลย ในบรรดาตำแหน่งทั้งหลาย ตำแหน่งอธิการบดีเป็นตำแหน่งที่อยู่ในความใฝ่ฝันของอาจารย์ชาญวิทย์มาตั้งแต่เป็นนักศึกษาแล้ว เพราะอาจารย์รู้สึกว่าดูยิ่งใหญ่ดี

อาจารย์ชาญวิทย์เคยเขียนไว้ว่า ในชีวิตการทำงานที่ธรรมศาสตร์นั้นเป็นโชคดีอย่างมหาศาลที่ได้ร่วมงานกับอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์คนแรกที่เป็นศิษย์เก่าเหลืองแดง และเป็นผู้ใหญ่ท่านแรกที่อาจารย์ชาญวิทย์ถือว่าได้รับเกียรติสูงสุดในชีวิต ได้ร่วมงานด้วยในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายวิชาพื้นฐาน มีหน้าที่ดูแลการเรียนการสอนของนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ทั้งหมด ซึ่งเป็นปีที่สำคัญมากในชีวิตการเรียนในมหาวิทยาลัย

อาจารย์ชาญวิทย์ทำงานกับอาจารย์ป๋วยในเวลาแสนสั้นประมาณ 1 ปี (พฤศจิกายน พ.ศ. 2518 – 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519) แต่กลับรู้สึกผูกพันอย่างลึกซึ้ง โดยเวลาไม่ใช่เครื่องกำหนด คือ รู้สึกว่าท่านเป็น *“ครูบาอาจารย์”* ที่มีความรักลูกศิษย์ เป็นผู้ใหญ่ที่รับฟังความคิดเห็นของคนที่อายุน้อยกว่า เป็นสุภาพบุรุษ ไม่พูดเสียดสีใคร และไม่มีพิธีรีตอง ท่านสร้างแรงบันดาลใจให้กับอาจารย์ชาญวิทย์และคนร่วมงานรวมทั้งคนรุ่นหลัง โดยท่านจะให้

แนวทางการทำงานทุกอย่าง ไม่ว่าการบริหารหรือวิชาการในลักษณะ friendly persuasion คือ ไม่บีบบังคับ แต่ให้ผู้ร่วมงานนำไปคิดเอง และนำมาเสนอ จากนั้นจะมอบหมายความไว้วางใจให้ ทำให้ผู้ทำเกิดความภาคภูมิใจ ท่านย้ำเสมอว่า *"ปัญหาบางอย่างแก้ได้ยากยิ่ง แต่ถ้าเราพอจะแก้ได้ แม้จะดีเพียงนิดหน่อย ก็น่าจะลองดีกว่าไม่ทำอะไรเสียเลย"* วิธีการเช่นนี้เท่ากับเป็นการ *"สร้างคน"* ขึ้นมาใหม่ในสังคมไทย

แนวคิดวิธีการทำงานของอาจารย์ป๋วย เป็นสิ่งที่อาจารย์ชาญวิทย์ศรัทธาและรับมาใช้อย่างภาคภูมิใจ ทั้งในยามที่อาจารย์ชาญวิทย์ก้าวสู่ตำแหน่งคณบดีคณะศิลปศาสตร์ และตำแหน่งอธิการบดี รวมทั้งในวิถีชีวิตประจำวัน

อาจารย์ชาญวิทย์เขียนไว้ว่า

"จำได้อย่างดีคืออาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดีที่ชอบเดินตรวจตรามหาวิทยาลัย ท่านไม่จำกัดตัวอยู่ในห้องสี่เหลี่ยมแคบๆ เปิดแอร์เย็นฉ่ำ แล้วก็กินข้าวกินปลาอยู่แต่ในนั้น" และอาจารย์ชาญวิทย์เองก็ทำเช่นนั้น และ *"อาจารย์ป๋วยเป็นคนไม่มีพิธีรีตอง...คือ สามารถไปกินข้าวข้างถนนหรือตามตลาดได้อย่างสนิทใจ"*

และอาจารย์ชาญวิทย์ก็เป็นเช่นนั้น แม้ทัศนะของอาจารย์ป๋วยเกี่ยวกับนักศึกษาของธรรมศาสตร์ว่า

"ที่ถูกแล้วในมหาวิทยาลัยควรมีกิจกรรมต่างๆ ทั้งการเมือง ทั้งทางด้านวิชาการ ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา การกีฬา ฯลฯ ให้นักศึกษาได้มีโอกาสเลือกเข้าไปมีส่วนร่วมตามความสนใจของแต่ละคน...นักศึกษาควรที่จะหาวิธีรับใช้ประชาธิปไตยโดยสันติวิธีและด้วยความยุติธรรมภายใต้ระบอบประชาธิปไตย โดยถูกต้องตามกฎหมายและเป็นไปตามระเบียบของสังคม"

ซึ่งอาจารย์ชาญวิทย์ก็รับทัศนะนี้มาโดยตลอด ไม่ว่ายามดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา คณบดีคณะศิลปศาสตร์ ผู้อำนวยการโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา และในวิถีชีวิตของอาจารย์ชาญวิทย์ที่เข้าร่วมในเหตุการณ์บ้านเมืองตั้งแต่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึงปัจจุบัน

ในด้านการบริหาร อาจารย์ชาญวิทย์ดำเนินรอยตามแผนสำหรับอนาคตและทิศทางของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่อาจารย์ป๋วยวางไว้ โดยเฉพาะ

อย่างยิ่ง เรื่องการที่มหาวิทยาลัยจะต้องพึ่งตัวเองด้านการเงินให้มาก ไม่ใช่พึ่งแต่งบประมาณแผ่นดิน อาจารย์ป๋วยกล่าวว่า

"ลำพังงบประมาณแผ่นดินอย่างเดียว มหาวิทยาลัยคงจะไม่สามารถดำเนินการตามแผนที่วางไว้ การขึ้นค่าเล่าเรียนก็คงทำได้ยาก สำหรับสภาพทางเศรษฐกิจเช่นปัจจุบัน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามสร้างสัมพันธ์อันดีกับสังคมและสมาคมศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสมาคมอื่นๆ ของชาวธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยหวังอย่างยิ่งว่าบรรดาศิษย์เก่าทั้งหลาย นอกจากจะบริจาคให้แก่มหาวิทยาลัยโดยตรงแล้ว ก็อาจช่วยหาผู้ใจบุญบริจาคให้แก่มหาวิทยาลัยด้วย..."

แนวการบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของอาจารย์ป๋วยในเรื่องนี้ อาจารย์ชาญวิทย์รับมาใช้เมื่อดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีธรรมศาสตร์ 50 ปี ในภาระหน้าที่ที่ต้องจัดงานฉลองกึ่งศตวรรษของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2527 อาจารย์ชาญวิทย์ได้ติดต่อสัมพันธ์ระหว่างศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบัน จนสามารถระดมเงินบริจาคได้ถึง 24 ล้านบาท และบางส่วนนำไปใช้ในโครงการนักศึกษาเรียนดีจากชนบท หรือที่เรียกว่า *"โครงการช้างเผือก"* ซึ่งเป็นโครงการที่อาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ หนึ่งในทีมงานฝ่ายวิชาการพื้นฐาน ได้ตระเตรียมกันมาตั้งแต่สมัยอาจารย์ป๋วยเป็นอธิการบดี และเมื่ออาจารย์ชาญวิทย์รับตำแหน่งคณบดีคณะศิลปศาสตร์พอดีกับ พ.ศ. 2535 เป็นปีครบรอบ 30 ปี ศิลปศาสตร์ ก็ได้นำรูปแบบงาน 50 ปี ธรรมศาสตร์มาใช้ซ้ำ มีการเฉลิมฉลองทั้งทางด้านวิชาการ ด้านศิลปวัฒนธรรม รื้อฟื้นสมาคมศิลปศาสตร์ สานสัมพันธ์ศิษย์เก่าศิษย์ปัจจุบันชาวศิลปศาสตร์ ระดมเงินบริจาคตั้งเป็นกองทุน 30 ปี คณะศิลปศาสตร์ เพื่อให้คณะสามารถพึ่งตนเองด้านการเงินให้มากที่สุด

งานสำคัญอีกโครงการหนึ่งที่อาจารย์ป๋วยได้วางแผนไว้ และอาจารย์ชาญวิทย์ยึดมั่นในแนวทางของท่าน นั่นคือ การขยายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปทุ่งรังสิต อาจารย์ป๋วยกล่าวไว้ในรายงานอธิการบดี เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2519 ว่า

"เนื่องจากปี 2520 เป็นปีที่เริ่มพัฒนาระยะที่ 4 ของมหาวิทยาลัยและของชาติ โครงการใหม่ๆ ของมหาวิทยาลัยของรัฐจะต้องเสนอให้เป็นที่

ยอมรับไว้ในแผนนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เสนอโครงการขยายมหาวิทยาลัยไปทุ่งรังสิตต่อทบวงมหาวิทยาลัยไปแล้ว โดยให้ความสำคัญเป็นสิ่งแรกของโครงการใหม่ทั้งหมด โครงการนี้จะเป็นโครงการต่อเนื่องระยะยาวถึง 20 ปี แต่เราหวังว่าจะเริ่มแผนนี้ ตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นไป โดยจะเริ่มตั้งแต่การวางผังของมหาวิทยาลัย และการดำเนินตามขั้นตอนทั้งระยะสั้นและระยะยาว ในระยะแรกเห็นว่าน่าจะได้ขยายการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ให้ไปถึงขั้นปริญญาตรี ทั้งนี้เพราะวิทยาศาสตร์มีเทคโนโลยีเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม เห็นว่านักสังคมที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นเป็นที่พึงปรารถนาอย่างยิ่งสำหรับสังคมในปัจจุบัน เช่นเดียวกันกับนักวิทยาศาสตร์ที่สนในใจในศิลปวัฒนธรรมและปัญหาของสังคม นอกจากนี้แล้วก็หวังที่จะได้ขยายการสอน และการค้นคว้าในทางที่จะต้องอาศัยระหว่างสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เช่นในเรื่องนิเวศวิทยา ประชากรศาสตร์ รวมทั้งการวางแผนครอบครัว โภชนาการ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ศิลปวิทยา และวัฒนธรรมเป็นต้น"

การขยายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปทุ่งรังสิต เริ่มต้นอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการเปิดสอนนักศึกษาปีที่ 1 ของทุกคณะใน พ.ศ. 2529 โดยเมื่อขึ้นปีที่ 2 นักศึกษาของคณะเก่าทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กลับไปท่าพระจันทร์ เหลือแต่นักศึกษาของคณะใหม่ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การขยายมหาวิทยาลัยตามแนวทางของอาจารย์ป๋วยใช้มา 10 ปี ผ่านสมัยของอธิการบดีถึง 5 คน คือ อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี (พ.ศ. 2529 – 2531) อาจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (พ.ศ. 2531 – 2534) อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร สมัยแรก (พ.ศ. 2534 – 2537) อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (พ.ศ. 2537 – 2538) และอาจารย์นรนิติ (สมัยที่สอง พ.ศ. 2538 – 2541) ซึ่งสมัยนี้เอง เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งมี อาจารย์นงเยาว์ ชัยเสรี เป็นนายกสภามหาวิทยาลัย มีมติกำหนดให้ *"ย้าย"* อาจารย์ ข้าราชการ ลูกจ้าง และนักศึกษาปริญญาตรีทั้งหมดของคณะดั้งเดิม 8 คณะ จากท่าพระจันทร์ไปรังสิต ซึ่งเรื่อง *"ย้าย"* มาปฏิบัติจริงในสมัยอาจารย์นริศ ชัยสูตร คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 เริ่มให้นักศึกษาชั้นปีที่ 2 ของคณะดั้งเดิมทั้งหมดอยู่ที่ศูนย์รังสิตไปจนจบการศึกษาปีที่ 4 ใน พ.ศ. 2547 เท่ากับว่า *"ปิด"* บทบาทของธรรมศาสตร์ที่ท่าพระจันทร์เมื่ออายุครบ 70 ปี

...อาจารย์ชาญวิทย์ จึงมีมหาวิทยาลัยในอุดมคติที่เป็นแหล่งซึ่งนักศึกษาทุกคนสามารถเรียนรู้อะไรก็ได้ที่เขาอยากจะเรียนรู้ ซึ่งธรรมศาสตร์เองยังมาไม่ถึงจุดนั้น แต่ธรรมศาสตร์ก็อาจมีสภาพแวดล้อมที่ทำให้คนได้เรียนรู้ด้วยประสบการณ์เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์...

ทำไมต้องเป็นอธิการบดี

จะว่าไปแล้วอาจารย์ชาญวิทย์ไม่ได้วางเป้าหมายชีวิตอย่างจริงจังตั้งแต่ต้นว่าต้องเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แม้จะมีความใฝ่ฝันถึง หากแต่จุดเปลี่ยนของการไปใช้ชีวิตนักเรียนมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาในยุคสงครามเย็น และการต่อต้านสงครามเวียดนาม รวมถึงบรรยากาศเสรีภาพ และบรรยากาศทางวิชาการของมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาที่ทำให้อาจารย์เห็นว่ามหาวิทยาลัยเป็นแหล่งเรียนรู้ และสร้างสมประสบการณ์การใช้ชีวิตและการทำงาน เพื่อว่าผู้เรียนมหาวิทยาลัยจะได้เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลก

อาจารย์ชาญวิทย์จึงมีมหาวิทยาลัยในอุดมคติที่เป็นแหล่งซึ่งนักศึกษาทุกคนสามารถเรียนรู้อะไรก็ได้ที่เขาอยากจะเรียนรู้ ซึ่งธรรมศาสตร์เองยังมาไม่ถึงจุดนั้น แต่ธรรมศาสตร์ก็อาจมีสภาพแวดล้อมที่ทำให้คนได้เรียนรู้ด้วยประสบการณ์เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะที่ท่าพระจันทร์ อาจารย์ชาญวิทย์จึงอยากเห็นสังคมมหาวิทยาลัยเป็นที่พบปะเพื่อนฝูง ครูบาอาจารย์ถกเถียงปัญหาร่วมกัน เป็นที่ที่ผู้เข้ามาเรียนสามารถเก็บเกี่ยวประสบการณ์การเรียนรู้ จากนั้นก็พร้อมจะออกไปเผชิญโลกภายนอกแบบเดียวกับบรรยากาศมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา ที่สามารถดำเนินการเช่นนั้นได้เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากนโยบายรัฐในด้านที่ดินและงบประมาณในการพัฒนามหาวิทยาลัยให้เป็นศูนย์กลางด้านการศึกษา

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิการบดี นำคณะผู้บริหารปลูกต้นไม้ที่ศูนย์รังสิต พ.ศ. 2537

อาจารย์ชาญวิทย์ยังได้ฉายภาพปัญหาสังคมไทยที่มีความรุนแรง น่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอันเป็นเรื่องของวิถีชีวิต ในความเห็นอาจารย์วิกฤตเศรษฐกิจน่าจะเป็นเรื่องของช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท กับช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน และคนมีโอกาสกับคนด้อยโอกาส ในขณะที่ปัญหาวัฒนธรรมมาจากการเติบโตอย่างรวดเร็วของสังคมเมือง อุตสาหกรรมที่มีประชากรจากภาคชนบทเข้ามาอยู่จำนวนมาก โดยที่เมืองเองก็ยังขาดการพัฒนาหรือสร้างวัฒนธรรมใหม่ให้คนเมืองอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ทั้งที่วัฒนธรรมพื้นฐานที่ดีของคนไทยโดยเฉพาะในชนบท คือ *"ใจดี โอบอ้อมอารี มีเมตตา"* ซึ่งน่าจะต้องมีการนำมาส่งเสริมสนับสนุนใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมเมือง

ในอนาคตโลกที่ก้าวเข้าสู่สังคมยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นสังคมสารสนเทศนั้น อาจารย์ชาญวิทย์มองว่ามีกระแสบางอย่างที่ทำให้มนุษย์ต้องย้อนกลับมาศึกษาในเรื่องความเป็นมนุษย์ ซึ่งเรื่องของวัฒนธรรมจะต้องถูกนำมาศึกษาอย่างจริงจัง โดยเฉพาะวัฒนธรรมเก่า ศาสนาในอดีต จิตวิญญาณดั้งเดิม และถ้าเป็นกระแสเรียกร้องทางการเมืองก็เป็นเรื่องของ Green Politics เป็นเรื่องธรรมชาติ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องการเรียกร้องสิทธิ์และส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงกระแสเรียกร้องให้ลุกขึ้นมามีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม สร้างความสุขทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากกว่า ซึ่งสังคมไทยขณะนี้มีกลุ่มเอ็นจีโอปัญญาชนที่ไม่สนใจปรับตัวให้เข้ากับกระแสหลัก พวกเขาจะเป็นผู้ขยายความคิดนี้ให้กว้างขวางออกไป

อย่างไรก็ตามเหตุผลการเข้าสู่การบริหารมหาวิทยาลัย ยังมาจากการที่อาจารย์คาดหวังความ *“สนุก”* ที่น่าจะเกิดจากการบริหารมหาวิทยาลัย เพราะอาจารย์เคยมีประสบการณ์การทำงานบริหารวิชาการในระดับสถาบันและคณะด้วยความ *“สนุก”* มาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นรองผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษาในยุคอาจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นผู้อำนวยการ อาจารย์ผลักดันงานบริการวิชาการที่สร้างชื่อเสียงให้สถาบัน ไม่ว่าจะเป็นงานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี และงานอื่นๆ ส่วนงาน *“สนุก”* ในการบริหารคณะ คือ การเป็นคณบดีคณะศิลปศาสตร์ (พ.ศ. 2535 – 2537) เป็นช่วงเวลาสามปีที่อาจารย์ชาญวิทย์สนุกกับการผลักดันกิจกรรมวิชาการให้กับคณะ เนื่องจากเป็นช่วงมีงานฉลองครบรอบ 30 ปี ก่อตั้งคณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (จัดตั้ง พ.ศ. 2505) อาจารย์ผลักดันให้มีงานสัมมนาทางวิชาการบ่อยมาก ภายใต้ความร่วมมือจากอาจารย์นักวิชาการต่างสาขาอย่าง นพพร ประชากุล จาตุรี ติงศภัทิย์ และชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ ทำให้มีทั้งการเสวนา อภิปรายทั้งประเด็นวิชาการ ภาพยนตร์สงครามโลกครั้งที่สอง ความสนุกครั้งนั้นทำให้อาจารย์อยากนำกลับมาให้กับมหาวิทยาลัยเมื่อเข้ารับตำแหน่งอธิการบดีนั่นคือ การทำงานบริหารวิชาการ และคำตอบในตอนท้ายทำให้อาจารย์เรียนรู้ว่า การเป็นอธิการบดีนั้น *“สนุกน้อยที่สุด”* และน่าจะเริ่มตั้งแต่กระบวนการเข้าสู่ตำแหน่ง ที่พบปัญหาและอุปสรรคจนกลายเป็นความขัดแย้งกันอย่างหนักต่อมา

บทบาทหน้าที่ของอธิการบดี 9 เดือน

วันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2537 ที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นายมารุต บุนนาค ประธานคณะกรรมการอธิการบดีขณะนั้น ได้เสนอชื่อของรองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ซึ่งได้รับคะแนนสูงสุดในการสรรหาจากประชาคมธรรมศาสตร์สายข้าราชการ และอาจารย์ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้ชนะคะแนนสายอาจารย์และนักศึกษา ที่ประชุมได้ลงมติแต่งตั้งรองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ซึ่งต่อมาได้แสดงออกถึงความเป็นประชาธิปไตยด้วยการถอนตัวและไม่รับตำแหน่ง ท่ามกลางข่าวเหตุผลที่สภามหาวิทยาลัยเกรงว่า *"ชาญวิทย์หนุนฉลาด"* จากกรณีที่อาจารย์ชาญวิทย์ได้ร่วมลงชื่อสนับสนุนร้อยตรีฉลาด วรฉัตร ในการอดข้าวประท้วงรัฐบาล ด้วยหลักการที่อาจารย์ต้องการให้มีการปฏิรูปการเมืองระบอบประชาธิปไตยขึ้นในสังคมไทย ซึ่งมหาวิทยาลัยเกรงว่าเป็นการสุ่มเสี่ยงเกินไปสำหรับการทำหน้าที่อธิการบดี ซึ่งสภามหาวิทยาลัยอาจควบคุมฝ่ายบริหารไม่ได้นั่นเอง

วันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2537 อาจารย์ชาญวิทย์ได้รับการแต่งตั้งจากสภามหาวิทยาลัยตามมติที่ประชุม ครั้งที่ 6/2537 ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีคณะผู้บริหารรองอธิการบดี และผู้ช่วยอธิการบดีที่ถูกมองว่าเป็น *"ดรีมทีม"* หรือล้วนแล้วแต่บุคคลที่มีความสามารถ ประกอบด้วย รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (รองอธิการบดีฝ่ายวางแผน) ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ) แก้วสรร อติโพธิ (รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา) กาญจนี ละอองศรี (รองอธิการบดีฝ่ายบุคลากร) ฉันทลักษณ์ ณ ป้อมเพชร์ (รองอธิการบดีฝ่ายการคลัง) ประโยชน์ ธรรมบัญญัติ (รองอธิการบดีฝ่ายรังสิต) ศันสนีย์ ตันติวิท (รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร) นอกจากนี้มีผู้ช่วยอธิการบดีอย่าง ศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี ม.ล.ฐิติรัตน์ ลดาวัลย์ วิษณุ วรัญญู และอรรจน์ บัณฑิตย์

ในฐานะอธิการบดีที่ผ่านความเห็นชอบจากสภามหาวิทยาลัยด้วยความยากลำบาก อีกทั้งอาจารย์ชาญวิทย์เข้าใจถึงสภาพที่มหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. 2537 – 2539 ต้องเผชิญอยู่ ทีมผู้บริหารจึงกำหนดแนวทางการพัฒนาปรับปรุงมหาวิทยาลัยทั้งระยะใกล้ คือ แก้ปัญหาเร่งด่วน และการวางแผนพัฒนามหาวิทยาลัยระยะยาว

ภาระเร่งด่วนของมหาวิทยาลัย

ช่วงเวลาที่อาจารย์ชาญวิทย์ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยนั้น ได้มองเห็นปัญหาเร่งด่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งท่าพระจันทร์และรังสิตว่ามีความแตกต่างกัน ปัญหาของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ คือ ด้วยขนาดพื้นที่ 50 ไร่ นั้น แออัด คับแคบ เนื่องจากมีการดำเนินโครงการใหม่อย่างสตรีศึกษา อาณาบริเวณศึกษา และอินเดียศึกษา รวมถึงหน่วยงานที่มีอยู่ ซึ่งหมายถึง จำนวนอาจารย์ ข้าราชการ นักศึกษา และผู้เข้ารับการอบรมโครงการพิเศษต่างๆ นั้นมีอยู่มาก คนเหล่านี้ยังมีการใช้รถยนต์ส่วนตัวที่ต้องการพื้นที่จอดรถ ทำให้กายภาพที่ท่าพระจันทร์คับแคบ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า คือ การปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้น่าอยู่ เช่น เพิ่มพื้นที่สีเขียว ปรับปรุงอาคารเรียนเพิ่มพื้นที่ใช้สอย สร้างบรรยากาศทางวิชาการควบคู่กับการทำกิจกรรมกีฬาและศิลปวัฒนธรรม ส่วนที่รังสิตซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางถึง 1,800 ไร่ แต่เวลานั้นอาจารย์ชาญวิทย์มองเห็นว่ารังสิตรองรับนักศึกษาชั้นปีที่ 1 จำนวนถึง 3,500 คน และอาจารย์ นักศึกษา ข้าราชการสังกัดคณะวิชาสายวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และแพทยศาสตร์อีกจำนวนหนึ่ง แต่รังสิตมีเพียงอาคารเรียนและหอพักรองรับคนได้ราว 2,000 คน ทำให้บรรยากาศทั่วไป *“ยังไม่มีชีวิตเท่าที่ควร”* การแก้ปัญหาที่รังสิต จึงต้องทำให้เป็นมหาวิทยาลัยทั้งที่เรียนและที่อยู่อย่างสมบูรณ์ บทบาทหน้าที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยจึงต้องหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนนอกเหนือจากงบประมาณประจำปี และต้องพยายามกระตุ้นให้เอกชนลงทุนเรื่องหอพักรอบมหาวิทยาลัย

จากการที่มหาวิทยาลัยต้องแยกการเรียนการสอนเป็น 2 พื้นที่ อาจารย์ชาญวิทย์ซึ่งให้ความสำคัญกับคุณสมบัติของ *“จิตวิญญาณธรรมศาสตร์”* นั้น อาจารย์มองว่าต้องมีการประสานเชื่อมโยงกันทั้งสองพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาของการดำรงตำแหน่งอธิการบดีอันแสนสั้น อาจารย์ชาญวิทย์เองยังไม่ได้ตั้งคำถามทิศทางการย้ายที่เรียนไปรังสิต แต่ดูเหมือนว่าอาจารย์มองเห็นศักยภาพของคณะเปิดใหม่สายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีน่าจะต้องอยู่ที่รังสิต ส่วนคณะดั้งเดิมก็ยังคงทำการเรียนการสอนที่ท่าพระจันทร์ ยกเว้นนักศึกษาปีที่ 1 ต้องเรียนวิชาพื้นฐานร่วมกันทุกคณะ 1 ปี จึงต้องเรียน – สอนกันที่รังสิต ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางกว่าท่าพระจันทร์

...ความจำเป็นที่ต้องผลักดันโครงการสร้างสปอร์ตคอมเพล็กซ์ หรือศูนย์กีฬา อยู่ที่ปัญหาและอุปสรรคด้านกายภาพของธรรมศาสตร์รังสิตนับตั้งแต่การเปิดรับนักศึกษาปีแรกที่ธรรมศาสตร์รังสิต หรือคลองหลวงปทุมธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2529 นั่นคือ ความไม่พร้อมเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นห้องเรียนไม่พอ ไม่มีห้องทำงานอาจารย์และเจ้าหน้าที่ ไปจนถึงหอพักนักศึกษา ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ และที่สำคัญยังขาดงบประมาณแผ่นดินในการแก้ปัญหานี้...

สปอร์ตคอมเพล็กซ์ และการขึ้นค่าหน่วยกิต ผลงานชิ้นโบว์แดงของอธิการบดีชื่อ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

อาจารย์ชาญวิทย์ยอมรับว่าวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีตั้งแต่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2537 ถึง 9 มีนาคม พ.ศ. 2538 เพียงชั่ว 9 เดือน นับเป็นวาระการดำรงตำแหน่งที่น่าจะสั้นที่สุดในบรรดาอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้ง 18 คน แม้จะวาดฝันถึงอนาคตที่อยากให้มหาวิทยาลัยเป็นไว้หลายโครงการ แต่ด้วยเวลาอันแสนสั้น อาจารย์จึงผลักดันโครงการสำคัญไว้ไม่มากนัก สองโครงการที่อยู่ในความทรงจำของอาจารย์ คือ การผลักดันโครงการสปอร์ตคอมเพล็กซ์ ที่อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร อธิการบดีก่อนหน้าได้เสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีไว้แล้ว แต่ความสำเร็จในการได้รับอนุมัติโครงการอยู่ที่คณะผู้บริหารที่มีอาจารย์ชาญวิทย์เป็นอธิการบดี และได้ใช้พลังในการผลักดันให้สปอร์ตคอมเพล็กซ์มาเกิดขึ้นที่ธรรมศาสตร์รังสิต

ความจำเป็นที่ต้องผลักดันโครงการสร้างสปอร์ตคอมเพล็กซ์หรือศูนย์กีฬาอยู่ที่ปัญหาและอุปสรรคด้านกายภาพของธรรมศาสตร์รังสิต นับตั้งแต่การเปิดรับนักศึกษาปีแรกที่ธรรมศาสตร์รังสิตหรือคลองหลวงปทุมธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2529 นั่นคือ ความไม่พร้อมเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นห้องเรียนไม่พอ ไม่มีห้องทำงานอาจารย์และเจ้าหน้าที่ ไปจนถึงหอพักนักศึกษา

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิการบดี ในงานกีฬามหาวิทยาลัยแม่โดมเกมส์ พ.ศ. 2537

ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ และที่สำคัญยังขาดงบประมาณแผ่นดินในการแก้ปัญหานี้ อันเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดความไม่พร้อมด้านจิตใจของผู้ที่ต้องไปทำงานที่นั่น ส่วนหนึ่งของปัญหา อาจารย์ชาญวิทย์มองเห็นว่ามาจากขาดการวางแผน และขาดการสร้างความมีส่วนร่วมให้กับประชาคมธรรมศาสตร์ ในการให้เห็นความสำคัญของการร่วมกันบุกเบิกที่รังสิต

ดังนั้นเมื่ออาจารย์ชาญวิทย์ขึ้นมาดำรงตำแหน่ง จึงสานต่อโครงการที่คณะผู้บริหารสมัยอธิการบดีนรนิติ เศรษฐบุตร ได้เสนอค้างไว้ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ในเรื่องนี้ ชาลี มงคลรัตน์ และคณิต พีชวณิชย์ เป็นผู้นำเรื่องนี้มาเสนอคณะผู้บริหารชุดอาจารย์ชาญวิทย์ให้ดำเนินการต่อ สปอร์ต-คอมเพล็กซ์ หรือศูนย์กีฬาเอเชียนเกมส์ เป็นเมกะโปรเจกต์หรืออภิมหาโครงการ เดิมรัฐบาลและหน่วยราชการมีความคิดการพัฒนาโครงการแบบกระแสหลัก เนื่องจากเป็นโครงการที่ใช้งบประมาณลงทุนนับพันล้านบาท จึงมีแนวโน้มให้เอกชนลงทุนในที่ดินเอกชนเอง ซึ่งเวลานั้น คือ *“เมืองทองธานี”*

แต่ด้วยพลังกดดันที่เป็นผลจากความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ที่ไม่ลงตัวของพรรคร่วมรัฐบาลในเวลานั้น พรรครัฐบาลผสมมีพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนนำ และ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ต้องเผชิญกระแสกดดันจากสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์สมเกียรติ อ่อนวิมล เจ้าของรายการทีวี *"เช้าวันนี้"* ได้เชิญอาจารย์ชาญวิทย์ให้เข้าร่วมรายการสัมภาษณ์สดในรายการ เป็นผลให้เกิดประเด็นร้อน เป็นข่าวใหญ่หน้าสื่อหนังสือพิมพ์ รวมถึงรายการวิทยุและโทรทัศน์อีกหลายรายการ ทำให้ทบวงมหาวิทยาลัยขณะนั้นที่มีนายแพทย์กระแส ชนะวงศ์ จากพรรคพลังธรรมเป็นรัฐมนตรี และศาสตราจารย์นายแพทย์เกษม วัฒนชัย เป็นปลัดทบวงมหาวิทยาลัย ได้ให้การสนับสนุนการนำสปอร์ตคอมเพล็กซ์ส่วนใหญ่มาลงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รังสิต เหตุผลที่มหาวิทยาลัยต้องการสปอร์ตคอมเพล็กซ์ อาจารย์ชาญวิทย์อ้างอิงอาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนว่า เมื่อมีการแข่งขันกีฬาเสร็จจะได้หอพักนักกีฬาเอเชียนเกมส์จำนวนนับพันยูนิตมาดัดแปลงเป็นหอพักของชาวธรรมศาสตร์รังสิต เพื่อแก้ปัญหาความไม่เพียงพอเรื่องที่พักอาศัยให้นักศึกษาและบุคลากรที่แม้เวลาจะผ่านไปถึง 8 ปี จาก พ.ศ. 2529 แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ อย่างไรก็ตามอาจารย์ชาญวิทย์ถือว่าความสำเร็จของการผลักดันโครงการให้ก่อสร้างที่ธรรมศาสตร์ รังสิต ไม่ได้อยู่ที่ทีมผู้บริหารมหาวิทยาลัยเท่านั้น หากยังอยู่ที่พลังศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย สื่อมวลชนขณะนั้นที่พร้อมใจกันกระจายข่าวให้กับมหาวิทยาลัย อาจารย์ชาญวิทย์เปิดเผยว่า ได้ดำเนินการ *"วิ่งเต้นล็อบบี้"* กับทั้งนักการเมือง คณะรัฐมนตรีที่รู้จักบางคน แต่อาจารย์ให้เครดิตขอบคุณพรรคการเมืองที่สนับสนุนมหาวิทยาลัยสองพรรค คือ พรรคชาติพัฒนาของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ และพรรคพลังธรรมของพลตรีจำลอง ศรีเมือง ผ่านนายแพทย์กระแส ชนะวงศ์ และคุณทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์

ที่สำคัญในการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2538 อาจารย์ชาญวิทย์ และอาจารย์แก้วสรร อติโพธิ รองอธิการบดีขณะนั้น พร้อมด้วย *"ฝ่าแฝด"* สถาปนิกอาจารย์ขวัญสรวง อติโพธิ จากภาควิชาสถาปัตยกรรมและผังเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เข้าชี้แจงกับที่ประชุมคณะรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล ซึ่งมี ฯพณฯ ชวน หลีกภัย เป็นประธาน ในที่สุดมติคณะรัฐมนตรีก็อนุมัติโครงการก่อสร้างสปอร์ตคอมเพล็กซ์ให้เกิดขึ้นที่

ธรรมศาสตร์รังสิต และผู้บริหารมหาวิทยาลัยภายใต้อธิการบดีอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ได้ดำเนินก่อสร้างจนสำเร็จหลัง พ.ศ. 2538

การขึ้นค่าหน่วยกิตรายวิชาเรียนของนักศึกษา

จากการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2537 ได้ใช้อัตราค่าบำรุงการศึกษา หรือค่าหน่วยกิตในอัตราคงที่มาเป็นเวลาเกือบ 20 ปี โดยไม่มีการทบทวนปรับเพิ่มตามการเปลี่ยนแปลงอัตราแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเลย นับว่าผิดหลักเศรษฐศาสตร์อย่างมาก แม้ว่ามหาวิทยาลัยยังพอมีต้นทุนดำเนินงานได้แต่กิจกรรมสำคัญ คือ ระบบห้องสมุดจำเป็นต้องใช้เงินในการพัฒนา ผู้บริหารมหาวิทยาลัยจึงต้องหาช่องทางในการสร้างหรือเพิ่มรายได้ อาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ซึ่งทำวิจัยด้านเศรษฐศาสตร์การศึกษาเชิงลึกค้นพบว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่มีการเปลี่ยนแปลงค่าบำรุงการศึกษามาเกือบสองทศวรรษ จึงตัดสินใจหารายได้เพิ่มให้กับการพัฒนาวิชาการให้มหาวิทยาลัยด้วยช่องทางนี้ ซึ่งเป็นหนึ่งในหลายช่องทาง

การปรับขึ้นค่าหน่วยกิตเป็นงานใหญ่สำหรับผู้บริหารมหาวิทยาลัยยุคนั้น อาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ถูกต่อต้านอย่างหนักจากนักศึกษาและสื่อมวลชน *“จนความดันโลหิตขึ้น เพราะว่าเครียดมาก”* เนื่องจากเป็นการขึ้นในอัตรา 100 % จากหน่วยกิตละ 100 บาท เป็นหน่วยกิตละ 200 บาท แม้นักศึกษาและสื่อมวลชนมองว่าเป็นการขึ้นแบบ *“โหด”* และอ้างว่าทำให้ *“คนจนด้อยโอกาส”* ไม่สามารถเรียนต่อในมหาวิทยาลัยได้ และยังนำเหตุผลอื่นๆ ในเชิงศีลธรรมมาต่อต้าน แต่คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยขณะนั้นก็อดทนและยืนหยัดในหลักการโดยไม่หวั่นเกรงเหตุการณ์ประท้วงของนักศึกษา ในอันที่จริงแล้วยังมีข้อเท็จจริงจากการวิจัยของอาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ประการหนึ่งว่า นักศึกษาที่สอบคัดเลือกผ่านเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกือบทั้งหมดมีฐานะทางเศรษฐกิจพ้นขีดความยากจน หรือเป็นคนชั้นกลางที่สามารถจ่ายเงินค่าหน่วยกิตในอัตราที่ประกาศขึ้นใหม่ได้ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยเองมีนโยบายชัดเจนในการจัดสรรส่วนแบ่งที่นั่งผู้เข้าเรียนหรือโควตาให้กับนักเรียนเรียนดีในชนบท ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาในโครงการนักศึกษาช้างเผือกที่มหาวิทยาลัยออกค่าใช้จ่ายบำรุงการศึกษาให้อยู่แล้ว ทบวงมหาวิทยาลัย

ขณะนั้นก็เริ่มโครงการกู้ยืมเงินเพื่อการศึกษาให้แล้ว และความจริงข้อสุดท้าย นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สามารถแบกรับค่าใช้จ่ายการศึกษาหน่วยกิตละ 200 บาทได้อยู่แล้ว ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์มองว่าการดำเนินงานแนวทางนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และจะยังประโยชน์ให้มหาวิทยาลัยสามารถสะสมเงินทุนเพื่อพัฒนามหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างบรรยากาศทางวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงอาคารเรียนและการพัฒนาห้องสมุด ในเรื่องนี้มองเห็นผลชัดเจนอย่างมาก เมื่อ พ.ศ. 2540 ประเทศไทยเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้ง” นั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รอดพ้นสภาพวิกฤตรายได้ เพราะได้ขึ้นค่าหน่วยกิตไว้แล้ว การแก้ปัญหานี้ทำให้อาจารย์ชาญวิทย์เห็นว่า การบริหารรายได้ของมหาวิทยาลัยจำเป็นต้องทบทวนเรื่องของค่าหน่วยกิตให้สอดคล้องกับภาวะเงินเฟ้อในประเทศ รวมถึงความเปลี่ยนแปลงอัตราแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในแต่ละช่วงเวลา ที่สำคัญผู้บริหารมหาวิทยาลัยต้องไม่หวั่นไหวกับเหตุการณ์ประท้วงต่อต้าน ที่อาจเกิดจากการยุยงของผู้ที่ไม่ชอบผู้บริหารมหาวิทยาลัยในการดำเนินนโยบายขึ้นค่าหน่วยกิต อย่างไรก็ตามการขึ้นค่าหน่วยกิตการศึกษานั้นก็ต้องคำนึงถึงหลักการเรื่องความเสมอภาคทางการศึกษาของผู้เรียนด้วย

ขณะนั้นท่ามกลางกระแสมหาวิทยาลัยออกนอกระบบ ในการปฏิรูปมหาวิทยาลัยอันมีมหาวิทยาลัยสุรนารีซึ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ ใช้หลักการบริหารมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และเป็นมหาวิทยาลัยอิสระ กระแสสังคมเป็นห่วงว่าอาจทำให้คนด้อยโอกาสไม่สามารถเข้าเรียนมหาวิทยาลัยได้ อาจารย์ชาญวิทย์มองถึงช่องทางที่เปิดให้ผู้คนเหล่านั้นเข้าเรียนมหาวิทยาลัยตามหลักการเสมอภาคทางการศึกษา มหาวิทยาลัยต้องมีหลักการเรื่องโควตาหรือทุนการศึกษา แม้ว่ามหาวิทยาลัยจะต้องขึ้นค่าเล่าเรียนซึ่งเป็นไปตามภาวะเศรษฐกิจการเงินของประเทศ แต่หลักการคิดอัตราค่าเล่าเรียนของมหาวิทยาลัยของรัฐก็ต้องแตกต่างจากการคิดอัตราค่าเล่าเรียนแบบมหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งคำนวณค่าเล่าเรียนจากต้นทุนการศึกษาทั้งหมด ในขณะที่มหาวิทยาลัยของรัฐมีต้นทุนจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้รับการอุดหนุนจากภาษีประชาชนผ่านงบประมาณของรัฐ แต่มหาวิทยาลัยของรัฐต้องมีระบบบริหารที่เป็นอิสระ เพื่อให้มีระบบการจัดการที่ดึงดูดผู้ที่มีความสามารถให้เข้ามาเป็นอาจารย์ อันจะเป็นการรักษาคุณภาพทางวิชาการไว้

การพัฒนามหาวิทยาลัยในด้านคุณภาพระยะยาว

เพื่อให้มีการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในด้านวิชาการ อาจารย์ชาญวิทย์พบว่าเวลานั้นมหาวิทยาลัยในเมืองไทยเผชิญปัญหาบุคลากร โดยเฉพาะอาจารย์ อย่างแรก คือ สมองไหล เนื่องจากตลาดงานภาคเอกชนดึงอาจารย์ให้ลาออกไปทำงานด้วย อย่างที่สอง นโยบายจำกัดจำนวนบุคลากรของทบวงมหาวิทยาลัย ทำให้ช่วงเวลา 5 ปี นับจาก พ.ศ. 2537 นั่นคือ พ.ศ. 2543 อาจารย์จะเกษียณอายุราชการ กำลังคนสายวิชาการจะขาดแคลน มหาวิทยาลัยจึงต้องวางแผนระยะยาวในการพัฒนากำลังคนที่มีอยู่ให้ยกระดับมาตรฐานความรู้ และส่งเสริมนักศึกษาที่มีศักยภาพทางวิชาการให้ได้โอกาสศึกษาต่อและกลับมาเป็นอาจารย์

แผนการพัฒนามหาวิทยาลัยระยะยาวอีกเรื่องหนึ่งเป็นการผลักดันระบบบริหารมหาวิทยาลัย ซึ่งใน พ.ศ. 2537 นั้น เป็นแบบราชการที่มีข้อจำกัดในการพัฒนาความเปลี่ยนแปลงให้มหาวิทยาลัยก้าวทันกระแสโลกาภิวัตน์ อาจารย์ชาญวิทย์จึงให้ความสำคัญกับการสร้างระบบบริหารมหาวิทยาลัยให้มีความคล่องตัวขึ้นและเพื่อตัวเองมากขึ้น อันเป็นเรื่องใหญ่มากสำหรับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีขนาดใหญ่หลากหลายคณะวิชา บางคณะไม่สามารถสร้างโครงการเลี้ยงตัวเองได้ ในขณะที่จำนวนบุคลากรก็มีจำนวนมาก การสร้างระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องวางแผนอย่างมีขั้นตอน มหาวิทยาลัยจึงต้องตั้งคณะกรรมการทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้โดยตรง

ปัญหาการผลิตบัณฑิต

การผลิตบัณฑิตเป็นภาระงานหลักของมหาวิทยาลัย ประเด็นคำถามที่อาจารย์ต้องเผชิญหน้ามีอยู่หลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นความชัดเจนเรื่องการใช้พื้นที่ระหว่างท่าพระจันทร์กับรังสิต ทิศทางการผลิตบัณฑิต การรักษาจิตวิญญาณความเป็นธรรมศาสตร์กับประชาธิปไตยและอื่นๆ

ใน พ.ศ. 2537 เมื่ออาจารย์ชาญวิทย์เริ่มทำหน้าที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยนั้น ที่จริงแล้วยังไม่มีความชัดเจนนักถึงแผนการย้ายนักศึกษาไปอยู่รังสิต ขณะนั้นเป็นเพียงให้มีการจัดการเรียนการสอนชั้นปีที่ 1 ในหลักสูตรวิชาพื้นฐานที่ต้องเรียนร่วมกันทุกคณะ อาคารเรียนที่มีอยู่เป็นอาคารเรียน

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิการบดี กับนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพิธีวันไหว้ครู พ.ศ. 2537

คณะวิทยาศาสตร์และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี แต่ไม่มีอาคารเรียนด้านสังคมศาสตร์ร่วมกัน ปัญหาอาคารเรียนไม่พอจึงเป็นเรื่องเร่งด่วนที่คณะผู้บริหารต้องจัดการโดยไม่มีเวลาคำนึงถึงเรื่องอื่น

ส่วนด้านการผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัยภายใต้สังคมการเมืองในยุคเปลี่ยนผ่านของพัฒนาการระบอบประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ท่ามกลางความพลิกผันของการเมืองแบบรัฐสภาที่ต่อสู้กับกลุ่มอำนาจกองทัพ อาจารย์ชาญวิทย์มองเห็นว่าสังคมภายนอกอาจคาดหวังการผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย เวลานั้นสังคมการเมืองไทยต้องประสบภาวะผันผวน อันเป็นผลจากกรณีเหตุการณ์

พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 อาจารย์ชาญวิทย์มีทัศนคติว่าปัญหาการเมืองเป็นปัญหาของชาติที่กว้างขวางกว่าบทบาทหน้าที่การผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัย และการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยต้องอาศัยความร่วมมือกันของสังคมทุกภาคส่วน พันธะหน้าที่ของมหาวิทยาลัยในการผลิตบัณฑิตจึงทำได้เพียงแค่ให้บัณฑิตมีคุณธรรม มีความรู้ และมีความเป็นมนุษย์ อันที่จริงแล้วบทบาทของนักศึกษาธรรมศาสตร์กับการเมืองระดับชาติก็มีพลังลดลง ทั้งนี้อาจารย์ชาญวิทย์ได้ใช้ตัวชี้วัดทางการเมืองจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ บทบาทพลังนักศึกษาเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง ส่วนหนึ่งอาจารย์ชาญวิทย์มองว่าเป็นผลจากระบบสอบเข้ามหาวิทยาลัย ทำให้ผู้เข้าเรียนธรรมศาสตร์กลายเป็นชนชั้นกลางใกล้เคียงกับจุฬาฯ เพียงแต่ว่าในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีประเพณีและจิตวิญญาณแบบธรรมศาสตร์ที่มีการรับรู้และสืบทอด ทำให้ความเป็นธรรมศาสตร์ยังคงอยู่แต่ไม่มากเท่าอดีต และอาจเป็นเพราะคุณสมบัติแบบนี้ทำให้บัณฑิตธรรมศาสตร์จำนวนหนึ่งมีความคิดทวนกระแส หรือ “หัวแข็ง” เวลาออกไปทำงานคุณสมบัติแบบนี้อาจารย์ชาญวิทย์มองว่าเป็นเรื่องน่าภาคภูมิใจ เป็นความหลากหลายและไม่ได้เป็นปัญหาสำหรับมหาวิทยาลัยในการผลิตบัณฑิตแบบนี้

ในขณะที่ปัญหาการผลิตบัณฑิตธรรมศาสตร์ของอาจารย์ชาญวิทย์กลับอยู่ที่ความจำเป็นต้องปรับปรุงความสามารถบัณฑิตด้านการใช้ภาษาต่างประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพในการทำงาน รวมถึงการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของธรรมศาสตร์ให้มีความเป็นสากล (Internationalization) ด้วยการจัดทำหลักสูตร ภาษาอังกฤษให้ชาวต่างชาติสามารถเข้ามาเรียนได้ เนื่องจากธรรมศาสตร์กำลังเข้าสู่ยุค *“โลกาภิวัตน์”* นั่นเอง

การทบทวนตัวเอง

หลังจากลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยในวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2538 เป็นเวลาเกือบ 9 ปี อาจารย์ได้ให้คำตอบถึงเหตุผลการลาออกครั้งนั้นว่า เกิดจากปัญหาหลัก คือ ความขัดแย้งที่*เกิดขึ้นกับอดีตอธิการบดี ซึ่งกลับมาเป็นนายกสภามหาวิทยาลัย มีความคิดในการทำงานไม่ลงรอยกับอธิการบดีปัจจุบัน* เนื่องจากความแตกต่างทางความคิดในการพัฒนา

มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการทำงาน นอกเหนือจาก*ปัญหาเอกภาพภายในทีมผู้บริหารและในด้านการบังคับบัญชาบุคลากร* ที่อาจารย์มองว่าเวลานั้นตนเองไม่รู้จักการประนีประนอม และประสานผลประโยชน์ นอกจากนี้ด้วยบุคลิกภาพส่วนตัวในการบริหารงานของอาจารย์ชาญวิทย์ที่อาจได้ต้นแบบจาก ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตอธิการบดีที่ตนเคยทำงานด้วยนั้น คือ การให้เสรีภาพกับผู้ร่วมงาน เป็นรูปแบบที่ไม่ใช่วัฒนธรรมองค์กรของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์จึงรู้สึกว่าไม่สามารถปฏิบัติภารกิจตามที่เสนอนโยบาย และตามที่ได้รับความไว้วางใจจากประชาคมในการเข้ามาทำหน้าที่อธิการบดี ภาวะเช่นนั้นทำให้อาจารย์ไม่รู้สึก *"สนุก"* กับการทำงานในฐานะอธิการบดีอีกต่อไป จึงตัดสินใจลาออกในวันครบรอบวันเกิด ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ 9 มีนาคม พ.ศ. 2538

งานภายหลังอธิการบดี : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และอุษาคเนย์ศึกษา

เมื่ออาจารย์ชาญวิทย์ยุติการทำหน้าที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2537 อาจารย์ชาญวิทย์ได้รับเชิญให้ไปนั่งเขียนหนังสือวิชาการและสอนที่ประเทศญี่ปุ่นราว 1 เดือน จากนั้นก็ได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยฮาวาย สหรัฐอเมริกา ให้เป็นอาจารย์รับเชิญอยู่ 1 ปี เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยก็เป็นช่วงเกิดวิกฤตเศรษฐกิจที่รู้จักกันในนาม *"ต้มยำกุ้ง"* ใน พ.ศ. 2543 สำนักกองทุนเพื่อการวิจัยได้เสนอให้อาจารย์ชาญวิทย์ จัดทำโครงการอาณาบริเวณศึกษา พร้อมกับการที่อาจารย์ชาญวิทย์สามารถสร้างความร่วมมือทางวิชาการในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงได้ก่อตั้งโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โครงการเหล่านี้ดำเนินงานควบคู่กันกับกิจกรรมวิชาการเดิมที่มีอยู่อย่างมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในที่สุดมูลนิธิโครงการตำราฯ ด้วยความสนับสนุนและความร่วมมืออย่างดียิ่งจาก มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทยและอุษาคเนย์ศึกษา ได้เป็นพื้นที่ให้อาจารย์ชาญวิทย์บริหารงานวิชาการได้อย่างมีประสิทธิภาพจนถึงปัจจุบัน

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2509 ถือเป็นส่วนหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มีเป้าหมายในการสร้างตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งในเวลานั้นยังมีอยู่น้อยมาก จนถึง พ.ศ. 2521 จึงแยกตัวออกมาจัดตั้งเป็นมูลนิธิ โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานเบื้องต้น โดยมีการวางแผนพัฒนาการผลิตตำราไทยระดับอุดมศึกษาให้มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อยกมาตรฐานการศึกษาในมหาวิทยาลัย รวมถึงการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง

นอกจากนี้มูลนิธิฯ ยังต้องการทำหน้าที่แหล่งชุมนุมผลงานวิชาการทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย เพื่อให้ได้งานที่มีคุณภาพเผยแพร่ออกไปอย่างทั่วถึงในหมู่ผู้เรียน ผู้สอน และผู้สนใจวิชาการทั่วไป รวมถึงการวางแผนมาตรฐานการสร้างตำราเรียนว่าจะเป็นการแปล เรียบเรียง หรือค้นคว้า ในอันที่จะส่งเสริมความร่วมมือและความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพสังคมศาสตร์ ปัจจุบัน การดำเนินงานของมูลนิธิฯ สามารถขยายขอบเขตเนื้อหาวิชาการรัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ปรัชญา จิตวิทยา ภาษาและวรรณคดี ศิลปะ และประวัติบุคคลชีวิตและงาน

เนื่องจากมูลนิธิฯ มิได้แสวงหากำไร การจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่จำเป็นต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ทำให้มูลนิธิฯ ยังประสบปัญหาด้านทุนทรัพย์ จึงมีกิจกรรมที่เป็นไปอย่างจำกัด อย่างไรก็ตามปัจจุบันมูลนิธิฯ ได้ดำเนินโครงการส่วนใหญ่ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ทั้งด้านการจัดพิมพ์เผยแพร่และจัดกิจกรรมบริการวิชาการอื่นๆ เพื่อให้โครงการสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ศักยภาพการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานเอกชน เกิดจากบารมี และการทำงานเชิงเครือข่ายของอาจารย์ชาญวิทย์นั่นเอง อาจารย์ชาญวิทย์ได้เปิดเผยถึงสาเหตุการสร้างความร่วมมือกับมูลนิธิโตโยต้าฯ มาจากช่วงเวลาการดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2537 – 2538 ซึ่งปกติแล้วมูลนิธิโตโยต้าฯ จะแต่งตั้งกรรมการมูลนิธิ

จากอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยตำแหน่ง แต่กรณีอาจารย์ชาญวิทย์แม้ลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีแล้ว มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ก็ยังคงแต่งตั้งอาจารย์ชาญวิทย์ในนามตัวบุคคล ทำให้อาจารย์สามารถบริหารจัดการวิชาการร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราฯ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นผลงานแปลชุดประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชุดงานแปลด้านประวัติศาสตร์พม่า บทบาทชาวจีนในประเทศไทย การค้าสำเภา ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ฯลฯ และล่าสุดเป็นการประมวลชุดแผนที่ปัญหาเขตแดนสยามกับเพื่อนบ้าน

อุษาคเนย์ศึกษา หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

เป็นหลักสูตรระดับปริญญาตรี ประเภทโครงการบริหารทางวิชาการและสังคม หรือเรียกกันง่ายๆ ว่า *"โครงการเลี้ยงตัวเอง"* อาจารย์ชาญวิทย์เองถือเป็นผลผลิตทางความรู้ด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีที่ธรรมศาสตร์ จนถึงระดับปริญญาโทและเอกใน Occidental College และมหาวิทยาลัยคอร์แนลในสหรัฐอเมริกา ซึ่งในช่วงเวลานั้นเรื่องภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเรื่องสำคัญ และยิ่งใหญ่ระดับโลกเพราะเป็นสมรภูมิของสงครามลัทธิระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายโลกคอมมิวนิสต์

อีกทั้งอาจารย์ชาญวิทย์ยังศรัทธาในความคิดและข้อเสนอเรื่องการก่อตั้งสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asian League) ของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เพื่อสนับสนุนประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในการต่อสู้เพื่อเอกราช อาจารย์ชาญวิทย์ถือว่าท่านเป็น *"นักนิยมอุษาคเนย์"* คนแรก (The First Southeast Asianist) แม้ตอนเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการพื้นฐานสมัยอาจารย์ป๋วย ท่านก็เคยปรารภว่าอยากจะขยาย *"ไทยคดีศึกษา"* ให้กว้างเป็นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

ประกอบกับเมื่ออาจารย์ชาญวิทย์สอนด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ ก็พบว่าสังคมไทยขาดแคลนความรู้ด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างยิ่งยวด อีกทั้งยังมีจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบลัทธิชาตินิยม และเชื้อชาตินิยมอย่างรุนแรง กล่าวคือ

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรยายเส้นทางราชมรรคาให้กับนักศึกษาโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา รุ่นที่ 10 ณ ปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2552 *เจ้าของภาพ: นางสาวจิดาภา บัวใหญ่รักษา (นักศึกษาโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา รุ่นที่ 10)*

จะมองเห็นแต่ความยิ่งใหญ่ของชาติไทยและเชื้อชาติไทย มองเห็นความไม่น่าคบไม่น่าไว้ใจของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า กัมพูชา เวียดนาม และมลายู

มองเห็นความอ่อนด้อยกว่าตนของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น สปป. ลาว และยังไม่รู้จักประเทศอีกหลายประเทศ เช่น สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ฯลฯ การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทยต่อประเทศในภูมิภาคนี้เป็นสิ่งที่อาจารย์ชาญวิทย์ เรียกว่า *"ประวัติศาสตร์บาดแผล"* และ *"ประวัติศาสตร์ตัดตอน"* ประวัติศาสตร์บาดแผล หมายถึง เรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วแต่ยังค้างอยู่เป็น *"สนิมคาใจ"* เป็นแผลเก่าที่ยังไม่หายสนิทที่ฝังตัวอยู่ในชาติ และในความสัมพันธ์ระหว่างชาติ

ส่วนประวัติศาสตร์ตัดตอน หมายถึง ประวัติศาสตร์ที่ถูกตัดตอนมามองเฉพาะส่วน เฉพาะด้าน จนขาดความรอบด้าน ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านจึงวนเวียนอยู่แต่เรื่อง *"เสียกรุง"* และ *"เสียดินแดน"* ยิ่งเมื่อภูมิภาคอินโดจีนปกคลุมด้วยลัทธิคอมมิวนิสต์ ยิ่งสร้างความหวาดกลัวว่าอาจจะต้อง *"สูญเสีย จนสูญสิ้น"*

อาจารย์ชาญวิทย์ร่วมกับกัลยาณมิตร จึงพยายามจุดประกายความรู้ความเข้าใจใหม่ด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้กับสังคมไทย ไม่ว่าในรูปการสอน การจัดกิจกรรมอภิปราย เสวนา และการผลิตหนังสือและตำรา ฉะนั้น หนังสือ *สงครามอินโดจีน : เวียดนาม เขมร ลาว* ของอาจารย์ชาญวิทย์ ก็ผลิตออกมาในกลาง พ.ศ. 2517 ซึ่งชี้ให้เห็นว่าอธิปไตยเหนือดินแดนอินโดจีนที่สหรัฐอเมริกาครอบงำนั้น ได้อาศัยฐานที่มั่นสำคัญในประเทศไทย พร้อมๆ กับหนังสือ *วีรชนเอเชีย* ซึ่งอาจารย์เป็นบรรณาธิการได้ตอกย้ำให้เห็นความรักชาติ และประชาธิปไตยที่บรรดาคนในชาติเป็นผู้กำหนดใน พ.ศ. 2522 ก็มีหนังสือแปลเรื่อง *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้* ของ ดี.จี.อี. ฮอลล์ ซึ่งเป็นหนังสือที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่งของโลกวิชาการที่เป็นคู่มือในการศึกษาภูมิภาคนี้ (พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2526 และครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2549) และมีหนังสืออื่นๆ อีกหลายเล่มติดตามมา

เมื่อโลกเปลี่ยน สงครามลัทธิจบสิ้น โลกาภิวัตน์เกิดขึ้น นโยบายประเทศเปลี่ยนเป็น *"เปิดสนามรบเป็นสนามการค้า"* ความจำเป็นเกี่ยวกับ *"การรู้เขารู้เรา"* ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยิ่งทวีความจำเป็น และ ณ ร้านอาหารลานเท ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในยามพระอาทิตย์ใกล้จะตกดิน อาจารย์ชาญวิทย์นั่งดื่มเบียร์กับกัลยาณมิตรท่านหนึ่ง ดร.จุฬาพร เอื้อรักสกุล ก็ได้พูดถึงความคิดอยากทำหลักสูตรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาให้เป็นรูปธรรม จึงชักชวน ดร.จุฬาพร ให้ช่วยร่างหลักสูตร จากนั้นอาจารย์ชาญวิทย์ชักชวนกัลยาณมิตรอื่นๆ ร่วมกันจัดทำโครงการนี้เสนอต่อผู้บริหารมหาวิทยาลัย

โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาเป็นโครงการ *"ทวนกระแส"* ในสายตาผู้บริหารมหาวิทยาลัยทั้งในธรรมศาสตร์และที่อื่นๆ ที่กำลังอยู่ในกระแสทุนและตลาด เพราะการบริหารโครงการในรูปโครงการพิเศษ สายสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่มีอยู่ในกระแสจะเป็น *"โครงการนานาชาติ"* ที่สอนด้วย

...ธรรมศาสตร์กลายเป็นคนแก่ดูชราดูถดถอย ความเป็นวิชาการไม่เข้มข้น เป็นระบบราชการอย่างมาก ไม่มีความโดดเด่นทางวิชาการใหม่ ๆ ออกมา...

ภาษาอังกฤษ เพื่อจบแล้วจะใช้ภาษา *"หากิน"* ได้ หรือเป็นโครงการประเภทวิชาชีพ เช่น ด้านบัญชี การตลาด ฯลฯ แต่โครงการนี้สอนด้วยภาษาไทย เนื้อหาวิชาก็ไม่น่า *"ทำเงิน"* ได้ น่าจะไม่มี *"ลูกค้า"*

แม้อาจารย์ชาญวิทย์และทีมงานจะชี้แจงให้เห็นว่า โครงการนี้เป็น *"นานาชาติ"* เพราะมีการสอนภาษาเกือบทุกภาษาในภูมิภาคนี้ก็ตาม ด้วยมุมมองที่ต่างทำให้โครงการถูกส่งกลับมากลับไป เพื่อ *"ทบทวน แก้ไข"* จนคลอดออกมาใน พ.ศ. 2543 ช้ากว่ากำหนด 1 ปี ความ *"ทวนกระแส"* ของโครงการยังปรากฏอยู่ในวิธีการบริหารวิชาการ ไม่ว่าการจัดสรรโควตาให้แก่กลุ่มผู้เข้าเรียนจากกรุงเทพฯ เมืองหลวง จากต่างจังหวัด และจากโรงเรียนนอกระบบ เป็นโครงการเน้นการให้นักศึกษารู้และเก่งภาษาของประเทศเพื่อนบ้าน ได้มีประสบการณ์ในการไปใช้ชีวิตโดยการเยี่ยมเยือน หรือไปเรียนระยะสั้นๆ ในประเทศเพื่อนบ้าน ยังปลูกฝังทัศนคติ มุมมอง เพื่อช่วยกันสร้างความรัก ความสมานฉันท์ ความเข้าใจ เป็นมิตรไมตรีกัน อันจะนำไปสู่ *"นโยบายเพื่อนบ้านที่ดี"* (Good Asian Neighbors Policy)

โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คือ ฝันที่อาจเป็นจริงของอาจารย์ชาญวิทย์ และที่จริงโครงการนี้ไม่ได้ไกลจากความฝันร่วมของประชาคมอาเซียนใน พ.ศ. 2558

มองกลับมาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลังจากอาจารย์ชาญวิทย์ลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีเกือบสองทศวรรษต่อมา อาจารย์ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่กับการสอนหนังสือและทำงานวิจัยวิชาการในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ อย่างสถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (ISEAS) ประเทศสิงคโปร์ มหาวิทยาลัยฮาวาย มหาวิทยาลัย

คอร์แนลในสหรัฐอเมริกา มหาวิทยาลัยเกียวโตในประเทศญี่ปุ่น และใช้เวลาอีกส่วนหนึ่งในการก่อตั้งอุษาคเนย์ขึ้นใน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้วงเวลาเดียวกันกับการได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักกองทุนวิจัยในการทำโครงการอาณาบริเวณศึกษา การก้าวข้ามบทบาทการบริหารมหาวิทยาลัย และประสบการณ์การทำงานวิชาการในมหาวิทยาลัยประเทศอื่น ทำให้อาจารย์มองย้อนกลับมาที่ธรรมศาสตร์ในมิติบริบทโลกและนานาชาติ อาจารย์จึงเห็น *"ธรรมศาสตร์กลายเป็นคนแก่ดูชราดูถดถอย ความเป็นวิชาการไม่เข้มข้น เป็นระบบราชการอย่างมาก ไม่มีความโดดเด่นทางวิชาการใหม่ๆ ออกมา"* แม้ว่าในทางปัจเจกบุคคลอาจารย์เห็นว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนักวิชาการเก่งจำนวนไม่น้อย แต่ก็ดูขาดพลังทางวิชาการยกเว้นกลุ่มนิติราษฎร์ ทำให้การจัดลำดับมหาวิทยาลัยห่างไกลจากกลุ่มมหาวิทยาลัยที่มีลำดับคะแนนต้นๆ อาจารย์ชาญวิทย์ยังมีทัศนคติต่อคณะวิชาที่อาจารย์มีประสบการณ์คุ้นเคยอย่างคณะรัฐศาสตร์และคณะศิลปศาสตร์ ซึ่งอาจารย์พิจารณาว่าทั้งสองคณะควรได้รับการอัดฉีดคุณภาพวิชาการได้มากกว่านี้ ควรมีการลงทุนอย่างกล้าหาญเพื่อให้สถานะทางวิชาการดีขึ้น อาจารย์ได้มองไปที่ต้นแบบการลงทุนการศึกษา คือ ประเทศสิงคโปร์ ซึ่งกล้าลงทุนด้านพัฒนาคุณภาพวิชาการให้กับมหาวิทยาลัยอย่างมาก ในขณะที่ประเทศไทยแม้จะมีเงินทอง แต่การบริหารจัดการเพื่อลงทุนการศึกษายังเป็นแบบโบราณ ไม่กล้านำเงินมาลงทุนทางวิชาการที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ การจัดสรรทุนเพื่อเข้าฟังการสัมมนาในต่างประเทศโดยเฉพาะเรื่องใกล้ตัวอย่างอาเซียน พบว่าอาจารย์ในธรรมศาสตร์เข้าร่วมการสัมมนาในต่างประเทศน้อยเกินไป บางครั้งผู้บริหารมหาวิทยาลัยก็เข้าร่วมงานเอง แทนที่จะเปิดโอกาสให้นักวิชาการสาขาเกี่ยวข้องเข้าร่วม ในแง่นี้น่าจะมีผลกระทบระยะยาวต่อมหาวิทยาลัย ทำให้แหล่งทุนในต่างประเทศหันเหความร่วมมือให้กับมหาวิทยาลัยแห่งอื่นแทน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เองก็จะเสียประโยชน์

รางวัลฟูกูโอกะวัฒนธรรมเอเชีย : รางวัลผลของงานอาจารย์ชาญวิทย์

เป็นรางวัลที่เทศบาลเมืองฟูกูโอกะในฐานะเมืองหน้าด่านการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับประเทศในภูมิภาคเอเชียเป็นผู้มอบ

โดยมีหลักการพื้นฐานที่มองว่า เอเชียเป็นแหล่งรวมกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย รวมถึงภาษาและวัฒนธรรม ซึ่งต่างก็มีการประสานพึ่งพากัน ความหลากหลายทางวัฒนธรรมนี้ไม่เพียงแต่เป็นมรดกอันมีค่าทางประวัติศาสตร์และประเพณี หากแต่ยังเป็นที่มาของแรงบันดาลใจอีกด้วย แต่ท่ามกลางภาวะกระแสโลกาภิวัตน์มีสัญญาณอันตราย ซึ่งวัฒนธรรมเอเชียอันแตกต่างหลากหลายอาจถูกทำให้หายไป กลายเป็นวัฒนธรรมมาตรฐาน ดังนั้นการอนุรักษ์พัฒนาส่งเสริมเพื่อทำให้มีการประสานร่วมมือกันระหว่างวัฒนธรรมเอเชียที่แตกต่างกัน โดยคาดหวังให้การมอบรางวัลฟูกูโอกะจะเป็นสื่ออย่างหนึ่งในการสนับสนุนความเข้าใจวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของกลุ่มอาเซียน ให้สามารถนำไปสู่ความร่วมมือเพื่อสันติสุข อนึ่งการมอบรางวัลฟูกูโอกะวัฒนธรรมเอเชีย เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2533 ในสาขาอาชีพ วิชาการ ธุรกิจ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ปัจจุบันมีการมอบรางวัลไปแล้วถึง 85 รางวัล เพื่อกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมเอเชีย แต่ทั้งนี้หลักการมอบรางวัลยังคำนึงถึงความจริงที่ว่า ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องเฝ้าสังเกตด้วยความเคารพและเรียนรู้จากมัน และสร้างมันขึ้นใหม่ ทั้งนี้เมืองฟูกูโอกะและชาวเมืองยินดีทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเอเชีย และยินดีเป็นสื่อแสดงความนับถือและให้เกียรติกับผู้ที่สร้างสรรค์ความเข้าใจอันดีงามในแวดวงวิชาการ ศิลปะ และวัฒนธรรมในเอเชีย และยินดีเป็นสื่อกลางทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์แก่ชาวโลกผ่านเมืองฟูกูโอกะแห่งนี้ว่า วัฒนธรรมเอเชียเต็มไปด้วยความแตกต่างอันหลากหลาย

การคัดเลือกบุคคลผู้ได้รับรางวัล เป็นระบบเสนอชื่อที่คณะกรรมการผู้ให้ทุนมีตัวแทนอยู่ในสถาบันการศึกษา สถาบันวิจัย และองค์กรศิลปวัฒนธรรม สื่อมวลชนทั้งในญี่ปุ่นและต่างประเทศ

บุคคลที่จะได้รับการคัดเลือกให้รับรางวัลจะต้องมีการสร้างสรรค์กิจกรรมทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นผลงานวิชาการ หรือศิลปะการแสดงที่แสดงถึงเอกภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรม รวมถึงต้องมีนัยยะของการอนุรักษ์ด้วย อาจารย์ชาญวิทย์ในฐานะนักวิชาการที่ให้ความสนใจกิจกรรมวิชาการไม่ว่าจะเป็นการเขียน แปล สัมมนา สร้างความร่วมมือกับนักวิชาการทั้งในและนอกประเทศจนถึงระดับภูมิภาคและนานาชาติ ในด้านภูมิภาคศึกษา ที่สำคัญบทบาทของอาจารย์ชาญวิทย์ยังเป็นที่

ตระหนักรับรู้ของกลุ่มตัวแทนคณะกรรมการพิจารณาให้ทุน หนึ่งในนั้นอาจารย์ชาญวิทย์คาดว่าจะเป็นศาสตราจารย์โยนิโอะ อิชิอิ นักวิชาการญี่ปุ่นด้านไทยศึกษาคนสำคัญผู้ล่วงลับไปแล้ว

บุคคลชาวไทยที่เคยได้รับรางวัลนี้มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ถวัลย์ ดัชนี แล้วเว้นราว 5 ปี จึงวนกลับมาเป็นคนไทย สำหรับ พ.ศ. 2012 นี้ ผู้ที่ได้รับรางวัลใหญ่ (Grand Prize) เป็นชาวอินเดีย ส่วนอาจารย์ชาญวิทย์ได้รางวัลนักวิชาการ ส่วนด้านศิลปวัฒนธรรมเป็นของชาวโซโลเป็นนาฏศิลป์ ช่วงเวลารับรางวัล คือ วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2012 เทศมนตรีที่จัดสรรรางวัลฟุกูโอกะได้ใช้ภาษีของเมืองในการแจกรางวัลทั้ง 3 ประเภท ผลตอบแทนที่ได้รับ คือ การสร้างภาพลักษณ์ทางด้านการสนับสนุนความหลากหลายทางวัฒนธรรมของภูมิภาคที่เน้นอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน สำหรับกรณีอาจารย์ชาญวิทย์พบว่า เหตุผลการให้รางวัล คือ ความสามารถในการศึกษาวิจัยและสอนประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะอยุธยาและการเมืองไทยปัจจุบันไปจนถึงภูมิภาคศึกษาประเทศเพื่อนบ้าน ด้วยความสามารถในการขยายผลการเรียนรู้ไปสู่ระบบการศึกษาได้อย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพ และยังมีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกก่อตั้งอุษาคเนย์ศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมการผลิตตำราเรียนอุดมศึกษาคุณภาพสูงทางวิชาการ ผ่านมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์ และยังเป็นอาจารย์รับเชิญพิเศษสอนในมหาวิทยาลัยเกียวโต ที่ญี่ปุ่น มหาวิทยาลัยคอร์แนล และมหาวิทยาลัยฮาวาย ที่สหรัฐอเมริกา

อย่างไรก็ตามแม้จะมีแรงจูงใจด้วยรางวัล แต่อาจารย์ชาญวิทย์เป็นผู้ที่สนใจผู้อื่นด้วยอยู่เสมอ คาดว่าเงินรางวัลบางส่วนคงมอบให้กองทุนจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นทุนเริ่มต้นสร้างอนุสาวรีย์จิตร ภูมิศักดิ์ ในปีนี้ ที่จริงแล้วการได้รับรางวัลฟุกูโอกะของอาจารย์ชาญวิทย์ คงเป็นภาพสะท้อนถึงผลของงานที่อาจารย์ได้ดำเนินมาตั้งแต่เริ่มต้นชีวิตการทำงานที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใน พ.ศ. 2515 บางทีอาจไม่ใช่รางวัลยิ่งใหญ่สุดท้ายที่จะได้รับในช่วงชีวิตของอาจารย์

เอกสารประกอบการค้นคว้า

กาญจนี ละอองศรี. (2552). **ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ชีวิตและงาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openbook. (ในการแสดงปาฐกถาพิเศษ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ครั้งที่ 11โดยอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ลัทธิชาตินิยมไทย – สยามกับกัมพูชา ข้อพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร (กลับมาเยือน)).

กาญจนี ละอองศรี และธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2544). **ผ่านกาลเวลา 60 ปีชาญวิทย์ เกษตรศิริ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2547). 70 ปีธรรมศาสตร์กับ 72 ปีการเมืองไทย : ทบทวนความสำเร็จความล้มเหลว. **จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ 8** (มิถุนายน 2547 – พฤษภาคม 2548): 14 – 49.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2553). **แม่: กลับมาจากบ้านโป่งถึงปากน้ำ**. กรุงเทพฯ: Dream Cather Graphic Co., Ltd.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **สัมภาษณ์**, สิงหาคม 2537.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **สัมภาษณ์**, 12 มิถุนายน 2555 และ 10 กรกฎาคม 2555.

วารุณี โอสถารมย์. (2554). **นามานุกรมธรรมศาสตร์ 77 ปี 77 คำ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร
(พ.ศ. 2541 – 2547)

“ อยากให้ธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยของประชาชน เปิดโอกาสให้คนได้มากขึ้น แม้จะไม่ถึงขั้นเป็นมหาวิทยาลัยเปิด แต่เราจะต้องให้โอกาสคนมากขึ้น นี่คือหน้าที่ของเราที่ควรเป็นบ่อน้ำดับกระหายทางวิชาการให้แก่ประเทศชาติ ”

(ตอนหนึ่งจากการสัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2555)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร

อธิการบดีในยุคขยายศูนย์การศึกษานอกเขตท่าพระจันทร์ (พ.ศ. 2541 – 2547)

อังคาร จันทร์เมือง

ชีวิตครอบครัวและการศึกษาในและต่างประเทศ

อาจารย์นริศ ชัยสูตร เป็นบุตรของคุณพ่อไววิทย์ ชัยสูตร มีอาชีพเป็นผู้จัดการธนาคารสหธนาคาร ส่วนคุณแม่สมจิตร ชัยสูตร เป็นข้าราชการกรมศิลปากร จากการที่ใช้ชีวิตวัยเด็กซึ่งที่ทำงานของคุณพ่ออยู่แถวท่าเตียน ส่วนคุณแม่ทำงานกรมศิลปากรก็อยู่ใกล้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นอาจารย์นริศจึงมีความคุ้นเคยกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้อยู่พอสมควร

อาจารย์นริศเริ่มการศึกษาอนุบาลที่โรงเรียนสตรีวรนาถ และเนื่องจากคุณพ่อเป็นลูกพี่ลูกน้องกับ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ท่านจึงช่วยฝากอาจารย์ให้เข้าเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล ในวัยเด็กอาจารย์รู้ว่า ดร.ป๋วย จบธรรมศาสตร์ เป็นผู้ว่าแบงค์ชาติ เป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ และในท้ายที่สุดก็ได้เป็นอธิการบดี ทำให้อาจารย์ซึ่งชื่นชมและยึดท่านเป็นต้นแบบมาตั้งแต่เด็กๆ ตอนที่จะเข้ามหาวิทยาลัยก็ตัดสินใจเลือกสอบเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอันดับหนึ่งตั้งแต่แรกเลย โดยผลสอบสามารถทำคะแนนได้สูงสุด และได้รับเข้ารับทุนพระราชทานเรียนดี “ทุนภูมิพล” จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและตั้งประสงค์ว่าอยากจะเป็นอาจารย์ของที่คณะเศรษฐศาสตร์ตั้งแต่แรกเข้าศึกษา

ประสบการณ์ในฐานะนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นมีสีสันหลากหลาย ด้วยเมื่อแรกเข้าเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ในช่วง พ.ศ. 2516 พอดี ซึ่งเป็นปีที่เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น มีการเปิดเสรีความคิดด้านการเมืองการปกครองโดยอาศัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเวที มีการตื่นตัวทางด้านการเมือง มีการนำแนวความคิดใหม่ๆ มาถกเถียงอภิปรายกัน ทำให้หลายฝ่ายมองว่าธรรมศาสตร์เป็นพวกหัวก้าวหน้าหรือเอียงซ้าย ผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และผู้นำนักศึกษาบางคนแทบจะถูกมองเป็นคอมมิวนิสต์ไปเลยทีเดียว

ตอนที่อาจารย์เข้าเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังไม่มีการแยกคณะ นักศึกษาทุกคนจะเรียนรวมกันในชั้นปีที่ 1 เป็นหลักสูตรวิชาพื้นฐานของคณะศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) เหมือนกันก่อน แล้วค่อยเลือกวิชาของคณะได้ตอนขึ้นปีที่ 2 ทำให้นักศึกษาปีหนึ่งทุกคนเป็นเพื่อนกัน ค่านิยมเรื่องสีของคณะจึงลดน้อยลง การแตกแยกของนักศึกษาหลังขึ้นปีที่ 2 และแยกคณะไปแล้วจึงแทบไม่มี อย่างไรก็ดีหลังเหตุการณ์ปฏิวัติและปราบปรามกระบวนการนักศึกษาใน พ.ศ. 2519 มหาวิทยาลัยกลับมาใช้กระบวนการแยกนักศึกษาเป็นคณะไปเลย ตั้งแต่เข้าเรียนชั้นปีที่ 1 นั้น ทำให้อาจารย์ไม่แน่ใจว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความต้องการจะแยกนักศึกษาออกจากกันหรือเปล่า โดยหวังว่าการแยกคณะดังกล่าวจะทำให้เกิดการลดการรวมตัวในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง

ที่จริงแล้วส่วนตัวของอาจารย์นริศเองก็เป็นคนที่ค่อนข้างสนใจเรื่องการเมืองสังคมอยู่พอสมควร แต่ว่าไม่ได้แสดงความคิดเห็นอะไรออกมาในพื้นที่สาธารณะ เพียงแต่สนใจศึกษาข้อมูลและอ่านหนังสือค่อนข้างมาก มีเกี่ยวข้องนิดหน่อย คือ เพียงตอนที่อยู่ชั้นปีหนึ่ง เคยสมัครรับเลือกตั้งเพื่อเป็นกรรมการสภานักศึกษา แต่ไม่ได้รับเลือกซึ่งอาจารย์บอกว่า ตอนนั้นบรรยากาศประชาธิปไตยหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มันเบ่งบาน จนทำให้อาจารย์อดไม่ได้ที่จะเสนอตัวเข้าไปร่วม แต่หลังจากลงเลือกตั้งครั้งนั้น อาจารย์ก็หันไปทำกิจกรรมทางด้านกีฬาแทน โดยเฉพาะการแข่งขันวิ่งระยะสั้น 100 เมตร ที่อาจารย์เคยเป็นแชมป์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และติดทีมธรรมศาสตร์ตั้งแต่ชั้นปี 1 จนถึงจบปริญญาโทเลย ซึ่งอาจารย์บอกว่าแม้ไม่ได้ทำกิจกรรมด้านการเป็นผู้นำนักศึกษา แต่สิ่งที่ได้จากการ

เป็นนักกีฬาของธรรมศาสตร์ คือ วินัยที่ได้จากฝึกซ้อม การทำงานเป็นทีม การรู้แพ้รู้ชนะรู้อภัย การไม่ผูกใจเจ็บ และมีน้ำใจนักกีฬา ซึ่งอาจารย์เห็นว่าเป็นสิ่งที่ประยุกต์ใช้ได้กับการทำงานต่อมาของอาจารย์

คณะเศรษฐศาสตร์ยุคนั้นเป็นยุคของคนหนุ่มสาว อาจารย์ประจำในคณะส่วนใหญ่คือคนหนุ่มสาวในรุ่นที่อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ส่งไปเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยในต่างประเทศ หรือเรียนโครงการปริญญาโท ที่คณะเศรษฐศาสตร์จัดการเรียนการสอนขึ้น เพราะฉะนั้นอาจารย์ทุกคนที่สำเร็จการศึกษาจึงมีอายุอยู่ในระหว่าง 20 – 30 ปี ที่สำคัญคืออาจารย์ทุกคนจะมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงมาก มีการจัดสัมมนาวิชาการอยู่ไม่เว้นแต่ละวัน บรรยากาศทางวิชาการค่อนข้างเข้มข้น และมีเสรีภาพเป็นอย่างมาก

สมัยนั้นคณะได้เปิดโอกาสให้ตัวแทนนักศึกษาสามารถเข้าไปประชุมร่วมกับอาจารย์ได้ ถ้าเทียบกับมหาวิทยาลัยอื่นๆ แล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรียกได้ว่าเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำ โดยเฉพาะในด้านวิชาการทางสังคมศาสตร์และเรื่องการให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น มีการจัดเวทีอภิปรายทั้งวิชาการและปัญหาบ้านเมืองทุกวัน ไม่ว่าจะมีข่าว มีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือเหตุการณ์บ้านเมือง ก็จะมีบรรยากาศการพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์อย่างเสรี

ในขณะนั้นคนที่มีอิทธิพลทางความคิดกับอาจารย์นริศมากที่สุดคือ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อาจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์

ระหว่างการศึกษาอยู่ที่คณะเศรษฐศาสตร์ อาจารย์นริศได้เข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษาด้วยการลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการนักศึกษา แต่ได้แพ้การเลือกตั้งในครั้งนั้นทำให้กิจกรรมนักศึกษาที่อาจารย์ได้มีส่วนร่วมมากที่สุดกลายเป็นกีฬา เพราะอาจารย์เป็นนักวิ่งของมหาวิทยาลัย เป็นตัวแทนวิ่งประเภทคูณ 100 และ 200 เมตร อาจารย์มีชื่อร่วมในทีมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่อยู่ปี 1 จนจบปริญญาโท และเคยได้รับรางวัลระดับแชมป์ชนะเลิศในบางสมัย

ในด้านการเรียนหนังสือของอาจารย์นริศ อาจารย์เปิดเผยว่าค่อนข้างจะถูกอัธยาศัยกับวิชาคณะเศรษฐศาสตร์ เพราะสามารถเรียนจบภายใน

เวลา 3 ปีเท่านั้น และได้คะแนนในระดับเกียรตินิยมด้วย เมื่อเรียนจบก่อนเพื่อนๆ จึงไปสอบเข้าศึกษาต่อปริญญาโท หลักสูตรภาษาอังกฤษของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตอนนั้นเป็น พ.ศ. 2519 เมื่อมีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มหาวิทยาลัยก็ถูกปิดไปราว 2 เดือน เวลานั้นอาจารย์ได้เข้าเป็นประธานนักศึกษาระดับปริญญาโทก็เลยถูกคำสั่งคณะปฏิรูปให้ปลดออกจากประธานนักศึกษา พวกรุ่นพี่รุ่นน้องหลายคนก็หนีเข้าป่ากันไป แต่เนื่องจากอาจารย์ไม่ได้มีบทบาทกิจกรรมทางการเมืองและเข้าร่วมเหตุการณ์การชุมนุมประท้วง จึงไม่ได้หนีเข้าป่าไปกับเขาด้วย

ในความเห็นและความรู้สึกของอาจารย์นริศนั้น คนที่น่าเห็นใจที่สุดก็คืออาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คุณลุงซึ่งเป็นอธิการบดีเวลานั้นต้องหนีไปประเทศอังกฤษ รู้สึกว่าเป็นเรื่องที่อาจารย์นริศฝืนความรู้สึกตัวเองและรับไม่ค่อยได้ว่าทำไมคนดีต้องมาเจอเคราะห์กรรมได้รับการใส่ร้ายใส่ความเช่นนี้ แม้จะเห็นผลกระทบของการเมืองที่มีต่อมหาวิทยาลัย และต่อสถานภาพเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยโดยตรง แต่ความตั้งใจของอาจารย์นริศที่จะเป็นอาจารย์ก็ยังมั่นคงอยู่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

ดังนั้นเมื่ออาจารย์นริศสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทจากคณะเศรษฐศาสตร์ใน พ.ศ. 2521 ทั้งนี้มีผลการเรียนได้คะแนนเป็นลำดับที่ 1 คณะเศรษฐศาสตร์ก็เลยรับเป็นอาจารย์ประจำ ทำให้ได้มีโอกาสเป็นอาจารย์อย่างที่ตั้งใจไว้ แต่เพียงแค่สองวันหลังเรียนจบ อาจารย์นริศก็ได้รับทุนการศึกษาของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาไปศึกษาต่อปริญญาเอก ด้านเศรษฐศาสตร์ประชากรที่ East West Center ของมหาวิทยาลัยฮาวาย ใช้เวลาเรียน 5 ปีกว่า จนถึง พ.ศ. 2526 จึงกลับมาเป็นอาจารย์

แม้ทุนสาขาที่เรียนจะเป็นด้านเศรษฐศาสตร์ประชากร แต่เพราะคณะเศรษฐศาสตร์ขณะนั้นมีอาจารย์ลาออกไป 2 ท่าน ทำให้ขาดอาจารย์ด้านการเงิน อาจารย์นริศจึงเรียนด้านการเงินไปด้วย ตอนหลังก็ได้ใช้วิชาด้านการเงินจริงๆ เมื่อรับตำแหน่งอธิบดีกรมธนารักษ์

การไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยฮาวายครั้งนั้น เป็นครั้งแรกที่ใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศ ความจริงอาจารย์เคยอยู่หอพักมาแล้วสมัยที่เข้ามหาวิทยาลัยระยะแรก เพราะพวกนักกีฬาจะต้องมาซ้อมจนค่ำ และต้องนอนที่หอพัก

รัชดาภิเษก ตอนเดินทางไปเรียนปริญญาเอกอาจารย์อายุราว 22 – 23 ปี กำลังหนุ่ม เลยสนุกมากและไม่คิดถึงบ้านมากนัก และสมัยเรียนปริญญาโทคณะเศรษฐศาสตร์ก็ได้รู้จักกับนักศึกษาและอาจารย์ชาวต่างชาติมาพอสมควรแล้ว เลยทำให้ไม่ถึงกับต้องปรับตัวอะไรมาก

ที่มหาวิทยาลัยฮาวาย ถือเป็นโชคดีที่อาจารย์ถูกจัดให้อยู่ในหอพักนักศึกษาต่างชาติ ซึ่งทำให้มีเพื่อนจากหลายเชื้อชาติจากราว 30 – 40 ประเทศ อาจารย์จึงมีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างทั้งความเชื่อ ทางศาสนาและวัฒนธรรม ตอนแรกอาจเคยมองว่าคนที่มาจากประเทศนั้นดี ประเทศนี้ไม่ดีเป็นอคติเบื้องต้น แต่พอได้มามีประสบการณ์ใช้ชีวิตร่วมกันก็ทำให้เห็นว่าเราเป็นเพื่อนกันได้หมด ทำให้เราเปิดโลกทัศน์กว้างขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก และรู้จักเคารพซึ่งกันและกัน

นักศึกษาคนไทยรุ่นอาจารย์ได้รับทุนทั้งหมด 4 คน คือ ดร.วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ สอนอยู่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเรียนอยู่ก่อนอาจารย์นริศเดินทางไปแล้ว อาจารย์พรรณี เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปัจจุบันนี้แต่งงานแล้วจึงไม่ทราบนามสกุล และอยู่ที่ฮาวายไม่ได้กลับเมืองไทย คนสุดท้าย คือ อาจารย์บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา จากคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรียนไปได้ไม่นานอาจารย์นริศก็ได้เป็นประธานนักเรียนไทยในฮาวาย และในที่สุดก็ได้เป็นนายกสมาคมไทยประจำรัฐฮาวาย

ขณะที่เรียนอยู่มหาวิทยาลัยฮาวาย ภาษาอังกฤษไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนมาก เพราะสมัยเรียนหนังสือที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์นริศได้รับรางวัลด้านภาษาอังกฤษ เมื่อศึกษาต่อระดับปริญญาโทก็เป็นโครงการภาษาอังกฤษ ตอนจบมาเป็นอาจารย์ใหม่ๆ ได้เงินเดือน 4,945 บาท เป็นรายได้ที่น้อยมาก จึงรับอาชีพแปลหนังสือรายงานประจำปี แปลภาพยนตร์ด้วย นอกจากนั้นยังช่วย ดร.สมเกียรติ อ่อนวิมล แปลบทรายการ Money Week ให้ CNN อยู่ 5 ปี

เข้าเป็นอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่ออาจารย์นริศสำเร็จการศึกษาปริญญาเอก พ.ศ. 2526 จึงเดินทางกลับเมืองไทย ปีนั้นเกิดน้ำท่วมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องปิดการเรียนการสอนไปเกือบ 2 เดือน จึงยังไม่ได้ทำการสอนในทันที พอน้ำลดมหาวิทยาลัยเปิด จึงเริ่มงานสอนที่คณะเศรษฐศาสตร์ จำได้ว่ามีความภูมิใจมากและสนุกมากจนไม่อยากลืม ช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่ดีที่สุด ซึ่งอาจารย์นริศเองก็มุ่งมั่นที่จะทำงานที่ดีที่สุด และมักเข้าร่วมกิจกรรมของมหาวิทยาลัยด้วย เช่น กีฬาของอาจารย์ การเป็นที่ปรึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร

แม้แต่กิจกรรมที่คณะเศรษฐศาสตร์ซึ่งมีคณะกรรมการหลายชุด ทำให้ได้ช่วยงานอาจารย์กุณฑล ศรีเสริมโภค ซึ่งเป็นประธานกรรมการฝ่ายวางแผน ทำงานร่วมกับท่านได้ไม่นานท่านก็ส่งอาจารย์นริศไปช่วยฝ่ายวางแผนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเข้าไปมีส่วนร่วมกับกรรมการระดับมหาวิทยาลัยชุดนี้ทำให้ได้มีส่วนรู้เห็นแทบทุกโครงการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้มีโอกาสพบปะร่วมงานกับอาจารย์คณะต่างๆ ด้วย

อาจารย์นริศเปิดเผยว่า ตนเองมีความคิดอยากปรับปรุงมหาวิทยาลัยตั้งแต่สมัยเป็นนักศึกษาในหลายด้าน และมีความตั้งใจจะทำงานให้มหาวิทยาลัยมาตั้งแต่ต้น เนื่องจากในวัยนักศึกษาเคยเห็นอาจารย์ป๋วยต่อสู้เพื่อมหาวิทยาลัยก็อยากทำเหมือนท่าน ตอนไปเรียนอยู่ต่างประเทศก็พยายามสังเกตว่ามหาวิทยาลัยในต่างประเทศบริหารงานอย่างไร และคิดเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตลอดเวลา เพราะคิดอยู่เสมอว่าสักวันหนึ่งตัวท่านเองคงได้เป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งในที่สุดก็ได้มาเป็นคณบดี และอธิการบดีตามลำดับ

เริ่มต้นเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัย : ประธานสภาอาจารย์

หลังจากสอนหนังสืออยู่ได้ 2 ปี ก็ได้ทุนไปทำวิจัยที่ประเทศญี่ปุ่นหนึ่งปี กลับมาท่านอาจารย์สุพจน์ จุนอนันตธรรม เวลานั้นท่านก็ได้ทำหน้าที่

คณบดีชวนมาเป็นรองคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ พออาจารย์สุพจน์หมดวาระทางคณะก็ให้เปิดสรรหาคณบดีใหม่ อาจารย์นริศก็ลงแข่งเพื่อเป็นการชิมลาง เพราะที่จริงได้วางแผนของตนเองอยู่แล้ว ตอนนั้นอาจารย์นริศแพ้คะแนนเสียงรับรองให้ ดร.วรากรณ์ สามโกเศศ ซึ่งอาวุโสกว่าอาจารย์นริศอยู่ถึง 8 ปี หลังจากนั้นอาจารย์สมยศ เชื้อไทย จากคณะนิติศาสตร์ก็แนะนำให้อาจารย์นริศไปสมัครเป็นสมาชิกสภาอาจารย์ ซึ่งก็ได้รับเลือกเป็นที่หนึ่งของทั้งมหาวิทยาลัย เมื่อเข้าไปทำงานในสภาอาจารย์ ระยะแรกได้ทำงานเต็มที่ในตำแหน่งเลขาธิการสภาอาจารย์ ปีต่อมาสมาชิกทุกคนจึงเลือกอาจารย์นริศเป็นประธานสภาอาจารย์ ซึ่งตรงกับยุคเหตุการณ์พฤษภาทมิฬพอดี ตอนนั้นท่านอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร เป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเพิ่งเข้ารับการแต่งตั้งจากพวกคณะปฏิวัติให้เป็นวุฒิสมาชิก อาจารย์นริศในฐานะประธานสภาอาจารย์มีความไม่เห็นด้วย จึงขึ้นไปปราศรัยอยู่บนเวทีที่พระบรมรูปทรงม้า ตอนนั้นมีคนฟังประมาณแสนคน อาจารย์นริศไม่เคยพูดต่อหน้าคนมากขนาดนั้น แต่ก็ขึ้นไปประกาศแนวคิดของอาจารย์ธรรมศาสตร์ร่วมกับอาจารย์ท่านอื่นๆ อย่าง สมยศ เชื้อไทย แก้วสรร อติโพธิ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ เรียกร้องให้อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตรลาออกจากการเป็นสมาชิกวุฒิสมาชิก

ในที่สุดอาจารย์นรนิติก็ลาออก หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เหตุการณ์นี้เองที่ทำให้อาจารย์นริศเริ่มเป็นที่รู้จักสำหรับกลุ่มคนทั้งในสังคมระดับกว้าง และในชุมชนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในฐานะชาวธรรมศาสตร์ที่เคยผ่านการแสดงออกในระบอบประชาธิปไตย

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร

หลังจากหมดวาระในสภาอาจารย์ ท่านอาจารย์นรนิติก็ชวนให้เข้ามาเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผนด้วยตัวเอง ต้องถือว่าอาจารย์นรนิติไม่ติดใจที่อาจารย์นริศเคยเห็นต่างกับท่าน ตรงข้ามท่านก็คงเห็นศักยภาพของอาจารย์นริศอยู่เหมือนกัน ครั้งนั้นอาจารย์นริศจึงตอบรับมาช่วยงานเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผนให้อาจารย์นรนิติ ซึ่งช่วงเวลานั้นอาจารย์นริศค่อนข้างมีบทบาทในการชี้นำในสภาอาจารย์อยู่พอสมควร สมัยนั้นมีงานเขียนออกมาใน *“สารสภาอาจารย์”* ราว 2 – 3 เรื่อง เกี่ยวกับเรื่องการบริหารมหาวิทยาลัย และเรื่องห้องสมุด

เมื่อเข้ามาเป็นรองอธิการบดีฝ่ายวางแผน งานหลักของอาจารย์นริศ คือ วางแผนการเปิดศูนย์พัทยา เพราะตอนนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับมอบที่ดินจากบริษัทสยามกลการ โดยคุณถาวร พรประภา มาเกือบ 10 ปีแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำอะไรจนเจ้าของที่ดินจะขอทวงคืน อาจารย์นริศจึงประสานการจัดหางบประมาณมาสร้างศูนย์พัทยาจากสำนักงบประมาณ เพราะเวลานั้นมีความสนิทสนมเป็นส่วนตัวกับคุณสมนึก พิมลเสถียร รองผู้อำนวยการสำนักงบประมาณอยู่ ทำให้เมื่อมีโอกาสพบท่านจึงนำเอาโครงการศูนย์พัทยาให้ท่านดู สุดท้ายก็ได้งบประมาณมาและโครงการศูนย์พัทยาจึงได้รับการบรรจุอยู่ในแผนพัฒนามหาวิทยาลัยมาจนได้ ทำให้เริ่มมีการออกแบบ และการก่อสร้างศูนย์พัทยา อาจารย์ ม.ร.ว.พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในขณะนั้นมีบทบาทอย่างมากในการช่วยกันทำแผนพัฒนาจนเสร็จ

หลังจากการทำแผนพัฒนาเรียบร้อยแล้วจึงมีการตั้งวิทยาลัยนวัตกรรมขึ้น ทั้งนี้อาจารย์นริศเองเป็นคนตั้งชื่อภาษาอังกฤษว่า College of Innovation ส่วน ม.ร.ว.พงษ์สวัสดิ์ตั้งชื่อเป็นภาษาไทย คือ วิทยาลัยนวัตกรรม

หลังจากดำรงตำแหน่งหนึ่งปีในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายวางแผน ตำแหน่งคณบดีที่คณะเศรษฐศาสตร์ว่างลง จึงกลับคณะและได้รับเลือกตั้งให้ทำหน้าที่คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ตอนนั้นอาจารย์ในคณะเกือบทุกคนเสนอชื่ออาจารย์นริศ เลยมาเป็นคณบดีอยู่ 3 ปี แล้วก็ต่อด้วยการเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยนวัตกรรมคนแรก หลังจากนั้นประมาณหนึ่งปี ท่านอาจารย์นรนิติ ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิการบดีเป็นวาระที่ 2 หมดวาระ จึงตัดสินใจลงสมัครอธิการบดีและได้รับเลือกให้เป็นอธิการบดี ขณะนั้นอายุเพียง 43 ปี

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานแรกในฐานะอธิการบดี หน้าที่รับผิดชอบก็คือ การจัดงาน Asian Games ซึ่งใช้พื้นที่ศูนย์รังสิตเป็นสนามแข่งขัน ซึ่งตอนนั้นก็เหลืออีกไม่กี่เดือนก็จะเริ่มขึ้นแล้ว

ก่อนหน้านั้นมีคนเสนอให้คณะกรรมการจัด Asian Games ให้เป็นองค์กรมหาชน และให้เอาคนอื่นมาบริหาร ซึ่งอาจารย์ไม่เห็นด้วย จึงไปคุยกับ

ท่านศุภชัย พานิชภักดิ์ ปลัดกระทรวงการคลังในขณะนั้น ขอให้งานนี้บริหารโดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อที่ว่าเมื่อเสร็จงานไปแล้ว สิ่งก่อสร้างทั้งหมดจะเป็นกรรมสิทธิ์ของมหาวิทยาลัย

วันที่รับตำแหน่งอธิการบดี คือ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2541 นั้น อาจารย์นริศเองยังได้เดินทางไปรับมอบที่ดินบริจาคที่ลำปาง จากคุณบุญชู ตรีทอง ร่วมกับอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตรซึ่งเพิ่งหมดวาระและเป็นผู้ริเริ่มโครงการนี้ และนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ดังนั้นในสมัยของอาจารย์นริศนอกจากจะได้สร้างศูนย์พัทยาแล้ว อาจารย์นริศก็ยังได้สร้างศูนย์ลำปางซึ่งให้มีการสร้างตึกขึ้นครั้งแรกและได้รับนักศึกษารุ่นแรกในสมัยนี้เอง

ในราว พ.ศ. 2543 – 2545 มหาวิทยาลัยมีการประท้วงเรื่องการย้ายไปรังสิตขนาดหนักจากทั้งอาจารย์ นักศึกษา และศิษย์เก่า มีการเขียนกล่าวหาว่าจะปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์ ทำให้จิตวิญญาณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสื่อมถอย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยที่มีวัฒนธรรมการแสดงออกซึ่งมีความเห็นที่โดดเด่นที่สุดในเมืองไทยอยู่แล้ว ตอนนั้นมีการประชุมหยั่งเสียงในหอประชุม ทั้งนักศึกษาและอาจารย์รวมตัวกันแสดงความเห็นค้านกันทั้งหมด ทั้งหอประชุมมีแต่อาจารย์นริศกับท่านอาจารย์ ม.ร.ว.พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ แค่สองคนเท่านั้นที่เห็นด้วยกับการไปรังสิต บรรยากาศมีการขว้างปาของ มีเสียงโห่ แต่อาจารย์นริศก็ยืนยันในหลักการเดิม คือ ไม่ใช่ว่าไม่ฟัง แต่เสียงตอนนั้นเป็นเสียงของคนที่กลัวการเปลี่ยนแปลง แต่สิ่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตอนนั้นต้องการในความเห็นของอาจารย์นริศ คือ *นโยบายที่จะเป็นหลักประกันความมั่นคงในอนาคตให้กับมหาวิทยาลัย*

ในตอนแรกอาจารย์นริศตั้งใจจะดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดีเพียงสมัยเดียว อาจารย์นริศจึงไม่หวั่นไหวกับการคัดค้าน และยืนยันว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในตอนนี้ต้องขยายพื้นที่ออกนอกท่าพระจันทร์ เพราะถ้าไม่ขยายไปศูนย์รังสิต สถานที่ก็คับแคบจนอยู่ไม่ได้แล้ว และ*อาจารย์เชื่อว่าพอได้ศูนย์ศึกษาใหม่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะได้อยู่ร่วมกัน มีเมืองมหาวิทยาลัยที่สามารถทำกิจกรรมนักศึกษาได้อยู่ร่วมกัน ฝึกความเป็นผู้ใหญ่ อาจารย์นริศเชื่อว่านักศึกษาที่ได้ใช้ชีวิตในหอพักของมหาวิทยาลัยน่าจะชอบชีวิตแบบนี้*

...ศูนย์รังสิตมีศักยภาพให้ธรรมศาสตร์กลายเป็นนิคมมหาวิทยาลัยได้ เป็น University Town ได้ จึงเสนอให้ลองคิดดูว่าจะมีมหาวิทยาลัยในประเทศไทยสักกี่แห่งที่ได้มีโอกาสแบบนี้ แค่ของบประมาณสร้างตึกหอพักได้ปีละตึกก็นับว่าเป็นบุญแล้ว นี่ธรรมศาสตร์ได้ 21 ตึก มาในการจัดเอเชี่ยนเกมส์เพียงคราวเดียว มันก็คือโอกาสของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จะก้าวกระโดดไปเป็นเมืองมหาวิทยาลัยได้แบบทันใจที่สุด...

แม้จะมีเสียงคัดค้านอย่างมาก แต่พอถึงวาระเลือกอธิการบดีใหม่ พ.ศ. 2546 เสียงสนับสนุนอาจารย์นริศกลับมากกว่าเดิมเสียอีก เพราะคนจำนวนหนึ่งยังมองเห็นความจำเป็นข้อนี้และเห็นความจริงใจของอาจารย์

ด้วยหลักการแล้วอาจารย์นริศคิดว่า การย้ายไปรังสิตนั้นส่งผลดีต่อมหาวิทยาลัยอย่างมาก มหาวิทยาลัยมีสถาบันวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีแห่งเอเชีย หรือ AIT ตั้งอยู่ติดกัน มีอุทยานวิทยาศาสตร์ ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นศูนย์รวมหรือ Hub ทางการศึกษาของประเทศ อาจารย์จึงคิดว่าหลักการนี้ไม่ได้ทำให้จิตวิญญาณของธรรมศาสตร์เสียไปเลย เพราะถ้ามัวแต่จะคิดว่าต้องอยู่ที่เดิม คงมิต้องย้ายกลับไปตั้งเมืองหลวงที่สุโขทัยหรอกหรือ

ตั้งแต่สมัยเรียนหนังสืออาจารย์อยากอยู่ในเมืองมหาวิทยาลัย อาจารย์ชอบความคิดที่คนจะอยู่ร่วมกันในสังคมวิชาการ *ศูนย์รังสิตมีศักยภาพให้ธรรมศาสตร์กลายเป็นนิคมมหาวิทยาลัยได้ เป็น University Town ได้ จึงเสนอให้ลองคิดดูว่าจะมีมหาวิทยาลัยในประเทศไทยสักกี่แห่งที่ได้มีโอกาสแบบนี้ แค่ของบประมาณสร้างตึกหอพักได้ปีละตึกก็นับว่าเป็นบุญแล้ว นี่ธรรมศาสตร์ได้ 21 ตึก มาในการจัดเอเชียนเกมส์เพียงคราวเดียว มันก็คือโอกาสของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จะก้าวกระโดดไปเป็นเมืองมหาวิทยาลัยได้แบบทันใจที่สุด*

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดี ให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบคมนาคม ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิตด้วยความร่วมมือกับบริษัทขนส่งบางกอกไมโครบัส ในภาพเป็นวันแถลงข่าวเปิดเส้นทางสัญจร วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2542

อาจารย์นริศปรารภถึงการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว อาจจะทำให้ผู้คนที่จะต้องมาเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เตรียมตัวต่างจากการเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยอื่นอยู่บ้าง ตรงที่คนธรรมศาสตร์แสดงความเห็นอย่างรวดเร็ว ตรงประเด็นและตรงไปตรงมามากกว่า ซึ่งอันที่จริงแล้วในทุกมหาวิทยาลัย ปัจจุบันอาจารย์มีความเป็นนักคิด นักแสดงความคิดเห็นอยู่แล้ว นโยบายของอาจารย์นริศนั้นเปิดรับการวิพากษ์วิจารณ์ตลอดและอาจารย์ก็ไม่ค่อยจะตอบโต้ จึงคิดว่าไม่เคยมีใครมาต่อต้านว่าเป็นเผด็จการ และอาจารย์ก็ไม่ได้เล่นการเมือง หรือไม่ฝักใฝ่การเมืองไม่ว่าฝ่ายไหน แต่ช่วงเวลาตอนนั้นก็ไม่ได้คิดว่าจะมีคนต่อต้านการไปศูนย์รังสิตมากขนาดนั้น แต่เมื่อเกิดขึ้นก็คิดว่านี่เป็นธรรมดาคนเป็นผู้บริหารก็ต้องเข้ามาแก้ปัญหาโดยไม่หวั่นไหว อาจารย์นริศถือว่าตนเองโชคดีที่ตอนนั้นได้รับการสนับสนุนและกำลังใจจากนายกสภามหาวิทยาลัย ท่านอาจารย์พนัส สิมะเสถียร ปลัดกระทรวงการคลัง ซึ่งยืนหยัดในหลักการอยู่กับคณะผู้บริหารสมัยอาจารย์นริศมาตลอด

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดี ประธานคณะทำงานร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดการประชุมระหว่างวันที่ 13 – 15 ตุลาคม พ.ศ. 2534 เพื่อปฏิรูปมหาวิทยาลัย

อันที่จริงถ้าจะเอาตัวรอดให้สบายแต่เฉพาะตัวเองขณะนั้น ก็สามารถทำได้ด้วยการบอกเลื่อนการย้ายไปศูนย์รังสิตให้พ้นสมัยการบริหารงานของตนเองไปก่อน ทุกคนในคณะผู้บริหารคงเห็นพ้องด้วย แต่ในความเป็นจริงถึงเวลาที่ธรรมศาสตร์ต้องไปศูนย์รังสิตเต็มตัวแล้วจริงๆ เพราะขณะนั้นที่ท่าพระจันทร์แน่นมาก แต่ละคณะแทบไม่มีที่เรียนกันแล้ว

ระยะนั้นมีคนเสนอว่าให้รับนักศึกษาจำนวนน้อยคนลง เพื่อให้เป็นมหาวิทยาลัยเฉพาะสำหรับกลุ่มผู้นำหรือ Elite ของประเทศ แต่ความคิดแบบนี้ดูสวนทางกับปรัชญาของมหาวิทยาลัย ซึ่งถือกำเนิดขึ้นด้วยการตั้งเป้าหมายผลิตบัณฑิตที่มีความรู้ความสามารถออกไปพัฒนาสังคมให้มากที่สุด จึงคิดว่าเราต้องผลิตบัณฑิตให้เพิ่มจำนวนขึ้นเสียอีก ซึ่งในความเห็นส่วนตัวของอาจารย์นริศแล้ว *ยังอยากให้ธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยของประชาชน เปิดโอกาสให้คนได้มากขึ้นแม้จะไม่ถึงขั้นเป็นมหาวิทยาลัยเปิด แต่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะต้องให้โอกาสคนมากขึ้น นี่คือหน้าที่ของมหาวิทยาลัยที่ควรเป็นบ่อน้ำที่ดับกระหายทางวิชาการให้แก่ประเทศชาติ*

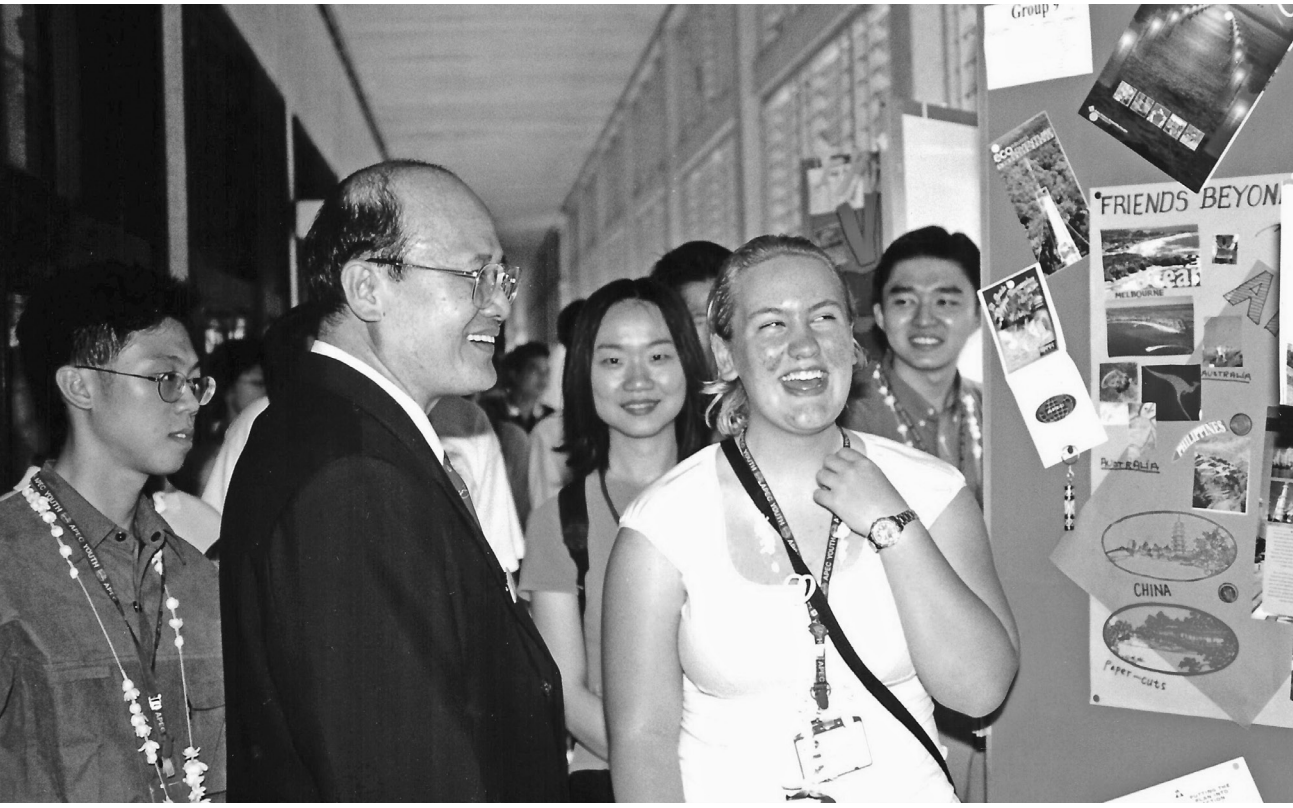

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดี เปิดศูนย์เอเปคศึกษา จัดตั้งขึ้นภายใต้การสนับสนุนจากทบวงมหาวิทยาลัย วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2543

ประทับใจอะไรที่ธรรมศาสตร์

สิ่งที่อาจารย์ประทับใจอย่างหนึ่งในการทำงานในตำแหน่งอธิการบดีนี้ก็คือ *การได้สร้างสำนักงานศิษย์เก่าสัมพันธ์หรือ Alumni Office* ซึ่งทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า เหตุผลที่ศิษย์เก่าของธรรมศาสตร์รักที่นี่เป็นหนักหนา ก็เป็นเพราะธรรมศาสตร์ให้โอกาสในชีวิตเขา ธรรมศาสตร์เปลี่ยนชีวิตของศิษย์เก่า ธรรมศาสตร์ทำให้พวกเขาประสบความสำเร็จในชีวิตในด้านต่างๆ อย่างที่ไม่มีที่ไหนให้เขาได้ และชีวิตเขาจะไม่มีวันมาถึงจุดนี้ ถ้าไม่ใช่เพราะได้เรียนที่ธรรมศาสตร์

นอกจากนั้นก็ยังมีโครงการบัตรเครดิตธรรมศาสตร์ และโครงการทำบุญ ซึ่งเป็นช่องทางในการระดมทุนเพื่อพัฒนาธรรมศาสตร์ได้หลาย 10 ล้านต่อปี ซึ่งชมรมศิษย์เก่าสัมพันธ์เป็นหลักที่คอยประสานค้ำชูธรรมศาสตร์ผ่านช่องทางนี้ เพราะเป็นที่ที่รวบรวมเอาคนที่รักธรรมศาสตร์มากให้มาทำอะไรเพื่อธรรมศาสตร์ทุกปี

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดี กล่าวเปิดตัวพื้นที่กำแพงประวัติศาสตร์ด้านหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2544

สุดท้ายที่นายกสมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์

ปัจจุบันอาจารย์นริศได้รับตำแหน่งเป็นนายกสมาคมธรรมศาสตร์มา 4 ปีแล้ว และกลับมาทำงานเป็นประธานของชมรมศิษย์เก่าสัมพันธ์ ซึ่งอาจารย์นริศกำลังทำหลักสูตรธรรมศาสตร์เพื่อสังคม เพื่อดึงศิษย์เก่ากลับมาทำงานเพื่อสังคมอีกครั้ง และตอนนี้ก็มีคนเข้าร่วมถึง 111 คน ด้วยกัน เป็นศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งสิ้น

อาจารย์นริศยอมรับว่าตนเองนั้นรักและผูกพันกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาก อาจารย์เคยทำงานผ่านมาแล้วแทบจะทุกตำแหน่งในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ตั้งแต่นักศึกษา อาจารย์ รองคณบดี คณบดี ประธานสภาอาจารย์ รองอธิการบดี อธิการบดี นายกสภามหาวิทยาลัย นายกสมาคมธรรมศาสตร์

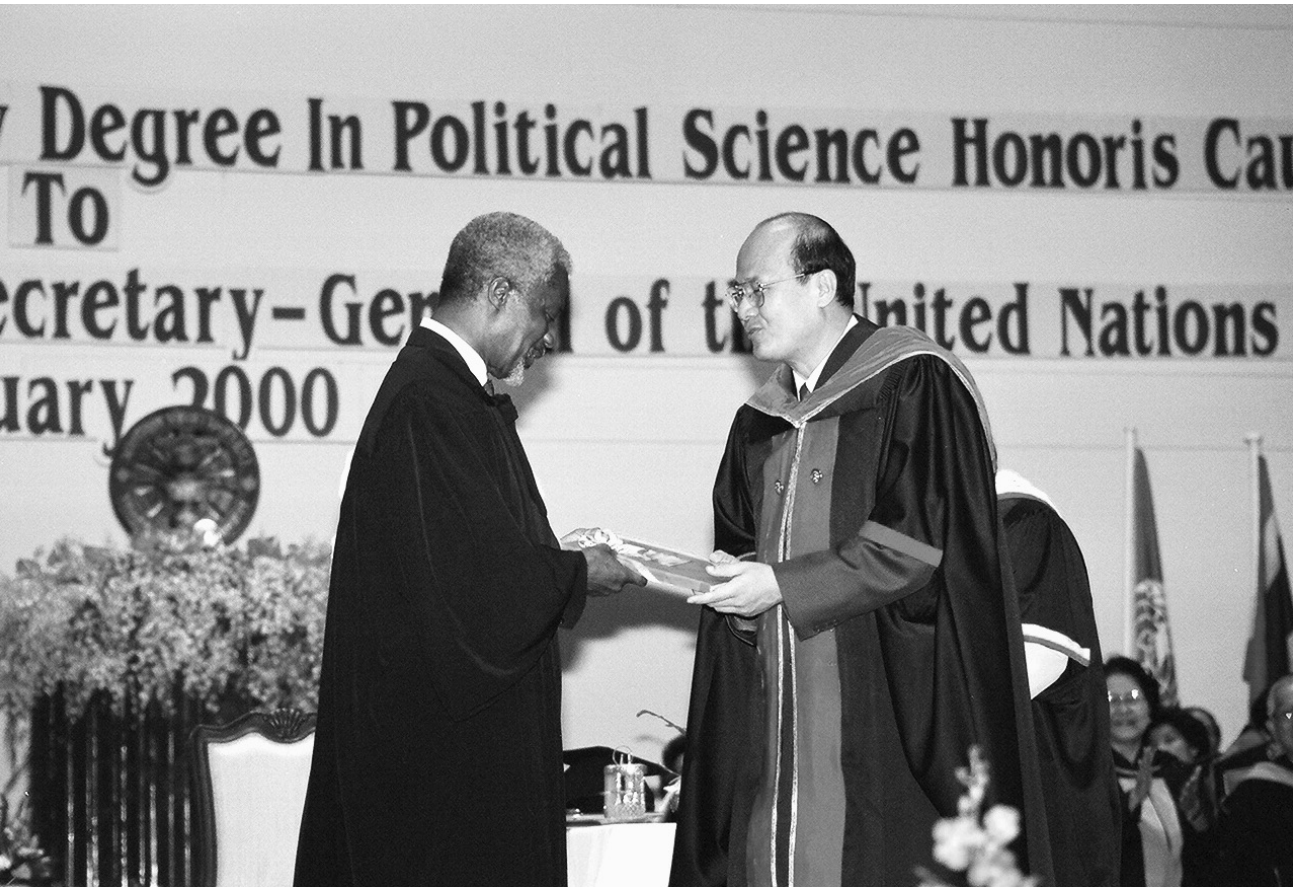

รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร อธิการบดี ประธานพิธีมอบดุษฎีบัณฑิตสาขารัฐศาสตร์ แก่เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ฯพณฯ นายโคฟี่ อันนัม ณ หอประชุมใหญ่ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543

นายกสมาคมเศรษฐศาสตร์ และประธานชมรมศิษย์เก่าสัมพันธ์ เรียกได้ว่าธรรมศาสตร์เป็นชีวิตทั้งชีวิต

ที่จริงแล้วตอนที่เป็นอธิการบดี ยังเป็นประธานสภาวิจัยด้านเศรษฐศาสตร์ของสำนักงานเศรษฐกิจแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เพราะฉะนั้นจึงถือว่าได้ประกอบอาชีพด้านเศรษฐศาสตร์อยู่แล้ว เมื่อหมดวาระการเป็นอธิการบดี และได้รับการเสนอให้มาทำงานด้านนโยบายเศรษฐกิจของประเทศที่สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง ซึ่งเป็นงานด้านวิชาการจึงตัดสินใจมาทำงานที่นี่เพราะคิดว่าทำได้ อีกอย่างหนึ่งเป็นเพราะเจ้าหน้าที่ในสำนักงานเศรษฐกิจเกือบครึ่งหนึ่งเป็นลูกศิษย์เก่าทั้งนั้น จำได้ว่าหมดวาระอธิการบดีเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2547 จึงลาออกก่อนถึงกำหนดวันเดียว คือวันที่ 1 เพื่อมารับงานที่นี่ วันที่ 1 ตุลาคม ทุกอย่างลงตัว ทำงานอยู่ที่นี่โดยไม่รู้ตัวก็เป็นเวลา 8 ปีแล้ว อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ พ.ศ. 2555 นี้ อาจารย์นริศได้

...แต่ช่วงที่ประทับใจที่สุดช่วงหนึ่งในชีวิตของอาจารย์ก็คือตอนที่รับตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นึกตลอดเวลาว่าการเป็นอธิการบดีต้องบริหารมหาวิทยาลัยเพื่อนักศึกษา อาชีพเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยต้องยึดเอาประโยชน์ของนักศึกษาเป็นหลัก เพราะประโยชน์ของนักศึกษาก็คือ ประโยชน์ของประเทศชาตินั่นเอง...

ย้ายมาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมธนารักษ์ ซึ่งเหลืออายุการทำงานอีก 3 ปี ก็จะเกษียณอายุราชการ

มองย้อนหลัง

อาจารย์นริศคิดว่า ชีวิตตัวเองที่ไม่ค่อยมีอะไรตื่นเต้น เฉกเช่นเหมือนคนทำงานธรรมดา ไม่ได้เป็นวีรบุรุษโดดเด่นหรือ Hero เพียงแต่ทำงานไปอย่างเต็มความสามารถเท่านั้นเอง

แต่ช่วงที่ประทับใจที่สุดช่วงหนึ่งในชีวิตของอาจารย์ก็คือ ตอนที่รับตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นึกตลอดเวลาว่าการเป็นอธิการบดีต้องบริหารมหาวิทยาลัยเพื่อนักศึกษา อาชีพเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยต้องยึดเอาประโยชน์ของนักศึกษาเป็นหลัก เพราะประโยชน์ของนักศึกษาก็คือประโยชน์ของประเทศชาตินั่นเอง

เอกสารประกอบการค้นคว้า

คณะกรรมการจัดพิมพ์สมุดภาพธรรมศาสตร์. (2553). **เล่าเรื่องด้วยภาพ ความทรงจำที่ธรรมศาสตร์ Memories of TU**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

นริศ ชัยสูตร. (2540). **แนวทางการยกระดับอุดมศึกษาไทยสู่ความเป็นสากล** [วัสดุบันทึกเสียง]. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

นริศ ชัยสูตร. (2544). **อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แถลงนโยบาย นริศ ชัยสูตร, กำชัย จงจักรพันธ์, ภาณุพงศ์ นิธิประภา** [วัสดุบันทึกเสียง]. กรุงเทพฯ: ศูนย์บริการสื่อการศึกษา สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นริศ ชัยสูตร. **สัมภาษณ์**, 3 กรกฎาคม 2555.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2544). **มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับฟังความคิดเห็น "การขยายไปสู่ศูนย์รังสิต"** [วีดีทัศน์]. กรุงเทพฯ: ศูนย์บริการสื่อการศึกษา.

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์
(พ.ศ. 2547 – 2553)

“มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต้องทำหน้าที่เตือนสังคมไทยให้ตระหนักรู้ประวัติศาสตร์อันยาวนาน เรื่องจิตวิญญาณการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความยุติธรรม เป็นสิ่งที่มีมาคู่กับธรรมศาสตร์ ชาวธรรมศาสตร์ต้องกล้าสู้กับสิ่งที่ไม่ถูกต้องทางกฎหมาย”

(บางตอนจากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2555)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์

อธิการบดีกับการปฏิรูปภูมิทัศน์มหาวิทยาลัย และการกระตุ้นความตระหนักรู้ทางสังคม (พ.ศ. 2547 – 2553)

อังคาร จันทร์เมือง

ครอบครัวและชีวิตวัยเด็ก

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ หรือต่อไปนี้เรียกว่าอาจารย์สุรพล เกิดที่จังหวัดเลย ครอบครัวมีฐานะปานกลางไม่ถึงกับร่ำรวยมากแต่ก็ไม่ได้ทุกข์ยาก คุณพ่อของอาจารย์ คือ คุณพ่อจักฮุย และคุณแม่สมพร นิติไกรพจน์ เปิดร้านอาหารไทยจีนชื่อ *"พรชัย"* เป็นห้องแถวไม้สามคูหาอยู่ใจกลางเมืองจังหวัดเลย ขณะที่เปิดร้านนับเป็นร้านใหญ่ที่คนจังหวัดเลยรู้จักกันดีพอสมควร ร้านนี้เปิดกิจการเลี้ยงครอบครัวนิติไกรพจน์เกือบ 20 ปี ในปัจจุบันกลายเป็นร้านเบเกอรี่น้องสาวของอาจารย์เอง คือ สมพิศ พิริยะนิติ

ด้วยความที่ในทศวรรษ 2510 และ 2520 ร้านพรชัยเป็นที่นิยมของเหล่าข้าราชการในจังหวัด อาจารย์สุรพลจึงมีโอกาสได้พบเห็นทั้งอัยการ ผู้พิพากษา ที่เข้ามารับประทานอาหารที่ร้าน และดูจะเป็นบุคคลที่ได้รับการนับหน้าถือตาที่สุดของท้องถิ่นเลย นี่คงเป็นการจุดประกายความใฝ่ฝันในชีวิตของอาจารย์ให้คิดอยากจะเป็นนักกฎหมายให้ได้ แต่ในเวลานั้นก็อดคิดไม่ได้ว่า หากอยู่ในสายงานที่สามารถให้คุณให้โทษกับคนและ *"มีโอกาส"* หาประโยชน์ตอบแทนได้ อาจจะมีความเสี่ยงที่จะทำอะไรหรือเผลอทำอะไรที่ไม่สุจริตไม่ถูกต้องได้ง่าย ในวัยนั้นและในเวลาต่อมาอาจารย์ยอมรับว่าทนนึกถึงตัวเอง

ในฐานะคนไม่สุจริตไม่ได้ จึงหันความสนใจมาเป็นอาจารย์สอนกฎหมาย และงานนี้ก็ทำให้อาจารย์สุรพลค้นพบว่าเหมาะกับตัวเองที่สุด

สมัยเด็กๆ อาจารย์สุรพลเล่าว่าอาจารย์จะเข้ามาช่วยงานในร้านอาหารเสมอ โดยเฉพาะเวลาที่มีแขกเข้ามารับประทานอาหารที่ร้านมากๆ ที่จริงแล้วในวัยเด็กอาจารย์จะได้รับสิทธิพิเศษจากครอบครัวด้วยการที่สามารถหยิบเงินจากลิ้นชัก ซึ่งพ่อกับแม่จัดไว้ให้เอาไปซื้อของที่ *"จำเป็น"* และของที่ *"จำเป็น"* ที่สุดตั้งแต่วัยเด็กของอาจารย์ก็คือ *หนังสือ* อาจารย์จึงสามารถซื้อหนังสือมาอ่านได้เท่าที่ต้องการ และเท่าที่มีขายในจังหวัดเลย *หนังสือ*ที่อ่านประจำทั้งที่ซื้อเองและอ่านตามร้านเสริมสวย คือ *หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ นิตยสารเด็กก้าวหน้า จักรวาล บางกอก สกุลไทย* เป็นต้น นอกจากนั้นก็เป็นหนังสืออ่านเล่นอย่าง *การ์ตูน ต่วยตูน เรื่องชุดสามเกลอ พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต* รวมทั้งงานเขียนประเภท*นวนิยายของ พนมเทียน รงค์ วงษ์สวรรค์ มนันยา และอาจินต์ ปัญจพรรค์* หนังสืออ่านเล่นนี้อาจารย์ใช้วิธีทั้งซื้อและเช่าอ่านตามร้านเช่าหนังสือ

เมื่อเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น อายุราว 13 – 15 ปี หนังสือที่ชอบอ่านอย่างมากกลายเป็นหนังสือ*นิยายกำลังภายใน* ยุคนั้นมีร้านเช่าหนังสือเปิดใหม่ในตัวจังหวัดและมีหนังสือประเภทนี้ให้เช่าจำนวนมาก อาจารย์สุรพลก็กลายเป็นลูกค้าประจำของร้านนี้ ชนิดที่เช่าเช้าแล้วเอามาคืนตอนเย็นพร้อมกับยืมเล่มใหม่อีก 3 – 4 เล่ม แทบจะเรียกได้ว่าเห็นหน้าอาเจ็กเจ้าของร้านเช่าหนังสือมากกว่าเห็นหน้าพ่อแม่ อาจารย์สุรพลเล่าถึงความทรงจำตอนนี้ได้อย่างแม่นยำว่ามีพฤติกรรมการ *"ติดหนังสือ"* และอ่านต่อเนื่องได้สองสามเดือน อ่านนิยายกำลังภายในเท่าที่มีอยู่ในร้านจนหมดร้าน ซึ่งมีหนังสือราว 40 ชุด ชุดละหลายเล่ม หลังจากนั้นก็กลายเป็นนานๆ แวะเข้าไปที่ร้านเพื่อคอยดูว่ามีหนังสือใหม่เข้ามาหรือไม่

ความทรงจำเรื่องการศึกษา

ชีวิตทางการศึกษาของอาจารย์สุรพลเริ่มต้นเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนเมืองเลย และเรียนมัธยมศึกษาชั้นต้นและชั้นปลาย สายศิลป์ภาษาฝรั่งเศส จากโรงเรียนเลยพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด นอกจากการเรียนหนังสือแล้ว อาจารย์สุรพลยังทำกิจกรรมด้วยการเป็น

นักกีฬาบาสเกตบอลของโรงเรียน และยังเล่นเทนนิสที่สโมสรข้าราชการจังหวัดเลยเป็นประจำ ยังจำได้ว่าเคยเห็นคุณชนะชัย ศรีชาพันธ์ พาลูกชายคนโตมาซ้อมที่สนามนั้นเสมอ

ในขณะที่เรื่องผลการเรียนของอาจารย์ยังคงเป็นที่น่าพอใจนั่นคือ อาจารย์สอบได้ที่ 1 ของสายศิลป์ และได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าห้องตลอดช่วงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียน

ในสมัยนั้นการศึกษาโดยเฉพาะขั้นอุดมศึกษายังกระจายไม่ทั่วถึงนักในภูมิภาคต่างๆ ผู้ที่จบการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยยังมีไม่สูงนักในการประเมินของอาจารย์ แล้วเห็นว่ายิ่งเป็นต่างจังหวัดด้วยแล้ว เรียกว่าแทบจะนับคนได้ คนรู้ภาษาต่างประเทศยังไม่ค่อยมีมาก ถ้ามีก็มักจะเป็นผู้ที่เคยมาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ อาจารย์ที่สอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนเลยพิทยาคมก็เรียนจบจาก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้อาจารย์ซึ่งเป็นลูกศิษย์มีความรู้สึกว่า *"รู้จัก"* ธรรมศาสตร์มากกว่ามหาวิทยาลัยอื่นๆ

ในช่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2520 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีชื่อเสียงมาก และช่วงที่อาจารย์สุรพลเรียนชั้นมัธยมศึกษานั้น เป็นช่วงคาบเกี่ยวระหว่างเหตุการณ์สำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และประเทศไทย นั่นก็คือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งทั้งสองเหตุการณ์ทำให้อาจารย์ได้เห็นอย่างชัดเจนว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ค่อนข้างมีบทบาทในทางสังคมการเมืองชัดเจนมากกว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งน่าจะเป็นการรับรู้ของสังคมไทยในเวลานั้น

ใน พ.ศ. 2521 หลังสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย อาจารย์ได้สอบคัดเลือกเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ในลำดับที่ 20 ของคณะนิติศาสตร์ และเป็นคนเดียวของโรงเรียนเลยพิทยาคมที่สอบเข้ามาเรียนมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ ได้

ใน พ.ศ. 2521 *"ความเสียหาย"* ทั้งทางกายภาพและทางจินตภาพของเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ยังคงพอมองเห็นและรู้สึกได้ในทุกตารางนิ้วของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นักโทษการเมืองหลายคนยังถูกขังอยู่ในคุก นักต่อสู้ทางการเมืองในเหตุการณ์ทั้งที่เป็นคนธรรมศาสตร์และที่อื่นๆ

บ้างยังอยู่ในป่า บ้างก็ลี้ภัยไปพำนักในต่างประเทศ ความเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยค่อนข้างรุนแรง ที่สำคัญคือรัฐบาลที่บริหารประเทศในขณะนั้นก็ยังเป็นรัฐบาลที่สืบเนื่องมาจากการรัฐประหาร ในปีนั้นเองอาจารย์สุรพลได้เป็นส่วนหนึ่งของกรรมการนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้มีส่วนร่วมในการทำหนังสือของคณะนิติศาสตร์ ที่เรียกว่าหนังสือ*วันรพี* ซึ่งคงเป็นหนังสือฉบับแรกในมหาวิทยาลัยที่นำเอาเรื่องและรูปเหตุการณ์เมื่อ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มาเผยแพร่ต่อสาธารณะชน หนังสือเล่มนี้กลายเป็นประเด็นใหญ่มากของคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย จนทางคณะนิติศาสตร์ได้ตั้งกรรมการสอบสวน และในที่สุดทั้งท่านอธิการบดี ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย และคณบดี อาจารย์ ดร.มานะ พิทยาภรณ์ ก็ได้สั่งให้ตัดส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ 6 ตุลา ทั้งหมด 20 หน้า ออกจากหนังสือ

ความรู้สึกของอาจารย์สุรพลขณะนั้นคิดว่า เป็นเรื่องของคนรุ่นใหม่ที่จะต้องนำเสนอสิ่งที่น่าจะถูกต้อง ชอบธรรม เป็นประโยชน์ และเป็นธรรมต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และต่อสังคม ในด้านหนึ่งเรื่องนี้เป็นประโยชน์กับอาจารย์และเพื่อนนักศึกษาต่อมา เพราะฝึกให้นักศึกษาได้ฝึกคิด ฝึกการทำงานเป็นทีม ฝึกให้มองและวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ สมัยนั้นมีรุ่นพี่หลายๆ คนที่โดดเด่น คนที่ค่อนข้างสนิทสนมด้วยและกลายเป็นแบบอย่างให้อาจารย์สุรพลในบางแง่มุม เช่น คุณรุจิระ บุนนาค บุตรชายอาจารย์มารุต บุนนาค และนักศึกษาที่อยู่หอพักรัชดาภิเษกด้วยกัน ทำให้ค่อนข้างสนิทกันมาก รุ่นพี่อีกท่านหนึ่งอย่าง อาจารย์วสันต์ พงศ์สุประดิษฐ์ ก็เป็นบุคคลที่อาจารย์สุรพลสนิทด้วย เป็นนักพูดและเป็นคณะกรรมการนักศึกษาคนหนึ่ง การเข้าไปใกล้ชิดรุ่นพี่ทำให้อาจารย์ได้ฝึกคิดและสุดท้ายก็คิดอะไรได้เอง แต่ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สนับสนุนการคิดวิเคราะห์ของอาจารย์สุรพล คือ ความเป็นคนชอบอ่านหนังสือ โดยเฉพาะหนังสือที่ชอบอ่านมากที่สุด คือ ปรัชญาชาวบ้าน หรือปรัชญาของไทยมากกว่าเพลโต้ หรือโสเครติสในวิชา TU 107

เมื่อขึ้นสู่การเรียนในชั้นปีสองของคณะนิติศาสตร์ อาจารย์ก็เป็นกรรมการนักศึกษา และได้เป็นอยู่จนตลอดจบการศึกษาระดับปริญญาตรี ขณะเดียวกันทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้รุ่นน้องบ้าง ขณะเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อาจารย์พักอยู่หอรัชดาภิเษก (เก่า) ใกล้มหาวิทยาลัยราชภัฏ-

สวนดุสิต ปัจจุบันหอพักรัชดาภิเษกย้ายไปอยู่แถวตลิ่งชัน ทำให้มีเวลากับเพื่อนฝูงค่อนข้างมาก แต่อาจารย์ก็สามารถแบ่งเวลาอ่านหนังสือและทำกิจกรรมอย่างลงตัว

อย่างไรก็ตามเมื่อขึ้นชั้นปีสี่ก็ทำกิจกรรมน้อยลง แต่ยังได้เป็นนักเทนนิสของมหาวิทยาลัยและเป็นตัวแทนไปแข่งขันกีฬามหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2524 เมื่อสอบไล่ภาคการศึกษาสุดท้ายเสร็จ ด้วยผลคะแนนเกียรตินิยมอันดับ 2 คะแนนเฉลี่ย 83.8 % และได้รับพระราชทานทุนภูมิพล เพราะอาจารย์ได้คะแนนเป็นที่หนึ่งของรุ่น ในช่วงเวลานั้นเกณฑ์การได้คะแนนขั้นเกียรตินิยมอันดับ 1 ต้องได้ 85 % ขึ้นไป และไม่มีใครได้เกียรตินิยมอันดับ 1 มาเกือบ 20 ปีแล้ว เพิ่งจะมีคนได้เกียรตินิยมอันดับหนึ่งอีกครั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2540 นี่เอง ในส่วนตัวของอาจารย์สุรพลเองนั้น ยังได้สมัครเข้าไปเป็นคณะกรรมการบัณฑิตของคณะนิติศาสตร์ และจากนั้นก็ได้รับเลือกให้เป็นประธานกรรมการบัณฑิตธรรมศาสตร์ของรุ่นปีการศึกษา 2524

อาจารย์สุรพลยังจดจำได้ดีถึงช่วงเวลาขณะนั้นว่า อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา นัดคนที่ได้ทุนภูมิพลมารับประทานอาหารร่วมกันยังเอยปากชมอาจารย์สุรพลว่า ไม่ค่อยได้เจอคนที่มีผลการเรียนได้ที่หนึ่งแล้วทำกิจกรรมได้ด้วย ซึ่งในความเห็นของอาจารย์สุรพลคิดว่าการที่ตัวเองเป็นเด็กต่างจังหวัดมีประโยชน์หลายอย่าง เพราะมีเวลาเหลือมากและทำให้มีความอยากจะเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง อันที่จริงในส่วนตัวของอาจารย์สุรพลเองแล้ว ไม่ค่อยเป็นห่วงเรื่องการเรียนเท่าไรและไม่ได้ตั้งใจเรียนอะไรมากมาย แต่อาจารย์สุรพลจำได้ว่าประเมินตัวเองว่าเป็นเพราะชอบกฎหมาย เมื่อได้เรียนในสิ่งที่รักและอยากเรียนเลยทำให้ได้คะแนนดี

เพื่อนในรุ่นประมาณ 400 กว่าคน หากรวมผู้ศึกษาภาคบัณฑิตด้วยแล้วจะมีราว 600 คน อาจารย์สุรพลมีเพื่อนอยู่คนหนึ่งที่คอยจดว่าใครได้คะแนนเท่าไหร่ และเอามารายงานคนอื่นๆ เพื่อนผู้นี้เคยบอกอาจารย์สุรพลว่า อาจารย์สอบได้คะแนนเป็นลำดับที่หนึ่งของคณะมาตั้งแต่ปีสองแล้ว ผลการเรียนที่ดีนี้ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของความถนัด และการฝึกฝนและปัจจัยสำคัญน่าจะเกิดจากการอ่านหนังสือมากตั้งแต่เด็ก อย่างไรก็ตามอาจารย์สุรพลก็ยังไม่ค่อยมั่นใจว่าตัวเองเก่ง พอเรียนจบอาจารย์ได้

สมัครเรียนเนติบัณฑิต ซึ่งแม้จะไม่เคยเข้าเรียนเลยแต่ก็สอบได้เนติบัณฑิตไทยลำดับที่ 25 สมัยที่ 35 พ.ศ. 2526 จากนั้นไม่นานคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็เปิดรับอาจารย์ผู้ช่วยที่จบปริญญาตรีมาเป็นอาจารย์ช่วยสอนที่เรียกติวเตอร์ อาจารย์จึงสอบเข้าเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สอนอยู่ได้สองปีก็สอบเข้าเรียนต่อระดับปริญญาโทที่คณะและมีผลการสอบเป็นอันดับหนึ่งด้วย ซึ่งถือเป็นการสอบรวมกับนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งถือว่ามีชื่อเสียงด้านการเรียนการสอนวิชากฎหมาย

ในการศึกษาระดับปริญญาโทนั้นอาจารย์เลือกเรียนกฎหมายมหาชน ขณะเดียวกันก็ทำงานเป็นอาจารย์สอนสัมมนาวิชากฎหมายแรงงานและสัมมนาวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งทางคณะได้เชิญ ดร.วิษณุ เครืองามมาเป็นอาจารย์ผู้บรรยายพิเศษด้วย ขณะนั้น ดร.วิษณุ เป็นอาจารย์ประจำที่คณะนิติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้อาจารย์ได้รู้จักกับ ดร.วิษณุตั้งแต่ครั้งนั้น

เรียนต่อปริญญาเอกที่ฝรั่งเศส

หลังจากทำงานที่คณะนิติศาสตร์อยู่ได้สองปี ก็ได้รับทุนของรัฐบาลฝรั่งเศสไปศึกษาต่อปริญญาเอกด้านกฎหมายมหาชน ที่เมืองสตาร์สบูร์ก แคว้น-อัลซาสซึ่งติดกับประเทศเยอรมนี ทุนนี้เป็นผลงานของอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ซึ่งเคยเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสจากการที่ท่านเคยเป็นเอกอัครราชทูตไทยหลายประเทศในยุโรป ในการจัดสรรทุนให้อาจารย์คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปเรียนปริญญาเอกที่ฝรั่งเศสปีละ 2 ทุน เป็นเวลาถึง 6 ปี ติดต่อกัน

สาเหตุที่อาจารย์สุรพลเลือกเรียนที่นี่เพราะ เหตุผลแรกมีคนไทยมาเรียนอยู่แล้ว ทำให้พอจะมีคนคอยแนะนำดูแลเรื่องการเรียนกฎหมายของฝรั่งเศส เวลานั้นคือ ดร.พนม เอี่ยมประยูร ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว ดร.พนมเดินทางไปเรียนสาขาเดียวกัน คือ กฎหมายมหาชน เหตุผลประการต่อมามหาวิทยาลัยนี้มีชื่อเสียงในด้านกฎหมายมหาชนมาก ซึ่ง ดร.พนม ได้แนะนำว่าศาสตราจารย์ท่านหนึ่งของมหาวิทยาลัยมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ

ท่านใจดีและเข้าใจนักศึกษาดีมาก โดยเฉพาะกับนักเรียนต่างชาติ ท่านจะไม่ตำหนิความบกพร่องทางภาษา แต่จะอดทนกับนักศึกษาและคอยอธิบายข้อควรแก้ไขอย่างไร เพราะเข้าใจว่าภาษาฝรั่งเศสไม่ใช่ภาษาแม่ของนักเรียนไทย อาจารย์สุรพลจึงคิดว่าการได้พบอาจารย์ที่ดีส่งผลดีต่อการเรียนของตัวเองอย่างมาก ทำให้เมื่ออาจารย์กลับมาเป็นอาจารย์เองก็พยายามทำให้นักศึกษาได้รับประสบการณ์ดีๆ แบบนี้เช่นกัน

จากประสบการณ์การศึกษาที่ฝรั่งเศสอาจารย์สุรพลได้ใช้เวลา 1 ปีแรกไปกับการติวเข้มภาษาฝรั่งเศส และ อีก 5 ปี ในการเรียนและเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกรวม เวลา 6 ปี ในฝรั่งเศส ทำให้อาจารย์ได้มีเวลาศึกษาเรื่องราวต่างๆ ในวิชากฎหมายลึกซึ้งขึ้น แต่กระนั้นก็ไม่ได้ทอดทิ้งข่าวสารของเมืองไทย เพราะทางบ้านส่งหนังสือพิมพ์สยามรัฐและมติชนไปให้อ่านเป็นประจำ รวมทั้งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์อื่นๆ ที่พอหาได้จากย่านไชน่าทาวน์ของเมือง

เวลานั้นอาจารย์สุรพลและเพื่อนนักศึกษาปริญญาเอกคนอื่นๆ ที่ไปเรียนต่อในแถบยุโรป เช่น ดร.พนม เอี่ยมประยูร ดร.สุรศักดิ์ มณีศร ดร.อุดม รัฐอมฤต ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ดร.ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ ดร.สมเกียรติ วรปัญญาอนันต์ ดร.พันธุ์ทิพย์ กาญจนจิตรา และดร.วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ มักจะนัดกันมาอภิปราย พูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นทางด้านการเมือง สังคมและกฎหมายกันอยู่เสมอ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อการทำงานร่วมกันในเวลาต่อมามาก ในเวลานั้นต้องถือว่าได้ทั้งความรู้ด้านกฎหมายมหาชนอย่างลึกซึ้ง และยังได้เรียนรู้แนวคิดการจัดระบบองค์กรของรัฐแบบฝรั่งเศสเพื่อเปรียบเทียบและนำมาปรับใช้กับการจัดการในประเทศไทยด้วย

พ.ศ. 2530 อาจารย์สุรพลสำเร็จการศึกษาปริญญาชั้นสูงทางกฎหมายมหาชน (Diplôme d'études appronfondies de drôit public) และใน พ.ศ. 2533 เมื่ออายุครบ 30 ก็เรียนจบได้ปริญญาเอกทางกฎหมายมหาชน เกียรตินิยมดีมาก (Doctorat de l'Université Robert Shuman de Strasbourg, mention très honorable) หรือดอกเตอร์อังดรัว

กลับมาเป็นอาจารย์นิติศาสตร์ ปลายทศวรรษ 2530

หลังจากสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก อาจารย์สุรพลได้เดินทางกลับเมืองไทยทำงานเป็นอาจารย์อยู่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เริ่มจากอาจารย์ผู้สอนวิชากฎหมายแรงงาน กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายปกครอง และกฎหมายมหาชนทางเศรษฐกิจ ให้แก่นักศึกษาระดับปริญญาตรีและโท

ช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่รัฐบาล รสช. หรือคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ซึ่งจัดตั้งขึ้นหลังจากกองทัพทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มาจากการเลือกตั้ง รสช. มีอำนาจค่อนข้างเด็ดขาดและมีการปิดกั้นเสรีภาพในหลายแง่มุม ทำให้อาจารย์ได้เขียนบทความแสดงความเห็นทางกฎหมายที่ไม่เห็นด้วยกับการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบทรัพย์สินของ รสช. ที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ติดต่อกันหลายตอน

ซึ่งในทางส่วนตัวแล้วอาจารย์สุรพลเชื่อในหลักการทางกฎหมายที่ถูกต้องชอบธรรม และเชื่อว่าคนของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องทำหน้าที่เตือนสังคมไทยให้ตระหนักรู้ประวัติศาสตร์อันยาวนานเรื่องจิตวิญญาณการต่อสู้ เพื่อเรียกร้องความยุติธรรมเป็นสิ่งที่มีมาคู่ธรรมศาสตร์ ชาวธรรมศาสตร์ต้องกล้าสู้กับสิ่งที่ไม่ถูกต้องทางกฎหมาย ไม่ได้หมายความถึงการคว้าอาวุธไปต่อสู้กับเขา แต่ความกล้าหาญทางด้านจริยธรรมโดยรวมในการแสดงความคิดเห็นและจุดยืนทางกฎหมายเป็นภาระหน้าที่ของอาจารย์และนักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่จะต้องแสดงออกและรักษาไว้ ชาวธรรมศาสตร์ต้องกล้าพอที่จะบอกว่าเราคิดอย่างไร และหากปรากฏว่าสิ่งที่เราเชื่อและพูดนั้นผิดพลาด เราก็ต้องกล้าพอที่จะยอมรับด้วย

เริ่มต้นประสบการณ์ งานบริหารมหาวิทยาลัย

ใน พ.ศ. 2534 นั้นเป็นวาระการทำงานที่รองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร เข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดี ท่านได้มอบหมายให้อาจารย์จารุพร ไวยนันท์

เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการคลัง เป็นหนึ่งในคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย ได้ขอความร่วมมือให้อาจารย์สุรพลเข้าไปช่วยทำงานเป็นคณะทำงาน ท่านบอกว่าอยากจะได้นักกฎหมายมาช่วย งานนี้ทำให้ได้มีโอกาสเรียนรู้และเห็นงานในมหาวิทยาลัยแทบจะทุกแง่มุม เพราะงานมหาวิทยาลัยทุกงานนั้นเกี่ยวข้องกับการเงินการคลังทั้งหมด ในเวลานั้นยังมองเห็นถึงช่องทางในการพัฒนาระบบของมหาวิทยาลัยซึ่งตรงกับสิ่งที่ตัวอาจารย์เองเคยคิดเคยเขียน เคยอ่าน เคยเรียนมาในหลายเรื่อง

การรับงานในฐานะผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายการคลังนี้ ยังทำให้ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องใหญ่ๆ 3 – 4 เรื่อง ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นต้นแบบให้มหาวิทยาลัยอื่นๆ ได้นำไปปรับใช้ต่อไป

เรื่องแรก อาจารย์จารุพร ไวยนันท์ ในฐานะรองอธิการบดีฝ่ายการคลัง ท่านมีความคิดริเริ่มเรื่องการจัดตั้งโครงการเลี้ยงตัวเองของคณะต่างๆ และมหาวิทยาลัยรวมถึงการเลี้ยงตัวเองของมูลนิธิ และสถาบันต่างๆ ของมหาวิทยาลัย ในอดีตเรื่องการจัดงานโครงการเลี้ยงตัวเองนี้เคยเป็นเรื่องที่ต้อง *“แอบทำ”* กันมาโดยตลอด เพราะไม่มีระเบียบหรือหลักเกณฑ์ใดรองรับ อาจารย์จารุพรอยากได้แนวทางการจัดการโครงการเลี้ยงตัวเองขององค์กรต่างๆ ในมหาวิทยาลัยให้เป็นเรื่องที่ถูกต้องตามกฎหมายกำหนด อาจารย์จึงได้ช่วยร่างเกณฑ์ในการจัดโครงการให้เป็นบริการวิชาการด้วยการจัดกิจกรรมฝึกอบรมต่างๆ เพื่อให้หน่วยงานหรือคณะสามารถเก็บเงินไว้ได้เองเพื่อจ่ายค่าตอบแทนผู้สอนและผู้รับผิดชอบโครงการ งานนี้จำเป็นต้องอาศัยการทำความเข้าใจและเชื่อมระบบความสัมพันธ์กับฝ่ายการเงินของมหาวิทยาลัยและสภามหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นผู้ตรวจสอบงบประมาณและอนุมัติให้ดำเนินโครงการ โดยไม่กังวลกับการถูกตรวจสอบจากสำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน หรือ สตง. เพราะมหาวิทยาลัยทำถูกต้องทุกอย่างตามระเบียบกระทรวงการคลัง ดังนั้นการทำงานนี้จึงเป็นที่มาและเป็นแบบอย่างของระบบโครงการเลี้ยงตัวเองของมหาวิทยาลัยไทยทุกมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน

การเข้ามาช่วยงานนี้ยังทำให้อาจารย์สุรพลเห็นว่าสามารถช่วยแก้ปัญหาเรื่องการจัดตั้งและการบริหารจัดการตัวเองของหน่วยงานในกำกับของมหาวิทยาลัย เช่น โครงการสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร หรือ SIIT

โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ สำนักพิมพ์ ศูนย์หนังสือ และเรื่องการตั้งคณะต่างๆ ในกำกับของมหาวิทยาลัย รวมไปถึงการตั้ง TURAC หรือศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในภายหลัง

ด้วยความริเริ่มของอาจารย์จารุพร ไวยนันท์ และอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ทำให้แต่ละคณะหาเงินรายได้ให้มหาวิทยาลัยอย่างมีประสิทธิภาพและชอบธรรม เพราะมหาวิทยาลัยจะได้ค่าธรรมเนียมรายได้ที่จัดเก็บจากทุกโครงการราว 5 – 15 % มาไว้ใช้จ่ายเป็นค่าน้ำค่าไฟฟ้า ค่าสถานที่ ค่าตอบแทน ในการนำชื่อของมหาวิทยาลัยไปใช้เป็นเครดิตในการฝึกอบรม ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นหนึ่งในรายได้หลักของมหาวิทยาลัย

อันที่จริงในปลายทศวรรษ 2530 แทบจะไม่เคยมีรูปแบบการบริหารจัดการแบบนี้มาก่อน มีเพียงหน่วยงานเดียว คือ สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งใช้ระบบการดำเนินงานที่ใกล้เคียงกับสิ่งที่อาจารย์จารุพรคิดไว้ ทำให้คณะทำงานชุดนี้ตัดสินใจตั้งทีมทำงานวิจัยศึกษาระบบการบริหารจัดการศศินทร์ขึ้นมาเรื่องหนึ่ง ตอนนั้นศศินทร์มีความแตกต่างจากสถาบันการศึกษาในมหาวิทยาลัย เพราะมีแต่การเรียนการสอนระดับปริญญาโท ไม่มีปริญญาตรี และไม่มีอาจารย์ประจำแม้แต่คนเดียว การวิจัยครั้งนั้นทำให้มหาวิทยาลัยได้เรียนรู้รูปแบบการบริหารจัดการคณะให้เป็นอิสระนอกระบบราชการ ได้เห็นว่าเมื่อไม่มีอาจารย์ประจำเขาก็ไม่ต้องบริหารจัดการคน ไม่ต้องรับนักศึกษาปริญญาตรี และทำให้โครงการปริญญาโทของศศินทร์เป็นโครงการเลี้ยงตัวเองทั่วไปได้

ในรายงานวิจัยนั้นอาจารย์สุรพลเสนอว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยอำนาจของสภามหาวิทยาลัยตามพระราชบัญญัติน่าจะตั้งหน่วยงานที่คล้ายคลึงกันกับสถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์ได้โดยไม่ขัดกับภารกิจและวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย

ช่วงเวลานั้นยังเป็นช่วงจังหวะเดียวกับที่ทางสภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ในสมัยที่นายอานันท์ ปันยารชุนเป็นนายกรัฐมนตรี กำลังเลือกมหาวิทยาลัยที่เหมาะสมให้เปิดการเรียนการสอนคณะวิศวกรรมศาสตร์ที่สอนเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อสร้างวิศวกรชาวไทยที่พูดภาษาอังกฤษได้โดยไม่ต้องการให้คณะวิชานี้อยู่ในระบบราชการ ประจวบกับในเวลานั้น

สภาอุตสาหกรรมแห่งชาติญี่ปุ่น ได้เลือกให้การสนับสนุนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะเหตุผลว่าธรรมศาสตร์ไม่เคยจัดการเรียนการสอนด้านเทคโนโลยีมาก่อน ถ้าเลือกมหาวิทยาลัยที่เคยมีการเรียนการสอนหลักสูตรวิศวกรรมศาสตร์มานานอยู่ก่อนแล้ว อาจเกิดปัญหาการที่หลักสูตรใหม่ถูกครอบงำ และอาจจะทำตามระบบเดิมๆ ที่เคยทำอยู่แล้ว รายงานวิจัยที่อาจารย์สุรพลเสนอให้ตั้งเป็นโครงการเลี้ยงตัวเองของคณะวิศวกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีความเป็นอิสระฉบับนี้จึงเป็นที่มาของการจัดตั้งสถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร หรือ SIIT ในเวลาต่อมา

ผลงานในฐานะคณะทำงานให้กับผู้บริหารสมัยอาจารย์นรนิติเป็นอธิการบดี คือ การชำระสะสางระเบียบการเงินการคลังของมหาวิทยาลัยขึ้นใหม่ โดยรับหน้าที่เป็นประธานในการปรับระเบียบการเงินและระเบียบการจัดซื้อจัดจ้างของวิทยาลัย สมัยนั้นมหาวิทยาลัยดำเนินการบริหารการเงินทุกอย่างในกรอบของระบบราชการอย่างเคร่งครัด ไม่คล่องตัวมาโดยตลอด อาจารย์สุรพลจึงเสนอต่อผู้บริหารว่า มหาวิทยาลัยไม่จำเป็นต้องทำตามนั้นไปเสียทุกอย่างก็ได้ แต่ให้ดำเนินการเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เพราะมีพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัยรองรับอยู่แล้วสามารถทำให้ระบบการจัดซื้อจัดจ้างดีขึ้น

เข้าร่วมงานบริหาร วิจัย และวิชาการคณะนิติศาสตร์

หลังจากรองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร หมดวาระการทำงานอธิการบดีสมัยแรกนั้น อาจารย์สุรพลในฐานะคณะทำงานของผู้บริหารจึงได้กลับเข้าสู่การทำงานบริหารให้กับคณะนิติศาสตร์ ทั้งนี้อาจารย์สุรพลและอาจารย์ในคณะนิติศาสตร์อีก 4 – 5 คน ร่วมกันจัดทำโครงการที่เรียกว่า โครงการอบรมหลักสูตรประกาศนียบัตรกฎหมายมหาชนของคณะ ทั้งนี้เป็นผลมาจากหลักการสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูประบบราชการในช่วง พ.ศ. 2534 – 2537 อันเนื่องมาจากการที่สังคมไทยในส่วนโครงสร้างพื้นฐานมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ดังนั้นภาคราชการและภาครัฐก็ควรต้องปรับเปลี่ยนให้สามารถตอบสนองได้ จำเป็นต้องเตรียมคนสำหรับการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นคณะนิติศาสตร์จึงถือเป็นพันธกิจในการชักชวนคนใน

ภาครัฐเข้ามารับการอบรมในหลักสูตรวิชาที่เป็นกฎหมายใหม่รองรับการปฏิรูประบบราชการเป็นเวลา 3 เดือน ติดต่อกันในช่วงเย็นของทุกวัน

โครงการอบรมกฎหมายมหาชนของคณะยังได้ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้เป็นรุ่นที่ 35 – 36 แล้ว ปีหนึ่งๆ มีผู้จบหลักสูตรนี้ราว 160 – 200 คน ดังนั้นถ้านับจนถึงทุกวันนี้ก็มีผู้ที่จบหลักสูตรนี้ไปราว 3,000 – 4,000 คน เกือบครึ่งหนึ่งของผู้จบหลักสูตรเป็นบุคลากรที่ทำงานอยู่ในศาลปกครอง เป็นตุลาการศาลปกครอง รวมถึงคนทำงานที่อยู่ในองค์กรอิสระที่ตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 เป้าหมายหลักสูตรนี้ต้องการสร้างคนให้เข้าใจระบบใหม่ที่องค์กรอิสระตามร่างรัฐธรรมนูญใหม่และองค์กรปกครองท้องถิ่นจะได้รับอำนาจการปกครองตนเองมากขึ้น อันเป็นผลจากระบบการกระจายอำนาจ โดยมีองค์กรตรวจสอบที่เป็นอิสระเกิดขึ้นตามรัฐธรรมนูญ การสนับสนุนระบบใหม่ให้ดำเนินการไปได้จำเป็นต้องมีกำลังคนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่างๆ ระหว่างรัฐบาลกับองค์กรอิสระต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งถือเป็นพันธกิจการจัดหลักสูตรให้ความรู้ของคณะนิติศาสตร์

การกลับเข้ามาทำงานในคณะครั้งนี้ยังเอื้อให้อาจารย์สุรพลได้ใช้ทั้งทักษะความรู้ด้านกฎหมายมหาชน ในการไปมีส่วนร่วมในการปรับปรุงโครงสร้างกฎหมายการเมือง ทั้งนี้เป็นผลจากเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2536 กรณีเรือตรี ฉลาด วรฉัตร อดข้าวประท้วงเรียกร้องรัฐธรรมนูญ อาจารย์มารุต บุนนาค จึงตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่งมีศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธาน และมีศาสตราจารย์ ดร.บวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นเลขานุการ จากนั้นก็มีการเสนอแนวทางในการทำร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 เป็นเอกสารวิจัยชุดหนึ่ง ที่รวบรวมจากเอกสารวิจัย 15 เล่ม ที่ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายแต่ละด้านแบ่งกันเขียน งานนี้อาจารย์สุรพลได้รับผิดชอบในการเขียนงานวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎร อธิบายเรื่องต่างๆ เช่น รัฐบาลถูกสภาไล่ออกได้หรือไม่ได้เพราะอะไร จะลงมติไม่ไว้วางใจต้องทำอย่างไร และควรจะปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรการเมืองเหล่านี้อย่างไร เป็นต้น

การกลับไปสอนและทำงานที่คณะตลอดจนได้ทำงานศึกษาวิจัยจนต่อมาสามารถได้รับรางวัลผลงานดีเด่นแห่งชาติ ของสภาวิจัยแห่ง

ประเทศไทย สาขานิติศาสตร์ จากงานวิจัยเรื่อง การโอนกิจการขนส่งมวลชน หรือ ขสมก. ให้กรุงเทพมหานคร และได้รางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขานิติศาสตร์จากสภาวิจัยแห่งชาติ จากนั้นอาจารย์สุรพลก็ได้สมัครเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัย ทำให้ระหว่างนั้นมีโอกาสช่วยเสนอแนะงานต่างๆ ให้มหาวิทยาลัยอยู่ 2 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2539 – 2540 และใน พ.ศ. 2540 – 2541 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจได้ทำงานบริหารคณะ เป็นหัวหน้าภาควิชากฎหมายมหาชน เป็นกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติสาขานิติศาสตร์ และเป็นกรรมการปฏิรูประบบราชการให้รัฐบาล ซึ่งมีส่วนผลักดันต่อมาจนทำให้เกิดการจัดตั้งศาลปกครองขึ้นในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2542 – 2545 ยังได้รับเลือกให้ทำหน้าที่คณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ คณะกรรมการชุดนั้นมีทั้งหมด 9 คน เป็นกลุ่มคนที่เปลี่ยนระบบการศึกษามาเป็นแบบแผนปัจจุบัน โดยการยุบรวมกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ และพยายามจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐานของมหาวิทยาลัยให้มีระบบบริหารที่เป็นอิสระจากระบบราชการ และสร้างระบบประเมินมาตรฐานการศึกษาขึ้น

อาจารย์สุรพลยอมรับว่าในอดีตเคยมองเห็นมหาวิทยาลัยในฐานะเป็นกลไกเล็กๆ ชิ้นหนึ่งของสังคม แต่เมื่อเข้าร่วมดำเนินงานในฐานะคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ได้ทำความรู้จักกับหน่วยงานทางการศึกษาซึ่งมีคนอยู่ในสังกัดห้าแสนคน ประกอบด้วยหน่วยราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และมีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องงบประมาณ กำลังคน เรื่องการคมนาคมขนส่ง หรือ Logistic การบังคับบัญชา ความสัมพันธ์กับชาวบ้าน เงินอุดหนุนการศึกษา การพัฒนาบุคลากร การตรวจสอบคุณภาพ และอื่นๆ อีกมากมาย ทุกอย่างเกี่ยวข้องพัวพันกับชีวิตคนจำนวนมหาศาลทั้งหมด ดังนั้นเมื่อถึงเวลาเปลี่ยน ยุบ หรือปรับโครงสร้าง จึงจำเป็นต้องอาศัยนักกฎหมายที่เข้าใจระบบบริหารจัดการภาครัฐว่ามีกลไกความสัมพันธ์กันอย่างไร กรมต่างๆ ในกระทรวงมีการทำงานตามหลักการที่ต้องเชื่อมต่อประสานกันโดยผ่านการทำงานของกำลังคนของแต่ละหน่วย ถ้าหากมีการยุบเลิก ซึ่งเปรียบเสมือนการแก้มัดเชือกใหม่ว่า ถ้าแก้เชือกตรงนี้แล้วจะเอาไปมัดไว้ที่ไหน วิธีการมัดคืออะไร จะจัดสายการบังคับบัญชาอย่างไร จะให้ใครสั่งใคร จะเอาคนเก่าไปใส่โครงรูปใหม่อย่างไร แต่เนื่องจากอาจารย์สุรพลเริ่มมีประสบการณ์จากระบบมหาวิทยาลัยซึ่ง

ยังมีขนาดเล็กกว่า ทำให้มีการทดลองคิดขยายแบบจากโครงเล็กไปสู่โครงใหญ่ และวางระบบปฏิรูปการศึกษาได้โดยไม่มีอุปสรรคมากนัก

คณบดีคณะนิติศาสตร์

การได้ทำงานปฏิรูประบบการศึกษา ซึ่งเป็นภาพรวมของการศึกษาทั้งประเทศ ทำให้อาจารย์สุรพลสามารถหันกลับมามองมหาวิทยาลัยได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะได้มีประสบการณ์การสร้างความเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อคนหมู่มาก การผลักดันให้กฎหมายสามารถได้รับการยอมรับและปฏิบัติได้ตลอดจนผลักดันให้เปลี่ยนระบบงานได้

ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. 2544 อาจารย์สุรพลซึ่งเสนอตัวและได้รับเลือกจากคณาจารย์และนักศึกษาของคณะให้เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ สิ่งแรกที่ประกาศว่าจะต้องทำ คือ เห็นว่าคณะทรุดโทรมทางด้านกายภาพ และสิ่งที่สองที่มองเห็น คือ คณะมีระบบการบริหารจัดการเก่ามาก สิ่งที่สามคณะเองไม่ค่อยมีระบบใหม่ที่เอื้ออำนวยในการพัฒนาคน พัฒนาหลักสูตร พัฒนาวิธีทำงานของเจ้าหน้าที่ธุรการ สภาพที่เป็นอยู่เวลานั้นไม่ได้ต่างจากช่วงเวลาที่อาจารย์สุรพลยังเป็นนักศึกษาในอดีตเลย ไม่ต่างจากก่อนที่จะเข้ามาเรียนที่คณะนิติศาสตร์ด้วยซ้ำไป ทำให้อาจารย์มีแผนงานการพัฒนาคณะนิติศาสตร์ในช่วงเวลาที่ทำหน้าที่เป็นคณบดีหลายเรื่อง

เรื่องแรก คือ เจ้าหน้าที่ธุรการของคณะซึ่งส่วนมากมาจากเจ้าหน้าที่พิมพ์ดีดในอดีต เวลานั้นก็เป็นเจ้าหน้าที่พิมพ์ดีดเท่านั้นยังไม่ได้พัฒนาเข้าสู่การเป็นเจ้าหน้าที่ธุรการ เนื่องจากไม่ได้ทำระบบที่จะรองรับ ผลคือค่าตอบแทนการทำงานต่ำก็ส่งผลกลับไปทำให้ปฏิบัติราชการตามปกติอย่างนี้เคยทำมาแต่เดิม รวมถึงหลักสูตรการเรียนการสอนของคณะก็เป็นหลักสูตรเก่าที่ไม่ได้ปรับเปลี่ยนมานาน เมื่ออาจารย์สุรพลเข้ามาเป็นคณบดีจึงได้นำเสนอการปรับเปลี่ยนทั้งระบบ และรวมถึงการจัดการด้านกายภาพ โดยเฉพาะการปรับปรุงห้องบรรยาย และห้องสมุดสัญญา ธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นห้องสมุดคณะนิติศาสตร์ให้เป็นอย่างทุกวันนี้

การปรับปรุงคณะได้ใช้เงินไปราว 5 – 6 ล้านบาท ซึ่งถือว่าสูงมากสำหรับเมื่อกว่า 10 ปี ที่แล้ว แต่หลังการปรับปรุงเฉพาะแต่ห้องสมุดห้องเดียวได้

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดี ถวายการต้อนรับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง ในพิธีวางศิลาฤกษ์ วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2548

ทำให้เป็นหน้าเป็นตาของคณะและได้รับการสนับสนุนมากยิ่งขึ้นจากคนในคณะในการทำงาน จากนั้นอาจารย์สุรพลจึงไปแก้ระเบียบข้อบังคับเดิม เปิดโอกาสให้มีโครงการอบรมใหม่ๆ และริเริ่มระบบอาจารย์คู่ขนานของคณะนิติศาสตร์ หมายความว่า คณะจัดการฝึกอบรม หรือจัดโครงการปริญญาโทจนสามารถสร้างเงินรายได้มากพอแล้ว คณะยอมจะสามารถขอจ้างอาจารย์เอง เพราะคณะต้องการดึงตัวคนเก่งที่มีแววว่าจะเป็นอาจารย์ที่ดีได้ตั้งแต่ผู้นั้นเรียนอยู่ในชั้นปริญญาตรี คนหัวกะทิกลุ่มนี้ถ้าปล่อยทิ้งไว้ 2 – 3 ปี อายุครบ 25 ปี เขาก็ไปสอบเป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรม ได้แก่ ผู้พิพากษาศาล และอัยการซึ่งได้รับเงินเดือนมากกว่า โครงการนี้ทำให้เกิดอาจารย์อัตราจ้างทำให้คณะนิติศาสตร์ดึงคนเก่งมาเป็นอาจารย์ของคณะได้มากขึ้น และด้วยการส่งให้คนกลุ่มนี้ไปเรียนต่อต่างประเทศแล้วให้กลับมาสอนหนังสือใช้ทุน เพื่อกลับมาเป็นอาจารย์รุ่นต่อๆ ไปของคณะ

เรื่องที่สอง คือ เรื่องการเตรียมการให้คณะนิติศาสตร์ไปจัดการเรียนการสอนประจำที่ศูนย์รังสิต ในฐานะคณบดีได้เตรียมระบบการบริหารคณะนิติศาสตร์ขึ้นที่ศูนย์รังสิต ด้วยการคิดจ่ายค่าตอบแทนให้อาจารย์ที่ไปสอนที่ศูนย์รังสิต และวางแผนการจัดการเรียนการสอนในอนาคตขึ้น พูดง่ายๆ คือ ได้ดำเนินการจัดตั้งงานธุรการและวิชาการของคณะนิติศาสตร์ขึ้นที่ศูนย์รังสิตเลยตั้งแต่ยังไม่มีการเรียนการสอน และจัดระบบบุคลากรและสวัสดิการประจำของศูนย์รังสิตไว้

ช่วงนั้นผู้บริหารมหาวิทยาลัยเริ่มทำสัญญาจ้างออกแบบและเตรียมการก่อสร้างอาคารเรียนรวม อาจารย์สุรพลได้ทำหน้าที่ประธานคณะกรรมการที่มหาวิทยาลัยมอบหมายให้ดูแลในเรื่องการออกแบบและก่อสร้างอาคารสังคมศาสตร์ และเตรียมระบบว่ามหาวิทยาลัยจะส่งคนไปอยู่ที่นั่นอย่างไร กำหนดว่าใครจะต้องไปประจำศูนย์รังสิตบ้าง

เรื่องที่สามซึ่งเป็นงานสำคัญอีกงานหนึ่ง คือ งานริเริ่มศูนย์ลำปางของคณะนิติศาสตร์ ในทัศนะของอาจารย์สุรพล ลำปางเป็นอนาคตของมหาวิทยาลัยในเชิงของการขยายตัว การให้โอกาสทางการศึกษาที่กว้างขึ้นด้วยการเลือกภาคเหนือตอนบน เพราะคิดว่าพื้นที่ส่วนนั้นประชาชนยังขาดโอกาสทางด้านการศึกษา มหาวิทยาลัยได้มอบหมายให้คณะนิติศาสตร์ดำเนินการเปิดหลักสูตรนิติศาสตร์ภาคบัณฑิตที่ศูนย์ลำปางขึ้นก่อน เป็นฐานให้ศูนย์ลำปางเจริญเติบโตขึ้นมาได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงสมัยอาจารย์สมคิด เลิศไพฑูรย์ ทำหน้าที่คณะบดี ก็ได้ขยายหลักสูตรคณะนิติศาสตร์ไปสู่ภาคปกติด้วย

ผลงานเรื่องสุดท้ายที่ทำให้กับคณะนิติศาสตร์ซึ่งถือเป็นคณะแรกของมหาวิทยาลัย ที่มีการบริหารรายได้และการเงินด้วยเงินกองทุนคณะ ทั้งนี้ช่วงที่อาจารย์สุรพลขึ้นมารับตำแหน่ง คณะไม่มีเงินกองทุนสะสมแม้แต่บาทเดียว แต่เมื่อเวลาที่อาจารย์สุรพลออกจากตำแหน่งคณบดีแล้ว อาจารย์สุรพลจำได้ว่าคณะมีเงินรายได้เป็นจำนวนเงินอยู่ที่ 20 – 30 ล้านบาท เมื่อมีกองทุนนี้คณะก็สามารถบริหารจัดการคณะได้อย่างมีประสิทธิภาพและคล่องตัวมากขึ้น ทำให้เรื่องระบบบุคคล ระบบเรื่องความดีความชอบอาจารย์ที่มีการให้ 2 ขั้น ระบบการให้ทุนอาจารย์ไปทำวิจัย หรือไปเรียนต่อต่างประเทศเริ่มมีจำนวนเพิ่มขึ้น และกลายเป็นรากฐานให้กับการพัฒนาคณะต่อมา

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดี ในพิธีไหว้ครูที่ศูนย์รังสิต วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2548

เมื่ออาจารย์สุรพลย้อนรำลึกถึงช่วงเวลาในราว พ.ศ. 2543 ก่อนมาเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ อาจารย์ยังได้ร่วมงานกับ ดร.วัลลภ สุวรรณดี ซึ่งเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต และเป็นรองผู้ว่ากรุงเทพมหานคร ในช่วงที่อาจารย์สุรพลยังทำงานการปฏิรูปการศึกษา ดร.วัลลภได้เคยพูดว่า *"อีกไม่นานอาจารย์ก็ต้องเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"* ในเวลานั้นอาจารย์ยังนึกไม่ออกว่า ดร.วัลลภพูดเรื่องนี้ด้วยเหตุผลใด หรือเห็นอะไรในตัวอาจารย์สุรพล แต่ครั้นพออาจารย์นริศ ชัยสูตร ดำรงตำแหน่งอธิการบดีครบสองวาระ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะต้องสรรหาอธิการบดีใหม่ ช่วงปลายๆ สมัยจึงมีผู้มาปรารภกับอาจารย์สุรพลเรื่องนี้ อาจารย์จึงได้เริ่มคิดลงแข่งขันรับการสรรหา หรือเสนอตัวเป็น Candidate อธิการบดี

...ดังนั้นความตั้งใจเรื่องแรกเองอาจารย์สุรพลจึงต้องการปรับปรุงภูมิทัศน์ ซึ่งจะเปลี่ยนภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ดีขึ้น สะอาดและทันสมัยขึ้น ดังนั้นช่วงวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สุรพลจึงไม่มีอาคารไหนที่ท่าพระจันทร์ที่ไม่ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซม...

รับหน้าที่อธิการบดี

เหตุผลความสนใจที่จะทำงานให้กับมหาวิทยาลัยในฐานะอธิการบดีของอาจารย์สุรพลก็เป็นไปแบบง่ายๆ วิธีคิดคือว่า ถ้าทำงานบริหารในคณะนิติศาสตร์ให้ดีได้แล้ว ก็น่าจะสามารถทำงานให้มหาวิทยาลัยได้ โดยมีคำถามกับตัวเองว่าที่มหาวิทยาลัยมีอะไรที่อยากจะทำไหม คำตอบของอาจารย์สุรพลที่ตอบตัวเอง ก็คือ มีเรื่องที่อยากทำมาก และในเมื่อตัวเองมีประสบการณ์ในการไปทำงานปรับปรุงระบบ กฎเกณฑ์และข้อบังคับของการศึกษาระดับประเทศก็น่าที่จะสามารถทำงานรับใช้มหาวิทยาลัยได้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลานั้นยังมีหลายประเด็นที่เป็นจุดอ่อนในสายตาของอาจารย์สุรพล โดยเฉพาะในเรื่องที่มหาวิทยาลัยยังมีภาพลักษณ์ทางกายภาพที่เก่าทรุดโทรมมากและถ้าพูดให้ตรง คือ ค่อนข้างสกปรกมาก และไม่มีภูมิทัศน์ใหม่ที่สร้างบรรยากาศเชิงสังคมแก่มหาวิทยาลัยเลย

ดังนั้นความตั้งใจเรื่องแรกเองอาจารย์สุรพลจึงต้องการปรับปรุงภูมิทัศน์ ซึ่งจะเปลี่ยนภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ดีขึ้น สะอาดและทันสมัยขึ้น ดังนั้นช่วงวาระการดำรงตำแหน่งอธิการบดีของอาจารย์สุรพลจึงไม่มีอาคารไหนที่ท่าพระจันทร์ที่ไม่ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซม ทั้งสนามฟุตบอล ตึกโดมทั้งตึก ซึ่งมีการทยอยซ่อมประมาณ 6 รอบ ย้ายหน่วยอนามัยลงมาด้านล่างตึกโดมและปัจจุบันอยู่ที่ตึกกิจกรรมนักศึกษา จัดการสร้างหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ชั้น 3 ของตึกโดม แทนที่งานบุคคลของมหาวิทยาลัยซึ่งย้ายออกไปอยู่ที่ศูนย์รังสิต

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดี ผู้ริเริ่มและจัดสร้าง หอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้นที่ตึกโดม ชั้น 3 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และปลูกจิตสำนึกความเป็นธรรมศาสตร์ ผ่านนิทรรศการถาวรประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัย หรือ “หอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” พ.ศ. 2549

แต่การปรับปรุงพื้นที่งานแรกที่ทำ คือ ปรับปรุงสนามฟุตบอลใหม่ทั้งหมด สร้างทางเดินเท้า ปรับภูมิทัศน์มหาวิทยาลัยให้ดูเป็นมหาวิทยาลัย ไม่ใช่ดูเป็นโรงเรียนประถมอย่างที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เคยเป็นอยู่ก่อนหน้านี้ ดังนั้นมหาวิทยาลัยต้องมีที่นั่งกลางแจ้ง เพราะมหาวิทยาลัยไม่ใช่

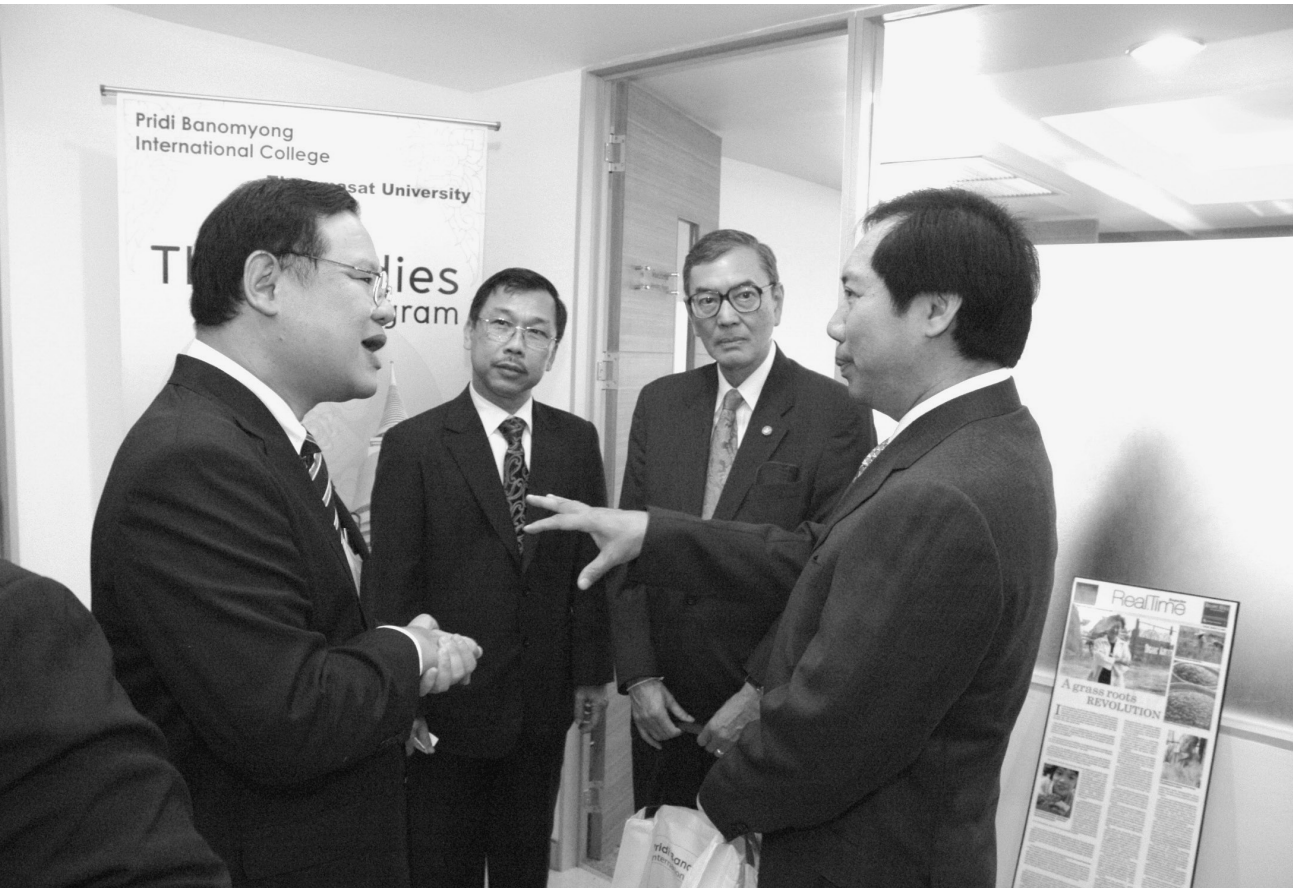

ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ ในฐานะอธิการบดี เปิดตัววิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์ ขึ้นในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 เป็นการขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยให้ก้าวเข้าสู่ความเป็นสากลและภูมิภาค ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดท่านผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในเรื่อง “สันนิบาตแห่งเอเชีย”

ศูนย์การค้าที่จะต้องเดินช็อปปิ้ง รอบบริเวณมหาวิทยาลัยต้องมีที่นั่งให้คนนั่งคิดเรื่องต่างๆ นั่งอ่านหนังสือ นั่งถกเถียงอภิปรายทางวิชาการ สรุปง่ายๆ คือ อยากให้อาจารย์หรือนักศึกษาธรรมศาสตร์คนใดก็ตาม เมื่อนัดเพื่อนให้มาพบ เขาควรจะนัดมาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้โดยที่ไม่ต้องอาย ไม่ต้องนัดไปเจอกันที่สยามสแควร์แทน

เรื่องที่สอง คือ เมื่อกลางทศวรรษ 2540 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ในภาวะตกต่ำในทางวิชาการมาก ในระหว่างการสรรหาอาจารย์สุรพลจึงประกาศว่าภายใน 3 ปี ที่ทำหน้าที่เป็นอธิการบดี จะต้องทำให้ธรรมศาสตร์เป็น 1 ใน 3 ของมหาวิทยาลัยที่ดีที่สุดของประเทศไทยให้ได้ ในทศวรรษ 2550 อาจารย์สุรพลคิดว่าตนเองทำได้สำเร็จ เพราะผลจากการประเมินของสำนักงานมาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ สมศ. ในการประเมินอุดมศึกษาทั่วประเทศรอบที่ห้าปีที่สองนั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้คะแนน

ในสมัยของ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อธิการบดี กิจกรรมนักศึกษา “วันธรรมศาสตร์ทำนา” เริ่มต้นครั้งแรก วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2549 เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและประสบการณ์ทักษะชีวิตชาวนา ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศให้กับนักศึกษา ภายใต้ปรัชญาของมหาวิทยาลัย “ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน”

เป็นลำดับที่ 3 ในปีนั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นมาเป็นลำดับที่หนึ่ง มหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นลำดับที่สอง ทั้งนี้เป็นผลจากการที่อาจารย์สุรพลได้ดำเนินการปรับปรุงเพิ่มจุดอ่อนของมหาวิทยาลัยหลายด้านที่เป็นการวัดความเข้มแข็งทางวิชาการ เช่น จำนวนผลงานทางวิชาการตีพิมพ์เผยแพร่ของอาจารย์ธรรมศาสตร์ จำนวนงานวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์ จำนวนอาจารย์ชาวต่างประเทศ จำนวนนักศึกษาแลกเปลี่ยน เป็นต้น กรณีงานวิจัยอย่างเดียวมหาวิทยาลัยมีการปรับปรุงงบประมาณวิจัยให้ได้รับมากขึ้น เมื่อก่อนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีงบวิจัยเพียงประมาณ 2,800,000 บาท และได้รับเพิ่มขึ้นเป็น 45 ล้านบาท ตอนที่อาจารย์สุรพลเป็นอธิการบดีสมัยที่สอง

...ในอดีตสมัยก่อนวิธีหาเงินที่ง่ายที่สุดก็คือ ขอรับบริจาคศิษย์เก่า และขอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่น แต่ที่จริงแล้วยังมีหนทางอื่นอีก เช่น การส่งเสริมให้คณะต่าง ๆ สร้างกิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งจะก่อให้เกิดรายได้จากการแบ่งอัตราค่าธรรมเนียม 10 % ให้มหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้มหาวิทยาลัยมีเงินเพิ่มจากเดิมที่เคยได้ปีละราว 20 ล้าน เป็น 6 – 7 ร้อยล้านบาท...

เรื่องที่สามที่ได้ดำเนินการจนสัมฤทธิผล คือ เรื่องศูนย์รังสิต ต้นทศวรรษ 2540 ก็ยังไม่มีใครอยากไปศูนย์รังสิต แทบจะเรียกได้ว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เป็นดินแดนที่เปลี่ยวมากกลางคืนคนต้องรีบเดินทางกลับ อาจารย์สุรพลจึงได้ตั้งโจทย์แบบง่าย คือ ทำอย่างไรจะให้ธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิตต้องเป็นที่ที่คนอยากจะไปอยู่และต้องการจะอยู่ให้ได้

การบริหารศูนย์รังสิตจึงเริ่มต้นด้วยการสร้างแรงจูงใจ ประการแรก คือ การทำรถเอ็นจีวีสำหรับขนส่งมวลชนฟรีในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การจัดทำทางจักรยานที่มีหลังคาคลุม การพัฒนาห้องสมุดรวมถึงการขยายเวลาเปิดห้องสมุดให้ถึงเวลาเที่ยงคืน เรื่องเล็กๆ อีกเรื่องหนึ่งที่เป็นงานบริการที่จัดให้มีขึ้น คือ ในอดีตศูนย์รังสิตไม่เคยมีร้านขายกาแฟหรือเครื่องดื่มต่างๆ แต่ปัจจุบันนี้น่าจะมีไม่ต่ำกว่า 20 ร้าน ที่เป็นจุดขายกาแฟ บรรยากาศเช่นว่านี้ในความคิดของอาจารย์สุรพลมองว่า นี่คือการเติมเต็มชีวิตในมหาวิทยาลัยที่น่าจะเป็นปัจจัยสร้างสีสันให้มหาวิทยาลัยมีพลังดึงดูดใจให้คนอยากทำงาน หรือถ้าเป็นนักศึกษาก็อยากใช้เวลาอยู่ในมหาวิทยาลัยให้นานที่สุด

เรื่องที่สี่ คือ การบริหารรายได้และทรัพยากร ในเรื่องนี้มักมีผู้คนถามผู้บริหารมหาวิทยาลัยว่า ธรรมศาสตร์มีทรัพยากรของมหาวิทยาลัยที่จะช่วยส่งเสริมการบริหารจัดการตัวเองมากน้อยเพียงใด อาจารย์สุรพลให้คำตอบว่ามี และธรรมศาสตร์ก็พยายามของบประมาณให้เพิ่มมากขึ้น อธิการบดีทุกคนก็พยายามขอเพิ่มงบประมาณตลอด และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้

มากขึ้นตามลำดับแต่งบจากรัฐยังไม่มากพอ จึงทำให้อาจารย์สุรพลต้องคิดหาวิธีอื่นด้วย

อาจารย์สุรพลเปิดเผยว่าในอดีตสมัยก่อนวิธีหาเงินที่ง่ายที่สุดก็คือ ขอรับบริจาคศิษย์เก่า และขอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่น แต่ที่จริงแล้วยังมีหนทางอื่นอีก เช่น การส่งเสริมให้คณะต่างๆ สร้างกิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งจะก่อให้เกิดรายได้จากการแบ่งอัตราค่าธรรมเนียม 10 % ให้มหาวิทยาลัย ซึ่งทำให้มหาวิทยาลัยมีเงินเพิ่มจากเดิมที่เคยได้ปีละราว 20 ล้าน เป็น 600 – 700 ล้านบาท

หรืออีกกรณีหนึ่ง คือ โรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 จนกระทั่งเกือบ 20 ปี ผ่านไป ถึง พ.ศ. 2547 เมื่ออาจารย์สุรพลเข้าเป็นอธิการบดี โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ประสบปัญหาภาวะขาดทุนเกือบจะตลอด ถึงแม้ว่าจะได้รับงบประมาณแผ่นดินไม่ต่ำกว่า 200 – 300 ล้านบาท ก็ต้องใช้จ่ายเป็นเงินเดือนและค่าจ้าง เมื่ออาจารย์สุรพลได้เข้ามาบริหารโรงพยาบาลด้วยตัวเองนั้น ในที่สุดตั้งแต่ พ.ศ. 2551 เป็นต้นมาโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ก็สร้างกำไรปีละประมาณ 100 ล้านบาทติดต่อกันมาทุกปี และเริ่มจ่ายเงินคืนให้กับมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะค่าสาธารณูปโภคปีละ 30 ล้านบาทขึ้นไปจนถึงปีละ 50 ล้านบาทในขณะนี้

ปัจจัยสำคัญอยู่ที่การวางแผนการประชาสัมพันธ์ ซึ่งอาจารย์สุรพลสามารถดึงจุดเด่นของโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ด้วยการสื่อสารได้เลยว่ามีแพทย์ที่เก่งที่สุดในประเทศไทย เพราะเป็นที่ๆ รับแพทย์ใช้ทุนที่มีความสามารถที่สุดของบรรดาบัณฑิตแพทย์ คณะแพทยศาสตร์จากมหาวิทยาลัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคณะแพทยศาสตร์รามาธิบดี หรือศิริราชจากมหาวิทยาลัยมหิดล คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะแพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และคณะแพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่นด้วยจำนวน 30 – 40 คนต่อปี เหตุผลคือว่าโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ เป็นโรงพยาบาลมหาวิทยาลัยแห่งเดียวที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ที่สามารถรับแพทย์ใช้ทุนได้ ซึ่งโรงพยาบาลของคณะแพทย์มหาวิทยาลัยอื่นในกรุงเทพฯ นั้นเขารับแพทย์ใช้ทุนไม่ได้เพราะอยู่กรุงเทพฯ ไม่ได้อยู่ปทุมธานีเหมือนธรรมศาสตร์ แล้วโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ก็คัดเอาคนที่มีหน่วยก้านดีที่สุดเก่งที่สุดมาให้ทุนเรียนต่อ และให้แพทย์ใช้ทุนนี้ไปเรียนเฉพาะทางมาแล้ว

เหล่านี้กลับมาเป็นอาจารย์ ดังนั้นจึงได้แพทย์ที่เป็นที่หนึ่งของคณะแพทย์ชั้นนำทั่วประเทศมาทำงานให้ มาเป็นอาจารย์สอนคณะแพทย์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาตลอด 20 ปี ที่ผ่านมาเพราะฉะนั้นคนที่อยู่กับธรรมศาสตร์ คือ คนในช่วงอายุ 45 ปี ลงมา คือ คนที่เป็นชั้นสุดยอดจริงๆ ของวงการ

ใน พ.ศ. 2553 มหาวิทยาลัยยังประสบความสำเร็จที่มติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลออกสลากการกุศลให้โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ในวงเงิน 500 ล้าน ซึ่งจะเริ่มรับเงินตั้งแต่ พ.ศ. 2556 และมหาวิทยาลัยก็มีแผนจะทำศูนย์รังสีรักษาโรคมะเร็ง ซึ่งเป็นวอร์ดเดียวที่โรงพยาบาลธรรมศาสตร์ฯ ยังมีไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ แต่มหาวิทยาลัยยังอยู่ในช่วงเริ่มต้น มหาวิทยาลัยเริ่มมีเครื่องมือดีๆ แบบเดียวกับที่โรงพยาบาลขนาดใหญ่ทั้งหลาย มีความทันสมัยเท่ากันหรือมากกว่า แต่ยังมีงบการเงินที่น้อยกว่า ทำให้เครื่องมือต่างๆ อาจมีจำนวนที่น้อยกว่า เช่น เครื่องสวน-หัวใจ ที่โรงพยาบาลศิริราชจะมีสักห้าเครื่อง โรงพยาบาลรามาธิบดีมีสามเครื่อง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเครื่องเดียว แต่ธรรมศาสตร์ก็กำลังเติบโตและเข้มแข็งขึ้น มีการปรับปรุงและบริหารจัดการดีขึ้น มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น ดูน่าเชื่อถือมากขึ้น บุคลากรทุกคนก็จะมีความสุขมากขึ้นในการทำงานในสภาพแวดล้อมซึ่งเขารู้สึกว่าเขาไม่ได้ด้อยไปกว่าที่อื่น

ควบคุมความเสี่ยงก่อนน้ำท่วม

ช่วงน้ำท่วมใน พ.ศ. 2554 นั้น สถานการณ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ค่อนข้างน่าเป็นห่วงและมีความเสียหายเกิดขึ้นมาก ซึ่งมหาวิทยาลัยอาจต้องตกอยู่ในสภาวะเสียหายอย่างหนักทีเดียวถ้าไม่มีระบบประกันไว้ก่อนหน้านั้นสามปี เพราะได้มีการประเมินความเสียหายของศูนย์รังสิตมากถึงกว่า 2,000 ล้านบาท

อาจารย์สุรพลจำได้ดีว่าเมื่อวาระของการทำหน้าที่แรกเป็นอธิการบดี คณะผู้บริหารไม่ได้คิดจะทำประกันด้วยเหตุผลว่า ทุกแห่งที่เป็นสถานที่ราชการหากมีการทำประกัน เบี้ยประกันจะแพงมากกว่าที่อื่นๆ ทางสำนักงบประมาณก็ประเมินว่า มหาวิทยาลัยไม่มีความจำเป็นต้องประกัน และถ้าหากเกิด

ความเสียหาย สำนักงบประมาณจะจัดงบประมาณชดใช้ให้ แต่หลังจากนั้นอาจารย์สุรพลก็ได้ทบทวนเรื่องนี้อีกครั้งใน พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นวาระที่ 2 ในการดำรงตำแหน่งอธิการบดี นับเป็นปีแรกที่อธิการบดีอนุมัติให้เริ่มมีการประกันภัยอาคารสถานที่ของมหาวิทยาลัย

อาจารย์สุรพลเริ่มทำประกันที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ เพราะเป็นช่วงเวลาเหตุการณ์การเมืองของเสื้อเหลืองเสื้อแดง ซึ่งดูจะทวีความรุนแรงขึ้นทุกที และเริ่มเห็นความเป็นไปได้ว่ามีโอกาสที่จะมีใครขว้างขวดน้ำมันเข้ามาที่หอประชุมใหญ่ ดังนั้นในเบื้องแรกระหว่างที่ทั้งสองฝ่ายทะเลาะกัน อาจารย์สุรพลเริ่มการประกันอัคคีภัยก่อนเป็นอย่างแรก แต่ทางบริษัทประกันก็ได้เสนอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทำประกันทุกอย่างเพราะจะคุ้มกว่า ว่าแต่เฉพาะการประกันอัคคีภัยเบี้ยประกันอยู่ในราว 2 ล้านบาทเศษ แต่ถ้าประกันทุกประเภทเบี้ยประกันอยู่ในราว 3 ล้านบาท สำหรับอาคารสถานที่ในท่าพระจันทร์

ในเวลานั้นอาจารย์สุรพลได้พิจารณาไตร่ตรองแล้วว่า ถ้าเกิดไฟไหม้ขึ้นมาจริงๆ คงไม่สามารถรอคอยงบซ่อมแซมจากสำนักงบประมาณ ทั้งนี้ปัญหาสำคัญที่สุด คือ การหาสถานที่เรียนให้กับนักศึกษา อาจารย์สุรพลคิดว่ายอมจ่ายเบี้ยประกันไปเลยดีกว่า เพื่อจะป้องกันความเสี่ยงของมหาวิทยาลัย ขณะนั้นไม่ได้มีความคิดเรื่องน้ำท่วมแม้แต่น้อย คิดห่วงแต่เรื่องไฟไหม้ แล้วก็จัดการทำประกันให้ทุกสถานที่ในมหาวิทยาลัยทั้งท่าพระจันทร์และศูนย์รังสิต รวมไปถึงโรงพยาบาลและหอพักนักศึกษาขนาดใหญ่ทั้ง 30 กว่าหลังด้วย แต่มหาวิทยาลัยก็มีจุดพื้นที่ที่ไม่ได้ประกัน เช่น ยิมเนเซียมทุกแห่ง เหตุผลเพราะในเวลานั้น โรงยิมเนเซียมของมหาวิทยาลัยซึ่งบริหารโดยศูนย์กีฬายังไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ยังไม่มีเงิน เพราะขาดทุนมาตลอด จึงไม่อาจกันเงินมาจ่ายเบี้ยประกันได้เอง

พื้นที่ทั้งมหาวิทยาลัยได้ใช้จ่ายเงินเบี้ยประกันรวมกันมาประมาณ 20 ล้านบาท เป็นเวลา 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2552 – 2554 เมื่อเกิดความเสียหายใน พ.ศ. 2554 มหาวิทยาลัยได้รับเงินชดเชยจากบริษัทประกันเบิกได้ราว 1,500 ล้านบาท จากความเสียหายที่เกิดขึ้นจริงราว 2,000 กว่าล้านบาท ซึ่งแม้การประกันภัยจะไม่ครอบคลุมความเสียหายทั้งหมด แต่ก็ยังดีกว่าการที่ไม่มีการประกันเลย นับว่าเป็นความโชคดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อย่างไรก็ตาม

งบประมาณเพื่อการซ่อมแซมส่วนที่มหาวิทยาลัยยังขาดอยู่จะได้รับงบประมาณแผ่นดินจากรัฐบาลอีกราวแปดร้อยล้านบาท จากพระราชกำหนดเพื่อแก้ไขปัญหาจากน้ำท่วม

ก่อนเหตุการณ์น้ำท่วมมหาวิทยาลัยยังได้โอกาสปรับปรุงยิมเนเซียม 1 ให้เป็นศูนย์สอบและศูนย์ประชุม ทั้งนี้ได้ใช้เงินจากสำนักจัดการทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยปรับปรุงอาคารหลังน้ำท่วม มีการปรับปรุงยิมเนเซียมขนาดใหญ่ให้เป็นสองชั้นเพื่อเป็นศูนย์สอบ จัดสอบได้คราวละหมื่นคน ทุกวันนี้มหาวิทยาลัยให้เช่าพื้นที่เป็นสถานที่จัดสอบเกือบทุกเสาร์อาทิตย์ เพราะมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาขอใช้พื้นที่ในการสอบตลอด ไม่ว่าจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า โรงเรียนเตรียมทหาร หรือการสอบบรรจุข้าราชการเพื่อสอบคัดเลือกขนาดใหญ่นี้มีผู้เข้าสอบมาก ทำให้มหาวิทยาลัยจัดการพื้นที่สอบสะดวกขึ้นมาก เพราะในอดีตเมื่อมีการจัดสอบได้ใช้ตึก SC ทั้งตึก ซึ่งเปลืองค่าจ้างคนคุมสอบมาก เพราะเป็นห้องเล็กห้องน้อย แต่ที่นี่แบ่งเป็นโถงขนาดใหญ่ แต่ละโถงกว้างขวางพอกับสนามฟุตบอล และจัดสอบได้คราวละ 6 – 7 พันคน ใช้ผู้คนคุมสอบหลายสิบคนก็เพียงพอ ทำให้ช่วงเวลานี้หลายสถาบันและองค์กรสนใจหันมาใช้พื้นที่ยิมเนเซียมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กันมากขึ้น เพราะถ้าหน่วยงานต่างๆ เหล่านั้นใช้สถานที่ที่ศูนย์ประชุมเมืองทองธานีนั้น อาจถูกคิดค่าใช้จ่ายรายหัวหัวละ 100 บาท ของการสอบแต่ละครั้ง สอบหมื่นคนก็มีค่าใช้จ่ายไม่ต่ำกว่า 1 ล้านบาท แต่มหาวิทยาลัยเก็บหัวละไม่กี่สิบบาทเท่านั้นเอง

อธิการบดีกับเหตุการณ์ภายนอกมหาวิทยาลัย

ในช่วงเวลาที่อาจารย์สุรพลเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น สังคมภายนอกมีเหตุการณ์ขัดแย้งทางการเมือง และมีประเด็นถกเถียงที่เป็นปัญหาทางกฎหมายอยู่มาก การทำหน้าที่อธิการบดีธรรมศาสตร์จึงต้องให้ความเห็นต่อสังคม หรือชี้นำสังคมในทิศทางที่คิดว่าถูกต้องตามหลักวิชาการ ซึ่งแม้หลายคนอาจจะบอกว่าผิด แต่ในความเห็นของอาจารย์สุรพลกลับคิดว่าขึ้นอยู่กับการตัดสินใจและมุมมองของแต่ละคน ทั้งนี้อาจารย์สุรพลได้หยิบยกเหตุการณ์ที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาบอกเล่าเพื่อการบันทึกไว้ เช่น

...แม้การออกมาแสดงความเห็นแต่ละครั้งของอาจารย์สุรพลจะได้รับกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ กัน ทั้งบวกและลบ แต่อาจารย์สุรพลก็ยังยืนยันความเชื่อที่ว่าตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นตำแหน่งที่ต้องทำอะไรที่ผู้กระทำเชื่อมั่นว่าถูก ส่วนคนอื่นจะมองว่าผิดก็ไม่สำคัญเท่ากับการที่บุคคลผู้เป็นอธิการบดีต้องเชื่อว่าได้ทำในสิ่งที่ถูกและผ่านการคิดดีแล้วในแง่วิชาการ ก่อนที่จะทำ หรือแสดงความเห็นออกไป...

วันที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร หาเสียงครั้งใหญ่ วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2549 ก่อนการเลือกตั้งครั้งสุดท้ายที่ถูกศาลรัฐธรรมนูญประกาศให้เป็นโมฆะ คุณทักษิณประกาศระดมพลครั้งใหญ่ที่สุดหลังจากยุบสภา เย็นวันนั้น อาจารย์สุรพลแถลงข่าวอยู่ที่ตึกโดม ต่อหน้านักข่าวหนังสือพิมพ์และสถานีโทรทัศน์ราว 30 คน เนื้อหาการแถลงข่าวเรียกร้องขอให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากการรักษาการ ให้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และขอให้ให้สัญญาว่าจะไม่ทำหน้าที่นายกรัฐมนตรีรักษาการ ประเทศจะได้ว่างนายกรัฐมนตรี และขอให้มีการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีพระราชทานมาเพื่อแก้ปัญหาช่องว่างทางการบริหาร เพื่อให้เกิดความเป็นกลางในระหว่างการจัดการเลือกตั้ง ตอนนั้นเป็นข่าวใหญ่กลบกระแสคนแสนที่สนามหลวงและเป็นพาดหัวข่าวหนังสือพิมพ์ทุกฉบับอยู่สักสามวัน และมีการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งบวกและลบมากมาย

บทบาทการวิจารณ์เพื่อชี้นำกระแสสังคมของอธิการบดีอีกครั้งหนึ่งก็คือสมัยรัฐบาลนายกรัฐมนตรีสมชาย วงศ์สวัสดิ์ จากพรรคพลังประชาชน นายกรัฐมนตรีสมชายเดินทางไปต่างประเทศกำลังจะกลับประเทศไทย เกิดเหตุการณ์การบุกทำเนียบรัฐบาลและยึดสนามบิน รัฐบาลสั่งให้ทหารเข้าปราบปรามเคลียร์สนามบินให้ได้ และผู้บัญชาการทหารบกได้ใช้อำนาจเรียกหัวหน้าส่วนราชการประชุม โดยผู้บัญชาการทหารบก กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในแห่งชาติ กองบัญชาการกองทัพบก รวมถึง

หัวหน้าส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจกว่า 300 คน มาประชุมที่ห้องประชุมกองบัญชาการกองทัพบก และขณะนั้นอาจารย์สุรพลในฐานะอธิการบดี ซึ่งร่วมประชุมด้วยก็แถลงเรียกร้องขอให้รัฐบาลยุบสภา เพื่อไปสู่การเลือกตั้งใหม่ เพื่อแก้ไขความขัดแย้งวุ่นวายและให้ประชาชนตัดสินใจ ที่สำคัญคือ เป็นทางออกในการหลีกเลี่ยงความสูญเสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมของม็อบพันธมิตรที่สนามบินสุวรรณภูมิ

เหตุการณ์นี้เป็นที่มาของวลีที่อาจารย์สุรพลเป็นผู้เสนอในที่ประชุมให้ใช้วิธีการของมหาตมะ คานธี คือ อารยะขัดขืน หมายความว่าประชาชนจะไม่ทำตามคำสั่งของรัฐบาลโดยยอมถูกลงโทษ ในกรณีที่รัฐบาลไม่ดำเนินการดังกล่าว

แม้การออกมาแสดงความเห็นแต่ละครั้งของอาจารย์สุรพลจะได้รับกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ กันทั้งบวกและลบ แต่อาจารย์สุรพลก็ยังยืนยันความเชื่อที่ว่าตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นตำแหน่งที่ต้องทำอะไรที่ผู้กระทำเชื่อมั่นว่าถูก ส่วนคนอื่นจะมองว่าผิดก็ไม่สำคัญเท่ากับการที่บุคคลผู้เป็นอธิการบดีต้องเชื่อว่าได้ทำในสิ่งที่ถูกและผ่านการคิดดีแล้วในแง่วิชาการก่อนที่จะทำ หรือแสดงความเห็นออกไป

การทำงานในฐานะอธิการบดีนั้น อาจารย์สุรพลถือเป็นช่วงที่ทำงานหนักที่สุดในชีวิต งานอธิการบดีทำให้ต้องหยุดงานอย่างอื่นหมด ลดและหยุดการสอนทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย สำหรับการสอนที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีชั่วโมงลดลงเหลือเพียงครึ่งวิชาต่อเทอมเท่านั้น ส่วนงานวิจัยนั้นต้องพักไว้ก่อน มีงานวิจัยเพียงชิ้นเดียวที่รับเป็นที่ปรึกษาตลอดระยะเวลาหกปี อาจารย์สุรพลยอมรับว่าตนเองนั้นทุ่มเทเวลาทั้งหมดให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตำแหน่งนี้ทำให้ต้องกลับบ้านดึก เพราะเวลาส่วนใหญ่ได้ใช้ไปกับการเดินสำรวจดูทุกที่ในมหาวิทยาลัย ทั้งที่หอพักนักศึกษา อาคารต่างๆ โรงพยาบาล เพื่อสำรวจการรักษาความสะอาด ความเป็นระเบียบและความปลอดภัย และรับฟังกับทุกคนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย

ในความคิดของอาจารย์สุรพลเชื่อว่า ถ้าผู้เป็นอธิการบดีไม่รู้จักมหาวิทยาลัยนี้เลยก็ไม่สมควรรับตำแหน่ง เพราะสถานที่สองแห่งซึ่งอาจารย์สุรพลใช้เป็นเกณฑ์วัดว่ามหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้มีคุณภาพดีหรือไม่ดี นั่นคือ ห้องสมุด

กับห้องน้ำ สองแห่งนี้จะทำให้ผู้คนประเมินภาพรวมของมหาวิทยาลัยนั้นได้แบบที่ไม่มีใครสามารถปกปิดอธิการบดีได้ ห้องสมุดอาจจะแต่งหน้าได้บ้าง แต่ไม่สามารถทำได้กับห้องน้ำ ซึ่งมีกระจัดกระจายและบอกตัวตนของสถานที่นั้นๆ ได้เป็นอย่างดีที่สุด

เพราะฉะนั้นหน้าที่ขั้นพื้นฐานของการเป็นอธิการบดีต้องทำสองเรื่องนี้ให้ดีที่สุด อันดับแรกในมหาวิทยาลัยนั่นคือ ห้องน้ำในมหาวิทยาลัยต้องสะอาด ห้องน้ำทุกห้องในมหาวิทยาลัยต้องมีกระดาษชำระ อาจารย์สุรพลยอมรับว่าเรื่องที่ดูเหมือนง่ายอย่างห้องน้ำนั้น อาจารย์สุรพลต้องใช้เวลาเกือบสองปี กว่าจะจัดการเรื่องนี้ได้อย่างเรียบร้อย คือ ทำให้ห้องน้ำทุกแห่งในมหาวิทยาลัยให้มีทิชชูและสะอาด แม้เรื่องนี้ดูเป็นเรื่องเล็กๆ แต่เป็นพื้นที่ที่สามารถนำไปอธิบายการบริหารมหาวิทยาลัยอย่างอื่นได้ด้วย เพราะถ้าผู้บริหารสามารถทำเรื่องเล็กอย่างห้องน้ำให้สะอาดได้ ก็ต้องหมายความว่า เรื่องคน เรื่องการเรียนการสอน เรื่องงานวิจัย เรื่องห้องสมุดก็ยังต้องได้รับการพัฒนาให้ดีมาก่อนแล้ว

ในด้านการประสานสัมพันธ์บุคคลากรนั้นอาจารย์สุรพลเปิดเผยว่า ตอนเป็นอธิการบดีพยายามเดินทางไปคณะต่างๆ ทุกคณะ เพื่อพบอาจารย์และเจ้าหน้าที่อย่างน้อยสมัยละครั้ง ซึ่งต้องทยอยไปพบตลอดทั้งสมัยเพราะมีถึง 30 กว่าหน่วยงาน ซึ่งอาจารย์สุรพลได้บอกกับทุกคนเสมอว่า ตนไม่ได้คิดว่าเป็นอธิการบดีอยู่ตลอด เพราะพอเมื่อครบวาระแล้วก็จะกลับมาเป็นอาจารย์ธรรมดาเหมือนกับอาจารย์ทุกคน และก็จะกลายเป็นคนที่ต้องสนองรับนโยบายจากผู้บริหารคนใหม่เหมือนกับบุคคลากรท่านอื่นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้รู้สึกว่าตนเป็นอธิการบดีที่มาพบปะพูดคุยด้วย หากแต่เป็นอาจารย์คนหนึ่งที่มาทำหน้าที่บริหารมหาวิทยาลัยเท่านั้น ดังนั้นหากเวลามีจดหมาย หรือ “คำสั่ง” ลงมาจากอธิการบดี ก็ขอให้บุคลากรไม่ต้องคิดว่าเป็นคำสั่งจากอธิการบดี ที่จริงแล้วเป็นเพียงการขอความร่วมมือจากผู้ที่รับผิดชอบบริหารมหาวิทยาลัยเท่านั้นเอง และนี่คือหลักการทำงานร่วมกันของผู้คนในประชาคมมหาวิทยาลัย

หลังจากหมดวาระการดำรงตำแหน่งแล้ว เมื่อทบทวนถึงผลงานที่ได้ทำก็มองเห็นว่าในฐานะอาจารย์ได้ใช้ประโยชน์จากความเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัยในสมัยเป็นอธิการบดี เช่น ทุกวันนี้เมื่อเวลาเดินไป

ท่าพระจันทร์ก็ทำได้อย่างสะดวกขึ้น เพราะว่ามีหลังคากันแดดกันฝน ตลอดเส้นทางหลักของมหาวิทยาลัย และอาจารย์สุรพลตอบตนเองเสมอว่าปัจจุบันได้กลับไปสู่จุดที่เอ่ยถึงเอาไว้ คือ ถึงจุดที่กลับมาเป็นอาจารย์ธรรมดา เมื่อทำหน้าที่บริหารครบวาระก็กลับไปสอนหนังสือเหมือนเดิม เพราะงานสอนนี่คืองานที่อาจารย์สุรพลชอบมากที่สุด และคิดว่าทำได้ดี ทำแล้วสบายใจกว่าขึ้นไปทำหน้าที่ผู้บริหารในฐานะอธิการบดี ซึ่งดูเหมือนว่ายังมีพันธกิจที่ต้องทำอีกมากให้กับมหาวิทยาลัยสำหรับสถานการและเวลาที่เปลี่ยนไป

เอกสารประกอบการค้นคว้า

ปาริชาติ ประคองจิตร์. (2547). **ความคิด ชีวิต และงาน ๕ นักกฎหมายหนุ่ม**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
สุรพล นิติไกรพจน์. **สัมภาษณ์**, 10 พฤษภาคม 2555.
สุรพล นิติไกรพจน์. (2553). **6 ปีที่ตึกโดม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ (พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน)

“ ผมอยากเห็นธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน เป็นมหาวิทยาลัยที่มีบทบาทในการชี้นำสังคม เป็นมหาวิทยาลัยที่ผลิตนักศึกษาที่ทั้งมีความรู้และมีคุณธรรม กล้าต่อสู้ให้กับสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ใช่หลบตัวเองอยู่เบื้องหลังปัญหาและความขัดแย้ง ”

(ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์)

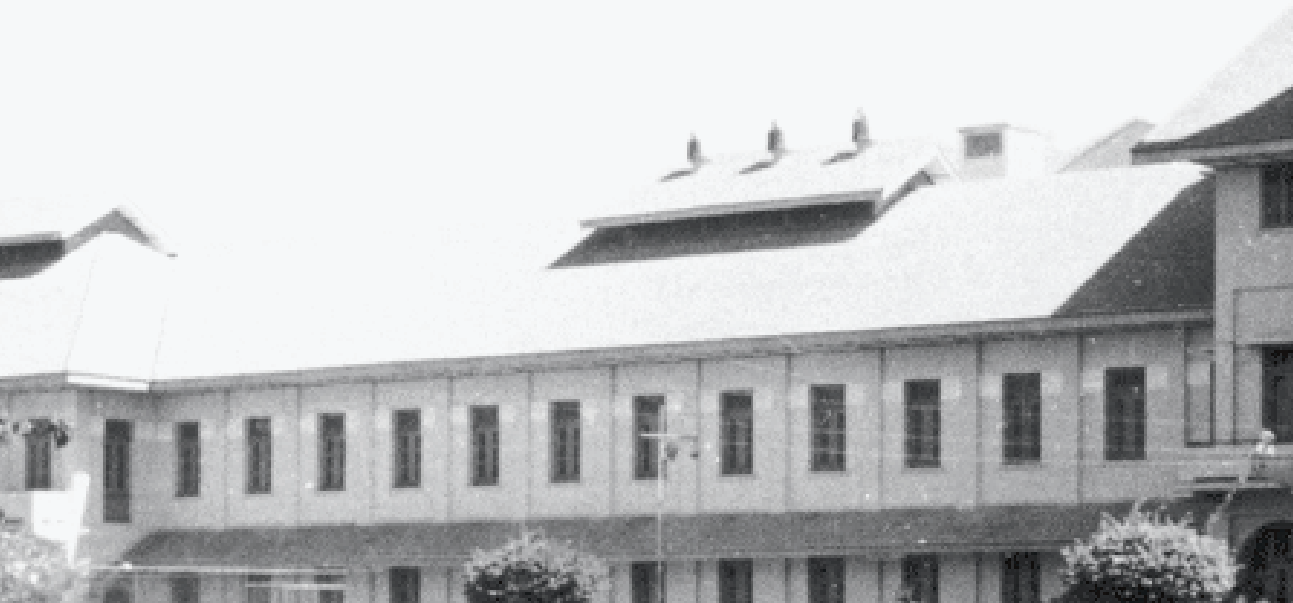

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์

อธิการบดีผู้อาสาสร้างความก้าวหน้าในทศวรรษใหม่ของมหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน)

วิชยากร จารุบัณฑิต

“ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน” เป็นอุดมการณ์ที่ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยึดมั่นมาโดยตลอดระยะเวลากว่าสามสิบปีที่ผูกพันกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้

วาทะอมตะจากปลายปากกาของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ดังกล่าว ซึ่งสะท้อนจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัย แม้จะถูกใช้อ้างถึงบ่อยครั้ง แต่ความศักดิ์สิทธิ์และทรงพลังในถ้อยคำไม่ใช่การโอ้อวดตนหากแต่คือ การยืนยันเจตจำนงในการยืนหยัดเคียงข้างประชาชน กล้าต่อสู้เพื่อความถูกต้องและรักความเป็นธรรม ดังเช่นที่ ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ได้พิสูจน์ให้เห็นผ่านเวลากว่า 30 ปี ในธรรมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นในฐานะนักศึกษา อาจารย์ หรือผู้บริหารมหาวิทยาลัย

“ตลอดสามสิบปีที่อยู่ในธรรมศาสตร์ทั้งในฐานะนักศึกษาและอาจารย์ เป็นสามสิบปีที่ทำให้ผมเข้าใจธรรมศาสตร์เป็นอย่างดี และรู้ว่าธรรมศาสตร์เปลี่ยนไปมาก แต่ธรรมศาสตร์ก็ยังก้าวไปข้างหน้าได้อีกมากเช่นกัน” อาจารย์จึงอาสาก้าวเข้ามารับตำแหน่งผู้นำของมหาวิทยาลัย ที่มุ่งมั่นจะเห็นความก้าวหน้าในทศวรรษใหม่ของมหาวิทยาลัย ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก

การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ต้องมีความรู้ความสามารถและประสบการณ์เพียงพอที่จะนำมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงแห่งนี้ไปยังจุดหมายปลายทางที่ประชาคมธรรมศาสตร์ตั้งความหวังไว้ การศึกษาภูมิหลังชีวิต วิธีคิด และประสบการณ์ของบุคคลสำคัญท่านนี้ อาจเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ภายใต้วิสัยทัศน์ของอธิการบดีที่ชื่อ สมคิด เลิศไพฑูรย์

ชีวิตวัยเด็กและครอบครัว

อาจารย์สมคิดเกิดเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2502 ที่ชุมชนบ้านญวน สามเสน ต่อมาครอบครัวย้ายถิ่นฐานไปอยู่ธนบุรี คุณพ่อมีอาชีพเป็นช่างไฟฟ้าบริษัทดีทแฮล์ม คุณแม่เป็นแม่บ้าน มีพี่น้องร่วมบิดามารดาทั้งหมด 6 คน และพี่น้องร่วมมารดาอีก 2 คน ทั้ง 10 ชีวิต อาศัยอยู่อย่างเรียบง่ายในบ้านหลังเล็กที่ปลูกบนที่ดินเช่าในซอยศาลเจ้าโกบ๊อ ถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งอาจารย์สมคิดใช้ชีวิตอยู่ที่นี่จนกระทั่งแต่งงาน

ด้วยความที่มีลูกมาก ความเป็นอยู่ของครอบครัวจึงค่อนข้างกระเหม็ดกระแหม่ เริ่มแรกนั้นพ่อแม่ไม่ได้ส่งเสริมให้บุตรธิดามีการศึกษา แต่พี่น้องทุกคนของอาจารย์มีความขยันใฝ่รู้และมุมานะ พี่สาวสองคนต้องแอบหลบไปเรียนหนังสือ พี่สาวคนโตนั้นเป็นคนเรียนเก่ง เมื่อจบโรงเรียนสมจิตศึกษาแล้วจึงเข้าเรียนที่โรงเรียนศึกษานารี ทำให้คุณพ่อคุณแม่เริ่มเปลี่ยนแนวคิดมาส่งเสริมให้ลูกเรียนสูงๆ

อาจารย์สมคิดเริ่มต้นเรียนที่โรงเรียนใกล้บ้าน คือ โรงเรียนสมจิตศึกษา เมื่อจบประถมปีที่ 4 ก็สอบเข้าโรงเรียนวัดประยูรวงศาวาส ซึ่งเป็นโรงเรียนชั้นนำทางด้านประถมศึกษาตอนปลายในขณะนั้น จากนั้นเรียนต่อที่โรงเรียนมัธยมวัดราชโอรสจนถึงชั้น ม.ศ.3 จึงสอบได้สายวิทยาศาสตร์ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา เข้าเรียนในห้อง 228 ซึ่งเป็นห้องควีน

เมื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัย ในขณะที่เพื่อนร่วมชั้นส่วนใหญ่ที่เลือกเรียนต่อทางด้านวิทยาศาสตร์ อาจารย์สมคิดในขณะนั้นก็เลือกคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอันดับหนึ่ง และเลือกคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นอันดับสอง นอกนั้นก็เลือกที่มหาวิทยาลัย

...ผมภูมิใจในความเป็นธรรมศาสตร์ ไม่เคยคิดย้ายมหาวิทยาลัยไปอยู่ที่อื่นแม้แต่วินาทีเดียว ในวันที่รุ่นพี่รับเพื่อนใหม่ รุ่นพี่ถามถึงคำขวัญของธรรมศาสตร์ ผมตอบรุ่นพี่คนนั้นอย่างเต็มปากเต็มคำว่าที่ผมตั้งใจมาอยู่ธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้รักประชาชน...

ธรรมศาสตร์อีกสามอันดับ ผลปรากฏว่าได้เรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตามความต้องการของตนเอง

ตอนสอบครั้งนั้นอาจารย์ประจำชั้นเรียกไปถามว่า เป็นนักเรียนสายวิทย์อยู่ห้องเรียนดี ทำไมถึงเลือกเรียนแต่ทางสังคมศาสตร์ จึงได้ให้เหตุผลกับอาจารย์ไปว่าชอบทางด้านนี้ ซึ่งก็ผิดความคาดหวังของคุณแม่ที่อยากจะให้เป็นหมอ ตอนนั้นจึงบอกคุณแม่ไปว่า ตนได้เป็นหมอเช่นเดียวกัน แม้ไม่ใช่ “หมอคน” แต่ก็เป็น “หมอความ” และเป็นหมอความในคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยอันดับหนึ่งของประเทศ

อาจารย์สมคิดเล่าว่าตอนเด็กๆ นั้นมีชีวิตที่สบาย เพราะตนเรียนหนังสืออย่างเดียวในขณะที่พี่ชายและพี่สาวต้องช่วยงานของครอบครัว ในภายหลังคุณแม่ก็มาขายเสื้อผ้าในตลาดแถวบ้านด้วย ตอนนั้นไม่รู้สึกว่าตนเองยากจนอะไรมากมาย แต่พอโตขึ้นจึงรู้ว่าครอบครัวขนาดนี้เป็นครอบครัวที่ยากจน เป็นครอบครัวของชนชั้นล่างในสังคมไทย แต่พ่อแม่ก็อบรมสั่งสอนลูกทุกคนเป็นอย่างดี และส่งเสียให้ทุกคนจบการศึกษาจนถึงปริญญาตรี

ชีวิต “นกนางนวล” ในรั้วแม่โดม

“ผมภูมิใจในความเป็นธรรมศาสตร์ ไม่เคยคิดย้ายมหาวิทยาลัยไปอยู่ที่อื่นแม้แต่วินาทีเดียว ในวันที่รุ่นพี่รับเพื่อนใหม่ รุ่นพี่ถามถึงคำขวัญของธรรมศาสตร์ ผมตอบรุ่นพี่คนนั้นอย่างเต็มปากเต็มคำว่า ที่ผมตั้งใจมาอยู่ธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้รักประชาชน”

ในปีที่อาจารย์สมคิดเข้ามาเรียนที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ พ.ศ. 2521 ที่สังคมไทยเพิ่งผ่านพ้นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มาหมาดๆ ทุกคนสนใจการบ้านการเมือง รวมทั้งคุณพ่อคุณแม่และครอบครัวของอาจารย์ เพราะพี่สาวคนโตก็เรียนอยู่ที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี

เพื่อนร่วมรุ่นคณะนิติศาสตร์ของอาจารย์สมคิด ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ อดีตอธิการบดีธรรมศาสตร์ คุณนพดล ปัทมะ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ คุณอัญชลี วานิชเทพบุตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดภูเก็ตและอดีตเลขาธิการนายกรัฐมนตรี คุณวิฑูรย์ นามบุตร อดีตรัฐมนตรีว่าการทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ฯลฯ เพื่อนร่วมรุ่นที่ไม่ได้อยู่คณะเดียวกัน เช่น คุณวสันต์ ภัยหลีกลี้ อดีตผู้อำนวยการ อสมท. คุณอภิชาติ ดำดี คุณอนุชาติ พวงสำลี อดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อเข้ามาเรียนที่คณะนิติศาสตร์ ในสมัยนั้นยังไม่มีโต๊ะแต่จะมีกลุ่ม อาจารย์สมคิดเลือกอยู่กลุ่มทำกิจกรรมมาแต่ต้น มีพี่เลี้ยง คือ คุณกฤษฎางค์ นุตจรัส เป็นนายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) อาจารย์เข้าร่วมกิจกรรมตั้งแต่ ชุมนุมศิลปะการแสดง ชุมนุมเชียร์ และอยู่พรรคแสงธรรม ซึ่งเป็นพรรคนักศึกษาที่ครองเสียงข้างมากในสภานักศึกษาขณะนั้น ซึ่งอาจารย์ได้นิยามตัวเองว่าเป็น *“นักเรียนนอก”* คือ เป็นเด็กนอกห้องเรียน ซึ่งเน้นการทำกิจกรรมและไม่เรียนหนังสือ อาจารย์สมคิดได้ใช้เวลานี้ซึมซับจิตวิญญาณธรรมศาสตร์ จิตวิญญาณที่รักความเป็นธรรม กล้าต่อสู้เพื่อความถูกต้อง กล้าท้าทายสิ่งใหม่ๆ ที่ดีงามเหมือนนกนางนวล ที่ *อาจารย์ชาญวิทย์* กล่าวถึงในหนังสือ *“โจนาธาน ลิฟวิงสตัน : นกนางนวล”*

สามปีแรกของการเป็น *“นักเรียนนอก”* สอบได้บ้าง สอบตกบ้างนี้ มีอาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ ซึ่งเป็น *“นักเรียนใน”* ที่ไม่เพียงทำกิจกรรมมาก แต่ยังเรียนหนังสือเก่งด้วยคอยช่วยติวหนังสือให้ นอกจากอาจารย์สุรพลแล้วก็มีอาจารย์แสวง บุญเฉลิมวิภาส

กิจกรรมที่ทำส่วนมากก็เป็นกิจกรรมอย่างที่อาจารย์เรียกว่า *“ซ้ายหน่อยๆ”* คือ คิดถึงเรื่องความเป็นธรรม ความอยุติธรรมในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่หล่อหลอมให้มีจิตวิญญาณธรรมศาสตร์

ครั้งหนึ่งเคยไปประท้วงพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ที่ขึ้นราคาน้ำมัน

อาจารย์สมคิดเล่าว่ากิจกรรมนักศึกษาเหล่านี้ ก็คือ กิจกรรมทางการเมือง ซึ่งช่วยส่งเสริมความคิดเมื่อเป็นผู้ใหญ่ เมื่อโตขึ้นเป็นอาจารย์ก็ทำให้เป็นอาจารย์ที่ติดดิน และรู้จักคน รู้จักการใช้ชีวิต

“คนอื่นเค้าไม่ทำกิจกรรมหนักอย่างผม คืออย่างผมนี่ อาชีพทำกิจกรรมเลย 3 ปี แรกไม่เข้าเรียนเลย ปีที่ 4 หันหลังเลิกทำกิจกรรมเลย มาเรียนหนังสืออย่างเดียว แต่ถ้าคุณจำได้สมัยนั้นกิจกรรมนักศึกษามีเรื่องสังคมนิยมค่อนข้างมาก ถามว่าปี 4 ทำไมกลับมาเรียน สมัยนั้นมีเหตุการณ์พิพาทระหว่างรัฐบาลไทยกับฝ่ายซ้ายไทย ฝ่ายซ้ายเริ่มออกจากป่ามา คนก็ออกจากป่าหมด กิจกรรมก็ซบเซาไป ก็เป็นเทรนด์ เป็นกระแส เด็กกิจกรรมก็ไม่ทำกิจกรรมแล้ว ก็กลับเข้าห้องเรียน ผมก็เป็นหนึ่งในคนที่กลับมาเรียน อาศัยว่าเป็นนักเรียนเตรียมอุดมฯ เป็นคนเรียนหนังสือดีพอใช้ได้ ตอนเรียนหนังสือก็นั่งแถวแรกของห้อง ฟังอาจารย์อย่างเดียว อ้าปากฟัง อาจารย์แนะนำอะไรก็ไปอ่าน ผมพูดกับเด็กนักศึกษานิติศาสตร์บ่อยๆ ถ้าทำอย่างนี้ตั้งแต่ต้น ผมที่หนึ่งรุ่นไปแล้ว ตอนกลับมาก็ท็อปห้องหลายวิชา กฎหมายปกครอง กฎหมายแรงงาน ผมเป็นลูกศิษย์อาจารย์แก้วสรร อติโพธิ และก็ชอบอาจารย์แก้วสรรมาก ท่านสอนวิชากฎหมายปกครอง เป็นลูกศิษย์อาจารย์มาลี พฤกษ์พงศาวลี รวมถึงอาจารย์อีกหลายคน”

ชีวิตอาจารย์ที่ธรรมศาสตร์

เมื่อเรียนจบ อาจารย์สมคิดก็ทำงานเป็นผู้ช่วยวิจัยให้กับอาจารย์มาลี พฤกษ์พงศาวลี อาจารย์บรรลือ คงจันทร์ จากนั้นไปสอบได้งานที่สำนักงานข้าราชการพลเรือน (กพ.) อยู่ กพ. ได้ประมาณหนึ่งเดือนก็ทุกข์มาก เพราะเพิ่งจบใหม่มีพลังเยอะ แต่ไปเป็นนิติกรที่นั่นแรกๆ ไม่ได้ทำอะไรมาก ทำให้เบื่องาน พอดีกับที่คณะนิติศาสตร์เปิดสอบอาจารย์ มีคนมาสอบ 10 – 20 คน อาจารย์สมคิดสอบได้ที่ 1 เมื่อเข้ามาเป็นอาจารย์ในสมัยที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา สุวรรณทัต เป็นคณบดี ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษาทันที ส่วนงานสอนก็สอนวิชานิติปรัชญา กฎหมายรัฐธรรมนูญ และกฎหมายปกครอง

อาจารย์สมคิดสอนหนังสือที่คณะนิติศาสตร์ได้ 2 ปี จึงได้ทุนการศึกษาจากรัฐบาลฝรั่งเศส ไปศึกษาต่อปริญญาโทและปริญญาเอกทางกฎหมายมหาชน

จนสำเร็จการศึกษาใน พ.ศ. 2533 ซึ่งต่อมายังได้ประกาศนียบัตร หลักสูตรการปกครองท้องถิ่น จากประเทศฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2537 อีกด้วย

วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอาจารย์ คือ *เรื่องงบประมาณขององค์กรปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย เรียกได้ว่าอาจารย์เป็นผู้ไปบุกเบิกเรื่องกฎหมายท้องถิ่น และกฎหมายการคลัง เมื่อกลับมาจึงเปิดสอนวิชากฎหมายท้องถิ่นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย*

อาจารย์เล่าว่าตอนเรียนที่ฝรั่งเศสก็เรียนพอใช้ได้ ถึงแม้ว่าภาษาจะยากมาก และจบได้ภายใน 5 ปี ทำสถิติเป็นคนที่เรียนเร็วที่สุดคนหนึ่ง เพราะหลายคนจบ 6 – 7 ปี และส่วนใหญ่ก็ไม่จบภายในเวลา

“ผมเรียนหนังสือหนักเนื่องจากบ้านที่ตัวเองเช่าอยู่เป็นบ้านพักของมหาวิทยาลัยอยู่นอกเมืองของกรุงปารีส ถ้าเข้าไปในเมืองแล้วต้องอยู่ในเมืองให้ตลอด ถ้าจะกลับก็กลับทีเดียว ส่วนใหญ่ก็ใช้เวลาอ่านหนังสืออยู่ที่นั่นส่วนใหญ่ก็เรียนอย่างเดียว มีคนพยายามให้ผมเป็นนายกสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส แต่ผมก็ไม่สนใจ ตอนผมไปเรียน ผมเรียนจบปริญญาโทก็ไปเรียนอยู่ที่โดอา จบโทแล้วผมก็ไปทำงานอยู่พักหนึ่งทำร้านอาหารเหมือนกับที่สุรินทร์ พิศสุวรรณทำ อาจารย์โภคินทำ หลายคนทำหารายได้เสริมหาเงินใช้ไปในการที่ทำให้ชีวิตตัวเองดีขึ้น ผมก็ทำร้านอาหารชื่อว่าร้านบ้านไทย เงินที่ได้เป็นเงินได้เท่าหนึ่งของเงินเดือน ได้ประมาณสามพันฟรังค์ ผมทำอยู่ประมาณปีกว่าๆ ก็เลิกทำ... ตอนทำก็เหนื่อยพอพ้นมาแล้วเราก็รู้สึกว่าเราก็เป็นแมนเมด (Man – made) สร้างตัวเองขึ้นมา”

จากการไปเรียนหนังสือที่ประเทศฝรั่งเศสนี้ ทำให้ได้มีโอกาสใกล้ชิดกับครอบครัวของท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์

“ตอนผมไปเรียนที่ฝรั่งเศส อาจารย์ปรีดีเสียไปแล้ว 1 ปี ผมยังได้ไปร่วมทำบุญให้ท่าน ผมก็ได้ไปสนิทชิดเชื้อกับญาติอาจารย์ปรีดี ไปพักหอพักที่ออนโตนี่ อยู่ในโซน 3 ปารีสจะมีโซน 1 โซน 2 โซน 3 ผมอยู่ในโซน 3 ก็เป็นโซนเดียวกับท่านปรีดี บ้านท่านปรีดีตั้งอยู่ที่ ปาร์คเดอโซ ถ้านั่งรถเมล์ก็ห่างกัน 1 ป้ายรถเมล์ ผมไปร่วมงานกับท่านหลายครั้ง จำได้ว่าตอนญาติท่านปรีดีย้ายกลับมาอยู่ที่เมืองไทย บ้านที่ท่านปรีดีอยู่เข้าไปดูที่ห้องนอน

ห้องทำงานตอนครอบครัวท่านย้าย ผมยังได้ของที่ระลึกมาเป็นที่ปิ้งขนมปัง ใช้ปิ้งขนมปังอยู่พักหนึ่ง เสียดายที่ไม่ได้เก็บไว้ตอนนั้น เป็นเด็กไง เราก็คิดว่าไม่สำคัญต้องไปเก็บต้องไปอะไรผมย้ายกลับมาผมก็ยกให้คนอื่น เราก็ได้มาชิ้นหนึ่งก็ประทับใจ ในครอบครัวของท่านจนถึงวันนี้"

ย้อนไปเมื่อต้น พ.ศ. 2555 มีเหตุการณ์ที่อาจารย์สมคิดได้โพสต์ข้อความลงสื่อสังคมออนไลน์ชื่อดังอย่าง *"เฟซบุ๊ค"* บนเพจส่วนตัว แสดงความเห็นเรื่องรัฐประหาร และกล่าวถึงอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ด้วย ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในวงกว้าง อาจารย์สมคิดกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า มีคนต้องการให้เป็นเรื่องการเมือง โดยส่วนตัวเคารพอาจารย์ปรีดีมาก ท่านปรีดีเป็นผู้ประศาสน์การของธรรมศาสตร์ เป็นคนที่สร้างมหาวิทยาลัยให้ตนได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ให้ความคิดทางการเมือง เพราะฉะนั้นไม่มีทางที่จะทำร้ายอาจารย์ปรีดี และไม่มีทางที่อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะทะเลาะกับผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย

นอกจากจะได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษาคณะนิติศาสตร์ ตั้งแต่เริ่มเข้าทำงานใน พ.ศ. 2526 แล้ว เมื่อเรียนจบจากฝรั่งเศสกลับมาทำงาน อาจารย์สมคิดได้ผ่านงานต่างๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างมากมายหลายด้าน คือ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา นอกจากนั้นเป็นบรรณาธิการวารสารธรรมศาสตร์ เป็นประธานสภาอาจารย์ เป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (TURAC) คนแรก เป็นผู้อำนวยการสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย เป็นรองอธิการบดีฝ่ายบริหารบุคคลและกฎหมาย เป็นรองอธิการบดีฝ่ายการคลัง เป็นประธานกรรมการข้อมูลข่าวสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นประธานกรรมการระเบียบและกฎหมายของมหาวิทยาลัย และเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ ยังไม่นับรวมการรับเชิญเป็นกรรมการประจำหน่วยงานและคณะต่างๆ

เมื่อเป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายการนักศึกษาของคณะนิติศาสตร์นั้น อาจารย์สมคิดได้มีโอกาสทำงานร่วมกับรองอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษาธรรมศาสตร์ คือ อาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ต่อมาเมื่ออาจารย์นรนิติได้รับเลือกเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์ จึงชวนอาจารย์สมคิดมาเป็นผู้ช่วยอธิการบดี

ฝ่ายการนักศึกษา มี ดร.พนม เอี่ยมประยูร เป็นรองอธิการบดี เมื่อพ้นจากตำแหน่งฯ จึงไปเป็นประธานสภาอาจารย์ และไปเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษา หรือ TURAC ตามลำดับ ต่อมาได้เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ และเป็นรองอธิการบดีฝ่ายการคลังให้อธิการบดี ดร.สุรพล นิติไกรพจน์

ทางด้านงานวิชาการ อาจารย์สมคิดเขียนตำราทางด้านกฎหมายทั้งหมด 19 เล่ม งานวิจัยอีก 54 เรื่อง มีบทความที่ตีพิมพ์ลงวารสารวิชาการชั้นนำอีก 59 ชิ้น อาจารย์สมคิดได้ตำแหน่งศาสตราจารย์ในวัย 47 ปี อาจารย์บอกว่าตนเป็นนักวิชาการที่ชอบเขียนหนังสือมากพอๆ กับชอบสอนหนังสือ ปัจจุบันเมื่อรับงานบริหารมหาวิทยาลัยแล้ว มีเวลาเขียนหนังสือน้อยลง แต่ยังแบ่งเวลาให้งานสอน โดยเฉพาะวิชาที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญและเป็นท่านแรกในประเทศที่เปิดสอนวิชากฎหมายท้องถิ่น ทุกวันนี้ยังทำงานหนักและมากทั้งงานบริหารและงานวิชาการ อาจารย์คิดว่าตนเป็นพวกบ้างานไม่สามารถอยู่เฉยๆ ได้หากไม่ได้ทำงาน จะเห็นได้จากตลอดระยะเวลาที่อยู่มหาวิทยาลัยก็รับเชิญให้ทำงานของหน่วยงาน คณะต่างๆ มาโดยตลอด

ความเชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายนี้ยังทำให้ได้รับแต่งตั้งเข้าร่วมในคณะทำงานอันทรงเกียรติหลายคณะ ได้แก่ เป็นกรรมการกฤษฎีกา คณะที่ 10 และกรรมการพัฒนากฎหมาย สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา เป็นกรรมการวินิจฉัยร้องทุกข์ของคณะกรรมการกฤษฎีกา เป็นที่ปรึกษานายก-รัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และประธานรัฐสภา เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) ฉบับ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 เป็นกรรมการยกร่างกฎหมายเกี่ยวกับวิธีพิจารณาทางปกครอง เป็นผู้เชี่ยวชาญประจำศาลรัฐธรรมนูญและผู้ทรงคุณวุฒิประจำศาลรัฐธรรมนูญ เป็นกรรมการปรับปรุงกฎหมายท้องถิ่นและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เป็นคณะทำงานและอนุกรรมาธิการร่างพระราชบัญญัติผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา เป็นที่ปรึกษาสมาคมองค์การบริหารส่วนจังหวัดแห่งประเทศไทย ฯลฯ

ความสนใจทางวิชาการของอาจารย์สมคิดไม่จำกัดอยู่เพียงด้านกฎหมายเท่านั้น อาจารย์รับเชิญเป็นคณะกรรมการหอจดหมายเหตุของมหาวิทยาลัย

...ผมเชื่อว่าคนที่จะเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์ต้องเป็น “ผู้ฟัง” และ “ได้ยิน” สิ่งที่คนธรรมศาสตร์พูดและต้องการ แน่นอนว่าความต้องการของผู้คนในธรรมศาสตร์มีหลากหลาย ผลประโยชน์ของคนแต่ละกลุ่มก็แตกต่างกันไป มีหลายอย่างที่ไปด้วยกันได้ และมีหลายอย่างที่ขัดแย้งและต้องการข้อยุติ...

ธรรมศาสตร์ ตั้งแต่สมัยอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เป็นอธิการบดี และยังสนับสนุนงานทางด้านจดหมายเหตุของมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง เพราะเห็นความสำคัญในการรวบรวมประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัย และยังมีอีกหลายๆ เรื่องของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่อาจารย์รู้และสนใจ

แทบจะเรียกได้ว่าชีวิตทั้งหมดของอาจารย์สมคิดนั้น ได้ทุ่มเทให้กับมหาวิทยาลัยอันเป็นที่รักแห่งนี้ ทั้งพี่สาวและตนเองก็ล้วนเป็นศิษย์เก่าที่นี่ ภรรยาและครอบครัวของภรรยาก็จบจากคณะนิติศาสตร์ ความผูกพันแทบทั้งหมดนี้ ทำให้รู้สึกว่าต้องทำอะไรให้ธรรมศาสตร์ *“หายใจเข้าหายใจออกก็เป็นธรรมศาสตร์”* เมื่อมีลูกก็อยากให้ลูกชายฝาแฝดทั้งสองคนเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และอยากให้เป็นธรรมศาสตร์ที่คิดถึงประชาชนเป็นคนดีของสังคม

อธิการบดีที่กล้าก้าวสู่ทศวรรษใหม่ของธรรมศาสตร์

เมื่ออาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดีครบ 2 วาระ อาจารย์สมคิดจึงคิดว่าตนเองมีความพร้อมแล้วที่จะทำงานให้ประชาคมธรรมศาสตร์ในฐานะอธิการบดี แต่การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งอันทรงเกียรตินี้ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายดาย เพราะความใกล้ชิดสนิทสนมกับผู้บริหารชุดก่อนทำให้หลายคนมองว่าเป็นเพียง *“เงา”* ที่ไม่กล้าเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือแนวทางการทำงานใดๆ ซึ่งอาจารย์มองว่า *นโยบายใดของผู้บริหารชุดเก่าที่ทำให้ธรรมศาสตร์พัฒนาก็ต้องสืบทอดดำเนินการต่อไป แต่เรื่องใดที่*

ประชาคมธรรมศาสตร์เห็นว่าเป็นปัญหาและต้องการเปลี่ยนแปลง ก็ต้องดำเนินการไปในทิศทางที่สอดคล้องกับความเห็นของประชาคมเพื่อความก้าวหน้าของธรรมศาสตร์ เพราะอาจารย์เชื่อว่า "การแก้ปัญหาให้คนธรรมศาสตร์ คือ การแก้ปัญหาให้ธรรมศาสตร์"

อาจารย์สมคิดได้เคยเขียนจดหมายเปิดผนึกถึงประชาคมธรรมศาสตร์ ดังที่ได้คัดลอกมาบางส่วน ดังนี้

"ผมเชื่อว่าคนที่จะเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์ต้องเป็น "ผู้ฟัง" และ "ได้ยิน" สิ่งที่คนธรรมศาสตร์พูดและต้องการ แน่นอนว่าความต้องการของผู้คนในธรรมศาสตร์มีหลากหลาย ผลประโยชน์ของคนแต่ละกลุ่มก็แตกต่างกันไป มีหลายอย่างที่ไปด้วยกันได้ และมีหลายอย่างที่ขัดแย้งและต้องการข้อยุติ

ช่วงหลายปีมานี้ผมใช้เวลาฟังผู้คนทั้งในและนอกธรรมศาสตร์หลายร้อยคน ไม่ว่าจะเป็นศิษย์เก่า กรรมการสภามหาวิทยาลัย คณบดี ผู้อำนวยการสำนัก สถาบัน ผู้อำนวยการกอง สภาอาจารย์ อาจารย์ทั้งที่เป็นข้าราชการและพนักงานมหาวิทยาลัย และอาจารย์เงินรายได้ หน่วยงาน เจ้าหน้าที่นักการภารโรง ยาม กรรมการนักศึกษา นายก อมธ. สภานักศึกษา นักศึกษาทั้งภาคปกติและภาคค่ำ นักศึกษาทั้งระดับปริญญาตรี โท เอก พบปะ ประชุม และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนักคิดเป็นจำนวนมากในสังคมวิชาการ ไม่ว่าจะเป็น ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี รองศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี ศาสตราจารย์ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ รองศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร รองศาสตราจารย์ ดร.วราภรณ์ สามโกเศศ นายอานันท์ ปันยารชุน ศาสตราจารย์ ดร.สุจินต์ จินายน ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อมร จันทรสมบูรณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ฯลฯ พูดคุยเรื่องปัญหาและทิศทางการพัฒนาธรรมศาสตร์และงานวิชาการของประเทศมากมาย

อาจารย์เป็นจำนวนมากพูดเรื่องการเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล เรื่องประกาศกระทรวงศึกษาเกี่ยวกับกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ เรื่องงานวิจัย ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรของอาจารย์ เรื่องการย้ายไปรังสิต และการย้ายกลับมาท่าพระจันทร์ ความพร้อมของการจัดการเรียนการสอนที่รังสิต หอพักของอาจารย์ โรงอาหาร และคุณภาพของอาหาร ฯลฯ

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดี และกิจกรรมนักศึกษา ในพิธีไหว้ครูประจำปี

เจ้าหน้าที่จำนวนมากพูดถึงเรื่องรถสวัสดิการ เรื่องเงินเดือนเต็มขั้น เรื่องเงินเพิ่มค่าครองชีพ การยกฐานะเป็นพนักงานมหาวิทยาลัย การได้รับการส่งเสริมให้ดำรงตำแหน่งเชี่ยวชาญหรือชำนาญการ การมี Sport Day ฯลฯ

นักศึกษาพูดถึงเรื่องหอพัก ทั้งหอใน หอนอก และ TU Dome รถ NGV ราคาและคุณภาพของอาหารในโรงอาหาร สภาพห้องเรียน Cover Way สำหรับรถจักรยานและทางเดิน ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยเฉพาะในเวลากลางคืน ห้องสมุด ระบบการลงทะเบียน ฯลฯ

ผมฟังเรื่องราวเหล่านี้ด้วยความสนใจเพราะคิดว่า หน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของคนเป็นอธิการบดีก็คือ ต้องแก้ปัญหาให้แก่คนในประชาคมธรรมศาสตร์ทั้งหมด

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดี ประธานระดมความคิด โครงการ The First Lotus III SEA Working Meeting พ.ศ.2556

ผมคิดว่าความเห็นทั้งหลายข้างต้นเป็นปัญหาจริงของธรรมศาสตร์ที่จะต้องได้รับการแก้ไข และหากได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิการบดี เรื่องเหล่านี้ก็จะเป็นเรื่องแรกๆ ที่จะต้องมีการดำเนินการ"

เมื่อถามถึงนโยบายในการบริหารงาน อาจารย์สมคิดบอกว่าแบ่งเป็น 3 เรื่อง คือ หนึ่งความเป็นธรรมศาสตร์ สองเรื่องการวิจัย และสามความเป็นมาตรฐานสากล

แม้ว่าโดยหลักการ การวิจัยควรจะเป็นเรื่องสำคัญที่สุด แต่โดยส่วนตัวอาจารย์กลับมองว่าความเป็นธรรมศาสตร์สำคัญมาก จะทำอย่างไรให้นักศึกษาเมื่อจบไปแล้วเป็น *"เมล็ดพันธุ์ธรรมศาสตร์ชนิดพิเศษ"* มีจิตวิญญาณ กล้าต่อสู้ กล้าเสียสละ รักความเป็นธรรม จึงมีการผลักดันในเรื่องนี้ให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาและบุคลากร ที่ทำไปแล้ว เช่น การสร้างรูปปั้น

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ลงนามความร่วมมือทางวิชาการกับ ดร.คูนิโอะ ซูซูกิ จากมหาวิทยาลัยโตเกียวชิตี้ เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2556

อาจารย์ปรีดีที่ศูนย์ลำปาง การเปิดและบรรจุวิชา TU100 ในหลักสูตร เพื่อให้นักศึกษาเรียนรู้ความเป็นพลเมืองกับความรับผิดชอบต่อสังคมที่มี อาจารย์ปริญญา เทวานฤมิตรกุล เป็นคนขับเคลื่อน และการสนับสนุนกิจการของหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อกระตุ้นการรับรู้ประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยสู่ประชาคมภายในและสังคมภายนอก

เรื่องการวิจัย ได้สานต่อสำนักวิจัยขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้งมีฝ่ายประกันคุณภาพดูแลเรื่องของการประกันคุณภาพและการวัดผลมหาวิทยาลัย เพื่อรักษาความเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำ ตั้งศูนย์เครื่องมือวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ศูนย์วิจัยยา

เรื่องความเป็นมาตรฐานระดับสากล ได้จัดตั้งศูนย์อาเซียน ด้วยงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลกว่า 24 ล้านบาท จะทำให้ศูนย์อาเซียนธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลงนามในบันทึกความร่วมมือในการสนับสนุนผู้สอนที่มีความถนัดในเรื่องภาษาฮินดี จากประเทศอินเดีย สำหรับนักศึกษาหลักสูตรอินเดียศึกษาร่วมกับ H.E. Mr.Anil Wadhwa เอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย โดยมี ฯพณฯ นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีประเทศไทย ร่วมเป็นสักขีพยานในการลงนาม

เป็นศูนย์ที่มีความเข้มแข็งที่สุด ในภาคการเรียนการสอนได้จัดตั้งหลักสูตรอินเตอร์ของคณะแพทยศาสตร์ ซึ่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเป็นที่แรกที่มีการเรียนการสอนแพทย์ในภาษาอังกฤษ จัดตั้งวิทยาลัยโลกาภิวัตน์

นอกจากงานเชิงนโยบายแล้วหน้าที่ในการบริหารจัดการภาวะต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัยก็เป็นเรื่องสำคัญ ที่อาจารย์สมคิดภูมิใจ คือ การจัดการความขัดแย้งเรื่องสถานที่ระหว่างคณะศิลปศาสตร์กับสถาบันภาษา อาจารย์มองว่า อธิการบดีไม่ได้มีหน้าที่หาเสียงให้ตัวเอง แต่มีหน้าที่รักษาความเสี่ยง มีหน้าที่พัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมองไปข้างหน้า

อีกตัวอย่าง คือ เรื่องนโยบายการปรับขึ้นเงินเดือนข้าราชการเป็น 15,000 บาท ของรัฐบาล เรื่องนี้สร้างผลกระทบมาก เพราะให้ปรับขึ้นเฉพาะผู้บรรจุใหม่ แต่พนักงานและข้าราชการเก่าไม่ได้ปรับเพิ่ม ถ้าคิดแบบประชานิยมว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเงินเยอะ อธิการบดีควรจะแจกให้ทุกคนก็จะได้รับคะแนนนิยม เมื่อเลือกตั้งใหม่ก็ไม่มีปัญหา แต่อาจารย์กลับคิดว่าอธิการบดีไม่มีหน้าที่มาทำประชานิยม หรือทำให้คนพอใจโดยไม่คำนึง

ภาพรวมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะฉะนั้นแม้เรื่องที่กระทบต่อความพึงพอใจในวงกว้างอธิการบดีก็จำเป็นต้องกล้าทำ

การเปลี่ยนแปลงระบบบริหารงานบุคคลนั้น อาจารย์ชี้แจงว่า การที่หัวหน้างานหรือผู้อำนวยการอยู่ที่เดิมๆ ยาวนาน 5 – 10 ปี ทำให้งานไม่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา เพราะกลายเป็นงานประจำเดิมๆ มากกว่าการสร้างสรรค์งานใหม่ๆ จึงมีการปรับโยกย้ายในหน่วยงานต่างๆ เพื่อปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น และให้เกิดความรวดเร็วในการทำงาน

หลายเรื่องที่มองว่ายังมีความล่าช้า อาจารย์ก็ได้เข้าไปปรับปรุง เช่น การขอตำแหน่งทางวิชาการ ได้ให้ *"รองอธิการบดีที่ดีที่สุด"* คือ อาจารย์พรชัย ตระกูลวรานนท์ รับผิดชอบในเรื่องนี้ โดยจัดการให้ลดเวลาลงจาก 2 ปี เหลือเพียง 9 เดือน นอกจากนั้นอาจารย์ได้แก้ปัญหาความล่าช้าของการก่อสร้างโครงการต่างๆ โดยให้ผ่านอนุกรรมการเฉพาะกิจเพียงชุดเดียว ไม่ต้องผ่านกรรมการหลายๆ ฝ่ายแบบเดิมที่เป็นการรวมศูนย์ ทำให้ประหยัดเวลามากขึ้น

อาจารย์สมคิดยังได้พัฒนาปรับเปลี่ยนการจ่ายค่าเทอมเป็นระบบเหมาจ่าย ซึ่งช่วยให้เกิดความคล่องตัวในการลงทะเบียนและออกใบเสร็จ และเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนมากกว่าระบบปกติ และนักศึกษาที่เรียนไม่จบใน 4 ปีการศึกษา โดยรวมแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษามากกว่าการจ่ายเงินในระบบเดิม

มีการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานทางด้านไอที โดยจะเพิ่มจุดบริการอินเตอร์เน็ตไร้สายด้วยความเร็วที่เพิ่มมากขึ้น และกระจายทั่วถึงบริเวณต่างๆ ในมหาวิทยาลัย

ที่ศูนย์รังสิตกำลังมีการจัดสร้างสวนสาธารณะ งบประมาณกว่า 20 ล้านบาท บริเวณรอบถนนหน้าตึกโดม นอกจากต้นไม้และธรรมชาติที่สวยงาม ยังมีการเพิ่มประติมากรรมและงานศิลปะที่เกี่ยวเนื่องกับจิตวิญญาณธรรมศาสตร์เข้าไปด้วย พื้นที่บริเวณหลังหอพระ ก็จะมีการพัฒนาเป็นศูนย์วัฒนธรรมแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อทำหน้าที่ประสานความร่วมมือจากหน่วยงาน สำนัก สถาบัน ชุมนุม ชมรมทางด้านศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ในมหาวิทยาลัย ให้เกิดงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีทิศทางและเป็นเอกภาพ

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำรวจแนวปราการป้องกันน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่ศูนย์รังสิต พ.ศ. 2554

จากประสบการณ์การทำงานที่หลากหลาย การเข้าใจงานทุกจุดในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมถึงการเปิดใจรับฟังประชาคม ทำให้เมื่อได้รับหน้าที่อธิการบดี อาจารย์สมคิดสามารถมองเห็นภาพรวมและแก้ไขจัดการสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านั้นได้อย่างดี และเมื่อถามถึงต้นแบบในการทำงาน อาจารย์ไม่ปฏิเสธที่จะบอกว่ายึดถือแนวความคิดและจริยาวัตรของผู้หลักผู้ใหญ่หลายท่านเป็นแบบอย่าง ในทางวิชาการมี ศาสตราจารย์ ดร.อมร จันทรสมบูรณ์ อดีตเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา ผู้ผลักดันเรื่องศาลปกครอง เป็นแบบอย่างของนักวิชาการกฎหมายที่ต้องเก่ง ต้องกล้าพูด ต้องลุย ด้านการบริหารงานมีอาจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร ซึ่งเป็นแบบอย่างของการดูแลคนที่ดีและสอนให้เข้าใจธรรมชาติของคนธรรมศาสตร์ ส่วนอาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ เป็นคนเก่งทำงานเร็ว กล้าต่อสู้

วิกฤตน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2554 บทพิสูจน์ความเสียสละและจุดยืนของธรรมศาสตร์

เมื่อปลาย พ.ศ. 2554 เกิดวิกฤตอุทกภัยครั้งใหญ่ เป็นบริเวณกว้างทั่วประเทศ ความรุนแรงแผ่วงกว้างมากขึ้น และภายหลังการต่อสู้ป้องกันอย่างหนักหน่วง ในที่สุดคันดินและกระสอบทรายจำนวนมากก็ไม่อาจต้านทานแรงดันน้ำมหาศาลได้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ต้องจมน้ำอยู่เป็นเวลาร่วมเดือน นอกจากทรัพย์สิน อาคารสถานที่ และอุปกรณ์ทางการศึกษาที่เสียหายแล้ว เรายังต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของประชาชนที่อพยพเข้ามาอยู่ในศูนย์พักพิงของมหาวิทยาลัยอีกหลายร้อยชีวิต

อาจารย์สมคิดในฐานะอธิการบดีได้เล่าถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า น้ำไม่ได้สร้างความเสียหายต่อพื้นที่หรือวัตถุสิ่งของเท่านั้น แต่ระบบการบริหารจัดการภายในก็ถูกพังทลายล้มเหลวโดยสิ้นเชิงบนความรับผิดชอบกว่า 1,700 ไร่ ที่อธิการบดีต้องลงไปประสานงานด้วยตัวเอง เหตุการณ์นี้จึงเป็นจุดเปลี่ยนที่จะพัฒนาระบบการบริหารภายในมหาวิทยาลัยใหม่ทั้งหมดด้วย

ในครั้งนั้นเป็นอีกโอกาสหนึ่งที่ชาวธรรมศาสตร์ได้พิสูจน์บทบาทของตนเองในการเป็นที่พึ่งของประชาชน โดยจัดตั้งศูนย์พักพิงให้ผู้ประสบภัยย้ายเข้ามาอยู่อาศัยชั่วคราว ซึ่งเป็นภารกิจท้าทายที่ต้องดูแลชีวิตผู้อื่นจำนวนมากไปพร้อมกับการดูแลคนและทรัพย์สินของธรรมศาสตร์ไปด้วย แต่ชาวธรรมศาสตร์ทุกคนก็ต่อสู้จนวินาทีสุดท้าย

“เสรีภาพทุกตารางนิ้ว” กับ กรณีนิติราษฎร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เติบโตมากับการวิพากษ์วิจารณ์และการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความถูกต้องชอบธรรมในสังคม ดังจะเห็นได้ว่าทุกครั้งที่เป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองการปกครองระดับประเทศ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ย่อมถูกใช้เป็นเวทีหนึ่งในการต่อสู้เคลื่อนไหวของคนหลายกลุ่ม

“คณะนิติราษฎร์” เป็นการรวมตัวเริ่มต้นของอาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จำนวน 5 คน ผู้มีข้อเสนอทางวิชาการ ในการ

ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดี ตรวจสอบมาตรการป้องกันน้ำท่วม พ.ศ. 2554 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

ลบล้างผลพวงของการรัฐประหารในประเทศไทย พ.ศ. 2549 โดยออกแถลงการณ์อย่างเป็นทางการ ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นวันครบรอบ 4 ปี ของรัฐประหารดังกล่าว และต่อมายังเสนอแนวทางแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 ที่ว่าด้วยความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งประเด็นนี้ได้ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในวงกว้าง และสร้างความไม่พอใจให้กับคนหลายกลุ่มทั้งศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันบางส่วนรวมถึงบุคคลภายนอก นำมาซึ่งการเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทบทวนบทบาทของกลุ่มนักวิชาการดังกล่าวว่าอยู่ในขอบเขตของวิชาการหรือไม่ และขอให้ยับยั้งการใช้สถานที่ของมหาวิทยาลัยเพื่อการเคลื่อนไหวแสดงความคิดเห็นดังกล่าว ในที่สุดเมื่อสถานการณ์ได้นำไปสู่การนัดรวมตัวของกลุ่มผู้ต่อต้านคณะนิติราษฎร์ อธิการบดีจึงตัดสินใจให้งดการจัดกิจกรรมของทุกฝ่าย จึงเกิดคำถามขึ้นต่อประเด็นสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางวิชาการภายในมหาวิทยาลัย

อาจารย์สมคิดได้ถ่ายทอดความคิดเห็นต่อเรื่องนี้ว่า

“เป็นเรื่องปกติ ผมเรียนอย่างนี้นะครับว่า ถ้าคุณเป็นคณบดีนิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ คุณต้องเปิดประชุมอาจารย์ทุกสาขาประมาณ 2 – 3 เดือน ต่อครั้ง ถือเป็นธรรมเนียมของคณะนิติศาสตร์ แล้วก็ในการประชุม ไม่ว่าเป็นรุ่นพ่อ รุ่นพี่ รุ่นน้อง พอเราประชุมเราก็ไม่เกรงใจกัน เราก็พูดวิพากษ์วิจารณ์กันเต็มที่ เพราะฉะนั้นเวทีที่ธรรมศาสตร์ก็หล่อหลอมให้คนนิติศาสตร์เป็นคนกล้าคิด กล้าเถียง แต่โดยธรรมชาติของนิติศาสตร์ก็เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว คุณต้องชนะคนด้วยเหตุผลไม่ใช่ชนะคนด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิ คุณถามเรื่องความขัดแย้ง ความขัดแย้งมีทุกเรื่อง แต่ว่าทุกวันนี้ก็ขัดแย้งกันเรื่องการเมือง ความคิดเห็นเรื่องการเมือง เรื่องอุดมการณ์เรื่องเหลืองๆ แดงๆ อะไรต่างๆ มันขัดแย้งกันมากขึ้น แล้วก็มีแนวโน้มที่จะขยายตัวไปมากขึ้น ที่สำคัญกระทบต่อเรื่องการเรียนการสอน ความจริงนิติราษฎร์จัดมานานแล้วไม่ใช่ว่าเพิ่งเริ่มจัด แต่ว่ามีแนวโน้มที่ว่าจะกลายเป็นเรื่องการเมืองขึ้นเรื่อยๆ มีการระดมพลมาสองคันรถบัส มีการขายของ อาจารย์เองก็ไม่รู้เรื่องหรอก ถามว่ามาถึงจุดหนึ่งผมว่ามันอาจจะมีปัญหา อาจารย์เค้าจะรับผิดชอบมั้ย จริงๆ ก็ต้องมีขอบเขตบ้างผมก็เตือนไป คนก็ไปตีความต่างๆ ว่า อธิการบดีธรรมศาสตร์ไม่ให้สิทธิเสรีภาพ มีคนเอาไฟมาส่องตึกโดมตอนกลางวัน บอกว่าตึกโดมมืด ซึ่งผมก็หัวเราะ เพราะถ้าเทียบกับอธิการอีก 4 – 5 คน ก่อนหน้า ผมเชื่อว่าผมเป็นคนที่ให้เสรีภาพคนมากที่สุด เป็นคนที่พบง่าย คุยง่าย ดีเบตง่าย อะไรต่างๆ ง่าย แม้แต่พูดกับลูกน้อง ผมบอกว่าทุกคนโต้เถียงผมได้เลย แต่ในฐานะที่ผมเป็นคนรับผิดชอบมหาวิทยาลัย ถ้าผมตัดสินใจต้องจบ ไม่อย่างนั้นนาวาธรรมศาสตร์มันไปต่อไม่ได้ ผมให้เสรีภาพในทางวิชาการเสมอ เมื่อผมสวมหมวกอธิการบดี ผมมีความรับผิดชอบ ถ้าผมไม่เตือนแล้วจะมีใครเตือน

อยากยืนยันกับคุณว่าธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว แต่เสรีภาพทุกตารางนิ้ว ไม่ได้หมายความว่าทำอะไรก็ได้ *ยกตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยจะปิดเที่ยงคืนบอกว่า ผมอยากจะอยู่ต่อไปจนถึงตีห้า อย่างนี้มันไม่ใช่เสรีภาพแล้ว เสรีภาพมันต้องมีขอบเขตของมันอยู่พอสมควร*

ไม่ใช่เฉพาะเรื่องนิติราษฎร์ แต่ทุกเรื่องที่ทำอะไร ก็ล้วนแต่มีคนไม่เห็นด้วย มีคนด่า แต่ผมไม่เคยเสียใจเลยที่ผมเตือนนิติราษฎร์ไป เพราะผมคิดว่านี่คือสิ่งที่อธิการบดีธรรมศาสตร์ต้องทำ”

อธิการบดีธรรมศาสตร์ ในยุคโซเชียลมีเดีย

การเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์ในทศวรรษใหม่ที่สังคมปรับเปลี่ยนไปใช้สื่อออนไลน์มากกว่าสื่อกระแสหลัก โดยเฉพาะสื่อสังคมออนไลน์หรือโซเชียลมีเดียนั้น อาจารย์สมคิดได้ใช้เครื่องมือนี้ในการเปิดรับฟังความเห็นต่างๆ จากประชาคมธรรมศาสตร์และสังคมภายนอก

เฟซบุ๊คส่วนตัวของอธิการบดีได้ถูกใช้เป็นช่องทางในการร้องเรียน หรือแสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ รวมทั้งเป็นพื้นที่ “แถลงข่าว” อย่างไม่เป็นทางการของอธิการบดีเองด้วย หลายครั้งที่สื่อมวลชนนำเสนอข่าวจากข้อมูลบนเฟซบุ๊คนี้

อาจารย์คิดว่านี่คือช่องทางที่จะทำให้สื่อสารและคุยกับคนธรรมศาสตร์ได้เร็ว อย่างเช่น ในช่วงน้ำท่วม ก็ใช้เฟซบุ๊ครายงานสถานการณ์ต่างๆ แต่ก็พยายามให้เป็นพื้นที่กึ่งทางการ คือ มีทั้งเรื่องของงานและเรื่องส่วนตัวอย่างเฟซบุ๊คคนทั่วไป จึงไม่แปลกที่จะมีรูปอาจารย์ไปตีกอล์ฟ หรือทำกิจกรรมนอกเหนือจากงานในมหาวิทยาลัย

“เฟซบุ๊คมีประโยชน์ของมันอยู่พอสมควรในการสื่อสาร วันนี้ผมก็รู้ว่าการที่เฟซบุ๊คของผม Public มาก และตัวผมเองเป็น Public Figure ในปัจจุบัน แม้แต่นักข่าวก็ติดตามผมผ่านเฟซบุ๊คตลอด ต้องระมัดระวังมากขึ้น แต่ก็ยังเกิดเรื่อง อย่างเรื่องอาจารย์ปรีดีก็ไม่มีอะไรเลย คือ อาจารย์ปรีดีทำปฏิวัติหนึ่งครั้ง พ.ศ. 2475 แล้วทำกบฏวังหลวงอีกหนึ่งครั้ง ผมเป็นนักวิชาการย่อมรู้ว่าการปฏิวัติ กบฏ และรัฐประหาร มันต่างกัน สิ่งที่ผมพยายามสื่อสาร คือ บอกว่าการรัฐประหาร การยึดอำนาจ มันคือรูปแบบ แต่เนื้อหาอาจจะดีก็ได้ แต่คนบางคนไม่เข้าใจผม

ผมพูดบ่อยๆ ว่า เวลาคนพูดอะไรต้องเข้าใจ Content ที่เขาพูดด้วย การพูดประโยคเดียวใน Content ไหน ในบริบทไหน มีความสำคัญมาก ในกรณีนี้ผมไม่ได้ตอบอะไรเลย เพียงแต่ตั้งคำถามสิบคำถามเท่านั้นเอง คนก็มองว่าผมเอียง กลายเป็นเรื่องใหญ่โต แต่มันก็แสดงว่า อธิการบดีธรรมศาสตร์เป็น Somebody ในสังคมการเมืองไทยไปแล้ว ผมก็ระมัดระวังตัวมากขึ้นด้วยความเป็นอธิการบดี ผมจึงต้องพูดน้อยลง คนอื่นมีเสรีภาพ อาจารย์ที่ธรรมศาสตร์ก็มีเสรีภาพนะ อธิการบดีพยายามจำกัดตัวเองอยู่แล้ว แต่

...หลายปีที่ผมทำงานในธรรมศาสตร์ ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งไหนก็ตาม ผมก็พยายามที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผลักดันให้ธรรมศาสตร์ก้าวไปข้างหน้าโดยตลอด ผมพูดกับเพื่อนๆ และผู้ใต้บังคับบัญชาหลายคนว่า ถ้าคนธรรมศาสตร์ที่มีอยู่ประมาณ 6,000 กว่าคน ทุกคนทำอะไรใหม่ให้ธรรมศาสตร์เดือนละ 1 อย่าง ทุกเดือนธรรมศาสตร์ก็จะมีสิ่งใหม่ๆ ที่พัฒนาไป 6,000 กว่าอย่าง ปีหนึ่งก็หลายหมื่นอย่าง ธรรมศาสตร์จะวิ่งเร็วและไปเร็วกว่าทุกมหาวิทยาลัยแน่...

บางเรื่องก็ต้องพูด เพราะคนเขาจับตามองอธิการบดีธรรมศาสตร์ ถ้าไม่พูดเลยธรรมศาสตร์ก็ตกไปจากเวทีของสังคม"

วันข้างหน้าของธรรมศาสตร์

อาจารย์สมคิดได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การเป็นอธิการบดีต้องผ่านการพิสูจน์ฝีมือ ความมุ่งมั่น และความกล้าตัดสินใจทำสิ่งใหม่ๆ

"หลายปีที่ผมทำงานในธรรมศาสตร์ ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งไหนก็ตาม ผมก็พยายามที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผลักดันให้ธรรมศาสตร์ก้าวไปข้างหน้าโดยตลอด ผมพูดกับเพื่อนๆ และผู้ใต้บังคับบัญชาหลายคนว่า ถ้าคนธรรมศาสตร์ที่มีอยู่ประมาณ 6,000 กว่าคน ทุกคนทำอะไรใหม่ให้ธรรมศาสตร์เดือนละ 1 อย่าง ทุกเดือนธรรมศาสตร์ก็จะมีสิ่งใหม่ๆ ที่พัฒนาไป 6,000 กว่าอย่าง ปีหนึ่งก็หลายหมื่นอย่าง ธรรมศาสตร์จะวิ่งเร็วและไปเร็วกว่าทุกมหาวิทยาลัยแน่"

"ผมอยากเห็นธรรมศาสตร์เป็นแหล่งชุมชนของผู้รู้ทั้งที่เป็นอาจารย์ นักวิชาการ นักวิจัย และนักศึกษา เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่ผู้อยู่ในธรรมศาสตร์ และผู้ผ่านไปผ่านมาได้รับความรู้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้เหล่านั้นไปพัฒนาประเทศชาติให้ก้าวหน้าและมีความสุข"

“ผมอยากเห็นธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน เป็นมหาวิทยาลัยที่มีบทบาทในการชี้นำสังคม เป็นมหาวิทยาลัยที่ผลิตนักศึกษาที่ทั้งมีความรู้และมีคุณธรรม กล้าต่อสู้ให้กับสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ใช่หลบตัวเองอยู่เบื้องหลังปัญหาและความขัดแย้ง”

“ยิ่งกฎหมายมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในกำกับกำลังอยู่ในสภา และคงประกาศใช้ในสมัยอาจารย์สมคิดเป็นอธิการบดี อาจารย์สมคิดคงได้พิสูจน์ให้ชาวธรรมศาสตร์เห็นอีกหลายเรื่อง ในการนำพาธรรมศาสตร์ก้าวไปข้างหน้า สู่การเป็นมหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ตลอดไป”

เอกสารประกอบการค้นคว้า

สมคิด เลิศไพฑูรย์. (2553). **จดหมายเปิดผนึกถึงประชาคมธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา. (จัดพิมพ์ในโอกาสตอบรับการทาบทามเข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พฤษภาคม 2553).

สมคิด เลิศไพฑูรย์. **สัมภาษณ์**, 12 มิถุนายน และ 2 ตุลาคม 2555.

_____. (2553). **3 ปี คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2550 – 2553**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา. (รวบรวมจดหมายที่คณบดีเขียนถึงชาวนิติศาสตร์).

เอกสารบันทึกข้อความ คณะกรรมการสรรหาอธิการบดี เรื่อง ขอจัดส่งแนวทางการบริหารมหาวิทยาลัยของผู้ตอบรับการทาบทามเข้ารับการสรรหาอธิการบดี ลงวันที่ 14 กันยายน 2553.

ภาคผนวก 1

ทำเนียบผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ
(พ.ศ. 2477 – 2556)

ชื่อ–สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	สถานะอาชีพ	คณะวิชาที่สอน/บริหารก่อนขึ้นสู่วาระผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
1. ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม)	ชาย	ข้าราชการ นักกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม	อาจารย์โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม	พ.ศ. 2477 – 2495	ผู้ประศาสน์การ ซึ่งมีเพียงผู้เดียวที่ดำรงตำแหน่งนี้ ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2526
2. ศาสตราจารย์ เดือน บุนนาค	ชาย	อาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	เลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 – 12 สิงหาคม พ.ศ. 2493	รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2525
3. พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ	ชาย	ข้าราชการ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ		กันยายน พ.ศ. 2493 – 5 เมษายน พ.ศ. 2494	รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2505
4. พลโท สวัสดิ์ ส.สวัสดิ์เกียรติ	ชาย	ข้าราชการ กระทรวงกลาโหม		8 เมษายน พ.ศ. 2494 – 18 มีนาคม พ.ศ. 2495	รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2495
5. จอมพล แปลก พิบูลสงคราม (แปลก ขีตตะสังคะ)	ชาย	ข้าราชการ ทหาร กระทรวงกลาโหม	อาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (นายร้อยทหารบก)	9 เมษายน พ.ศ. 2495 – 26 กันยายน พ.ศ. 2500	อธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2507

ชื่อ–สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	สถานะอาชีพ	คณะวิชาที่สอน/บริหารก่อนขึ้นสู่วาระผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
6. ศาสตราจารย์ทวี แรงขำ	ชาย	อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	27 กันยายน พ.ศ. 2500 – 21 ตุลาคม พ.ศ. 2500	รักษาการแทนอธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2528
7. ศาสตราจารย์หลวงจำรูญ เนติศาสตร์	ชาย	ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม	อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	23 ธันวาคม พ.ศ. 2500 – 7 มกราคม พ.ศ. 2503	อธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2518
8. จอมพล ถนอม กิตติขจร	ชาย	ข้าราชการกระทรวงกลาโหม	อาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (นายร้อยทหารบก)	8 มกราคม พ.ศ. 2503 – 18 ธันวาคม พ.ศ. 2506	อธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2547
9. ศาสตราจารย์พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์	ชาย	ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ	ทรงเคยสอนที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	19 ธันวาคม พ.ศ. 2506 – 31 มีนาคม พ.ศ. 2514	อธิการบดี สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2519
10. ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์	ชาย	อาจารย์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดี คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	1 ธันวาคม พ.ศ. 2514 – 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2517	อธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2545

ชื่อ–สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	สถานะอาชีพ	คณะวิชาที่สอน/บริหารก่อนขึ้นสู่วาระผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
11. ศาสตราจารย์ อดุล วิเชียรเจริญ	ชาย	อาจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	เลขาธิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	18 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – 28 กันยายน พ.ศ. 2517	รักษาการแทนอธิการบดี ยังมีชีวิต
12. ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์	ชาย	ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	30 มกราคม พ.ศ. 2518 – 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519	อธิการบดี ถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2542
13. ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์	ชาย	อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดี คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	21 ตุลาคม พ.ศ. 2519 – 13 ธันวาคม พ.ศ. 2520	อธิการบดี ยังมีชีวิต
14. ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย	ชาย	อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดี คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	13 ธันวาคม พ.ศ. 2520 – 9 มกราคม พ.ศ. 2525	อธิการบดี ยังมีชีวิต
15. ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี	หญิง	อาจารย์คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	10 มกราคม พ.ศ. 2525 – 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 (วาระครึ่ง)	อธิการบดี ยังมีชีวิต

ชื่อ–สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	สถานะอาชีพ	คณะวิชาที่สอน/บริหารก่อนขึ้นสู่วาระผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
16. ศาสตราจารย์เกียรติคุณเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	ชาย	อาจารย์คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	1 มิถุนายน พ.ศ. 2531 – 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2534	อธิการบดี ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์เกียรติคุณ ยังมีชีวิต
17. ศาสตราจารย์พิเศษนรนิติ เศรษฐบุตร	ชาย	อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	1 มิถุนายน พ.ศ. 2534 – 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2537 และวาระที่สอง 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 – 19 สิงหาคม พ.ศ. 2541	อธิการบดีได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์พิเศษ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
18. ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	ชาย	อาจารย์คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	15 กรกฎาคม พ.ศ. 2537 – 9 มีนาคม พ.ศ. 2538	อธิการบดี ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์พิเศษ ยังมีชีวิต
19. รองศาสตราจารย์ ดร.นริศ ชัยสูตร	ชาย	อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	20 สิงหาคม พ.ศ. 2541 – 25 ตุลาคม พ.ศ. 2547	อธิการบดี เริ่มใช้ระเบียบวาระดำรงตำแหน่งอธิการบดีคราวละ 3 ปี ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานเศรษฐกิจการคลัง

ชื่อ–สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	สถานะอาชีพ	คณะวิชาที่สอน/บริหารก่อนขึ้นสู่วาระผู้ประศาสน์การ อธิการบดี และผู้รักษาการฯ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
20. ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์	ชาย	อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	26 ตุลาคม พ.ศ. 2547 – 25 ตุลาคม พ.ศ. 2553	อธิการบดี ปัจจุบันอาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
21. ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์	ชาย	อาจารย์คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	26 ตุลาคม พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน	

ภาคผนวก 2

ทำเนียบนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2477 – 2556)

ชื่อ – สกุลและตำแหน่งทางราชการ/วิชาการ	เพศ	ช่วงเวลาดำรงตำแหน่งนายกสภา
1. พระสารสาสน์ประพันธ์ (ชิ้น จารุวัสตร์)	ชาย	พ.ศ. 2477 – 2480
2. นาวาเอก หลวงสินธุสงครามชัย (สินธ์ กมลนาวิน)	ชาย	พ.ศ. 2480 – 2485
3. พันเอก ประยูร ภมรมนตรี	ชาย	พ.ศ. 2485 – 2487
5. นายทวี บุณยเกตุ	ชาย	พ.ศ. 2487 – 2488
6. พระตีรณสารวิศวกรรม (ตรี ตีรณสาร)	ชาย	พ.ศ. 2488 – 2489
7. ศาสตราจารย์ ดร.เดือน บุนนาค	ชาย	พ.ศ. 2489 – 2490
8. พระยาศราภัยพิพัฒ (น.อ.เลื่อน ศราภัยวานิช)	ชาย	พ.ศ. 2490 – 2491
9. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	ชาย	21 กุมภาพันธ์ – 7 เมษายน 2491
10. พลเอก มังกร พรหมโยธี	ชาย	พ.ศ. 2491 – 2492 และ พ.ศ. 2494 – 2500
11. พล.ต.สวัสดิ์ สวัสดิ์รณชัย สวัสดิเกียรติ	ชาย	พ.ศ. 2492 – 2494
12. พลอากาศโท มุนี มหาสันทนะ	ชาย	21 มิถุนายน – 16 กันยายน 2500
13. ม.ล.ปิ่น มาลากุล	ชาย	พ.ศ. 2500 – 2512
15. ศาสตราจารย์ ดร.สุกิจ นิมมานเหมินทร์	ชาย	พ.ศ. 2512 – 2514
16. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์ (สินธิ จุณณานนท์)	ชาย	พ.ศ. 2515 – 2516
17. ศาสตราจารย์ ดร.ประกอบ หุตะสิงห์	ชาย	พ.ศ. 2516 – 2525
18. ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย	ชาย	พ.ศ. 2525 – 2526
19. ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี	หญิง	พ.ศ. 2536 – 2543
20. นายอนันต์ อนันตกูล	ชาย	12 เมษายน – กันยายน 2543
21. ศาสตราจารย์ ดร.พนัส สิมะเสถียร	ชาย	พ.ศ. 2543 – 2548
22. ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล	ชาย	พ.ศ. 2548 – 2554
23. ศาสตราจารย์นรนิติ เศรษฐบุตร	ชาย	พ.ศ. 2554 – ปัจจุบัน

ดัชนีคำศัพท์

1

100 ปีชาตกาล 404, 405, 406, 407, 409

ก

กฎหมายของกระทรวงยุติธรรม, โรงเรียน 28, 32, 51, 104
กฎหมายตรา 3 ดวง 42, 43, 44
กนธีร์ ศุภมงคล 398
กบฏวังหลวง 78, 79
กรมวิเทศสหการ 339
กระแส ชนะวงศ์, นายแพทย์ 511
กฤษฎางค์ นุตจรัส 588
กองทัพญี่ปุ่น 250
กองทุนธรรมศาสตร์ 50 ปี 396
กองทุนศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ 238
กาญจนี ละอองศรี 12, 14, 491, 507, 526
การแข่งขันกีฬามหาวิทยาลัย 410
การปฏิวัติ 2475 75
ก้าวทันโลก 493
กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์ 10, 14, 103
กีรตยาจารย์ 482
กึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ 97, 395
กุหลาบ สายประดิษฐ์ 585
เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม 422, 425, 427, 429, 431, 433, 434, 435, 437, 439, 441, 443, 445, 447, 449, 450, 451, 453, 454, 455
เกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัย 114, 129, 279, 410, 432
เกษม วัฒนชัย, นายแพทย์ 511
แก้วสรร อติโพธิ 507, 537

ข

ขบวนการเสรีไทย 22
ขวัญสรวง อติโพธิ 511
ขุนประเสริฐศุภมาตรา 97
เข้ม เย็นยิ่ง 245, 249, 250, 252, 268, 269, 498

ค

คณบดีคณะนิติศาสตร์ 110, 208, 384, 415, 564, 607,
คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ 165, 178, 263, 415, 437, 438, 498,
คณะกรรมการการบริหารกีฬามหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย 410
คณะนายทหารรุ่น 73 124
คณะนิติราษฎร์ 601
คณะนิติศาสตร์ 14, 70, 79, 84, 93, 138, 173, 179, 272, 279, 280, 353, 553, 562, 609, 610
คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน 287, 288, 305, 306, 307, 309, 310, 313, 315, 321, 328, 346, 347
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี 79, 84, 87, 147, 173, 179, 185, 279, 353
คณะรัฐประศาสนศาสตร์ 85
คณะรัฐศาสตร์ 15, 70, 79, 84, 87, 98, 138, 179, 185, 279, 280, 281, 353
คณะราษฎร 74, 75, 76
คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 393, 439
คณะวิศวกรรมศาสตร์ 340, 341, 441, 446
คณะศิลปะศาสตร์ 114

คณะเศรษฐศาสตร์ 79, 84, 138, 173, 179, 245, 264, 279, 353, 416, 431
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ 85, 138, 279, 280
คณะอักษรศาสตร์ 15, 147, 609
คนสามวัฒนธรรม 302
ควง อภัยวงศ์ 160
ค่าธรรมเนียมการศึกษา 87, 88, 176
เครื่องแบบนักศึกษา 315
เคโอ, มหาวิทยาลัย 391
เค้าโครงการเศรษฐกิจ 32, 46, 63,
โครงการนานาชาติ 521
โครงการเลี้ยงตัวเอง 519
โครงการวารสารธรรมศาสตร์ 351
โครงการหลวง 385

ง

งานทะเบียนและวัดผลการศึกษา 355, 356
งานสำนักทะเบียนฯ 356

จ

จ.ไตรปิ่น 493
จงกล กิตติขจร, ท่านผู้หญิง 125
จบกระบวนยุทธ, พ.ต.หลวง 125
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 15, 86, 96,124, 126, 127, 129, 148, 245, 256, 257, 258, 264
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 21, 147, 400, 401
จันทนา ไชยนาเคนทร์ 10, 14, 205
จาตุรี ติงศภัทิย์ 506
จารีตดั้งเดิม 496
จารุบุตร เรืองสุวรรณ 398
จารุพร ไวยนันท์ 386, 558, 559, 560
จำรูญ โปษยานนท์ 103
จำรูญเนติศาสตร์, หลวง 100, 103, 118, 131, 133
จิตติ ติงศภัทิย์ 305, 338
จิตวิญญาณธรรมศาสตร์ 62, 508
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 15, 99, 114, 129, 159, 160, 163, 186, 315, 511, 535, 586

ฉ

ฉลาด วรฉัตร, ร.ต. 562
ฉลาดชาย รมิตานนท์ 493
ฉันทลักษณ์ ณ ป้อมเพชร์ 507
ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน 585

ช

ชวน หลีกภัย 407, 511
ชวลิต ยงใจยุทธ, พล.อ. 406, 418
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ 507, 594
ช้างเผือก 252, 358, 420
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 12, 34, 39, 63, 76, 97, 99, 147, 200, 240, 294, 415, 420, 462, 488, 493, 495, 497, 499, 501, 503, 505, 507, 509, 510, 511, 513, 515, 517, 519, 520, 521, 523, 525, 526, 527
ชาติชาย ชุณหะวัณ, พล.อ. 511, 558
ชาวกรุง 494
ชื้น, คุณหญิง 205
ชุดสามเกลอ พล นิกร กิม 552
ชุมนุมเชียร์ 315, 588
ชุมนุมดนตรีไทย 315
ชุมนุมดนตรีสากล 315

ชุมนุมนาฏศิลป์และการละคร 315
ชุมนุมพุทธศาสตร์ 315
ชุมนุมวรรณศิลป์ 315
ชุมนุมสอนเทนนิส 415
ชูศรี มณีพฤกษ์ 432
ชูศักดิ์ เที่ยงตรง 469
ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ 506
เชิงตะกอน 247

ซ

ซ้ายใหม่ 496
ซุนยัดเซ็น 302, 303
โซเชียลมีเดีย 604

ฐ

ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล 10, 14, 21, 63, 64
ฐิติรัตน์ ลดาวัลย์, ม.ล. 507

ด

ดรีมทีม 507
เด็กหัวเมือง 492
เดลิไทม์ 320
เดือน บุนนาค 24, 62, 63, 80, 608, 613
ได้ฝัน 493

ต

ต้มยำกุ้ง 513, 517
ตลาดวิชา 52, 55
ต่วนศรี วรวรรณ, มล. 153
ตำรวจโลก 495
ตึกยาว 493

ถ

ถนอม กิตติขจร, จอมพล 10, 15, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 164, 209, 213, 216, 217, 219
ถนัด คอมันตร์
ถวัลย์ ดัชนี 525
ถาวร โพธิ์ทอง 338

ท

ทวนกระแส 521, 522
ทวี หมื่นนิกร 432
ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ 557
ทวีธาภิเษก, โรงเรียน 205
ทวีป วรดิลก 83
ทักษิณ ชินวัตร, พ.ต.ท. 577
ทำนุ เกียรติก้อง 268, 269
ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ 511
ทุ่งมหาเมฆ 350, 351
ทุนไปเมืองนอก 495
ทุนพิบูลสงคราม 86
ทุนรพีบุญนิธิ 206
เทศกาลบ้านเมือง 319
ไทยคดีศึกษา 519

ธ

ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ, โรงพยาบาล 391, 393, 443
ธรรมศาสตร์รังสิต 378, 391, 509, 511, 512
ธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต 420
ธรรมศาสตราจารย์ 238
ธรรมสารเวทย์วิเศษภักดีศรีสัตยวัตตาพิริยพาหะ, มหาอำมาตย์ตรี พระยา 205
ธานินทร์ กรัยวิเชียร 241
ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ 10, 15, 123, 147

น

นกนางนวล 587, 588
นงเยาว์ ชัยเสรี, คุณหญิง 368, 371, 373, 375, 377, 379, 381, 383, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 397, 399, 401, 403, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 417, 419, 420, 421, 613
นพดล ปัทมะ 588
นพพร ประชากุล 506
นรนิติ เศรษฐบุตร 456, 459, 476, 479, 480, 486, 512, 600, 611
นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ 154
นริศ ชัยสูตร 12, 409, 528, 531, 533, 535, 537, 539, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 611
นักนิยมอุษาคเนย์ 519
นักเรียนนอก 588
นักเรียนใน 588
นักศึกษากีฬาช้างเผือก 409
นันทกา สุประภาตะนันทน์, คุณหญิง 495
นายกรัฐมนตรี 21, 84, 129, 130, 131, 134, 148, 171, 215, 219, 234, 236, 237, 238, 261, 307, 384, 404
นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 398
นายกสมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ 544
นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 179, 186
นายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 284
น้ำท่วม 536, 574, 575, 576, 600, 601, 602, 604
นิติศาสตร์ไพศาล, พระยา 171
นิธิ เอียวศรีวงศ์ 594
นิยายประโลมโลก 493

บ

บทพระธรรมสาตร 35
บรรลือ คงจันทร์ 272, 589
บวรศักดิ์ อุวรรณโณ 562
บ่อเกิดแห่งวิชาแพทย์ 153
บัญชีกิจ 430
บัญชีบัญฑิต 428
บุคคลสำคัญของโลก 22
บุญ เจริญชัย 398
บุญชู โรจนเสถียร 430
บุญสนอง บุณโยทยาน 231, 496
เบเนดิก แอนเดอร์สัน 499
เบี้ยประกันรวม 575
แบดมินตัน 415

ป

ป. พิบูลสงคราม, จอมพล 10, 15, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 97, 98, 99, 131, 249, 250, 375, 376
ป.อินทรปาลิต 493
ปฏิวัติ 63, 124, 133, 139, 162
ประกอบ หุตะสิงห์ 338, 361, 613
ประจวบ อัมพะเศวต 98
ประชุมกฎหมายไทย 42, 63
ประณิต (เขมภูมิ) ภูมิถาวร 406, 407, 408
ประดิชญา หนูฉ้ง 11, 16, 335
ประท้วงสงคราม 496
ประเทศญี่ปุ่น 193, 391
ประภาศน์ อวยชัย 332, 335, 343, 361, 610
ประโยชน์ ธรรมบัญญัติ 507
ประวัติศาสตร์ตัดตอน 520

ประวัติศาสตร์บาดแผล 520
ประเวศ วะสี, นายแพทย์ 562
ประเสริฐ บุญญาวงศ์ 493
ปรานี เจียรดิษฐ 496
ปราโมทย์ นาครทรรพ 231, 496
ปริญญา ลีละศร 83
ปริญญาธรรมศาสตรบัณฑิต 24
ปรีดี เกษมทรัพย์ 11, 288, 296, 299, 301, 303, 305, 307, 309, 311, 313, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 325, 327, 329, 331, 384, 610
ปรีดี พนมยงค์ 10, 18, 21, 22, 24, 25, 61, 62, 63, 64, 239, 248, 253, 254, 259, 371, 395, 396, 400, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 418, 420, 494, 608
ป๋วย อึ๊งภากรณ์ 11, 117, 165, 174, 177, 180, 189, 198, 239, 242, 245, 247, 249, 251, 253, 255, 257, 259, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 271, 273, 275, 277, 279, 281, 282, 283, 285, 287, 289, 291, 293, 294, 295, 376, 378, 386, 387, 416, 422, 429, 517, 526, 531, 533, 610
ปัญญาชนสาธารณะ 499
ปาล พนมยงค์ 95
ปีศาจ 131, 283
เปรม ติณสูลานนท์, พล.อ. 387, 399, 400, 404, 410

ผ

ผู้ประศาสน์การ 26, 37, 61, 452, 608
ผู้ยิ่งใหญ่ 497
ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย 245, 256, 259, 260, 261, 264, 267, 207, 431, 610
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 18
ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ 117, 257
แผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน 279, 280, 461

ฝ

ฝ่าแฝด 511
ฝ่ายกบฏ 125
ฝ่ายขวา 306, 313

พ

พนม เอี่ยมประยูร 556, 557, 592
พนัส ทัศนียานนท์ 415
พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย 82, 99, 283, 435, 554
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, พล.ต. 150, 153, 264
พระธรรมสาตร 33, 35
พระธรรมสาตรและบทกฎหมายตรา 3 ดวง 32
พระประธานประจำมหาวิทยาลัย 394
พระพุทธธรรมทิฐิศาสดา 394
พระพุทธรูปพระปฏิมา 394
พระราชกำหนดมหาวิทยาลัยกรุงเทพ 79, 80
พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย 170, 294
พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง 24, 76, 83
พรายพล คุ้มทรัพย์ 415
พล นิกร กิมหงวน 552
พหลพลพยุหเสนา, พระยา (พจน์ พหลโยธิน) 59, 76, 160, 163, 171
พ่อขุนอุปถัมภ์ 494
พิธีปัดรังควาน 312
เพาะกาย 415

ฟ

เฟซบุ๊ค 591

ม

ม.6 โตโจ 336
มนตรี บริสุทธิ์ 338
มหาตมะ คานธี 302, 578
มหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์ 340, 341
มหิดล, มหาวิทยาลัย 99
มารุต บุนนาค 200
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และอุษาคเนย์ศึกษา 517
มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย จำกัด 517, 518, 519
มูลนิธิโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ 417
เมืองทองธานี 510
เมืองมหาวิทยาลัย 479, 480

ย

ยคนึง ภาไชย 338
ยังเติร์ก 233
ยุคสงครามเย็น 69, 154, 504
ยูงทอง 123, 191

ร

รงค์ วงษ์สวรรค์ 494
รวินทร์ คำโพธิ์ทอง 11, 16, 245,
รักษ์รากเหง้า 493,
รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ 231, 261, 265, 267, 294, 507
รัฐบุรุษอาวุโส 22, 63, 64, 420
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง 21, 22,
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 21, 22
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย 21
รางวัลโนเบล 249
รางวัลฟูกูโอกะ 523, 524, 525
รางวัลแมกไซไซ 266, 498
รางวัลสัญญา ธรรมศักดิ์ 239
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง 206
ร้านอาเจ๊ 493

ล

ลัทธิไตรประชาและรัฐธรรมนูญ 5 อำนาจ 303, 331
ลัทธิมาร์กซิสม์ 464
ล้าสมัยด้อยพัฒนา 495
ลิ่วละล่อง บุนนาค 83
ลูกน้อง 463
ลูกศิษย์ 463
โลกคอมมิวนิสต์ 82, 94, 96
โลกเสรี 82, 94

ว

วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ 557
วรรณไวทยากร วรวรรณ, มจ. 153
วรวุฒิ หิรัญรักษ์ 415
วรากรณ์ สามโกเศศ 386, 439, 474, 537
วสันต์ ภัยหลีกลี้ 588
วอลเลย์บอล 415
วันทรงดนตรี 123
วันธรรมศาสตร์ 142, 148, 482
วันปรีดี 400, 404
วัลลภ สุวรรณดี 567
วารสารธรรมศาสตร์ 70, 319, 320, 351, 591
วารุณี โอสถารมย์ 2, 10, 16, 64, 153, 294, 371, 491, 526,

วิกฤตการณ์หน่วยกิต 214
วิ่งเต้นล็อบบี้ 511
วิจิตร ลุลิตานนท์ 42, 78, 79, 98
วิชยากร จารุบัณฑิต 11, 12, 16, 299, 425, 585
วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง 10, 39, 56, 64
วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 24, 51, 61
วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัย 8, 21, 55, 63, 141, 335, 431, 494
วิฑูรย์ นามบุตร 588
วิระดา สมสวัสดิ์ 496
วิษณุ เครืองาม 556
วิษณุ วรัญญู 64, 507
วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ 535
วุฒิสมาชิก 476, 477, 537

ศ

ศรีนครินทรวิโรฒ, มหาวิทยาลัย 410
ศรีศักร วัลลิโภดม 525
ศันสนีย์ ตันติวิท 507
ศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี 507
ศูนย์คอมพิวเตอร์ 354

ส

สงครามโลกครั้งที่สอง 171, 173, 242, 249, 251, 253, 254, 273, 408, 506
สถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร 483
สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย 448
สถาบันไทยคดีศึกษา 64, 182, 183, 278, 279, 397
สถาบันประมวลข้อมูลเพื่อการศึกษาและการพัฒนา 358
สถาบันพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์ 353, 354
สนิมคาใจ 520
สปอร์ตคอมเพล็กซ์ 509
สภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ 109, 112, 113
สมคิด เลิศไพฑูรย์ 1, 2, 7, 8, 12, 557, 582, 585, 586, 587, 589, 591, 593, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 607, 612
สมชาย วงศ์สวัสดิ์ 577
สมทบ สุวรรณสุทธิ 109, 175, 178, 185, 264
สมบูรณาญาสิทธิราช 46, 73, 75, 159, 173, 247
สมภพ โหตระกิตย์ 338
สมยศ เชื้อไทย 331, 537
สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 82, 99
สยามนิกร 90
สยามรัฐ, หนังสือพิมพ์ 282, 319,494, 557, 558
สวนกุหลาบวิทยาลัย, โรงเรียน 491
สวัสดิ์ ส.สวัสดิเกียรติ, พล.ท. 81, 82
สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 188, 196, 497
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 406
สัญญา ธรรมศักดิ์ 202, 205, 207, 209, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 238, 239, 241, 266, 271, 272, 609
สัญญา ธรรมศักดิ์, ห้องประชุม 238
สัญญา ธรรมศักดิ์, ห้องสมุด 238
สันติประชาธรรม 294, 498, 499
สายลม แสงแดด และยูงทอง 494
สารสภาอาจารย์ 537
สารเสรี 141
สำนักทะเบียน 356
สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง 39, 336
สำนักพัฒนาการทรัพยากรมนุษย์ 353

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 148, 200, 294
สำนักมิดเดิลเทมเปิล 104, 206
สิงห์แดง 494
สิงหอ 472
สุกัญญา นิธังกร 432
สุจินดา คราประยูร, พล.อ. 476
สุชาติ สวัสดิ์ศรี 267
สุธรรมา อวยชัย, คุณหญิง 336
สุพจน์ จุนอนันตธรรม 536
สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 525
สุรพล นิติไกรพจน์ 12, 548, 551, 553, 555, 557, 559, 561, 563, 565, 567, 569, 570, 571, 573, 575, 577, 579, 581, 588, 592, 612
สุรยุทธ์ จุลานนท์, พล.อ. 493
สุรศักดิ์ มณีศร 557
สุลักษณ์ ศิวรักษ์ 198, 200, 266
เสน่ห์ จามริก 266
เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. 163, 287, 306, 613
เสรี วงศ์มณฑา 386, 474
เสรีไทยสายอังกฤษ 245
เสียกรุง 521
เสียดินแดน 521

ห

หมอหนังสือ 154
หลักประการที่ 6 ของคณะราษฎร 50
หลักวิชาธรรมศาสตร์ 62
หอประชุมใหญ่ 296, 545
หัวก้าวหน้า 497
เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 289
เหตุการณ์บ้านโป่ง 492
เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 476, 516, 537

อ

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. 496
องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 284, 416, 484
องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ 22, 112
อธิบดีกรมธนารักษ์ 534, 546
อนุชาติ พวงสำลี 588
อนุสรณ์สถาน 401
อนุสาวรีย์จิตร ภูมิศักดิ์ 525
อภิชัย พันธเสน 432
อภิชาติ ดำดี 588
อรรจน์ บัณฑิตย์ 507
อรุณ ชัยเสรี 376
อังคาร จันทร์เมือง 11, 12, 16, 459, 531, 551
อังศุมาลี สายชลนภา 17
อัญชลี วานิชเทพบุตร 588
อัฐิธาตุ 396, 399, 400, 401, 403, 404, 405
อัสสัมชัญ, โรงเรียน 206, 246, 247, 248, 301, 459
อาคารยิมเนเซียม 478
อาจารย์ผู้ปกครอง 469
อาทร พุทธิสมบูรณ์ 83
อานันท์ กาญจนพันธุ์ 496
อำนวย สุวรรณคีรี 620
อุดม รัฐอมฤต 557, 620
เอกสงัด ชลออยู่, พล.ร.อ. 306, 346
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา 496, 620
เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 482, 594, 620
แอบทำ 559, 620

C

Coup d'état 162

L

Liberal Arts 100, 115, 116, 117, 135, 532

THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(พ.ศ. 2477-2556) : ประวัติศาสตร์ ความคิดและการดำเนิน

"...มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำ บำบัดความกระหายของราษฎร ผู้สมัครแสวงหาความรู้ อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ ตามหลักเสรีภาพของการศึกษา..."

9 789744 667120

จัดทำโดย
หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศ
แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์